

**ÇOLPAN'IN YARKINAY ADLI PİYESİ
(İNCELEME - METİN)**

Hamza ÖZTÜRKÇİ

**Yüksek Lisans Tezi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR**

2019

Her Hakkı Saklıdır.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANA BİLİM DALI

Hamza ÖZTÜRKÇİ

ÇOLPAN'IN
YARKINAY ADLI PİYESİ
(İNCELEME - METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

ERZURUM – 2019

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan'ın Yarkınay Adli Piyesi" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.

28.06.2019
Hamza ÖZTÜRKÇİ

İSTİSNAİ DURUMLAR

Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)*

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre teze yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar) *

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge'nin* gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TEZ KABUL TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR danışmanlığında, Hamza ÖZTÜRKÇİ tarafından hazırlanan bu çalışma 28/06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR İmza :
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL İmza :
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Mitat DURMUŞ İmza :

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 28/6/2019

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Kıfat KUTUB
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
ÖN SÖZ	VIII
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	IX
KISALTMALAR DİZİNİ	XI
GİRİŞ	1
KAPSAM VE YÖNTEM	1
CEDİDİZM	4
1. Cedidizmin Doğuşu ve Yayılışı.....	4
2. Usûl-i Cedit Mektepleri	9
3. Cedidizmde Yüksek Öğretim Meseleleri.....	18
4. Cedit Matbuatı	21
4.1. Kırım-Tatar Cedit Matbuatı.....	21
4.1.1. Âlem-i Nisvan	23
4.1.2. Âlem-i Sübyan	24
4.1.3. Ha! Ha! Ha!.....	24
4.1.4. Uçkun	24
4.1.5. Vatan Hadimi	24
4.1.6. Millet.....	24
4.2. Türkistan Cedit Matbuatı.....	24
4.2.1. Orta Asya'nın Ömr Güzarlığı	26
4.2.2. Terakki	26
4.2.3. Hurşid.....	26
4.2.4. Şuhret	27
4.2.5. Asiya	28
4.2.6. Semerkant.....	28
4.2.7. Şurayi İslam	29

4.2.8.	Turan	29
4.2.9.	Buharayı Şerif	29
4.2.10.	Sadayı Türkistan.....	30
4.2.11.	Sadayı Fergana	30
4.2.12.	Ayna	31
5.	Cedit Matbuatında Ders Kitapları Meselesi.....	32

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZBEK CEDİT TİYATROSU

1.1.	Mahmud Hoca Behbudî ve Pederküş Piyesi.....	41
1.2.	İlk Özbek Milli Tiyatro Topluluğu: Turan Tiyatrosu	48
1.3.	Cedit Drama Yazarları ve İlk Piyesler	53

İKİNCİ BÖLÜM

ABDÜLHAMİD SÜLEYMANOĞLU ÇOLPAN (1897-1938)

2.1.	Hayatı ve Sanatı.....	58
2.2.	Eserleri.....	68
2.2.1.	Şiirleri.....	68
2.2.2.	Tiyatroları.....	73
2.2.3.	Hikâyeleri	75
2.2.4.	Keçe ve Kündüz Romanı	78
2.3.	Çolpan ile ilgili Yapılan Çalışmalar	80
2.3.1.	Türkiye’de Yapılan Çalışmalar	80
2.3.1.1.	Bilimsel Çalışmalar.....	80
2.3.1.1.1.	Doktora Seviyesinde Yapılmış Çalışmalar	81
2.3.1.1.1.1.	Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan’ın Şiirleri.....	81
2.3.1.1.1.2.	Çolpan’ın Keçe ve Kündüz Romanı.....	81
2.3.1.1.2.	Yüksek Lisans Seviyesinde Yapılan Çalışmalar	82
2.3.1.1.2.1.	Çolpan Uyğanış: Tenkitli Metin ve İndeks	82
2.3.1.1.2.2.	Özbek Cedit Edebiyatı Eserlerinde Cedit-Kadim Görüş Çatışmalarının Yansımaları: Mahmud Hoca Behbudî, Abdurauf Fıtrat, Abdülhamid Çolpan Eserleri Örneğinde.....	82

2.3.1.1.2.3. Sovyet dönemi Özbek yazarlarından Abdullah Kadirî'nin "Cinler Bezmi", Çolpan'ın "Kar Koynıda Lale", Abdullah Kakhâr'ın "Edebiyat Müellimi", Âdil Yakubov'un "Veda" adlı hikâyeleri (İnceleme- metin- aktarma- dizin)	83
2.3.1.2. Diğer Çalışmalar	84
2.3.2. Özbekistan'da Yapılan Bazı Kitap Çalışmaları.....	86
2.3.2.1. Çolpan.....	86
2.3.2.2. Çolpan (Belgesel Roman).....	87
2.3.2.3. Çolpan.....	87
2.3.2.4. Çolpanı Angleş	88
2.3.2.5. Çolpan Nesri Poetikası.....	88
2.3.2.6. Çolpan-Tan Yulduzi Demek.....	88
2.3.2.7. Çolpan Sözüning Sırları.....	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YARKINAY PİYESİ

3.1. Eserin Temel Unsurları	99
3.1.1. Kişiler	99
3.1.2. Mekân.....	106
3.1.3. Zaman.....	109
3.1.4. Eserin Dil ve Üslup Özellikleri	113
3.1.5. Eserde Kullanılan Anlatım Teknikleri	120
3.1.5.1. Anlatma-Gösterme Tekniği	120
3.1.5.2. Diyalog Tekniği	122
3.1.5.3. Tasvir (Betimleme) Tekniği.....	123
3.1.5.4. İç Monolog Tekniği	124
3.1.5.5. Mektup Tekniği.....	124
3.1.5.6. Özetleme Tekniği.....	126
3.1.5.7. Montaj Tekniği	127
3.1.6. Eserin Muhteva Özellikleri	128
3.1.6.1. Baskın Yönetim	128

3.1.6.2.	Aşk.....	130
3.1.6.3.	Farklı Sınıflar.....	132
3.1.6.4.	Savaş-Çatışma.....	134
3.1.6.5.	Entrika.....	137
3.1.6.6.	Kıskançlık.....	141
3.1.6.7.	İhanet.....	142
3.1.6.8.	Cesur Kadın.....	143
3.1.6.9.	Aile ve Toplum Yapısı.....	145
3.1.6.10.	Meslekler.....	148
3.1.6.11.	Unvanlar.....	152
3.1.6.12.	Güldürü Unsurları.....	152
3.1.6.13.	Tarihi Unsurlar.....	154
3.1.6.13.1.	Tarihi ve Efsanevi Kişilikler.....	155
3.1.6.13.1.1.	Lokman Hekim.....	155
3.1.6.13.1.2.	Cemşid.....	157
3.1.6.13.2.	Savaş Aletleri.....	159
3.1.6.13.3.	Savaş Biçimleri.....	161
3.1.6.13.4.	Kıyafetler.....	163
3.1.6.13.5.	Diğer Tarihi Unsurlar.....	165
3.1.6.14.	Halk Kültürü Unsurları.....	166
3.1.6.14.1.	Gelenek ve Görenekler.....	167
3.1.6.14.2.	Halk Müziği.....	172
3.1.6.14.3.	Geleneksel Tiyatro Unsurları.....	176
3.1.6.14.3.1.	Maskarabazlık/Kızıkçılık Tiyatrosu Unsurları.....	176
3.1.6.14.3.2.	Koğırçak (Kukla) Tiyatrosu Unsurları.....	185

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİNLER

4.1.	Özbek Türkçesiyle Yarkınay Piyesi.....	187
4.2.	Türkiye Türkçesiyle Yarkınay Piyesi.....	305
4.3.	Sözlük.....	417
SONUÇ.....		445

KAYNAKÇA	448
DİZİN	460
EKLER.....	469
EK.1. ÇOLPAN İLE İLGİLİ BAZI GÖRSELLER	469
ÖZGEÇMİŞ.....	477

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇOLPAN'IN YARKINAY ADLI PİYESİ (İNCELEME - METİN)

Hamza ÖZTÜRKÇİ

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

2019, 475 Sayfa

Jüri: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL

Doç. Dr. Mitat DURMUŞ

Bu çalışmanın esas gayesi Özbek edebiyatının çok yönlü yazarı olan Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan'ın tanıtılması ve en önemli piyeslerinden olan Yarkınay piyesinin incelenmesidir. Çalışma; giriş, dört bölüm ve bir ekten oluşmaktadır. Giriş bölümünde ceditçi bir aydın olan Çolpan'ın anlaşılabilmesi için yaşadığı dönemden hareketle ceditizmin doğuşu ve gelişimi ele alınmıştır.

Birinci bölümde Özbek cedit tiyatrosu ile ilgili genel bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde Çolpan'ın hayatı, sanatı, eserleri, Çolpan'ın tiyatroculuğu ve Çolpan ile ilgili Türkiye'de ve Özbekistan'da yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde Yarkınay piyesi hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından eserin temel unsurları, eserde kullanılan anlatım teknikleri, muhteva özellikleri irdelenmiştir.

Dördüncü bölümde Yarkınay piyesinin Özbek Latin harflerine aktarımı ve Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. Ayrıca ana metni anlama ve çözümleme amacıyla sözlük çalışmasına yer verilmiştir.

Ekte ise Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan'a ait görseller yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özbek, Çolpan, Ceditizm, Piyes, Yarkınay.

ABSTRACT

MASTER THESIS

COLPAN'S PLAY YARQINAY (RESEARCH - TEXT)

Hamza ÖZTÜRKÇİ

Advisor: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

2019 Page: 475

Jury: Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL

Assoc. Prof. Dr. Mitat DURMUŞ

The main purpose of this study is to introduce Abdulhamid Süleymanoglu Colpan, the versatile author of the Uzbek Jadid Literature, and to examine Yarqinay, one of his most significant plays. The study consists of an introduction, four sections and an appendix. In the introduction, the emergence and development of Jadidism was discussed in order to understand Jadidist Colpan.

In the first section, general information about Uzbek Jadid Theater was given.

In the second section, Colpan's life, art, works, approach to theater and Colpan related studies in Turkey and Uzbekistan were mentioned.

In the third section, information about Yarqinay was given. Then, the basic elements of the work, narrative techniques used in the work and the content were examined.

In the fourth section, the transfer of Yarqinay into Uzbek Latin letters and its translation into Turkish (Turkey) were discussed. There is also a specialized dictionary to understand and analyze the main text.

The appendix includes images of Abdulhamid Suleymanoglu Colpan.

Key Words: Uzbek, Colpan, Jadidism, Play, Yarqinay.

ÖN SÖZ

Tiyatro, edebiyat ile birlikte güzel sanatların fonetik (işitsel) sanatlar grubundadır. Tiyatro; dramatik örgü, kişiler, mekân (dekor), zaman ve çatışma gibi yapı unsurları ile dinamik bir yapıya sahip bir türdür. Tiyatronun, edebi bir sanat olmanın yanında görselliğe dayanması münasebetiyle de topluma dönük bir yüzü vardır. Bu sebeple tiyatro sanatı her dönemde topluma hizmet etmiştir. Modern Türk Tiyatrosunun temel yapıtaşlarından Namık Kemal, tiyatronun bu yönünü “Tiyatro eğlencelidir fakat eğlencelerin en faydalısıdır” sözüyle dile getirmiştir.

Özbek edebiyatında Modern Özbek tiyatrosunun ilk numuneleri XX. yüzyılın başında verilmiştir. Özbek edebiyatının kurucusu sayılan Mahmud Hoca Behbudî, tiyatronun üstlendiği misyonu şu şekilde açıklar: “İnsanlar, tiyatroya hoşça vakit geçirmek için gelirler; fakat buradan fikir sahibi olarak çıkmaları lazımdır.” Yine Özbek edebiyatının etkili isimlerinden Münevverkari Abdürreşithanov, tiyatroyu *ibrethane* olarak tanımlamıştır.

Bu çalışmada ceditçi bir aydın olarak Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan’ın Yarkınay isimli piyesi önce transkrip edilmiş, Türkçeye aktarılmış, ardından muhteva açısından irdelenmiştir. Edebiyatın pek çok türünde eserler veren Çolpan, halkın bilinçlenmesi için tiyatro eserleri kaleme almıştır. Kaleme aldığı tiyatro eserleri ile halkının içinde bulunduğu duruma çareler aramıştır. Bu çalışma Çolpan’ın Yarkınay piyesinin teknik ve muhteva açısından incelenmesi üzerinedir.

Bu çalışmanın meydana gelişinde büyük katkıları olan, gerek lisans yıllarımda gerek yüksek lisans dönemimde kendisinden maddî, manevî ders aldığım kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin Baydemir’e şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez yazım döneminde desteklerini esirgemeyen Dr. Ömer Küçükmehtetoğlu’na, Burcu Yılmaz’a, Oktay Cinli’ye, Mohinur Ahmedova’ya, fotoğraflar konusunda yardımlarını esirgemeyen Iskender Madgaziye’ye ve eğitim hayatımın her kademesinde beni ilmiyle besleyen hocalarıma ve bu süreçte hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen kıymetli aileme teşekkürlerimi bildiriyorum.

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

1. Özbek Kiril alfabesi ve Özbek Latin alfabesinin transkripsiyonu aşağıdaki tabloda verilmiştir. Buna göre Özbek Latin alfabesinde 29 harf ve 1 kesme işareti bulunmaktadır. Alfabede 6 ünlü (a, e, i, o, u, o'), 23 ünsüz harf bulunmaktadır. Ünsüz harflerin 3'ü birleşik (sh, ch, ng) harftir.¹

Özbek Kiril	Özbek Latin	Transkripsiyon İşareti
А, а	A, a	Ä, ä/A, a
Б, б	B, b	B, b
Д, д	D, d	D, d
Е, е	E, e/Ye, ye	E, e/Ye, ye
Ф, ф	F, f	F, f
Г, г	G, g	G, g
Х, х	H, h	H, h
И, и	I, i	İ, i/I, ı
Ж, ж	C, c/J, j	C, c/J, j
К, к	K, k	K, k
Л, л	L, l	L, l
М, м	M, m	M, m
Н, н	N, n	N, n
О, о	O, o	Å, å/O, o
П, п	P, p	P, p
Қ, қ	Q, q	Q, q
Р, р	R, r	R, r
С, с	S, s	S, s
Т, т	T, t	T, t
У, у	U, u	U, u/Ü, ü
В, в	V, v	V, v
Х, х	X, x	X, x

¹ Nasiba Yusupova, *Türkçe-Özbekçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 12.

Й, й	Y, y	Y, y
З, з	Z, z	Z, z
Ў, ў	O', o'	O, o/Ö ö
Ғ, ғ	G', g'	Ğ, ğ
Ш, ш	Sh, sh	Ş, ş
Ч, ч	Ch, ch	Ç, ç
Ң, ң	Ng, ng	Ng, ng
Ь	,	,

2. Özbek Türkçesinde “A, a” (A, a) sesi, *a* ile *e* sesi arasında bir sese karşılık gelmektedir. Kalın ünsüzlerin (q, g', x) yanında *a* şeklinde telaffuz edilir. Kalın ünsüzler bulunmuyorsa *e*'ye yakın bir sese karşılık gelir. Transkripsiyonda *Ä, ä* şeklinde gösterilir.

3. Ö.T.'de “I, i” (И, и) sesi kalın ünsüzlerin (q, g', x) yanında *ı*, kalın ünsüzler dışındaki kullanımlarda *i* şeklinde telaffuz edilir. Özbek alfabesinde *ı* sesi bulunmamaktadır.

4. Ö.T.'de “U, u” (У, у) sesi *u* ve *ü* seslerini karşılar. Sözcükte *k, g, h* sesleri bulunuyorsa *ü*, bulunmuyorsa *u* şeklinde telaffuz edilir.

5. Ö.T.'de “O', o'” (Ў, ў) sesi *o* ve *ö* seslerini karşılar. Sözcükte *k, g, h* sesleri bulunuyorsa *ö*, bulunmuyorsa *o* şeklinde telaffuz edilir.

6. Ö.T.'ne özgü “O, o” sesi, *o* ile *a* arasındaki bir sesi karşılar. “*Türkçe kelimelerin ilk hecesinde alıntı kelimelerin uzun hecelerinde görülür.*”²

7. Ö.T.'de “E, e” sesi ünlü sestem sonra veya sözcük bu harfle başlarsa *ye*, diğer durumlarda *e* olarak telaffuz edilir.

8. Transkripsiyon alfabesinde verilen “Ğ, ğ” sesi kalın *g* sesini temsil eder. T.T'deki yumuşak *g* ile ilgisi yoktur.³

² Rıdvan Öztürk, *Özbek Türkçesi El Kitabı* (2. Baskı), Çizgi Kitabevi, Konya 2011, s. 4.

³ Volkan Coşkun, *Özbek Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000; Rıdvan Öztürk, *Özbek Türkçesi El Kitabı* (2. Baskı), Çizgi Kitabevi Konya 2011; Emek Üşenmez vd., *Özbekçe Türkçe Sözlük*, Türk Dünyası Vakfı İstanbul 2016; Burcu Yılmaz, *Mahmud Häsäniy Tarafından Özbek Türkçesine Tercüme Edilen Hüsäyn İbn-i İbrâhim Muhämmäd Ät- Täflisiy'nin Kâmilü't-Tä'bir/Mükämmäl Tuş Tä'birnâmâsi* (7-61. Sayfalar Arası) (Transkripsiyon-İnceleme-Aktarı-Dizin) (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018.

KISALTMALAR DİZİNİ

Çev.	: Çeviren
Akt.	: Aktaran
Haz.:	: Hazırlayan
Ed.	: Editör
Yay. Ed.	: Yayın Editörü
s.	: Sayfa
c.	: Cilt
bk.	: Bakınız
E.T.	: Erişim Tarihi
Ö.T	: Özbek Türkçesi
T.T	: Türkiye Türkçesi
A.N.	: Aktaranın Notu
Y.N.	: Yazarın Notu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TDK	: Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

KAPSAM VE YÖNTEM

Bu çalışma Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan'ın Yarkınay piyesinin teknik ve muhteva özelliklerinin incelemesi üzerinedir. Çalışma dört bölüm üzerinde temellenmiştir. Giriş bölümünde ceditçi aydın olarak Çolpan'ın hayatını, sanatını etkileyen toplumsal, içtimaî bir hareket olan ceditizm hakkında bilgiler verilmiştir. Konunun genişliğinden dolayı ceditizm faaliyetlerini başlıklara ayırma gereği duyulmuştur. Buna göre yer verilen başlıklar şu şekildedir: Ceditizmin doğuşu ve yayılışı, usûl-i cedit mektepleri, ceditizmde yükseköğretim meseleleri, cedit matbuatı ve cedit matbuatında ders kitapları meselesi. Cedit matbuatı; Kırım-Tatar ve Türkistan olmak üzere iki farklı coğrafyada gelişim göstermiştir. Tarihsel olarak farklılıkları bulunduğu için cedit matbuatı iki başlık altında değerlendirildi. Cedit matbuatı kısmında 1917 Ekim İhtilali'ne kadar çıkan gazete ve dergiler tanıtılmıştır.

Birinci bölüm, ana metnin de tiyatro olması münasebetiyle Özbek cedit tiyatrosuna ayrılmıştır. Bu bölümde Türkistan coğrafyasında ceditizmin yayılmasına önayak olan Mahmud Hoca Behbudî tarafından kaleme alınan ve türlü zorluklarla sahnelenen Pederküş piyesi tanıtılmıştır. Pederküş piyesi Özbek cedit tiyatrosunun ilk numunesidir ve Pederküş piyesi kendisinden sonra kaleme alınan ve sahnelenen eserlerin temelidir. Yarkınay piyesi anlayış olarak Pederküş piyesi ile aynı amaca hizmet etmektedir. Bu bölümde ayrıca Türkistan coğrafyasına düzenlediği turnelerle cedit tiyatrosunu halka yayan Turan Tiyatrosu ele alınmıştır. Son olarak cedit drama yazarları ve ilk piyesler verilmiştir.

İkinci bölümde Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan'ın hayatı, sanatı ve eserleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ayrıca Özbekistan'daki araştırmacılara kaynak teşkil etmesi bakımından Türkiye'de Çolpan ile ilgili yapılan çalışmalara değinilmiştir. Aynı maksatla Özbekistan'da yapılan bazı kitap çalışmaları Türkiye'deki araştırmacılara kaynak olabilmesi için verilmiştir. Özbekistan'ın bağımsızlığından günümüze değin Çolpan ile ilgili çalışmaların sayısı yüzleri bulmaktadır. Bu konu farklı bir çalışmayı

gerektirdiği için Özbekistan’da Çolpan ile ilgili belli başlı kitaplar verilmiştir. Bu kitaplar belirlenirken Özbekistan’da ünlü edebiyat tarihçilerinin eserleri irdelenmiştir.⁴

Üçüncü bölüm Yarkınay piyesinin yapı unsurları, anlatım teknikleri ve muhteva özelliklerinin irdelenmesinden ibarettir. Bu bölümde inceleme çalışması için edebiyat sosyolojisinden yararlanılmıştır. Aguste Comte ile başlayan sosyoloji bilimi edebiyat ile ilişki kurmasından sonra edebiyat sosyolojisini ayrı bir bilim olarak meydana getirmiştir. Guy Michaud edebiyat sosyolojisinin doğuşunu şu şekilde açıklar: “... edebiyat, bir çok nedenlerle sosyolojiden çok şey bekleyebilir, beklemeli, çünkü bu nedenler, gerçek bir ‘edebiyat sosyolojisi’ nin zorunlu olarak kurulmasını gerektiriyor.”⁵ Edebiyat sosyolojisi Madame De Stael ve Hyppolyte Taine’nin katkıları ile gelişimini sürdürmüştür.⁶ Özellikle XX. yüzyıla damgasını vuran Marksçılık pek çok alana etki etmiştir. Karl Marks ve Friedrich Engels tarafından ortaya atılmıştır ve Vladimir İliç Lenin tarafından geliştirilmiştir. Edebiyat sosyolojisinin temelinde Marksçı anlayış vardır. *Tam Marksçı* (Ortodoks Markçı) edebiyat eleştiri savunucularından Georg Lukacs, sanat eserini sadece içerik açısından değil biçimsel açıdan da incelenmesi gerektiğini belirtir.⁷ George Lukacs’ın takipçisi olan Lucien Goldmann, edebiyat sosyolojini *genetic structuralizm* yani oluşumsal yapısalcılık adını verdiği disiplinler kuram ile sistematikleştirmiştir.⁸ Oluşumsal yapısalcı yöntemi Türkiye’de ilk uygulayan kişilerden biri de Ali Tilbe’dir. “*Ali Tilbe’nin ‘Une Etude Sociologique La Paste D’Albert Camus’ adlı doktora tezi Türkiye’de yapılan sonraki çalışmalara bir örnek olmuştur.*”⁹ Buna göre oluşumsal yapısalcı yöntemin içeriği aşağıdaki gibidir:

A. Anlama Aşaması

1. Anlatının Bakış Açıları
2. Hâkim Bakış Açısı

⁴ Çolpan ile ilgili 2012 yılına kadar Özbekistan’da yapılan çalışmalara ulaşmak için bk.: (İlham Ganiyev, Nadire Afakova, *Cedid Edebiyoti ve Edebiyotşunasligi Bibliografiyası*, Akademneşr, Taşkent 2012.)

⁵ Guy Michaud, “Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması”, (Türkçesi: Hilmi Uçan), (Ed.: Köksal Alver), *Edebiyat Sosyolojisi*, (s. 53-63), Hece Yayınları, Ankara 2006, s. 53.

⁶ Hamza Öztürkçü, “Odil Yoqubov’un Adalet Menzili Romanı Üzerine Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme”, *Turkologiya*, 90 (4), 2018, s. 77-78.

⁷ Mayramgül Dıykanbayeva, *Uzun Yol (İlk Kırgız Romanı Üzerine Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme)*, Kömen Yayınları, Konya 2017, s. 12.

⁸ Mayramgül Dıykanbayeva, s. 20; Serdar Acar, “Ali ve Nino Romanının Oluşumsal Yapısalcı Yöntemle İncelenmesi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7 (3), 2018, s. 1748; Hamza Öztürkçü, s. 78.

⁹ Albert Camus’un *Veba* Romanına Sosyolojik Bir İnceleme.

¹⁰ Mayramgül Dıykanbayeva, s. 23.

3. Kahraman Bakış Açısı
4. Gözlemci Bakış Açısı
5. Çoklu Bakış Açısı

B. Anlatım Teknikleri

1. Tasvir Tekniği
2. Mektup Tekniği
3. Özetleme Tekniği
4. Geriye Dönüş Tekniği
5. İktibas Tekniği
6. Otobiyografi Tekniği
7. Ana Motif Tekniği
8. Diyalog Tekniği
9. İç Diyalog Tekniği
10. İç Çözümleme Tekniği
11. İç Monolog Tekniği
12. Bilinç Akışı Tekniği

C. Anlatı Yerlemleri

1. Zaman
2. Mekân
3. Kişiler
4. Toplumsal Yapı ve İlişkiler
5. Siyasî Seviye
6. Kültürel Seviye
7. Ekonomik Seviye
8. Dinî Seviye

D. Açıklama Aşaması

1. Yazarın Hayatı ve Dönemi
2. Anlatının Kaynağı
3. Tarihî Çerçeve
4. Simgesel Çözümleme¹¹

¹¹ Mayramgül Dıykanbayeva, s. 23-24.

Üçüncü bölümde yer alan Yarkınay piyesi incelemesi Goldmann'ın oluşumsal yapısalcı kuramından izler taşır. Her oluşumsal yapısalcı incelemede olduğu gibi Yarkınay piyesinde de oluşumsal yapısalcı içerikte farklılıklar olabilmektedir. Bu farklılığı tetikleyen Yarkınay piyesinin muhtevası ve türüdür. Tiyatro türünde anlatıcının kullanılmamasından dolayı oluşumsal yapısalcı kuramda bakış açılarını içinde barındıran anlama aşaması kullanılmamıştır. Yarkınay piyesinin anlatım teknikleri oluşumsal yapısalcı kurama göre belirlenmiştir. Oluşumsal yapısalcı kuramın üçüncü bölümü olan anlatı yerlemlerindeki zaman, mekân, kişiler ve tiyatroya özgü olan dramatik örgü çalışmada yapı unsurları başlığında verilmiştir. Toplumsal yapı ve ilişkiler, siyasi seviye, kültürel seviye, iktisadi seviye, dinî seviye ise ihtiyaç dâhilinde muhteva özellikleri başlığı altında incelenmiştir. Oluşumsal yapısalcı kuramın dördüncü bölümü olan açıklama aşamasındaki yazarın hayatı, ikinci bölümde; anlatının kaynağı ve dönem özellikleri, giriş bölümünde; tarihî çerçeve ve simgesel çözümleme, muhteva özellikleri içerisinde ihtiyaca göre kullanılmıştır.

CEDİDİZM

1. Ceditizmin Doğuşu ve Yayılışı

Türkistan coğrafyası tarihinin en büyük yenileşme hareketini XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Toplumsal yaşamın hemen hemen her alanını kapsayan bu yenilik hareketi adını 1884 yılında, Bahçesaray'da Gaspıralı İsmail tarafından açılan ve *usûl-i cedit* adı verilen okuldan almıştır: Ceditizm Hareketi.¹² جدید (Cedit) kelimesi aslen Arapçadır ve *yeni* manasında kullanılmaktadır.¹³ Ceditizmden yola çıkan ve zamanla anlayış halini alan ceditçilik ise “Orta Asya, Kırım, Kafkas, Volga nehri boyunca şekillenen coğrafyada yeni nesil mektep, matbuat ve demokratik gelişim alanında ilerici usûl ve yöntemleri savunan toplumsal ve maarifî bir harekettir.”¹⁴ Ceditizm ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Begali Kasimov, *cedidizm* tanımından yola çıkarak *cedid* kelimesinin *yeni* veya *yenilik taraftarı* anlamlarından çok daha fazlası olan *yeni düşünce, yeni insan, yeni nesil* anlamlarını karşıladığını

¹² Begali Kasimov, *Milli Uyanış*, (Çev.: Fatma Açık), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2009, s. 2.

¹³ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 448.

¹⁴ İslamcan Yakubov, *Milliy Uyğunış Devri Özbek Nesri*, Fen ve Teknolojiya Neşriyatı, Taşkent 2012, s. 6.

belirtmiştir.¹⁵ Cedit kelimesi Anadolu coğrafyasında da *yenilik* manasında kullanılmıştır. Anadolu coğrafyasında cedit terimi ilk defa Sultan III. Selim döneminde (1789-1807) görülmektedir. *Nizam-ı Cedit* her ne kadar III. Selim döneminde ordudaki değişimi açıklamak gibi dar manayı karşılarsa da zaman içinde maarif, edebiyat, sanat alanındaki yeni oluşumları tanımlayacak şekilde geniş manaya bürünmüştür.¹⁶ 1896-1901 yıllarında Türkiye edebiyatında yeni bir oluşum başlamış, bu yeni oluşuma *Edebiyat-ı Cedide*, yani *Yeni Edebiyat* denilmiştir.

Rusya Müslümanları¹⁷ arasında *dilde, işte, fikirde birlik* anlayışıyla zuhur eden ceditizm hareketi, Gaspıralı İsmail'in öncülüğünde tüm Türk dünyasında kısa sürede kabul görmüş bir fikir hareketidir. Gaspıralı İsmail, dünyada özellikle Avrupa'da meydana gelen gelişmelerden dolayı Türk-İslam toplumlarının çağın gerisinde kaldıklarını *Tercüman* gazetesindeki yazılarında ekseriyetle bahsetmiştir. Bunun yanında dört bir yana dağılmış, millî bir kimliğe bürünmemiş Türk halklarını bir arada tutmanın ve muasır medeniyetler seviyesine çıkarmanın yollarını aramıştır. Yeni bir fikir doğarken o yıllarda Gaspıralı İsmail, İslamî çevreye de bu düşüncesini kabul ettirmek için çaba göstermiş ve İslam toplumlarında cehaletin ve hurafelerin had safhada olduğunu ileri sürerek çağın gerektirdiği bir eğitim anlayışının elzem olduğunu bildirmiştir. Çağın medrese anlayışına karşı çıkmış ve geleneksel biçimde eğitim veren bu okulların fen bilimlerini vermediğini görmüştür. Dinî eğitimin yeniden şekillenerek hadis ve ayetlerin ışığında çağın yeniden inşa edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. “...bunların ne kadar önemli olduğunu Türklere ve Müslümanlara anlatmak gerekiyordu. Bu da ancak matbuat ve eğitimle mümkün olabilirdi.”¹⁸

¹⁵ Begali Kasımov, *Milli Uyğanış: Cesaret, Marifet, Fidayilik*, Maneviyat, Taşkent 2002, s. 5.

¹⁶ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 5.

¹⁷ Gaspıralı İsmail, Rusya Müslümanları tabirini 1881'de Tavrida gazetesinde *Russkoe Musülmanstvo* (Rusya Müslümanları) başlıklı yazısında kullanır. Rusya Müslümanları tabiri her ne kadar asıl manayı açıklamaya yetmese de dönemin şartlarından olsa gerek Çar rejimini kışkırtmayacak şekilde bilerek ve isteyerek kullandığı tahmin edilmektedir. Rejimin milletleşme konusundaki baskısını bildiğinden böyle bir yol seçmiştir. Yavuz Akpınar'a göre Rusya Müslümanları tabiriyle aslında Rusya Türklerini kast ediyordu ama aslen Türk olmayan Acarları, Dağıstan Müslümanlarını ve Tacikleri de Rusya Müslümanları tabirinin içinde düşünüyordu (bk: Gaspıralı İsmail, “Gaspıralı'nın Dünya Görüşünde Eğitimin Yeri: Niçin Önce Eğitim”, Yavuz Akpınar (Haz.), *Eğitim Yazıları* (s. 11-23), Ötüken, İstanbul 2017, s. 11).

¹⁸ Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları (Usûl-i Cedit Eğitim Hakkındaki Yazıları, Eserleri)*, (Haz. Yavuz Akpınar), s. 20.

Cedidizmin ortaya çıktığı yıllarda onlara en büyük tepki eski usulü savunan kadimcilerden gelmiştir. Kazan’da Damolla Âlimcan el-Barudî¹⁹ tarafından açılan ilk modern medrese olan Muhammediye Medresesi ün kazanırken *İşmi İşan* adıyla bilinen Tatar kadimcilerinden “*İşmuhammed Dinmuhammedov (1843?-1919), Ortodoks misyoner N. İ. İlminski’nin (1822-1891) eğitim metodu ile usûl-i cedit arasında ilgi kurar; usûl-i cedidi savunmayı Kur’an’ı inkâr etmek olarak görür. Barudî’yi ise İlminski sistemine hizmet etmekle suçlar.*”²⁰ Kadimciler yenilik taraftarı ceditçilere karşı *kâfir, müfsit, dinsiz* ibarelerini kullanmaktan çekinmemiştir.²¹

Kırım’da başlayan ceditçi anlayışa bir diğer tepki ise Rus yönetiminden gelmiştir. Rus yönetimi siyasî bir kararla kadimcilerden yana tavır takınır. İslamî camiadaki farklılıkları derinleştirmek isteyen Rus misyonerler, millî bir bilinç oluşturma amacındaki ceditçilere karşı kadimcileri kullanırlar. Ortodoks misyoneri D. M. Pozdneev’in yönetiminde çıkan *Mir İslama* dergisi yazarlarından S. Rıbakov’un, ceditçi-kadimci konusuna eğildiği ve kadimcilerden yana tavır takındığı ve bu tavır yazının sonunda kadimcilerin fikirlerine yer vermesinden ve üslubundan anlaşılmaktadır.²²

Gerek Rus hükûmetinin engellemelerine gerek kadimcilerin muhalefetine rağmen 1884 yılından itibaren yeni usûlle eğitim veren usûl-i cedit mektepleri açılmıştır. Begali

¹⁹ Damolla Âlimcan el-Barudî: 2 Şubat 1857 tarihinde Çuvaş ilinin Köçik Kaval köyünde ticaret erbabı bir babanın oğlu olarak dünyaya geldi. Babasının ticaretinden dolayı üç yaşında Kazan’a geldiler. Uzun yıllar Nurali Halfe’ye şakirtlik etmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenmişse de ana dilde öğrenim görmemenin ve eski usulde eğitim aldığı medreselerdeki noksanlıklardan dolayı yeni usulü kabul etmiştir. Gaspıralı İsmail’in ceditizm anlayışını kabul etse de aralarında farklılıklar bulunmaktadır. Gaspıralı İsmail, daha çok maarif alanında yenilik üzerine çalışmıştır. Barudî ise daha çok dini tedrisat konusuna eğilmiştir. Yusuf Akçura, Barudî’nin dinî islahatını XVI. yüzyılda Avrupa’da cereyan eden reform hareketlerine benzetmektedir. Ahmet Kanlıdere ise Barudî’yi ceditçilerin muhafazakâr kanadına yerleştirir. Kazan’da ve Buhara’da gördüğü sıkıntıları gittiği yerlerde özellikle Buhara’da yeni usulle çözmeye çalıştı. 1901 yılında Kazan’da babasının da maddi yardımlarıyla Muhammediye Medresesini kurdu. Burada yeni usulü denedi. 1917 yılında Rusya Müslümanları Kongresi’nde müftü seçildi. 1921 yılında vefat etti. [bk: Yusuf Akçura, *Damolla Âlimcan el-Barudî Tercüme-i Hâli*, (Haz.: Ahmet Kanlıdere), Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.]

²⁰ Ahmet Kanlıdere, “Âlimcan Barudî (1857-1921): Hayatı, Fikirleri ve Eserleri”, Yusuf Akçura (Yazar), *Damolla Âlimcan el-Barudî Tercüme-i Hâli (71-104)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019, s. 93.

²¹ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 6.

²² Une Samyte, *Bilimsellik ve Misyonerlik Arasında: Rusya’da Mir İslama Dergisi (1912-1914)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 100.

Kasimov, kırk yıllık çalışmalarının sonunda kaleme aldığı *Milliy Uyğanış* isimli eserinde usûl-i cedit mekteplerini ceditçiliğin temel taşı olarak görmüştür.²³

Türkistan'da ceditizmin bayraktarlığını Mahmud Hoca Behbudî ve Münevverkari Abdürreşidhanov üstlenmiştir. Ceditizm sadece eğitim alanında değil toplumun her alanında öze dönüşü sağlamıştır. Türkistan yıllarca Rus müstemlekeçiliği altında yaşamış ve pek çok siyasî çalkantıya sahne olmuştur. Böyle bir dönemde ceditizm hareketi doğal olarak sadece eğitim değil, toplumun her alanında geçerli bir içtimaî hareket haline gelmiştir. Öyle ki 1917 Ekim Devrimi'nden sonra ceditizm siyasî arenada boy göstermiş, ceditçiler Türkistan siyasetinde söz sahibi olmuşlardır. Bu açıdan Begali Kasimov ve İslamcan Yakubov'un eserlerinde ceditizmi *Milli Uyğanış Devri* olarak tanımlamalarının başka bir sebebi olmasa gerek. O yıllarda ceditizm çevresinde gelişen bir edebiyat doğmuştur: Özbek Cedit edebiyatı. Bölgedeki cereyan eden siyasî çalkantılar cedit edebiyatını dönemlere ayırma lüzumuna gerekli kılmıştır. İslamcan Yakubov, *Milliy Uyğanış Devri Özbek Nesri* isimli eserinde bu dönemi üçe ayırmıştır²⁴;

a. Ceditizmin doğuşundan Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönem (1900-1914).

Yakubov, ceditizmin doğuşunu tarihsel olarak 1900 olarak belirler. Bu dönem için bir tarih saptamak oldukça güçtür. Ceditizmin doğuşundan Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süre ceditizmin hazırlık evresidir. Bu dönemde okullar açılmış, halkın okuma-yazma oranının yükselmesi için eğitim çalışmaları yapılmış, öncelikli olarak matbaalar kurulmak suretiyle gazete ve dergiler ile ceditizm halka tanıtılmıştır. Eğitimde yeni usûl halka anlatılmış ve bazı medreselerin yeni usûlü kabul etmesiyle dönüşümler gerçekleşmiştir. Ceditizmin her döneminde olduğu gibi bu dönemde de Türkistanlı aydınlar büyük destek vermişlerdir. Bunların arasına Taşkent eşrafından Münevverkari ve Abdulla Avlanî; Semerkant'tan A. Munzim, S. Azizî, A. Şakurî ve Mulla Kılıç; Buhara'dan Cörebay Mahsum; Hokand'dan Hamza; Nemengan'dan Sofizade ve İbret'i dâhil etmek mümkündür.

²³ Begali Kasimov, *Milliy Uyğanış*, s. 17.

²⁴Yakubov, sınıflandırmasını siyasi cereyanları göz önüne alarak yapmıştır. Dolayısıyla böyle bir sınıflandırmaya edebiyat tarihi kaynaklarında rastlayamayız.

b. Birinci Dünya Savaşı'ndan 1917 Ekim İhtilali'ne kadar geçen dönem (1914-1917).

Bu dönemde ceditizm hareketi özellikle matbuatta bir duraklamaya girmişse de genel itibariyle faaliyetlerine devam etmiştir. Rusya İmparatorluğunun Birinci Dünya Savaşı'ndaki durumu ile Türkistan'ın bağımsızlık düşüncesi bu dönemde doğmuştur. Bunun sonucunda ceditçiler, siyasi parti kurarak Türkistan'ın bağımsızlığı için çalışmaları da başarılı olamamıştır.

c. 1917 Ekim İhtilali'nden Türkistan Milli Muhtar Cumhuriyeti'nin lağvedilmesine kadar geçen dönem (1917-1918)

Bu dönem kısa sürmenin yanında oldukça çalkantılı geçmiştir. Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesiyle Türkistanlılara bağımsızlık ümidi doğmuş fakat verilen sözler yerine getirilmemiş ve 1918 yılında Türkistan Milli Muhtar Cumhuriyeti²⁵ lağvedilmiştir. Bu dönemde siyasi olarak bir takım çalışmalar yapılmıştır. Başarılı olunamasa da Özbekistan'ın bağımsızlığına zemin hazırladığı muhakkaktır.²⁶

Ceditizmin Türkistan'a yayılışını hızlandıran unsurlar:

1. Gaspıralı İsmail'in Tercüman gazete ve diğer yayın organlarında yazmış olduğu yayınlar ve Türkistan'da dağıtımı ve aydınların bu yazılardan etkilenmesi.
2. Yurtdışına okumaya giden aydınların döndüklerinde harekete sağlam şekilde bağlanmaları.
3. Rus ordusundaki Türk asıllı subayların bölgedeki aydınlarla gizli irtibat kurlmaları ve bölge aydınlarıyla temas kurlmaları.

²⁵ Türkistan (Hokand) Milli Muhtar Cumhuriyeti: 1917'de Ekim İhtilali'nin olduğu dönemde Kazak aydın aynı zamanda ceditçi olan Mustafa Çokay ve fikir arkadaşları tarafından kurulmuştur. Eski Hive, Hokand ve Buhara hanlıklarının toprakları üzerinde kurulan özerk cumhuriyeti ileri bir aşamada Alaş-Orda ve İdil-Ural Türk bölgeleriyle birleştirip bağımsız Türkistan'ı kurmak amaçlanmıştır. Kazak topraklarında faaliyet gösteren Alaş-Orda Partisi, Osmanlı Devleti'nde gelişim gösteren Jön Türkler ile yakın ilişki içindeydi. Muhtariyetin kurulduğu 27 Kasım gecesi ceditçi Abdurauuf Fitrat tarafından "Türkistan'ın Kadir Gecesi" olarak tanımlandı. Türkistan Milli Muhtar Cumhuriyeti'nin milli marşı Çolpan tarafından kaleme alınmıştır. Muhtariyet yetmiş iki gün sürmüş, 19 Şubat 1918'den itibaren 3 gün boyunca başkent Hokand topa tutulmuştur. Sovyet Rusya birlikleri tarafından muhtariyet dağıtılmıştır. Daha sonra Basmacılar adı verilen ayaklanma hareketi 1934'e kadar sürse de hareket sert bir şekilde bastırılmıştır. (Basmacılar hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Baymirza Hayit, *Basmacılar Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.)

²⁶ İslamcan Yakubov, s. 6-7.

2. Usûl-i Cedit Mektepleri

Gaspıralı İsmail, eğitime verdiği önemi Tercüman gazetesinin 20 Nisan 1883 tarihli nüshasında yayımlanan *Maarif* adlı yazısında şu sözlerle ifade eder: “*Dünyada şeref-i insaniyet maarıften ibarettir.*”²⁷ Gaspıralı İsmail, usûl-i cedit hakkındaki görüşlerini 1883 yılından itibaren Tercüman gazetesinde sık sık dile getirmiştir. Dünyadaki gelişmelere bakıldığında Avrupa artık bilimin ve teknolojinin merkezi olarak kabul edilmiştir. Rus boyunduruğu altında yaşamak mecburiyetinde kalan Türk halkları ise ana dilde eğitim alamamaktaydı ve Gaspıralı İsmail’e göre bu Çar hükûmetinin asimilasyon politikasıydı. Bir yandan hükûmet tarafından engellerle karşılaşan Gaspıralı İsmail, öteki yandan çağın gerisinde kalmış ve geleneksel yöntemle eğitim veren medreseler nezdinde kadimcilerden de tepki görmekteydi.

Okuma çağındaki çocukların konuyu kavramadan ezbere dayandırılması onlar için zararlıydı. Gaspıralı İsmail, “*her harfi ayrı ayrı telaffuzlarıyla düzenli ve sürekli bir şekilde öğretmeyi önermiştir. Bu usûle usûl-i savtiye (tavuş²⁸-harf usûlü) ismi verilmiştir.*”²⁹ 1883’te Bahçesaray’da savt-î usûl adı verilen fonetik yöntemle okuma yazma öğreten bir kurs açılmıştır. Fakat bu kurs halk tarafından rağbet görmemiş, sadece dokuz öğrenci bulabilmiştir. Bu hatıratı Gaspıralı İsmail, Tercüman gazetesinin 17 Ocak 1884 tarihli sayısında *Bahçesaray’da* ismiyle yayımlanan yazısında şöyle aktarır: “Yeni usûlü işitmeyen ve bu usûlü görmeyen halk bu mektebe ilgi göstermedi ve bazı çevreler ‘bize yeni mektep lazım değil’, ‘bu mektepte din ilmi okutulmuyor’ gibi sözlerle karşı çıktı. Her nasılsa eş, dosttan dokuz çocuk bulduk ve derse başladık.”³⁰ Altı ay sonra halk, yapılacak sınava davet edilmiş ve halkın gözleri önünde yapılan sınavda öğrencilerdeki başarı görülünce kursa sempati artmıştır. 1884 yılından sonra bu kurslar giderek çoğalmıştır. Gaspıralı İsmail de bu kurslarda fiilen öğretmenlik yapmıştır. Zaman içinde bu kurslar usûl-i cedit mekteplerinin de önünü açmıştır. İlk usûl-i cedit mektebi 1884 yılında Bahçesaray’ın Kaytazağa mahallesinde açılmıştır.³¹ Bu yıllarda cami içerisindeki sıbyan mektepleri ve medreseye bağlı olan ibtidaî

²⁷ İsmail Gaspıralı, *Eğitim Yazıları (Usûl-i Cedit Eğitim Hakkındaki Yazıları, Eserleri)*, (Haz. Yavuz Akpınar), Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 35.

²⁸ Ses.

²⁹ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 18.

³⁰ Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 66.

³¹ İbrahim Maraş, “İsmail Gaspıralı’nın Bilinmeyen Bir Risalesi: ‘Mektep ve Usûl-i Cedit Nedir?’”, *Emel Dergisi*, 219, Nisan 1997, s. 10.

mektepler yeni usûlü kabul ederek usûl-i cedit mekteplerine dönüşmüştür.³² Bu dönüşümü Gaspıralı İsmail, 1898 yılında yayımlanan *Rehber-i Muallimîn yaki Muallimlere Yoldaş* isimli eserinin *Eski Usûl Mektepler* başlığında şu sözlerle kaleme dökmüştür: “Ata-baba günlerinden kalmış milli mektepleri ıslah etmek usûl-i cedit demektir; başka bir eğitim anlayışı ya da başka bir mektep demek değildir.”³³ Gaspıralı’nın yeni usûlü kabul eden bu okullarda yaptığı ilk çalışma ise yeni usûlle eğitim verebilecek öğretmenler yetiştirmektir. “*Bu işi de başardı; mollayı öğretmene, sibyan mektebini modern okula dönüştürdü.*”³⁴ Böylece usûl-i cedit mektepleriyle birlikte öğrencilere dini bilgilerin yanında fen bilimleri ve sosyal bilimler de okutulmaya başlanmıştır.

1891 yılına gelindiğinde Rusya’nın çeşitli şehirlerinde otuza yakın usûl-i cedit mektepleri açılmıştır. Yeni yöntemin çok ses getirdiğini gören Çarlık Rusya’nın İçişleri Bakanı, memurunu Kırım’a gönderir.³⁵ Bu tarihten sonra baskı ve sindirme politikası gittikçe ağırlaşmaya başlar. Hükûmet, bir yandan halkın rağbet gösterdiği usûl-i cedit mekteplerine baskıyı arttırırken bir yandan da Rus-tuzem okullarına desteğini arttırmıştır. “*Mahalli halkı Ruslaştırılmakta temel araç olarak kabul edilen bu okulları İsmail Bey, 1881 yılında Rus-Tatar millet okulları örneğinde amacını ve içeriğini anladığı için şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir.*”³⁶ Rus-tuzem okulları Gaspıralı İsmail’in de belirttiği gibi Rusya Müslümanlarının da yoğun olduğu bu coğrafyada Türk halklarını Ruslaştırmak ve dil, din, ananelerini asimile etmek amacıyla açılmıştır. Hükûmet desteğine rağmen bu okullar halk tarafından rağbet görmez fakat destek üzere açılmaya devam etmiştir. İlk Rus-tuzem okulları 1884’te Taşkent’te, 1891 yılında Hive’de, 1894 yılında Buhara’da açılmıştır.³⁷

XX. yüzyıla girerken Rusya Müslümanları arasında ve tüm Türkistan’da eğitim reformu yapan Gaspıralı İsmail, kızların da eğitimi üzerine yazılar kaleme almıştır. Kızların eğitimine önem veren Gaspıralı İsmail, bunu yaparken de İslamiyeti ve Kuran-ı Kerim’i kaynak göstermiş; ayet ve hadisler ışığında bu meseleye açıklık getirmiştir.

³² Gaspıralı İsmail, “Eğitim Konusundaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, Yavuz Akpınar (Haz.), *Eğitim Yazıları* (27-32), Ötüken, İstanbul, Ekim 2017, s. 27-29.

³³ Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 476-477.

³⁴ Gaspıralı İsmail, “Eğitim Konusundaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, Yavuz Akpınar (Haz.) s. 28.

³⁵ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 19.

³⁶ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 20-21.

³⁷ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 21.

Ona göre kızları okutmak dinî bir vecibedir. Bu bağlamda ailesindeki kadınların da maarif davasına katılmalarında önyak olmuş, onların sosyal yaşamda yer almalarını teşvik etmiştir. Gaspıralı İsmail'nin kız kardeşi Penbe Hanım, 1893'te ilk kız usûl-i savtiye okuma yazma kursunun idarecisi ve öğretmeni olmuştur.³⁸ Yine bir başka örnekte Gaspıralı İsmail'in kızı Şefika Gaspıralı önderliğinde Türk dünyasında ilk kadın dergisi olan *Âlem-i Nisvan* dergisinin çıktığını görmekteyiz. Tercüman gazetesinin haftalık eki olarak çıkan dergi aile yaşamı, çocuk terbiyesi, dikiş-nakış eğitimi, sağlık ve dinî bilgiler de vermektedir.³⁹

Yavuz Akpınar, Gaspıralı'nın eğitim anlayışının batılılaşmaya dayandığını belirtir.⁴⁰ Öyle ki Gaspıralı İsmail dahi defaatle bu mevzu üzerine eğilmiştir. Kendi döneminde Avrupa'nın bilimde ileride olduğunu, yüz yıldır bu durumun böyle olduğunu belirtmiştir. Avrupa'nın bilimi artık yemek ve içmek gibi bir ihtiyaç olduğunu söylerken o tarihlerde Çarlık Rusya'nın aynı çizgiye dâhil olmaya başladığını söylemeden geçemez. Tercüman gazetesinin 1894 yılı 37. sayısında *Mektep ve Usûl-i Cedit Nedir?* isimli on sayfalık bir kitapçıkta Türk-İslam toplumu ve Avrupa ile ilgili şu değerlendirmede bulunur: “Okup yazmak marifeti cümleye gerek olduğu Avrupaca yüz senelik bir hakikat, yüz senelik hükm-i aklîdir; lakin âlem-i İslamiyet nazarında bu mesele-i mukaddese 1300 senelik bir hakikat-i nakliye, kavaid-i Rabbaniyedir.”⁴¹ Gaspıralı, İslamiyet'in “Oku!” emrine göndermede bulunur ve sair ayetlerle de bunu destekler. Bu bağlamda Türk-İslam toplumlarının çağın gerisinde kalmaması için çaba harcar. Begali Kasımov şu sözüyle belki de ceditizm'in yolunu tayin etmiştir diyebiliriz: “Uyanmak dünya ile beraber yaşamaktır.”⁴² Yazının devamında Gaspıralı İsmail, somut bir delil de sunmuştur. Fransa'da günün koşullarında kırk altı haneye bir

³⁸Gaspıralı İsmail, “Eğitim Konusundaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, Yavuz Akpınar (Haz.), s. 30; Ümit Polat, *Türk Dünyasında Açılan İlk Cedit Mektepleri Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2002, s. 56.

³⁹Leniyara Celilova, *Kırım Tatar Millî Matbuat Tarihi* (Çev.: Ömer Küçükmehtemoğlu), Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2017, s. 25.

⁴⁰Gaspıralı İsmail, “Gaspıralı'nın Dünya Görüşünde Eğitimin Yeri: Niçin Önce Eğitim”, Yavuz Akpınar (Haz.), s. 20.

⁴¹ “Eğitimin bütün insanlığın yararına olduğu Avrupa için yüz senelik bir hakikat, yüz senelik bir aklın hükmüdür. Fakat İslam dünyası için bu mukaddes dava 1300 senelik bir mirastır, Rabbin ilk emiridir.” (kaynak: Gaspıralı, *Eğitim Yazıları*, s. 457.)

Gaspıralı, s. 457.

⁴² Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 27.

mektepe düşüyörken bu sayı Bahçesaray'da iki yüz haneye bir mekteptir. Bu hesap ile kıyaslandığında Taşkent'te durum daha vahimdir.⁴³

Gaspıralı İsmail öncülüğünde gerçekleşen yenileşme hareketleri maarif alanında hızlı bir şekilde ilerlemiştir. 1898 yılına gelindiğinde usûl-i cedit mektepleri sayıca artmış, yaklaşık iki yüz civarında eski mektep yeni usûlü kabul etmiştir. Gaspıralı İsmail'in de tabiriyle pek çok vilayetten bu yeni usûlü görmeye gelip gidenler olmuştur. Bu denli bir oluşum hâsıl olduktan sonra usûl-i cedit mekteplerinin geleceğini de düşünmek mecburiyeti vuku buldu. Mekteplerin sayısı arttıkça bu okullarda görev yapacak öğretmenlere yol haritası olması bakımından Gaspıralı İsmail, bir eser kaleme almıştır: *Rehber-i Muallimin yaki Muallimlere Yoldaş*. Eserin *Sebeb-i Telif* (yazma sebebi) kısmında Gaspıralı İsmail, eserin yazılış maksadını şu şekilde açıklar: “...Bahçesaray'a gelip gitmek her muallime mümkün olamadığından Usûl-i savtiye-i tedriciye ile mektep tertibinin neden ibaret olduklarını cümleye tefehhüm etmek için cümlelerin anlayacağı tarzda işbu risaleciği yazıp çıkardım.”⁴⁴

Eserin *Mülâhaza* isimli birinci bölümünde Gaspıralı, yazısına *Cümle Müslim ve Müslimeye ilim farzdır* hadis-i şerifi ile başlayarak ilim almanın bir Müslüman için ne denli önemli olduğunu vurgular. Öyle ki Gaspıralı İsmail yazının devamında her mahallede bir cami ve bir mektep bulunmasının İslamî yaşam biçimi olduğunu hatırlatır.

Gaspıralı İsmail, *Eski Usûl Mektepler* başlıklı yazısında geleneksel eğitim veren mekteplerin ahvalinden bahsetmektedir. Ona göre günümüz ilkokuluna denk düşen ibtidaî sıbyan mektebine öğrenci beş altı yaşlarında gelir; on on iki yaşlarında bu okuldan çıkarken yaşamda onu ileriye götüreceğ ilimden mahrum kalır. Bu çıkarımı yapan Gaspıralı İsmail, okuyucuya şu somut bilgiyi paylaşmıştır; [bu okullarda]... “*ne dikkat vardır, ne imtihan. Sarf edilen emek ve gayreti çekecek ne arşın vardır, ne de mizan (terazi).*”⁴⁵ Filhakika Gaspıralı İsmail günümüz tabiriyle eğitimde ölçme ve değerlendirmenin noksanlığından dem vurmıştır. Bir diğer husus ise eski usûl mekteplerde öğretmenin öğrenciye yeterli zaman ayırmanın mümkün olmaması meselesidir. Bir öğrenci eski usûlle ancak çeyrek saat (15 dakika) öğretmenden istifade

⁴³ Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 460.

⁴⁴ Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 473-474.

⁴⁵ Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 477.

edebiliyorken “*Usûl-i cedit sayesinde otuz şakirdin her biri günde muallimden üç ya dört saat istifade eder.*”⁴⁶ İbtidâî sıbyan mektebinde öğrencinin kaldığı beş seneyi zaman israfı olarak gören Gaspıralı İsmail, bu süreyi iyi değerlendirmek adına usûl-i cedit mekteplerini adres göstermiştir.

Usûl-i cedit mekteplerinin fikrî temelini Gaspıralı İsmail, Tercüman gazetesi aracılığıyla inşa ederken bir yandan da bu düşüncesiyle eğitimde yeni bir sistem oluşturma gereği duymuştur. *Rehber-i Muallimin yaki Muallimlere Yoldaş* isimli eserinin *Beyan-ı Usûl-i Cedit* (Yeni Öğretim Metodunun Açıklanması) başlıklı ve *Usûl-i İdare, Mektep Kaideleri* (Yönetim Usûlü, Mektep Kuralları) alt başlıklı bölümde sistemsal ve teknik meseleleri mekteplerde görev alacak öğretmenlere on iki maddede açıklamayı gerekli görmüştür:

Buna göre ilk maddede Gaspıralı İsmail, öğretmen başına düşecek öğrenci sayısını belirtir. Böylece okuldaki her öğretmene en fazla kırk öğrenci verilmesi yönünde tavsiyede bulunmuştur. Zira bu sayı elde olmayan sebeplerden dolayı artarsa bunun da çözümü yardımcı öğretmen modelidir.

İkinci madde mektebe yeni başlayacak öğrenciler hususundadır. Bu maddede Gaspıralı'nın okuma yazmaya yeni başlayacak öğrencilere ayrı önem verdiği görülmüştür. Devamlılığın sağlanabilmesi için yılda iki defa öğrenciler mektebe kayıt edilir. Bu dönemler genel itibariyle yaz başı ve kış başı olacak şekilde düzenlenir. Fakat yerelde bu tarihler fiziki şartlara göre değişebilmektedir.

Üçüncü madde, ikinci maddenin devamı niteliğinde olup okula yeni başlayacak öğrenciler hususundadır. Burada eğitim pedagojisine yönelik bir çıkarımda bulunan Gaspıralı İsmail; mektebe gelen her öğrencinin seviyesinin farklı olabileceğini savunur. Fakat bunun eğitime engel teşkil etmeyeceğini belirtir.

Burada bir parantez açmakta fayda bulunmaktadır. O dönemde öğretmenlerin sayısının sınırlı olması, nüfusun her kademeye ayrı sınıf açmaya olanak vermemesi ve fiziki şartlardan dolayı dersler ortak sınıflarda yürütülürdü. Dördüncü maddede Gaspıralı İsmail, bu konuya dikkat çekmiştir. Ona göre bir öğretmenin bulunduğu sınıfta en fazla üç veya dört kademedeki öğrenci bulunmalıdır. Fakat bu sayı dörtten

⁴⁶ Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 478.

yukarı olursa bu eğitime engeldir. Gaspıralı İsmail'in bu konuya verdiği ehemmiyet 23 Aralık 1894 tarihli Tercüman gazetesinde usûle uymayan öğretmenler ile ilgili kaleme aldığı *Muallimlere Açık Mektup* isimli yazısında son derece açıktır: “*Bazı mekteplerde beş ve altı sınıf şakirdan bulunuyor imiş. Bu hılaf-ı usûldür; dörtten ziyade sınıf bulundurmamalı. Düstura dikkat buyurulsun.*”⁴⁷

Beşinci maddede Gaspıralı İsmail, dördüncü maddenin açıklamasını yapmıştır ve dersleri sınıflara göre taksim etmiştir. Birinci sınıfta okuma ve yazmaya yeni başlayan öğrenciler bulunur ve alfabeyi öğrenirler, yazarlar ve okurlar. Ders aralarında ise ezberden hesap yaparlar. İkinci sınıf öğrencileri okuma ve yazmayı sökmüş olurlar; Türkçe ve Arapça okurlar. Bir süre zihinden ezber yapar ve rakamları yazmaya başlamak suretiyle kalemi de ellerine alıştırırlar. Üçüncü sınıflar ise Türkçe ve Arapça okurlar. Bazı mekteplerde buna Farsça da dâhildir. İlmihal ve ibadet dersleri bu sınıfta okutulur. Türkçe dil bilgisi kuralları ve ilmî hesap dersleri alırlar. Bu kademedeki Türkçe okuduklarını ya kâğıda geçirirler veya sözlü olarak anlatırlar. Bu sayede okuduğunu anlama kabiliyetleri gelişmiştir. Eğer dört sınıf varsa dersler dörde bölünmek suretiyle yeniden taksim olunur.

Altıncı madde öğrencilerin ders vakitlerini ve teneffüs saatleri hususundadır. İlk üç kademedeki öğrencilerin yedi, sekiz, dokuz yaşlarında olduğunu belirten Gaspıralı İsmail; öğrencilere, yedi veya sekiz saat istirahat etmeden verilen eğitimin yarar getirmeyeceğini düşünmüştür. Bu çıkarımına tıp ve psikoloji üzerinden ulaşır. Bu konu ile ilgili Gaspıralı İsmail, *Muallimlere Açık Mektup* isimli yazısında şöyle der: “*Bazı mekteplerde sıbyan günde 8-9 saat dersler ile meşgul bulunuyor. Sıbyanı bu kadar yormaya hacet yoktur. Yeni usûlü anlayıp okutan muallim, günde dört-beş saat ile iktifa etmelidir. Unutmayalım ki 7-8 yaşarlık, daha kemik ve süyekleri katı mamış sıbyana 8-9 saat mektepte kalmak büyük zarardır.*”⁴⁸ Buna göre üç saat öğleden önce ders yapılması kâfidir. Sonra ara verilir. Bu süre topluca namaz kılınarak geçirilir. Öğle namazının ardından iki saat ders görülür ve bir günlük eğitim böylece tamamlanmış olur. Gaspıralı İsmail bu maddede öğlen arasının yarım saat veya kendi tabiriyle üç çeyrek (kırk beş dakika) olmasına dair tavsiyede bulunmuştur.

⁴⁷ Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 160.

⁴⁸ Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 160.

Yedinci madde haftalık ve yıllık tatil günleri ile alakalıdır. Buna göre Müslümanlar için önemli bir gün olan Cuma günü ders okutulmaz. Ayrıca her iki bayramda da birer hafta okullar tatil edilir. Bunların dışında resmi tatil günlerinde de okullar kapalı olmalıdır.

Sekizinci madde yedinci maddenin devamı konumundadır ve burada Gaspıralı İsmail, yıllık bir plan sunmuştur. On ay yapılan eğitimin ardından yılın en sıcak yaz aylarında okulun tatil edilmesi gerektiğini savunan Gaspıralı İsmail, yazın ders okutulacaksa bile dersleri kolay tutarak ve de dört saate indirgeyerek yapılmasını bildirmiştir.

Dokuzuncu maddede Gaspıralı İsmail pedagojik bir çıkarımında bulunur. Ona göre okula ilim için gelen sabiyi usandırmamak ve yormamak gerekir. Bu bağlamda dersler kırk beş dakika veya en fazla bir saat sürmeli. Gaspıralı'nın değindiği başka bir konu ise derslerin sıralamasıdır. Günde beş ders saatinin yazı yazma veya beş ders saatinin okuma ile geçmesi öğrencinin mektebe küsme gerekçesi olarak görülmüş ve elden geldiğince ders programını buna göre planlamayı usûl-i cedit muallimlerine önermiştir.

Onuncu madde, eski usûl mekteplerde sıkça görülen bir davranış üzere Gaspıralı İsmail tarafından dikkat çekilmek için eklenmiştir. Öğrenciye yapılan şiddeti Gaspıralı tasvip etmemiş ve bunun çocukta olumsuz etki bıraktığını belirtmiştir. Yaptığı bir davranış için ikaz edilmeli fakat onu küstürecek davranışlardan da sakınılmalıdır. Çünkü Gaspıralı İsmail'e göre bu yeni usûlü uygulayan okulda öğrenciler mektebe heveslenerek gelmelidir.

On birinci maddede her haftanın sonunda öğrenciye karne verilmesi gerektiğini bildirir. İyi olan derslerinde *aferin* ibaresinin yazılması gerektiğini söyleyen Gaspıralı İsmail, onuncu maddedeki ikaz ve on birinci maddedeki *aferin* ile esasında usûl-i cedit mekteplerinde ödül-ceza sisteminin uygulandığını söyleyebiliriz.

On ikinci madde mektebin fizikî şartlarına yöneliktir. Pencerelelerinin büyük olması ve bu sayede sınıfın içinin aydınlık olması sağlanmalıdır. Döşemesi temiz ve kış aylarında eğitime engel olmayacak sıcaklığın sağlanması gerektiğini söylemiştir.

Gaspıralı bu şartlarının sağlanmaması durumunda cemaati ve varlıklı kimseleri göreve çağırmıştır.⁴⁹

Gaspıralı İsmail'in on iki maddede vermiş olduğu bu bilgiler şüphesiz iyi bir eğitim için gerekli bilgilerdir. Eserin devamında *Ders Vermek Usûlü, Kaideleri* isimli diğer bir bölümü var ki burada Gaspıralı, öğretmenlerin ders verme usûlleri hakkında ufuk açıcı tavsiyelerde bulunmuştur. Birinci madde okuma yazmaya yöneliktir. Alfabe öğretilirken birden tüm alfabeyi vermenin öğrenci için ağır olacağını düşünmüştür. Bunun yerine alfabeyi kısım kısım vererek ilerlemek daha elverişlidir.

İkinci madde, yazarak öğrenme modeline işaret etmektedir. Yazmanın öğrenci nezdinde daha kalıcı olması münasebetiyle ilk dersten yazmaya başlanması önerisinde bulunmuştur.

Usûl-i cedit mekteplerinde en çok okutulan ders kitabı *Hoca-i Sibyan*'dir. Bu eserde alfabe birden verilmemiştir ve ders ders harfler verilerek alfabe tamamlanmıştır. Her ders için verilen harflerle oluşturulmuş küçük kelimeler örnek olarak verilir. Bu sayede kitabın sonunda okuma ve yazma kalıcı hale gelir. Üçüncü madde, *Hoca-i Sibyan* ile ilgili bilgiler verdikten sonra öğrenciye mürekkep kullandırılmamasını tavsiye eder. Tam ve güzel yazı yazması ancak zaman içinde gerçekleşeceğinden belli bir süre yalnız kurşun kalem kullanılmalıdır.

Dördüncü madde yine bir tavsiye üzerine şekillenir. Gaspıralı İsmail, bir dersin tam olarak anlaşılmadıkça diğer derse geçilmemesi gerektiğini belirtir. Öyle ki *Hoca-i Sibyan* da bunun üzerine şekillenmiştir.

Beşinci madde ile Gaspıralı İsmail, *savt-î usûl* yöntemine atıfta bulunmuştur. Her harf öğretilirken muhakkak harfin sedasını, sesini ve çıkış yerini de öğretmelidir.⁵⁰

Gaspıralı İsmail, *Rehber-i Muallimin yaki Muallimlere Yoldaş* adlı eserinin devamında başlıklar ile görev yapan usûl-i cedit muallimlerine yeni usûlü aktarmaya devam etmiştir. O başlıklar şöyledir:

1. Harflerin mahreçlerini bulmak

⁴⁹ On iki madde için bakınız: Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 481-484.

⁵⁰ "Ders Vermek Usûlü, Kaideleri" bölümünün beş maddesi için bk: Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 484-485.

2. Huruf-i imla ve harekenin beyanı
3. İdare-i mektep usûlü
4. Yazı yazmak usûlü
5. Kıraat-ı Türkî usûlü
6. Kıraat-i Arabî usûlü
7. İlmihal dersleri
8. Hesap dersleri
9. Sarf-ı Türkî dersi
10. Meşk usûlü (güzel yazı yazma öğretimi)
11. Zihnî hesap

Gaspıralı İsmail, eserin son bölümünde görsel malzemeler de sunmuştur. Fizikî olarak iyi bir sınıfın nasıl olması gerektiğini ayrıntılarıyla veren Gaspıralı İsmail, eserinin son bölümünde numunelik mektep planını paylaşmıştır. Ayrıca numunelik ders cetveli de eserin son kısımlarında yer alır. Eser ise Mekteb-i Sıbyan kitaplarının listesi ile son bulur.

Mekteb-i Sıbyan Kitapları:

1. Hoca-i Sıbyan. 1. Cüzü Türkî ve Arabî Elifba
2. Hoca-i Sıbyan. 2. Cüzü Kıraât-i Türkî
3. Şeriatü'l İslam. Mufassal İlmihal Risalesi
4. Üstad-ı Sıbyan. En A'la ve Suhulet-bahş (Kolay), Sülüs, Nesih ve Talik

Sermeşkler Destesi

5. Hesap ve Mesail-i Hesabiye Risalesi
6. Tecvid Risalesi
7. Sarf ve Kavaid-i Türkî Risalesi
8. Atlaslı Muhtasar Cihannüma (Coğrafıya)
9. Sıbyan için pek müfit “Hikâye-i Robenson”⁵¹

Gaspıralı İsmail'in *dilde, fikirde, işte birlik* düşüncesiyle sınırlarını çizdiği cedidizm anlayışının en mühim meselesi eğitim olmuştur. Gaspıralı'nın açtığı cedidizm yolu iki farklı coğrafyada şekillenmiştir. Bunların biri ilk usûl-i cedit mekteplerinin

⁵¹ Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 504.

açıldığı dönemin kültür başkenti olan Bahçesaray kentinin de bulunduğu Kırım-Tatar coğrafyasıdır. Ceditizmin ilerleme gösterdiği diğer bir coğrafya ise Türkistan'dır. 1884 yılında Bahçesaray'da açılan ilk usûl-i cedit mektebinin ardından Türkistan'da da ilk usûl-i cedit mektebi açma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Münevverkari'nin izin dilekçesi Sırderya valisi tarafından reddedilmiştir. 1893 yılında Gaspıralı İsmail, Taşkent, Semerkant ve Buhara'ya seyahat düzenlemiştir. Bu seyahatin ardından 1895-1900 yıllarında Taşkent, Semerkant, Buhara ve Fergana'da yeni usûlle eğitim veren okullar açılmıştır. Bu okullar esasında Tatarlara aittir. Türkistan bölgesinde açılan ilk Özbek usûl-i cedit mektebinin 1904-1905 yıllarında Münevverkari tarafından açıldığı bilinmektedir.⁵² Bu tarihler kesin olmamakla beraber Abdulla Avlanî'nin hatıralarında yer alan "1904 yılında Ceditler Tödesinde çalışmaya başladım. Ceditler mektebi açıldı ve ben bu okulda öğretmenlik yapmaya başladım"⁵³ ifadelerinden 1904-1905 yıllarında olduğunu tahmin etmekteyiz. Türkistan'da yıllar içinde sayıları artan cedit mektepleri halkta kabul görmüş ve eserlerde de çokça yer edinmiştir. Özbek yazar Hamza Hakimzade Niyazî cedit mekteplerini *bu dünyanın bahçesi ve cenneti* olarak tasvir etmiştir.⁵⁴

3. Ceditizmde Yüksek Öğretim Meseleleri

Ceditçiler yeni bir neslin inşası için eğitime çok önem vermişlerdir. Ceditizm anlayışının en önemli kuruluşları arasında gösterilen *Cemiyet-i Hayriyye*'nin⁵⁵ ilgilendiği meseleler arasında Batı'nın ve Doğu'nun gelişmiş üniversitelerine öğrenci göndermek vardır.⁵⁶ Bu dönemde pek çok genç Avrupa'nın çeşitli üniversitelerine ve Doğu'nun kültür merkezlerine gönderilmiştir. Bunların arasında *Sadayi Türkistan* gazetesinin yazarı ve Türkistan Muhtariyetinin Harbi Nazırı Ubeydullah Hocayev

⁵² Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 20.

⁵³ Abdulla Avlanî, *Tenlengen Eserler*, (II cildlik), Maneviyat, Taşkent 2006, II /288.

⁵⁴ İslamcan Yakubov, s. 55.

⁵⁵ Cemiyet-i Hayriyye: 12 Mayıs 1909 tarihinde Taşkentli aydınlar tarafından ceditizm çerçevesinde yapılan faaliyetleri bir çatı altında toplamak için kurulan sosyal bir örgüttür. Kırk bir maddelik bir tüzüğe sahiptir. Kurucuları arasında; Taşhacı Tuyakbayev, Nizamiddin Molla Hüseyinov, Molla Abdulla Avlanî, Münevverkari Abdurreşithanov, Beşirulla Esetilla gibi isimler bulunmaktadır. Bu cemiyetin görevleri; Müslümanların yaşam kalitesini arttırmak, yaralılar ve hastalar için ambulans temin etmek, okul, kantin, yurt, otel ve aşhaneler açmak, yeni usûlle eğitim verilen okullar açmak ve yurtdışına eğitim alması için öğrenci göndermektir. (Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bk: Avlanî, Abdulla, *Tenlengen Eserler* (II cildlik), Maneviyat, Taşkent 1998, I/10; Begali Kasımov, *Milli Uyanış* (Çev.: Fatma Açık), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2009, s. 27.)

⁵⁶ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 27.

Saratov Üniversitesi Hukuk Fakültesinde; Mumincan Muhammedcanov, Lütfullah Âlimî, Mirmuhsin Şer Muhammedov, Abdulhay Taciyeve, Tahir Şakir, Kazakistan'dan Beyimbet Maylin, Muhammedcan Serali ve Başkurt-Tatar yazarlarından S. Kudaş, Ş. Babiç, Z. Yarmaki ise Ufa'daki Aliya medresesinde okumuşlardır. Yükseköğretim için tercih edilen kültür merkezlerinden biri de İstanbul idi. Özbek şiirinin usta kalemi Abdurauf Fıtrat İstanbul'da, Darülfünun'da 1909-1913 yılları arasında öğrenim görmüştür.⁵⁷

Ceditçi aydınlar aracılığıyla öğrencinin gönderiminin yoğun olduğu bir başka eğitim yuvası ise Almanya'dır. Almanya, Birinci Cihan Harbi'nden sonraki o yıllarda eğitimde cazibe merkezi olmaya devam etmiştir. Ceditçi aydınlar yurtdışına öğrenci gönderme meselesini Birinci Dünya Savaşı, Merdikalık Hareketi ve 1917 Bolşevik İhtilalinde gibi çalkantılı siyasî cereyanlarda dahi ihmal etmemiş ve tüm bu siyasî cereyanlara rağmen öğrenci göndermeye devam etmişlerdir.⁵⁸ Almanya'ya ilk toplu öğrenci gönderimi 1922 yılında gerçekleşmiştir. İlk giden öğrenci olan Abduvahap Muradiy, kendisine gelen Türkistan'dan Almanya'ya öğrenci gideceğini haber veren mektuba verdiği cevap aynı zamanda kaynak niteliğindedir: "Taşkent'ten gelen bir mektupta Avrupa'ya talebe göndermek için aydınlarımızın bir cemiyet kurduğunu okudum, sevinçten havalara uçtum adeta. Bir yıldır Avrupa'da okuyorum. İlimde Avrupa'nın en gelişmiş üniversitelerine sahip Alman üniversitelerine bütün dünyadan, hatta Tatarlardan onlarca, Türklerden ise binlerce talebe olmasına rağmen bizim Türkistan'dan benden başka talebe olmaması yüreğimi parçalıyordu. Diğerlerine gıpta ile bakıyordum. Bu teşebbüsünüz yıllardan beri gülmeyen yüzümü güldürdü ve ruhuma can verdi."⁵⁹ Begali Kasımov'un verdiği bilgiye göre Almanya'ya öğrenci gönderme işini Fıtrat, Münevverkari, Feyzulla Hocayev ve Turar Riskulov üstlenmekteydi.⁶⁰ 1922 yazında yetmiş yakın öğrenci gönderilmiştir. Bunların arasında Salih Muhammed,

⁵⁷ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 27-28.

⁵⁸ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 29.

⁵⁹ Şerali Turdiyev, "Uler Germaniyada Okigen Ediler", *Şark Yulduzi*, 10 (10), 1992, 104-114, s. 104.

⁶⁰ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 29.

Meryem Sultanmuradova, Settar Cabbar, Hayrinisa Mecidhanova, Tahir Çiğatay, İbrahim Yarkın bulunmaktadır.⁶¹

Yurtdışına öğrenci göndermenin başta mali olmak üzere çeşitli sıkıntıları vardır. Bu sebeple “*Mart 1909’da Buhara’da ‘Şirket-i Buhara-yı Şerif’ kurulmuştu. Şirket üniversitelerde araştırma yapmak, onları tanımak için bir kişi İstanbul’a, bir kişi Bahçesaray’a göndermiştir.*”⁶² Buradan gelen bilgilerin sonucu olarak Buharalı gençler 18 Temmuz 1909 tarihinde *Terbiye-i Etfal* adında gizli bir cemiyet kurmuşlardır. “*Cemiyetin birinci amacı İstanbul’a öğrenci göndermenin yollarını bulmaktır. Masraflar için cemiyet gizliliği korunarak güvenilen yenilikçilerden yardım toplanmış, Cemiyetin yardımıyla birkaç öğrenci İstanbul’a gönderilmişti.*”⁶³ Yukarıda da bahsini ettiğimiz Abdurauf Fıtrat o öğrencilerden sadece biridir.

Rusya’da yönetimi Bolşeviklerin ele almasının ardından Rus olmayan halka verilen gençlerin yabancı ülkelerde okuma izni iptal edilerek öğrenciler geri çağırılmıştır. Bu öğrencilere Rusya’daki üniversitelerde öğrenim görme çağrısı yapılmıştır. Öğrenimini tamamlayıp gelenlere iş verilmiştir. Tatil için memleketine gelen öğrenciler geri gönderilmemiş ve *Almanya ajanı* suçlamasıyla hapse atılmışlardır. Çağrıya uyup gelenlerin bir kısmı öldürülmüş ve bir kısmı da hapiste veya sürgünde hayatlarını kaybetmiştir. Bir kısım öğrenciler ise gurbette yaşamını devam ettirmek mecburiyetinde kaldı. Bunların önemli kısmı Almanya’da ve Türkiye’de hayatlarına devam etmişlerdir.⁶⁴ Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, *Türkistan* gazetesinde 1923 yılında yayımlanan *Çetdegi Talebelerimizge Yardem* (Gurbetteki Talebelerimize Yardım) isimli yazısında Almanya’ya okumak için gönderilen ve daha sonra Sovyet baskısından çekinen Saidali ve Ahmet Şükrî isimli gençlerin yurda dönemediklerini aktarmıştır. Bu dönemde pek çok gençten daha sonraları bilgi alınamamıştır.⁶⁵ Bu yıllarda Bolşeviklerin baskısıyla yükseköğretim çalışmaları sona ermiştir.

⁶¹ Nilüfer Aripova, *XX Esrning Boşleride Germaniyada Okigen Türkistanlik Talebeler*, 2016, <http://nilufar.net/wp/xx-asrning-boshlarida-germaniyada-oqigan-turkistonlik-talabalar/#> (E.T: 06.06.2019).

⁶² Begali Kasımov, *Milli Uyanış* s. 28.

⁶³ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 28.

⁶⁴ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 30-31.

⁶⁵ Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, *Eserler* (4 Cildlik), Akademaşr, Taşkent, 2016, c. 4, s. 214-215.

4. Cedit Matbuatı

Ceditçi aydınlar fikirlerini halka ulaştırmanın en iyi yolu olarak matbuatı kullanmışlardır. Cedit matbuatı Kırım Tatarlarında ve Türkistan'da farklı zamanlarda ve farklı şekilde cereyan ettiği için iki ayrı başlık altında incelenecektir: Kırım-Tatar Cedit Matbuatı ve Türkistan Cedit Matbuatı. Matbuat-basın faaliyetleri her iki başlık için de Ekim ihtilaline (1917) kadar ki dönem esas alınmıştır.

4.1. Kırım-Tatar Cedit Matbuatı

Gaspıralı İsmail, Avrupa medeniyetinin gelişim sürecini çok iyi tahlil etmiştir. Avrupa toplumu o dönemde Türklerin içinde bulunduğu aşamalardan geçmiş, cehalet ve hurafelerden, dinî bağnazlıktan kurtularak eğitim ihraç eden bir medeniyet konumuna yükselmesi matbuat ve eğitim sayesinde mümkün olabilmektedir. Milliyetçilik fikrinin bu sayede yayılmasıyla dünya yeni bir düzene doğru yol almış ve hürriyet ve demokraside önemli bir yol kat etmişlerdir. Bu yolda Avrupa, matbuatı ve eğitimi rehber olarak kabul etmiştir. Tüm bu gelişmeleri yakinen takip eden Gaspıralı İsmail, yaptığı Avrupa seyahati sonucunda Türk dünyasının gelişiminin ve çağı yakalamasının nihaî yolu olarak matbuatı ve eğitimi seçmiştir.⁶⁶

Burada Gaspıralı İsmail'in düşünsel birikim sağladığı yaşamına göz atmakta yarar olacaktır. 1851 yılında dünyaya gelen Gaspıralı İsmail, 1871 yılında İstanbul'a gitmek istemiştir. İstanbul'a gitmek için Fransızca'yı öğrenmek lüzumunu kendinde hissetmiş ve 1872 senesinde Fransızca öğrenmek üzere önce Paris'e gitmiştir. 21-22 yaşlarını Paris'te geçiren Gaspıralı İsmail, burada Avrupa medeniyetini tüm yönleriyle tahlil etme fırsatını yakalamıştır. 1874 yılında Fransızca öğrenmiş olarak İstanbul'a gelmiştir. Yaklaşık bir yıl İstanbul'da kalmıştır. İstanbul'da kaldığı süre boyunca Osmanlı edebiyatını yakından takip etmiştir. Gaspıralı İsmail ilk yazılarını da İstanbul'da yaşadığı dönemde kaleme almış, Moskova ve Petersburg'un gazetelerinde neşretme imkânını bulmuştur. İstanbul'da geçirdiği bir yılın ardından Kırım'a dönmüş ve bir işle meşgul olmadan kendi insanını anlama çabasına girişmiştir. Nihayetinde 1878 yılında

⁶⁶Gaspıralı İsmail, *Büyük Dönüşümü Başlatacak Güç: Matbuat, Yavuz Akpınar (Haz.), Eğitim Yazıları* (s. 23-27), Ötüken, İstanbul Ekim 2017, s. 23.

hayallerinin önünü açmada bir basamak olacak olan Bahçesaray belediye reisliği görevine seçilmiştir.⁶⁷

Matbuat için öncelikle bir matbaaya ihtiyaç duyulmuştur. Okuma yazma oranı düşük olan yirmi bin nüfuslu Bahçesaray'da bir matbaa kurmak için elbette ki sermaye gereklidir. Bu sermaye için Gaspıralı İsmail, Kırım'ın varlıklı ailelerinden borç para istese de eli boş dönmüştür. Annesinin ve hanımı Zühre Hanımın maddi ve manevi desteği ile matbaayı kurmuştur. Ardından Kırım, İdil-Ural bölgesinde seyahat ederek Rusya Müslümanlarını tanıma fırsatı bulmuş ve onların sorunlarını ve çözümlerini ileride çıkaracağı yayınlarda işleme olanağına sahip olmuştur. Çıkacak mecmualar için de aboneler bulmaya çalışmıştır.⁶⁸

Kırım'da, Kırım Tatarlarının basın yayın faaliyetleri Gaspıralı İsmail ile başlamıştır. Matbaanın kurulmasının ardından küçük çaplı bir takım risaleler neşr olunmuştur. Bunların arasında 8 Mayıs 1881 tarihli *Tonguç*, 5 Ağustos 1882 tarihli *Mirat-i Cedid* adındaki risaleler vardı. Fakat bunlar Gaspıralı İsmail'in fikirlerini, ideallerini yaymak için yeterli değildir. 1879 tarihinde bir gazete çıkarmak için Çarlık Rusya idaresine başvurduysa da gerekli izinleri almayı başaramadı. Bu sürede mahallî dergilerle fikirlerini yaymaya girişmiştir. 1881'de Rusça yayın yapan *Tavrida* gazetesinde *Russkoe Musûlmanstvo (Rusya Müslümanları)* başlıklı bir dizi makale yayımlanmıştır.⁶⁹ Bu yazı dizisi Gaspıralı İsmail'in kendi halkını anlama çabasının bir ürünüdür. Bu arada gazete girişimleri için de defaatle izin dilekçesi vermeye devam etmiştir. Hatta Petersburg şehrine giderek Rus yetkililer ile görüşmüştür.⁷⁰ Nihayetinde gerekli izin alınmıştır. Bu hadiseyi Yusuf Akçura şu cümlelerle dile getirir: "*Millet için, milli dilde mevkut risalelerin şiddet-i lüzumuna kail olan İsmail Bey, pek çok uğraşarak nihayet Tercüman gazetesinin imtiyazını almaya muvaffak oldu ve 1883 senesi Nisanın 10'uncu günü, bir muharririn dediği gibi 'bahar güneşi ile dünya dirilip çiçeklendiği*

⁶⁷ Yusuf Akçuraoğlu, *Türk Yılı 1928* (Haz.: Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2009, s. 355-357.

⁶⁸ Gaspıralı İsmail, "Büyük Dönüşümü Başlatacak Güç: Matbuat", Yavuz Akpınar (Haz.), s. 24.

⁶⁹ Leniyara Celilova, s. 20-21.

⁷⁰ Abdul Fatah Rasooly, *Özbek Cedit Edebiyatı Eserlerinde 'Cedit-Kadim' Görüş Çatışmalarının Yansımaları (Mahmud Hoca Behbudî, Abdurauf Fıtrat ve Abdülhamid Çolpan Eserleri Örneğinde)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2015, s. 25.

günlerde, uzun yıllardan beri karlı kefenlerle örtünüp ölü gibi uyuklayan Şimal Türklerinin de ilk beyaz bahar çiçeği, Tercüman açıldı.”⁷¹

Rus idaresi tarafından Tercüman gazetesine izin bir şartla verilmiştir. Buna göre; Tercüman gazetesinde yazıların Rusçalarına da yer verilecektir. Şüphesiz Rus idaresi böylelikle Gaspıralı İsmail’in fikirlerini takip edecek, Rusya Müslümanları arasındaki bağı denetim altına alacaktır.⁷² Gaspıralı İsmail, bu zorlu süreci gazetenin 27 Aralık 1907 tarihli sayısında şöyle dile getirmiştir: “1883 senesinde Tercüman gazetesi için izin alındı. Bunun için iki vali ve üç bakanın huzuruna üç yıl boyunca çıkmak gerekti, dört defa Petersburg ziyaret edildi.”⁷³ Uzun bir sürecin ardından Rusya’da Türkçe-Tatarca ilk gazete neşredilmiş ve çok geçmeden Tercüman Rusya Müslümanlarının sesi olmuştur. Tercüman dört sayfadan ibarettir. Bunun yarısı Türkçe, yarısı Rusça idi. Tercüman gazetesi 1906 yılına kadar iki haftada bir, 1912 yılına kadar haftada üç kere, 1912’den sonra günlük yayınlanmıştır. 1905 yılında ise adı değişerek Tercüman-ı Ahval-i Zaman oldu. Tercüman gazetesini Gaspıralı İsmail vefat ettiği 1914 yılına kadar yönetmiştir. Gazeteyi daha sonra talebesi Hasan Sabri Ayvazov devam ettirmişse de Bolşeviklerin 1917’de yönetimi ele geçirmesinin ardından 23 Şubat 1918’de Tercüman gazetesinin 35 yıllık yayın hayatı sona ermiştir.⁷⁴

1905 Rus İhtilaline kadar Kırım Tatar matbuatında tek Türkçe gazete Tercüman’dır. 1905 Rus İhtilalinde Çarın Rusya’da yaşayan gayri Rus halklarına tanıdığı matbuat özgürlüğü ile yeni gazeteler çıkmıştır. Burada şunu söylemeliyiz ki bu durum Tercüman gazetesinin önemini etkilememiştir. Aşağıda Çarlık Rusya zamanında Kırım Tatar matbuatında çıkan yayınlar verilmiştir.

4.1.1. Âlem-i Nisvan

Türk dünyasının ilk kadın dergisidir. *Kadınların dünyası* manasına gelen derginin başında Gaspıralı İsmail’in kızı Şefika Gaspıralı bulunmuştur. Tercüman gazetesinin haftalık eki olarak çıkmıştır.⁷⁵

⁷¹ Yusuf Akçuraoğlu, s. 359.

⁷² Abdul Fatah Rasooly, s. 25.

⁷³ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 59.

⁷⁴ Leniyara Celilova, s. 22-24.

⁷⁵ Leniyara Celilova, s. 25.

4.1.2. Âlem-i Sübyan

Çocukların dünyası anlamına gelir. Âlem-i Nisvan gibi Tercüman'ın eki olarak Gaspıralı İsmail'in ölümüne kadar çıkar. “*Dergide latifeler, masallar, tapmacalar/bulmacalar, ilginç haberler, yüksek mektep talebeleri ve hocaları için hazırlanan metodik tavsiyeler de basılmaktaydı.*”⁷⁶

4.1.3. Ha! Ha! Ha!

1906-1910 yılları arasında Bahçesaray'da çıkmış hiciv dergisidir. “*Ha! Ha! Ha! 'nın ilginç bir özelliği dil yönüyle Kırım-Tatar mahalli şivesini kullanmasıydı.*”⁷⁷

4.1.4. Uçkun

Yaş Tatarlar hareketinin yayın organı olarak bir sayı çıkabilmiştir. *Kıvılcım* manasına gelen dergi daha sonra *Vatan Hadimi* ismiyle çıkmıştır.⁷⁸

4.1.5. Vatan Hadimi

Yaş Tatarlar hareketi lideri Reşit Mehdi tarafından çıkarılmıştır. Bu hareket esas itibariyle Gaspıralı İsmail'in ılımlı politikasını yeterli görmemiştir ve Osmanlı Devleti'ndeki Jön Türkler Cemiyetini kendilerine örnek almışlardır. Kırım Tatarlarının Tercüman gazetesinden sonra en büyük ikinci gazetesidir.⁷⁹

4.1.6. Millet

Yaş Tatarların yayın organı olan *Vatan Hadimi*'ne karşı olarak Gaspıralı İsmail tarafından çıkarılmıştır. Açıkça Rus muhalefeti yapan gazete 1910'da Çar rejimi tarafından kapatılmıştır.⁸⁰

4.2. Türkistan Cedit Matbuatı

Cedit Matbuatçılığının gelişim gösterdiği bir diğer coğrafya ise Türkistan'dır. Medreselerdeki eğitim ve öğretim faaliyetleri Türkistan'da XVI. yüzyıldan itibaren

⁷⁶ Leniyara Celilova, s. 26.

⁷⁷ Leniyara Celilova, s. 27.

⁷⁸ Leniyara Celilova, s. 27.

⁷⁹ Leniyara Celilova, s. 28-30.

⁸⁰ Leniyara Celilova, s. 30.

tartışılmaktadır. XX. yüzyıla gelindiğinde tartışmalar halen devam etmektedir ve ceditçi aydınların öncülüğünde bir kültür reformu gerçekleştirilmiştir. Gaspıralı İsmail'in ilerici fikirleri yavaş yavaş Türkistan'a da ulaşmaktaydı ve ceditçi anlayış hızla nüfus elde etmekteydi. Türkistanlı aydınlar arasında sayabileceğimiz başta Mahmud Hoca Behbudî ve Münevverkari olmak üzere Çolpan, Abdulla Avlanî, Tevella, Vaslî, Behrambek, Devletşah, Hacı Muin Şükrullah, Aşur Ali Zahir, Hazinî, Yusuf Seyramî, Sıdkî Handeylikî gibi isimler ceditçi mefkûreyi Türkistan'da yaymaya çabaladılar. Ceditçi aydınlar fikirlerini gazete ve mecmualar vasıtasıyla yaymaya çalıştılar.⁸¹ Türkistan matbuatçılığı ise esasında cedit matbuatçılığından (Kırım-Tatar cedit matbuatı) çok önce, 1870'li yıllarda, başlamıştır. “14 Temmuz 1867 tarihinde Taşkent'te Türkistan Harbi Bölge Karargâhı karşısında, askeri belgeleri gerekli sayıda çoğaltmak amacıyla ilk basımevi kurulmuştur.”⁸² 1868 yılında kitap basımına başlanmış, 1869'da Rusça yayın yapan *Türkistanskije Vedomosti* gazetesi çıkmıştır. Özbek dilindeki ilk gazete ise *Türkistanskije Vedomosti* gazetesinden iki ay sonra bu gazetenin ilavesi olarak çıkmıştır. Bu gazetenin ismi *Türkistan Vilayetinın Gazeti*'dir. Türkistan Genel Valisi Von Kaufmann'ın emriyle çıkan bu gazete maddi desteği Rus hükûmetinden sağlamaktadır.⁸³ Buradan da anlaşılacağı üzere bu gazete amaç itibariyle Rus kültürünü Özbekler arasında yayma maksadını taşımaktadır.⁸⁴ “Kısacası Rusçular, ilk Özbek Türkçesindeki matbuat örneği olan “*Türkistan Vilayetinın Gazeti*'nde Rusya hükûmetinin emrindekiler tarafından organize edilmiş ve ileri Rus medeniyetini yaymak şeklinde değerlendirilmiştir.”⁸⁵ 1905 yılına kadar Türkistan'da Özbek Türkçesi ile çıkan tek gazete *Türkistan Vilayetinın Gazeti* olmuştur.

Türkistan matbuatı 1905 yılındaki Rus İhtilalinin getirdiği matbuat serbestliğinin ardından gelişim göstermiştir ve kısa zamanda büyük yol kat etmiştir. Bunda şüphesiz Türkistan aydınlarının emeği çoktur. O dönemdeki matbuatta gelinen noktayı dile getiren ilk kişi Çolpan'dır. “*Abdulla Avlanî 'Burungi Özbek Vakitli Matbuatının Tarihi'* adlı makalesinde 1905-1917 yılları arasında ülkede Özbek dilinde 27 gazete, 8 dergi basıldığını belirtmektedir. 1927 yılında ‘*Özbek Vakitli Matbuatı Tarihine Materyaller*’

⁸¹ Çağatay Koçar, *Türkistan ile İlgili Makaleler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 213-215.

⁸² Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 35.

⁸³ Abdulvahap Oktay Toktamışoğlu, “Türk Gazeteciliği”, Tülay Duran (Yay. Ed.), *Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2006, s. 262.

⁸⁴ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 35-36.

⁸⁵ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 36.

(1870-1927) araştırması yayımlanan Ziya Said'in açıklamasına göre geçen bu zaman diliminde 45 gazete, 36 dergi yayımlanmıştır.”⁸⁶ Aşağıda 1917 Ekim İhtilali'ne kadarki Türkistan cedit matbuatına kazandırılmış gazete ve dergilerin bir kısmı verilmiştir.

4.2.1. Orta Asya'nın Ömr Güzarlığı

1905 matbuat manifestosundan sonra çıkan Özbek Türkçesindeki ilk gazetedir. Redaktörlüğünü İvan Geyer üstlenmiştir. İki ay çıkmıştır.⁸⁷ Bu gazetenin kapanmasından sonra Terakki adıyla yayımına devam edilmiştir.

4.2.2. Terakki

27 Haziran 1906 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. İsmail Abidiy tarafından çıkarılan gazete ilk Özbek millî gazetesi unvanına sahiptir. “Cedit gazeteciliğinin kırlangıcı sayılan Terakki, 1905 yılından itibaren sayfalarında aydınların halk nezdindeki arzu ve isteklerini ifade etmenin yanında din, millet, vatan temalı fikirleri, millî bağımsızlık ve millî egemenlik için mücadeleye davet etmesi, gazeteye büyük şöhret kazandırmıştır.”⁸⁸ Özbekistan Cumhuriyeti Yüksek Kurulu tarafından Terakki gazetesinin çıkış tarihi olan 27 Haziran *Milli Matbuat Günü* ilan edilmiştir. Gazetenin yazarları arasında Münevverkari, Sofizade, Hazimehanım, Behrambek Devletbekov, Şakir Muhtarî, Zarif Halikov bulunmaktadır.⁸⁹ Gaspıralı İsmail, bu gazetenin çıkmış olmasından dolayı memnuniyetlerini Tercüman gazetesindeki 1906 yılında kaleme aldığı *Terakki* başlıklı yazısında dile getirmiştir.⁹⁰ Gazete 19. sayısından sonra hükûmet tarafından kapatılmış ve İsmail Abidî, Panislamizm suçlamasıyla hapsedilmiştir.⁹¹

4.2.3. Hurşid

Türkistan ceditçiliğinin önemli ismi olan Münevverkari tarafından çıkarılmaya başlanan Hurşid “*Türkistan gençlerinin masraflarını karşılayarak ve tamamen kendi kalem güçleriyle çıkardıkları ilk gazetedir*”.⁹² Çıkış tarihi ile ilgili kaynaklarda iki farklı

⁸⁶ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 55-56.

⁸⁷ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 56.

⁸⁸ İslamcan Yakubov, s. 12.

⁸⁹ İslamcan Yakubov, s. 17.

⁹⁰ Begali Kasımov, s. 59.

⁹¹ Abdulvahap Oktay Toktamışoğlu, s. 261; İslamcan Yakubov, s. 17.

⁹² Abdulvahap Oktay Toktamışoğlu, s. 262.

bilgiye rastlamaktayız. Abdulvahap Oktay Toktamışoğlu'nun Yaş Türkistan gazetesinin 1934 Mart tarihli 52. sayısında yer alan *Türk Gazeteciliği* isimli makalesine göre bu tarih 16 Eylül 1906'dır. İslamcan Yoqubov'a göre *Hurşid* gazetesi 7 Eylül 1906 tarihinden itibaren haftalık olarak Taşkent'te çıkıyordu. Her iki bilgiye dayanarak gazetenin 1906 yılının Eylül ayı itibariyle çıktığı sonucuna varmaktayız.⁹³ Gazetenin sloganı *ilmi, siyasi, edebi, maaşı, Türkçe Ceride-i İslamiye* idi. Gazetenin ikinci sayısında çıkan makaleye göre Hurşid gazetesinin maksadı; "*dünya Müslümanlarını birbirleriyle tanıştıracakını, yeni okul ve medreselerin iyileştirilmesi yolunda rehberlik yapacağını, bütün Türkler için ortak yazı dili oluşturma konusunda hizmet etmek*"tir.⁹⁴ Ayrıca Münevverkari, o dönemde yayın hayatını sürdüren ilk Özbek gazetesi unvanına sahip olan *Türkistan Vilayatinin Gazeti*'nde yayımlanan bazı gayri millî yazılara da Hurşid gazetesi aracılığıyla yanıt vermiştir.⁹⁵ Bunun yanında Çar rejimini Avrupa yönetimleriyle karşılaştırıp Türkistanlıların gözüyle eleştirilerini dile getirmiştir. Dergi onuncu sayıda Rus idaresi tarafından kapatılmıştır. Gaspıralı İsmail, Hurşid gazetesinin kullandığı sade Türkçe'den dolayı memnuniyetini Tercüman gazetesindeki *Bizim Matbuat* isimli yazısında dile getirmiştir.⁹⁶

4.2.4. Şuhret

Abdulla Avlanî tarafından *Terakki* ve *Hurşid* gazetelerinin kapatılmasının ardından 1 Aralık 1907 tarihinde haftada iki defa çıkarılmıştır. Gazeteye Münevverkari rehberlik etmiştir. Gazetenin yazarları arasında Mahmud Hoca Behbudî, Münevverkari, Tursunhoca Hamidhoca ve şair Miskin Taşkendî gibi isimler bulunuyor.⁹⁷ Avlanî, Tercüme-i Hal'inde Şuhret gazetesini *Sapyorniy* caddesindeki evinde demiryolu işçilerinin Sosyal-Demokratik Fırkasının ilgileri ve yardımları sayesinde çıkardığını yazmıştır. Fakat onuncu sayısında derginin yönetim yeri olan evine baskın yapılmış, mallarına el konulmuş ve bir daha çıkarılmaması için Avlanî'den imza alınmıştır. Ardından gazete kapatılmıştır. Şuhret gazetesi kapatıldıktan sonra gazete çalışanlarından Ahmedcan Bektemirov adına *Asiya* gazetesi çıkmaya başlamıştır.⁹⁸

⁹³ İslamcan Yakubov, s. 18.

⁹⁴ Abdulvahap Oktay Toktamışoğlu, s. 262; İslamcan Yakubov, s. 12-13.

⁹⁵ İslamcan Yakubov, s. 12.

⁹⁶ Begali Kasimov, s. 59-60.

⁹⁷ İslamcan Yakubov, s. 18-19.

⁹⁸ Abdulla Avlanî, s. 288-289.

Abdulla Avlanî'nin Şuhret gazetesinin yayın politikasından 1907 yılında *Şuhret* isimli şiirinde bahsetmiştir.⁹⁹

4.2.5. Asiya

Abdulla Avlanî tüm engellemelere rağmen Ahmedcan Bektemirov'un muharrirliği altında gizli olarak *Asiya* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Türkistanlı aydınlar gazeteyi desteklediler fakat Çar rejimi tarafından Panislamizm suçlamasıyla henüz altıncı sayısında kapatılmıştır. "*Gazetenin gayesi eski mektep ve medreseleri islah etmek idi.*"¹⁰⁰

1908 yılından sonra Çar hükûmetinin matbuat özgürlüğünü kısıtlayıcı adım atmasının ardından gazetecilik faaliyetleri duraklama dönemine girmiştir. "Özellikle Rus olmayan milletlerin basın ve yayın işlerine karşı sert müdahalelerde bulunmuşlardır."¹⁰¹ Bu sürelerde Türkistan'da sadece *Türkistan Vilayetinin Gazeti* bulunuyordu. Halk bu gazeteye ilgi göstermemiştir. Hükûmet ise memurlarının bu gazeteyi okumasını şart koşmaktaydı. Türkistan halkı ise o dönemlerde binlerce kilometre uzakta yayımlanan gazetelere ulaşmaya çalışıyordu. Özellikle Hac zamanı İstanbul üzerinden yurtlarına dönen Hacılar eşyaları arasına veya kuşakları arasına sakladıkları Türk gazetelerini Türkistan'a getirirler, Türkistan halkı gazeteleri yüzlerine ve gözlerine sürerek okurlardı.¹⁰²

4.2.6. Semerkant

Matbuatta duraklama 1913 yılına kadar sürmüştü de bu yıllarda Türkistan'da gazeteler çıkmaya başlamıştı. Bunlardan biri de *Semerkant* gazetesidir. Mahmud Hoca Behbudî tarafından 15 Nisan 1915 tarihinde Semerkant'ta Özbek Türkçesi, Farsça ve Rusça olarak çıkarılan gazetenin etrafında Sıddıkî Aczî, Hacı Muin, Münevverkari, Fıtrat, Kamî, Nusretulla Kudretulla, Said Rıza Alizade gibi kalem erbapları vardır. Gazete, Türkistan halklarının gelişimi ve toplumdaki reformlarla ilgili yayınlarının yanında Avrupa ve Amerika edebiyatlarıyla da yakından ilgilenmişlerdir. Gazete maddi imkânsızlıklar sebebiyle 45. sayıda kapatılmıştır. Yakubov gazetesinin kapanış tarihi

⁹⁹Şuhret şiiri için bakınız: Abdulla Avlanî, *Tenlengen Eserler* (2 cildlik), Maneviyat, Taşkent 1998, I/222.

¹⁰⁰ Çağatay Koçar, s. 218.

¹⁰¹ Begali Kasimov, s. 62.

¹⁰² Abdulvahap Oktay Toktamışoğlu, s. 264.

olarak 17 Eylül 1913 tarihini gösterse¹⁰³ de ilk sayının 1915 yılı olduğunu ve 45 sayı çıktığını¹⁰⁴ göz önünde bulundurursak tarihin 17 Eylül 1915 olduğunu söyleyebiliriz.

4.2.7. Şurayi İslam

Şurayi İslam Cemiyetinin¹⁰⁵ toplumsal, siyasi, iktisadi çizgide yayın yapan gazetesidir. 16 Mayıs 1917 tarihinden itibaren haftada iki bazen üç defa basılan gazetenin menşei Taşkent'tir. Gazete etrafında faaliyet gösterenlerin arasında Münevverkari, Şakircan Rahimî, İsmail Abidî, Nuşervan Yavuşev, Alim Bayburav gibi yenilikçiler bulunuyor. "Gazete, 1917 yılının Haziran ayında maddi imkânsızlıklardan dolayı yayın faaliyetini durdurur. Hâlihazırda gazetenin iki sayısı Alishir Nevai Özbekistan Milli Kütüphanesinin nadir eserler bölümünde muhafaza edilmektedir."¹⁰⁶

4.2.8. Turan

Türkistan'da büyük şöhret kazanan Turan gazetesi, Buhara ceditçileri tarafından 14 Temmuz 1912 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. 2 Ocak 1913 tarihine kadar düzenli olarak haftada iki defa, bir süre sonra haftada üç defa çıkmıştır. Yerelde Buhara'nın iktisadî ve siyasî hayatını ele alan gazete, Buhara'da yenilikçi fikirleri halka aşlamıştır. Toplamda 49 sayı çıkmıştır.¹⁰⁷

4.2.9. Buharayı Şerif

İlk sayısı 11 Mart 1912 yılında Kağan'da çıkan ve öncülüğünü Sadridin Aynî, Abdurauf Fıtrat ve diğer ceditçi aydınların üstlendiği Buharayı Şerif gazetesi, ceditçi fikirleri Türkistan'da yayma maksadıyla çıkmıştır. Haftada üç defa neşredilen derginin dili Tacikçe idi. Ceditçi fikirlerinin yanında İslam tertip ve kaidelerini yayma noktasında önemli konuma sahip olan gazete, dış basından haberleri de Türkistan'a taşımıştır. Gazete diğer ceditçi yayın organları gibi Çar hükûmeti tarafından 2 Ocak

¹⁰³ İslamcan Yakubov, s. 20-21

¹⁰⁴ Begali Kasimov, s. 62.

¹⁰⁵Şurayi İslam Cemiyeti: Ceditçilerin 1917-1918 yıllarında Taşkent'te faaliyet gösterdikleri içtimâî, siyasî cemiyettir. Cemiyete mensup isimler Ubeydullah Hoca, Münevverkari, Mahmud Hoca Behbudî, Mustafa Çokay, Zeki Velidi Togan gibi tanınmış isimlerdir. Türkistan Müslümanları olarak 1917 yılında dört kurultay gerçekleştirdiler. Cemiyetin ve kurultayların amacı Türkistan halklarını siyasî ve içtimâî hayatta yer edinebilmesini sağlamaktır. Semerkant, Hokand, Nemengan, Endican, Mergilan, Fergana, Merv, Türkistan, Akmesic, Oş ve pek çok şehirde şubeleri bulunmaktaydı (bk: Yakubov, s. 22.).

¹⁰⁶ İslamcan Yakubov, s. 21.

¹⁰⁷ İslamcan Yakubov, s. 21.

1913 tarihinde kapatılmıştır. Toplamda 153 sayı çıkan gazete, tirajı oldukça yüksek idi.¹⁰⁸

4.2.10. Sadayi Türkistan

Ubeydullah Hoca tarafından 4 Nisan 1914 yılında ilk sayısı çıkmıştır. İlk sayısından itibaren 10 Nisan 1915 tarihine kadar Özbek Türkçesiyle neşredilmiştir.¹⁰⁹ “B. M. İl’in’in özel matbaasında haftada bir defa dört sayfa olacak şekilde basılmış, abonelik yoluyla ve bireysel olarak dağıtımı yapılmıştır.”¹¹⁰ Ziya Said’e göre Türkistan’da ceditizmin en önemli kişisi olan Münevverkari de bu gazetede çalışmalarda bulunmuş. Ayrıca Avlanî’nin bu gazetede şiirleri ve makaleleri yayımlanmıştır. Gazetede Taşkent eşrafından Münevverkari, Mulla Koşak (mahlası Miskin), Hislet, Tevella ile Semerkant eşrafından Vaslî, Hacı Muin, Fergana’dan Sofizade, Hamza, Çolpan, Lütfullah Alimî, İbrahim Devran gibi isimlerin de yazıları yayımlanmıştır. Ubeydullah Hoca, bu gazeteyi çıkarırken defaatle Rus hükûmeti tarafından sürgün edilmekle tehdit edilmiştir. Gazete Türkiye, Mısır, Hindistan ve Arabistan’daki vaziyetle ilgili Türkistan halkına bilgi aktarması yönüyle önem arz eder.¹¹¹ Ubeydullah Hoca, gazetenin birinci sayısında yayımlanan yazısında gazetenin çıkış amacını şu cümlelerle aktarmıştır: “*Biz Türkistanlılar hâlihazırda ne zamana ne de şeriat-ı İslama göre hareket etmekteyiz, ne de tarihten ibret almaktayız. Şu cehalet ve gafletimizi görün, bir müddet yine sabır ve tahammül etmek, mukaddes vatanımız ve mihriban annemiz Türkistan’a ihanettir. Biz buna karşı ahdedtiğimiz için bu gazeteyi çıkarmaya başladık.*”¹¹² Gazete maddî imkânsızlıklardan dolayı 66. sayısından sonra kapatılmıştır.¹¹³

4.2.11. Sadayi Fergana

Sadayi Türkistan ile aynı zamanda çıkmıştır. Ceditçilerin Fergana vadisinde 3 Nisan 1914 tarihinde¹¹⁴ Özbek Türkçesiyle neşrettiği Sadayi Fergana gazetesi 17 Temmuz 1914 tarihinden sonra *Ferganskoe Eho* adıyla Rusça olarak haftada üç defa

¹⁰⁸Çağatay Koçar, s. 219.

¹⁰⁹ İslamcan Yakubov, s. 19-20.

¹¹⁰ İslamcan Yakubov, s. 20.

¹¹¹ Abdulvahap Oktay Toktamışoğlu, s. 265.

¹¹² Çağatay Koçar, s. 221.

¹¹³ Begali Kasimov, 62-63.

¹¹⁴ İslamcan Yakubov, s. 19.

neşredilmeye başlanmıştır. Gazetenin başında ise Abidcan Mahmudov bulunmaktadır.¹¹⁵ Yazı işlerinde Mahmudov'un yanı sıra Aşurali Zahirî, Usman Nuri bulunuyordu. Ayrıca gazetede Hamza Hakimzade Niyazî, Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, Tölegen Hocamyarov (Tevella), İbrahim Devran, Saidahmet Vaslî gibi tanınmış isimler de şiir ve makaleleriyle destek vermiştir. Kültürel ve eğitim sahasında yayın yapan gazete usûl-i cedit mekteplerini konu almak suretiyle Türkistan halkına hizmet ettiyse de 122. sayısından sonra yayını durdurulmuştur.¹¹⁶ Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan için Sadayi Fergana ve Sadayi Türkistan gazeteleri büyük önem arz eder. Zira Çolpan, bu gazetelerde ilk yazıları yayımlandığında henüz on yedi yaşındaydı.

4.2.12. Ayna

Mahmud Hoca Behbudî'nin çıkardığı Ayna dergisi Türkistan'da çıkarılan ilk dergi olması yönüyle önem arz etmektedir. "Ayna, Mahmud Hoca Behbudî'nin gayretleri ve teşebbüsleri ile 20 Ağustos 1913-15 Haziran 1915 tarihleri arasında toplamda 68 sayı ve 1720 sayfa olarak çıkmıştır."¹¹⁷ Ceditizmin en etkili yayın organlarından olan Ayna dergisi, döneminde eğitim ve kültür alanında önemli bir hizmeti yerine getirmiştir. Rusya Müslümanlarının yaşamı, tarihi, dili, edebiyatı ve eğitimine dair yazılar kaleme alınmış, ayrıca dünya siyasetiyle de ilgilenmiştir. Ayna dergisi özellikle dil ve eğitim meselelerine de yoğunlaşması yönüyle büyük bir etki yaratmıştır.¹¹⁸

1917 Ekim İhtilali'ne kadar cedit matbuatçılığının amacına ulaştığını söyleyebiliriz. Ceditizm ile halkın okuma ve yazma düzeyi artmış, yeni usûl eğitimin yararları kısa ve uzun vadede anlaşılmış; toplum, fikrî olarak yeni bir diriliş hamlesi ile toparlanmıştır. Şüphesiz bunda Gaspıralı İsmail'in ve ismini sayamadığımız Türk dünyası aydınlarının payı büyüktür. Öyle ki Türk dünyası aydınlarının ve Gaspıralı İsmail'in önünde pek çok engel vardır. Bunların en önemlisi Çar hükûmetidir. Her fırsatta Rusya Müslümanlarının yenilikçi adımlarına karşı çıkmış ve engel olmuşlardır. Kazan Din Akademisinin Rektörü Aleksey, ceditçilerle ilgili İçişleri Bakanlığına sunduğu beyannamede şunları söylemiştir: "*Son zamanlarda Müslümanlar kendi*

¹¹⁵ Çağatay Koçar, s. 222.

¹¹⁶ İslamcan Yakubov, s. 19.

¹¹⁷ Begali Kasimov, s. 63.

¹¹⁸ Şuayip Karakaş, *Özbek Edebiyatı Yazıları*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012, s. 82.

dillerinde okullar açıyorlar, gazete ve dergiler çıkarıyormuş. Demek ki İslamcılık (Panislamizm) düşüncesine sahipler. Bu gayet tehlikeli! Bunun önünü almamız gerek!”¹¹⁹ Pek çok yerde engellemelere başvursalar da ceditizm anlayışı yol almıştır ve bu yolda da başarılı olunmuştur. Ceditçilerin önünde sadece Çarlık rejimi değil, İslamî tebaa olan kadimciler de, ciddi manada muhalefet etmişlerdir. *Dinsiz, kâfir* yaftalarına maruz kalmışlardır. Yeni usûle rağbet giderek artarken eski usûl mektepler bir bir kapanmaya başlamıştır. Dedikodu ve iftiralara başvurulmuştur. Tüm bu tartışmalar sürerken Başkadı usûl-i cedit mekteplerinin kapatılması için fetva vermiştir.¹²⁰ Bir kısım gelenekçi yöntemle eğitim veren medrese, yeni usulü kabul ederek dönüşmüşlerdir. Cedit matbuatı böyle bir toplum yapısında kendisini çok iyi tanıtmaya gereğini duymuştur. Başarılı oldukları söylenebilir. Bu başarıda Tercüman gazetesinin özelinde cedit matbuatının payı büyüktür.

5. Cedit Matbuatında Ders Kitapları Meselesi

Eski usulle eğitim veren eğitim kurumlarının en büyük noksanlığı anadilde eğitimidir. Eski usulde dil eğitimi verilirken ana dilde yani Türkçe yerine Rusça, Arapça ve Farsça ders kitaplarından yararlanılır.. “*O zamanlar Tatar çocuklarına Arapça öğretmek için en başta okutulmakta olan kitap, Farsça yazılan Bidân idi.*”¹²¹ Bu anlayış eski usulle eğitim veren medreselerde oldukça yaygındır.

Cedit matbuatı, üzerine düşen görevi türlü engellemelere veya maddî yetersizliklere rağmen yerine getirmişse de matbuatın usûl-i cedit mektepleri hususunda bir görevi daha bulunmaktadır: Usûl-i cedit mekteplerinin sayısı arttıkça ders kitapları lüzumu hâsıl olmuştur. Eski mekteplerde kullanılan kitaplar yeni usule yetersiz kalmıştır. Kaldı ki eski usul mekteplerde yalnızca dinî ilimler okutulmuştur. Piyasada yalnızca Rusça eğitim veren okulların ders kitapları bulunmaktadır ve yeni usulle eğitim veren okullar için bu ders kitapları uygun değildir. Ana dilde yazılacak ders kitapları meselesi ceditizmin en önemli meselelerinden biri olmuştur. Usûl-i cedit mekteplerinin ilk sınıflarında okuma yazma öğretmeye yönelik ilk ders kitabı Gaspıralı İsmail’in kaleminden çıkmıştır: *Hoca-i Sıbyan (Balaların Muallimi)*. Avrupa’nın gelişiminde

¹¹⁹ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 39-40.

¹²⁰ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 24.

¹²¹ Yusud Akçura, s. 25.

matbuatın ve maarifin önemini saptayan Gaspıralı İsmail'in ilk işi Tercüman gazetesini yayın hayatına kazandırmak oldu. Sesini Türk-İslam dünyasına bu sayede ulaştıran Gaspıralı İsmail, aynı yıllarda ilk usûl-i cedit mekteplerinin açılmasını sağlamıştır. Okulların sayısı arttıkça ders kitapları meselesi başta Gaspıralı İsmail olmak üzere tüm ceditçi aydınların gündemi haline gelmiştir. Öyle ki Gaspıralı İsmail, Tercüman gazetesinin 17 Ocak 1884 tarihli 2. sayısında *Bahçesaray'da* ismini verdiği yazısında Hoca-i Sıbyan'ın haberini okuyuculara ulaştırır: "...*Huda muvafık eder ise bu mektebin dersleri cem olunup Hoca-i Sıbyan namında neşrolunacaktır.*"¹²² Hoca-i Sıbyan, Gaspıralı İsmail'in usûl-i cedit mekteplerinin açılış sürecinde ihtiyaç duyduğu bir çalışmadır. Tercüman gazetesinin 30 Mayıs 1887 tarihli 15. sayısında yer alan *Usûl-i Tedris* yazısında eserin yayımlanacağına karar vermiştir: "*Bu yeni usûlden ve tertip ettiğim derslerden Rusya'da bulunan cümle din karındaşları müstefit etmek kaygısı ile Hoca-i Sıbyan namında ders kitabı tertip ettirip barça vilayetlere yollamak için birkaç bin adet neşrine karar berdim.*"¹²³ Yazının devamında Gaspıralı İsmail, eserin içindekiler kısmını paylaşır:

Kavaid-i İdare-i Mekteb-i Sıbyan (Çocuk Okulunun Yönetim Kuralları)

Kavaid-i Usûl-i Tederrüs (Pedagoji Kuralları)

Talim-i Kıraat ve Hutut-ı Türkî (Türkçe Yazı Yazma ve Okuma Dersleri)

Talim-i Hesab-ı Zihnî ve Hıfzdan Yazı (Zihinden Hesap Yapma ve Bir Yere Bakmadan Yazma)

Talim-i Kıraat-i Arabî (Arapça Okuma Öğretme)

Hesab-ı Âdi ve Mukaddemat-ı İlmihal (Dört İşlem ve İlk Dinî Bilgiler)¹²⁴

Fakat maddî yetersizliklerden dolayı kitap bir süre basılamamıştır. Gaspıralı İsmail aynı yazının devamında Tercüman okurları arasından maddiyatı kuvvetli tüccarlara seslenmiştir: "*Umum vilayetlerde Tercüman aluvcularından bir binden ziyade zevat-ı kiram bar. Bunlar Tercüman'ın neşir ve devamına sebepçi oldular. Hoca-i Sıbyan neşrine dahi sebep olmazlar mı acaba?*"¹²⁵ Hoca-i Sıbyan aynı yılın içerisinde, 1884 yılında, ilk basımını gerçekleştirmiştir. Fakat Yılmaz Özkaya'nın *İsmail*

¹²² Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 67.

¹²³ Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 106.

¹²⁴ Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 106.

¹²⁵ Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları*, s. 107.

Gaspıralı'nın Hoca-i Sıbyan Kitabı Hakkında Bazı Düşünceler isimli bildirisinde verdiği bilgilere göre eserin bu ilk basımına ulaşılammıştır. Sovyet döneminde tahribatta kaybolduğu düşünölen eserin elimizdeki en eski nüshası 1890 tarihli Tercüman matbaasında basılan Hoca-i Sıbyan nüshasıdır ki “*bu nüsha, Gaspıralı'nın da belirttiği gibi Hoca-i Sıbyan'ın 1889 yılı içinde basılan nüshasının 2. baskısıdır.*”¹²⁶ Yine Yılmaz Özkaya'nın edindiği bilgilere göre Hoca-i Sıbyan'ın ilk baskısı Tercüman gazetesindeki ilanlara dayanarak 1884 yılındadır. Fakat Begali Kasımov *Milliy Uyđanış* isimli eserinde Hoca-i Sıbyan'ın basım tarihi olarak 1888 yılını işaret etmektedir. Fakat hangi baskısından söz edildiği ile ilgili bir not paylaşılmamıştır. Kitabın hızlı tükendiğini Gaspıralı İsmail yazılarında bahsetmiştir. Bunun üzerine ikinci baskısı 1889 yılında yapılması mantık çerçevesindedir. Hoca-i Sıbyan'ın ilk basımı henüz bulunamadığından tam tarih ile ilgili çıkarım yapmak bu açıdan zordur.

Gaspıralı İsmail, özellikle Türkiye'deki eğitim faaliyetleriyle yakından ilgilenmektedir. 1870 yılında Selim Sâbit Efendi tarafından kaleme alınmış *Rehniümâ-yi Muallimin* isimli eserle benzerlikleri bulunmaktadır. “*Gaspıralı'nın savtî metotla alfabe öğretiminde izlediği metot Selim Sabit'in alfabe öğretiminde izlediği metotla aynıdır.*”¹²⁷ Bu iki eser ayrı bir çalışmaya konu olacağından dolayı iki eser ile ilgili karşılaştırma çalışması yapılmaya lüzum görölmemektedir.

Hoca-i Sıbyan'ın *Muallimlere Yollanma (Hocalara Talimat)* adı verilen bölümünde Hoca-i Sıbyan kitabına dair önemli bilgiler verilmiştir. Eser, “*Usûl-i Cedit'in kolaydan zora doğru gidişini anlatıp temel özelliklerini on beş bölümde göstermiştir. Kitapta çocuklar için en uygun okul yaşının altı-yedi olduğuna; okul saatlerinin çocukların yaşına uygun şekilde ayarlanmasına, okuma ile yazmayı aynı zamanda öğretmeye, her bir harfi 'telaffuzu ile' öğretmeye, dersler arasındaki teneffüslere ve imtihan zamanı ve şekline kadar bugünkü çağdaş okullara has tüm meselelere değinmiştir. Kitapta her konudan sonra konuyla ilgili sorulara yer verilmiştir.*”¹²⁸ Hoca-i Sıbyan öğrenciye kazandıracadı zengin içeriği ile beraber

¹²⁶Yılmaz Özkaya, “İsmail Gaspıralı'nın Hoca-i Sıbyan Kitabı Hakkında Bazı Düşünceler”, Gürer Gülsevin, Fikret Türkmen (Ed.), *Bildiri kitabı: I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı: 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir*. Cilt 3, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2007, s. 3

¹²⁷ Yılmaz Özkaya, s. 1.

¹²⁸ Begali Kasımov, *Milli Uyandış*, s. 18.

öğrencinin hayat boyu alacağı eğitimin temelidir. Bu açıdan Hoca-i Sıbyan bir pedagojik başucu eseri olarak da değerlendirilebilir. Kısa süre içinde Hoca-i Sıbyan binlerce baskı yapmıştır. Begali Kasımov, 1891 yılında Hoca-i Sıbyan kitabının dört bin nüsha basılıp Rusya'nın çeşitli şehirlerine dağıtıldığı bilgisini vermiştir.¹²⁹

Şüphesiz Hoca-i Sıbyan okullar için yeterli gelmemiştir. 1901 yılında Rus okulları için yazılan ve yayımlanan *Ustaz-ı Evvel* usûl-i cedit mekteplerinde de kullanılmıştır. 1903 yılından sonra ceditçiler ders kitabı yazma meselesine ağırlık vermişlerdir. Eserler kaleme alınsa da yayımlanmaları ancak 1906'yı bulmuştur. Bu yılda Mahmud Hoca Behbudî'nin *Kitab-ı Müntahab-ı Coğrafiya-i Umumi* isimli coğrafya ders kitabı sansürden geçerek yayımlanmıştır. Bu yıllarda ders kitaplarının sayısının arttığını görmekteyiz:

1907-1910 yıllarında;

Münevverkari'nin *Edib-i Evvel, Edib-i Saniy*

Abdulla Avlanî'nin *Edebiyat yahut Milli Şe'rlar* mecmuası, *Birinci Muallim, Muhtasar-i Tarih-i Enbiya ve Tarih-i İslam*

Ayni'nin *Tahzib-us Sıbyan*

1911-1913 yıllarında;

Rüstem Bey Yusufbekov'un *Ta'lim-i Evvel, Ta'lim-i Saniy*

Münevverkari'nin *Hevayic-i Diniye, Yer yüzi (Coğrafya)*

Mirza Hayrullahan'ın *Tuhfatü'l-Etfal*

Abdurauf Fıtrat'ın *Muhtasar Tarih-i İslam*

Abdurrazzak bin Mirza Kari'nin *Miftohu'l-Evvel*

Abdulmaminhoca Eşanoğlu'nun *Nasayihu'l-Afal*

Abdulla Avlanî'nin *Mektep Gülistanı, Türki Gülistan yahut Ahlak*

¹²⁹ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 19.

Kari Muhammad Rahimbay'ın *Nimetu'l-İslam*

Sıddıki-Aczi'nin *Tecvid el-Kur'an*

Muhtar Bakır'ın *Savat* isimli eserleri yayımlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın (1914-1918) vuku bulduğu yıllarda ve sonraki ağır siyasî koşullarda da ders kitaplarının basımı devam etmiştir. Eski eserlerin basımı yinelenirken bir yandan yeni eserler yayımlanmıştır: Abdurauf Fitrat'ın *Muhtasar Tarih-i İslam*¹³⁰ (1915), *Okuv*¹³¹ (1917); Aşurali Zahirî'nin *İmla* (1916); Şakircan Rahimî'nin *Savğe*¹³² (1919), *Kattalarga Okış*¹³³ (1920), *Özbek Elifbası*¹³⁴ (1922); Hamza'nın *Yengil Edebiyat*¹³⁵ (1914), *Kıraat Kitabı* (1915); Abdulla Avlanî'nin *Uçinci Muallim*¹³⁶ eserleri bunlara örnektir.¹³⁷

Ceditizm esasında bir aydınlanma hareketidir. “Onlar her türlü baskı ve yasaklara aldırmaksızın, maddi zorluklara göğüs gererek okullar açtılar, ders kitapları yazdılar, gazeteler çıkardılar, yayınevi açarak kitaplar neşrettiler, çeşitli medenî ve ilmî dernekler açtılar.”¹³⁸ Cedit matbuatının başarılı olmasının altında şüphesiz halktan çok büyük destek görmeleri vardır. Begali Kasimov'un, *Milliy Uyğanış* isimli eserinde Cedit matbuatı ile ilgili çıkarımları son derece yerindedir:

1. “Cedit matbuatı ile gerçekleşen 20. asrın başındaki Türkistan'ın toplumsal ve manevî hayatındaki yenileşme, kendine has bir tarz ile ortaya çıkmış ve halkın millî bilincinin yeşermesinde büyük rol oynamıştır.

2. Cedit matbuatının oluşmasında gençlerin rolü büyüktür. Ülkenin kılcal damarlarına sirayet etmiş anarşi, liyakatsizlik, israf, hurafeler, bağınazlık gibi çirkin davranışları bırakıp tüm halkı millî birlik, bağımsızlık, maarif ve adalet bayrağı gölgesinde birleştirme gayesi yenilik sevdasıyla yoğrulmuş ceditçi gençlerin çizgisi olmuştur.

¹³⁰ Muhtasar İslam Tarihi.

¹³¹ Eğitim.

¹³² Hediye.

¹³³ Yetişkinler için okuma.

¹³⁴ Özbek Alfabeti.

¹³⁵ Yeni Edebiyat.

¹³⁶ Üçüncü Öğretmen.

¹³⁷ Begali Kasimov, s. 26-27.

¹³⁸ Azad Şerafiddinov, “Edebiyat Yaşasa-Millet Yaşar”, *Edebiyat Nedir? (Edebiy-Tenkidiy Makaleler, Çolpan Haqide Hatıralar)*, (ed. Talkın Alimov), Çolpan Neşriyatı, Taşkent 1994, s. 7.

3. Türkistan matbuatı sayesinde dili, dini bir, tek uluslu, kardeş bir Türk dünyasının temeli atılmıştır. Onlar kaderlerini bir kabul etmişlerdir. Geçmişin acı tecrübelerinden ders çıkarıp gelecek adına birlik olup mücadele etme zarurietini kuvvet bulmuştur. *Tercüman, Vakt, Şura, Ang* gibi Kafkas ve Volga boylarında çıkarılan Çar hükümetinin sömürge siyasetine karşı mücadelede önemli tecrübeye sahip gazete ve dergiler, Türkistan cedit matbuatının da doğmasına ve gelişmesine sebep oldu.

4. Özbek cedit matbuatı yeni Özbek edebiyatının temelini atmıştır. Behbudî'den Çolpan'a kadar tüm yenilikçi aydınlar fikirlerini de kalemlerini de işbu basın-yayın organlarında geliştirme imkânına kavuştular.

5. Cedit matbuatının en önemli hizmeti millet şuurunu yeniden halkta uyandırmak ve bağımsızlık için fikrî temel oluşturmaktır. Matbuat bunu en iyi şekilde yerine getirdi. Sadece bugün değil zaman içinde totaliter rejim tarafından baskıya maruz kaldıklarında dahi halktan yana oldular ve bundan ödün vermediler.”¹³⁹

¹³⁹ Begali Kasimov, s. 63-64.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZBEK CEDİT TİYATROSU

Tiyatro, çok geniş bir sanat olmakla beraber geçmişi de insanlığın tarihi kadar eskidir. M.Ö. 1000’li yıllarda Surhanderya, Semerkant ve Fergana dolaylarındaki eski şehir kalıntılarında hayvan maskeleri giyen insanların türlü hareketlerinin duvarlara resmedildiği kalıntılardan Orta Asya’da tiyatronun ilk izlerine rastlamaktayız. Aynı kalıntılarda insanların bazı kıyafetlerle tanrılara bağlılıklarını ispatlamak için secde ettiklerini görüyoruz. Tüm bu işaretler Orta Asya’da tiyatro faaliyetlerinin eskiye dayandığını gösteriyor. Bu taklitleri daha sonraları Surhan Vahası, Harezm ve Fergana vadisindeki Kızıkçıların ve Maskarabazların hareketlerinde görmekteyiz¹⁴⁰

Geleneksel Özbek tiyatrosu, biri maskarabazlık ve kızıkcılık diğeri koğırçak tiyatrosu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Maskarabazlık ve kızıkcılık canlı oyuncuların halkı eğlendirmek için oynadığı halk tiyatrosudur. Koğırçak tiyatrosu ise kukla oyunudur.¹⁴¹

Özbek modern tiyatrosu pek çok kaynaktan beslenmiştir. Türkistan’a tiyatro Tatar ve Azerbaycan tiyatro kumpanyaları aracılığıyla gelmiş, Türkiyeli yenilikçi aydınların eserlerini okumuş ve Rus tiyatrosu nezdinde Batı tiyatro tekniğini öğrenmişlerdir. Bunun yanısıra geleneksel tiyatrodaki zenginliğini bir süre koruyarak özellikle ilk yerli modern tiyatro ürünlerinde geleneksel tiyatro unsurlarını kullanmışlardır. Pek çok kaynaktan beslenmenin yanısıra geleneksel tiyatro açısından zengin olması modern Özbek tiyatrosuna özgünlük katmıştır. “*Özbek edebiyatında tiyatro türünün gelişmesinde halk sözlü geleneğinin, Türk, Azerbaycan, Tatar, ve Rus tiyatro geleneğinin önemli katkısı olmuştur.*”¹⁴²

Türkistan’a modern tiyatro Avrupa’dan gelmiştir ve modern tiyatro Türkistan’da drama üzerinden şekillenmiştir. Ünlü edebiyat profesörlerinden İ. Sultan bu konuyla ilgili olarak şu değerlendirmede bulunur: “Tiyatroda sahnelenmek üzere yazılan edebi

¹⁴⁰ Şühret Rızayev, *Cedit Draması*, Şark Neşriyatı, Taşkent 1997, s. 9-10.

¹⁴¹Hüseyin Baydemir, “Özbekistan’da Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık ve Kızıkcılık”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter 2011*, s. 763-764.

¹⁴² Aynur Öz, “Özbek Edebiyatında Tiyatro Türü Üzerine”, *Türkler* (Ed.: Hasan Celal GÜZEL vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XIX, s. 702.

eserlerin tümü tiyatronun üç türünden biri olan dramayı ilerletmiştir.”¹⁴³ Bu nedenle çalışmamızın bu bölümünde Özbek cedit draması üzerinde yoğunlaşmak zarurieti doğmuştur. Modern tiyatronun Özbek edebiyatına girmesi XIX. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Özbekistan’da modern tiyatro pek çok kaynaktan beslenmiştir. Bunların başında nüfusu gittikçe artan Rus halkının tiyatro merakı geliyordu. “*Orta Asya Rusya tarafından istilâ edildikten sonra Avrupa tarzı tiyatroya ve dramaya ilgi uyandırılmıştır.*”¹⁴⁴ Taşkent’te ilk tiyatro gruplarının oluşmasıyla halk arasında tiyatroya ilgi artmıştır. Taşkent’te ilk tiyatro grubu 1877 yılında kurulmuştur. Taşkent’te tiyatronun gelişim göstermesinin bir nedeni de Rus genel valisinin Taşkent’te bulunmasıdır. Yerli tiyatro faaliyetleri ceditçi aydınlar aracılığıyla yapılmıştır. Yerli tiyatro gruplarının oluşması ve ilk yerli Özbek tiyatro eserlerinin kaleme alınması ve sahnelenmesi Özbek cedit tiyatrosunu meydana getirmiştir. Bu dönem, tiyatrodaki ceditçi yazarların etkisiyle bir ekolün oluşmaya başladığı yıllar olmuştur. Ceditçi bir takım yazarların yurtdışındaki sanatsal faaliyetleri Özbek cedit tiyatrosunu beslemiştir: “*Hamza Hakimzade, İstanbul, Mısır ve Arap ülkelerine gitmiştir. Fıtrat, Türkiye’de okuduğu yıllarda Türk edebiyatına yeni giren bu türün örneklerini görme ve okuma imkânı bulmuştur.*”¹⁴⁵

Çar hükûmetinin Türkistan’daki yayın organı olan *Türkistanskiy Vedomosti* gazetesi 23 Temmuz 1903 tarihli sayısında, 1867 yılında ilk drama topluluğunun Taşkent’te kurulduğunu haber yapmıştır. 1876’da Semerkant’ta müzikal drama topluluğu, 1890’da drama cemiyeti kuruldu.¹⁴⁶ Bu topluluklar tarafından ilk olarak Rus ve Avrupa’dan tiyatro eserleri canlandırılmış ve böylece modern tiyatro Türkistan’a ayak basmıştır. Tiyatro eserleri dışında müzikal drama ve operaların sayısı da günden güne artmıştır. Öyle ki “1880-1917 yılları arasında yüzden fazla tiyatro ve müzikal drama turne yoluyla Türkistan’a gelmiştir.”¹⁴⁷

Türkistan’da modern tiyatronun şekillenişinde ve Özbek cedit tiyatrosunun temellerinin atılmasında Rus ve Avrupa ekolünün yanısıra Azerbaycan cedit dramasının da katkısı büyüktür. Azerbaycan draması ise Mirza Fethali Ahundov sanatı çerçevesinde

¹⁴³ Şühret Rızayev, s. 9.

¹⁴⁴ Aynur Öz, s. 702.

¹⁴⁵ Aynur Öz, s. 702.

¹⁴⁶ Şühret Rızayev, s. 21-22.

¹⁴⁷ Şühret Rızayev, s. 23.

gelişmiştir. “*Mirza Fethali Ahundov için tiyatro, modernleşmenin en önemli işaretlerinden biridir. Halkı eğitmek gibi büyük bir ideali taşıyan yazar, tiyatroyu da bu idealinin en büyük vasıtası haline getirmiştir.*”¹⁴⁸ Yavuz Akpınar’a göre ise Ahundov Türk-İslam dünyasının ilk tiyatro yazarıdır. İlk tiyatro yazarı olmasının yanında aynı zamanda ilk tiyatro kuramcısıdır.¹⁴⁹ Başlı başına bir okul olan Mirza Fethali Ahundov, Azerbaycan cedit tiyatrosuna Celil Memmedguluzade, Neriman Nerimanov, Necef Bey Vezirov, Abdurrahim Hakverdiyev gibi etkili isimler kazandırmıştır. Bu isimler “kendi dönemlerinde Özbek cedit dramasının ve tiyatrosunun doğuşuna ve gelişimine eşsiz katkı sunmuşlardır.”¹⁵⁰ Yukarıda ismi geçen Azerbaycanlı yazarların oyunları 1911’den sonra Türkistan’ın muhtelif şehirlerinde sahnelenmiştir. Bir diğer Azerbaycanlı yazar, drama yazarı ve rejisör Aliasker Askerov, 1913 yılının ikinci yarısında Türkistan’a gelir. “*İki yıldan fazla Türkistan’da kalan Askerov, Azerbaycanlı yazarların kaleme aldıkları eserlerle birlikte, Türkistan’da kaleme alınmış ilk piyes olan Pederküş’ü, Semerkant’ta ilk defa sahneye koymuştur.*”¹⁵¹ Ayrıca Taşkent, Kettekorgan, Hokand, Nemengan gibi şehirlerde Pederküş’ün yanında pek çok tercüme oyunun sahnelenmesinde adı vardır. Bu açıdan bakıldığında Aliasker Askerov’un Azerbaycan’daki millî tiyatronun Türkistan’da da zemin bulması, Türkistan’da millî tiyatronun gelişmesine çok büyük katkı sunmuştur. *Ayna* dergisi Aliasker Askerov’un bu hizmetlerini, dönemin Türkistan’da 1915 yılının 14. sayısındaki haberinde şu cümlelerle ifade etmiştir: “Nemengen gençlerine ve muhterem Aliasker Beyefendiye teşekkürü borç biliyoruz. Semerkand’da da ilk defa sahnelenen Türkçe tiyatroyu da kendileri sahnelemişti. Türkistan’da Aliasker Beyefendinin tiyatroyu götürmediği pek az şehir kaldı. Kalanlarına da gayret edip tiyatroyu götürse pek iyi olur.”¹⁵² *Ayna* dergisinde yer alan bu metin bize Azerbaycan cedit tiyatrosunun ve özelinde Aliasker Askerov’un Türkistan cedit tiyatrosunun oluşumuna katkılarını ispatlar niteliktedir. O dönemde sahnelenen oyunlara halkın gösterdiği rağbet tiyatro sanatının halkta karşılık bulduğunu göstermektedir.

¹⁴⁸Sedat Adıgüzel, “Mirza Fethali Ahundov’un Doğunun Aydınlanması ve İlerlemesi Yolundaki Düşünceleri” (Bildiri), Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın (Ed.), *Bildiriler: Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri*, (ss. 21-36), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 25.

¹⁴⁹ Ali İhsan Küreki, *Mirza Fethali Ahundov’un Eserlerinde Halk Kültürü Unsurları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015, s. 38.

¹⁵⁰ Şühret Rızayev, s. 23.

¹⁵¹ Şuayıp Karakaş, s. 47.

¹⁵² Şühret Rızayev, s. 24.

Azerbaycan aydınlarının yanı sıra Türkistan'da tiyatro faaliyetlerinde bulunan ve gelişimine katkıda bulunan bir diğer örnek daha vardır: Kırım-Tatar tiyatrosu. Profesör M. Rahmanov, henüz Kırım-Tatar tiyatro gruplarının Türkistan'a gelmeden önce bir kısım Tatar aydınlarının Türkistan'da tiyatro faaliyetleri yürüttüğünü söylemiştir. "4 Nisan 1904 tarihinde Türkistan'da yaşayan Tatar sanatkarları tarafından Namık Kemal'in 'Işk Belası' isimli oyunu sahnelenmiştir."¹⁵³ Türkistan'a Tatar tiyatro turneleri 1911 yılından itibaren gelmeye başlamışlardır. Bu tiyatro turneleri ile özellikle Taşkent, Semerkant, Hokand, Buhara, Merv ve Çarcooy'da oyunlar sahnelenmiştir.

1.1. Mahmud Hoca Behbudî ve Pederküş Piyesi

Nihayet Azerbaycan cedit tiyatrosunun ve sonrasında Tatar tiyatrosunun Türkistan'a gelişiyle 1910'lu yıllardan sonra Türkistan'da tiyatro önemli yol kat etmiş ve Özbek cedit tiyatrosuna ait ilk ürünler bu yıllarda verilmiştir. Türkistan'da ceditizmin en etkili ismi olan Müftü Mahmud Hoca Behbudî, 1911 yılında *Pederküş yahud Okumagan Balanın Hâli*¹⁵⁴ isimli üç perde ve dört sahneden oluşan ilk millî tiyatro eserini yazmıştır. Fakat komiteden izin alınamayınca iki yıl boyunca eser basılamaz. Eser 1812 yılında Borodino meydanında cereyan eden Rus-Fransız Borodino Muharebesinde Rusların galibiyetiyle sonuçlanmasının 100. yılına ithaf edilince eserin basımına izin verilmiştir. 29 Mart 1913 tarihinde 19940 sayılı *Matbuat işleri Tiflis komitesi sansür biriminin izni ile temsil edilmesi mümkündür* kararına istinaden eser ilk olarak kitapçık halinde Semerkant şehrinde neşredilmiştir.

Timur Kocaoğlu, yapılan araştırmalar sonucu Pederküş piyesinden önce bir eserin olduğunu belirtir. "*Pederküş'un kaleme alındığı 1911 yılında yazılmış olan bir başka piyes de ortaya çıkarıldı. Bu, Abdurauf Samad Şehidi'nin 'Mahremler' adlı piyesidir. Söz konusu bu eser, 1912'de, ya'ni Pederküş'ten bir yıl önce basılmış olsa da, halkın gözünden uzakta kaldığı ve sahnelenmediği için, Türkistan-da modem tiyatronun ve piyes edebi türünün gelişmesinde öncü bir rolü olmamıştır.*"¹⁵⁵ Ceditçi aydınlardan olan Fıtrat 1909-1910 yıllarında İstanbul'da bastırıldığı *Münazara* isimli eseri yayımlanır.

¹⁵³ Şühret Rızayev, s. 26. (Şuayıp Karakaş, Namık Kemal'in *Işk Belası* isimli tiyatrosunun hangi piyes olduğunu anlayamadığını söyler. Zira bu eseri Tatar aydınlarından Ali Asker Kemal, Tatar Türkçesine aktarmıştır fakat asıl metni Rızayev de paylaşmamıştır.)

¹⁵⁴ Baba Katili yahut Okumayan Çocuğun Hali

¹⁵⁵ Timur Kocaoğlu, "Türkistan'da Türkçe İlk Tiyatro Eseri: Mahmud Hoca Behbudî'nin Pederküş (Baba Katili) Piyesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15, 2004, s. 179.

1913 yılında İstanbul'daki öğrenimini bitirip Türkistan'a gelen Fitrat'ın bu eseri karşılıklı iki kişinin konuşmasına dayalı olması münasebetiyle tiyatral özellik gösterse de harekete dayanmamasından dolayı tiyatro olarak değerlendirilmemiştir. *Münazara* Farsça yazılmış ve modern tiyatro türünden oldukça uzaktır.¹⁵⁶ Buna karşın Pederküş piyesinin halkta karşılık bulması ve sahnelenmesi Özbek cedit tiyatrosunun ilk numunesi olarak kabul görülmesini sağlamıştır.

Pederküş'ün kitapçık halinde basılması, Özbek cedit tiyatroculuğunun başlangıcı sayılmıştır. Basımının gerçekleşmesinin ardından Semerkant'ta Behbudî, Taşkent'te Münevverkari ve Abdulla Avlanî rehberliğinde eseri sahneleme çalışmalarına başlanmıştır.¹⁵⁷ Bu çalışmalar *Ayna* dergisinin 1913 senesinin 10. sayısında bu haberle yer bulmuştur: “Semerkant'ın Özbek ve Tatar gençleri ve aydınları ile birlikte Özbek Türkçesiyle ‘Pederküş’ ve Tatar Türkçesiyle ‘Aldaduk ham Aldanduk’ isimli eserleri *Semerkant Kiraathane-i İslamiyesi* yararına 15 Ocak 1914 akşamında Semerkant'ta sahnelenecektir. İşbu gayretli Özbek ve Tatar aydınları tarafından Hokand, Buhara ve diğer Türkistan şehirlerinde millî tiyatro etkinlikleri düzenlenecektir ki bu niyet ve gayretleri takdire şayandır. İdareye gelen mektuplara göre Hokand ve Taşkent'te de ‘Pederküş’ piyesinin sahnelenme çalışmaları devam etmektedir. Zira bu gayretli gençler millî tiyatroyu geliştirirlerse başka eserlerin de yayımlanmak ve sahnelenmek suretiyle önü açılabilir.”¹⁵⁸ Şühret Rızayev, *Ayna* dergisindeki *Semerkantda Tiyatru* başlıklı bu haberden bazı malumatlar çıkarmaktadır. Rızayev'e göre bu haber, eser sahnelenmeden önce önemli bir kültürel vakayı haber vermektedir ve eserin sahnelenişinin tarihini net şekilde bildirmektedir. Zira eser haberde belirtilen tarihte sahnelenmiştir. Belki de en önemli delil ise Semerkant'ta Tatar tiyatro grubunun varlığıdır. Tatarca eser sahnelenmekte ve Tatar aydınlarıyla birlikte tiyatro faaliyetlerinin sürdürüldüğünü görüyoruz. Bu haber aynı zamanda Özbek cedit tiyatrosundaki Tatar tiyatroculuğunun etkisini ispatlar niteliktedir. Ayrıca *Pederküş* tiyatrosunun diğer şehirlerde sahneleme çalışmalarının varlığına işaret etmiş ve haberde Özbek ve Tatar gençlerine bu yeni türü Türkistan şehirlerine yayması ve millî tiyatroyu geliştirmesi teşvik edilmiştir. Beşinci olarak *Pederküş* piyesinin diğer şehirlerde sahnelenmesi çalışmalarını haber vermiş ve

¹⁵⁶ Timur Kocaoğlu, s. 179-180.

¹⁵⁷ Şühret Rızayev, s. 52-53.

¹⁵⁸ Şühret Rızayev, s. 53; Şuayıp Karakaş, s. 49.

son olarak bu ilk sahnelenmeden gelecek gelir *Semerkant Kiraathane-i İslamiyesine* ayrılmıştır.¹⁵⁹

Ayna dergisinin haberinde geçtiği üzere Türkistan'da millî tiyatronun ilk eseri olan *Pederküş* ilk defa 15 Ocak 1914 tarihinde Semerkant'ta sahnelenmiştir. *Ayna* dergisinin 25 Ocak 1914 tarihli 14. sayısında yer alan *Türkistanda Birinçi Milliy Teatr* ve 1 Şubat 1914 tarihli 15. sayısında yayımlanan *Semerkantda Teatr* isimli yazılara göre o gün üç yüz yirmi kişilik tiyatro salonuna elli kişilik daha yer ilave edilerek biletler günler öncesinden satılmıştır. Yaklaşık olarak üç yüz dört yüz kişi ise yer bulamadığından dolayı geri dönmek zorunda kalmıştır. Bazıları ise oyunu ayakta izlemek istemişse de tiyatrodaki görevli memurlar tarafından ikinci kez sahneleneceği bilgisi verilmiş ve ahali böylece dağıtılmıştır.¹⁶⁰ Tiyatrodan elde edilen gelir ise maarif işlerine ayrılmıştır. *Pederküş* piyesinin bu ilk gösteriminin ardından gösterimler devam etmiş ve onların gelirleri de ceditizmin muhtelif kurumlarına pay edilmiştir. *Pederküş* piyesi Ocak-Eylül 1914 arasında on beş defa sahnelenmiştir. Halk nezdinde çok fazla rağbet gördüğü için eseri kendi çıkarları için sahneleyenler Mahmud Hoca Behbudî'yi önlem almaya itmiş ve kendisinden izin alınmadan oynanmamasını talep etmiştir. Buna rağmen Ocak-Eylül 1914 arasında on beş defa sahnelenen oyunun sadece yedisinde izin alınmıştır.¹⁶¹

Pederküş piyesinden sonra bir süre Özbek tiyatrosu ikinci bir piyes çıkarmamıştır fakat tiyatro faaliyetleri de tamamıyla durmuş değildir. Bu süre zarfında genç tiyatrocular millî tiyatroya bu dönemde katkı sunmuştur. Bunun dışında Azerbaycan ve Tatar tiyatro eserleri çevrilerek bu süreçte peyderpey sahnelenmiştir.¹⁶² “*Eserin sahnelenmesi, Türkistan'da tiyatro türüne ilgiyi artırmanın ve halkı okumaya çağırmanın yanı sıra, o dönemde pek çok tiyatro eserinin yazılmasına da vesile olmuştur.*”¹⁶³

Bilindiği üzere ceditçi aydınlar toplumun geri kalmışlığını her defasında dile getirmiştir. İslam toplumunun özellikle eğitim kurumlarını yenileyemediğini ve bu

¹⁵⁹ Şühret Rızayev, s. 53-54.

¹⁶⁰ Şühret Rızayev, s. 54.

¹⁶¹ Şühret Rızayev, s. 58; Şuayıp Karakaş, s. 50.

¹⁶² Şühret Rızayev, s. 57.

¹⁶³ Aynur Öz, s. 703.

nedenle bilimden geri kaldığını, İslamiyet'in tam manasıyla anlayamadığını bu sebeple toplumda hurafelerin kol gezdiğini eserlerinde sıkça işlemişlerdir. Sadece dile getirmekle kalmayıp toplumun geneline hitap eden reçeteler sunmuşlardır. Bunu yaparken de pek çok yol denenmiştir. Halkı aydınlatma yolunda belki de en etkili ve en somut yol tiyatrodur. Bu maksatla olgunlaşma süreci geçiren Özbek cedit tiyatrosunun ilk meyvesini Pederküş piyesiyle Mahmud Hoca Behbudî vermiştir. Özbek cedit tiyatrosunun başlangıcı sayılan bu eserin kısa özeti şu şekildedir:

Üç perde ve dört sahneden oluşan Pederküş'ün ilk perdesi bir misafirhanede açılır. Bay ellili yaşlarda okuma yazması olmayan zengin bir tüccardır. Misafirhanede otururken *Damulla* isminde orta yaşlı yeni fikirli bir molla içeri girer ve sohbet ederler. Ardından Bay'ın 15-17 yaşındaki oğlu *Taşmurad* destursuz bir şekilde odaya girer ve saygısızca babasından eğlenmek için para ister. Bu sahneyi yadırgayarak izleyen Damulla, Bay'a Taşmurad'ın *usûl-i cedit mektebinde mi yoksa eski mekteplerde mi okuduğunu* sorar. Bay ona oğlunu okutmak istemediğini söyleyince aralarında eğitim üzerine bir münakaşa başlar. İlimin insanoğluna saygı getirdiğini dile getiren Damulla'ya, Bay şu cevabı verir:

*“Benim düşünceme göre dünyada saygının sebebi zenginliktir. Ahirette ise, Allah'ın takdiri neyse o olur. Çünkü hepimiz görüyoruz ki insanlar zengine molladan daha çok saygı gösteriyor.”*¹⁶⁴

Damulla ise şu cevabı verir:

*“...onlara sadece işi düşenler saygı gösterir; mollaya ise bütün halk saygı gösterir, yani mollanın ilmine saygı gösterilir.”*¹⁶⁵

Bu tartışma esasında o dönemde zuhur eden ceditçi-kadimci tartışmasının yansımasıdır. Damulla bir süre daha tartışmaya devam eder. Nihayetinde Bay'a oğlunu okutmasını tavsiye eder ve seyirciye seslenir:

*“Okumak ve molla olmak için pul gerek. Zenginlerimizin hali bundan ibaret, bu gidişle nezubillah dünya ve ahirette rezil oluruz.”*¹⁶⁶

¹⁶⁴ Şuayıp Karakaş, s. 61.

¹⁶⁵ Şuayıp Karakaş, s. 61.

Damulla konuşmasının devamında Peygamberimizin *ilim öğrenmek her erkeğe ve kadına farzdır* hadis-i şerifini hatırlatır ve toplum olarak bu anlayıştan uzaklaştıklarını dile getirir. Daha sonra odaya Avrupaî giyim tarzıyla okumuş bir Müslüman olan *Ziyalı* girer. O da ilim almanın faziletlerini dile getirir; ilmin merkezlerinde ilim almanın yararlarını Bay'a anlatır. Ziyalı'ya göre Avrupa, Amerika, İstanbul, Mekke, Medine ve Mısır dönemin ilim merkezleridir ve Müslüman çocukları buralara ilim tahsil etmeye göndermelidir. Ziyalı nasihatlerine devam ederken Bay uyuyakalır ve ilk perde böylece kapanır.

İkinci perde bir meyhane masasında olan Taşmurad ve üç arkadaşının eğlencesinde açılır. İçki masasında çakırkeyf olan arkadaşlar eğlencelerine eğlence katmak için Rus kadını Liza'yı çağırtmak isterler. Fakat bunun için daha fazla para gerekmektedir. Dost meclisinden *Devlet* isimli genç Taşmurad'a babasının para kasasını sorar ve oradan para almak için *Tanrıkul* ile gitmesini ister. Taşmurad kabul eder ve Tanrıkul ile babasının evine doğru yol alır. İkinci perde böylelikle kapanır.

Üçüncü perde de Bay'ın oğlu Taşmurad ile arkadaşı Tanrıkul, Bay'ın uyuduğu odaya girer ve kasadan para çalmaya çalışırlar. Çıkan gürültüden uyanan Bay, doğrudan Tanrıkul'un üzerine yürür. O sırada Taşmurad arkadaşına yardım için elinden sopayı alır ve Tanrıkul, Bay'ın böğrüne bıçak saplar ve ölümüne sebep olur. Odaya doluşan Bay'ın hanımı *Bayvuçça* ve Damulla olaya şahit olurken Taşmurad ve Tanrıkul kaçarlar. Damulla bu vakiya münasip şu sözleri sarf eder:

“*Sevgili anne, sabretmekten başka çareniz yok. Bu talihsizlik ve musibete sebep, cehalettir, terbiyesizlik ve eğitimsizliktir. Yuvanızı cehalet bozdu. Bilgisizlik oğlunuzu Sibiryaya gönderecek. Canınızdan kıymetli evladınızı eğitimsizlik belası sizden ebediyen ayıracak. Oğlunuzu babası terbiye etmedi, okutmadı. Sonunda belaya uğradı, kötü arkadaşları onu yoldan çıkardılar; böylece cehaletin kurbanı oldunuz.*”¹⁶⁷ Perde Bayvuçça'nın ağıtları ile kapanır.

Dördüncü sahne Taşmurad'ın ve Tanrıkul'un gelmesiyle meyhanede açılır. Taşmurad dâhil eğlenceye kaldıkları yerden devam ederler. *Liza* gelir ve eğlenirler. Bir süre sonra polisler gelir ve Taşmurad'ı ve Tanrıkul'u kaçmaya çalışırken yakalarlar.

¹⁶⁶ Şuayıp Karakaş, s. 62.

¹⁶⁷ Şuayıp Karakaş, s. 68.

Sahnenin burasında Ziyalı, elleri bağlı suçlulara bakarak üzülür ve seyirciye dönerek uzun bir konuşma yapar. Tüm bu olanlara eğitimsizliğin ve cahilliğin sebep olduğunu söyler ve toplumdan cahilliğin bertaraf edilmesi için eğitimi adres gösterir.

Her ceditçi aydın gibi Mahmud Hoca Behbudî, çok yönlü kişiliğiyle ceditizmin Türkistan'daki ilk ve en etkili ismidir. Eğitimci, gazeteci, siyaset ve fikir adamı olması yönüyle Türkistan'ın yeniden dirilişine büyük katkı sunan Behbudî bir de tiyatro üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır. 1875 yılında Semerkant şehrinde müftü ailenin evladı olarak dünyaya gelen Behbudî, 1902 yılında Mekke'ye gitmiş ve orada müftülük unvanına sahip olmuştur. Daha sonra Kazan ve Ufa'ya giderek Avrupa medeniyeti ile hemhâl olmuştur. 1914 yılında Türkiye'ye ve Mısır'a gitmiştir. Oralardan mühim kitaplar toplar ve eğitim metotlarını öğrenmiştir. Yeni usûlde eğitim üzerine çalışırken ceditizm ile tanışmış ve Gaspıralı İsmail'in öğrencisi olmuştur. Gaspıralı ile tanıştıktan sonra Türkistan'da ceditizmin temsilcisi olmuştur. Birkaç dil bilen Behbudî elde ettiği tüm birikimleri Türkistan'ın fikrî yönden ilerlemesine harcamış ve 1911 yılında Pederküş piyesini kaleme almıştır. Behbudî daha sonra Özbek cedit tiyatrosuna eserler kazandıran Abdulla Kadirî, Mirmuhsin Fikrî, Hamza Hakimzade Niyazî üzerinde tesir göstermiştir. Üretken bir âlim olan Behbudî iki yüzden fazla makale ve eser ile Türkistan fikriyatına en büyük katkı sunan mütefekkirlerdendir.¹⁶⁸

Behbudî'ye göre yeni okulların açılması yeterli değildir. Toplumun kendi halini bilmesi ve dünyadan ve dünyanın gündelik yaşamından haberdar olması gerekiyordu. *“Yani millet için öyle bir ayna lazımdı ki orada hem kendi kusurlarını hem de güzelliklerini görmeliydi.(...)Pederküş adlı eserini bu sebeple yazmıştır.”*¹⁶⁹ Ayna dergisinin 1914 yılındaki 29. sayısında yayımlanan *Teyatr Nedür?* başlıklı yazısında tiyatroyu toplumun aynası olarak görmüştür: *“Tiyatro neydi? Tiyatro ibretnamedir, tiyatro nutuktur, tiyatro tazir-i edebidir. Tiyatro aynadır ki umumî hallerimizi mücesssem ve açık olarak âmâlar görür ve sağırlar işitip kıymetlenir. Hulasa, tiyatro nasihat edendir ve uyarandır ve de bize zararı dokunan âdetlerin, gelenek ve göreneklerin bize ettiği kötülükleri ve verdiği zararları ayan beyan gözler önüne serendir. Hiç kimseye uymadan doğruyu söyleyendir ve hakikati bildirendir.”*¹⁷⁰ Behbudî yazının devamında tiyatronun

¹⁶⁸ Sabir Mirvaliyev, *Özbek Edipleri*, Fen Neşriyat, Taşkent 1993, s. 3-4.

¹⁶⁹ Begali Kasımov, s. 214.

¹⁷⁰ Mahmud Hoca Behbudî, *Tenlengen Eserler*, Maneviyat, Taşkent 1999, s. 174.

halka iyiyi ve doğruyu göstermenin yanında kötü ve çirkin olanı halka göstermek gibi bir görevi olduğundan bahsetmiştir. Bu esasında Cedit tiyatrosunun doğuş sebebidir. Behbudî'ye göre yazılı eserde geçen hadiseler tiyatroya işlendiğinde daha akılda kalıcıdır. Görsel malzemeye dayanan tiyatro sanatı bu yönüyle halkta en çok tesir gösteren sanattır. Tiyatro bir mektep olarak görülmüştür. Bu mektebe gelen eserler belki yüz defa sahnelenebilir ve etkisini hiçbir zaman yitirmez. Bu sebeple her yazar, eserinin tiyatrodan sahnelenmesini istemiştir. Böylelikle verimli eserler yazılmıştır. Yazarlar içinde tiyatronun mektep olma özelliği buradan gelmektedir. “Tiyatro bir maskarabazlık değildir” diyen Behbudî, tiyatro sanatçısını da maskarabaz olarak gören zihniyete de karşı çıkar. Çünkü tiyatro bir amaç için halkın karşısına çıkmıştır.¹⁷¹ Zira bunun en iyi göstergesi de tiyatrodan gelen meblağ yine halkın yararına kullanılan mekteplere veya mekteplerin ıslahı için kullanılmasıdır. “Bizim Türkistan’da ve Buhara’da millî tiyatrodan eser yoktur. Şu aciz muharrir Pederküş’ü yazdı ve geçtiğimiz Şubat ayında Semerkant, Hokand, Buhara, Taşkent ve Kettekorgan’da millet yararına gönüllüler tarafından sahneye koyulmuş, dört-beş bin som akçeyi dört-beş gecede toplayıp mektepler yararına kullanılmak üzere dağıtılmıştır.”¹⁷²

Çolpan ise Pederküş piyesinin sahneye konulması ile ilgili düşüncelerini gazetelerde kendi köşesine taşımıştır. *Hokanddan* ismini taşıyan ilk yazı Ayna dergisinin 10 Mart 1914 tarihli 21. sayısında Kuyaniy (Quyoniyy)¹⁷³ ismiyle yayımlanmıştır. Bu kısa yazısında Pederküş piyesini canlandıran karakterlere teşekkür eder: “Bay, Damulla, Ziyalı, Artun, Prstav, Bay’ın fakir kardeşi, Liza, Devlet, Taşmurad, Tanrikul karakterlerini canlandıran oyunculara teşekkürlerimi arz ediyorum.”¹⁷⁴ Sahneleme ile ilgili Çolpan’ın birde eleştirisi vardır. “Şunu belirtmeliyim ki üçüncü perdede Bay’ın öldürülmesi olumlu etki uyandırmadı ve Baybeççe’yi oynayan kişi iyi oynayamadı.” Çolpan yazısını bu cümlelerle bitirmiştir. Pederküş’ün sahnelenmesine dair bir diğer yazısını Sadayi Türkistan gazetesinin 1914 yılındaki 14. sayısında yayımlar. *Andijonda Musûlmancha Teatr*¹⁷⁵ ismini verdiği yazıyı “A. C.” imzası ile okuyucuya duyurmuştur. Bu yazıyı Pederküş’ün Endican’da sahnelenmesi

¹⁷¹ Mahmud Hoca Behbudî, s. 174-176.

¹⁷² Mahmud Hoca Behbudî, s. 175.

¹⁷³ Naim Kerimov; Narmet Yoldaşev, “İzahlar”, Çolpan Eserler III-cild, (Neşrge Teyyarlavçiler: Naim Kerimov, Narmet Yoldaşev), Akademineşr, Taşkent 2016, s. 288.

¹⁷⁴ Çolpan, IV/62.

¹⁷⁵ Endican’da Müslüman Tiyatrosu

üzerine kaleme almıştır: “Bu yılın 6 Haziran günü Endican’da yerli gençler tarafından ilk defa tiyatro oynandı. Tiyatroda Hacı Mahmud Efendi’nin [Mahmud Hoca Behbudî] Pederküş isimli oyunu sahnelendi.” Çolpan devamında oyuncuların maharetine değinmiş ve Endicanlı genç sanatkârları Avrupalı oyunculara benzetmiştir. Perde aralarında seyircilerin alkışladığını belirten Çolpan yerli müzik ile bütün oyuncuların koro ile Abdulla Avlanî’nin *Okusin Yaşlerimiz*¹⁷⁶ isimli şiirini seslendirdiğini haber vermiştir. Ayrıca beş yüz som gelir elde edildiğini belirtmiştir. Bu gelirin nereye kullanıldığını yazının devamında bildirmiştir: “Saf gelir 500 soma yakın olsa gerek. Bunun yüzde yirmisi Endican’da kızlar için yeni yapılacak spor salonuna harcanacak, geri kalanı da bir hayırda kullanılması için saklanacak.”¹⁷⁷ Bu pasajda da görülüyor ki tiyatrolardan elde edilen gelir cedit kurumlarına ve halkın yararına kullanılmaktadır.

Teyatr Nedir? yazısında da Behbudî’nin belirttiği gibi millî tiyatro dediğimiz Özbek cedit tiyatrosu Pederküş piyesi ile başlamıştır. Sonraki zamanlarda pek çok tiyatro eseri kaleme alınmış, pek kıymetli tiyatro yazarları bu dönemde kendini bulmuştur. Cedit tiyatrosu çevresinde gelişen diğer numuneleri çalışmamızın devamında ele alacağız.

1.2. İlk Özbek Millî Tiyatro Topluluğu: Turan Tiyatrosu

Tiyatronun Türkistan’da gelişim göstermesi esasında millî tiyatro topluluğunu da gerekli kıldı. Azerbaycan ve Tatar tiyatrosunun Türkistan’a gelmesi millî tiyatronun önünü açmıştır. Şartların olgunlaşması ve Pederküş piyesinin sahneye koyulması Turan Tiyatrosunun gelişimini hızlandırmıştır. Turan tiyatro topluluğu Abdulla Avlanî tarafından açılmıştır ki *Tercüme-i Hali*’nde Turan topluluğunun açılış amacını şöyle açıklamıştır: “Halkın gözünü açmak ve halkımızı çağdaş medeniyetler seviyesine çıkarmak amacıyla 1913 yılından itibaren tiyatro çalışmalarına başladık. Tiyatro işleriyle ilgilenenlerin başıydım. Türkistan’ın birkaç şehrine varıp Özbekler arasında tiyatronun önünü açtım. Ona yakın Azerbaycan piyesini Özbek Türkçesine tercüme ederek sahneye koydum. Üç piyes yazdım. ‘Turan’ isimli cemiyet-i hayriyye tiyatrosunu açtım.”¹⁷⁸ Miyan Büzrük Salihov ise *Özbek Teatr Tarihi Üçün Materiallar*

¹⁷⁶ Okusun Gençlerimiz

¹⁷⁷ Abdülhamid Süleyman Çolpan, IV/63.

¹⁷⁸ Abdulla Avlanî, II/289.

isimli eserinde Turan Tiyatrosu için şu bilgileri verir: “1913’den itibaren amatör olarak toplanan bu topluluk 1914 yılının sonunda resmen ‘Turan Topluluğu’ olarak adlandırıldı ve giderek örgütlü bir topluluk oldu.”¹⁷⁹ Cedit edebiyatı ve tiyatro alanında çalışmalarıyla tanınan Siraciddin Ahmed’in *Münevverkari* isimli makalesinde 1913 yılında açılan Turan topluluğunun içinde Münevverkari, Abdulla Avlanî, İlhamcan İnağamov, Kamilbek Narbekov, Tölegen Hocamyarov (Tevella), Muhammed Paşşahocayev, Ubeydullah Hocayev, Taşpolat Narbotabekov gibi isimler vardır.¹⁸⁰ Bu dönemde Taşkent’te ve Semerkant’ta kurulan topluluklar tiyatro sahneleme çalışmalarına giriştiler. Pederküş piyesinin ilk defa 15 Ocak 1914 günü Semerkant’ta sahnelendiğini biliyoruz. Buna karşın Taşkent’te Semerkant’ın yaklaşık kırk gün ardından Pederküş piyesi Turan topluluğunun gayretleriyle ilk defa Taşkent’te sahneye konulmuştur. Şunu da belirtmeliyiz ki “İlk Özbek millî tiyatro topluluğu Semerkant’ta değil, 1913 yılının ortalarında Taşkent’te kurulur. Fakat ilk millî eseri sahneleme şerefine Semerkantlı sanatkarlar muvaffak olmuşlardır. Çünkü Taşkent topluluğu Pederküş piyesini Semerkantlılardan yaklaşık kırk gün sonra sahneye koyar.”¹⁸¹ 1913 senesinin aralık ayından itibaren Taşkent’te Pederküş piyesini sahneleme çalışmaları boy göstermiştir. Çalışmalara Taşkentli ceditçi aydınlar büyük destek vermişlerdir. Tatar eşrafından Muhammedyarov isimli aydın rejisörlük görevini üstlense de tiyatro sahneleme çalışmaları uzun bir süre gecikti ve Pederküş’ün Semerkant’ta ilk kez sahnelendiği 15 Ocak 1914 tarihinde rejisörlük görevini üstlenen Azerbaycanlı ceditçi aydın Aliasker Askerov 1914 Şubat ayında Taşkent’e geldi ve rejisörlük görevi ona verildi. Çok kısa sürede hazırlıklar tamamlanır ve 1914 Şubat ayında Pederküş piyesi ile “Azerbaycanlı yazar Sultan Mecid Ganizade’nin Rus yazarı İvan İlyiç Myasniiski’den adapte ettiği bir perdelik *Hor-Hor* adlı komedisi birlikte Azerbaycan Türkçesi ile sahneye koyulur.”¹⁸² Böylece Aliasker Askerov, Semerkant’ın ardından Taşkent’te de Pederküş piyesini sahneleme şerefine erişmiştir.¹⁸³

¹⁷⁹ Şühret Rızayev, s. 60.

¹⁸⁰ Şühret Rızayev, s. 61.

¹⁸¹ Şühret Rızayev, s. 62.

¹⁸² Timur Kocaoğlu, s. 183.

¹⁸³ Şühret Rızayev, s. 63.

Abdulla Avlanî'nin kurduğu Turan Tiyatrosu ilk gösterimini 27 Şubat 1914 tarihinin akşamında saat yedide, Taşkent'in iki bin kişilik devasa Kolizey¹⁸⁴ tiyatro binasında gerçekleştirmiştir. "Tiyatro gecesini, Abdulla Avlanî Anıt Müzesinde muhafaza edilen etkinlik afişinde de belirtildiği üzere üç bölümden müteşekkildir. İlk bölümde Mahmud Hoca Behbudî'nin Pederküş piyesinin gösterimi gerçekleştirilmiştir. İkinci bölüm Azerbaycanlı sanatkarlar Aliasker Askerov, Gülizarhanım ve M. Şahbalov icrasında Azerbaycan Türkçesiyle S. Müzegayni'nin bir perdelik Hor-Hor komedyası sahnelenmiştir. 'Milliy Oqış ve Corlar' adı verilen üçüncü bölümde sekiz numaralı konser gösterimi yapılmıştır. Konserde Molla Toyçu Hafız, ünlü rakkase Kurbanhan, Molla Ahmedcan Töre gibi isimler hazır bulunmuştur. Son olarak Abdulla Avlanî'nin kaleminden çıkan *Türkistan Feryadı* ve *Toy* isimli manzumelerinin seslendirileceğinden bahsedilir."¹⁸⁵ Afişte tiyatro gecesinden sorumlu kişinin Abdulla Hoca Oğlu, rejisörün ise Aliasker Askerov olduğunu belirten kısım da bulunmaktadır.

Turan Tiyatrosunun ilk gösteriminde Pederküş piyesinin öncesinde sahneye çıkan Münevverkari, tiyatronun öneminden bahsetmiştir. Türkistan dilinde tiyatro oynanmamasından dolayı halkın tiyatroyu *maskarabazlık* olarak gördüğünü dile getirmiştir. Daha sonra tiyatronun *ibrethane* veya *uluğlar mektebi* olduğunu, herkesin kendinden bir şeyler bulduğunu, oyuncuların ise *tabib-i hazık* (işinin ehli olan doktor) olduklarını belirten konuşma yapmıştır. Oyuna aşırı ilgi gösterilmiş ve pek çok kişi yer bulamadığından geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır.¹⁸⁶

Pederküş piyesinin Turan Tiyatrosu tarafından Taşkent'te sahnelenmesi büyük yankı uyandırmıştır. Bu etkiyi dönemin matbuatında da görebilmekteyiz. 6 Mart 1914 tarihli *Türkistan Vilayetining Gazeti* gazetesinde bu vaka şu satırlarla okuyucuya duyurulmuştur: "Türkistan vilayeti yarım asırdır Rusya hükûmetine bağlı. Tiyatro, Sart'lar (Özbekler) için yeni bir gelişmedir fakat buna rağmen o kadar güzel oynadılar ki seyirciler tiyatroyu yeni öğrendiklerine inanmayıp uzun zamandır tiyatro ile haşır neşir olduklarına, tiyatroya ilişkin yetkin kişiler olduklarına kanaat getirdiler. Belki onların birkaç yıl Avrupa'da bu işin eğitimini aldıklarını düşündüler. Onların bu

¹⁸⁴ 1913 yılında G. M. Tsindsadze (1868-1919) tarafından kurulan tiyatro uzun yıllar Sverdlov Konser Salonu olarak kullanıldı. Hâlihazırda Ticaret Odası olarak kullanılmaktadır (bk.: Begali Kasimov, *Milli Uyanış*, s. 240).

¹⁸⁵ Şühret Rızayev, s. 63.

¹⁸⁶ Şuayıp Karakaş, s. 51-52.

başarısına bakıp Rusya hükûmetine üç yüz yıl bağlı olan Tatarlardan birkaç mertebe ileride olduklarını söylersek mübalağa etmiş olmayız. Tiyatro salonunda Sartlar ve Tatarlar o kadar çoktu ki salon dolduktan sonra gelen pek çok kişi dışarıda kaldı. Ruslar da geldiler. Sartların bu denli ilgi göstermeleri ve tiyatroya olan aşkları, gelişime adım atmalarının göstergesi oldu. Tiyatrodan elde edilen gelir, Taşkent Cemiyet-i İmdadiyesi yararına kullanılacak.”¹⁸⁷ Dönemin yayın organlarından olan Türkistan Vilayetining Gazeti’nde bu haberin yer alması son derece önem arz etmektedir.

Turan Tiyatrosunun ortaya çıkışı ve gelişiminde Azerbaycanlı aydınların ve Tatar tiyatro gruplarının etkisi çöktür. Pederküş piyesinin sahnelenmesi için daha önce de belirttiğimiz gibi Muhammedyarov görev almıştı. Daha sonra başka Azerbaycanlı aydın Aliasker Askerov görevi devam ettirmiştir. Pederküş’ün Taşkent’te sahnelenmesini sağladıktan sonra Askerov diğer şehirlerden teklif gelmesi üzerine Taşkent’ten ve Turan Tiyatrosundan ayrılmıştır. 1914-1915 yıllarında Tatar aydınlarından olan Zeki Bayazidskiy ve Mustafa Mansurov Turan Tiyatrosuna rehberlik etmişlerdir. 1914 yılının sonlarında Hacı Muin ve Nusretulla Kudretulla’nın *Toy* draması Turan Tiyatrosunda sahnelendi. “Oyun önceki sahnelenen Pederküş piyesi gibi ilgi görmüş, *Sadayi Türkistan* gazetesi bu meseleyi konu edinen ‘Milliy Teatr’ adındaki hususi makaleye sayfalarında yer vermiştir.”¹⁸⁸

Repertuarına Pederküş ve *Toy* piyesleri ile birlikte Osmanlı Türkçesi, Azerbaycan ve Tatar Türkçesinden tercüme edilen eserleri alan Turan Tiyatrosu tüm birikimleri ile 26 Aralık 1914 tarihinde turneye çıkmıştır.¹⁸⁹ Turne Fergana vadisini kapsıyordu ve birkaç ay sürmüştür. Turnenin ilk amacı maddi imkânsızlıklardan dolayı kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan *Sadayi Türkistan* gazetesine kaynak sağlamaktır. İkinci ve nihâî amaç olarak ise tiyatronun henüz gitmediği Fergana şehirlerine hizmet götürmek ve Fergana gençlerine tiyatro aracılığıyla davet götürmektir. *Sadayi Türkistan* ve *Sadayi Fergana* gazetelerinde turne ile ilgili yayımlanan haberlere göre yerli aydınların bu oyunlara yardım etmek suretiyle ilgi gösterdiği ve Endican, Hokand, Hocend gibi şehirlerde bazı gençlerin küçük rollerde görev aldığı belirtilmektedir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Şühret Rızayev, s. 64.

¹⁸⁸ Şühret Rızayev, s. 65.

¹⁸⁹ Begali Kasımov, *Milli Uyanış*, s. 241.

¹⁹⁰ Şühret Rızayev, s. 66.

Ayrıca bu turne ile ilgili Abdulla Avlanî'nin *Seyahat Semeresi* isimli bir şiiri de bulunmaktadır. Şiirde “*Endican, Mergilan, Oş, Namangan ve Hocend gençlerinin birbirleriyle sırdaş olup milli işlere teşebbüs ettiklerini, uyanış devrinin geldiğini mutlulukla dile getirmektedir.*”¹⁹¹ Turne ile ilgili bir diğer kanıt ise Abdulla Avlanî Müzesinde muhafaza edilir. Müzede 1-2-3 Haziran 1915 tarihlerine ait Hocend’de Taşkentli sanatkarlar ile yerli sanatkarların ortaklaşa sergilediği bir gösteriminin afişi yer alır. Afişte *Pederküş* ve *Toy* piyeslerinin yanında Osmanlı Türkçesinden tercüme edilmiş *Bedbaht Kelin*¹⁹² isimli bir oyundan bahsedilmiştir. *Pederküş* ve *Toy* piyeslerinin rejisörlüğünü Nizamiddin Asamiddinhocaoğlu, *Bedbaht Kelin* isimli oyunun rejisörlüğünü ise Abdulla Avlanî üstlenmiştir. Avlanî'nin bu görevi ile 1915 yılından sonra Turan Tiyatrosunda yerli rejisörlerin yetişmeye başladığını gösteriyor.¹⁹³

1915-1918 yıllarına gelindiğinde Özbek cedit tiyatrosunun yeni numunelerinin verildiğini ve Turan Tiyatrosunda sahnelenip repertuara girdiğini görmekteyiz. Bunların arasında Abdulla Kadirî'nin *Bahtsız Kuyov*, Abdulla Avlanî'nin *Advokatlik Asanmi?*, *Pinek*, Hacı Muin'in *Mazlume Hatun* piyesleri bulunuyor. *Pederküş* piyesinin bu eserlerin önünü açtığını söyleyebiliriz. Bu yıllara gelindiğinde Turan Tiyatrosu nezdinde Özbek tiyatroculuğunun ilk yerli rejisörleri de yetişmişti. Bu isimler; Nizamiddin Hocayev, Abdulla Avlanî, Badriddin A'lamov'dan başkası değildir.¹⁹⁴

Bu yıllarda Turan Tiyatrosu, Özbek cedit tiyatrosuna yeni bir türü daha kazandıracaktır. Müzikal drama ya da diğer ismiyle bildiğimiz operanın ilk ürünleri Turan Tiyatrosu aracılığıyla halka sunulmuş ve repertuara alınmıştır. Taşkent’e Azerbaycan musiki dramasının meşhur isimlerinden olan Sıdkî Ruhilla öncülüğünde gruplar turnelere çıkmışlardır. Bu turnelerde Üzeyir Hacıbekov öncülüğünde *Leyla ve Mecnun*, *Aslı ve Kerem*, *O Ölmesin Bu Ölsün* piyesleri oynanmış ve zaman içinde ün kazanmıştır. Bu oyunlar ile pek çok şehirde musiki geceleri düzenlenmiştir. Hatta yerli aydınlardan Abdulla Avlanî ile Sıdkî Ruhilla birlikte sanatsal bir takım işte imzaları olmuştur. Avlanî'nin aile üyelerinin söylediklerine göre Sıdkî Ruhilla, bir müddet Avlanî'nin evinde yaşamıştır. Bu sanatsal birlikteliğin meyvesi olarak 30 Aralık 1916

¹⁹¹ Begali Kasimov, *Milli Uyanış*, s. 241.

¹⁹² Osmanlı Türkçesinden aktarıldığı belirtilen *Bedbaht Kelin* oyununun yazarı Şühret Rızayev tarafından belirtilmemiştir.

¹⁹³ Şühret Rızayev, s. 66-67.

¹⁹⁴ Şühret Rızayev, s. 67.

tarihinde Kolizey tiyatrosunda Azerbaycanlı ve Özbek sanatçılarla birlikte *Leyla ve Mecnun* müzikal draması sahnelenmiştir. Rejisörlüğünü de Sıdkî Ruhilla üstlenmiştir. Eseri Azerbaycan Türkçesinden Özbek Türkçesine aktaran ise Abdulla Avlanî olmuştur.¹⁹⁵

Turan Tiyatrosu Türkistan'a getirdiği yenilikler ile Özbek cedit tiyatroculuğunun amacının dışında işlere giriştiğini ve Türkistan halkının millî uyanışını sağlamada önemli bir hizmeti olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim dönemin matbuatında yer alan yazılar topluluğun Türkistan'a sağladığı yararları kanıtlar niteliktedir. Turan topluluğunun yetmiş üç maddelik Rusça tüzüğünün ilk üç maddesi topluluğun amacını bildirmesi açısından önemlidir. Bu maddelerde topluluğun amaçları ve vazifeleri şöyle sıralanmıştır.

“a. Halk arasında sahne işlerine, iyiliğe ve sevgiye ciddi bir ilgi uyandırmak,

b. Halk için tiyatro oyunları sahneye koymak, böylece halka sağlıklı bir dinlenme imkânı sağlamak,

*c. Halkın maddî ve manevî durumunu iyileştirmek, Türkistan'daki muhtaç Müslümanlara yardım etmek.”*¹⁹⁶

Türkistan halkının Turan Tiyatrosunun oyunlarına gösterdiği alaka ile tüzükte yer alan bu ilk üç maddedeki maksat ve vazifelerinin yerine getirildiğini görebilmekteyiz.

1.3. Cedit Drama Yazarları ve İlk Piyesler

Türkistan'da tiyatro faaliyetleri hızla gelişmektedir. Semerkant'ta Mahmud Hoca Behbudî tarafından kaleme alınan Pederküş piyesi ile şekillenen tiyatro hız kesmeden gelişimini devam ettirmiştir. Türkistan'ın pek çok şehrinde drama yazarları yetişmiş ve onların ilk piyesleri yazılmış ve pek çoğu halkla buluşmuştur. Böylece Özbek cedit tiyatroculuğunun ilk eserleri verilmiştir. Özellikle 1911-1916 aralığında cedit tiyatrosu altın çağını yaşamış, bu dönemde oldukça yetkin eserler verilmiştir. Semerkant'ta Mahmud Hoca Behbudî, Abdulla Bedri, Hacı Muin Şükrulla, Nusretulla Kudretulla;

¹⁹⁵ Şühret Rızayev, s. 67-68.

¹⁹⁶ Elmurod Kholmatov, *Türkistanlı Ceditçi Abdulla Avlanî-Hayatı ve Şiirleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s. 19.

Taşkent'te Abdulla Avlanî, Abdulla Kadirî, Gulam Zaferî; Hokand'da Abdurauf Samedov Şahidî, Hamza Hakimzade Niyazi; Endican'da Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, Şemsiddin Şarafiddinov Hurşid; Buhara'da Abdurauf Fitrat cedit tiyatrosuna katkıda bulunan isimlerdir. Eserlerin sayısı çok olmasına karşın araştırmacı A. N. Samoyloviç 1916 yılında kaleme aldığı *Dramatiçeskaya Literatura Sartov* isimli makalesinde yedi eser üzerinde durmuştur. Bu eserlerin başında şüphesiz ki Mahmud Hoca Behbudî'nin Pederküş piyesi vardır. Pederküş piyesinin Nusretulla Kudretulla'nın *Toy*, Abdulla Kadirî'nin *Bahtsız Kuyov*, Abdulla Bedri'nin *Cuvonmerg* ile *Ahmak*, Hacı Muin'in *Köknari* ile *Eski Mekteb-Yengi Mekteb* eserleri üzerinde durur. Özbek Tiyatro Tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınan Miyon Büzruk Salihov, Samoyloviç'in yukarıda ele aldığı eserlerin yanında Abdurauf Samedov Şahidî'nin *Mahremler*; Hacı Muin'in *Mazlume Hatun*, *Juvonbozlik Kurbanı*, *Bay ile Hizmetkâr*, *Kazi ile Muallim*; Nusretulla Kudretulla'nın *Kengeş Meclisi*; Hamza Hakimzade'nin *Zeherli Hayat Yahud İşq Kurbanlari*, *İlm Hidayeti*; Molla Narmuhammed'in *Küfr Hatası*; Abdulla Avlanî'nin *Advokatlik Asanmi?* piyesleri ile toplamda on yedi eser hakkında malumat vermiştir.¹⁹⁷

Özellikle Abdulla Kadirî, Mahmud Hoca Behbudî'nin Pederküş piyesinin ardından geleneği devam ettirmiş ve bu amaçla *Bahtsız Kuyov* isimli eserini kaleme almıştır. Dört perdeden mülhem olan eser, öksüz ve yetim olan Salih ile Rahime'nin sancılı evlilik maceralarını işler. Rahime'nin babası Feyzibay, şaşalı bir düğün ister kızını alacak kişiden. Feyzibay'ın bu talebi imamdan da fetva alır. Ellikbaşı isimli kişi yenilik taraftarı bir kişidir. Kafat Feyzibay Ellikbaşı'nın yerine imamı dinler ve Salih ile Rahime böylesine şaşalı bir düğünle evlenirler. Evlenmek için borç batağına saplanan Salih bir süre sonra borçlarını ödeyemez ve intihar etmeye kalkışır. Fakat Rahime önce davranır ve intihar eder. Daha sonra Salih bu acıya dayanamaz ve o da intihar eder. Eser, eski adetlerin topluma verdiği zararları ve okumanın faziletlerini bilinçaltına işler.¹⁹⁸

Cedit tiyatrosunun oluşum sürecinde Abdulla Avlanî iki önemli eseri ile katkı sunmuştur. *Advokatlik Asanmi?* ve *Pinek* isimli tiyatrolarını kaleme almıştır. Her iki eserde birer perdelik bir komedyadır. Abdulla Avlanî Müzesinde el yazmaları bulunan *Advokatlik Asanmi?*'nin üzerinde yazılan yıl 1914'tür. *Pinek* isimli eserin el yazmasında

¹⁹⁷ Şühret Rızayev, s.111-112.

¹⁹⁸ Aynur Öz, s. 703.

yazılan tarih 25 Şubat 1915'tir. Abdulla Avlanî bunların dışında da tiyatro eseri kaleme almıştır. 1917 Ekim devriminin ardından yayımlanan iki tercüme-i halinde iki ayrı bilgi mevcuttur. 26 Kasım 1932 tarihli tercüme-i halinde Azerbaycan Türkçesinden on eser çevirip sahnelediğini ve üç piyes yazdığını belirtmiştir. Bir yıl sonra, yani 1933 yılındaki tercüme-i halinde dört tiyatro eseri yazdığını belirtir. Verilen iki eserinin dışında *Biz ve Siz* ile *Portugaliya İnkılabı* eserlerinin varlığını biliyoruz. *Portugaliya İnkılabı* isimli eseri muhteviyatı yönüyle oldukça ilginçtir. Elyazmasında belirtildiği üzere 22 Ocak 1912 tarihinde yazılmıştır. Dolayısıyla 1910 yılında Portekiz Krallığının yıkılarak monarşiye son verilmesi ve bunun konu olarak seçilmesi son derece manidardır. Avlanî'nin Osmanlı Türkçesinden Özbek Türkçesine çevirdiği *İki Sevgi* isimli eserde 1908 Jön Türk Devrimi konusu işlenmiştir. Her iki eser de millet bağımsızlığı, adalet, hürriyet, baskıdan kurtuluş gayesi gibi mevhumlarla Abdulla Avlanî'nin halkına sunduğu birer mesajdır.¹⁹⁹ Abdulla Avlanî'nin eserleri sahnelenmiştir fakat hiçbiri yazıldıkları dönemde yayımlanmamıştır. "1979 yılına gelindiğinde Avlanî'nin 100. doğum yılı münasebetiyle yayımlanan *Taşkent Tangi* adlı eserler toplamında edibin *Advokatlık Asanmi? Pinek, Siz ve Biz* piyesleri basılmıştır."²⁰⁰

Özbek Cedit Tiyatrosunun şekillenmesinde büyük katkıları olan bir diğer isim ise Hokand eşrafından Hamza Hakimzade Niyazî'dir. Hokand'da ceditizmin bayraktarlığını yapan Hamza, tiyatro türüne ehemmiyet vermiştir. Afganistan, Hindistan, Arap ülkeleri, Azerbaycan ve Türkiye'ye giden Hamza, buradaki yenilikleri görmüş ve eserlerinde bu yenilikleri tatbik etmiştir. Özbek edebiyatına kazandırdığı ölümsüz eserlerden biri de 1918 yılında kaleme aldığı *Bay ile Hizmetçi*'dir. Beş perdelik eserin başkahramanı Salihbay çok eşlidir. Evinde çalıştırdığı Cemile'ye sahip olmak ister. Kocasını Gafır da aynı evde çalışmasına rağmen bu talebinden geri dönmez ve ayrılmaları için her yolu dener. Din adamlarını da araya sokar ama Cemile'yi ikna edemez. Sonunda Gafır'a bir iftira atar ve tutuklatır. Sibiryaya sürgün edilir. Cemile, zehir içmek suretiyle intihar eder. Bu eserde "*ceditçilik hareketinin amacı, Cemile'nin ölüm öncesi annesine söylediği vasiyetinde ifadesini bulur: 'Kardeşimi zenginin yanına vermeyin, okutun.'*"²⁰¹

¹⁹⁹ Şühret Rızayev, s. 118.

²⁰⁰ Aynur Öz, s. 703.

²⁰¹ Aynur Öz, s. 703.

Cedidizmin Buhara'daki temsilcisi eğitimci, yazar, şair, dilci ve drama yazarı Abdurauf Fıtrat da Özbek cedit tiyatrosuna büyük katkı sunan âlimlerdendir. En büyük katkısını kısa ismi *Münazara* olan *Hindistanda Bir Ferengi ile Müderrisning Bir Neçe Meseleler hem Usûli Cedide hususide Kılğan Munazarası* isimli eseriyle sunmuştur. Eser modern tiyatro türünden oldukça uzak olmakla birlikte tiyatral özellikler göstermesi bakımından tiyatro içerisinde değerlendirilmeye alınabilmektedir. Eser din, dünya, toplum ve eğitim üzerine görüşleri farklı iki kişinin tartışması üzerindedir. Eser Buhara'da yasaklanmasına rağmen çabuk yayılmıştır. Fıtrat 1920'de kaleme aldığı *Çin Seviş* ve 1923 yılında kaleme aldığı *Hint İhtilalçileri* isimli eserleriyle Hindistan'ın bağımsızlığa giden yolunu bir nevi kendi halkının bilinçaltına işlemiştir. Siyasi ve toplumsal konuların dışında din meselesine de eğilmiş olan Fıtrat, *Şeytanning Tanrige İsyani* isimli eserinde Şeytan'ın Allah'ın emirlerine karşı gelişini anlatmıştır. Oldukça üretken bir yazar olan Fıtrat, *Begican* (1916) *Kan* (1920), *Ebulfeyzhan* (1924), *Arslan* (1926), *Rozaler* (1930), *Vase Kozgalanı* (1932), *Tolkın* (1934) isimli eserlerin de müellifidir.²⁰²

Ayrıca çalışmamızın konusunu teşkil eden *Yarkınay* piyesinin müellifi Çolpan da özellikle tiyatro alanına nadide eserler bağışlamıştır. Çolpan ve tiyatroculuğu ile ilgili detaylı bilgi üçüncü bölümde ayrı bir başlık altında verilecektir.

Cedit tiyatroculuğunda pek çok eser türlü sebeplerle basılmamış, yalnızca elden ele çoğaltılmıştır. Şühret Rızayev böylelikle pek çok eserin kaybolduğunu fakat 1920'li yıllardaki kaleme alınan makalelerden tiyatro oyunlarının varlığının bilindiğini belirtir. Kaleme alınan pek çok eser dolayısıyla oynanmamış, okunmak için kaleme alınmıştır. Tüm bu bilgiler ayrı bir çalışma konusu olacağından bu çalışmada zikredilmesi mümkün görünmemektedir. Şühret Rızayev'in *Cedid Draması* isimli eserinin 129. sayfasında Özbek cedit tiyatrosunun ilk numunelerini şu şekilde sıralamıştır:

²⁰² Aynur Öz, s. 704.

Yazar	Eser
1. Mahmud Hoca Behbudî	Pederküş
2. Abdurauf Samedov Şahidî	Mahremler
3. Hacı Muin, Nusretulla Kudretulla	Toy
4. Hacı Muin	Bay ile Hizmetkâr
5. Hacı Muin	Köknari
6. Hacı Muin	Mazlume Hatun
7. Hacı Muin	Cuvanbazlık Kurbanı
8. Hacı Muin	Kazi ile Muallim
9. Nusretulla Kudretulla	Kengeş Meclisi
10. Abdulla Bedri	Cuvanmerg
11. Abdulla Bedri	Ahmak
12. Hamza Hakimzade	Zehirli Hayat
13. Hamza Hakimzade	İlm Hidayeti
14. Hamza Hakimzade	Küfr Hatasi
15. Abdulla Kadirî	Bahtsız Kuyav
16. Hacı Muin	Eski Mekteb-Yengi Mekteb
17. Abdulla Avlanî	Advokatlık Asanmi?
18. Abdulla Avlanî	Pinek
19. Abdulla Avlanî	Biz ve Siz
20. Gulam Zaferî	Bahtsız Şagird
21. Abdülhamid Süleyman Çolpan	Bay
22. Abdurauf Fıtrat	Begican
23. Abdurauf Fıtrat	Mevlid-i Şerif
24. Abdurauf Fıtrat	Eba Müslim
25. Hurşid	Bezari
26. Hurşid	Arif ile Ma'ruf
27. Hurşid	Kara Hatun
28. İsimsiz yazar	Ahmad Parine
29. İsimsiz yazar	Eski Mektebler Hali
30. İsimsiz yazar	Eşiğide Kanlı Közyaşlerimiz

İKİNCİ BÖLÜM

ABDÜLHAMİD SÜLEYMANOĞLU ÇOLPAN (1897-1938)

2.1. Hayatı ve Sanatı

Abdülhamid Süleymanoğlu, 1897²⁰³ yılında Özbekistan'ın doğusunda yer alan Endican şehrinin *Katarterek* mahallesinde²⁰⁴ kumaş tüccarı olan Süleyman Molla Muhammed Yunusoğlu'nun (1874-1929) en küçük oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Endican eşrafında hayatını idame ettiren zengin bir tüccardır. Babasının *Resva* ve *Volai Resva* adıyla şiirler yazdığı ve küçük bir divan sahibi olduğunu bilinmektedir.²⁰⁵ “Ayrıca ünlü gazeteci, yazar ve eğitimci Mumincan Muhammedcanov’un *Turmuş Urinişleri* isimli eserinde verdiği bilgilere göre Abdülhamid Süleymanoğlu'nun babası Süleymankul devrinin yetişmiş âlimlerindenidir. O *Resva* mahlası ile şiirler yazmış, mistik gazellere hayat veren mısralar kaleme almış ve bir Divan da oluşturmuştur.”²⁰⁶ Çok küçük yaşlarda babasının içinde bulunduğu kültürel çevre onun gelişimine katkı sunmuş ve erken yaşlarda verdiği ürünlerle Özbek edebiyatının parlayan yıldızı olmayı başarmıştır. Abdülhamid Süleymanoğlu, Özbek Türkçesinde tan yıldızı manasına gelen Çolpan'ı mahlas olarak kabul edecek ve tüm Türk Dünyası onu Çolpan olarak tanıyacaktır. Varlıklı ve sanatsal bir çevrede büyümesi Çolpan'ın da sanatına etki etmiş ve Çolpan, Özbek şiirine yeni bir soluk getirmiştir. Bu açıdan düşünüldüğünde Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, ilk eğitimini babasının da içinde bulunduğu kültürel çevreden almıştır. Eğitim hayatına ilk adımını Endican'daki

²⁰³ Abdülhamid Süleymanoğlu'nun doğum yılı konusunda farklı bilgiler de söz konusudur. Tahir Kahhar ve İbrahim Hakkulov 1893 tarihini verse de Zeki Velidi Togan ve Azad Şerafeddinov, belgelerle şairin doğum yılının 1897 olduğunu kanıtlamıştır. Özbek edebiyatı tarihçisi Begali Kasimov da 1897 tarihini verir. Ayrıca Çolpan'ın ikinci hanımı Yekaterina İvanova da Çolpan'ın doğum yılı olarak 1897 yılını verir. [Bilgi için bk: Hüseyin Özbay, *Çolpan'ın Şiirleri (Metin, Aktarma, İnceleme)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1994, s. 13.]

Çolpan'ın yaşı ile ilgili bir diğer çıkarım ise Naim Kerimov'a ait. Kerimov Çolpan isimli belgesel romanında onun 1898 yılında doğmuş olduğunu söyler. Çünkü Çolpan Gaspıralı İsmail'in ölümü üzerine yazdığı şiiri 24 Eylül 1914 yılında *Sâdayi Fergana* gazetesinde “Endican. 16 yaşlık talaba” imzası ile yayımlanır. Şiirde mahlas olarak kullanılan “Hamidiy” mahlası şiirin Çolpan'a ait olduğunu gösteriyor. 1914 tarihinden 16 yılı düştüğümüzde 1898 yılı karşımıza çıkıyor. [Bilgi için bk: Naim Kerimov, *Çolpan (Ma'rifiy Roman)*, Shark Neşriyat, Taşkent 2003, s. 8.]

Verilen bilgiler arasında 1897 tarihi ilk kaynaklardan olması münasebetiyle tarih olarak 1897 yılını baz aldık. Naim Kerimov'un verdiği 1898 yılı ay farkından kaynaklanan bir yanlışlık ihtimali bizi 1897 tarihine sevk etti.

²⁰⁴ Sabir Mirvaliyev, , *Özbek Edibleri*, Fen Neşriyatı, Taşkent 1993, s. 17; Ertuğrul Yaman, *Türk Dünyasının Ortak Edebiyatı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, Ekim 2014, s. 311.

²⁰⁵ Begali Kasimov, *Milliy Uyğoniş Devri Özbek Edebiyatı*, Maneviyat, Taşkent 2004, s. 274.

²⁰⁶ Sabir Mirvaliyev, s. 16.

mahalle mektebinde atmıştır. Daha sonraları Endican ve Taşkent'teki medreselerde okumuştur. Bu medreselerde Arapça, Farsça ve sair Türk lehçelerini öğrenmiştir. Bu sayede Fuzulî, Nevaî, Mevlâna, Sadî, Hafız, Firdevsî, Dehlavî, Nizamî, Abdullah Tukay ve Ömer Hayyam gibi doğu klasiklerini asıl kaynaklarından okuma fırsatı yakalamıştır. Eğitimine Rus-tuzem mektebinde devam eden Abdülhamid Süleymanoğlu, bu okulda okuyarak batı dillerine ve edebiyatlarına hâkim olmuştur. Özellikle Rusça ve İngilizceyi bu dillerden tercüme yapacak derecede iyi öğrenmiştir.²⁰⁷ Bu özelliğini Çolpan, Batı klasiklerini Özbek Türkçesine çevirerek değerlendirmiştir. Çolpan, çeviri işleriyle yaşamının sonlarına doğru ilgilenmiştir.

Hayatının en önemli dönüm noktalarından biri de Zeki Velidi Togan ile tanışması olmuştur. 1912 yılında Zeki Velidi'nin *Türk ve Tatar Tarihi* isimli eseri yayımlanmıştır. Eser kısa sürede büyük bir şöhret elde etmiştir. Türkiye'de çıkan *Türk Yurdu*, Kırım'da çıkan ve cedidizmi geniş bir alana yayan en mühim yayın organı olan *Tercüman* ve Orenburg'da çıkan *Vakt* gazeteleri eser ile ilgili makalelere yer vermiştir. Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan bu eserden etkilenmiş ve müellife bir teşekkür mektubu göndermiştir. 1913 yılında ise Kazan Üniversitesi, Zeki Velidi Togan'ı Fergana vadisine ilmî seyahate göndermiştir. Zeki Velidi Togan, Endican'da bulunduğu bir zamanda henüz on altı yaşındaki genç Çolpan'ın evine misafir olmuştur. Zeki Velidi Togan'ın yanı sıra Nezir Törekulov ve başka kişilerin de bu ziyarette yer aldığı bilinmektedir. Togan ile tanışıklıkları 1920'ye kadar sürmüştür. Gerek Doğu dillerini gerek Batı dillerini iyi derecede bilen Çolpan, Zeki Velidi Togan ile beraber Türkiye Türkçesini öğrenmiş ve yenileşme devri Türk edebiyatçıları yakinen takip etmiştir. Togan, 1913'te evlerini ziyarete gittiği on altı yaşındaki Çolpan'ın Türk tarihini okuduğunu ve *Türk Yurdu* gibi Türkçü yayınları takip ettiğini belirtmiştir.²⁰⁸ “Devrin diğer Türkistanlı ceditçiler gibi o da Osmanlı Türk, Azeri, ve Kazan-Tatar Türk edebiyatlarını takip ediyor, Türkistan halk şiiiriyle birlikte klasik eserleri ve Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp, Mehmet Akif Ersoy gibi yazarlarımızı okuyordu. Narhocayev, Çolpan'ı ilk defa bir kütüphanede gördüğünü, elinde Servet-i Fünun yazılı, o zamana kadar hiç duymadığı bir mecmua

²⁰⁷ Hüseyin Özbay, s. 13.

²⁰⁸ Hüseyin Özbay, s. 13-14; Begali Kasımov, s. 274-275.

*bulduğunu naklediyor.*²⁰⁹ Hatta Çolpan Türkiye edebiyatını o kadar yakinen takip ediyordu ki *İştirakiyyun* gazetesinin 1920 yılındaki 10. sayısında *Merhum Tevfik Fikret* başlıklı bir yazıyı Tevfik Fikret'in ölümü üzerine kaleme almıştır. Yazının sonunda ise Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Tevfik Fikret için kaleme aldığı *Fikret'in Kabrinde* şiirini Çolpan, Özbek Türkçesine aktarmıştır.²¹⁰ Burada şu hususu belirtmekte fayda bulunmaktadır. Çolpan ile Tevfik Fikret arasındaki bağ tamamen sanatsal bağlıdır. Çolpan ile Tevfik Fikret arasında fikrî bir yakınlaşma veya temas bulunmamaktadır. Rıza Tevfik, Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devleti'nin önüne konulan Sevr Anlaşması için Fransa'nın Sevr şehrinde bulunan heyettedir. Heyette ayrıca Damad Ferit Paşa, Hadi Paşa, Bern sefiri Reşad Halis Bey bulunmaktadır. Çolpan Osmanlı-Türk siyasetini de yakından takip etmektedir. Sevr Anlaşmasının detaylarını ve Rıza Tevfik'in başından geçen olayları Fergana gazetesinin 10 Mart 1924 tarihli nüshasında *Rıza Teyfikbek* isimli yazısıyla aktarmıştır. Yazıda Çolpan "Q" imzasını kullanmıştır.

Endican halkınca kumaş tüccarı olarak tanınan Süleyman Molla Muhammed Yunusoğlu, oğlunun da ticareti öğrenip tüccar olmasını istemiştir. Fakat "*çocukluk çağlarındaki şaire babasının dokuma dükkânı dar geliyordu. Bunu sezen kumaş tüccarı Süleyman, 'kumaş satmak istemezse molla olsun' niyetiyle onu medreseye okumaya gönderir.*"²¹¹ Medresede okuduğu yıllarda Çolpan bir Türk aydından bahseder. Bu kişi Çolpan'ın fikir olarak değişmesine sebep olmuştur. Çolpan onunla birlikte ceditizmi tanıdığını sonraları şu sözlerle anlatmıştır: "*Medresede okuduğum yıllarda bir Türk ile tanıştım. O Kuran-ı Kerim'i baştan sona ezbere bilen okuryazar bir kişiydi. Sonradan öğrendim ki İstanbul'daki Pantürkistler birliğinden Doğu Türkistan'a Türkçülük gayelerini tanıtmak için gönderilmişti. Gazete ve dergi okumayı burada öğrendim. Medresedeki derslerin yanı sıra edebiyata yöneldim.*"²¹² Çolpan'ın kız kardeşi Fâika Süleymanova'nın verdiği bilgiye göre "babası Çolpan'ı tahsilli olması için bir Türk hocasına vermiştir. Söylenenlere göre çok zor beğenen titiz bir kişiliğe sahip olan bu kişiye Türk Efendi denilirmiş. Çolpan'ın iş arkadaşı Vasiliy Yan, Türk Efendi hakkında

²⁰⁹ Hüseyin Özbay, s. 16.

²¹⁰ Merhum Tevfik Fikret'e yazısını ve Fikret'in Kabrinde isimli şiirin Özbek Türkçesini okumak için bk: [Abdülhamid Süleyman Çolpan, "Merhum Tevfik Fikret'e" (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, (88), 2018, ss. 23-24.)

²¹¹ Esangali Ravşanov, "Şiirin Gökyüzünde Bir Çolpan Yıldızı: Abdülhamid Süleymanoğlu" (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, s. 14.

²¹² Esangali Ravşanov, s. 14.

şunları söyler: “Siyasî ve edebî faaliyeti halk arasında yayan bir insandır. İstanbul’daki pantürkist bir merkezden Çin Türkistan’ına Pantürkizm, pansilamizm propagandası yapmak için gönderilen bir şahıstır.”²¹³ Uluğbek Sultan bu kişinin 1912 yılında Osmanlı İmparatorluğundan geldiğini ve bu kişinin isminin Ahmet Kemâl olduğunu belirtir: “O bütün Orta Asya’da propaganda yapmak için Kaşgar’ı merkez olarak seçer. Çolpan’a göre o Fergana’da propaganda için duruyordu.”²¹⁴ Genç Çolpan bu yıllarda ceditizm ile tanışmış, 27 Kasım 1913 tarihli Tercüman gazetesinde de yer bulan Gaspıralı İsmail’e gönderdiği mektubunda Çolpan Şelale, Türk Yurdu, Şahbal, Vakt, İkbâl ve Tercüman gazetelerini okuduğunu belirtmiştir.

1913 yılında Gaspıralı İsmail, Bahçesaray’da bulunduğu bir zamanda Türkistan’ın şehirlerinin birinden on altı yaşlarında bir gençten mektup almıştır. Mektupta cümlesi cümlesine böyle yazar: “Endican’ın bazı büyükleri bana soruyorlar; ‘sen Şelale, Türk Yurdu, Şahbal, Tercüman, Vakit ve İkbâl okuyorsun da niçin Mirza Abdulkadir Bîdil ve Hoca Hafız okumuyorsun?’ Bu sorunun cevabını vermekte aciz kaldım. Eğer cevabı var ise Tercüman’da yayımlanmasını tekrar tekrar rica ediyorum. Şayet cevabı yok ise bu yeni edebiyatı suya, ateşe atıp kalan ömrümü Mirza Abdulkadir Bîdil ve Hoca Hafız okumaları ile geçireceğim.”²¹⁵ Bu Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan’dan başkası değildi. Bu soru o dönemin ceditçi-kadimci tartışmalarının bir yansıması niteliğindedir. Mektubu alan Gaspıralı İsmail, Endican’dan gelen bu mektubun sahibini tanır ve “...aldığımız mektup son derece kıymetlidir ve yayımlanmaya layıktır. Mektubun sahibi bizlerden daha güzel ifade ettiği için yazdıklarını aynen yayımlamalıyız” der ve mektubu Tercüman’da yayımlar. Cevap olarak Gaspıralı İsmail, Hoca Hafız’i ve Mirza Abdulkadir Bîdil’i de okumamız gerektiğini söyler. Fakat çağı yakalamak ve dünyadan haberdar olmak için de yeni edebiyatın gerekliliğinden bahseder. Bu cevap ile ceditizmin asıl maksadını bir kere daha hatırlatır. Çolpan ise Sadayi Türkistan gazetesinin 4 Haziran 1914 tarihli Edebiyat Nedir? isimli yazısında hocasından aldığı dersin ardından şu sonuca ulaşır: “Edebiyat Yaşarsa Millet Yaşar”.²¹⁶

²¹³ Uluğbek Sultan, “Çolpan ve Türkiye”, *Türk Yurdu*, 102, 1996, s. 20.

²¹⁴ Uluğbek Sultan, s. 21.

²¹⁵ Dilmurad Kuranov, “İlk Evvel Gözümü Aşk ile Açtım”, (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, s. 37.

²¹⁶ Dilmurad Kuranov, s. 37.

Çolpan gazete ve dergiler aracılığıyla Endican kültür eşrafından, Kırım-Tatar ve Türk halklarından haberdar olmuştur. Böylece Doğu ve Batı medeniyetini kıyaslama imkânına erişmiştir. Matbuat ile meşgul oldukça ufku genişleyen Çolpan, bir nevi halkının bulunduğu konumu görmüş ve karanlık girdaptan kurtulmanın yolunu diğer ceditçi aydınlar gibi eğitimde bulmuştur. 1914 yılından itibaren kaleme aldığı eserlerinde bu anlayış görülür.²¹⁷ Babası molla olmasını beklerken o kendisini ve bilgisini yaşadığı topraklara ilk elden hizmet edebileceği edebiyata ve siyasete adayacaktır. Ünlü yazar Vasiliy Yan da hatıratında Çolpan'ın medresede bir aydınla tanıştığını ve bununla birlikte fikirlerinde değişmelerin olduğunu, edebî ve siyasî işlere gönül verdiğini ve Özbeklerin millî şairi olmaya karar verdiğini yazar. Aynı hatıratında o dönemdeki gençler gibi Çolpan'ın da Abdurauf Fıtrat'ın tesirinde kaldığından bahseder. Çolpan, Fıtrat ile 1913 yılından beri tanışır ve aralarında derin bir muhabbet oluşur. Daha sonraları Fıtrat ile Hürriyet gazetesinde yolları kesişecektir: "...o Fıtrat'ı 1913 yılından beri gıyaben tanımaktadır. İlk defa Semerkand'da Fıtrat'ın da muharriri olduğu Hürriyet gazetesinde buluşurlar. 1919 yılından itibaren aynı işbirliğinde ve aynı anlayışta hayatları kesişir."²¹⁸

Çolpan, genç yaşta matbuat ile yakından ilgilenmiştir. Bu dönemde edebiyatın merkezi sayılan Taşkent eşrafına katılmış ve Fıtrat'ın öncülüğünü yaptığı *Çağatay Gürüngi*²¹⁹'de çalışmaya başlamıştır. İlk eserlerini 1914 yılından itibaren veren Çolpan pek çok tür ile ilgilenmiştir. Ceditçilerin en büyük özelliği ise edebiyatın pek çok türünde yetkin eserler verebilmesidir. Ceditçi bir aydın olarak da Çolpan şiir, hikâye, roman, tiyatro, makale türlerinde yetkin eserler vermiştir. "1914 yılı... Bu yıldan itibaren Özbek şiirinin gökyüzünde Çolpan isimli bir yıldız parlamaya başladı. Aynı yılda o Sadayi Türkistan gazetesinde şair sıfatıyla *Türkistanlık Kardeşlerimizge* şiirini, nesir alanında *Kurbani Cehalet*, *Dohtur Muhammedyar* hikâyelerini, sosyopolitik konularda yazdığı *Mekteb* makalesini, münekkit sıfatıyla ise *Edebiyat Nedir?* ve

²¹⁷ Naim Kerimov, "Çolpan Hakide Söz", Eserler (4 cildlik), Akademneshr, Taşkent 2016, I/6.

²¹⁸ Begali Kasimov, s. 275.

²¹⁹ Çağatay Gurungi: 1919 yılında Abdurauf Fıtrat öncülüğünde kurulmuş bir dernektir. Bu derneğin asıl maksatı dildeki Farsça ve Arapça hâkimiyetini kırmak ve millî bir edebiyat oluşturmaktır. Bunun yanı sıra dernek millî konularda dış unsuların müdahalelerine karşı kamuoyu oluşturmaktaydı. O dönemde milliyetçi şair ve yazarların pek çoğu katılım göstermiştir [bk. İbrahim Yarkin, "Türkistan'ın Hürriyet Şairi Çolpan", *Türk Kültürü*, 0 (5), 1963, 37-41.]

Muhterem Yazuvçilerimizge makalelerini yayımladı.”²²⁰ *Türkistanlık Kardeşlerimizge* isimli ilk şiiri 18 Nisan 1914 tarihli *Sadayi Türkistan* gazetesinde *Abdülhamid* imzası ile yayımlanmıştır. Gazete idaresi milletlerin genç aydınlara ihtiyacı olduğunu vurguladıktan sonra Türkistan’da yenilikçi fikirlerin genç yazar ve şairlerini yetiştirdiğini belirtir ve devamında Çolpan ile birlikte genç şair M. Sancarbek’i Türkistan’a kalemiyle hizmet eden genç aydınlar olarak onure etmiştir: “...Dünyanın neresine gidersek gidelim ve neresine bakarsak bakalım, o milletin gelişimi ve saadeti için çalışan gençleri ve genç fikirli kahramanlara şahit oluruz. (...) Ne mutlu ki bizim Türkistan Türkleri arasında da böylesine genç ve genç fikirli kahramanlarımızı görmekteyiz. Bu kişilerin arasında on iki yaşındaki M. Sancarbek Efendi ve on beş yaşındaki Abdülhamid Efendi’yi sayabiliriz.”²²¹ Çolpan nesir alanında da güçlü eserler vermiştir. Çolpan’ın nesir alanındaki ilk eseri olan *Kurbani Cehalet* isimli hikâyesi 29 Nisan 1914 tarihli *Sadayi Türkistan* gazetesinin 6. sayısında okur ile buluşmuştur. Müellif bu eserinde *Abdülhamid Süleymaniy* imzasını kullanmıştır. “İlk eserlerinde *Abdülhamid Süleyman, Abdülhamid, Abdülhamid Süleymaniy* imzalarını kullanmıştır. Daha sonra *Kuyaniy, Kalandar, Mirzakalandar* ve nihayet *Çolpan* mahlasını kullanmıştır. Edebiyat tarihinde Çolpan adıyla tanınmıştır.”²²² *Sadayi Türkistan* gazetesinde ilk şiirleri yayımlandıktan sonra gazete idaresinin dikkatini çekmiş ve Münevverkari Abdurreşidhanov ve diğer ceditçi aydınlar ile tanışmıştır. İlk ürünlerinden vatan ve millet aşkıyla yanıp tutuşan bu gence Çolpan mahlasını ceditçi aydınlar verecektir. Şair tan yıldızı manasındaki Çolpan yıldızı gibi Özbek edebiyatına yön vermiş, halkını aydınlatan şair olarak ün kazanmıştır.²²³ “*Seher vaktinde, gökyüzünde peyda olan parlak yıldızın adıdır Çolpan... Elbette ki ömrü kısadır onun. Yalnız iki-üç saatliğine, gökyüzünde şuleler saçar ve hemencecik söner gider.*”²²⁴ Çolpan’ın ömrü de mahlas edindiği çoban yıldızının ömrü kadar kısa olmuştur.

1905 yıllarında Türkistan’da şekillenen ceditçi hareketle tanışan Çolpan özellikle şiir ve hikâye türlerindeki ilk eserlerini eğitimci kişiliğiyle oluşturmuş ve halkının bilinçlenmesi için edebiyatı araç olarak kullanmıştır. Çolpan’ın Mahmud Hoca

²²⁰ Naim Kerimov, s. 7.

²²¹ Begali Kasimov, s. 275; Çolpan, s. 370.

²²² Begali Kasimov, s. 275.

²²³ Naim Kerimov, s. 5.

²²⁴ Esangali Ravşanov, s. 13.

Behbudî ve Abdulla Avlanî gibi isimlerle tanışmasıyla eğitimci kimliği şekillenmiştir. Bu anlayışla Çolpan için bir amaç olan edebiyat, halkına olan borcunu ödemek için bir araçtır. Bu niyetle pek çok makale yazmıştır. 1913-1914 yıllarındaki ilk eserlerini *Sadayi Türkistan*, *Sadayi Fergana* ve Orenburg'da çıkan *Şura* isimli gazetelerde yayımlamıştır. “Özellikle Çolpan’ın İştirakiyyun, Kızıl Bayrak, Türkistan ve Buhara Ahbarı gazetelerinde yazdığı yazıları, sanatsal yönünü bizlere sunmuştur.”²²⁵

Taşkent eşrafında bir süre matbuatla meşgul olan Çolpan, özellikle 1917 Ekim Devrimi’nden sonra bir takım siyasi çalışmalarda bulunmuştur. Bu dönemde Çar hükûmetinin varlığının sona ermesi her Türkistanlı gibi ceditçi aydınları da umutlandırmış, Çolpan da bu umutla 1917-1918 yıllarında Orenburg’da Başkurdistan Milli Cumhuriyeti reisi Zeki Velidi Togan’ın sekreterliğini yapmıştır. Begali Kasimov’un verdiği bilgilere göre Zeki Velidi Togan bir başka kaynakta “Türkistan hükûmet azalarından Ubeydulla Hoca ve arkadaşları Mirmuhsin, şair Abdülhamid Süleyman Çolpan ve Buharalı Abdülhamid Arifoğlu bu dönemlerde (1918 senesi kastediliyor.) Başkurdistan’da çalıştılar” der. Çolpan’ın o yıllarda Orenburg’da olduğuna dair bir kanıt ise Tatar yenilikçilerinden olan Mullanur Vahidov’un (1885-1918) vefatı üzerine aynı yılda kaleme aldığı *Şark Nuri* isimli şiiridir.

Aynı yıllarda Hokand’da toplanan İstiklal Kurultayına katılmıştır. Kurultayda Hive, Hokand ve Buhara hanlıklarının toprakları üzerinde Türkistan Millî Muhtar Cumhuriyeti kurulması kararlaştırılmıştır.²²⁶ Cumhuriyetin Başbakanı ve İçişleri Bakanı Muhammedcan Tınışbayev seçilmiştir. Çolpan da Kokand şehrinde Türkistan Millî Muhtar Cumhuriyetinin ilan edildiği kurultaya katılmıştır.²²⁷ Bir süre sonra bu göreve Kazak aydınlardan Mustafa Çokay tayin edilmiştir. “Çokay, Çolpan’ı Özbek’in Mağcanı olarak tarif eder.”²²⁸ Mustafa Çokay’ın teklifi üzerine Çolpan, Türkistan Milli Muhtar Cumhuriyetinin marşını yazar: Azad Türk Bayramı. Muhtariyetin ömrü kısa olmuştur ve yaklaşık üç ay sonra 1918 yılının Şubat ayında Ruslar tarafından Hokand topa tutulmuştur. On binden fazla insanın ölümü ile sonuçlanan kanlı baskın sonucunda Muhtariyet ilga edilmiştir. Çolpan bu yıllarda verdiği eserlerde halkı Rus

²²⁵ Sabir Mirvaliyev, s. 17.

²²⁶ Şuayıp Karakaş, “Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Uygulama Dergisi*, 14 (?), s. 16.

²²⁷ İbrahim Yarkın, s. 39.

²²⁸ Esangali Ravşanov, s. 15.

Müstemlekecilerine karşı uyarılmış, adeta halkının hürriyeti ve bağımsızlığı için ön safta kalemiyle savaşmıştır. Türkistan'ın bu yıllardaki ahvalini Çolpan *Buzilgen Ölkege* isimli şiirinde aktarır. Ardından başlayan Korbaşı Hareketi bütün Türkistan'a yayılmıştır. Türkistan tarihinin en geniş kapsamlı isyan hareketi 1932 yılına kadar sürmüştür. Çolpan bir süre Kızılay Sahra Hastanesinde yaralıların tedavisi için gönüllü olarak çalışmıştır. “*Şehir Sovyetler tarafından topa tutulduğu günlerde, Sovyetlerle mücadelede yaralananları tedavi için kurulan Kızılay hastanesinde gönüllü olarak çalışmış ve bundan dolayı bir müddet için Türkistan'dan ayrılarak İdil-Ural bölgesinde bulunmuştur.*”²²⁹ Çolpan daha sonraları, Orenburg'a dönmüştür. 21-26 Temmuz 1918 tarihinde Orenburg'da Alaş aydınları ile yapılan toplantılara katılmış, burada Kazak aydınları ile istişarede bulunmuştur.

1919 yılında tekrar Taşkent'e dönmüştür. Bu dönemde Fitrat ile beraberdir. 1922 yılında Nezir Törekulov Taşkent'e gelmiş ve ilk işi Çolpan'ı sormak olmuştur. Törekulov, Özbek Türkçesiyle yayımlanan *İnkılap* dergisine yazı işleri müdürü olarak atanmıştır. Törekulov'un Taşkent'e gelmesiyle Çolpan eserleri kaleme almaya devam ederken Törekulov Çolpan'ın eserlerini kıymetlendirmiş ve edebî camiaya sunmuştur. Sadece Çolpan değil; Fitrat, Elbek ve Batu (Mahmud Hadiyev) da bu edebi eşraftandı.²³⁰ Pek çok türde eser veren Çolpan, şiirleriyle daha çok tanınmış ve şair olarak hafızalara kazınmıştır. 1914 yılından itibaren yazdığı ilk şiirleri *Özbek Yaş Şairleri Antolojisi*nde yayımlanmıştır. Bu antolojide Çolpan'a ait on dört şiir bulunmaktadır. Bu şiirler 1914-1921 arasında yazmış olduğu şiirlerdir. Antolojide yer alan *Gözel* isimli şiir Özbek gençlerinin dilinde pelesenk olmuştur. İlk şiir kitabı olan *Uyganiş* 1922'de Taşkent'te Arap harfleriyle çıkmıştır. Bu eserde yer alan şiirler 1920-1922 yılları arasında yazılmış ilk şiirleridir. Şiirler beş bölüm altında toplanmıştır. Çolpan'ın ikinci şiir kitabı *Bulaklar* (Pınarlar) adıyla 1924 yılında Taşkent'te Arap harfleriyle Türkistan Cumhuriyeti Neşriyatı olarak çıkmıştır. İki bin basılan eserde Çolpan'ın yirmi altı şiiri yer almaktadır. Eserdeki şiirlerde beş başlık altında toplanmıştır. Çolpan'ın üçüncü şiir kitabı *Tan Sırları* 1926 yılında Taşkent'te Arap harfleriyle çıkmıştır. Eserde altmış şiir bulunmaktadır. Eserin başında Çolpan'ın kader arkadaşı, Özbek romanının ünlü ismi Abdulla Kadirî bir önsöz yazmıştır. Çolpan

²²⁹ İbrahim Yarkın, s. 39.

²³⁰ Esangali Ravşanov, s. 16.

sonraki şiir kitaplarını siyasi baskıların arttığı yıllarda yayımlamıştır. 1935 yılında neşredilen eserler *Koşuklarım* ve *Saz* isimli şiir kitaplarıdır.²³¹

1930'lu yıllarda Çolpan, pek çok kere sorguya çekilmiş ve gözdağı verilmiştir. “1932 yılında Rus Sovyet yazarı Maksim Gorki'nin başkanlığında toplanan I. Sovyetler Birliği Yazarları Kurultayı'nda ilân edilen karar gereği Sovyet ideolojisine hizmet etmeyen hiçbir eser, edebiyat eseri sayılmaz ve yayımlanmaz. Bu tür eserlerin sahibi olan şair ve yazarlar da “halk düşmanı” (vatan haini) ilân edilirler.”²³² Türlü ve haksız suçlamalara maruz kalan Çolpan, inandığı değerlere karşı çıkmamış ve Sovyet rejimine hizmet etmeyi kabul etmemiştir. Baskının arttığı 1925 yılından sonra bir kısım aydınlar Çolpan'dan vazgeçmek gerektiğini söylemiştir. Bir kısım aydın da Çolpan'dan vazgeçmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Çolpan'ın tesirinde yetişen Özbek şair Aybek bu konu ile ilgili 1927 yılında şunları dile getirmiştir: “Biz Çolpan'dan onun, bugünkü zaman edebiyatının taleplerine hizmet etmediği için vazgeçebilecek miyiz? Kanaatimce biz buna muktedir değiliz. Biz Rus yoldaşlarımıza bakarsak onların Puşkin'i sevdiğini görürüz.”²³³ Edebiyat eleştirmeni Osman Naşir ise Çolpan'ı Özbeklerin Puşkin'i şeklinde tanımlamıştır.²³⁴ Çolpan baskı yıllarında tiyatro ve tercüme işlerine ağırlık vermiştir. Tercümeden edindiği meblağla hayatını idame ettiren Çolpan; Şekspir, Puşkin, Gogol, Turgenyev, İvan Franko, Çehov, Leonid Andreyev, Maksim Gorki, Aleksandr Serafimoviç, Rabindranath Tagore gibi şair ve yazarların eserlerini tercüme ettirmiştir. Bunların içinde İngiliz drama yazarı “Şekspir'in Hamlet'ini kendine has yüksek üslupla, modern Özbek Türkçesine tercüme etmiş ve eser bu tercüme ile sahneye konmuştur.”²³⁵ Ayrıca Çolpan Hint yazar Tagore'un birkaç şiirini Özbek Türkçesine tercüme etmiş ve bir de tanıtım yazısı kaleme almıştır.²³⁶ Çolpan, “Tagor'da batı ve doğu zekâsının birleşmiş görmekteydi. Onun fikir âleminin esaslı bir şekilde araştırılması ve eserlerinin Özbek edebiyat çevrelerince tanınmasını

²³¹ Hüseyin Özbay, s. 20-21.

²³² Şuayıp Karakaş, , “Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan”, s. 19.

²³³ Baymirza Hayit, *Türkistan'da Öldürülen Türk Şairleri*, Kardeş Matbaası, Ankara 1971, s. 25-26.

²³⁴ Baymirza Hayit, “Çağdaş Özbek-Türk Edebiyatının Zirvede İki Şairi: Kadiri ve Çolpan”, s. 14.

²³⁵ İbrahim Yarkın, “Türkistan'ın Hürriyet Şairi Çolpan”, *Türk Kültürü*, 0 (5), 1963, 38.

²³⁶ Naim Kerimov, s. 9; İbrahim Yarkın, s. 38.

temenni ediyordu. Hatta Tagor'un 'Seyehat Eden Kız' adlı eserini de kendisi Özbek Türkçesine tercüme etti."²³⁷

1925 yılından sonra ağır baskı ortamında eser vermek durumunda kalan Çolpan'ın şiirlerinin sembolik bir özelliği vardır ve eleştirinin ürünü olmakla beraber şiirleri halkına verdiği mesajdır. Sovyet rejimince pek çok kere tutuklanmış ve Sovyet rejimine karşı çıkmakla, Özbek milliyetçiliği yapmakla suçlanmıştır. 13 Haziran 1937 yılında yedinci kez tutuklanmış, türlü işkencelere maruz kalmıştır. Fakat davasından hiçbir zaman geri adım atmamıştır. 4 Ekim 1938 yılında tutulduğu Taşkent hapishanesinden bir kamyonla çıkarılmıştır. Bir tepede Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan kader arkadaşlarıyla beraber öldürülür. Uzun süre ailesi ondan haber alamamıştır. Ailesine Sibirya'ya sürgüne gönderildiği söylenmiştir. Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan 4 Ekim 1938 yılında rejim karşıtı olmak suçlamasıyla öldürülmüş, ölümü ailesine haber verilmemiştir. 1953 yılında Stalin'in ölümüyle başlayan Stalin rejimi yargılamalarında, idama mahkûm olan pek çok aydının suçsuz olduğu mahkeme tarafından kabul edilmiştir. Çolpan 1957 yılında Stalin rejimi yargılamalarında suçsuz bulunmuştur. Mahkeme tarafından iade-i itibar yapılmış, haksızlık yapıldığı resmî makamlarca kabul edilmiştir. Fakat ölümü ailesine haber verilmeyen Çolpan'ın, aklanması da haber verilmemiştir. 1960 yılında ablası 1962 yılında eşi tarafından Sovyet idaresine Çolpan'ın akıbeti ile ilgili dilekçe sunulmuş olsa da dilekçeye cevap verilmemiştir. 1957 yılından sonra her ne kadar aklansa da eserleri üzerindeki basım ve araştırma yapma yasağı devam etmiştir. Bu yasak Özbekistan'ın bağımsız olduğu yıla kadar sürmüştür. 1991 yılından sonra eserleri üzerindeki yasaklar kalkmıştır. Bağımsızlığın ardından Çolpan'a pek çok ödül layık görülmüştür. Çolpan, Abdulla Kadirî ve Fıtrat gibi ceditçi aydınlara 1991 yılında Özbekistan hükûmeti tarafından Nevaî Devlet Mükâfatı verilmiştir. Çolpan 1999 yılında Özbekistan Bağımsızlık Madalyası ile onurlandırılmıştır. Çolpan ve arkadaşlarının kurşuna dizildiği Taşkent'in Borıcor bölgesinde *Şehitler Parkı* ve *Şehitler Müzesi* bulunmaktadır. Özbekistan'da her yıl 30 Ağustos Anma Günü etkinlikleri yapılmaktadır. Özbek halkınca her yıl bu günde *Şehitler Parkı* ve *Şehitler Müzesine* gelerek fatihalar hediye edilir, hatimler okunur. Çolpan ve arkadaşları 4 Ekim günü idama mahkûm edilse de 30

²³⁷ Baymirza Hayit, "Çağdaş Özbek-Türk Edebiyatının Zirvede İki Şairi: Kadiri ve Çolpan", 0 (15), 1981, s. 13.

Ağustos gününün seçilmesinin nedeni bağımsızlıktan, yani 1 Eylül gününden, bir gün önce olmasıdır. Böylece bağımsızlığın temelinde Çolpan ve arkadaşlarının düşüncesi, mücadelesi olduğu mesajı verilir. 1991 yılında *Yene Aldım Sazımın* toplamında; bulunan şiirleri, *Keçe ve Kündüz* romanının eldeki Keçe bölümü, *Yarkınay* isimli tiyatro eseri Azad Şerafiddinov tarafından yeniden basıma hazırlanmıştır. Özbekistan'da pek çok şiiri bestelenmiş ve sokaklara, caddelere, mahallelere, okullara, kütüphanelere onun adı verilmiştir.²³⁸

2.2. Eserleri

2.2.1. Şiirleri

Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, pek çok türde başarı gösterse de asıl ününü şiirleriyle yakalamıştır. Çolpan ilk şiirlerini 1914-1918 yıllarında kaleme almıştır. Bu şiirlerden *Türkistanlık Kardeşlerimizge* isimli şiiri Abdülhamid imzası ile Sâdayi Türkistan gazetesinde çıkmıştır. İlk şiirlerinde pek çok imza kullanmıştır. *Ümid* isimli şiirini ise *Kalender* imzası ile Şura dergisinde 1914 yılı 10. sayısında çıkmıştır. Gaspıralı İsmail, Çolpan'ın manevi önderiydi. Çolpan Gaspıralı'yı yakinen takip etmiş ve mektuplaşmak suretiyle irtibata geçmiştir. Gaspıralı İsmail'in ölümü üzerine Çolpan, *Marifetperver Babamız Muhterem İsmail Gaspıralı Hazretleri Hakkında Taziyanamemiz* isimli şiirini kaleme almıştır. Bu şiir Sâdayi Fergana gazetesinin 24 Eylül 1914 tarihli nüshasında neşrolmuştur. Bu şiirde Çolpan, *Hamidiy* mahlasını kullanmıştır. Şiirde *Endican. 16 Yaşlık Talebe* imzasını kullanmıştır. *Kızık Bayrak* isimli şiir 1917 Ekim İhtilali'nin ilk günlerinde ihtilale verdiği destekle tanınan Nizamiddin Asamiddinoviç Hocayev'e yazılmıştır. Hocayev, Ekim İhtilali'ni sevinç ile karşılamıştı. *Azad Türk Bayramı* isimli şiir Türkistan Muhtar Cumhuriyetinin bağımsızlığı için kaleme alınmıştır. Millî bir marş özelliği taşıyan şiir Türkistan Milli Muhtar Cumhuriyeti Başbakanı ve İçişleri Bakanı olan Mustafa Çokay tarafından verilen görevle yazılmıştır. Şiir *El Bayrağı* gazetesinin 1917 yılı 13. sayısında yayımlanmıştır.²³⁹

²³⁸ Halis Cahit Kurutlu (Yapımcı), *Köklerin İzinde 3. Bölüm Abdülhamid Süleyman Çolpan* (Belgesel), TRT AVAZ, Ankara (09.04.2019)

<https://www.youtube.com/watch?v=SoBffkyLwYw> (E.T: 05.06.2019).

²³⁹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, s. 329.

Sâdayi Türkistan ve Sâdayi Fergana gazetelerinde ilk şiirlerini yayımlayan Çolpan'ın, ilk toplu şiirleri 1922 yılında Özbek Yaş Şairleri Antolojisinde çıkmıştır. Bu antolojide Çolpan'a ait on dört şiir yer almıştır. Bu şiirler Çolpan'ın 1919-1921 yıllarında kaleme aldığı şiirleridir. Antolojide yer alan şiirler şunlardır; Süygen Çaklerde, Gözel, Hayali, Zerefşan, Kalender İşki, Tabiatke, Uyku, Bakuge Şark Kurultayige Ketgende, Perçe, Yaruğ Yulduzge, Portena, Tartışuv Tangi, Şark Nuri, Özbek Kızı Üçün. *Özbek Kızı Üçün* şiiri Osmanlıca kaleme alınmıştır. Çolpan'ın gençlik yıllarına tekabül eden bu ilk şiirlerinin muhtevası aşk ve Türkistan'ın harap halini anlatan isyan ve birlik içeriklidir.²⁴⁰

Çolpan'ın ilk şiir kitabı *Uyğaniş* isimli eserinin basım yılı ile ilgili farklı kaynaklardan farklı bilgilere ulaşmaktayız. Ünlü Özbek edebiyatı tarihçisi Sabir Mirvaliyev *Özbek Edipleri*²⁴¹ isimli eserinde Çolpan'ın *Uyğaniş* isimli eserine kesin bilgi vermemektedir. Eserin basım tarihi olarak *Bulaklar* ve *Tan Sırları* eserlerinin tümünü 1922-1926 tarih aralığını verir. Bir başka Özbek edebiyatı tarihçisi Begali Kasimov ise *Milliy Uyğaniş Devri Özbek Edebiyatı*²⁴² isimli eserinde *Uyğaniş*'ın basım tarihi olarak 1922 yılını işaret eder. Naim Kerimov Çolpan belgesel romanının sonunda Çolpan kronolojisinde *Uyğaniş* eserinin 1922 yılında basıldığını belirtir. Hurşid Devran Kütüphanesinde²⁴³ Çolpan'ın eserlerine dair yazılarıyla tanınan Hayrulla İsmetulla da adı geçen eserin 1922 yılında basıldığını belirtir. Baymirza Hayit ise yine 1922 yılını işaret etmiştir. Türkiye'de yapılan Çolpan araştırmalarına bakıldığında Hüseyin Özbay'ın *Çolpan'ın Şiirleri* isimli doktora çalışmasında yine 1922 tarihini verir. Arap harfli olarak basılan eser Türkistan Cumhuriyeti Devlet neşriyatıdır. Eserde Çolpan'ın on dokuz şiiri bulunmaktadır. Şiirler beş başlık altında toplanmıştır²⁴⁴:

1. Yurt Kaygusu
2. Ümid ve İman
3. Çöriker Üçün (Hizmetçi Kızlar için)
4. Sezgiler (Duygular)

²⁴⁰ Hüseyin Özbay, s. 20, 469-501; Abdülhamid Süleyman Çolpan, s. 330-331.

²⁴¹ Özbek Şair ve Yazarları.

²⁴² Milli Uyanış Devri Özbek Edebiyatı.

²⁴³ İsmetulla Hayrulla, *Çolpan Şeriy Toplamlarının Esl Nushalari: "Uyğoniş" Toplami (1922)*, 2015, <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/cholpon-sheriy-toplamlarining-asl-nusxalari-uygonish-toplami-1922.html> (E.T: 22.01.2019)

²⁴⁴ Hüseyin Özbay, a.g.e., s. 21.

5. Sevgi²⁴⁵

Çolpan'ın bir diğer şiir kitabı Bulaklar (Pınarlar)'dır. Her ne kadar Uyğaniş'ın tarihi ile ilgili bilgiler kaynaklarda tutarlılık gösterse de Bulaklar için aynı durum geçerli değildir. Naim Kerimov, Sabir Mirvaliyev ve Hüseyin Baydemir eser ile ilgili 1922 tarihini işaret eder. Xayrulla İsmetulla ve Hüseyin Özbay 1924 tarihini verirken Begali Kasimov 1923 yılının ilk aylarını basım yılı olarak verir. Bulaklar beş bölümden oluşur.

1. Şark Üçün
2. Sezgiler
3. Sevgi
4. Kara Yollar
5. Kar Koynide

Bulaklar eseri Çolpan'ın *Buzilgan Ölkege* isimli şiiriyle başlar. Hayrulla İsmetulla'ya göre eserin Çolpan'ın bu şiiriyle başlaması boşuna değil. “Şairin şiir kitapları arasında Bulaklar diğerlerinden ayrılır. Burada şair aynı kadere sahip tüm şark halklarının içinde bulunduğu hali kendi bakış açısından yansıtır. Şairin kendi ifadesine göre bu şiir güldestesi ‘yöneticilerinin pençesinde kalan şark milletlerine’ ithaf edilmiştir.”²⁴⁶ Buzilgan Ölkege isimli şiiriyle Çolpan halkının içinde bulunduğu durumu mısralara dökmüştür. Amerikalı araştırmacı Edward Allworth, Çolpan'ın *Buzilgan Ölkege* şiiri ile Gayreti'nin *Tüzelgen Ölkege* şiiri arasında bağ kurar. Bakıldığında iki şiir arasındaki benzerlik dikkat çeker. Allworth, şiirlerin İngilizce tercümesine de yer verir. Çolpan Buzilgan Ölkege şiirine şu ifadeler ile başlar:

(Ey, tog'lari ko'klarga salom bergan hur o'lka,

Nima uchun boshingda quyuuq bulut ko'lanka?)

Ey tağları köklerle selam bergan hür ölke

Nime üçün başingde kuyuk bulut kölenke (Çolpan)

²⁴⁵İsmetulla Hayrulla, *Çolpan Şeriy Toplamlarining Esl Nushalari: "Uyğoniş" Toplami (1922)*, 2015, <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/cholpon-sheriy-toplamlarining-asl-nusxalari-uygonish-toplami-1922.html> (E.T.: 22.01.2019)

²⁴⁶Sabir Mirvaliyev, s. 17-18.

Gayretî'nin Tuzelgen Ölkege şiirinde ise şu şekildedir:

(Ey, tog'lari ko'klarga salom bergan hur o'lka,

Endi solmas boshing uzra qora bulut ko'lanka.)

Ey tağları köklerle selam bergan hür ölke

Endi solmes başing üzre kara bulut kölenke (Gayretî)²⁴⁷

Çolpan'ın üçüncü şiir kitabı *Tan Sırları* 1926 yılında Arap harfleriyle Türkistan Cumhuriyeti Devlet Neşriyatı olarak Taşkent'te basılmıştır. Kitaptaki şiirler 1923-1926 yılları arasında yazmış olduğu eser olup altmış şiirden meydana gelmektedir. Önceki kitaplarındaki bölümlere bu eserde rastlamayız. Eserin girişindeki dörtlük Çolpan'ın şiirleriyle hayatı arasında bir paralellik oluşturur:

Bir esib ötdiler “Uyğanış” yılları,

Bir qaynab, taşdiler köz yaşleri“Buloqlar”.

Ey, tанда kaltireb oyneşken yapraklar,

Tek turing, yayılsın endi... “Tan Sırları.”

Tan Sırları'nın takdim yazısı Özbek romanının kurucusu Culkunbay mahlası ile Abdulla Kadirî tarafından kaleme alınmıştır. Yazıda Çolpan'ın sanatı hakkında bilgi veren Kadirî, Çolpan'ı tanıtmadaki memnuniyetini dile getirerek yazısını sonlandırır.

Çolpan Uyanış, Bulaklar ve Tan Sırları'nda şark ülkelerine baskı ve zulümlerini arttıran Ruslara ve İngilizlere olan öfkesi, Rusların tüm Türkistan'da gerçekleştirdiği katliamlar ve işkenceler, Türkistan'ın parçalanışı, halkın çektiği açlık, sefalet ve çaresizlik gibi konuları işlerken bir yandan da halkın uyanışını, ümidini bazı şiirlerinde açık şekilde bazı şiirlerinde de metaforik olarak işlemiş yüksek sanat abidesi ürünler ortaya koymuştur. Çolpan ve arkadaşları 1930'lu yıllardan itibaren çok zor zamanlar geçirmiştir. Rusların özellikle bu yıllarda aydınlara yönelik baskısı diğer ceditçi aydın ve yazarları gibi Çolpan'ın da sanatını etkileyecektir. Diğer aydınlar gibi Çolpan da bir

²⁴⁷Hayrulla İsmetulla, *Çolpan Şeriy Toplamlarının Esl Nushalari: "Bulaklar" Toplami (1924)*, 2015 <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/cholpon-sheriy-toplamlarining-asl-nusxalari-buloqlar-1924.html> (E.T.: 22.01.2019).

dönem duraklama dönemine girmiştir. 1925 yılında bu duraklama dönemini Çolpan *Saman Parça*²⁴⁸ isimli şiirinde şu mısralar ile ifade etmiştir:

Muhit küçli eken, eğdim boynumnu,

*Çakmakdek yaltirep uçış yok endi.*²⁴⁹

Özellikle bu dönemde baskılarını arttıran Rus rejimi ceditçi aydınlar üzerinde hâkimiyet kurmak istemişlerdir. Fakat tam manası ile Çolpan ve arkadaşlarını istedikleri seviyeye getirememişlerdir. Fakat sanatı duraklama dönemine giren Çolpan için bu yıllar oldukça zor geçmiştir. Gerek sanatı gerek halkına duyduğu sevgiden dolayı herkesin sevdiği Çolpan’dan rejim şairi çıkarmaya çalışmışlardır. Bunda tam anlamıyla muktedir olamayan rejim yanlısı yerli aydınlar arasında Çolpan’a karşı nasıl hareket etmek gerektiği hususunda tartışmaya giriştiler. Bir grup Çolpan’dan vazgeçilmesi gerektiğini ifade ederken bir grup ise Çolpan’dan vazgeçmenin mümkün olmadığını belirtiyorlardı. Çolpan etkisinde yetişen şairlerden olan Aybek 1626-1927 yıllarında tartışılan bu konu üzerine 1927 yılında şunları yazar: “*Biz Çolpan’dan onun, bugünkü zaman edebiyatının taleplerine hizmet etmediği için vazgeçebilecek miyiz? Kanaatimce biz buna muktedir değiliz.*”²⁵⁰ Yazının devamında Aybek, Rus şair Puşkin’i örnek gösterir. Puşkin’in proleter bir şair olmadığını aksine aristokrat bir çizgisi olduğunu fakat buna rağmen Rusların ondan asla vazgeçmediğini belirterek Çolpan’dan asla vazgeçilmemesini dile getirir. Bu yazı Çolpan ile ilgili tartışmalara yön vermiştir. Nihayetinde vefatına kadar Çolpan’dan ve sanatından vazgeçmek mümkün olmamıştır. 1921 yılında Özbekistan Komünist Parti Birinci Sekreteri Ekmel İkrarov ile Bakanlar Kurulu Başkanı Feyzullah Hocayev bir kısım aydınları korumak üzere faaliyetlerde bulunmuşlardır. Feyzullah Hocayev o yıllarda Çolpan’ı Buhara’ya gitmeyi teklif etmiş ve Çolpan *Buhara Ahbarı* gazetesinin editörlüğüne getirilmiştir. 1921-1922 yıllarında Buhara’da yaşayan Çolpan’dan Hocayev rejime destek mahiyetinde şiirler kaleme almasını teklif eder.²⁵¹ Bunun üzerine “1930’lu yıllardan itibaren Çolpan’ın ‘Oktyabr’,

²⁴⁸ Saman Parça şiiri 1923 yılında Endican’da yazıldı. 29 Ekim 1923 tarihli Fergana gazetesinde ve Tan Sırları isimli eserinde yayımlanmıştır.

²⁴⁹ Muhit güçlüymüş, eğdim boynumu
Yıldırım gibi parlayıp sönmek yok şimdi.

²⁵⁰ Baymirza Hayit, a.g.e., s.26.

²⁵¹ Aynı talep pek çok ceditçi aydından talep edilir. Xayrulla İsmetulla’nın verdiği bilgilere göre Fıtrat’tan da rejimi destekleyen şiirler kaleme alınması tavsiye edilmiştir. Abdulla Kadiri’den ise Ekmel İkrarov

‘1 May’, ‘XVI –nchi’, ‘Diyarım’, ‘Yengi men’, ‘10 Yıl Leninsiz’, ‘Bizning Vatan’, Bu Kunning Şairi’, ‘Yene Aldım Sazımni’ gibi şiirleri zuhur etmiştir.”²⁵² 1935 yılında Çolpan’ın 1930 yılından sonra kaleme aldığı şiirleri *Saz* isimli şiir kitabıyla basılır. *Saz* eseri Çolpan’ın daha önceki yıllarda basılmış şiir kitaplarıyla büyük farklılık göstermektedir. Çolpan “muhit küçli eken, eğdim boynımni” diyerek başladığı değişimi *Saz* eserinde “bir neçe yıl qantarğaç, yene aldım sazımni” mısraları ile devam ettirmek durumunda kalmıştır.

Çolpan öldürüldüğü 1938 yılından önce Jo’r (Koşuklar) adını verdiği eserini hazırlamış fakat ömrü vefa etmemiştir. Ardından eser kaybolduğu için bu eserle ilgili herhangi bir malumata ulaşamamaktayız.

2.2.2. Tiyatroları

Şiirleriyle edebi camiaya kendini kabul ettiren Çolpan, nesir alanında yetkin eserler vermiş, özellikle tiyatro sahasında özgün eserler meydana getirmiştir. Cedit yazarlarına ve şairlerine bakıldığında tek bir edebî tür ile sabit kalmadıklarını görüyoruz. Bunda ceditçi aydınların üzerlerine aldıkları millî şuur ile ilgisi vardır. Ceditçi aydınlar edebiyatı amaçtan çok araç haline getirmişlerdir. Sovyet dönemi edebiyatı bu konuda ceditçi aydınları etkilemiştir ve sanat; ceditçi aydınlar için ikincil unsur olmuştur. Fakat bu gayeye rağmen sanat değerinden ödün vermemişlerdir. Bu ceditçi aydınların ve özelinde Çolpan’ın yüksek sanat gücü ile ilintilidir. Sovyetler Birliği, özellikle pek çok milletten oluşan halkı bir arada tutmak için edebiyatı ciddi manada kullanmışlardır. Bakıldığında Türkistan’da ilk edebî numuneler, tercüme ve özellikle matbuat Sovyet idealizmine uygun olarak cereyan etmekteydi. Sovyetler’in yanında ceditçi aydınlarda edebiyatı, matbuatı ve halkta karşılığı olan tiyatro sanatını etkin bir şekilde kullanmışlardır. Bu mantaliteyle Çolpan da pek çok türde olduğu gibi tiyatrodan da yetkin eserler vermiş ve bu eserler defaatle sahnelenmiştir.²⁵³ “1921 yılında Mennan Uygur önderliğindeki Özbek Devlet Numune Tiyatrosuna müdür olduktan

kolhoz hayatını ele alan eser kaleme almasını tavsiye etmiştir [http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/cholpon-sheriy-toplamlarining-asl-nusxalari-soz-1935.html (E.T.: 22.01.2019).]

²⁵²Hayrulla İsmetulla, *Çolpan Şeriy Toplamlarining Esl Nushalari: "Söz" Toplami (1924)*, 2016, http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/cholpon-sheriy-toplamlarining-asl-nusxalari-soz-1935.html (E.T.: 22.01.2019).

²⁵³Naim Kerimov; Narmet Yoldaşev, “İzahlar”, *Çolpan Eserler III-cild*, (Neşrge Teyyarlavçiler: Naim Kerimov, Narmet Yoldaşev), Akademineşr, Taşkent 2016, 531-532.

sonra Çolpan'ın sanat hayatı tiyatro ile birleşir.”²⁵⁴ Çolpan batı tiyatro tekniğini Moskova'da bulunduğu yıllarda (1924-1927) öğrenmiştir. Moskova'daki Özbek drama sahnesinin müdavimlerinden olan Çolpan, tercüman ve drama yazarı olarak da çalışmıştır. Burada Batı edebiyatının en iyi oyunlarını görme imkânına erişmiştir. Rus rejisörleri, oyuncular ve tiyatro eşrafiyla tanışma imkânı elde etmiştir. Bu yıllarda Moliere'in *Cimri*, Carlo Goldoni'nin *İki Efendinin Uşağı*, K. Gotssi'nin *Melikei Turandot*, Lope de Vega'nın *Kuzu Çeşmesi*, F. Schiller'in *Haydutlar* gibi önemli klasiklerini Özbek Türkçesine tercüme etti. Tiyatro eserleri meydana getirirken bir yandan da tiyatro camiasını yakinen takip etmiş, neşredilen/sahnelenen eserler ile ilgili eleştiri yazıları kaleme almıştır. Abdurauuf Fıtrat'ın *Çin Seviş*, *Ebu Müslim*; Hüseyin Cavid'in *İblis*, *Şeyh Se'nan*; Gulam Zaferi'nin *Halime* eserlerinin sahnelenmesi ile ilgili eleştiri yazıları yayımlanmıştır. *Meyerhold Teatri, Moskvadaki Dramstudiyamız, Tursunoy Sahnede* isimli makalelerde tiyatro ile ilgili yenilikleri takip etmiştir.²⁵⁵

Çolpan'ın Moskova'da tiyatro eşrafına tavsiye edilmesi 1920'li yıllara kadar yazdığı piyesler etkili olmuştur. 1920'ye kadar Çolpan *Bay*, *Temirçi*, *Çöriining İsyanı*, *Öldirgüçi* piyeslerini ardından *Yarkınay*, *Halil Fereng* ve *Çopan Sevgisi* gibi sahne eserlerini kaleme almıştır. Moskova'dan dönüşünde Özbek Devlet Tiyatrosunda çalıştı. *Yarkınay* eseri uzun yıllar sahnelenirken bir yandan da *Müşümzar*, *Ortak Karşibayev* piyeslerini yazmıştır. Rus yazar Vasili Yan ile birlikte *Hücum* isimli tiyatro eserini kaleme almışlardır. Sovyet hükûmetinin 12 Temmuz 1927 tarihinde aldığı kararla *Orta Asya Kadınlarının Özgürlüğü* konusunda bir kısım edebî eserler çıkarılmaya başlandı. Vasili Yan, kaleme aldığı eserinde Özbek halk unsurları ve yerlileştirme çalışmalarını yapan Çolpan'ı ikinci bir yazar olarak kabul etmiştir. *Hücum* isimli eseri sahnelenmesine rağmen neşredilememesi eserin muhteviyatı ile ilgili bilgileri farazi kılmaktadır. Fakat kaleme alınan makalelerden *Hücum* isimli eserinde Çolpan, kadın hakları konusunu hicvi şekilde ele almıştır.²⁵⁶ Çolpan'ın Moskova'da kaleme aldığı tahmin edilen *Uzun Kulak Baba*, *Yana Üylenemen* isimli eserleri elimize ulaşmamıştır. Ayrıca Çolpan'ın 1937 yılındaki zor zamanlarında kaleme aldığı *Hicret* isimli bir piyesi daha var. Sahnelenen eserleri dışındaki piyesler elimizde bulunmamaktadır.

²⁵⁴ Satimbay Tursunbayev, *Teatr Tarihi*, Aliy va Orta Mahsus Ta'lim Vezirliğı, Orta Mahsus, Kesb-Huner Ta'limi Merkezi, Taşkent 2005, s. 74.

²⁵⁵ Satimbay Tursunbayev, *Teatr Tarixi*, s. 74.

²⁵⁶ Fatma Açıq, “Yarkınay (Yorqınay) Draması”, *Türklük Bilimi Araştırmaları* (42), 2017, s. 18.

Zamane Hatini Çolpan'ın Moskova'da bulunduğu yıllarda 8 Mart Kadınlar Günü için kaleme aldığı bir güldürüdür. Çolpan metnin önsözünde iki perdelik güldürü oyununa eklemeler yaparak güldürü oyunundan çıkardığını ve piyes oluşturduğunu yazmıştır. O halde Çolpan'ın 1924-1927'de Moskova'da bulunduğunu varsayarsak eserin de bu yıllarda yazıldığını çıkarabiliriz. M. Muhamedov bu eserle ilgili bir makalesinde 1933 yılında Leningrad'daki Avrora toplantı salonunda drama meseleleri üzerine gerçekleştirilen bir toplantıda Çolpan'ın *Zamane Hatini* isimli eserinden A. Fadeyev'e bahsettiğini yazmıştır. Daha sonra GPU²⁵⁷ çalışanlarının onu aradığından haberdar olan Çolpan, adı geçen eseri M. Muhamedov'a teslim eder. 1933 yılından sonra Çolpan bu eser hakkında konuşmamıştır. Aynı şekilde M. Muhamedov bu eseri Çolpan'a geri vermemiştir. Taşkent'te faaliyet gösteren Akademişır yayınevi Çolpan'ın külliyatını dört cilt halinde basar. Yayınevi, eserin 3. cildinde *Zamane Hotini* maddesinde verilen bilgiye göre bu eser *Müşümzar* isimli eserin ilk nüshası olabileme ihtimalini üzerinde durur. *Müşümzar* eserinin elimizde olmaması bu noktayı farazi kılmaktadır.²⁵⁸

2.2.3. Hikâyeleri

Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, nesir alanında da güçlü eserler vermiştir. Çolpan, 1914 yılından sonra kaleme aldığı şiirlerinin yanı sıra Sadayi Türkistan ve Sadayi Fergana gazetelerindeki köşe yazılarına başlamıştır. Aynı yıllarda hikâyeleri de bir bir yayımlanmıştır. Çolpan'ın yayımlanmış ilk hikâyesi *Kurbani Cehalet*'tir. *Kurbani Cehalet* hikâyesi, Sadayi Türkistan gazetesinin 29 Nisan 1914 tarihli 6. sayısında *Abdülhamid Süleymaniy* imzası ile neşredilmiştir.²⁵⁹ Hikâyenin başkarakterlerinden Eşmurad, cahilliğin hüküm sürdüğü bir toplumda okumuş aydın bir kişiliktir. Gazete okuduğu için babasından azar dahi işitir. Bir gün Eşmurad'ın yaşlılarından Mümincan evlerine gelir. Mümincan, Eşmurad'ın babasının saatini bir yolunu bulup çalar ve evden ayrılır. Babasına o saat en iyi dostu Nazarali tarafından hediye edilmiştir. Mümincan'ın hemen ardından eve Nazarali konuk olur ve mevzu

²⁵⁷ 1922-1934 arası varlığını sürdüren Rus istihbarat teşkilatı. Rusça adı Gosudarstvennoye Politicheskoye Upravlenie (GPU)'dir.

²⁵⁸ Naim Kerimov; Narmet Yoldaşev, "İzahlar", *Çolpan Eserler III-cild*, (Neşrge Teyyarlavçiler: Naim Kerimov, Narmet Yoldaşev), Akademineşır, Taşkent 2016, 534-535.

²⁵⁹ Naim Kerimov; Narmet Yoldaşev, "İzahlar", *Çolpan Eserler II-cild*, (Neşrge Teyyarlavçiler: Naim Kerimov, Narmet Yoldaşev), Akademineşır, Taşkent 2016, s. 370.

saate gelince babası evde saati bulamaz. Nazarali'ye küçük düşen Eşmurad'ın babası ona azarlar ve Eşmurad'ı döver. Bu olay üzerinden bir ay geçmişti ki Eşmurad yine böyle bir vaka ile yüzleşir. Komşusu binbaşının bahçesine gazete okumaya giden Eşmurad, bir çocuğun binbaşının altın saatini çalmasıyla yine hırsızlık onun üzerine kalır. Bu defa polisler gelir ve Eşmurad hapishaneye düşer. Derdini kimseye anlatamayan Eşmurad, olayın detaylı incelenmesinin ardından aklanır fakat Eşmurad artık hayatta değildir. Eşmurad cahilliğin kurbanı olmuştur. Hikâyedeki toplum yapısı Çolpan'ın yaşadığı dönemle benzerlik gösterir. Çolpan, cehaletin hüküm sürdüğü bir toplumun sonunu tayin eder. Çolpan'a göre cahillik aydınlığın önündeki en büyük engeldir.²⁶⁰

Doxtur Muhammedyar hikâyesi Çolpan'ın bilinen hikâyelerindendir. “Sadayı Türkistan gazetesinin 1914 yılındaki 24-30-34-45-46 ve 47. sayılarında *Abdülhamid Süleymani* imzası ile basılmıştır.”²⁶¹ Hikâyenin ana kahramanı Muhammedyar'ın babası küçük yaşlarda hacca gitmiş, ilim ve irfan sahibi bir kişiliktir. Muhammedyar küçük yaşlarda babasının kumarbazlar tarafından öldürülmesiyle babasız kalır. Babasının ona son vasiyeti ise okuması ve ilim almasıydı. Muhammedyar babasını öldürenlerden öç almaya girişmez ve tahsil için yurtdışına gider. Bir yandan tıp eğitimi alırken diğer yandan edebiyat ile kendini geliştirir. Yıllar sonra memleketine döner ve hususî bir şifahâne açar. Halkına ilim ve irfan götürmek gayretiyle çalışmaya koyulur ve babasının vasiyetini gerçekleştirmeye çalışır. Faaliyetleri ile pek çok gencin yurtdışında okuyup memleketlerine hizmet etmesini gönülden ister. Bakıldığında Muhammedyar, hikâyede ceditçi bir tutum sergiler. Babasını cahilliğe kurban eden Muhammedyar, eğitimin memleketinde hüküm sürmesi için çalışır. Muhammedyar halkının eğitimi için dergiler ve gazeteler kurar, yeni usûlle mektepler açar ve yurtdışına talebe gönderir. Bir yandan da şifahânesini işletir.²⁶² *Doktor Muhammedyar*, Fatma Açık tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.²⁶³

²⁶⁰ Begali Kasimov, s. 276-277.

²⁶¹ Naim Kerimov; Narmet Yoldaşev, II-cild, s. 370.

²⁶² Begali Kasimov, s. 277-278.

²⁶³ Fatma Açık, *Özbek Hikâyeciliği ve Özbek Edebiyatından Seçme Hikâyeler*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2012, s. 28-40.

Çolpan bir kısım şiirlerinde ve piyeslerinde kendi toplumundaki kız çocuklarının ve kadınların sorunlarını eserlerinde işlemiştir. *Kar Koynunda Lale*²⁶⁴ isimli eseri de cahilliğin girdabındaki bir toplulukta cahilliğin acısını çeken Özbek kızlarının dertlerini eserinde konu edinir. *Kar Koynunda Lale* ilk defa *İnkılab* dergisinin 1923 yılındaki 9. ve 10. sayılarında basıldı.²⁶⁵ Hikâyenin ana karakterlerinden Semender Bey zengin bir tüccardı. Fakat işleri yolunda gitmez ve varını yoğunu kaybeder. Elde kalan birkaç malını ise borçlarını kapatmak için satar ve kendi kabuğuna çekilir, kendini dine adar. Her gün dergâha gider, zikir ederler, şeyhin işlerini görür, akşam namazı ile birlikte evine gelirdi. Bir gün dergâhta büyük bir zikir gerçekleşir. Uzaklardan gelen müritleri şeyhi hediyeye boğarlar. Bunu gören Semender Bey, boynunu eğer ve zengin olduğu eski günleri arar. Şeyhine hediye vermek ister lakin verilen hediyeleri görünce elden bir şey gelmez. Aklına sadece on yedi yaşındaki genç ve güzel kızı Şerafethan gelir. Kızını şeyhine hediye olarak verir ve düğün yaparlar. Bu olay köyde günlerce konuşulur. Şerafethan ise bu haberi kızlarla top oynarken alır ve orada donakalır. Bu vahim durumu bekçi Memet *Lalenin üstüne kar yağdı* şeklinde değerlendirir. Lale bir ilkbahar çiçeğiydi. Çolpan bu ifadeyle dünyanın tersine döndüğünü anlatmak ister. Çolpan'ın *Kar Koynunda Lale* hikâyesi Türkiye Türkçesine Nursan İldırı tarafından aktarılmıştır.²⁶⁶

Kleopatra hikâyesi Çolpan'ın Mısır kraliçesi Kleopatra'nın anlatıldığı hikâyesidir. Pek çok sanatçının eserlerine konu olan Kleopatra, Çolpan'ın da kalemine düşmüş ve Çolpan onun hikâyesini kaleme almıştır. Daha çok siyasi entrikaları ile bilinen Mısır kraliçesi Çolpan'ın eserinde duygulu bir kadın gözüyle anlatılmış ve siyasetçiliği yönüne değinilmemiştir. Hikâye Çolpan'ın toplumsal hikâyelerinden ayrılır ve ele aldığı lirizmle sanatsal yönü ağır basar. Çolpan, *Tan Sırları* isimli eserinde *Kleopatra Uykusu* adıyla bir şiir de yayımlar. Şiirde verilen dipnota göre *Kleopatra Uykusu* isimli şiir *Kleopatra* hikâyesinin şiirsel halidir. Hikâye ilk olarak 1923 yılında *Bilim Ocağı* dergisinin 2-3. sayılarında basılmıştır.²⁶⁷

²⁶⁴ Eser, Türkiye Türkçesine tercüme edildiğinden dolayı eser ismi Türkçe verilmiştir.

²⁶⁵ Naim Kerimov; Narmet Yoldaşev, II-cild, s. 372.

²⁶⁶ Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, "Kay Koynunda Lale" (Çev.: Nursan İldırı), *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, Aralık 2013.

²⁶⁷ Naim Kerimov; Narmet Yoldaşev, II-cild, s. 372

Seni Köb Körmesun hikâyesi ilk defa kaynaklarda *Derhan* gazetesinde yayımlanmışsa da asıl nüshasına 1924 yılında Çolpan'ın hazırladığı *Edebiyat Parçaları* mecmuasından ulaşılabilmektedir. Hikâye, Fergana hayatından bir parçadır ve Ekim İhtilalinin ardından toplumda yaşanan açlık, sefalet konu edinmektedir.

Çolpan'ın *Aydın Keçelerde* isimli hikâyesi ilk defa *İnkılab* dergisinin 1922 yılı 7-8. sayılarında neşredilmiştir. *Nanuşte*²⁶⁸ isimli hikâyesi ilk defa 1924'te *Edebiyat Parçaları* isimli eserine girmiştir. *Novvoy Kız*²⁶⁹ isimli eseri ilk kez 1928 yılında *Kızıl Kalem* mecmuasının birinci cildinde yayımlanmıştır. Bir diğer hikâyesi olan *Terakkiy* hikâyesi *Muştum* dergisinin 1924 yılındaki 5. sayısında yayımlanmıştır. *Akpaşşaning İn'amı*²⁷⁰ isimli hikâye ilk kez *Meşale* dergisinin 1934 yılındaki 4. Sayısında yayımlanmıştır.

Çolpan'ın hikâyeleri toplu olarak bağımsızlıktan sonra *Eserler* adıyla basılmıştır. Üç ciltlik eserin ikinci cildi romanı ve hikâyelerine yer verilerek 1994 yılında basılmıştır. Bu basımda Çolpan'ın hikâyeleri sırasıyla şu şekildedir: *Kurbani Cehalet*, *Dohtur Muhammedyar*, *Aydın Keçelerde*, *Kar Koynide Lale*, *Novvoy Kız*, *Kleopatra*, *Oktyabr Kızı*, *Terakkiy*, *Akpaşşaning İn'amı*, *Ayrılık Yolu*, *Bahar Evvelleri*, *Kurban*, *Çopan ve Perenci*'dir. Çolpan'ın eserlerinin ikinci toplu basımı Akademineşr tarafından dört cilt halinde basılır. 1994 basımındaki hikâyelerin bir kısmı 2016 yılındaki basımda mensur şiir olarak değerlendirilmiştir. Bu sebepten dolayı bu eserler şiirlerin bulunduğu ilk cilttedir. İkinci toplu basımda ise bulunan iki hikâye vardır: *Nanuşte* ve *Seni köb Körmesun*. 2016 yılındaki ikinci toplu basımında yer alan hikâyeleri ise şu şekildedir: *Kurbani Cehalet*, *Dohtur Muhammedyar*, *Aydın Keçelerde*, *Kar Koynide Lale*, *Kleopatra*, *Seni köb Körmesun*, *Nanuşte*, *Novvoy Kız*, *Terakkiy*, *Akpaşşaning İn'amı*'dir.²⁷¹

2.2.4. Keçe ve Kündüz Romanı

Özbek cedit edebiyatı nesir alanında oldukça güçlü numuneler vermiştir. Özbek edebiyatında roman türünün kurucusu sayılan Abdulla Kadirî, kaleme aldığı *Ötken*

²⁶⁸ Kahvaltı.

²⁶⁹ Ekmekçi Kız.

²⁷⁰ Sultanın Hediyesi.

²⁷¹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, *Eserler, Edebiy Bediyy Neşr*, (III jildlik), Hazine, Taşkent, II/469.

Künler (Geçmiş Günler) isimli eserin önsözünde yeni edebiyata da vurgu yaparak şunları yazmıştır: “Mademki biz yeni bir döneme ayak bastık, o halde biz her bir türde de yeni dönemin yeniliklerini takip edeceğiz. Buna benzer şekilde destancılık, romancılık ve hikâyeciliğimizde de yeniliğe adım atacağız ve halkımızı modern zamanın Tahir ile Zühre’leri, Çar Derviş’leri, Ferhat ile Şirin’leri ve Behram Gür’leri ile tanıştırmak mecburiyetindeyiz.”²⁷² Abdulla Kadirî, tarihi roman çevresinde de geliştirdiği Özbek edebiyatının ilk romanı ile edebî tür olan roman türünün önünü açmıştır. Çolpan’ın ‘Keçe ve Kündüz’ romanı da konuya, yaklaşıma ve yazarın yönelişine bakıldığında Abdulla Kadirî’nin ‘Ötken Künler’ romanının devamıdır diyebiliriz.”²⁷³ XX. yüzyıl Sovyet edebiyatında zaman veya tarih mukayesesi o dönemde işlenen konuların başında geliyordu. Özellikle bu 1930’larda daha çok işlenmeye başlamıştı. Bu yıllarda Çolpan da halkının gecesini ve gündüzünü anlatmak emeline girişti. Eserine de *Keçe ve Kündüz* ismini vermesinin sebebi budur. Eserin birinci bölümü olan Keçe’de XX. yüzyıldaki karanlıktaki Türkistan halkının yaşamı anlatılmıştır. Eserin ikinci bölümü olan Kündüz’ün yazılmasıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Fakat eser bulunabilmiş değildir. Bu hususta ünlü Özbek edebiyat tarihçisi Naim Kerimov, bir mülakatta BBC muhabirinin sorduğu “Özbek edebiyatında ‘Ötken Künler’ romanından sonra gelen ve manevi mirasımızın önemli numunelerinden olan Abdülhamid Çolpan’ın ‘Keçe ve Kündüz’ romanının ‘Kündüz’ bulunmasıyla ilgili bir ümit var mı?” sorusuna şu cevabı verir: “Hayır, hiçbir ümit yok. Keçe ve Kündüz romanının ikinci kitabı olan Kündüz’ün yazıldığı, yazıldıysa da tamamlandığı yönünde kesin bir bilgi yok. Ben Çolpan’ın, önceki ismi KGB olan, şimdiki ismi Ulusal Güvenlik Arşivinde saklanan belgeler arasında böyle bir şeye rastlamadım. Bu bahsini ettiğim arşivdeki belge Çolpan’ın ölümünden sonraki yapılan aramada bulunan eşyaların listesidir. O listede ‘tamamlanmamış roman elyazması’ diyor. ‘Keçe ve Kündüz’ romanının birinci kitabı tamamlanmış ve neşredilmiştir. Çolpan hapse alındığında o eşyalar da beraberinde alınmıştır. Daha sonra ben bu konuda araştırma yaptım. Özellikle savaş yıllarında KGB büroları/odaları çok soğuk olduğu için pek çok

²⁷² Abdulla Kadirî, *Ötken Künler*, Özbekistan Milliy Ensiklopediyasi Devlet İlmiy Neşriyati, Taşkent 2018, s.3.

²⁷³ Begali Kasimov, s. 291.

kitap ve belgeler buralarda ısınma amacıyla yakılmış. Öyle ki ikinci kitap da yakılmış olmalı. Hiçbir arşivde bulamadık ve tahminlerimiz bu yönde.”²⁷⁴

Keçe ve Kündüz romanında zaman mukayesesinin sıfır noktası Ekim Devrimi’dir. Çolpan ‘Keçe’ bölümü ile anlattığı dönem devrimden önceki yıllardır. O yıllarda cedidizm adeta eser içine sindirilmiştir. Bunun yanında Çar rejimine eleştiriler yönelterek Sovyet rejiminin tepkisinden kurtulmuştur. O karanlık yıllarda böylesine cesaretli bir adım Çolpan’ın sanatıyla bütünleşir. “Kündüz” ise devrimden sonraki yılları anlatması muhtemeldir. Begali Kasimov, *Keçe ve Kündüz* romanını Ötken Künler romanından sonraki merhale olarak kabul eder ve Çolpan’ın Özbek romancılığında önemli bir yere sahip olduğunu belirtir.²⁷⁵

Keçe ve Kündüz romanının birinci kitabı *Keçe* 1936 yılında Özbekistan Devlet Neşriyatı tarafından kitap olarak neşredilir. Romandan parçalar halinde bir kısmı *Sovet Edebiyatı* ve *Gülistan* dergilerinde basılır. Çolpan’ın vefatından sonra isminin yasaklandığı yıllarda basımı gerçekleşmemiştir. 1988 yılında *Şark Yulduzi* dergisinde tekrar basımı gerçekleşir. 1991 yılında *Yana Aldim Sazimni* adıyla basılan 3 ciltlik eserin 2. cildinde yer almıştır. Günümüzde pek çok basımı gerçekleştirilen romanın 2016 yılında Akademineşr yayınevi tarafından 4 ciltlik külliyyatının 2. cildinde basımı tekrar gerçekleşmiştir.²⁷⁶

2.3. Çolpan ile ilgili Yapılan Çalışmalar

2.3.1. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de özellikle Özbekistan’ın bağımsızlığından sonra Çolpan ile ilgili akademik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Günümüze değin Doktora ve Yüksek Lisans seviyesinde çalışmalar yapılagelmiştir. Pek çok ilmî makaleye yer verilmiş; dergilere dosya konusu yapılmıştır. Çalışmamızda yapılan ilmi çalışmalar için Yükseköğretim Kurulu Başkanlığının Ulusal Tez Merkezi esas alınmıştır.

3.1.1.1. Bilimsel Çalışmalar

²⁷⁴ Tanıklı Edebiyatşinas Alim, Profesör Naim Kerimov bilan Suhbet, (t.y.), https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2013/02/130201_latin_talking_point_naim_karimov (E.T: 05.06.2019).

²⁷⁵ Begali Kasimov, s. 292.

²⁷⁶ Naim Kerimov; Narmet Yoldaşev, II-cild, s. 360.

2.3.1.1.1. Doktora Seviyesinde Yapılmış Çalışmalar

2.3.1.1.1.1. Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan'ın Şiirleri

1992 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Ahmet Bican Ercilasun danışmanlığında Hüseyin Özbay tarafından doktora tezi olarak sunulan çalışma 19848 tez numarasıyla Ulusal Tez Merkezinde kayıtlıdır. Çolpan ile ilgili Türkiye'de yapılan ilk doktora çalışmasıdır. Çolpan'ın şiirlerinden yola çıkılarak yapılan çalışmada Çolpan'a ait 119 şiir bulunmaktadır. İncelemeye esas teşkil edilen metinler şunlardır: Özbek Yaş Şairleri antolojisinde Çolpan'a ait 14 şiir, Uyğoniş (1922) isimli ilk şiir kitabından 19, Bulaklar (1924) isimli ikinci şiir kitabından 26, Tan Sırları (1926) isimli üçüncü şiir kitabından 60 adet şiir çalışmaya girmiştir. Ayrıca tezin son bölümünde muhtelif kaynaklardan elde edilen şiirler çalışmaya eklenmemiş, yalnızca Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. Ana metinlerin Arap harflerinden Latin harflerine aktarımı yapılmıştır, Ardından Türkiye Türkçesine aktarılmış ve son bölümde şiirler incelenmiştir. Tez ise metin, aktarma ve inceleme bölümlerinden oluşmaktadır. İnceleme kısmında şekil, muhteva, dil ve üslup açısından ele alınmıştır. Bu çalışma Çolpan'ın daha çok şairlik yönünün bilinmesinden dolayı Türkiyeli araştırmacılar tarafından önem arz etmektedir. Teze bu sebeple pek çok atıf yapılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde Çolpan'ın hayatı, edebi şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Doktora tez çalışması olarak savunulan çalışma kitap olarak basımı da gerçekleşmiştir.

Tezin Künyesi: Özbay, Hüseyin, *Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan'ın Şiirleri* (Metin-Aktarma-İnceleme) (Yayımlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, 757 s.

Eserin Künyesi: Özbay, Hüseyin, *Çolpan'ın Şiirleri* (Metin-Aktarma-İnceleme), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1994, 538 s.

2.3.1.1.1.2. Çolpan'ın Keçe ve Kündüz Romanı

Günümüzde Özbek dili grameri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Volkan Coşkun'un doktora tezi 1996 yılında Doç. Dr. Mahmut Kaşgarlı danışmanlığında Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde savunulmuştur. 54117 tez numarası

ile Ulusal Tez Merkezinde kayıtlı olan tez metin-indeks ve gramer çalışmasıdır. Beş bölümden ibaret olan oldukça hacimli çalışmanın ilk bölümünde Çolpan'ın Keçe ve Kündüz isimli romanının transkripsiyonlu metni bulunmaktadır. İkinci, üçüncü ve dördüncü bölüm indekse ayrılmış; beşinci ve son bölümde eserin grameri üzerinde durulmuştur. Keçe ve Kündüz romanı Çolpan'ın ilk ve tek romanıdır. İki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü olan Keçe 1936 yılında yayımlanmıştır. Fakat eserin ikinci bölümü olan Kündüz Sovyet tahribatında kaybolmuş ve esere bir daha ulaşılamamıştır. Dolayısıyla bu çalışma Keçe isimli romanın birinci bölümünden ibaret kalmıştır.

Tezin Künyesi: Coşkun, Volkan, *Çolpan'ın Keçe ve Kündüz Romanı (Metin-İndeks-Gramer)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 1996, 2316 s.

2.3.1.1.2. Yüksek Lisans Seviyesinde Yapılan Çalışmalar

2.3.1.1.2.1. Çolpan Uyğanış: Tenkitli Metin ve İndeks

Nermin Ercan tarafından hazırlanmış bu çalışma Çolpan'ın Uyğanış isimli şiir kitabının gramer incelemesidir. 1987 yılında Yar. Doç. Dr. Timur Kocaoğlu danışmanlığında hazırlanan tez Çolpan ile ilgili Türkiye'de yapılan ilk çalışmalardan sayılabilir. 2992 tez numarasıyla Ulusal Tez Merkezinde kayıtlı olan teze erişimin kapalı olmasından dolayı içerik ile ilgili elimizde yeterli bilgiler mevcut değildir. Tez danışmanı Timur Kocaoğlu, Buhara Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, devlet adamı ve kanaat önderi Osman Kocaoğlu'nun oğludur.

Tezin Künyesi: Ercan, Nermin, *Çolpan Uyğanış: Tenkitli Metin ve İndeks* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1987, 136 s.

2.3.1.1.2.2. Özbek Cedit Edebiyatı Eserlerinde Cedit-Kadim Görüş Çatışmalarının Yansımaları: Mahmud Hoca Behbudî, Abdurauf Fitrat, Abdülhamid Çolpan Eserleri Örneğinde

Abdul Fatah Rasooly tarafından kaleme alınan tez çalışması bir karşılaştırmalı edebiyat çalışmasıdır. XX. yüzyılda Türkistan'da cereyan eden ceditçilik hareketi ile kadimciler arasında bir mücadele söz konusuydu. Özellikle ceditçi aydınlar, kadimcilerin eğitim ve sosyal konularda geri kaldığından şikâyet ederek yeniliği

savunmuşlardır. Bu dönemde pek az kadimci ceditçilerin safına geçmiştir. Sosyal yaşamdaki bu görüş ayrılığı edebiyata da yansımıştır. Türkistan ceditçilerinden olan Behbudî, Fitrat ve Çolpan, eserlerinde ceditçi-kadimci görüş ayrılıklarını işlemişlerdir. Yar. Doç. Dr. Ali Abbas Çınar'ın danışmanlığını üstlendiği tezin ilk bölümünde XX. yüzyıl Türkistan'ın durumu hakkında bilgi verdikten sonra ceditçiliğin ortaya çıkışı ve kadimcilerle olan görüş ayrılıkları hakkında bilgi verilir. İkinci bölümde ceditçilerin eserlerindeki propaganda faaliyetleri ele alınır. Üçüncü bölümde kadimcilerin medrese kültürünü ve kurumsallaşmış medreseler hakkında bilgi verir. Dördüncü bölümde ilk millî tiyatro oyunu olarak kabul edilen Behbudî'nin Pederküş oyunu ışığında ceditçi-kadimci münakaşası ele alınmıştır. Beşinci bölümde Fitrat'ın Seyyahi Hindi eserinden yola çıkarak bir değerlendirme yapılır. Altıncı ve son bölümde Çolpan'ın Keçe ve Kündüz isimli romanı aracılığıyla ceditçi-kadimci münakaşası ele alınmıştır. Bu bölümde umumen Çolpan'ın biyografisine yer verilir. Ardından Keçe ve Kündüz romanının karakterleri üzerinden ceditçi-kadimci münakaşası disipline edilmiştir.

Tezin Künyesi: Rasooly, Abdul Fatah, *Özbek Cedit Edebiyatı Eserlerinde Cedit-Kadim Görüş Çatışmalarının Yansımaları: Mahmud Hoca Behbudî, Abdurauf Fitrat, Abdülhamid Çolpan Eserleri Örneğinde* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Muğla, 2015, 206 s.

2.3.1.1.2.3. Sovyet dönemi Özbek yazarlarından Abdullah Kadirî'nin "Cinler Bezmi", Çolpan'ın "Kar Koynında Lale", Abdullah Kakhâr'ın "Edebiyat Müellimi", Âdil Yakubov'un "Veda" adlı hikâyeleri (İnceleme- metin- aktarmadizin)

Elif Sevde Çelebi Öztürk tarafından kaleme alınan çalışmada Özbek edebiyatının güçlü kalemleri Abdulla Kadirî, Çolpan, Abdullah Kahhar ve Adil Yakubov'un hikâyelerinden yola çıkılarak gramer ve Türkiye Türkçesine aktarma çalışması yapılmıştır. Çalışma 2015 yılında Yar. Doç. Dr. Arzu Erdoğan Öztürk danışmanlığında Marmara Üniversitesinde savunulmuştur. Tez dört bölümden oluşur. Birinci bölümde yazarlar ve hikâyeleri hakkında bilgi verilir, hikâyelerin gramer özellikleri üzerinde durulur. İkinci bölümde transkripsiyon sistemi hakkında bilgi verilir ve metinlerin transkripsiyona aktarılmış hali sunulur. Üçüncü bölümde metinler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Dördüncü bölüm dizinden oluşur. Ayrıca ana metinler (Kiril harfli) ekte

yer alır. Çolpan ise *Kar Koynuda Lale* isimli eseri ile çalışmaya girmiştir. Tez, 427558 numarası ile Ulusal Tez Merkezinde kayıtlıdır.

Tezin Künyesi: Öztürk, Elif Sevde Çelebi, *Sovyet dönemi Özbek yazarlarından Abdullah Kadirî'nin "Cinler Bezmi", Çolpan'ın "Kar Koynuda Lale", Abdullah Kahhâr'ın "Edebiyat Müellimi", Âdil Yakubov'un "Veda" adlı hikâyeleri* (İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul 2015, 304 s.

3.1.1.2. Diğer Çalışmalar

Türkiye’de Çolpan ile ilgili çalışmalar ilmî çalışmalarla sınırlı kalmamış, edebî ortamlarda da Çolpan’ı Türk okuruna tanıtmak için edebiyat dergilerine dosya konusu olmuştur. Tüm Türk dünyasının ortak değeri Çolpan, Türk dünyası edebiyatlarıyla her daim ilişki içerisinde olmuştur. Öyle ki hiç gelmediği Anadolu’nun diliyle şiirler kaleme almış, Türkiye’deki yenilikleri yakından takip etmiş, Edebiyat-ı Cedide’nin nadide şairleri Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin’i yakinen takip etmiştir. Bu başlık altında Türkiye’de Çolpan ile ilgili yapılmış iki çalışmadan bahsedeceğiz. Türkiye edebiyatına sunduğu katkılarla özellikle edebiyat camiasından olumlu not alan Temrin dergisi, 88. sayısını Çolpan’a ayırmıştır. Son zamanlarda Türk Dünyası yazar ve şairlerini dosya konusu olarak sayfalarına taşıyan Temrin dergisi, 88. sayısında Özbek edebiyatının güçlü kalemi Çolpan’ı taşımıştır. Derginin kapağında Ulugbek Mamatov’un Çolpan portresi yer almaktadır. Dergi Çolpan’ı kapağına aldığı şu başlık ile okura sunmaktadır: Şiirin Gökyüzünde Bir Çolpan Yıldızı. Bu aynı zamanda derginin içeriğinde yer alan Kazak araştırmacı Esangali Ravşanov’un yazısının da başlığıdır.

Temrin dergisi, Çolpan’ın *Güzel Türkistan* isimli şiiriyle açılmaktadır. Daha sonra *Gönül*, *Bozulmuş Ülkeye*, *Güzel*, *Tufan* şiirleri yerlerini almaktadır. *Güzel Türkistan*, *Gönül* ve *Güzel* şiirlerinin aktaranı Hamza Öztürkçü. *Tufan* ve *Bozulmuş Ülkeye* şiirinin aktaranı Prof. Dr. Hüseyin Özbay. Girizgâh olması bakımından Hamza Öztürkçü, *Cedidizm Anlayışı* yazısını kaleme almıştır. Çolpan’ı anlamadan önce cedidizmin anlaşılması bu açıdan önem arz etmektedir. Kazak araştırmacı Esangali Ravşanov *Şiirin Gökyüzünde Bir Çolpan Yıldızı: Abdülhamid Süleymanoğlu* isimli postmodern yazıyı

kaleme almıştır. Bu yazı Özbekistan'da ilk olarak *Jahon Adabiyoti* dergisinin 2010 yılındaki 10. sayısında Kazak Türkçesinden, Özbek Türkçesine aktarılarak yayımlanmıştır. Yazıda Çolpan'ın kısa bir biyografisi verilmiştir. Kazak aydınları ile ilişkisinden, iki halk arasında ortak bir değer oluşundan bahsetmiştir. Ayrıca Çokay'ın Çolpan'ı şu cümleyle anmasını okura hatırlatır: Çolpan Özbek'in Mağcan'ıdır. Daha sonraki yazımızın müellifi Rahimcan Otayev'dir. *Coşkun Ruh* olarak aktarılan yazı *Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı* gazetesinin 2009 yılının 12. sayısından alınmıştır. Sonraki yazı Çolpan'ın 10 Ocak 1920 tarihinde *İştirakiyyun* gazetesinde Tevfik Fikret için kaleme aldığı *Merhum Tevfik Fikret'e* isimli yazısıdır. Bu yazı belki de kaynak niteliğindedir. Çolpan bu yazısında Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Tevfik Fikret için kaleme aldığı şiiri Özbek Türkçesine tercüme etmiştir. Temrin dergisi bu şiiri Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile birlikte vermiştir. Çolpan ilk yazılarını *Sadayi Türkistan* ve *Sadayi Fergana* gazetelerinde yayımlamıştır. Özellikle *Edebiyat Nedir* başlıklı yazısı ile Çolpan maksadını tayin eder. Yazının sonunda Çolpan, *bize şuan lazım olan tek şey; edebiyat, edebiyat, edebiyattır* demektedir. Hafız Abdusamatov'un Çolpan'ın tiyatro sanatından bahsettiği yazısı Türkiye Türkçesine aktarılmış. Bilindiği üzere Çolpan, baskının arttığı o zor yıllarda hayata tiyatro sanatı sayesinde bağlı kalmıştır. İlk tiyatro eserleri yayımlanmış ve Turan Tiyatrosunda defaatle sahnelenmiştir. Çolpan'ın şairliğini de yine kendisi gibi şair olan Rauf Parfi yazısıyla kaleme almıştır. Şiirsel bir dille kaleme alınan yazı *Çolpan'ın Şiir Anlayışı* başlığı ile okuyucuya sunulmuştur. Yazının aktaranı ise Musa Gökalp'tır. İbrahim Gafurov ise Çolpan'ın başka bir yönünü kaleme almıştır. Çolpan'ın tercümelerindeki dil ve üslup başarısının farkına varan Gafurov bu çıkarımını Çolpan'ın Çehov'dan yaptığı çevirilere dayandırmıştır. Tercümanın üstlendiği görevi de hatırlatan müellifin bu yazısı Türkiye'deki araştırmacılara ışık tutmaktadır. Dosyanın son yazısını ise Dilmurad Kuranov kaleme almış. Kuranov, Çolpan'ı şiirlerinden yola çıkarak felsefi açıdan değerlendirmiştir. Çolpan'ın yaşam felsefesi üzerine çıkarımlarda bulunur ki seçtiği başlık son derece manidardır: İlk Evvel Gözümü Aşk ile Açtım. Bu dize aynı zamanda Çolpan'ın bir şiirinden alıntıdır.

Çolpan ile ilgili yapılan bir dosya çalışması da İstanbul Aydın Üniversitesine ait. Üniversitenin adından mülhem derginin ismi de *Aydın Dergisi*. Sekizinci sayısını Osman Batur'a, on ikinci sayısını İsa Yusuf Alptekin'e ayıran Aydın dergi, on dördüncü

sayısını Çolpan'a ayırmıştır. On dördüncü sayının kapağında Çolpan yazar. Dergide Çolpan ile ilgili Prof. Dr. Şuayip Karakaş'a ait geniş bir Çolpan biyografisi yer almaktadır. Abdülhamid Süleyman Çolpan başlığı konulan yazının eş zamanlı bir de İngilizcesine yer verilmiş. Bu açıdan yazının hitap ettiği kesim genişlemektedir.

2.3.2. Özbekistan'da Yapılan Bazı Kitap Çalışmaları

Özbekistan'da Çolpan ile ilgili çalışmalar 1991 yılında Özbekistan bağımsızlığına kavuştuğunda başlamıştır. Çolpan'ın 1938 yılında idam edilmesinin ardından ailesi uzun bir süre ondan haber alamamıştır. Stalin'in rejim kurbanlarının tekrar yargılanması sonucunda Çolpan 1957 yılında aklanmıştır. Mahkeme tarafından aklanmasına rağmen eserleri üzerindeki yasak devam etmiş, araştırılmamıştır. 1991 yılında Özbekistan'da Çolpan araştırmaları başlamıştır. Bu bölümde Özbekistan'da yapılan çalışmalara yer verilecektir. Fakat Çolpan ile ilgili çalışmaların sayısının yüzleri bulmasından dolayı Çolpan ile ilgili bazı kitap çalışmalarına yer verilecektir.

3.1.1.3. Çolpan

Naim Kerimov, Özbek edebiyat tarihçisidir. Özellikle tozlu raflardaki cedit edebiyatı aydınları ve eserleri üzerine yaptığı çalışmalar ile tanınmaktadır. Yaşı itibariyle Sovyet hâkimiyetinin büyük çoğunluğuna şahit olan birisidir. BBC'nin Naim Kerimov ile yaptığı röportajında Sovyet yıllarında edindiği hatıralardan bahseder: "Biz kanlı teröre kurban verdiğimiz yazarlarımızın isimlerini Stalin ölene kadar dilimize almaya korkardık. Evimizde Abdulla Kadirî'nin Ötgen Künler romanı ve birkaç eseri babamız evde saklardı ama bize göstermezlerdi. O yazarlar aklandıktan sonra ancak o eserleri elimize alabildik. O eserler Şehitler Müzesinde sergileniyor."²⁷⁷ Naim Kerimov, ayrıca Şehitler Parkı ve Şehitler Müzesinde rehber olarak çalışmıştır.

Naim Kerimov, Çolpan hakkında Özbekistan'da ilk eser yazarlardan biridir. Çolpan isimli biyografik eser 1991 yılında Özbekistan Respublikası Fen Neşriyatı tarafından yayımlanmıştır. Eser, Çolpan'ın hayatı ile ilgili samimi dille yazılmış biyografisi ile başlar. Üsluptan Çolpan ile ilgili akademik bilgiden ziyade onu tanıtmak amacıyla yazıldığını anlıyoruz. Bu eserin Çolpan hakkında yayımlanan ilk eserlerden

²⁷⁷ Tanıklı Edebiyatşinas Alim, Profesör Naim Kerimov bilan Suhbet, (t.y.), https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2013/02/130201_latin_talking_point_naim_kerimov (E.T: 05.06.2019).

olduğunu varsayarsak çıkarım yerinde olacaktır. Eserin ilerleyen kısımlarında Çolpan'ın sanatı, eserlerinden yola çıkılarak verilmiştir.

Eserin Künyesi: Kerimov, Naim, *Çolpan Abdülhamid*, Fen Neşriyat, Taşkent 1991.

3.1.1.4. Çolpan (Belgesel Roman)

Naim Kerimov, 2003 yılında yayımladığı hacimli eser, Çolpan ile ilgili yapılan çalışmaların en detaylısıdır. Eser, roman üslubuyla kaleme alınsa da eserin girişinde yayınevi tarafından verilen bilgiye göre Naim Kerimov, arşivlerden edindiği malumatlarla bu eseri meydana getirmiştir. Çalışma Çolpan'ın eser isimleri ile bölümlenmiştir. Beş bölümden oluşan çalışma şu bölümlerden oluşmaktadır: Uyguniş, Bulaklar, Tan Sırları, Aydın Keçelerde, Kar Koynında Lale. Eserin içeriği kronolojik olarak sıralanmıştır ve aynı şekilde sanat hayatı da kronolojik olarak verilmiştir. Eserin sonunda verilen Çolpan kronolojisi verdiği eserler merkeze alınarak düzenlenmiştir. Ayrıca ek olarak Çolpan'ın şeceresi de verilmiştir.

Eserin Künyesi: Kerimov, Naim, *Çolpan (Ma'rifiy Roman)*, Şark Neşriyat, Taşkent 2003.

3.1.1.5. Çolpan

Çolpan hakkında eser veren bir diğer Özbek edebiyat tarihçisi de Azad Şerafiddinov'dur. Özbekistan'ın bağımsızlığının ardından kendi deyimiyle istiklal fedaileri adını verdiği millî şehitler için risaleler ve eserler kaleme aldı. Özbek edebiyatında eleştiri türünün en güzel örnekleri veren Şerafiddinov için Abdulla Kahhar şu cümleleri sarf etmiştir: “Azad Şerafiddinov, edebiyat ile açıkça belirtmek gerekirse edebî eleştiri ile hemhâl oldu ve şimdiye kadar da bu faziletini devam ettirmektedir.”²⁷⁸ Bütün edebî birikimini istiklal fedaileri adını verdiği aydınlara harcadı. “Azad Şerafiddinov, bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren istiklal fedaileri hakkında bir dizi makale ve risaleler kaleme aldı. Özellikle Çolpan bu edebî mirasın merkezinde yer aldı.”²⁷⁹ Çolpan ile ilgili ilk monografidir.

Eserin Künyesi: Şerafiddinov, Azad, *Çolpan*, Çolpan Neşriyat, Taşkent 1991.

²⁷⁸ Narmet Yoldaşev, “Yanık Kalp Münekkidi”, *Şark Yulduzu*, 1, (Yanvar-Fevral) 2012, s. 152.

²⁷⁹ Narmet Yoldaşev, s. 153.

3.1.1.6. Çolpanı Angleş

Azad Şerafiddinov'un Çolpan ile ilgili kaleme aldığı bir diğer eser ise Çolpanı Angleş²⁸⁰'dir. 1994 yılında Yazuvçi Neşriyatı tarafından basılan eserin editörlüğünü Esrar Samed üstlenmiştir. Samed eserin iç kapağında ön söz mahiyetinde kaleme aldığı yazısında Çolpan'ı anlamının yolunun Çolpan gibi estetik tefekküre, idrake, gözlem gücüne, duyguya kısacası Çolpan'ın dünyaya bakış açısına sahip olmaktan geçtiğini belirtmiştir. Bu Azad Şerafiddinov'un esas maksadıdır aynı zamanda. Yazar, Çolpan'ın fikrî yönü üzerinde dururken çıkarımlarını ve felsefesini Çolpan'ın şiirlerinden yola çıkarak verir.

Eserin künyesi: Şerafiddinov, Azad, *Çolpanı Angleş*, Yazuvçi Neşriyat, Taşkent 1994.

3.1.1.7. Çolpan Nesri Poetikası

Çolpan, şairliği yanında nesir alanında verdiği eserler ile Özbek nesrine katkıda bulunmuştur. Her ne kadar ilk Özbek romanını Abdulla Kadiri kaleme alsada da Çolpan'ın Keçe ve Kündüz romanı, Özbek nesrinin yapıtaşlarından biri olmuştur. Dilmurad Kuranov, Çolpan nesri ile ilgili doktora çalışması yapmıştır. Aynı çalışmayı kitaplaştırarak okuyucu ile buluşturmuştur. Özellikle nesir alanında sahadaki eksiği tamamlar. Eser 2004 yılında Taşkent'te Şark Neşriyat'tan çıkmıştır. Eserde Çolpan'ın hikâyeleri, gazete yazıları üzerinde durmuş, bütünüyle nesrini konu edinmiştir. Bunu yaparken de Çolpan'ın şiirsel üslubunu gözardı etmez.

Eserin Künyesi: Kuranov, Dilmurad, *Çolpan Nesri Poetikası*, Şark Neşriyat, Taşkent 2004.

3.1.1.8. Çolpan-Tan Yulduzi Demek

Behram Razimuhammed'e göre Çolpan, Doğu ve Batı edebiyatları arasında köprü konumundadır. Bu çıkarımı Çolpan'ın Doğu ve Batı edebiyatlarından haberdar olmasıyla ilintilidir. Fakat Razimuhammed bu konuya farklı açıdan bakarak Doğu ve Batı edebiyatlarının da artık Çolpan'ı tanıdığını ve eserlerinin basıldığını, hakkında ilmî çalışmalar yapıldığını belirtir. Bu çıkarımını yaparken de 1994 yılında Türkiye'de

²⁸⁰ Çolpan'ı Anlamak.

Hüseyin Özbay tarafından Çolpan ile ilgili yapılan doktora çalışması örnek gösterir. Türkiye'nin yanısıra Almanya ve Japonya gibi ülkelerdeki Çolpan çalışmalarından bahseder.²⁸¹ Eser, Taşkent'te Okıtuvçı yayınevi tarafından 1997 yılında basılır. Çalışma, Çolpan'ın pedagojik görüşlerini eserlerinden yola çıkarak verir. Çolpan ile ilgili ilk tematik çalışmalardandır.

Eserin Künyesi: Razimuhammedov, Behram, *Çolpan-Tan Yulduzi Demek* (Çolpanning Pedagogik Karaşleri), Okıtuvçı, Taşkent 1997.

3.1.1.9. Çolpan Sözing Sırları

Marufcan Yoldaşev, Türk akademisinin tanıdığı bir isim. Yıllarca Ege Üniversitesinde hizmet veren Yoldaşev, Çolpan araştırmalarına önemli bir eser kazandırmıştır. Yoldaşev, *Çolpan Sözinin Sırları* isimli eseri 2002 yılında Taşkent'te Maneviyat yayınevinde yayımlar. Çalışma, Çolpan'ın dil ve üslubu üzerinde şekillenir. Yoldaşev, Çolpan'ın nazımda kullandığı estetik dilin nesirlerine de sirayet ettiğini belirtir. Özellikle Keçe ve Kündüz romanında bunu görebiliriz. Daha sonra Özbek edebî diline Çolpan'ın katkılarından bahseder. Çolpan'ın eserlerinden yola çıkarak üslupta etkisini gözardı edemeyeceğimiz eş anlamlı/zıt anlamlı kelimeler, mecaz anlam, eski ve yeni kelimeler, ağız özellikleri, argo ifadeler, yabancı kelimeler, deyimler ve atasözleri, öykünme, metafor, mecaz-ı mürsel üslup özellikleri açısından Çolpan'ın dilini sorgular.

Eserin Künyesi: Yoldaşev, Marufcan, *Çolpan Sözing Sırları*, Ma'neviyat, Taşkent 2002.

²⁸¹ Behram Razimuhammed, *Çolpan-Tan Yulduzi Demek*, Okıtuvçı, Taşkent 1997, s. 70.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YARKINAY PİYESİ

Edebiyatın, edebi türleri meydana getirirken amaç-araç olarak algılanması dönemsel olarak farklılaşmıştır. Sovyet rejiminin sosyalizmin yaygınlaştırılmasında edebiyatı araç olarak kullanımı, Türkistan’da da edebiyatın ceditçiler tarafından halkı aydınlatmada ve bilinçlendirmede araç olarak kullanmasının önünü açmıştır. Bunun yanında sanat, ödün vermemek kaydıyla ikinci planda gelişim göstermiştir. Ceditçi aydınlar görsel sanatların en etkili kolu olarak gördükleri tiyatroyu bir *ibrethane* olarak görmüşlerdir. Bu fikrin Türkistan’daki öncülerinden Mahmud Hoca Behbudî, “*Doğu ve Batı ülkelerini gezerek tiyatronun bazen gönül eğlendirme, bazen de büyük sosyal ve manevi eğitim ve tefekkür vasıtası olduğunu görmüş ve kendisi de bunlardan ikincisini tercih etmiştir.*”²⁸² Özbek cedit tiyatrosu da bu minvalde gelişim göstermiş ve ceditçiler için tiyatro sanatı bir araç olarak görülmüştür. Behbudî’nin tiyatroya dair şu görüşü Özbek cedit tiyatrosunun da manifestosu niteliğindedir ve eserler bu minval üzere meydana getirilmiştir: “*İnsanlar tiyatroya hoşça vakit geçirmek için gelirler; fakat buradan fikir sahibi olarak çıkmaları lazımdır.*”²⁸³ Özbek cedit edebiyatının önemli isimlerinden Münevverkari Abdürreşidhanov, 27 Şubat 1914 günü Taşkent’te sahnelenen Pederküş piyesi öncesinde yaptığı konuşmasında tiyatro sanatının *ibrethane* veya *uluğlar mektebi* olduğunu söylemektedir.²⁸⁴

Bu anlayışla Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, kaleme aldığı eserler ile Özbek tiyatrosuna katkı sunmuştur. Çalışmamızın konusunu oluşturan *Yarkınay* piyesi muhteviyatı yönüyle zulüm ve haksızlıklara karşı mücadeleyi, kadınların sosyal hayatlarındaki konumunu ve eğitim meselelerini işlerken tarihi yönüyle kendi dönemi arasında bağ kurmuş; işlediği romantizm ile de sıra dışı bir eser olarak cedit edebiyatının en güzel numuneleri arasında yerini almıştır. *Yarkınay* draması 1920 yılında kaleme alınmıştır. İlk defa aynı yıl Mennan Uygur tarafından Karl Marks Sahnesinde oynanmıştır. Daha sonra bazı değişiklikler ile 10 Eylül 1921 tarihinde Ulusal Özbek Numune Tiyatrosunda²⁸⁵ tekrardan sahnelenmiştir. Mennan Uygur,

²⁸² Şuayıp Karakaş, s. 50.

²⁸³ Şuayıp Karakaş, s. 50.

²⁸⁴ Şuayıp Karakaş, s.51.

²⁸⁵ Özbek Türkçesinde aslı şu şekildedir: O’lka O’zbek Namuna Truppasi

Buhara’da tiyatro faaliyetlerini gerçekleştirmesi için Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti²⁸⁶ tarafından Buhara’ya davet edilmiştir. Bu münasebetle Yarkınay üçüncü defa Buhara’da 1922 yılında sahnelenmiştir. Çolpan’ın Yarkınay piyesinde oluşturduğu sevgiye sadık mücadeleci ruha sahip halk kahramanları esas itibariyle Şiller’in eserlerini hatırlatır. Yarkınay piyesindeki başarısı Çolpan’a Moskova yolunu açmıştır. 1925-1926 yıllarında Moskova’daki Özbek Drama Sahnesinde oynandı. Çolpan bu yıllarda Özbek Drama Sahnesi için eser üzerinde çalışmış ve son haliyle 1926 yılında tekrar eser olarak neşretmiştir. Eserin bir sonraki neşri Özbekistan’ın bağımsızlığının ardından, 1991 yılında, Azad Şerafiddinov tarafından *Yene Aldım Sazımın* toplamında yapılmıştır.²⁸⁷

Çolpan, eserin ilk sahifesinde eseri *altı perdelik efsanevi seyir* olarak tanımlamıştır. Fakat eser incelendiğinde efsanevi bir özelliğinin bulunmadığı görülür. Efsanevi ibaresini kullanmasının siyasî sebebi vardır. Çolpan hayatının sonlarına doğru tiyatro ile meşgul olmuştur. Yaşamının en zor zamanları diyebileceğimiz baskının arttığı o yıllarda, sembolik bir şekilde kaleme aldığı Yarkınay piyesini *efsanevi* bir tiyatro olarak tanımlaması bir korunaktır. “*Sosyo-kültürel açıdan bakıldığında “Yarkınay” (Yorqinoy), sınıf farklılıkları, kahraman yaratma, çarpık düzen gibi olguları tarihselci bir perspektifle ele alması ile sadece 19. asrın toplumsal manzarasını ortaya koymakla kalmaz, dünden bugüne tarihsel bir sürecin hikâyesini de içerir.*”²⁸⁸ “Bir kısım edebiyat tarihçilerine göre Yarkınay dramasında 19. asrın ikinci yarısında Fergana vadisinde cereyan eden halk bağımsızlık hareketlerinin yankısı vardır. Özellikle Alman edebiyat tarihçisi Sigrig Kleinmichel’e göre eserin meydana gelişinde Çolpan, Polat Han Halk Bağımsızlık Hareketine ait hatıralardan genişçe faydalanmıştır.”²⁸⁹ Polat Han Halk Hareketinin²⁹⁰ önde gelen isimlerinden Polat Han ile

²⁸⁶ 1920-1924.

²⁸⁷ Naim Kerimov; Narmet Yoldaşev, III/533.

²⁸⁸ Fatma Açık, “Yarkınay (Yorqinay) Draması”, s. 18.

²⁸⁹ Naim Kerimov; Narmet Yoldaşev, III/533.

²⁹⁰ Polat Han Halk Hareketi: Fergana vadisinde cereyan eden ve Çarlık Hükûmetine karşı topyekün bir halk ayaklanması olan bu hareket ismini Çar Hükûmetinin idam ettiği son Hokand hanından alır. 1873-1876 yıllarında cereyan eden halk hareketinin esas maksadı Çar Hükûmetinin zulümlerini bertaraf etmek ve bağımsızlığa kavuşmaktır. Bu yönüyle verilen mücadele halk hareketi olarak adlandırılır. Buhara Hanlığı ile mücadelelerinde zayıf düşen Hokand Hanlığı Rusların karşısında direnemez ve bu hareket Ruslar tarafından bastırılır. Polat Han ve hanedanın yakalanan diğer kişileri de idam edilir ve hanlık lağvedilir. [Bilgi için bk.: Hurşid Devran, “Tarih Mezani Hakikatdir”, *Sharq Yulduzi*, 11, (1989), 154-157; Haydarbek Bababekov, “İsyan”, *Şark Yulduzi*, 11, (1989), 158-163.]

Çolpan'ın Yarkınay dramasındaki ana karakterlerden Polat arasında benzerlikler eserde dikkat çekmektedir.

Çolpan tiyatro eserleri meydana getirmenin yanısıra tiyatro hakkında çok sayıda makale yayımlanmış, muhtelif gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Bu makaleler ekseriyetle Türkistan'a tiyatronun gelişinden bahseder. 10 Mart 1914 yılında *Ayna* dergisinde *Hokanddan* başlığıyla yayımlanan yazısı, *Pederküş* piyesinin Hokand'da sahnelenmesi üzerine yazılmıştır. Yazıda oyunda sahne alan oyuncular değerlendirilmiş ve teşekkür etmiştir. Bunun yanı sıra eleştirisini de söylemiştir: “Üçüncü perdedeki Bay'ın öldürülme sahnesi etkili değildi ve Bayveççe kişisi oyunu iyi icra edemedi gibi.”²⁹¹ *Endicanda Müsülmançe Tiyatr*²⁹² isimli makalesinde ise Endican'da sahnelenen ilk oyun üzerine değerlendirme yapılmıştır. Çolpan *Çin Seviş* isimli yazısında Fitrat'ın *Çin Seviş* isimli tiyatrosunu değerlendirir. 25 Kasım 1920 tarihinde *İştirakiyyun* gazetesinde yayımlanan yazı *Çin Seviş* eserinin özetini verir. Bu yazısında Çolpan Özbek tiyatrosunun zor sahneleri canlandırmadaki başarısından dolayı mutluluğunu dile getirir ve Özbek tiyatrosunu genç olarak tanımlar. Eseri Mennan Uygur sahneler ve Mennan Uygur'a dair olumlu eleştirilerini yöneltir. Yazıda Çolpan ayrıca Fitrat'ın *Hind İhtilali* isimli eserini bitirdiğini haber verir: “Çin Seviş'in yazarı onun devamı olmasa da Hind İhtilali'ni yazıp bitirmiş. Yine başkalarında da başka eserler varmış”²⁹³ Buradan da anlaşılıyor ki Çolpan tiyatrodaki gelişmeleri yakinen takip etmektedir. Ceditçiler dünyadaki toplumların problemleriyle ilgilendiler. Bu konuda yazılmış ve sahnelenmiş pek çok tiyatroyu Özbek Türkçesine uyarladılar. Bu eserlere Victor Ducange²⁹⁴, in *Qimarbazlar Hayati*²⁹⁵, Paola Jakomet²⁹⁶, in *Hıyanetkarlar Cezasi*, Üzeyir Hacıbeyov²⁹⁷, un *Arşın Mal Alan*, *Er ve Hatın* isimli eserler örnek verilebilir. Çolpan ise bu eserlerin kritiğini 29 Eylül 1922 tarihinde *Türkistan* gazetesinde *Qimarbazlar Hayati*, *Hıyanetkarlar Cezasi*, *Arşın Mal Alan*, *Er ve Hatın* ismini verdiği yazıda yapmıştır. Bu eserler ceditçiler tarafından çevrilmiş ve Mennan

²⁹¹ Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, *Eserler* (Tört Jildlik), Akademineşr, Taşkent 2016, IV/62.

²⁹² Bu makale ile ilgili detaylı bilgi çalışmamızın Mahmud Hoca Behbudî ve Pederküş isimli bölümünde verilmiştir.

²⁹³ Abdülhamid Süleyman Çolpan, s. IV/72.

²⁹⁴ Fransız drama yazarı (1783-1833).

²⁹⁵ 1828 yılında kaleme alınan eser Türkçeye uyarlanmamıştır. Bu sebeple ismi Özbek Türkçesiyle verilmiştir.

²⁹⁶ İtalyan drama yazarı.

²⁹⁷ Azerbaycan müziğinin önemli ismi ve drama yazarı.

Uygur tarafından sahneye koyulmuştur. Çolpan bu eserlerin özetini vererek sahnelenmesine duyduğu memnuniyeti dile getirir. Çolpan'ın bunun gibi pek çok tiyatro eleştirisi bulunmaktadır. Çolpan'ın kaleme aldığı bu makaleler ayrı bir çalışma konusudur.

Yarkınay piyesinin epizotları aşağıdaki gibidir.

1. Saray hizmetkârı Kumru ile bahçıvan Polat'ın havuz boyunda yer yaptırması.

- a. Ölmes Batır'ın bahçıvanı Polat, havuz boyuna Yarkın için yer yaptırır.
- b. Polat, havuz boyunda Kumru ile karşılaşır.
- c. Kumru, Polat'a duyduğu aşkı yineler fakat karşılık görmez.

2. Yarkın ile Polat'ın havuz boyunda karşılaşması.

- a. Kumru ile Polat, Yarkın hakkında konuşurken Yarkın, Kumru'nun kendisine dair olumsuz sözlerini işitir.
- b. Yarkın işittiklerinden dolayı Kumru'ya kılıç çeker. Kumru oradan ayrılır.
- c. Polat, Yarkın için çiçek toplamaya gider. Mama Hatun, Yarkın'ı havuz boyunda bırakır.
- d. Polat elindeki çiçekler ile döndüğünde Yarkın'ı yalnız bulur ve birbirlerine duyduğu aşkı yinelerler.
- e. Polat, Yarkın'a saraydan ayrılacağını söyler.

3. Ölmes Batır'ın Polat ile Yarkın'ı havuz boyunda yalnız yakalaması.

- a. Polat ile Yarkın, havuz boyunda başbaşa konuşurlarken Kumru onları görür.
- b. Kumru, duyduğu hınç ile onları Ölmes Batır'a şikâyet eder.
- c. Havuz boyunda onları gece vakti başbaşa yakalayan Ölmes Batır, Polat'ı namussuzlukla suçlar.

4. Polat'ın öz ailesinin akıbetini Ölmes Batır'a sorması.

- a. Ölmes Batır ile Polat namus meselesi üzerine tartışırlar.
- b. Polat yıllar önce Ölmes Batır tarafından öldürülen ailesinin kemiklerini ve mektuplarını koynundan çıkarır.

- c. Polat, kemiklerin ailesine ait olduğunu yıllar önce kardeşine kızlarını vermediği için Polat'ın bütün ailesini öldürdüğünü, Polat'ı ise küçüklüğünden kendisine hizmet etmesi için yetiştirdiğini Ölmes Batır'ın yüzüne söyler.
- d. Ölmes Batır, bu sırrın yayılmamasını, yayılması halinde kendisini kötü sonun beklediğini Polat'a söyler.

5. Polat'ın zulümlere başkaldırması ve saraydan ayrılarak dağa çıkması.

- a. Polat, Yarkın'a duyduğu aşkı kalbine gömer ve mücadelesi için dağlara çıkar. Polat'ın aşkı bireysellikten toplumsallığa evrilir.
- b. Polat halkın da desteğiyle birkaç ay içinde Han ile savaşabilecek güce ulaşır.

6. Ölmes Batır ile Polat'ın savaşı.

- a. Polat, halk kuvvetinin batırı/kumandanı olur.
- b. Ölmes Batır, Han'ın en yakınındaki kişi olarak Polat'ın başkaldırmasını bastırmakla görevlendirilmiştir.

7. Yarkın'ın Ölmes Batır tarafından eve hapsedilmesi.

- a. Ölmes Batır, sarayın hizmetçilerinden Kumru'yu saraydan uzaklaştırır.
- b. Yarkın, duyduğu aşktan dolayı saraydan ayrılan Polat ile birlikte gitmek ister.
- c. Ölmes Batır, Polat'ın başkaldırmasını bastırmak için saraydan ayrılır.
- d. Yarkın'ı Mama Hatun gözetiminde eve hapseder ve dışarıdan biriyle görüşmesine izin vermez.

8. Yarkın'ın maskarabaz/kızıkçı Kel ile tanışması.

- a. Yarkın, Mama'dan Ölmes Batır ile Polat'ın savaştığını öğrenir.
- b. Saraydan çıkamayan Yarkın, kapı bekçisi Yolçibek ile kılıç oynamak ister.
- c. Yarkın sarayda hizmetkârların misafiri olan kızıkçı Kel isminde biri olduğunu öğrenir.
- d. Yarkın, kendilerini eğlendirmesi için Kel ile tanışmak ister.

9. Yarkın'ın Kel'den Polat hakkında bilgi edinmesi.

- a. Kel, Yarkın'a yeni yazdığı gazeli kopuz eşliğinde okur. Gazel Polat hakkındadır.

- b. Yarkın, Kel'in bir ay boyunca Polat'ın yanında kaldığını öğrenir.
- c. Kel, Polat ile ilgili konuşmak isteyen Yarkın'a Mama'yı dışarı çıkarmasını söyler.
- d. Kel, Yarkın'a onu Polat'a götürmek için geldiğini söyler.

10. Yarkın'ın saraydan kaçması.

- a. Yarkın, Kel'e inanmaz ve Polat'tan bir nişan görmek ister.
- b. Kel nişan olarak Yarkın'ın Polat'a verdiği yüzüğü gösterir.
- c. Yarkın inanır ve bir sonraki gün kaçmak için plan yaparlar.
- d. Yarkın, Kel'in de yardımıyla kendi evinden kaçar.

11. Kel'in Yarkın'ı Nişabsay Beyi'ne teslim etmesi.

- a. Kel, Yarkın'ı kandırır ve onu Polat'a götürmek yerine Nişabsay Beyi'ne teslim eder.
- b. Kel'in Polat'ın yanında bir ay kaldığı ve yüzüğü Polat'tan çaldığı anlaşılır.
- c. Yarkın, Kel'in Nişabsay Beyi'nin adamı olduğunu anlar.

12. Nişabsay Beyi'nin Yarkın ile evlenmek istemesi.

- a. Nişabsay Beyi'nin Yarkın'ı kaçırması için Kel'i görevlendirdiği anlaşılır.
- b. Yarkın, evliliğe karşı çıkmak yerine kurtulmak için plan yapar.
- c. Yarkın, Nişabsay Beyi'nin sırra vakıf olan birkaç kişiyi öldürmek niyetinde olduğunu anlar. İçlerinde Kel de vardır.

13. Yarkın'ın kaçış planları kurması.

- a. Yarkın, Kel'e öldürüleceğinin sinyalini verir.
- b. Yarkın, Kel'i yanına çeker ve Kel plana dâhil olur.
- c. Nişabsay Beyi'nin zulümlerinden bıkan birkaç saray hizmetkârı da plana destek verirler.

14. Yarkın ile Nişabsay Beyi'nin düğün hazırlıklarına başlaması.

- a. Nişabsay Beyi, Ölmes Batır'ın düşmanlığından kurtulmak için Yarkın'ı Polat'ın kaçırdığını bildiren mektup gönderir. Nişabsay Beyi'nin gönderdiği mektuptan Yarkın'ın ve diğerlerinin haberi yoktur.
- b. Nişabsay Beyi, Yarkın'ı evlenmek için ikna etmeye çalışır.

- c. Yarkın dikkat çekmemek için düğüne razı olmuş gibi davranır.
- d. Düğün hazırlıkları kısır bir hazırlıktan ibaret olup sadece saray içinde gerçekleşecektir.

15. Nişabsay Beyi sırdan haberi olanları birbirine kışkırtması.

- a. Nişabsay Beyi, sırdan haberi olanlardan Kel, Uzun Pehlivan, Boranbay ve hizmetkârlardan bir Teyze'yi öldürme planları kurar.
- b. Nişabsay Beyi, Uzun Pehlivan'ı elde tutmak için Boranbay'ın yerine korbaşı yapacağını ve on altı yaşındaki bir kızla evlendireceğini vaad eder. Uzun Pehlivan'ı Boranbay'a karşı kışkırtır.
- c. Nişabsay Beyi, Boranbay'ı yanında tutmak için onu on altı yaşındaki bir kızla evlendirme vaadi verir. Boranbay'ı Uzun Pehlivan'a ve Teyze'ye karşı kışkırtır.
- d. Nişabsay Beyi, saray hizmetkârlarından Teyze'yi gelin odasına kesici ve delici alet sokmaması konusunda uyarır. Teyze, Yarkın'ı düğüne hazırlar.

16. Düğün gecesi Kel'in eğlendirmek için Yarkın tarafından gelin odasına çağırılması.

- a. Teyze, Yarkın'dan Nişabsay Beyi'ni öldürmek için yanına aldığı bıçağı alır.
- b. Nişabsay Beyi, düğün gecesi şarap içerek sarhoş olur.
- c. Yarkın, planın bir parçası olarak Nişabsay Beyi'nden düğün gecesi eğlenmek için Kel'i çağırmasını ister.

17. Kel'in kızıkcılık ile zaman kazanması.

- a. Kel düğün gecesi türlü hayvan taklitleri ile zaman kazanır.
- b. Kel, Nişabsay Beyi'ni oyuna dâhil eder ve oyun bahanesiyle onu dışarı çıkarır.
- c. Yarkın, Kel'in Beyi dışarıya çıkarmasının amacını anlar ve hemen bir silah olabilecek bir eşya arar.
- d. Bey'in duvarda asılı olan kılıcını görür fakat boyu yetmez.

18. Yarkın'ın Kel'in de yardımıyla bıçak bulması.

- a. Bey dışarıdaki oyununa içeride de devam eder. Bey hem sarhoştur hem kendinden geçmiştir.

- b. Yarkın, kılıca uzanamadığını Kel'e fısıldar.
- c. Kel, elindeki def ile çıkar ve kapı önünde nöbet bekleyen Uzun Pehlivan'ın bıçağını alır. Def çalarak odaya girer.
- d. Kemerini düzeltme bahanesiyle Kel, bıçağı Nişabsay Beyi'nin beline takar. Yarkın'a işaret eder.

19. Yarkın'ın Nişabsay Beyi'ni öldürmesi.

- a. Kel, Nişabsay Beyi'nin oyununu sonlandırır. Kel, odadan çıkar, Yarkın ile Nişabsay Beyi'ni başbaşa bırakır.
- b. Nişabsay Beyi, ney çalar ve Yarkın oynamaya başlar.
- c. Nişabsay Beyi, Yarkın'ın dansına dayanamaz ve onun üstüne atılır.
- d. Yarkın, Nişabsay Beyi'nin belinden bıçağı alır ve onu öldürür.
- e. Yarkın, Nişabsay Beyi'nin koynunda Ölmes Batır'a hitaben yazılmış gönderilmeyi bekleyen bir mektup bulur.

20. Polat 'ın cephede yaralanması ve Yarkın'dan gelen mektup.

- a. Polat dağ eteğine kurduğu karargâhta halkın da desteğini alarak Ölmes Batır ile savaşır.
- b. Savaş esnasında Polat üç yerinden aldığı kılıç darbesi ile yaralanır. Çadıra getirilir.
- c. Polat, çadırda bulunan akıl hocası İhtiyar'a, bir hafta önce Yarkın'dan mektup aldığını söyler.

21. Ölmes Batır'ın beyaz bayrak çekmesi.

- a. Polat yaralanınca kendi yerine Yolçibek'i kumandan yapar.
- b. Ölmes Batır'ın askerleri, Polat'ın mevzisine çıkarlar. Mevzide sert bir çarpışma gerçekleşir.
- c. Polat, barış teklifinde bulunacakken Ölmes Batır, beyaz bayrak çeker ve savaşı bırakır.

22. Yarkın'ın Polat'a gönderdiği mektubu Ölmes Batır'ın öğrenmesi.

- a. Savaşı kazanacakken beyaz bayrak çeken Ölmes Batır, Polat ile görüşmeye gelir.
- b. Ölmes Batır, Yarkın'ı onun kaçırdığını söyler ve Polat'tan Yarkın'ı ister.

- c. Polat, Yarkın'ı kaçırmadığını söyleyince Nişabsay Beyi'nin ona gönderdiği mektubu okur. Mektupta Yarkın'ı Polat'ın kaçırdığı yazılıdır.
- d. Polat ise Yarkın'ın ona gönderdiği mektubu okuması için Ölmes Batır'a uzatır.

23. Yarkın'ı Nişabsay Beyi'nin kaçırdığının anlaşılması.

- a. Ölmes Batır ile Polat'ın bulunduğu çadıra zoraki şekilde Kel gelir.
- b. Kel, Ölmes Batır'a bir mektup uzatır. Mektubu Yarkın göndermiştir.
- c. Mektupta Yarkın'ı kaçıran kişinin Nişabsay Beyi olduğu yazılır.
- d. Ölmes Batır, Nişabsay'a doğru yola koyulur.

24. Savaşın sona ermesi.

- a. Ölmes Batır, kızını kurtarmak için savaşı bırakır.
- b. Ölmes Batır'ın savaşı bırakmasıyla Han, Polat'a karşı savaşı kaybeder.
- c. Polat, Han sarayına doğru kuvvetleriyle yola koyulur.
- d. Han, saraydan kaçır ve Polat, hanlığın yönetimini ele alır.

25. Han saraydaki gizli bölmenin Hanzade tarafından öğrenilmesi.

- a. Han'dan kalan hizmetkâr aracılığıyla Hanzade iki hafta boyunca sarayda saklanır.
- b. Hizmetkâr, Hanzade'ye gizli bölmeden bahseder.
- c. Han'ın saraydan kaçması ile Hanzade, babasının sırrı olan devlet işlerinin görüşüldüğü odadaki gizli bölmede saklanır.

26. Hanzade'nin Polat'ı öldürmek istemesi.

- a. Hanzade, Polat'ın odada yalnız bulunduğu bir esnada bölmeden çıkar ve elindeki hançer ile Polat'a saldırır.
- b. Hizmetkâr, Hanzade'ye yardım için gelir.
- c. Polat, ikisiyle mücadele ederken Yarkın çıkagelir.
- d. Hizmetkâr bu esnada kaçarken Polat, ölümden kurtulur.

27. Polat ile Yarkın'ın hanlığı birlikte yönetmesi.

- a. Yarkın, Polat'ın kendisine kumandanlarla görüşme yalanını söylediğini anlar ve aralarında tartışma başlar.
- b. Hanzade'nin Polat'ı öldürmek için geldiğini öğrenen Yarkın, hançerle Hanzade'nin üzerine atılır.

- c. Polat onu durdurur ve barışırlar. Devleti de beraber yönetmeye karar verirler.
- d. Yarkın ile Polat sarılırlar. Hanzade sessizliğe gömülür.

3.2. Eserin Temel Unsurları

3.2.1. Kişiler

Altı perdeden ve yetmiş bir sahneden oluşan Yarkınay dramasının kişi kadrosu geniş değildir. Esere ismini veren Yarkınay ekseninde olaylar cereyan etmiştir. Eser Polat-Yarkınay aşkı ve Polat-Ölmes Batır arasındaki taht mücadelesini konu edinir. Yarkınay-Polat-Ölmes Batır üçgeninde cereyan eden olaylarda yardımcı karakterler de kullanılmıştır. Eser bir tiyatro olduğu için her perdenin girişinde giriş sırasıyla karakterlerin özellikleri verilmiştir.

Ana Karakterler:

Yarkınay

Polat

Ölmes Batır

Yardımcı Karakterler:

Kel

Hanzade (Tavhanbek)

Mama Hatun

Kumru

Nişabsay Beyi

Uzun Pehlivan

Teyze

Boranbay

İhtiyar

Hizmetkâr

Genç Nöbetçi

I. ve II. Yiğitler

I. ve II. Ulaklar

Yarkın: Esere ismini veren Yarkınay, olay örgüsünün de merkezindeki kişidir. Han'ın en sadık adamı olan Ölmes Batır'ın tek çocuğudur. Ölmes Batır'ın erkek çocuğu olmadığı için ona kılıç kullanmayı öğreterek bir nevi kendi gibi asker olarak yetiştirmiştir. Sarayda büyüyen Yarkın, Ölmes Batır'ın bahçıvanı olan Polat'a gönlünü kaptırır. Babasının zalimliklerini öğrendikten sonra ona karşı Polat'ın yanında olarak haksızlıklara karşı hakkın yanında yer almayı tercih etmiştir.. Babasının kendisini hapsettiği bir zamanda saraya gelen Kel ona Polat'tan çaldığı yüzüğü göstererek Polat'a götüreceğine ikna eder. Fakat Kel, onu Polat'a değil, Nişabsay Beyi'nin yanına götürür. Eserde cesur kadın rolüne sahip olan Yarkın, bir kadının sahip olduğu duygu yoğunluğunu da oldukça fazla hissettirir. Bunun yanında soğukkanlıdır. Mücadeleci bir ruha sahiptir. Cesareti ve kılıç kullanmadaki mahareti ile Nişabsay Beyi'nin sarayından kaçmayı başarır. Polat'a olan aşkı her şeyin üzerinde tutan sadakatli bir kızdır. Yirmi yaşlarında güzel bir kızdır.

Polat: Eserin ana karakterlerindendir. Ölmes Batır'ın sarayında otuzlu yaşlara kadar ona hizmet etmiştir. Bütün ailesi Ölmes Batır tarafından kardeşine kızlarını vermediği gerekçesiyle öldürülür ve yazdıkları mektuplarla birlikte sarayın bahçesindeki ceviz ağacının altına gömülürler. Polat burada öldürülenlerin kendi ailesi olduğunu öğrenir ve eserde bu gerçek Polat tarafından şöyle dile getirilir:

“Anne-baba ve akrabalarını bir ömür görmeyen, onların tatlı sözlerini işitmeyen, onları görmek yerine bir çuval dolusu çürümüş kemiklerine bakmak zorunda olan kişi, o kemiklerin çürümesine sebep olan konakta duramaz artık. Amcanıza kızını vermediği için harap olan bir köylü, o köylüyü hakkı gözettiği için evleri ile beraber heder edilen bir köy... Yine benim gibi bahtı kara oğlunu bu konağa bir ömür hizmetçi ettiniz! Ben

bu iki çift lafı size söyledikten sonra bu konaktan bir daha gelmemek üzere ayrılıyorum.”²⁹⁸

Bütün bunları öğrenen Polat, Han’ın ve Ölmes Batır’ın zalimliklerine tahammül edemez ve dağa çıkar. Üç ay içinde Han’ın ordusuna karşı çıkacak bir ordu kurar. Bundan sonra Yarkın’a olan aşkını bir kenara bırakır, aşk ile savaşı birbirine karıştırmaz. Savaş esnasında savaşı bırakıp karargâhına gelen Ölmes Batır’a bu konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

“... ”

Polat: Ben kız hırsız değilim ve olmam da! Ben taht hırsızları ile mertçe mücadele eden bir yiğidim. Sizin kızınızı düşünmekten de korkarım...

Batır: Düşünmekten mi korkuyorsun? Neden?

Polat: Cenk meydanında sadece cengi düşünmeli. Aklın yalnız savaşta olması gerekir. Akli başka yerde olanlar savaş meydanında kaybederler.”²⁹⁹

Polat, bahçivandır ve normal bir hayat sürer. Fakat olayların cereyan etmesiyle han yönetimine cephe alan Polat’a halkın da destek verdiği görülür. Dağa çıktıktan sadece birkaç ay sonra Han yönetimiyle savaşacak bir güce ulaşması halkın da zulüm eden yönetime cephe aldığı gösterir. Bu esnada Polat’ın han yönetimine olan öfkesinin bireysel öfkeden toplumsal öfkeye geçtiğine şahit oluruz. Polat’ın Yarkınay’a olan aşkı ise yerini vatan aşkına bırakacaktır.³⁰⁰ Eserin pek çok bölümünde buna dair Polat’ın beyanları bulunmaktadır:

“Tac-1 tahtın arkasında yurt var, memleket var, halk var... Onu düşünmemiz gerekir. Onun sorunlarını çözmemiz gerekir. Siz bana tac-1 tahtı önceki hanlar gibi memleketin kanını emmek için verdiyseniz, size geri vereyim. Bana böyle bir taht lazım değil! Sizin verdiğiniz tac-1 taht, memleketin derdine deva olmuyorsa ben bu işte yokum!”³⁰¹

²⁹⁸ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, *Yene Aldım Sazımın*, Gafur Gulam Nomidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent 1991, s. 289.

²⁹⁹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 360.

³⁰⁰ Fatma Açık, “Yarkınay (Yorqınay) Draması”, s. 18.

³⁰¹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 373.

Bu husus cedit edebiyatı döneminde kaleme alınan pek çok eserde kahramanlar aracılığıyla işlenir. Polat'ın "Tac-ı tahtın arkasında yurt var, memleket var, halk var... Onu düşünmemiz gerekir" sözleri Çolpan'ın çağdaşı Fitrat'ın kahramanının "Hindistonni sevganim, seni sevganim emasmi?"³⁰² sözlerini hatırlatır.³⁰³

Ölmes Batır: Han'ın en yakınındaki kumandanıdır. Öfkelidir ve hırslıdır. Yarkın'ın babasıdır. Yarkın'a olan sevgisi eserde açıkça görülür. Sarayındaki bahçıvanı Polat'ın ailesini, erkek kardeşine kızlarını vermediği gerekçesiyle öldürmüş, bahçedeki ceviz ağacının altına gömmüştür. Bütün bir aileden yalnızca Polat'ı öldürmemiş; onu da küçüklükten sarayına bahçıvan olarak yetiştirmiştir. Ceviz ağacının altında ailesinin kemiklerini bulan Polat bütün olan bitenleri Ölmes Batır'a, kızı Yarkın ile buluştukları bir gecede Batır'ın onları namussuzlukla suçlaması üzerine söyler. O günden sonra Han'a ve yaşanan zalimliklere karşı bir güç oluşturan Polat'a karşı Ölmes Batır, Han'ı savunmuştur. Savaş esnasında Nişabsay Beyi'nden bir mektup alır. Mektupta Yarkın'ı Polat'ın kaçırdığını söyler. Bunun üzerine Ölmes Batır, savaşı kazanacağı bir noktada bırakır ve Polat ile konuşmaya karar verir. Ölmes Batır, kızını Polat'ın kaçırmadığını öğrenince büsbütün savaşı bırakır. Ölmes Batır'ın savaşı bırakmasıyla Han mağlup olur ve sarayından kaçır. Han'a bağlılığıyla bilinen Ölmes Batır, kızının kaçırıldığını duyunca Han'ı ve tac-ı tahtı bir kenara bırakır ve kızını aramaya koyulur. Başka çocuğu olmaması Yarkın'ın üzerine düşmesine sebep olur. Kızı ile Han'ı arasında kalışı eserde çokça işlenmiştir.

"Batır: Bu memlekette benden daha güçlü adam yok! (Yerinden fırlar.) Ben gidiyorum!

Polat (Ayağa kalkar): Peki nereye?

Batır: Kızım, bahtı kara evladım neredeyse, oraya!

Polat: Siz buraya sarayı, Han'ı, tac-ı tahtı korumaya geldiniz. Bu yolda kaç günahsız biçarenin kanını döktünüz! Şimdi işinizi yarım bırakıp gidiyor musunuz? Bu mertlik mi Batır? Az önceki laflarınız bana has mıydı?

³⁰² Hindistan'a gönül verişim seni sevdiğim anlamına gelmez mi?

³⁰³ Süreyya Emincanova Ganiyevna, *Özbek Cedit Dramaturgiyaside Berkemal Evlod va Ideal Jemiyet Talkini*, Buhara Devlet Universiteti, Özbek Filologiyasi Kafedresi, Buhara 2014, s. 37.

Batır (Ağır bir edayla gönülden konuşur): Mertlik namus ile olur. Benim namusum viran oldu... Ben bundan sonra mert bir batır değil, namert bir celladım! Anladın mı?

Polat: Ya tac-ı taht?

Batır (Bağırır): Benim namusumu koruyamayan tahtı mı? Hı...³⁰⁴

Kel: Eserin önemli bir bölümünde olayları şekillendiren kişidir. Elli-elli beşli yaşlarda kopuz eşliğinde yar-yar söyleyen, raks edebilen, latifecilik yeteneği olan bir o kadar zeki, görünüş itibarıyla kel olan ilginç bir karakterdir. Geleneksel Özbek tiyatrosunda maskarabaz/kızıkçı eserde Kel ile vücut bulur. Kel'in bir maskarabaz/kızıkçı olması eserde canlı olarak verilir. Kel, İkinci perdede oyuna girer. Nişabsay Beyi'nin adamı olarak Polat'ın yanında bir buçuk ay kadar dağda kalır. Polat'tan Yarkın'ın ona verdiği altın yüzüğü çalar ve oradan ayrılır. Elindeki Polat'a ait olan nişanla Yarkın'ı kandırır ve onu Nişabsay Beyi'ne götürür. Nişabsay Beyi, Yarkın'ı kendine eş olarak almak ister. Nişabsay Beyi, Kel'ı öldürmeye karar verince durumu anlar ve Yarkın ile beraber kaçma planları kurarlar. Planlarında başarılı olurlar. İkinci perdede eğlenceli yönü ile dikkat çeken Kel, üçüncü ve dördüncü perdede hırslı bir görünüm kazanır. Beşinci perdede ise oldukça ciddidir. Olaylar ve mekanlararası iletişimi sağlayan kişidir. Polat'ın çadırından sonra Ölmes Batır'ın evinde ardından Nişabsay Beyi'nin sarayında yer alır. Son olarak da Yarkın'ın babasına yazdığı mektubu Ölmes Batır'a ileten kişidir.

Hanzade: Han'ın yirmi beş yaşındaki oğludur. Eserdeki ismi Tavhanbek'tir. Fakat ismi ile anılmaz, Hanzade olarak anılır. Onun anan kişi sadece Mama Hatun'dur ve eserde sadece bir kez geçer. Ak yüzlü ve güzel bir görünümüne sahiptir. Hırslıdır. Ölmes Batır'ın Yarkın'ı evlendirmek istediği kişidir. Oyunun son perdesinde görünür. Önceki perdelerde sadece bahsi geçer. Han, sarayı bırakıp kaçtığı anda Hanzade kaçmaz ve sarayın Han dönemindeki hizmetkârı tarafından iki hafta boyunca saklanır. Polat'ı öldürmek için toplantıların yapıldığı odadaki gizli bölme yerleşir. Polat'ın orada yalnız olduğu bir zamanda çıkar ve hançerle öldürmek ister. Başarılı olamaz. Polat'ı öldürmek istemesinin sebebi taht değil, Yarkın'a olan sevgisidir.

³⁰⁴ Abdülhamid Süleyman Çolpan, "Yarkınay", s. 362.

“Polat (Nefes nefese kalır, soyulan elini diğer eliyle ve ağzıyla bağlar, Hanzade’ye): Mertlik meydanında kaçıp tehada devirmek mi istiyordun? Mertler meydanından sağ çıkan adam tehada da boş değildir elbet.

Hanzade (Güç bela): Mertler meydanında saltanat, devlet, Tac-ı taht savaşı vardı... (Biraz sessizlik.) Bu aşk, sevgi meydanı, tehada, köşe bucaklarda olur...”³⁰⁵

Mama Hatun: Oyunun gelenekçi kadın figürlerindedir. Ölmes Batır’ın sarayında çalışan Mama Hatun, annesi olmayan Yarkın’a annelik yapar. Ölmes Batır’a sadıktır. Bu sebepten dolayı Yarkın ile Ölmes Batır arasında kalmıştır. Ellili yaşlardadır.

Kumru: Oyunun cesur kadın figürlerindedir. Sarayın hizmetçilerinden olan Kumru, 17-18 yaşlarındadır. Polat’a âşıktır fakat ondan karşılık görmez. Kıskanç biridir. Sarayın sultanı olan Yarkın ile çatışır. Bunun üzerine Polat ile Yarkın havuz kenarında baş başa konuşurlarken Ölmes Batır’a onları şikâyet eder. Bu olaydan sonra Polat, dağa çıkar ve kısa bir süre sonra savaş başlar. Kumru aynı gün saraydan uzaklaştırılır ve eserde sonraki perdelere yer almaz.

Nişabsay Beyi: Eserin üçüncü perdesinde beliren Nişabsay Beyi’ni Çolpan katılımcılar kısmında şu şekilde tarif etmiştir: Çirkin, haşin, soğuk ve mağrur. Kel aracılığıyla Yarkın’ı kaçıtır. Yarkın’ı zorla kendine eş yapmak isterken Yarkın’ın yumuşak davranışlarıyla karşılaşır. Bu sırrı bilenleri öldürmek niyetindeyken Yarkın onlarla bir olur ve oradan kurtulur. Oldukça kurnaz olan Nişabsay Beyi, Ölmes Batır’a Yarkın’ı Polat’ın kaçırdığını yazan bir mektup göndererek Ölmes Batır’ın düşmanlığından kurtulur. İkinci mektup ise Yarkın ağzından yazılmıştır fakat o mektubu göndermeye ömrü yetmez. Düğün gecesi Yarkın tarafından hançerle öldürülür.

Uzun Pehlivan: Nişabsay Beyi’nin adamlarındandır. Uzun boylu ve heybetli görünümünden dolayı Uzun Pehlivan olarak adıyla anılır. Bey’in Yarkın’ı kaçırdığını bilmesinden dolayı Nişabsay Beyi’nin ölüm fermanı verdiği saray çalışanlarından biridir. Boranbay ile arasını bozmaya çalışır ve onu Boranbay’ın yerine korbaşı yapacağını söyler. Bey’in sarayında mutfakta çalışan Teyze’nin de oğludur. Nişabsay Beyi onu düğün gecesi harem dairesinde kapıda bir günlüğüne nöbetçi tayin eder. Yarkın, kapıda duran Pehlivan’ın bıçağıyla Bey’i öldürür.

³⁰⁵ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 372.

Teyze: Uzun Pehlivan'ın annesidir. Elli beş yaşındadır. Kısa boylu bodur, cılız ve ağır bir ihtiyar kadındır. Nişabsay Beyi'nin sarayında ekmek yapmakla görevlidir. Yarkın'ı düğün gününe hazırlanması görevi ona Nişabsay Beyi tarafından verilir. Bey'in öldürecekleri arasındadır fakat Bey öldürülünce canını kurtarır. Bu esnada Uzun Pehlivan, onun annesi olduğunu söyler.

Boranbay: Nişabsay Beyi'nin adamlarından biridir. Otuzlu yaşlarda bodur ve gayretli bir gençtir. Evlenmemiştir. Bey tarafından Uzun Pehlivan'a karşı kışkırtılmıştır. Düğün gecesine kadar korbaşıydı. Bey onu öldüreceğinin anlaşılmasında için ona evlenecek on altı yaşında genç olgun bir kız bulunduğunu söyler. Bu sayede onu elde tutar.

İhtiyar: Oyunun yardımcı karakterlerindedir. Altmışlı yaşlarda nur yüzlü bir ihtiyardır. Polat, onu babası olarak görür ve *baba* diyerek seslenir. Beşinci ve altıncı perdede görülür. Polat ona pek çok konuyu danışır ve mühim konularda fikirlerini alır. Polat'ın yaşamından haberdardır. Polat'ın akıl hocalığını yapar.

Hizmetkâr: Han'ın hizmetkârlarındandır. Han'ın yanında uzun yıllar kalmış ve bütün sırlarından haberdardır. Polat, sarayın hâkimiyetini ele geçirincede Hanzade'yi iki hafta kadar sarayda saklar ve Polat'a karşı kışkırtır. Toplantı odasındaki gizli bölmeyi Hanzade'ye açar ve Polat'ı öldürmek için plan yaparlar. Hanzade, Polat'ı öldürmek için fırladığında hemen yardıma gelir ancak Yarkın içeri girince hemen oradan kaçar.

Yolçibek: Eserde Yolçibek adında iki karakter bulunmaktadır. Biri Ölmes Batır'ın sarayındaki bekçi görevindeki kişidir. Diğeri ise Polat'ın ordusunda güvendiği yakın adamlarındandır. Fakat eserde Yolçibek ile ilgili açık bulunmamaktadır. Şayet Yolçibek tek bir kişi ise iki farklı mekânda bulunan Yolçibek kişisi arasında hiçbir tiyatral bağ ve bulunmamaktadır. Ölmes Batır sarayındaki Yolçibek ile Polat'ın askeri olan Yolçibek iyi kılıç kullanan kişiler olsa da bu aynı kişi olduğuna delil olmadığından bu kişi ile ilgili değerlendirmeleri farazi kılmaktadır. Bu sebeple her iki Yolçibek kişisi ile ilgili bilgiler vermek zarurieti doğmuştur. Ölmes Batır'ın sarayındaki Yolçibek, iyi kılıç kullanan birisidir. Sarayın kapısında bekçi olarak görevlidir. Ölmes Batır ondan başkasına bekçi olması için güvenmez. Eserde diyalogu bulunmaz, figürandır. Polat'ın askeri olan Yolçibek, gayretli ve savaşçı bir askerdir. Polat'a sadakatile bağlıdır. Polat

yaralanınca kendisinin yerine Yolçibek'i kumandan olarak tayin eder. Yine Polat'ın askeri olan Yolçibek'in diyalogu bulunmaz.

Genç Nöbetçi: Polat'ın ordusundaki askerlerden biridir. Otuzlu yaşlardadır. Polat'ın karargâh çadırında nöbetçilik yapmıştır.

I. ve II. Yiğitler: Polat'ın ordusundaki gençlerdendir. Her ikisi de otuzlu yaşlardadır.

I. ve II. Ulaklar: Polat'ın ordusundaki gençlerdendir. Otuzlu yaşlardadırlar. Karargâh ile savaş meydanı arasındaki irtibatı sağlarlar.

Taşlakbay: Nişabsay Beyi'nin ulağdır. Taşlakbay'ın rolü bulunmamaktadır ve figürandır. Dramatik örgü içerisinde diyalogu yoktur. Nişabsay Beyi'nin Polat'ı kaçırdığını haber veren mektubu ulaştıran kişidir.

3.2.2. Mekân

Edebi sanatlarda mekân olay örgüsünün gerçekliğe dayanmasını sağlayan etkili bir yapı unsurudur. Mekân tasviri ile olay örgüsüne giriş yapılır. “...mekânla eserde nakledilen vaka zinciri arasındaki münasebeti gözden uzak tutamayız. Metinde ifade edilen şartlarda ve belirtilen zaman zarfında, eserde anlatılan vaka zincirinin zuhuru için nasıl bir mekâna ihtiyaç vardır suali, itibarî âlemin bazı hususiyetlerini anlamamıza yardım ettiği gibi bizi, eserde tatbik edilen yapma ve yaratma tarzının eşiğine kadar götürür.”³⁰⁶ Roman tekniği gibi tiyatrodaki teknik olarak perde başında bir tasvir girişi ile mekân tasvirlerine yer verilir. Fakat tasvirin edebî sanatlar arasında türü çok olmasına rağmen tiyatro sanatında daha çok fiziki çevreyi temel alarak realist bir tasvir denemesine girişir yazar.³⁰⁷ Tiyatrodaki yer/mekân kavramı dekorla ifade edilir. Yaklaşık olarak iki bin beş yüz yıllık tiyatro yolculuğunda dekor yani mekân tasviri zaman içinde günümüzdeki çeşitliliğe ulaşmıştır. Klasik tiyatrodaki yani tragedyada dekor bir tapınağın önü veya sarayın kapısıdır. Kral, tapınak ya da saray merdivenlerinin en üst basamağında yer alır. Klasik komedyada ise rutin dekor, sokaktı. Oyunun tüm kişileri burada sahne alırdı ve olay örgüsü burada gelişirdi.

³⁰⁶ Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* (3. Baskı), Akçağ Yayınları Ankara 1998, s. 141.

³⁰⁷ Mehmet Tekin, *Roman Sanatı 1 (Romanın Unsurları)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018, s. 149-150.

Ortaçağda ise sabit bir dekor bulunurdu ve oyun bu dekora göre yazılır ve sahnelenirdi. Sahnenin bir ucunda cennet tasviri diğer ucunda cehennem tasviri yer alır ve ortada bir mabed (tapınak, kilise vs.) bulunurdu. Dekorun çeşitlenmesini ilk defa Rönesans'ta görüyoruz. Dekor bu zamanda önem kazanmış ve XIX. yüzyılda dekorda gerçekçilik arttı ve detaya inilmiştir.³⁰⁸

Çolpan, Yarkınay tiyatrosunda altı perdenin tümünde farklı mekânlar oluşturmuştur. Edebi türlere hâkim olan Çolpan, tasvirleri güçlü bir şair ve yazardır. Her perdenin girişinde okurun bulunacağı mekâm etkili ve güçlü cümleler ile tasvir eder. İlk perde Ölmes Batır'ın sarayında açılır. Ölmes Batır'ın evinin bahçesi şu şekilde tasvir edilmiştir:

“Ölmes Batır'ın kalesinin bahçesindeki kayısı ağaçlarının dibi. Karşısındaki kayısı bağlarından sonra elma bahçeleri, onun arkasında uzunca üzüm çardakları. İlbaharın başlangıcı: Bütün ağaçların yaprakları yemyeşil, taze çiçekler sıra sıra açmışlar. Vakit gece yarısına yaklaşıyor, ağaçların arasından ay ışığı sızıyordu. Uzaklarda sütbeyaz bir aydınlık. Etrafta ise ağır ve gizemli bir sessizlik hâkim.”³⁰⁹

İkinci perde aynı evin bahçesinde açılır. Bahçedeki havuzun tasvirini yapar:

“Geniş, küçük bir seki, onun yukarısında, arka tarafında bir havuz. Havuzun etrafında dizilmiş yaşlıca kır ağaçları, onların arasında üç-dört top salkım söğütler. Dalları suya değiyordu. Havuzun öteki tarafı nar ağaçları, onun arkasında yine kat kat üzüm salkımları, mevsim; yazın başları, vakit; yatsı vakti... Ayın soluk parıltısı ile nar ağaçları ve üzüm salkımları bütünüyle sade bir karaağaç olarak görünüyordu. Sekiye kilimler serilmişti, zamane kandillerinden birkaçı, parlaklığından daha fazla duman yayıyordu.”³¹⁰

Üçüncü perde Nişabsay Beyi'nin bahçesinde açılır. Bahçe tasviri ile üçüncü perdeye giriş yapan okuyucu perde içinde evin diğer odalarını karakterlerin verdiği imkân dâhilinde öğrenebilmektedir:

³⁰⁸ Özdemir Nutku, *Dram Sanatı (Tiyatroya Giriş)*, Kabalcı Yayıncılık İstanbul 2013, s. 187-189.

³⁰⁹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 275.

³¹⁰ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 291.

“Nişabsay Beyi’nin bahçesi. Etrafında kalın, çiçekli, yüksek köhne duvarlar uzaklardan görünüyor. Ağaçların arasında küçük bir seki. Üzerinde kilim, yatak, yorgan, hayvan postundan yapılmış bir döşek ve diğer birçok şey.

Gündüz vakti. Sekiyi güneşin keskin ışıklarından yaşlı ve yüksek ağaçların dalları ve yaprakları saklıyor. Gölge, vakit akşama yakın.”³¹¹

Dördüncü perdede olaylar Nişabsay Beyi’nin evinde cereyan ediyor. Gelişen olaylar neticesinde Bey’in harem dairelerinden biri gelin evi gibi süslenir:

“Nişabsay Beyi’nin harem dairelerinden biri, ak tebeşir ile ağartılmış, geniş, ihtişamlı bir ev: Gelin evine yaraşır şekilde iyice süslenmiş. Karşıda küçük bir seki, o da güzelce bezenmiş: Onun iki yanında ikişer oyma mihrap. Bu mihraplara birer kadim zamanın ağaçtan yapılmış ihtişamlı sandıkları yerleştirilmiş. Üzerlerine yeni, çeşit çeşit yorganlar yerleştirilmiş. Yorganların üzerlerine güzel ve temiz çarşaf serilmiş.”³¹²

Beşinci perde Polat’ın ve haksızlığa boyun eğmeyenlerin mesken edindiği dağlarda açılır. Yarkınay tiyatrosunda hak-adalet üzerinden şekillenen kişiler ve olay örgüsü, mekân üzerinde de yaşam alanı bulur. Saraylar haksızlığın meskeni olurken haksızlığın karşısında ise dağ mevhumunun olduğunu görüyoruz. “*Büyük dağlar, Türk mitolojisinin de en önemli motifleridir.*”³¹³ Türklerin dinî inanışlarında yeri olan dağların şüphesiz ki göğe yakınlığı ve ulaşılmazlığı tanrıyı çağrıştırdığı için Türk mitolojisinde yeri önemlidir. Polat ise inandığı yüksek davasını, yüksek dağlarda arar:

“Polat’ın Karargâhı... Dağın yamacına kurulmuş bir çadır. Geniş, ev gibi. Ziyet yok. Sadece duvarlarında kılıçlar, kalkanlar asılmış. Karşıda taştan yapılmış bir kişilik bir seki. Üstüne bir döşek serilmiş. Onun çevresine meşe odunlarından sekiler yapılmış. Onlara da kilimler serilmiş.”³¹⁴

Altıncı perde Han’ın taht evinde açılır. Bu kez tahtta Polat vardır. Han savaştan kaçır ve tac-ı tahtı Polat’a bırakır. Genel görünümü kendi verdikten sonra karakterler aracılığıyla mekân tasvirlerini tamamlar:

³¹¹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 309.

³¹² Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 325.

³¹³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi 2*, Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1971, s. 284.

³¹⁴ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 347.

“Han’ın taht evi. Bir yanda taht, tahtın karşısında, aşağıda bir kapı. Tahtın başköşesinde yine bir kapı. Odanın dört duvarında insan boyundan daha az şark usulü güzel bir pencere, arkasından geniş ve çok ağaçlı bir bahçe görünür. Dışarı berrak ışıklı, sarayda ay parlaklığı. Perde açıldığında sarayda kimseler yoktur. Biraz sonra pencerenin arkasında iki kişi görünür.”³¹⁵

Taht odasında bir gizli bölme de vardır. Bu gizli bölme bir insanın girebileceği kadar geniştir. Toplantıya iştirak etmediği zamanlarda Han, buraya adamını yerleştirir olan bitenden haberi olur. Hanzade ile Hizmetkâr arasında bu sır küpü denilen gizli bölme şu şekilde verilmiştir:

“Hizmetkâr (Hanzade’ye yol verir): Siz Hanzade olsanız da, bu karargâhta büyüseniz de onun sırlarını biz hizmetkârlar kadar bilemezsiniz. Böyle gelin, ben size bir sır göstereyim. (Tahtın yanındaki duvarın deliğine bir küçük bir dal takar.) İşte, gördünüz mü? (Taktıktan sonra duvardan bir kapı açılır ve bir kişinin sığabileceği bir yer görünür.) İşte bir kişi rahat sığar. Burası babanızın sır küpüdür.

Hanzade: Sır küpü mü?

Hizmetkâr: Evet, sır küpü. Vezir-i azamlar, komutanlar, memleketin aksakalları, ulu batırlar bazı zamanlarda birbirleri ile burada toplanırlardı. Bu toplantılarda babanız bu sır küpüne güvenilir bir adamını koyar ve onların bütün konuştuklarından haberdar olurdu. Bir iki defa kendi de girmiş...

Hanzade: Bu sır küpü çok adamın başını yedi desenize!”³¹⁶

3.2.3. Zaman

Edebi eserlerde zaman, anlatının yapı unsurlarından biri olarak kabul edilir. Cereyan eden olaylar silsilesi bir zaman içinde meydana gelir. “*Anlatı ister söz, ister yazıyla sunulsun, inşa edilmiş bir yapıdır. Doğal olarak, belirli bir amaç doğrultusunda inşa edilen bu yapı, zamana bağlı olarak asıl değerini bulur ve zaman içinde idrak edilir.*”³¹⁷ Anlatı bir kurgudur ve anlatıya bağlı unsurlardan olan zaman da bir kurgudur.

³¹⁵ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 364.

³¹⁶ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 364-365.

³¹⁷ Mehmet Tekin, s. 117.

“Zaman, yaşamın öznel süreçlerini, sözüm ona nesnel ölçütlerle belirlemek amacıyla üzerinde anlaştığımız bir kurguya eğer, anlatı ve zaman birbirinden ayrı düşünülemez.”³¹⁸ Edebi metinlerde zaman kavramı iki türlü ilerlemektedir. Eserin yazıldığı zaman ve olayların cereyan ettiği zaman dilimi. “Eserde nakledilen bir vaka, bir de onun anlatılma işi olduğu daha önceki bölümlerden anlaşılmalı. Vaka, bir müddet zarfında cereyan eder. Anlatıcı bu vakayı, vaziyete göre, yine bir müddet zarfında öğrenir ve nakleder... Vaka ve anlatma zamanı itibarı olmalarıyla bildiğimiz zamandan ayrılırlar.”³¹⁹ Modern tiyatro üç farklı türe ayrılır: Tragedya, komedi ve dram. Kronolojik olarak klasizmin etkisinde ilk doğan tür tragedya oldu. Daha sonraki süreçte komedi ve günümüze en yakın tür olan dram türü ile devam eden bir süreç görüyoruz. Zaman konusu özellikle tiyatronun türlerinde de farklılık göstermek suretiyle gelişim göstermiştir. Tragedyada üç birlik kuralına göre “yirmi dört saatlik” dilime sıkıştırılan zaman, dram türünün üretken yazarı Şekspir’den sonra parçalanmış ve zaman, tiyatro sanatında daha uzun bir dilimi ifade eder hale gelmiştir.

Yarkınay dramasında olayların geçtiği tarihî dönem ile ilgili kesin bilgi verilmemekle birlikte çıkarım yapacağımız kısımlar bulunmaktadır. Eserde Han’ın veziri *Satkın İnak*’tan bahseder.

“Hizmetkâr: Doğru, bizim gibi insanlar olsa da deyin! Burada söylediklerinden yanıp gidenlerin hepsi büyük adamlardır... Satkın İnak’ı bilir misiniz? (Hanzade sessiz.) “Satkın İnak” diye birini işitmediniz mi?

Hanzade: İşitmiş gibiyim... Aklımda kalmamış.

Hizmetkâr: O adam büyük babanızın en uyanık, en zeki veziriydi. Çin’den, Hindistan’dan, Afganistan’dan olsun, nereden bir elçi gelse o Satkın İnak konuşur, iş bitirirdi. Büyük babanızın en güvenilir adamıydı. Kendi aklına, zekâsına güvenerek komutanların birini aynen buraya yerleştirmiş. Dolabın içindeki adam duyduklarını aynen büyük babanıza yetiştirmiş... O gece o adam ortadan kayboldu.”³²⁰

Satkın (sotqin), kelime anlamı olarak *hain* demektir. Fakat eserde bu takma ad olarak kullanılır. Eserde *Satkın İnak* olarak bahsedilen kişinin her hangi bir hainliğinden

³¹⁸ Jale Parla, *Don Kişot’tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 231.

³¹⁹ Şerif Aktaş, s. 117-118.

³²⁰ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 365.

bahsedilmez. İnak (inoq) ise “Buhara Emirliğinde emirin buyruklarını yerine getiren, emir adına gelen mektupları okuyan, emirin güvenini kazanmış durumdaki görevli kişi”³²¹ için kullanılır. Bu çıkarım bize eserin Buhara Emirliği’nde geçtiğini salık verse de *Inak* unvanı Türkistan hanlıklarının tamamında kullanılan unvan olduğundan bu çıkarım zaman konusunda net bilgi vermemektedir.

Yarkınay piyesi bir olay örgüsüne sahip olmakla beraber olaylar belli bir kronolojik sırayla verildiği için zaman oyunda belirli bir zemine oturtulmuştur. Birinci perde ilkbaharın başına tekabül eder. Herhangi bir ilkbahar günü, bir gece yarısı açılan perdenin giriş kısmında Çolpan, okuru zamandan haberdar eder:

“İlkbaharın başlangıcı: Bütün ağaçların yaprakları yemyeşil, taze çiçekler sıra sıra açmışlar. Vakit gece yarısına yaklaşmıştı, ağaçların arasından ay ışığı sızıyordu. Uzaklarda sütbeyaz bir aydınlık. Etrafta ise ağır ve gizemli bir sessizlik hâkim.”³²²

Kuzey yarım kürede ilkbahar mevsimi mart, nisan ve mayıs aylarındadır. İlkbaharın başı, Nevruz’u işaret eder. Baharın gelişini bütün Asya halkları, *Nevruz Bayramı* olarak kutlar. Nevruz sadece doğanın yeniden dirilişini değil, sıkıntılarla boğuşan halkın da yeniden doğuşunu simgeler. Çolpan’ın hikâyesini olumlu sona erdireceğini düşünürsek Nevruz’da olayların açılışı tesadüf değildir. Birinci perde aynı gün gece kapanır. Çolpan’ın ikinci perdenin hemen başında verdiği bilgiye göre birinci perde ile ikinci perde arasında iki-üç aylık bir zaman dilimi vardır. Nevruz’da başlayan olaylar zinciri ikinci perdede mayıs, haziran aylarında devam eder. İkinci perde başlarken Çolpan, zamanı şu cümlelerle hatırlatır:

“Geniş, küçük bir seki, onun yukarısında, arka tarafında bir havuz. Havuzun etrafında dizilmiş yaşlıca kır ağaçları, onların arasında üç-dört top salkım söğütler. Dalları suya değiyordu. Havuzun öteki tarafı nar ağaçları, onun arkasında yine kat kat üzüm salkımları, mevsim; yazın başları, vakit; yatsı vakti...”³²³

İkinci perde bir günlük kısa bir sürede cereyan eder. Hatırlanacağı üzere bu perdede Yarkın, Kel’in entrikasına kanacak ve Kel onu Polat’a değil, Nişabsay Beyi’ne götürecektir. Yarkın ile Kel’in bu yolculuğu verilmez; Çolpan bu olayı ilerleyen

³²¹ bk. “İnoq”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, s. 213.

³²² Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 275.

³²³ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 291.

bölümlerde geriye dönüş tekniği ile verir. İkinci perde ile üçüncü perde arasında bir haftalık zaman dilimi vardır:

“Gündüz vakti. Sekiyi güneşin keskin ışıklarından yaşlı ve yüksek ağaçların dalları ve yaprakları saklıyor. Gölge, vakit akşama yakın.”³²⁴

Dördüncü perdenin girişinde Çolpan, herhangi bir zaman dilimi paylaşmamıştır. Fakat olayın seyrinden birkaç gün geçmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Nişabsay Beyi bu perdede harem dairelerinden birini gelin odası olarak hazırlatmış ve bu düğünün duyulmamasını istediği için ev içinde geçeceğini söylemiştir. Oldukça acele hazırlandığı belli olan gelin odası kısa bir zamanın ürünüdür.

Beşinci perde için de bir zaman verilmemiştir. Bu perde Polat’ın karargâhında açılır. Olayın seyrinden dördüncü perdenin ardından eşzamanlı olarak mekân değişikliğine gidilerek beşinci perdede olayların devam ettiğini anlıyoruz. Beşinci perdede olaylar aynı gün sonlanır. Beşinci perde ile altıncı perde arasında en az iki haftalık zaman dilimi vardır. Bu zaman dilimi ise Hanzade ile Hizmetkâr arasında geçen konuşmadan çıkarılmaktadır:

“Hizmetkâr: Evet, o Ölmes Batır, onun kaynatası! (Şehzade iğrenir.) O da bu gece, buraya kızını görmeye, onunla konuşmaya gelecekmış. Eşkıya Polat’ın yalnız olacağı zamanlar da çok. O, çoğu zaman geceleri yalnız kalır. Bir şeyler düşünür muhakkak... Belki bugün... (Dolabı gösterir.) Buraya girip bir bekle. Eğer doğru düşündüysek iş biter, olmazsa yarın var, öbürsü gün var.

Hanzade: Yarına ya da öbür güne kalırsa olmaz. Şimdi benim varlığımı öğrenmeleri de ihtimal.

Hizmetkâr: Onlar kıyamete kadar burayı bilemezler, rahat olun. Ne nöbetçileri, ne vakanüvisleri, ne de casusları var, hiçbir şeyleri yok! Sizi iki haftadan beri saklıyorum. Biraz daha saklayacağım. Siz işinizi hemen bitirebilseydiniz, ben de hemen kaçırdım.”³²⁵

Altıncı perde bir günde içinde sonlanır ve böylece oyun biter.

³²⁴ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 309.

³²⁵ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 366.

3.2.4. Eserin Dil ve Üslup Özellikleri

Anlatıda yapı unsurları, anlatım teknikleri, olay örgüsü önem arz etse de, anlatının kaynağına özgün dil ve üslup birliği anlatının temel öğelerinden sayılmaktadır. Dil ve üslup anlatının ele alınış biçimidir. “*Dil, bir ‘anlatım’ ve ‘iletişim’ aracıdır.*”³²⁶ Edebî türler bu araçtan farklı biçimlerde yararlanırlar. Edebî türlerin içerisinde olan tiyatro ise bir anlatım ve iletişim aracı olan dili, en sade haliyle kullanan türdür. Bu tiyatro türünün, sanatsal metinlerin göstermeye dayalı metinler başlığı altında sınıflandırılmasından kaynaklıdır. Tiyatro, göstermeye bağlı bir türdür ve bu nedenle tiyatrodaki mesaj açık ve anlaşılır olmalıdır. Üslup ise “*anlatımın kazandığı biçimdir. Bir metin; dil, imlâ, noktalama, cümle, konu, zaman, vak’a, mekan... vs. gibi bir dizi birimden oluşur.*”³²⁷ Mehmet Tekin, anlatının yapı unsurlarının her birini üslup ile birleştirir. Üslup tüm bu yapı unsurlarının ele alınış biçimidir. Yazar ise özgünlüğünü dil ve üslup özelliğindeki farkından elde eder.

Ceditçi aydınlar dil ve üslup meselesine büyük önem vermişlerdir. Dil ve üslubu tüm Türk halklarının birbiri ile anlaşabilmesine bağlayan Gaspıralı İsmail, “*çağdaşlaşma hamlesine de dilden başlamak gerektiğine inanıyordu. İki kol halinde devam eden Çağatayca ve Osmanlıca yazı dillerini tek dil haline getirmek azmiyle yola koyulmuştu.*”³²⁸ Oluşturulacak yeni edebî dil, tüm Türk-İslam dünyasının da kabul edebileceği ortak bir dil olmalıydı. Gaspıralı İsmail, “*bunun için aslında gelişmiş bir yazı dili olan Osmanlı Türkçesini sadeleştirip, yalın bir hale sokarak, ortak edebî dil şeklinde yaygınlaştırmaya karar verir.*”³²⁹ Gaspıralı İsmail, yeni bir dilin temelini Tercüman gazetesinden önce yayımladığı Tonguç ve Şafak dergilerinde kullandığı İstanbul Türkçesi ile attı.³³⁰ Zira ortak dil meselesine büyük ehemmiyet veren Gaspıralı İsmail, *dilde, fikirde, işte birlik* anlayışında fikirden ve işten önce dil birliğini zikretmesi boşuna değildir.

Gaspıralı dil üzerine yazdığı yazılarla Türk-İslam aydınları arasında bu meseleyi işledikten sonra aydınların topyekün bir dil inşasına girişmesi ile ceditçi aydınlar,

³²⁶ Mehmet Tekin, s. 164.

³²⁷ Mehmet Tekin, s. 175.

³²⁸ Nevzat Kösoğlu, *Türk Dünyasında Yeni Bir Medeniyet Tasarımı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 61.

³²⁹ Gaspıralı İsmail, “İsmail Gaspıralı’nın Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, Yavuz Akpınar (Haz.), *Fikrî Eserleri* (s. 11-57), Ötüken, İstanbul 2016, s. 52-53.

³³⁰ Nevzat Kösoğlu, s. 61.

eserlerinde bu dili kendi üsluplarını da kazandırarak geliştirdiler. Çolpan da eserlerinin ekserisinde ortak dil anlayışını kabul etmiştir.

Çolpan, sanat hayatının ilk yıllarında Özbek Türkçesindeki Arapça ve Farsça hâkimiyetine karşı çıkmış, millî edebiyatın ise ancak millî bir dil meydana getirmekten geçtiğini belirtmektedir. İlk yazılarını yayımladığı Sadayi Türkistan gazetesi ve Ayna dergisinin de dil üzerine fikirleri bu şekildeydi.³³¹ Zaman içerisinde millî bir dil inşasına girişen Çolpan ve arkadaşları, 1918 yılında Fıtrat'ın kurduğu Çağatay Gürüncü'nün³³² etkisiyle Özbek Türkçesini yüceltmişlerdir. Çağatay Gürüncü'nün Çolpan'ın dil ve üslubunun şekillenmesinde etkisi büyüktür. Çolpan'ın kendisinden sonra etkilediği Özbek yazar Aybek, Çolpan'ın dil ve üslubu üzerine şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “Bugünkü genç nesil, onun sade dilini, tatlı üslubunu ve tekniğini çok seviyor. Genç nesil ondan pek çok güzellikler alıyor”³³³ Aybek'in bu değerlendirmesinden Çolpan'ın dil ve üslup yönünden yeni bir merhale olduğunu çıkarıyoruz.

Çolpan üslubunu henüz ilk şiirlerinden sonra oluşturmuştur. Çolpan'ın şiirde pek çok dil ve üslup denemesine girişmiştir. Osmanlıca yazmış olduğu şiirlerinin varlığından haberdarız. Kaleme aldığı diğer türlerde de dil ve üsluba pek çok kazanımlar sağlamıştır. Bu kazanımların başında halk kültürü unsurları gelmektedir. Özellikle doğup büyüdüğü Fergana'nın, şiveleri eserlerinde kullanmıştır. “Çolpan, halk dilinin en büyük destekçisi olarak bu hazineden ziyadesiyle faydalanmıştır. Özellikle Keçe ve Kündüz romanında kullandığı halk dili ile eseri zenginleştirmiştir.”³³⁴ Çolpan'ın Keçe ve Kündüz romanı Endican'da geçmektedir. Eserde Endican ağzının örneklerini çokça görmekteyiz.

Çolpan, edebi eserlerde yabancı kelimelerin kullanımı hakkında seküler davranmıştır. Bu tarz dildeki alışverişleri doğal karşılamış, anadile olumsuz bir etkisi bulunmuyorsa kullanmaktan çekinmemiştir. Çağatay Türkçesinin devamı olan Özbek Türkçesi, Arapça ve Farsçadan oldukça fazla etkilenmiştir. Özbek Türkçesinin zaman içerisinde sistematikleşmesiyle bu dillerden Özbek Türkçesine geçen Arapça ve Farsça

³³¹ Marufcan Yoldaşev, *Çolpan Sözüning Sırları*, Maneviyat, Taşkent 2002, s. 6.

³³² Çağatay Meclisi.

³³³ Marufcan Yoldaşev, s. 9.

³³⁴ Marufcan Yoldaşev, s. 30.

kelimeleri zenginlik olarak kabul etmiştir. Çolpan, Yarkınay tiyatrosunda Arapça ve Farsça tamlamalara da yer vermiştir. Farsça ve Arapça tamlamalar eserin üslup özelliğine etki etmiştir. Yarkınay piyesinde Arapça veya Farsçadan geçen tamlamalar aşağıda verilmiştir:

Sadqai oshiq, “Aşk sadakati”

Maydoni siyosat, “Siyaset meydanı”

Soyayi davlat, “Devletin gölgesi”

Sadqayi sari, “Sadaka-i cariyeye”³³⁵

Duoi jon, “Can duası”

Umri davlat, “Devletinizin ömrü”

Bazmi jamshid, “Bezm âlemi”

Mayi nob, “May-i Nab”³³⁶

Mahzi adolat, “Mahz-i adalet”³³⁷

Arshi a'lo, “Arş-ı âlâ”³³⁸

Vaziru vuzaro, “Vezir vüzera”

Yarkınay piyesinde Çağatay Türkçesinden geçen “ve” anlamına gelen “u” bağlacı da çokça kullanılmıştır. Aşağıda, metinde saptanan örnekler verilmiştir:

Tog' u tosh, “Dağ ve taş”

Sabru toqat, “Sabır ve takat”

G'azabu qahr, “Gazap ve kahr”

Jabru zulm, “Zorlayış ve zulüm”

³³⁵ Başınızın gözünüzün sadakası olsun anlamında.

³³⁶ Su katılmamış şarap.

³³⁷ Tam anlamıyla adalet anlamında.

³³⁸ Allah'ın büyüklük ve yüceliğinin ve herşeyi kuşatan sınırsız egemenliğinin tecelli ettiği yüce yer.

Siru asror, “Sır ve esrar “

Kayfu safo, “Keyf ve sefa”

Deyimler, gerek gerçek anlamı gerek mecazi anlamıyla kendine özgü bir mana taşıyan kalıplaşmış söz öbekleridir.³³⁹ “Gerçekliği sanatsal olarak tasvirlemede ve onu okurun hayalinde tam ve açık şekilde meydana getirmede deyimlerin yeri, önemi eşsizdir. Deyimler, genel olarak, yaşamdaki olayları ve hadiseleri gözleyip toplumdaki olumlu ya da olumsuz halleri değerlendirip hayat tecrübelerinden halkın ders çıkardığı ve kıymetlendirdiği kendine özgü sanatsal ifadelerdir.”³⁴⁰ Deyimlerin dil ve üslup üzerindeki etkisi bu nedenle etkilidir. Çolpan, eserlerinde deyimlerden fazlaca yararlanmıştır. Yarkınay piyesi folklorik bir eser olduğu için Çolpan, deyimlerden çokça faydalanmıştır. Yarkınay piyesinde geçen deyimler ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları aşağıda sıralanmıştır:

Ko'zdan narıga bormoq, “Göz önünden kaybolmak”

Nafasni sovuq qilmoq, “Ağzından yel almak”

Joni bo'g'ziga kelmoq, “Canı boğazına gelmek”

Ko'z oldi qorong'ilashmoq, “Gözlerine perde inmek”

Og'ir yuk bosganday bo'lmoq, “Başından aşağıya kaynar sular dökülmek”

Tuyaday bo'lip qolmoq, “Evde kalmak”

Yerga qaratmoq, “Yüzünü kara çıkarmak”

Tizzasiga bosh qo'ymoq, “Dizlerine kapanmak”

Gap chiqmoq, “Söz çıkmak”

Gapni yoqqa burmoq, “Lafı çevirmek”

Toshday qotgan, “Taş kesilmek”

Qulog'idan ketmoq, “Akıldan çıkmak”

³³⁹ Türkçe Sözlük, s. 651.

³⁴⁰ Marufcan Yoldaşev, s. 39.

Qandini yesun, “Aferin manasındaki hicvî deyim”

Gapni ochmoq, “Söz açmak”

Rangi ochib ketmoq, “Rengi solmak”

Bardosh qilmoq, “Takati kalmamak”

Tuz bermoq, “Aş vermek”

Xayolga berilmoq, “Hayallere dalmak”

Rangi o'zgarmoq, “Rengi atmak”

Gapni cho'zmoq, “Lafı uzatmak”

Nafasi ochib ketmoq, “Dili tutulmak”

Baloga yo'liqib qolmoq, “Belaya bulaşmak”

Ipni chuvaltirmoq, “Lafı ip gibi dolamak”

Aqlingizdan aylanay, “Aklınızla bin yaşayın”

Madsodning naq beliga tepmoq, “Muradına ermek”

Yuz o'girmoq, “Yüz çevirmek”

Tushni suvga aytmoq, “Hayalleri suya yazmak”

Panjasiga tushmoq, “Pençesine düşmek”

Gapga solmoq, “Konuşmak”

Ish o'ngidan kelip qolmoq, “İşin rayından çıkması”

Boshini aylantirmoq, “Başını ezmek”

Qush uyasidan uchmoq, “Kuşun kafesinden uçması”

Soz burmoq, “Lafı çevirmek”

Qulag'iga chalinmoq, “Kulağına çalınmak”

Aql o'rgatmoq, "Akıl vermek"

Qol uzatmoq, "El uzatmak"

Qilcha ham ozar bermoq, "Kılına zarar vermek"

Boshi osmonga yetmoq, "Başı göğe ermek"

Ko'ngli tinchi bo'lmoq, "İçi rahat olmak"

Qolga kelmoq, "Ele gelmek"

Gapga jonini bermoq, "Bir sözüne canını vermek"

Og'zingdan chiqmoq, "Ağzından kaçırmak"

Narigi dunyoga yubormoq, "Öteki dünyaya göndermek"

Esingdan chiqarmoq, "Aklından çıkarmak"

Ko'ngillari to'lmoq, "Duygulanmak"

Gaplari og'zidan quyilmoq, "Ağzında bakla tutamamak"

Ko'ngli joyiga tushmoq, "İsteklerin yerine gelmesi"

Ne'matga nonko'rlik qilmoq, "Nimete nankörlük etmek"

Joni bo'g'ziga yetmoq, "Canı boğazına gelmek"

Til birlashtirmoq, "Ağız birliği yapmak"

Fursatni poylamoq, "Fırsatını kollamak"

Maza qilmoq, "Keyif çatmak"

Yelkaga minmoq, "Yakasına yapışmak"

Qo'ldan bermoq, "Elden bırakmak"

Mo'lt bo'lmoq, "Oluk oluk taşmak"

Shoxdan shoxga qo'nmoq, "Daldan dala atlamak"

Yukni bo 'yniga yuklamoq, “Yükü omzuna bindirmek”

Ish qo 'ldan ketmoq, “İşin elden çıkması”

Ikkala olamdan topmoq, “İki cihanda arayıp bulmak”

Bo 'yin egmoq, “Boyun eğmek”

Etagiga yopishmoq, “Eteğine yapışmak”

Shori kurmoq, “Talihsizliğin son bulması”

Jonlanib ketmoq, “Umudun doğması”

Qoli yuqori kelmoq, “Üstün olmak”

Tig' ko 'tarmoq, “Kılıç çekmek”

G'azabi qaynamoq, “Sinirlenmek, hiddetlenmek”

Ko 'ngli tinch bo 'lmoq, “İrade göstermek”

Qilichga ko 'ks bermoq, “Göğsünü siper etmek”

Oyoqlaringga yiqilib yotmoq, “Ayaklarına kapanmak”

O 'yga botmoq, “Düşüncelere dalmak”

Tong ottirmoq, “Geceyi sabah etmek”

O 'limlardan o 'limga hatlamoq, “Ölümlerden ölüm beğenmek”

Ming qilmoq, “Bin dereden su getirmek, zorluk çıkarmak”

Dil ve üslup zenginliğinin bir diğer göstergesi ise dilin içinde barındırdığı atasözleridir. “Atasözü ve deyimler, ana dilin kalıplaşmış, milletin ortak hafızasına işlenmiş söz varlıkları olarak, duygu ve düşüncelerimizi açıklamak veya güçlendirmek amacıyla sık sık başvurduğumuz dil yapı taşlarıdır.”³⁴¹ Atasözleri ve deyimler halkın kültürel hafızasını yansıtmaları bakımından dil ve üslup zenginliği olarak görülür.

³⁴¹ Nail Tan, “Atasözlerine ve Deyimlere Yansıyan Türk Halk Düşüncesi”, *Türk Dili*, 107 (755), 2014, s. 134.

“Atasözleri şeklen kısa, mana bakımından geniş, sanatlı ve bütüncül, süreklilik arz eden yapısıyla söyleyişte özellikle edebi dilde büyük bir işleve sahiptir.”³⁴² Çolpan, halk unsurlarını etkili bir biçimde eserlerinde işleyerek özgün bir üsluba ulaşmıştır. Yarkınay piyesi, deyimler yönünden oldukça zengindir. Yarkınay tiyatrosunda sayısı az dahi olsa atasözlerine yer verilmiştir. Yarkınay piyesinde geçen atasözleri ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları aşağıda verilmiştir:

Degani degan aytgani aytgan, “Dediği dedik, çaldığı düdük”

Baliq bilmasa, Xaliq bilur, “Balık bilmezse halik bilir”

Oti bor, o'zi yo'q, “Adı var, sanı yok”

Elning og'zini to'sib bo'lmas, “Elin ağzı çuval değil ki büzesin”

3.2.5. Eserde Kullanılan Anlatım Teknikleri

Ernst Cassirer, sanat ile ilgili olarak şu tanımı yapar: “*Sanat, esasen ifade edicidir; ancak, biçimlendirici olmadan ifade edici olamaz.*”³⁴³ Cassirer, bu tanımında sanatın ifade şekline değinir. Sanatın bir kolu olan edebiyat anlatım tekniklerini en çeşitli kullanan sanattır. Edebi türler, olanı en iyi aktarma biçimi ile özgünlüğü yakalar. J. Fabian bu hususla ilgili olarak şunları söyler: “*Bilgiyi sunmanın yöntemleri, kanalları ve araçları da en az bilginin içeriği kadar önemlidir.*”³⁴⁴ Çolpan, her ne kadar edebiyatı araç olarak kullanmışsa da estetiğe önem veren sanat anlayışı ile eserlerinde anlatım tekniklerini oldukça fazla kullanmıştır. Yarkınay piyesinde kullanılan anlatım teknikleri şunlardır: Anlatma-gösterme tekniği, diyalog tekniği, tasvir tekniği, iç monolog tekniği, mektup tekniği, özetleme tekniği ve montaj tekniği.

3.2.5.1. Anlatma-Gösterme Tekniği

İnsanlığın tarihi kadar eski olan sanat, bir anlatma biçimidir. Özellikle edebiyat, sözlü dönemde bu işlevi anlatıcı ile aktarır. Yazının icadından sonra anlatıcı edebiyatta yine anlatan konumundadır. Fakat edebi türlerin biçimsel olarak sınıflara ayrılmasıyla anlatıcı tanımı ve işlevi çeşitlilik kazanmıştır. Bazı edebi türlerde anlatıcı tayin edilirken

³⁴² Marufcan Yoldaşev, s. 47.

³⁴³ Mehmet Tekin, s. 195.

³⁴⁴ Mehmet Tekin, s. 195.

göstermeye dayalı metinlerde anlatıcı aradan çekilir ve olay aracısız canlandırılır. “*Bir olay, ya anlatıcı tarafından anlatılır (diegessis), yahut olay, aracısız canlandırılır (mimesis). Birinci anlatım biçimi destan ve roman; ikincisi ise, tiyatro için geçerlidir.*”³⁴⁵ Yarkınay, bir piyes olduğu için gösterme tekniği daha fazla kullanılmıştır. Bunun yanında piyeste anlatıcının olduğu yerlerde bulunmaktadır. Buralarda anlatma tekniği kullanılmıştır. Yarkınay piyesinde Polat ile Hanzade arasındaki çekişme, anlatıcı tarafından anlatma tekniği ile şu şekilde verilir:

“Polat, onların ikisiyle mücadele etmeye başlar. Sonunda Hanzade’nin eli Polat’ın elinden çıkar fakat Polat’a hançer saplamaya uygun durumda değildir. Hanzade’nin hançer saldırıları birkaç defa Polat’ın yanından, böğründen geçer. Hizmetkâr güçlükle Polat’ı kaldırdıktan sonra Hanzade elini biraz salar. Tam o anda pencereden yavaşça içeriye gözleyip gelen Yarkın’ın başı görünür. İçerideki durumu gördükten sonra “Ah Polat” diye bağırır ve sonra pencerenin arkasından kaybolur. Bu esnada hizmetkâr yerinden zıplayıp tahtın yanındaki kapıdan kaçmaya yeltenir. O, kapıya yetiştiğinde karşısında Yarkın belirir. Polat bu arada Hanzade’nin elinden hançeri alır. Hizmetkâr, Yarkın’ı gördükten sonra korkup geri çekilir. Korku ile yavaş yavaş duvarın köşesine kısıtılır.”³⁴⁶

Sanat kuramında mimesis yani Aristoteles’in ifadesiyle taklit, Mehmet Tekin’in ifadesiyle gösterme, Jale Parla’nın ifadesiyle temsil, Cervantes’in Don Kişot romanından bu yana tartışılmaktadır. “*Gösterme, bir olayı ya da durumu, belli bir zaman ve yer içinde, daha çok kişiler arası konuşma ve eylem biçiminde okuyucuya sunmaktır.*”³⁴⁷ Aristoteles, taklidin insanın doğasında bulunduğunu ve doğuştan geldiğini söyler. Bunun insana haz verdiğini de ekler.³⁴⁸ Bu sanatın içine resim, heykel ve tiyatro da dâhil edilir. Tiyatro bir gösterme sanatıdır ve anlatıcıya ihtiyaç duymaz. Yarkınay piyesinde gösterme sanatı Çolpan’ın üslubuyla özgünlük kazanmıştır. Gösterme sanatına dair aşağıdaki diyalog örnek verilebilir:

“Yarkın: Teyzeciğim, hangi kitabı okuyorsunuz?

³⁴⁵ Mehmet Tekin, s. 199.

³⁴⁶ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 371.

³⁴⁷ Mehmet Tekin, s. 201.

³⁴⁸ Aristoteles, *Poetika*, (Çev.: Hasan Can), Tutku Yayınevi, Ankara 2018, s. 32.

Mama (Kitaptan başını kaldırır): Bir kısa kitabı.

Yarkın (Ağır, akli başka yerde): Hangi kısası?

Mama: Bir batırın yaptığı işler anlatan bir kısası.

Yarkın: Nasıl işler yapmış?

Mama: Kötü bir valinin Han'a yaranmak için günahsız on yedi kişiyi zindana attıktan sonra ve batır türlü zorluklar ile biçareleri zindandan kurtarır. Sonra...

Yarkın (Lafını böler): Sonrası mı var? İyi yapmış, günahsız biçareleri kurtarmış. Aferin, kudretliymiş. Böylece muradına ermiş, değil mi?"³⁴⁹

3.2.5.2. Diyalog Tekniği

Konuşma eylemi, en az iki insan arasında gerçekleşen bir tür kendini gerçekleştirme ihtiyacıdır. Tiyatroda bu diyalog olarak adlandırılır. Eski Yunanca'da *diálogos* olarak bilinen diyalog terim olarak "*monoloğa (tekil konuşma) karşıt, iki ya da daha çok kişi arasında geçen karşılıklı konuşmadır.*"³⁵⁰ Tiyatro, diyaloglara dayalı bir türdür. "*Oyun dilinin temel varolma biçimi olan diyalog, eylemi taşır; oyunda eylemin gelişmesi ile oyun kişilerinin biçimlenmesi, oyun yapısının sözel kuruluşu, diyalog aracılığıyla gerçekleştirilir.*"³⁵¹ Çolpan'ın Yarkınay piyesinde geçen bir diyalog örneği aşağıda verilmiştir:

"Yarkın: Ben sana 'kal' diye yalvarmıyorum. Bu nafile. Sana sadece şunu soruyorum; kalabilir misin? Bunun çaresi var mı?

Polat: Asla yok.

Yarkın: Çare benim elimden gelecek olsa da mı?

Polat: Bu çok iyi olurdu fakat bunu kimse çözemez!

Yarkın: O halde ben de gelsem olmaz mı?

³⁴⁹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, "Yarkınay", s. 291-292.

³⁵⁰ Aziz Çalışlar, *Tiyatronun ABC'si*, Simavi Yayınları, İstanbul 1993, s. 32.

³⁵¹ Aziz Çalışlar, s. 32.

Polat: Hayır asla!

Yarkın: Gideceğin yol için kılıç gerekli mi?

Polat: Kılıçlar gerek.

Yarkın: Kılıcı vereyim.

Polat: Teşekkür ederim, kılıçları bulurum.

Yarkın: O halde yolunda ölüm tehlikesi de var. Öyle mi?

Polat: Ölüm değil, ölümler tehlikesi var.

Yarkın: Ölüm kanlı mıdır?

Polat: Onu... Onu... (Biraz sessiz kalır, sonra birden) Onu sultanım, halk tayin edecek!”³⁵²

3.2.5.3. Tasvir (Betimleme) Tekniği

Tiyatro, göstermeye bağlı bir edebi türdür. Edebi tür olarak tiyatro pek çok anlatım tekniklerinden faydalanır. Tasvir, yani diğer bir ifadeyle betimleme bu tekniklerden birisidir. Tasvir etmek eyleminin sözlük anlamı şu şekildedir: “1. *Betimlemek*, 2. *Resmini yapmak*.”³⁵³ Bir anlatım tekniği olarak tasvir, “*anlatılan kişilerin, olayların ve mekânın resminin çizilerek okuyucuya aktarılmasıdır*.”³⁵⁴ Mehmet Tekin, tasviri ele alınışlarına göre ikiye ayırır:

1. Nesnel (objektif = realist) tasvir
2. Öznel (sübjektif = romantik) tasvir.³⁵⁵

Burada nesnel tasvir, verilmek istenen görüntünün tarafsız şekilde okura sunulmasıdır. Öznel tasvir ise verilmek istenen görüntüye anlatıcının duygu ve düşüncelerini eklemesidir. Göstermeye bağlı tür olan tiyatrodaki nesnel tasvir ağırlık

³⁵² Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 286-287.

³⁵³ Türkçe Sözlük, s. 2277.

³⁵⁴ Sedat Adıgüzel, *Elçin (Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları)*, Bengü Yayınları, Ankara 2011, s. 28.

³⁵⁵ Mehmet Tekin, s. 218.

kazanır. Çolpan, Yarkınay piyesinde perde başlarında mekân tasvirlerini kullanır. İkinci perdeye başlarken Çolpan, Ölmes Batır'ın evini şu şekilde tavsir etmiştir:

“Geniş, küçük bir seki, onun yukarısında, arka tarafında bir havuz. Havuzun etrafında dizilmiş yaşlıca kır ağaçları, onların arasında üç-dört top salkım söğütler. Dalları suya değiyordu. Havuzun öteki tarafı nar ağaçları, onun arkasında yine kat kat üzüm salkımları, mevsim; yazın başları, vakit; yatsı vakti... Ayın soluk parıltısı ile nar ağaçları ve üzüm salkımları bütünüyle sade bir karaağaç olarak görünüyordu. Sekiye kilimler serilmişti, zamane kandillerinden birkaçı, parlaklığından daha fazla duman yayıyordu.”³⁵⁶

3.2.5.4. İç Monolog Tekniği

İç monolog, daha çok roman tekniğinde kullanılır. Tiyatro sanatında da kullanımına rastlamaktayız. Anlatıcının bulunmadığı tiyatrodaki kişilerin içindeki duygu ve düşünceleri iç monolog aracılığıyla verilebilir. Bu teknik tiyatrodaki daha çok tek kişilik sahnelerde verilir. İç monolog, kişinin bulunduğu psikolojik durumu yine kendisinin aktardığı bir nevi anlatıcısız bir anlatım tekniğidir. “*İç monologda dikkat çeken özellik, zihnin serbestçe ve etkin bir şekilde çalışmasıdır. Hal böyle olunca iç monologda dil, konuşma diline benzer bir yapıya bürünür.*”³⁵⁷ İç monologda kullanılan konuşma dili, aynı zamanda yapısal olarak tiyatro sanatının dilidir. Yarkınay piyesinde iç monolog tekniği, tek kişilik sahnelerde verilmiştir. Aşağıdaki metin Nişabsay Beyi'nin tek kişilik sahnede içinden okura aktardıkları, iç monolog tekniğine örnektir:

“Oldu, bu iş de oldu. Bu yaşlı kadının da bir gecelik ömrü kaldı. E... Zaten yiyeceğini yemiş, yaşayacağını yaşamış, şimdi ölse de olur... (Sessiz kalır bir süre.) Şimdi işin önemli kısmı kaldı. Onu da yaparsak sonra işimiz sadece kıza kalıyor. Kızın rıza göstermesi için de bir bahanesi kalmıyor. (Sessizlik.) Hayır, hayır... Bu Ölmes Batır'ın kızı olması mümkün değil. (Sessizlik.) Sırdaşların işini bitirmeliyiz. Kızın gönlü yerine gelsin. Boranbay bu zamana kadar henüz gelmedin mi?”³⁵⁸

3.2.5.5. Mektup Tekniği

³⁵⁶ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 291.

³⁵⁷ Mehmet Tekin, s. 277.

³⁵⁸ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 330.

Mektup, bir anlatım biçimidir. Haber aracı olarak kullanılan ve sonra yazışma aracı olarak kullanılan mektup, zaman içerisinde bireysellikten devletlerarası resmi iletişim aracı konumuna yükselmiştir. Bu yönüyle tarihi belge niteliği de taşır. Günlük yaşamda mektubun önemi büyüktür. Edebi bir tür olarak mektubun doğuşu XVII. yüzyıla tekabül eder. XVIII. yüzyılın ardından edebiyatta teknik olarak yerini almış ve mektuptan ibaret romanlar kaleme alınmıştır.³⁵⁹ Mektup türü tek bir anlatıcıya sahiptir ve tek bakış açısı sunar. Fakat duygu ve düşüncelerin bir belge niteliği taşıyarak kişinin ağzından vermek esere gerçekçilik katmanın yanında estetikdir. Yarkınay piyesinde ele alınan zamanda haberleşme için yalnız mektup kullanılıyordu. Henüz iletişim araçlarının bulunmadığı zamanda Çolpan, yazılan mektupları eserin merkezine yerleştirmiştir. Bu açıdan Yarkınay piyesinde mektuplar önemli yer tutmaktadır.

Eserin ana karakterlerinden Polat, yanında çalıştığı Ölmes Batır'ın, ailesini öldürdüğünü öğrenir. Bahçedeki ceviz ağacının altında kemikler ve mektuplar bulur. Bu mektuplar Polat'ın ailesi tarafından Ölmes Batır'a yazılmıştır. Ölmes Batır, o aileden sadece Polat'ı sağ bırakır. Henüz bir çocuk olan Polat'ı sarayına bahçıvan olarak yetiştirir. Ölülerini ise Ölmes Batır'a yazdıkları mektuplar ile gömer. O mektuplar sayesinde Polat, ailesinin başına gelenleri öğrenir ve saraydan ayrılır. Çolpan burada mektupları okura bahseder fakat mektuplarda ne yazıldığı belli değildir.

Eserde kullanılan bir başka mektup tekniği ise Nişabsay Beyi'nin Ölmes Batır'a gönderdiği yalancı mektuplardır. Nişabsay Beyi, Ölmes Batır'ın kızı Yarkın'ı kaçıtır. Daha sonra Ölmes Batır'ın düşmanlığından kurtulmak için kızının Polat tarafından kaçırıldığını yazan bir mektup kaleme alır. Bu mektup Ölmes Batır'ı öfkelenendirir. Eserde okuma yazma bilmeyen Polat'a mektubu Ölmes Batır, bizzat okur:

“Muzafferiyet ordusunun serdarı ulu batırımız Ölmes Batır'a selamın ardından şöyle malum olsun ki kısmet hareminizde yetişmiş olan sultan kızınızı cenk meydanını fırsat bilen alçak düşmanları ve yalınayak avanelerin serdarı Eşkya Polat adamlarını göndermiş ve bir gecede kaçırmıştır. Elbette ki cenaplarının cenk meydanındaki azimlerini kırmak ve kendi şeytani nefesine feda etmek için bu yolu seçmiş olmalı. Bundan sadece benim haberim oldu ve sadece cenaplarına malum kıldım. Bu naçiz kulları da masumane kardeşini kötü niyetli düşmanların ellerinden kurtarmak için her

³⁵⁹ Mehmet Tekin, s. 235-236.

yolu deneyecektir. Tanrı izin verirse yakın fırsatta kardeşimin kurtarıldığını size müjdeleyeceğini bildiren naçiz kulunuz, Nişabsay memleketinin beyi...”³⁶⁰

Nişabsay Beyi, mektup ile Ölmes Batır’ı düğünden sonrasına kadar aldatmayı planlamaktadır. Bunun için ikinci mektubu da yazar fakat Yarkın, Nişabsay Beyi’ni öldürünce mektubu ulaştıramaz. Yarkın, mektubu Beyi öldürdükten sonra koynundan çıkarır ve hileyi anlar. Bunun üzerine Yarkın, kendi ağzından Polat’a bir mektup gönderir. Eserde mektup tekniği şu şekilde verilmiştir:

“Polat! Başımdan kötü ve ağır günler geçti. Kendimi kurtarma çabalarına girdim. Yakında bu felaketten yakamı kurtaracağım diye ümit ediyorum. Eğer sıhhatle ve سلامتle kurtulursam, eve dönmeyeceğim. Dosdoğru senin yanına gelip bir yiğidin yanında savaşa girmek istiyorum. Dünyada bir kadının yapmadığını ben yapacağım! Dünyada hiçbir erkeğin yapmadığını sen yapıyorsun. Dünyanın hiçbir yerinde gerçekleşmeyen zulmü benim babam yapıyor. Zayıf düşme, sen haklısın! Hak yolunda senin, benim namusum feda olsun!

Yüzüne hasret: Yarkın”³⁶¹

Bu mektubun ardından Ölmes Batır ile Polat arasındaki yanlış anlaşılma durumu çözülür ve Yarkın’ı, Polat’ın kaçırmadığı anlaşılır. Bu esnada Yarkın’dan Kel aracılığıyla bir mektup gelir. Bu mektup ile Ölmes Batır, savaşı yarıda bırakarak kızını aramaya koyulur. Ölmes Batır, savaş meydanını terk edince Polat, Han’ı mağlup eder.

Piyeste mektup devlet yönetiminde de etkili iletişim aracıdır. Polat, hanlığı devralınca halktan gelen mektuplara önem verir ve devleti yönetim şekline böylelikle karar verecek, beyleri gelen mektuplardaki tepkilere veya beğenilere göre seçecektir.

3.2.5.6. Özetleme Tekniği

Bir anlatım tekniği olarak Özetleme tekniği, “*verilecek bilgi ile yapılacak tanıtmanın ‘özet’ halinde sunulmasıdır.*”³⁶² Edebi eser, uzun ve yoğun bir türdür. Teknik olarak her olay veya kişi uzun uzadıya anlatılamaz. Bunun en önemli sebebi ise

³⁶⁰ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 359.

³⁶¹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 359-360.

³⁶² Mehmet Tekin, s. 241.

okuru sıkmamaktır. Böylelikle yazar, asıl konudan uzaklaşmamış olur. Özetleme tekniği bazen okura olayları hatırlatmak için de verilebilmektedir. Çolpan, Yarkınay piyesinde Polat'ın akıl hocası konumundaki İhtiyar ağzından, Polat'ın oyun içindeki hayatını kısa bir şekilde özetleme gereği duyar:

“İhtiyar: Polat Batır, önceleri Ölmes Batır'ın bahçivanıydı. Han'ın zulmüne dayanamaz. Sonra o Ölmes Batır'ın kötülüklerine göz yumamaz. Bir gün bilinmeyen bir sırrı öğrenir ve işte o gün dağlara çıkar. Güzel, temiz, hoş bağları bırakıp bu sert kayalı dağlarda o gün bugündür yarı aç yarı tok bir ömür sürüyor.”³⁶³

3.2.5.7. Montaj Tekniği

Edebi ürünler, gerek sanatın gerek edebiyatın diğer türleri ile ilişki içindedir ve diğer sanat dallarına ait ürünlere yer verirler. Bu edebi ürünün sanatsal değerini yükseltir. Bu açıdan etkili bir anlatım tekniğidir. Montaj tekniği, yazarın “*genel kültür bağlamında bir değer ifade eden anonim, bireysel ve hatta ilahî nitelikli bir metni, bir söz veya yazıyı, 'kalıp halinde' eserinin terkibine belirli bir amaçla katması, kullanması demektir.*”³⁶⁴ Mehmet Tekin, montaj tekniğini uygulaması yönünden ikiye ayırır: Açık ve gizli montaj. Açık montajda metne alınan kısım ve alındığı yer bellidir. Gizli montajda ise alıntı yapılır fakat alıntının kaynağı verilmez fakat gizli alıntılarının kaynağı sezilir. Çolpan, Yarkınay piyesinin henüz giriş kısmında montaj tekniğinden yararlanır. Bu alıntı Fuzulî'den yapılmıştır:

“*Vâdî-i vahdet hakikatte makam-ı aşktır*

Kim müşahhas olmaz ol vâdîde sultândan gedâ”³⁶⁵

Beyitin Türkiye Türkçesi şu şekildedir:

(Vahdet vadisi hakikatta aşk makamıdır. O aşk makamıdır ki orada sultan ile yoksul ayırt edilmez.)

Çolpan, Yarkınay piyesinde gizli olmak koşuluyla montaj tekniğini de kullanmıştır. Gizli montaj yani alıntısı belli olmayan halk ürünleriyle eserini

³⁶³ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 349.

³⁶⁴ Mehmet Tekin, s. 254.

³⁶⁵ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 275.

zenginleştirmiştir. Yarkın, Polat'a olan aşk çilesini tek kişilik sahnede bu dizelerle dile getirecektir:

“Bastım, göremedim dikenini,

Çekiyorum derdimi...”³⁶⁶

Özellikle konu bütünlüğü açısından bakıldığında montaj tekniğinin yerinde kullanıldığını görüyoruz.

3.2.6. Eserin Muhteva Özellikleri

Tarihsel süreçte insan, çatışma üzerine felsefesini kurmuştur. Yaratılış gereği düşünme yetisi olan insanın çatışması, dönemsel farklılıklara uğramışsa da çatışmasız kalmamıştır. Sanat bir bakıma bu çatışmalardan doğmuştur. “*Sanatçı, olan bitenle uyumlu değil, olan bitene muhalif kişiliktir, doğru noktada ortaya çıkan muhaliflik ise ilerleme için bir adımdır.*”³⁶⁷ Sanattaki bu çatışma ve sanatçıdaki bu muhalif ruh hali tüm sanatlarda olduğu gibi dram sanatında da etkili bir şekilde işlenmiştir. “*Dramatik kelimesi eylemek kökeninden gelir, kişilerin durumlar içerisindeki eylemlerini tavır, davranış ve diyaloglar yoluyla dile getirdikleri bir anlatım biçimidir.*”³⁶⁸ Drama, eylem anlamına gelir. “*Oyunda dramatik süreci karşılayan eylem, olaylar dizisi olarak, dramatik öykünün gerçekleşmesi olarak yer alır. Eylemi var eden dramatik durumdan kaynaklanan dramatik çelişme ve çatışmalardır; eylem, dramatik karşıtlık, çelişme ve çatışmalarla yürür; olaylar dizisinin neden ve sonuç ilintilerini, dramatik anların düğümlenmesini oluşturur.*”³⁶⁹ Eserin bütününe hâkim olan çatışmaya temel çatışma denir. Temel çatışmayı, yan çatışmalar besler. Çolpan'ın Yarkınay piyesi, muhteva açısından zengin bir eserdir. Temel çatışma halk-yönetici çatışmasıdır. Temel çatışma; baskın yönetim, farklı sınıflar, savaş-çatışma, entrika, kıskançlık, ihanet, cesur kadın, aile ve toplumsal yapı, meslek grupları gibi temalarla desteklenir.

3.2.6.1. Baskın Yönetim

³⁶⁶ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 285.

³⁶⁷ Duygu Toksoy Çeber, “Dramatik Yapıda Çatışma”, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 0 (24), 2010, s. 147.

³⁶⁸ Duygu Toksoy Çeber, s. 148.

³⁶⁹ Aziz Çalışlar, s. 24.

Yarkınay piyesinde olay örgüsü, anlatı kaynağı yönüyle tarihi bir kimliğe bürünür. Olaylar zinciri ve dönem şartları açısından bakıldığında eser, hanlıklar dönemini işaret etmektedir. Kapalı bir eleştiri olan Yarkınay piyesinde görülen temalardan biri baskın yönetimdir. Eserde olumsuz kişilik olarak gösterebildiğimiz karakterler, yöneticilerdir. Yöneticilere karşı ayaklanan Polat karakteri, eserin olumlu kişisidir. Baskın yönetim anlayışına karşı çıkan Polat'a halk destek verir. Baskın yönetimden dolayı türlü sıkıntılar çeken mağdur konumundaki Polat, düzene başkaldıran kişidir. Eserde hiyerarşik düzenin en üst kademesinde ise Han bulunmaktadır. Fakat eserde Han, zalimliği dışında anılmaz. Han'ın fiziki ve ruhsal betimlemesi yapılmaz ve bir karakter olarak da ismi geçmez. Han, tiyatral döngüye dâhil edilmez, diyaloglarda yer almaz. Han'ın zalimlikleri ise onun en yakınındaki kumandanı olan Ölmes Batır üzerinden verilir. Ölmes Batır, zalim Han'ın, zalim birinci adamı olarak tanıtılır. Ölmes Batır, mahiyetinde bulunan halka ve sarayında bulunanlara karşı oldukça zalim davranır. Kardeşine, kızlarını vermediği için bir aileye işkence yapmış ve daha sonra verdikleri şikâyet mektupları ile onları bahçesindeki ceviz ağacının altına gömmüştür. O aileden sadece Polat sağ kalmışsa da olayları hatırlayacak yaşta değildir. Ölmes Batır tarafından sarayında bahçıvan olarak yetiştirilir. Beyliğini zulümle yöneten Ölmes Batır, aynı baskın yönetimi, sarayında kızına karşı da uygulamıştır. Polat'ı son gece Yarkın ile havuzbaşında yakalayan Ölmes Batır, bu günden sonra Yarkın'a evden çıkmama cezası verir. Bunun yanında yabancıların eve girmesine ve Yarkın'la iletişim kurmasına da izin vermez. Yarkın ile Mama Hatun arasında geçen şu diyalog Yarkın'ın bu konudaki rahatsızlığını dile getirmesi münasebetiyle önem arz eder:

“Yarkın: Doğru söylüyorsunuz teyzeciğim, biz halen daha zindandayız. İşte bu kitabınız teyzeciğim, bizim falımız olsun. O batır zindandan sağ salim kurtulursa, biz de işte bu zindandan kurtulacağız. Tamam mı?”

Mama: Delirdin mi kızım? Kendi evinde, kendi yerinde, kendi avlusunda, kendi bağında melikeler gibi gezen kız zindanda olur muymuş? Zindanı Allah'ım düşmanlarımıza da göstermesin!

Yarkın: Bu zindan benim için diğer zindanlardan daha kötüdür desem?

Mama: Kuzum, böyle tatsız tuzsuz sözler söylemeyin!”³⁷⁰

Burada babası Ölmes Batır tarafından eve hapsedilen Yarkın, içinde bulunduğu baskın yönetim ortamını dile getirir.

3.2.6.2. Aşk

Eserin dramatik örgüsü iki minvalde ilerleme gösterir. Biri dönem özelliklerinden dolayı tarihi, diğeri ise daha bireysel olan aşk temasıdır. Yarkınay piyesinin temasal tanımını yapacak olursak tarihi-aşk hikâyesidir denebilir. Eserde aşk hikâyesinin merkezindedir. Bireysel duygular eserin merak duygusunu arttırdığı gibi okunabilirliğini de sağlar. Tiyatroda ise izlenebilirliğini arttırır. Yalnız tarihi konuların işlenmesi izleyicinin oyuna bağlanma olasılığını düşürür. Çolpan bunu biliyor olsa gerek eserde aşk hikâyesi ile izleyiciyi oyuna bağlamak amaçlanmış tarihi örgü ile halkına asıl mesajını iletmiştir.

Eserin merkezinde yer alan aşk, Yarkın ile Polat arasındadır. Yarkın, Han’ın en yakınındaki kumandanı olan Ölmes Batır’ın kızıdır. Polat ise Ölmes Batır’ın sarayında bahçivandır. Çocukluklarını beraber yaşayan Yarkın ile Polat, birbirlerini uzun süre sevmektedirler. Aralarındaki statü farkı sevgilerini bastırmışsa da Polat’ın saraydan ayrılıp özgürlük mücadelesine girişmesi Yarkın’ın aşkını cesaretli şekilde dile getirmesini sağlamıştır. Polat saraydan ayrılınca Yarkın’a duyduğu aşkı geri plana atar ve Polat’taki bireysel aşkın vatan ve millet aşkına evrildiğini görüyoruz. Yarkın ise aşkı için türlü zorluklara katlanmıştır. Kel’in onu Polat’a götürmesini söyleyince önce saraydan kaçmış, daha sonra Nişabsay Beyi’nin eline düşmüştür. Nişabsay Beyi’nin elinde türlü zorluklarla kaçmayı başarmıştır. Polat’ın savaşı kazanmasıyla Han sarayında Polat, Yarkın’a duyduğu aşk ile devlet işleri arasında kalmıştır. Yarkın, bundan rahatsızlık duyar ve eserde aşkını altıncı perdede Polat’a yineler:

“Yarkın (Biraz düşündükten sonra Hanzade’yi gösterir): İşte bu güzel delikanlıya kendimi göstermek için senin huzurunda söylüyorum. Her ne kadar yakışıklı olsa da ben

³⁷⁰ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 292.

bu hanzadeleri sevmiyorum. Seni, seni yalınayak, senin gibi bir bahçıvanı her şeyden çok seviyorum. Bunca vakit sabrettim, şimdi de sabredeceğim!”³⁷¹

Eserde bir diğer aşk ise Kumru’nun Polat’a duyduğu aşktır. Yalnız eserin birinci perdesinde gördüğümüz Kumru, Ölmes Batır’ın sarayında hizmetçidir. On yedi on sekiz yaşlarındaki Kumru, Polat’a duyduğu aşkın karşılığını alamaz ve Polat ile Yarkın’ın birbirlerine duyduğu aşktan haberdardır. Bu durum Kumru’nun kıskançlığını arttırır. Fakat yine de Kumru aşkını yinelemekten geri durmaz:

“Kumru (Hızlıca Polat’ın yanına gelip göğsünü tutar): Polat, Polat, bir tane çiçeği kendi elinle kesip kendi elinle göğsüme takar mısın? Bir ömür senden bana yadigâr kalsın!

Polat (Yine huzursuz olur): Kız ben sana dedim ki “seni sevmiyorum”.

Kumru (Yalvarır): Hiç olmazsa benim sevgime yadigâr olsun diye yap! Benim ümitsiz ve bahtı kara sevgime ada. Bir pis kokulu ot bile olsa tak. (Gözlerine bakakalır.) Tek bir iğrenç ot bile?!

Polat (Adeta bir fotoğraf karesini andırırcasına yanına varıp bir çiçek koparır ve yavaşça takar)”³⁷²

Eserde bir diğer aşk ise Hanzade’nin Yarkın’a duyduğu aşktır. Han’ın oğlu olan Hanzade’nin eserin bir yerinde zikredilen ismi Tavhanbek’tir. Hanzade, Yarkın’a duyduğu aşka karşılık bulmaz. Buna rağmen Ölmes Batır, kızını Hanzade ile evlendirmek ister. Yarkın buna karşı çıkar. Savaş başlar ve Yarkın kaçırılır. Ölmes Batır’ın savaşı terketmesiyle Han savaşı kaybeder ve hanlığı bırakır kaçır. Sarayda sadece Hanzade kalır ve o da aşkının öcünü almak için sarayda saklanır. Amacı Polat’ı öldürüp aşkına sahip çıkmaktır. Bunun için de Han’ın gizli bölmesini kullanır. Bu esnada Hanzade, Yarkın’a duyduğu aşkı dile getirir:

“Polat: Mertlik meydanında kaçıp tehada devirmek mi istiyordun? Mertler meydanından sağ çıkan adam tehada da boş değildir elbet.

³⁷¹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 374.

³⁷² Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 278-279.

Hanzade (Güç bela): Mertler meydanında saltanat, devlet, Tac-ı taht savaşı vardı... (Biraz sessizlik.) Bu aşk, sevgi meydanı, tenhada, köşe bucaklarda olur...

Polat (Yabanî bir gülüş atar): Sizde sevgi mi var? Sizde? (Yine alaylı şekilde güler.)

Hanzade: Sevgi senin için alaydır... Bizim için her şeyden kıymetli...

Polat (Daha beter güler): Sizin için sevgi her şeyden kıymetli mi? Öyleyse bu zamana kadar neredeydiniz? Sevdiceğiniz bir ömür benim olduktan sonra mı geldiniz?

Hanzade: Benim sevdiğimin bir ömür senin olduğu yok! Sen onu kılıçla, güç kullanarak alıkoydun. Bu sevgide acı var, güzellik yok!”³⁷³

Hanzade, amacına ulaşamaz ve Polat ile Yarkın eserin sonunda kavuşurlar.

3.2.6.3. Farklı Sınıflar

Eserde ele alınan temalardan biri de farklı sınıflardır. “*Dramatik içeriğin temel ögesi olan çatışma, oyunda (eylemde) içerili çelişme ve karşıtlıkların çarpışması, dramatik anlatım tarzıdır.*”³⁷⁴ Çatışmanın en yoğun yaşandığı içerik farklı sınıflardır. “*Oyunun gelişim süreci içinde, sergilenen çelişmeler çatışmaya yol açar, eylemin (olaylar dizisi) çatışma uğrağını oluşturur.*”³⁷⁵ Dramatik örgü içerisinde çatışma iki türdür: Psikolojik çatışma ve fiziksel çatışma. “*Oyun kişilerinin kendi kendileriyle ruhsal ve zihinsel çelişmelerinden ortaya çıkan çatışma ise, psikolojik çatışmadır.*”³⁷⁶ Eserde dramatik örgüye katkı sunan birden fazla farklı sınıf bulunmaktadır: Bunlar yönetici-halk ve zengin-fakir sınıf farklılıklarıdır. Bu sınıf farklılıkları psikolojik çatışmaya dâhildir. Eserde bu sınıf farklılıklarının en belirginini şüphesiz yönetici-halk sınıf farklılığıdır. Eserin geçtiği toplumda bir devlet düzeni bulunmaktadır. Bu devlet düzeni Çolpan tarafından farazi bırakılmıştır. Devlet yöneticilerinin nasıl seçildiğiyle ilgili bilgi verilmez. Yönetim varsa orada halkın bir sınıf oluşturduğu aşikârdır. Bu sınıflar arasında geçişler yaşanmaktadır. Polat, eserin başladığı zamanda Ölmes Batır’ın bahçıvanı olarak Batır’ın sarayında yaşar. Daha sonra ailesine ve halka karşı olan

³⁷³ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 372.

³⁷⁴ Aziz Çalışlar, s. 15.

³⁷⁵ Aziz Çalışlar, s. 28.

³⁷⁶ Aziz Çalışlar, s. 15.

zalimlikleriyle halkın önderliğini yürütür ve savaşı yöneticilere karşı kazanır. Halkın içinden gelen bir bahçıvan artık o devletin yöneticisi olmuştur. Tüm bu süreçleri, yani Polat'ın bahçıvanlıktan (halkın) yöneticisi olmasına kadarki süreci, Polat'ın akıl hocalığını yapan İhtiyar isimli karakterin ağzından beşinci perdenin tek kişilik birinci sahnesinde şu sözlerle ifade edilir:

“İhtiyar (Kendi kendine): Bu işin sonu nereye varacak, bilmiyorum? Bu bahçıvanlıktan gelen batırımız hiçbir güce boyun eğmek istemiyor. Bilmiyorum, onun gönlünde Han'a karşı birikmiş dağ dağ düşmanlık mı var? (Bir süre susar.) İnsaf edilmiyor; en akıllı, bilge insanlar da insafını elinden vermişler. Ölmes Batır kadar danışman, zeki adam var mı? O bile hanının eteğine yapışıp bugün bütün memleketle birlikte inleyen Han'larını kurtarmak için çarpışıp duruyor. Tövbe tövbe, zamanemizin danışmanları zalimlerin duacıları oldular. Ne yazık! Ne yazık! (Sessiz.) Lakin hanlık bizim bahçıvanlıktan çıkan Batırımızdan başkasına da yakışmıyor. İlk başlarda 13-14 kişi ile yola çıkan Batırımız üç ayın sonunda binlerce kişilik han ordusu ile savaşacak güce sahip oldu. Her şey davranışlarından belli oluyor ki bunda mahz-i adaletten başka bir şey yok. Bu kadar insanın eli üste çıkmadan eğer bir zalimin eli üste çıkarsa... Bu dünya dâhil her şeyden geçerim. (Sessiz.) Bu günler işin nihayete ereceği son günlerdir. Şimdilerde Polat Batır ile Ölmes Batır meydana düştüler. Bugün olmazsa muhakkak yarın bu savaş sona erecek.”³⁷⁷

Polat savaşın sonunda galip çıkacak ve yönetici konumuna halkın desteğiyle geçecektir. Eserde bir diğer farklı sınıf örneği ise ekonomik ve toplumsal statünün belirginleştirdiği zengin-fakir sınıf farklılığıdır. Eserde zengin kesim yöneticilerden oluşuyor. Yönetici dışında zengin bir yaşama sahip olan karakter bulunmaz. Fakir kesim ise yönetici-zengin kesime hizmet eder. Ölmes Batır'ın sarayında ona hizmet eden karakterler Mama Hatun, Polat, Kumru'dur. Polat, sarayda bahçıvan olduğu zamanlarda Yarkın ile olan aşkının imkânsızlığını sınıf farklılığına bağlar. Polat, bir bahçıvanken, Yarkın, Han'ın en yakın adamı Ölmes Batır'ın kızıdır. Polat ile Kumru arasında geçen bu diyalog Polat ile Yarkın'ın aşklarına engel olan sınıf farklılığını belirtmesi açısından önemlidir:

³⁷⁷ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 347-348.

“Kumru: Sen, Polat, neden bu kadar içi boş bir düşün? Beni bilmiyor, sezmiyor diye mi düşünüyorsun? Yarkın Sultan senin derdinle yandığı içindir ki ne gündüz dinliyor, ne gece. Bunu sen kendin de çok iyi biliyorsun.

Polat (Yapmacık tavırla): Hayır, hayır... O beni sevmiyor.

Kumru (Alay eder): Evet, çok doğru. O seni hiç sevmiyor.

Polat (Ağır bir edayla): Sevse de, sevse de... O gökyüzünde, ben ise yeryüzünde. O beni düşünür, bense dağı, taşı...”³⁷⁸

Polat ile Kumru arasında geçen yine bir başka diyalog toplumsal statünün yol açtığı sınıf farklılığına örnektir:

“... ”

Kumru: Biliyorum, biliyorum. Kimi sevdiğinizi de biliyorum, kimin için gözyaşı döktüğünüzü de biliyorum. Sizi seven güzelin sizin için gözyaşı döktüğünü de biliyorum. Sizi sevip sizin için yandığını da biliyorum. (Polat allak bullak olur.) Sizi seven güzelle denk olmadığımızı, bu yüzden ona varamadığımızı, benim gibi ümitsiz olduğunuzu da biliyorum.”³⁷⁹

3.2.6.4. Savaş-Çatışma

Çatışmanın bir diğer türü ise fiziksel çatışmadır. “*Oyun kişilerinin hareketlerinden ve sözlerinden doğan çatışma, fiziksel çatışmadır.*”³⁸⁰ Dramatik çatışma ise gelişmelerden yola çıkarak birey özelinde veya toplumsal olaylar üzerinde gelişen karşıtlıkların çatışmasıdır. “*Dramatik çatışmanın kaynağı ve çözümü, belli toplumsal güçler ile belli toplumsal gelişim eğilimleri arasındaki savaşımdaya yatar. Bir oyunda eylem ne denli yoğunsa, içerik ne denli derin ve boyutluysa, oyunun kişileştirmesi ne denli tarihsel bireyciliğe uygunsa, dramatik çatışma da o denli etkili, sarsıcı ve tipik-tarihsel olur.*”³⁸¹ Yarkınay dramasının genelinde çatışma hâkimdir ve tarihsel yönü dolayısıyla bir savaşım vardır. Bu savaşım halk-yönetici arasındaki savaştır. Bu ana

³⁷⁸ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 279.

³⁷⁹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 277.

³⁸⁰ Aziz Çalışlar, s. 15.

³⁸¹ Aziz Çalışlar, s. 15-16.

çatışma ekseninde yan çatışmalarda ana çatışmayı destekler. Yarkın ile Polat arasındaki aşk, bu ana çatışmayı destekler. Bunun gibi pek çok yan çatışma vardır. Polat ve yönetim arasındaki bu savaş aylarca sürmektedir. Bu savaşım uzun süreli bir fiziksel çatışmadır.

Eserde irili ufaklı pek çok fiziksel çatışma sahnesi yaşanır. Kronolojik sıra ile verdiğimiz zaman ilk karşımıza çıkan Yarkın ile Kumru arasındaki çatışmadır. Yarkın ve Kumru, Polat'ı sevmektedir. Yarkın, Batır'ın kızıdır. Kumru ise bir hizmetçidir. Polat ile Yarkın, birbirlerini severler ve bu durum Kumru'nun kıskançlığını törpüler. Bu vaka birinci perdenin beşinci sahnesinde Yarkın'ın sahneye girerken Kumru'nun sözlerini işitmesiyle fiziksel çatışmaya dönüşür:

“Yarkın (Hızlıca girer, Kumru'ya bakarak güler): Ne dedin? “Sevdiğimi elimden alıp” mı dedin? Ne demek istiyorsun? Haydi söylesene!

Polat (Çok hızlı şekilde araya girer): Sultanım, bir masal anlatıyordun...

Kumru (Cesurca): Hayır, yalan! Masal anlatmıyorum! (Polat huzursuz olur.) Ben demek istiyorum ki “benim sevdiğimi elimden alacak olanların başını öne eğdiririm, rezil ederim!”.

Yarkın (Telaşsız gülümseme belirir yüzünde): Sevdiğin kim senin? (Yavaşça oturur.)

Kumru (Titreyerek): Onu kendi kalbinize sorun!

Yarkın (Sinirden rengi kaçır): Sus! Sus diyorum! Bir daha bu şekilde konuşursan başını keserim!

Kumru (Cesurca): Kesin, kesin, kesiverin! Sonra Polat tümüyle sizin olsun!

Yarkın: Ne dedin? (Kılıcını çeker ve yerinden kalkmaya yeltenir.)

Polat (Durdurur): Hiddetlenmeyiniz sultanım! Eğer siz gerçekten kesmek ve bunun tadına varmak istiyorsanız benim başımı kesin. Siz de sakın olunuz, Kumru da. (Kumru'ya.) Yok ol, gözüme görünme aptal kız! Olmayan işlere burnunu sokacağına işinin başına dönsene!

Kumru (Giderken): Gidiyorum, gidiyorum! Siz kalın burada, amacınıza ulaşın!”³⁸²

Eserde bir diğer fiziksel çatışma Ölmes Batır ile Polat arasındadır. Bu çatışma savaş öncesindedir. Polat ile Yarkın’ı başbaşa konuşurken yakalayan Ölmes Batır bu duruma hiddetlenir:

“Batır (Dışarıdan bağırarak gelir): Hey arsızlar, utanmazlar! (Hızlıca girer içeri ve durur. Sonra aniden Polat’a doğru yönelir.) Namussuz, nankör!

Yarkın (Hızlıca kalkanı kaptığı gibi araya girer): Baba bunda namus meselesi yok! Burada namus ak, pak, günahsız!

Batır (Biraz gevşer ve geri döner, sonra sakın ve alçak sesiyle Yarkın’a): Kızım, sen, burada, gecenin bir yarısı bahçıvan ile baş başasın ve namus meselesi yok mu diyorsun? Sen benimle alay mı ediyorsun namussuz kız! (Hiddetlenir.) Eğer ben seni kılıç oyununda kendimden daha usta yapmasaydım şimdi kıtır kıtır keser, öldürürdüm. Ya da seni celladın eline teslim edip şehrin meydanında parçalattırayım?!

Yarkın: Eğer haklı olduğunuzu düşünüyorsanız ben kalkanı yere bırakıp (bırakır) boynumu veririm. (Boynunu eğer.)

Batır: Baban haksız yere bir damla kan dökmüş değil. Bundan sonra da dökmeyecek! Ama (Polat’ı gösterip) işte bu nankörün kanı dökülse asla haksız sayılmam! (Polat heyecanlı ve sessiz.) Güzellikle söyle, ne konuşuyordunuz?

Yarkın: Onu söyleyemem ama namus meselesi değil.”³⁸³

Bir başka fiziksel çatışma örneği Nişabsay Beyi ile Yarkın arasındadır. Nişabsay Beyi, Kel’in yardımıyla Yarkın’ı kaçırmayı başarır. Yarkın ise Kel’i ikna eder ve Kel’in de yardımıyla saraydan kurtulmak için plan yapar. Düğün gecesi Yarkın, Nişabsay Beyi’ni öldürür. Bu çatışma dördüncü perdenin yirminci sahnesinde anlatıcı tarafından şu şekilde verilir:

³⁸² Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 280.

³⁸³ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s.287.

“Bey kalkıp mumun birisini söndürür, diğerini de rafın bir köşesine koyar. Seki karanlıkta kalır. Bu arada Yarkın bıçağı alır, koluna yerleştirir. Bey yine bağırmağa başladıktan sonra yerinden fırlayıp kaçır. Bey kovalar. Bir süre kaçırlar. Bey, kucağını açmış, kudurmuş deve gibi bağırarak hırs ile kovalıyor. Yarkın bir köşede kısıtılır. Bey, diğer köşeden kollarını açmış koştuğunda Yarkın da kollarını açmış vaziyette koşup gelerek bıçağı sert bir darbe ile Bey’in göğsüne saplar... Bey bir iki defa attığı acı bir çığlıktan sonra bedeni yere yığılır.

...³⁸⁴

Altıncı perdede Polat, Ölmes Batır’ın savaş meydanını terk etmesiyle Han’a karşı zafer ilan eder. Han sarayına yerleşen Polat ile sarayın gizli bölmesine saklanan Hanzade arasında bir fiziksel çatışma vardır. Polat’ın yalnız kaldığı bir anda gizli bölmeden çıkan Hanzade, Polat’ın üzerine atılır. Bu sahne eserde anlatıcı aracılığıyla şu şekilde işlenir:

“Elindeki hançerle Polat’a atılır. Polat ‘aa’ der, kılıcını almaya vakit bulamaz. Hanzade’nin hançer tutan elini bileğinden sağ eli ile tutar. Yerde bir mücadele başlar. Polat hançeri tam yaralı kolu ile alacağı bir anda diğer taraftan bağırarak hizmetkâr odaya girer.”³⁸⁵

3.2.6.5. Entrika

Aslı itibariyle Fransızca olan entrika sözcüğü Büyük Türkçe Sözlük’te “*Bir işi sağlamak veya bozmak için girişilen gizli çalışma, oyun, dolap, düzen, dalavere, desise, hile, dek*”³⁸⁶ olarak geçer. Esasında entrika hileye başvurma durumudur. Yarkınay dramasında entrika, eserin merkezinde yer almış ve olaylarda etkisi derinden hissedilmiştir. Eserde karşılaştığımız entrika örneklerinden biri Kel’in Yarkın’ı Nişabsay Beyi’ne teslim etmek için kurduğu entrikadır. Yarkın, Ölmes Batır tarafından saraya hapsedildiğinde saraya bir kızıkçının geldiğini öğrenir. Bunun üzerine onunla tanışmak ister ve Yarkın, Kel’in Polat’tan haber getirdiğini görünce Mama Hatun’u buldukları yerden çıkarır. Kel, kendisini Polat’ın gönderdiğini ve onu saraydan

³⁸⁴ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 344.

³⁸⁵ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 371.

³⁸⁶ Türkçe Sözlük, s. 803-804.

kaçırıp Polat'ın yanına götürmek için görevlendirildiğini söyler. Bu duruma kuşkuyla yaklaşan Yarkın, Kel'den Polat'a dair bir nişan ister:

“Yarkın: Polat'tan bir nişan veya işaret olmadıktan sonra ben her gelenin gidenin sözüne inanır mıyım?

Kel: Sultanım, yanıyorsunuz: Ben gelen giden biri değilim. Ben sizi alıp götürmeye gelen bir elçiyim. Sizi almadan gidemem. Polatbek'in ekmeğini yiyorum. Helal değilse boğazımdan geçen huzursuz olurum. Sizi inandırabileceğim bir işaret, bir nişan olmasa ben avare bir halde gelmezdim. Nişan var sultanım!

Yarkın: Ne nişanı o?

Kel: Altın yüzük! (Arkasını döner, elinden çıkarır.) İşte bu onun! (Yarkın alır bakar.) Benziyor mu? O... Yüzüğün işlemesinin ortasındaki küçük çizgiye bakın... İşlemenin bir yanındaki ufak yazıyı gördünüz mü? (Sakince.) Allah bilir ama belki de Yarkın hanımefendinin ona verdiği yüzük olabilir mi diyorum?”³⁸⁷

Altın yüzüğü gören Yarkın, Kel'e inanır ve sonraki gün için kaçış planı yaparlar. Kel, Polat'ın yanında bulunduğu zamanda yüzüğü çalar ve ortadan kaybolur. Sonraki gün saraydan Yarkın'ı kaçıtır ve evlenmek üzere Nişabsay Beyi'ne teslim eder. Yarkın ise artık kendi evinde değil Nişabsay Beyi'nin evinde hapistir. Nişabsay Beyi'nin sarayından kaçmanın zorluğunu gören Yarkın, entrikaya entrika ile cevap verir. Yarkın, saraya geldiğinde işleri zorlaştırmamak için karşı çıkmaz. Son derece ılımlı bir yaklaşım sergileyen Yarkın, daha sonraki süreçte Kel'i de yanına alır ve Nişabsay Beyi'ni etkisiz hale getirme planı yapar. Eserde Nişabsay Beyi, Yarkın'ın bu durumuna şüphelense de Kel bu açığı kapatmıştır. Bu şüphesini Nişabsay Beyi, şu cümlelerle dile getirir:

“Bey: Evet evet... Kız kafese girdi. Avucumuza da güle oynaya kondu. Bu yüzden yine de şu kıza o kadar inanamıyorum. Bu bizim bildiğimiz Ölmes Batır'ın kızı değil mi? Onda entrika çok. Onun destanını çok işittim. Kendi rızasıyla güle oynaya geldiği için çok dikkatli olmamız gerekir. Bu eve geldikten sonra elbette huzura kavuşabiliriz.”³⁸⁸

³⁸⁷ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 305.

³⁸⁸ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 327.

Dikkat çekmemek için düğün hazırlıklarını yaparlar. Yarkın, sarayda diğer çalışanları da yanına çeker ve düğün gecesi harekete geçerler. Yarkın Nişabsay Beyi'ni düğün gecesi hançerle öldürür. Nişabsay Beyi ise Ölmes Batır'ın düşmanlığını kazanmamak için başka bir entrikaya başvurur. Ölmes Batır'a yazdığı mektubunda Yarkın'ı Polat'ın kaçırdığını söyler. Mektubu alan Ölmes Batır, beyaz bayrak çeker ve Polat ile konuşmaya karar verir. Nişabsay Beyi, böylelikle zaman kazanıp düğünü atlatma telaşındadır.

Eserde en dikkat çeken entrika ise Han sarayının devlet işlerinin görüşüldüğü salonunda duvara gömmeli gizlenme yerinin olmasıydı. Han, bu gizli bölmeyle yerleştirdiği adamıyla bütün sırlara erişiyordu. Bir iki defa Han'ın kendisi de buraya girmişti. Bu sır yüzünden pek çok kişi öldürülmüştür. Han, saraydan kaçınca Polat devlet yönetimini eline alır. Fakat duvardaki gizli bölmeden habersizdir. Han'ın hizmetkârlarından biri Hanzade'yi sarayda bir şekilde saklar ve gizli bölmenin yerini ona söyler:

“Hizmetkâr (Hanzade'ye yol verir): Siz Hanzade olsanız da, bu karargâhta büyüseniz de onun sırlarını biz hizmetkârlar kadar bilemezsiniz. Böyle gelin, ben size bir sır göstereyim. (Tahtın yanındaki duvarın deliğine bir küçük bir dal takar.) İşte, gördünüz mü? (Taktıktan sonra duvardan bir kapı açılır ve bir kişinin sığabileceği bir yer görünür.) İşte bir kişi rahat sığar. Burası babanızın sır küpüdür.

Hanzade: Sır küpü mü?

Hizmetkâr: Evet, sır küpü. Vezir-i azamlar, komutanlar, memleketin aksakalları, ulu batırlar bazı zamanlarda birbirleri ile burada toplanırlardı. Bu toplantılarda babanız bu sır küpüne güvenilir bir adamını koyar ve onların bütün konuştuklarından haberdar olurdu. Bir iki defa kendi de girmiş...

Hanzade: Bu sır küpü çok adamın başını yedi desenize!”³⁸⁹

Han'ın kendisinin olmadığı toplantılarda devlet işlerini öğrenmek için yaptırdığı bölmeyle Hanzade, Polat'ı öldürmek için kullanır. Saklanır ve Polat'ın savunmasız

³⁸⁹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 364-365.

olduğu bir zamanda ortaya çıkararak ona saldırır. Fakat amacına muktedir olamaz. Gizli bölme eserin en somut entrikasıdır.

Eserdeki bir başka entrika ise Yarkın'ın Nişabsay Beyi'ne yapmış olduğu entrikadır. Yarkın ile Kel, Nişabsay Beyi'nin elinden kurtulmak için düğün gecesi Bey'e şarap içirirler. Bunu yapmalarındaki amaç; Nişabsay Beyi'ni sarhoş edip etkisiz hale getirmektir. İçtikleri şarap son derece sert bir şaraptır. Yarkın, kaçış planlarını uygulamak için şaraptan sadece bir piyale içer. Bey sarhoş olduktan sonra Yarkın, Bey'den talepte bulunur. Kel'i çağırıp oyun oynamasını ister. Kel bunun üzerine gelir ve oyuna Bey'i de dâhil eder. Bey'i alır buldukları salonun dışında oyun oynamaya başlarlar. Yarkın odada tek kalır ve Kel'in bunu yapma amacını kısa süre sonra anlar:

“Yarkın: Bu ne demek? (Bir iki adım atar.) Ölesice Kel neden Bey'i alıp gitti. (Düşünür, gözü birden kılıca ilişir.) Evet, güzel, güzel... Ölesice Kel hilesini yapmayı başardı. (Kılıca yakınlaşır.) Tuzak iyi kurulmuş. “Ben Bey'i alıp çıktım. Geri dönene kadar silahın elinde olsun” demek istiyormuş.”³⁹⁰

Bu plan amacına ulaşamaz ve Kel başka bir çare aramaya koyulur. İyiden iyiye sarhoş olan Bey, oyununu oynarken Kel kemerine asılı edevatları düzeltme bahanesi ile yanındaki bıçağı Bey'in kemerine asar.

“Kel: (...) Oyuna devam ederler. Bey iyi oynar; Her ne kadar sarhoş olsa da kendini oyuna kaptırır. Bey'in oyununda kılıç vurmak, baş almak, at koşturmak, atı aniden durdurmak ve kalkan kullanmak gibi hareketler var. Kel biraz sonra Bey'i durdurur.) Durun Bey'im. Üstünüzü, başınızı düzeltelim. Biraz bozulmuş. Arkanızı dönünüz! (Bey arkasını döner.) Kızım güveyinin kemerleri nasıl? İyi mi? Güzel mi? Hoş mu? (Bey'in kemerinin arkasına şömine demiri, kalemlik, süpürge ve çeşit çeşit edevatlar asılmış. Kel onları düzeltmek bahanesiyle koynundan bıçak çıkarır. Yarkın'a gösterir ve Bey'in kemerinin arkasına asar.) İşte, işte bu saç tokalarını, tılsımları gördün mü kızım? (Bıçağı yine Yarkın'a gösterir.) Güzel, kızım güzel! Böyle bir damadı iki cihanda arasan bulamazsın!”³⁹¹

³⁹⁰ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 341.

³⁹¹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 342.

Kel bıçağı asmayı başarır. Oyun sırası Yarkın'a gelmiştir ve Bey üzerindeki edevatları çıkarmaya başlar. Bu esnada Yarkın yardımcı olmak maksatıyla bıçağın ipini keser ve bıçağı kemerin arka tarafına sıkıştırır. Bu sayede Bey bıçaktan haberi olmaz. Neyi alan Bey çalmaya başlayınca Yarkın oyuna başlar. Bundan etkilenen Bey, Yarkın'ın üzerine atlar ve Bey'in belindeki bıçak ile onu öldürür.

3.2.6.6. Kıskançlık

Türkçe Sözlük'te kıskançlık duygusu “*bir kimse bir üstünlük gösterdiğinde veya sevilen birisinin, başkası ile ilgilendiği kanısına varıldığında takınılan olumsuz tutum, güncülük, hasetçilik, hasetlik, hasutluk*”³⁹² şeklinde ifade edilir. Yarkınay piyesinde kıskançlık durumu çatışmaya dönüşmüştür. Eserin iki yerinde kıskançlık duygusunun işlendiğini görüyoruz. Bunların ilki, aynı anda Polat'ı seven Yarkın ile Kumru arasındaki kıskançlıktır. Kıskançlık tek taraflı bir duygudur. Buldukları sosyal statü bakımından kıskançlık durumu Kumru'dadır. Polat ile Kumru arasındaki geçen diyalogda Kumru'nun verdiği cevap kıskançlığı somutlaştırmaktadır:

“Kumru: Biliyorum, biliyorum. Kimi sevdiğinizi de biliyorum, kimin için gözyaşı döktüğünüzü de biliyorum. Sizi seven güzelin sizin için gözyaşı döktüğünü de biliyorum. Sizi sevip sizin için yandığını da biliyorum. (Polat allak bullak olur.) Sizi seven güzelle denk olmadığınızı, bu yüzden ona varamadığınızı, benim gibi ümitsiz olduğunuzu da biliyorum. İşte bunları düşünüp kendimi böyle böyle avutuyorum. Bazen kendi kendime: ‘Benim sevdiğimi benden çekip alan acımasızın kendisi de benim gibi sevdiğine kavuşamıyor’ diyerek gönlümü yatıştırıyor, gönlümdeki gazap ateşime su serpiyorum... Fakat o yaman alev bir gün gelip her şeyi yakıp kül edecek diye de korkuyorum.”³⁹³

Kumru, burada kıskançlığını sezdirir ve sonuçları ile ilgili de ipucu verir. Polat ile Kumru'yu konuşurken yakalayan Yarkın, Kumru'nun son sözünün ne anlama geldiğini öğrenmek ister. Bunun üzerine aralarında sözlü çatışma başlar. Oradan ayrılan Kumru, Polat ile Yarkın'ın baş başa konuştuğu bir anda onları Ölmes Batır'a şikâyet eder. Bu sahne anlatıcı tarafından şu şekilde dile getirilir:

³⁹² Türk Dil Kurumu, 1424.

³⁹³ Çolpan, “Yarkınay” s. 277.

“Bu anda bir ağacın arkasından sadece Kumru’nun başı görünür. O korkar ve telaşlanır. Üzüntülü bir halde onları seyrederek. Sonra kendi kendine fısıldayarak “işte şimdi elime düştünüz” dercesine işaret eder ve hemen ortadan kaybolur. Yarkın ile Polat, Kumru’dan habersiz şekilde konuşmalarına devam ederler.”³⁹⁴

Birkaç dakika sonra Kumru ile Ölmes Batır gelirler. Bu sahne Polat ile Yarkın’ın başbaşa yakalandıkları sahnedir:

“O anda arkadan Kumru’nun “işte, işte” sesleri gelir. Polat ile Yarkın korkuyla bakarlar. Yanında Kumru ve elinde kılıcı ile içeri Batır girer. O anda Yarkın elinde kalkanı ile yerinden kalkar.”³⁹⁵

Bunun üzerine Ölmes Batır, Polat’ı namussuzluk ile suçlar. Bu kıskançlığın sonu çatışmaya dönüşür ve Polat, saraydan ayrılarak halkın da desteğiyle Ölmes Batır’a karşı savaş açar.

Bir diğer kıskançlık ise Hanzade ile Polat arasındadır. Hanzade, Yarkın’ı sevmektedir. Polat, hanlığı ele geçirince, Han sarayındaki gizli bölmeye saklanır ve Polat’ı öldürmeye kalkar. Bu girişimin altında Yarkın’a duyduğu sevgi ve Polat’a duyduğu kıskançlık yatar. Bu girişimin kaybedilen savaş ile olmadığını, aksine duyduğu aşk ile ilgili olduğunu Hanzade, şu sözlerle ifade eder:

“Polat (Nefes nefese kalır, soyulan elini diğer eliyle ve ağızıyla bağlar, Hanzade’ye): Mertlik meydanında kaçıp tehada devirmek mi istiyordun? Mertler meydanından sağ çıkan adam tehada da boş değildir elbet.

Hanzade (Güç bela): Mertler meydanında saltanat, devlet, Tac-ı taht savaşı vardı... (Biraz sessizlik.) Bu aşk, sevgi meydanı, tehada, köşe bucaklarda olur...”³⁹⁶

Yarkın ile Polat’ın düğün arefesinde Hanzade’nin yapılan savaşın yenilgisi yerine aşk öcünü almak istemesi kıskançlık duygusu ile açıklanabilir.

3.2.6.7. İhanet

³⁹⁴ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 286.

³⁹⁵ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 287.

³⁹⁶ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 372.

Yarkınay dramasında işlenen temalardan biri de ihanettir. Aldatma durumu olarak da tanımlayacağımız ihanet, eserde kızıkcı olarak bilinen Kel üzerinden verilir. Kel, Yarkın'ı Polat'ın yanına götüreceğini söyleyerek Yarkın'ı önce saraydan çıkarır sonra Nişabsay Beyi'ne teslim eder. Nişabsay Beyi'nin kendisini işi bittikten sonra öldüreceğinin haberini Yarkın'dan alan Kel, bu sefer Yarkın ile Nişabsay Beyi'ni öldürme planı yaparlar. Yarkın'a ihanet eden Kel, aynı ihaneti Nişabsay Beyi'ne de yapacaktır.

3.2.6.8. Cesur Kadın

Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan, kadın konusunu şiirlerinde çok fazla kullanmış, kadınların sorunlarıyla ilgilenmiştir. Çolpan'a göre, kadınları hür olmayan bir toplum gelişemez. *“Kadın cemiyette gelişmenin, müstakil ve hür olmanın ayrıacıdır. (...) Çolpan kadınların yaşadıkları hayatı, içinde buldukları durumu anlatmak için ‘esir’, ‘esire’, ‘tutkun’, ‘tört devar’, ‘kafes’, ‘gôr’, ‘çarşaf’, ‘siyah perde’ gibi motiflere başvuruyor.”*³⁹⁷ Çolpan, Osmanlıca kaleme aldığı “Özbek Kızı İçin” isimli şiirinde Özbek kızının kederini şu mısralar ile aktarır:

“Sen de onun mirasisin ey perde,

Kalamazsin azad olan bu yerde,

And ichrim: Esir Özbek kız için,

Şimde burda yalnız mezar seningçün.

Bir mezar ki taşlarından yaş damlar

*Taş içinde Özbek kızı – hep ağlar.”*³⁹⁸

Çolpan, bir başka şiirinde, “Men ve Başkaları”nda, Özbek kızı ağzından feryadını şu şekilde dile getirir:

“Külgen başkaldır, yığlagan menmen,

³⁹⁷ Hüseyin Özbay, s. 91.

³⁹⁸ Hayrulla H. İsmatulla, *Şair Hayatlık Devride Neşr Etilgen Şerhler Toplemlerining Esl Nushaları ‘Özbek Yaş Şairleri’ (1922)*, E.T.: 20.04.2019, <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/cholpon-shehrlarining-asl-nusxalari-ozbek-yosh-shoirlari-toplami.html>

Oynagan başkalar, biğlegen menmen.

Erk erteklerini eşitgen başka,

Kullik koşigini tinglegen menmen...”

Çolpan, Yarkınay piyesinde cesur kadın imajını eserin geneline yayar. Öyle ki eserin ismi bir kadın ismidir. Yarkın, eserde cesur kadın modelini temsil eder. Ailenin tek kızıdır. Babasını yenecek kadar kılıç oynamada ustadır. Yanında çoğu zaman kılıç ve kalkan bulunur. Dönemin Özbek toplumunda kadın ikinci plandadır. Eserde Yarkın karakteri bunun farkındadır. Yarkın, ikinci perdenin tek kişilik ikinci sahnesinde cesur kadın imajını kendince şu şekilde tarif eder:

“Yarkın (Kendi kendine): Bu dergâhta Ölmes Batır yok ki onu öldürmeye kastetsinler. Sonra Ölmes Batır bu memlekette başka kimseden korkmaz. Eğer Ölmes Batır’ın devletine ve mukaddesatına saldıranlar olursa gelsinler, alsınlar; ben buradayken kimse yan gözle bakamaz! (Kılıcını eline alır.) Eğer sen olmasaydın, eğer ben senin dilini bilmeseydim... Bu kadın başıma zulümleri nasıl görürdüm? İstedikleri kişilere verirler, diledikleri işleri yaparlar, beni kukla gibi oynatırlardı. Fakat şu var... Böyle de olsa kadınlıktan gelen güçsüzlüğümü hiçbir zaman ve hiçbir yerde hissettirmeyeceğim.”³⁹⁹

Yarkın, Nişabsay Beyi’nin eline düştüğünde kurtuluş planı yapar ve organize eder. Nişabsay Beyi’ni bir cesaret örneği göstererek öldürür ve kendisiyle birlikte diğer çalışanları da ölümden kurtarır. Daha sonra Polat’a gönderdiği mektupta yine cesaret timsali bir kadın olarak savaşa Polat’ın yanında gireceğini söyler. Yarkın, Polat’a gönderdiği mektupta şöyle yazar:

“Polat! Başımdan kötü ve ağır günler geçti. Kendimi kurtarma çabalarına girdim. Yakında bu felaketten yakamı kurtaracağım diye ümit ediyorum. Eğer sıhhatle ve selamtle kurtulursam, eve dönmeyeceğim. Dosdoğru senin yanına gelip bir yiğidin yanında savaşa girmek istiyorum. Dünyada bir kadının yapmadığını ben yapacağım! Dünyada hiçbir erkeğin yapmadığını sen yapıyorsun. Dünyanın hiçbir yerinde

³⁹⁹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 298.

gerçekleşmeyen zulmü benim babam yapıyor. Zayıf düşme, sen haklısın! Hak yolunda senin, benim namusum feda olsun!

Yüzüne hasret: Yarkın”⁴⁰⁰

Yarkın’ın sevgisinde de cesaret gösterdiğini görüyoruz. Yaptığı fedakârlıklar bu cesaretini gözler önüne serer. Polat, hanlığı ele geçirdikten sonra memleket işlerinden dolayı Yarkın’a zaman ayıramaz. Polat bir gün Yarkın’dan komutanlarla toplantı bahanesiyle ayrılır. Bu yalanı fark eden Yarkın, bu meseleyi Polat ile konuşur. Konuşmanın en heyecanlı yerinde Yarkın, şu cümleleri kurar:

“Yarkın (İç çeker): Şimdi de yurt diye beni bütünüyle bıraktın... “Komutanlar ile mühim meseleler” diye benden hep vazgeçtin... İkimizin aynı yola baş koyuşumuz üç hafta, bir aya yakın oldu. Geceleri seni bekleye bekleye şafak attırıyorum... ‘Memleketin hanı değil, hizmetkârı olan Polat, mektupları inceleyip komutanlar ile konuşup aksakallar gelse onlara nasihat edip... Sonra benim yanıma gelir, benim olur’ diye diye bütün gece şafak sökünceye kadar gözümü yumuyorum... Sense sabaha karşı yorgun argın gelip uyuyorsun... Bense senin yorulmuş uyku halini seyredip geceyi gündüz ediyorum... Erken geldiğin günlerdeyse kucak dolusu mektup ile geliyorsun. ‘Okuyuver’ diyorsun, okuyup yine şafak attırıyorum... Bir gün sabredemedim ve mektupları fırlatıp attım... O zamanda beni yollamak üzereydin! Anladım, anladım, her şeyi anladım şimdi!”⁴⁰¹

Bir diğer cesur kadın örneği ise Kumru’dur. Kumru, Yarkın’a rağmen Polat’a duyduğu aşkı bir hizmetçi olarak ifade etmektedir. Kumru, eserde olumsuz bir karakter olarak karşımıza çıkar. Sonrasında gelişen olaylarda Yarkın ile Polat’ın başbaşa konuştuğu bir anda Ölmes Batır’a şikâyet etmesi bir başka cesaret göstergesidir.

3.2.6.9. Aile ve Toplum Yapısı

Aile, insanlığın tarihi kadar eski ve evrensel bir toplumsal kurumdur. Aile, her toplumda farklı şekillerde tezahür etse de varlığını her daim korumuştur. Toplumun en küçük birimi olan aile esasında toplumu meydana getirmesi münasebetiyle önem arz

⁴⁰⁰ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 359-360.

⁴⁰¹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 373.

etmektedir. Ailenin oluşmasında ve şekillenmesinde pek çok dinamik unsur bulunmaktadır. Bunların başında ekonomik ve toplumsal yükümlülükler gelir. Bu yorumlara dayanarak aile kavramının bu tanımını hatırlatmakta fayda bulunmaktadır: *“Aile, biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün sürekliliğini sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal yönleri bulunan toplumsal bir birimdir.”*⁴⁰² Türk toplumu tarihin en eski topluluklarından. Bu sebeple Türk aile kurumu oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Türk ailesi anaerkil bir yapıya sahiptir. Elbette ki bu, savaşçı özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Ataerkil aile yapısı İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadını ikinci plana atan bir toplumsal yapıya sebebiyet vermemiştir. Kadın, erkeğin her yaptığını yapar, devlet yönetiminde söz sahibi olurdu. Hatun adı verilen kadınlar, toplantılara iştirak eder, resmi davetleri Hakan ile beraber gerçekleştirir ve elçileri beraber kabul ederlerdi. Emirname “Hakan emrediyor...” diye başlarsa geçerli olmazdı, “Hakan ve Hatun emrediyor...” şeklinde başlardı.⁴⁰³

XIX. asrın başında Özbek toplumunda kadına verilen önem azaldı. Toplumun ilerlemesini kadının hak ettiği konuma ulaşmakla mümkün olduğunu bilen ceditçi aydınlar bu konuya eğildiler. Özellikle Çolpan, kadın konusunu şiirlerinde işlemiş nesirle kaleme aldığı eserlerinde kadını merkeze yerleştirmiştir.

Yarkınay piyesinde ikinci plana atılan kadını öne çıkaran Çolpan, Türk aile yapısını da eserinde işlemiştir. Eserde birden fazla aile bulunmaktadır. Bunların en önemlisi Ölmes Batır'ın aile reisi olduğu ailedir. Ölmes Batır'ın tek bir çocuğu bulunmaktadır. O kişi de kızı Yarkın'dır. Yarkın, annesini kaybetmiş öksüz bir kızdır. Bunun acısını her zaman içinde hissetmiştir. Yarkın annesizliği pek çok kere dile getirmiştir. Mama Hatun ile Yarkın arasındaki geçen bu diyalogda annesizliği şöyle dile getirir:

“Yarkın: Oturun, yanıma oturun. (Mama düşünceli oturur.) Teyze, teyzeciğim. Annemin vefatından sonra bana anne oldunuz. Bana annemin eksikliği göstermediniz, bir dediğimi iki etmediniz. Beni el bebek gül bebek büyüttünüz. Benim sizden başka

⁴⁰²Murat Öztürk, “İslamiyetten Önce Türklerde Aile ve Kutadgu Bilig'de Türk Ailesi”, Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı, 2, 2015, s. 900.

⁴⁰³ Murat Öztürk, s. 906-907.

dayanağım yok. Babamın ise acısı derin. Hiçbir şey söyleyemiyorum. Yok, yok... Babam beni çok seviyor. Ben ne desem ‘peki’ der...

Mama: Evet, aferin kızım. Kendin de farkındasın zaten?! Baban, sen üvey anne elinde kalma diye annenden sonra evlenmedi. Evladım, senin için gençliğini yalnız geçirdi.

Yarkın: Biliyorum teyzeciğim, biliyorum. Babamın bana yaptığı babalığı herkesten çok ben bilirim. Ben ne dersem diyeyim o hayır dememiştir. Dilediğimi yapar.”⁴⁰⁴

Bu örnekte görüldüğü gibi toplumda üvey anne durumu ve tanımı bulunmaktadır. Ölmes Batır, Yarkın’ın üvey anneden olumsuz yönde etkilenme ihtimalinden dolayı eşinin ölümünden sonra evlenmemiştir.

Eserde bir diğer aile ise Polat’ın ailesidir. Fakat Polat dışındaki aile üyeleri Ölmes Batır tarafından yıllar önce öldürüldüğü için zaman akışı içerisinde yer almazlar. Fakat Ölmes Batır’ın bu zalimliklerinin kopuş noktası, Polat’ın ailesinin Ölmes Batır tarafından öldürüldüğünü öğrenmesiyle başlar. Polat, ömrü boyunca aile özlemi çekmiştir. Bu özlemi Polat, Yarkın’a şu cümlelerle dile getirir:

“Yarkın (Titreyerek): Baba! Baba diyorum! Bütün bunlar ne demek oluyor? (Batır sessiz.) Polat sen söyle. Bu ne demek oluyor? Ölmek istiyorum, dayanamıyorum. Bu nasıl bir sır?

Polat (Sakinleşir): Bu sırları babanıza sorunuz. Anne-baba ve akrabalarını bir ömür görmeyen, onların tatlı sözlerini işitmeyen, onları görmek yerine bir çuval dolusu çürümüş kemiklerine bakmak zorunda olan kişi, o kemiklerin çürümesine sebep olan konakta duramaz artık. Amcanıza kızını vermediği için harap olan bir köylü, o köylüyü hakkı gözettği için evleri ile beraber heder eden bir köy... Yine benim gibi bahtı kara oğlunu bu konağa bir ömür hizmetçi ettiniz! Ben bu iki çift lafı size söyledikten sonra bu konaktan bir daha gelmemek üzere ayrılıyorum.”⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 281.

⁴⁰⁵ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 289.

Polat'ın Ölmes Batır'ın sarayından ayrıldıktan sonra bireysellikten toplumsallığa geçişine şahit oluruz. Yani Polat, içindeki Yarkın aşkının ve aile özleminin yerine vatan aşkını yerleştirecektir.

Piyeste bir diğer aile kurumu ise Han'ın ailesidir. Fakat Han'dan ve ailesinden bahsedilmez. Dramatik örgü içerisinde yer almayan Han'ın ailesinden ise sadece oğlu Hanzade bulunmaktadır. Han ile Hanzade eserin altıncı bölümünde beraber zikredilir. Hanzade ise tahtın kaybedilişini babasının saraydan kaçışına bağlamaktadır.

3.2.6.10. Meslekler

Yarkınay piyesi hanlıklar dönemine ışık tutmaktadır. Eserde bahsi geçen meslekler dönemin şartlarıyla uyum arz etmektedir. Tarihî ve siyasî bir dramatik örgüye sahip olan piyeste geçen meslek grupları şöyledir: Bahçıvan, hizmetçi, maskarabaz/kızıkçı, korbaşı, nöbetçi, ulak, ayakkabı tamircisi, hekim, vakavinüs, casus.

Bahçıvan: Sarayların bahçe işlerinden sorumlu kişisidir. Eserin ana kahramanlarından Polat bir bahçıvandır. Polat hayatının uzun bir bölümünü Ölmes Batır'ın sarayında bahçıvanlık yaparak geçirmiştir.

Hizmetçi: Yüksek rütbeli kişilerin sarayında hizmet etmekle meşgul olan kişilerdir. Bu kişiler sarayda yatıp kalkarlar.

Maskarabaz/kızıkçı: Özbekistan'da geleneksel tiyatro iki başlık altında incelenmektedir: Maskarabazlık veya Kızıkçılık ve Koğırçakbazlık. “*Halk arasından çıkmış olan aktörlere kızıkçı veya maskarabaz, onların yapmış olduğu işe ise kızıkçılık veya maskarabazlık denir.*”⁴⁰⁶ Özbek Tilining İzahli Lügati'nde Maskarabaz şu şekilde tanımlanmaktadır: “Eğlence mekânlarında, bahar bayramlarında ve umumen halkın toplandığı yerlerde izleyicileri güldüren oyunlar oynayan kızıkçı, latifeci.”⁴⁰⁷ Yine aynı sözlükte kızıkçı “ilginç hareketleri ve sözleri ile insanları güldüren kişi”⁴⁰⁸ şeklinde tarif edilmiştir. Hüseyin Baydemir, bu terimlerin birbirini karşılamadığını, maskarabaz ve kızıkçının aynı mesleği icra etmediğini, maskarabaz ve kızıkçı tanımlamalarının zaman

⁴⁰⁶ Hüseyin Baydemir “Özbekistan'da Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık ve Kızıkçılık”, s. 764.

⁴⁰⁷ bk. “Masxaraboz”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, 554.

⁴⁰⁸ bk. “Qiziqchi”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, 280.

içinde değiştiğini belirtir.⁴⁰⁹ “*Bütün bu tanım ve kullanımlardan yola çıkarak, profesyonel bir maskarabaz (bazı bölgelere göre kızıkçı) sahnede oyununu icra etmenin yanında saz çalabilen, halk oyunlarını oynayabilen, hikâye anlatabilen, kılıktan kılığa giren, taklit yapabilen, benzeri başka hareketlerle insanları güldüren, askiyacılıkta maharetli ve aynı zamanda iyi bir ses sanatçısıdır diyebiliriz.*”⁴¹⁰ Yarkınay piyesinde bu özelliklere sahip Kel adındaki bir kişi vardır. Kel, bulunduğu ortamlardaki insanları hal, hareketleri ve sözleri ile güldüren, dans yeteneği olan ve düğünlerde bayramlarda ortamı şenlendiren kişi konumundadır. Eserde Kel için maskarabaz ve kızıkçı terimi aynı anda kullanılır. Eserde maskarabaz bir yerde geçer, kızıkçı/lık terimleri ise dört farklı yerde kullanılmıştır.

Korbaşı: Özbek Tilining İzahli Lügati’ne göre korbaşı (qo’rboshi) üç farklı anlama gelmektedir: “1. Ortaçağ’da Orta Asya hanlıkları ve bazı doğu devletlerinde asli görevleri şehirleri geceleyin korumakla görevli olan gece bekçileri ve cephane görevlisi ve de bu görevlilerin başı. 2. Türkistan’da Ekim ihtilaline kadar geçen sürede yerel polis veya polis müdürü. 3. Türkistan’da Sovyet rejimine karşı direniş gösteren silahlı birliklere verilen unvan.”⁴¹¹ Yarkınay piyesinde Korbaşı⁴¹² kelimesi Özbek Tilining İzahli Lügati’deki ilk anlamıyla kullanılmıştır. Gerek kişi unvanlarına bakılarak gerek dönem şartlarına bakılarak hanlıklar dönemindeki anlamının kullanıldığını saptadık. Korbaşı eserde iki farklı yerde kullanılmıştır.

Nöbetçi: Yarkınay piyesinde nöbetçi kelimesini qorovul kelimesinin karşılığı olarak kullandık. Özbek Tilining İzahli Lügati’de *qorovul* kelimesi “bir nesneyi veya

⁴⁰⁹ Hüseyin Baydemir, “Özbekistan’da Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık ve Kızıkçılık”, s. 764.

⁴¹⁰ Hüseyin Baydemir “Özbekistan’da Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık ve Kızıkçılık”, s. 764.

⁴¹¹ bk. “Qo’rboshi”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, 413.

⁴¹² Korbaşı, 1918-1935 yılları arasında Rus zulmüne karşı direniş gösteren milli hareketin de adıdır. Özbek Tilining İzahli Lügati’deki üçüncü anlam bu hareketi ifade etmektedir. Rus tarihçiler bu harekete Basmacılar Hareketi adını vermişlerse de bu tanımın özellikle kaynaklarda yer bulmasını politik bir sebebe bağlamaktayız. Basmacı, kelime anlamı olarak ‘baskıncı, taarruzcu, zorbalık yapan güç, saldırgan, uğru, hırsız, haydut’ demektir. Bu tanım ile Ruslar bu hareketi kendi açılarından haksız bir direniş yaftasına sokmaktadırlar. Bunun yanında milli direnişe katılan kişiler kendi aralarında Türkistan coğrafyasında var olan korbaşı terimini kullanmışlardır ve hareketin adı Korbaşılar Hareketi olarak anılmıştır (bk. Baymirza Hayit, *Basmacılar Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997; Ali Bademci, *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa 1*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008).

tesisi koruyup kollayan silahlı kişi veya kişiler topluluğu”⁴¹³ şeklinde tarif edilir. Yarkınay piyesinde nöbetçiler hanların ve beylerin saray kapılarında beklerler. Bir diğer tabir ile kapıkulu denilebilir. Fakat bu terim “*Osmanlı Devleti'nin merkez kuvvetlerini teşkil eden maaşlı askerlerin genel adı*”⁴¹⁴ olduğu için eserin Türkiye Türkçesine aktarımında kullanmayı uygun görmedik.

Ulak: Hanlıklar döneminde dünyada iletişim aracı olarak sadece mektup kullanılırdı. Haberleşmenin eserin merkezinde olduğu Yarkınay piyesinde iletişim yalnızca mektup ile sağlanırdı. Mektup anlatım tekniği olarak çokça kullanılmıştır. Mektup alışverişini sağlayan görevliler vardı. Bu görevliler eserin Özbek Türkçesinde aslında *chopar* olarak geçmektedir. *Chopar* Özbek Tilining İzahli Lügati’de “devlet için ehemmiyeti yüksek ve acele haberi yetiştirmek için gönderilen atlı, süvari”⁴¹⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Bu kelime için Türkçede kullanılan ulak kelimesi tercih edilmiştir. Yarkınay piyesinde haberleşme ulaklar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Metinde ulaklar tanımında da zikredildiği gibi atlı süvarilerdir.

İmam: Eserde imam sadece nikâh kıyma göreviyle bahsedilir. Eserde imamın din görevlisi olduğunu anlayabileceğimiz bir tanım veya çıkarım bulunmamaktadır. Eserde var olan bir imam bulunmakta fakat dramatik örgüye dâhil edilmez. Eserde Yarkın ile Nişabsay Beyi’nin nikahını kıymak için imam çağrılmıştır.

“Bey: Kız kendiliğinden razı oldu. Ama birkaç şart sundu. Ben de makul gördüm ve yerine getirdim. Başka şartları da var, onları da yerine getireceğim. Kız memnuniyetle razı oldu. Şimdi imam gelecek ve nikâh kıyacak. (Hatırlar.) Evet, aklıma gelmişken, imamı ne yaptınız? Sen biliyor musun?”⁴¹⁶

Ayakkabı Tamircisi: Eserde sadece meslek adının söylendiği fakat detay verilmediği meslekler verilmiştir. Bu mesleklerden biri de ayakkabı tamircisidir. Bu meslek adının eserde geçen Özbek Türkçesindeki adı yamoqchi (yamakçı)dir. *Yama yap-* fiinden türeyen yamakçı aslında *eski ayakkabıları tamir eden kişi* anlamındadır. Ayakkabı tamircisi eserde bir yerde geçer ve Kel’in ağzından verilir:

⁴¹³ bk. “Qorovul”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, 344.

⁴¹⁴ Abdülkadir Özcan, “Kapıkulu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, 24, s. 347.

⁴¹⁵ bk. “Chopar”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, 413.

⁴¹⁶ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 326.

“Kel: (...) kızınız gençliği ile tellalın kızına benziyor. Tellalı tanıyor musunuz? O... Bağdat'taki eski ayakkabı tamircisi Kozibay'ın ortanca kızı var ya... İşte onun halasının teyzesinin ablasının çocuğu olur. Tanıdınız mı?”⁴¹⁷

Vakavünis: Bu meslek grubu eserde sadece ismen zikredilir. Köken itibariyle Farsça olan kelimenin aslı eserde *voqeanavis* (vakeanevis) olarak geçer. Kelimenin *Özbek Tilining İzahli Lüğati*'de manası şu şekildedir: “Gerçeklere şahit olmuş, hakiki olayları kaleme alan görevli/yazar.”⁴¹⁸ Vakavünis her ne kadar Osmanlı Dönemi'ndeki saray görevlisi olarak verilse de Farsçadan Özbek Türkçesine geçmesi sadece Osmanlı Dönemi'nde kullanıldığını göstermez. Özbek Türkçesinde pek çok Farsça günlük kelime kullanılır. Türkçe Sözlük'te kelimenin manası şu şekildedir: “*zamanın olaylarını tespit etmek ve yazmakla görevli devlet tarihçisi.*”⁴¹⁹ Eserde vakavüvis yalnızca bir defa geçer fakat herhangi bir kişiye indirgenmez. Bu meslek Hizmetkâr tarafından şu şekilde aktarılır.

“Hizmetkâr: Onlar kıyamete kadar burayı bilemezler, rahat olun. Ne nöbetçileri, ne vakavüvisleri, ne de dil bilimcileri hiçbir şeyleri yok! Sizi iki haftadan beri saklıyorum. Biraz daha saklayacağım. Siz işinizi hemen bitirebilseydiniz, ben de hemen kaçırdım.”⁴²⁰

Casus: Vakavünis başlığı altında verilen pasajdaki cümlede casus ifadesi yer almaktadır. Burada konunun müsebbibi devlet yöneticileri olduğu için casus olarak görevli kişi aynı zamanda devlet görevlisidir. Tilchi (tilçi) olarak eserde geçen kelimenin *Özbek Tilining İzahli Lüğati*'de kelimenin üçüncü anlamı ile kullanıldığını görüyoruz.⁴²¹ Casusluk meslek ismi eserde bir defa geçer ve bir kişiye indirgenmemiştir.

Hekim: Hekim, eserde sağlık görevlisi olarak kullanılmıştır. Fakat eserde Lokman Hekim ibaresi de geçmektedir. Burada Hekim ifadesi unvan olarak kullanılır bazı hikâyelerde. Yalnızca hekim kelimesi kullanılmıştır. Yalnız kullanımı Lokman Hekim kişinin de hangi yönünün bahsedildiğini açıklar:

⁴¹⁷ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 301.

⁴¹⁸ bk. “Voqeanavis”, *Özbek Tilining İzahli Lüğati*, s. 469.

⁴¹⁹ Türkçe Sözlük, s. 2465.

⁴²⁰ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 366.

⁴²¹ bk. “Tilchi”, *Özbek Tilining İzahli Lüğati*, s. 98.

“Hizmetkâr: Olmazsa olur mu? Padişahlık kolay mı sanıyorsunuz? Sonra Çin’den gelen büyük bir hekim de burada ettiği laflardan sonra ortadan kayboldu... O da çok sert bir insandı... Lokman Hekim’in şakirdiymiş.”⁴²²

3.2.6.11. Unvanlar

Yarkınay piyesinde kullanılan unvanlar şu şekildedir: Han, Hanzade, Bey.

Han: Ülkeyi yöneten kişidir. Kendisinden sonra ülkeyi yönetmeye yetkili kişi hanzadedir.

Hanzade: Han’ın oğludur. Han’ın ardından ülkenin yönetimini devralacak ilk kişidir. Eserde Han’ın başka bir çocuğundan bahsedilmez.

Bey: Ülkede vilayetleri yöneten kişidir. Her bir vilayetin beyi Han’a karşı sorumludur. Eserde iki bey geçer. Biri Ölmes Batır’dır. Diğeri Nişabsay Beyi’dir.

3.2.6.12. Güldürü Unsurları

Yarkınay piyesinde güldürü unsurlarından çokça yararlanılmıştır. Çolpan’ın geleneksel tiyatro unsurlarından olan maskarabaz/kızıkçı olarak tayin ettiği bir karakteri vardır: Kel. Güldürü unsurları daha çok Kel üzerinden verilir. Yarkın ile Kel’in ilk görüşmelerindeki bu diyalog eserdeki güldürü unsuruna örnektir:

“Yarkın: Haydi, konuşun şimdi. Polat hakkında ne biliyorsunuz?”

Kel (Yaklaşır, çeşitli gülünç hareketler ile konuşmaya başlar): Polat hakkında değil, Polat ile Ölmes Batır’ın kızı Yarkınay hakkında birkaç şey biliyorum!

Yarkın (Ürperir): Ne? Ne diyorsun? (İçinden.) Allah’ım ben nasıl belaya bulaştım? (Kel’e.)Yarkınay hakkında mı?

Kel: Evet, Yarkınay hakkında.

Yarkın: Yarkınay dediğiniz kim?

⁴²² Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 365.

Kel (Kıs kıs güler): Hahaha.. hihihi... Yarkınay ya... Yarkınay... (Aniden.) Şimdi ben size onun kim olduğunu söylesem kendisinin haberi olur bundan!”⁴²³

Kel, Yarkın’ı tanımaktadır. Tanımıyormuş izlenimi verir ve bu durumu güldürü unsuru yapar. Fakat diğer kişiler üzerinden güldürü unsurları da eserde görülür. Polat ile Kumru arasında geçen diyalog, Polat’ın Kumru’ya yaptığı bir şakadır:

“Polat (Güler): Peki, sizin yüreğiniz neden yanıyormuş? Yoksa birine âşık mı oldunuz?

Kumru: Yeter Polat, yeter! Ben şuan dayanamayacağım buna!

Polat (Daha çok güler): Neye dayanamıyorsunuz? Sıcağa mı, soğuğa mı?”⁴²⁴

Bir başka güldürü örneği yine Kel üzerinden verilir. Yarkın, Nişabsay Beyi’nin elinden kurtulmak için ona şarap verir. Şarap içen Bey, kendinden geçer. Kel, vaziyet üzerine şu benzetmeyi yapar:

“Kel (Kendi kendine): Arşı alaya ulaşmış bu bizim damat...”⁴²⁵

Nişabsay Beyi, iyice kendinden geçmiştir. Yarkın ile Kel, bu durumdan faydalanıp Bey’e oyun oynatırlar. Bey’in kemerini düzeltmek bahanesiyle Kel, oraya bir gizlice bıçak yerleştirir. Bıçağı arkası dönük olan Bey’in ardından Yarkın’a gösterir. Bu esnada Kel, güldürü unsurlarına başvurur:

“İşte, işte bu saç tokalarını, tılsımları gördün mü kızım? (Bıçağı yine Yarkın’a gösterir.) Güzel, kızım güzel! Böyle bir damadı iki cihanda arasan bulamazsın!

Yarkın (Memnuniyetle): Bey’im çok ilginç oldular. (Güler.)

Kel: Onun yedi sülalesi ilginçti.

Bey: Ha, ha, ha!”⁴²⁶

Kel, bir maskarabaz olarak taklit yeteneğine sahip olan bir karakterdir. Yaptığı hayvan taklitleriyle ortamı şenlendirir, çalgılar aracılığıyla maskarabazlığını yerine

⁴²³ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 303.

⁴²⁴ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 276.

⁴²⁵ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 340.

⁴²⁶ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 342-343.

getirir. Ayrıca diyalog sırasında verdiği gülünç cevaplar aracılığıyla maskarabazlık sanatını da yerine getirir:

“Bağdat’taki eski ayakkabı tamircisi Kozibay’ın ortanca kızı var ya... İşte onun halasının teyzesinin ablasının çocuğu olur. Tanıdınız mı? İşte bu özü yaş, sözü taş, gözü haylaz karakaş, akli yığın, vaş vaş kızınız aslında Bağdatlıymış. Bu yüzden az önce benimle konuşmaya başlarken Alpan’dan girdi Lokman’dan çıktı. Aferin, ne kadar harman akli var bu çocuğun. Fakat derleyip toparlayan bir çiftçi gerek, çiftçi!..”⁴²⁷

Kel bu gibi söz oyunlarına çokça başvurur. Kel, Yarkın’ı entrika ile saraydan kaçırıp Nişabsay Beyi’ne teslim ettikten sonra keyifli ruh halini Yarkın’a hissettirmek için odaya şu sözlerle giriş yapar: “Polat batır dağda yatıyor, eceli gelmeden ölüp gidiyor, gülü açılmadan solup gidiyor, yâri burada kalıp gidiyor!”⁴²⁸ Yarkın bunun üzerine öfkelenir. Fakat Kel, bu gülünç hali devam ettirir:

“Yarkın: Neler diyorsun Kel? (Kel güler.) Bir daha söylesene Kel, haydi!

Kel: Gülüyorum, güle güle ölüyorum sultanım!

Yarkın: Gül, gül. Gülmek için sana şans doğdu!

Kel (Yine güler): Evet, yine ne oldu? Yine hangi ölüm üzerimize geliyor? Yine sefere-mefere, tehlikeden tehlikeye, altın kemere, yüksek vadiye, yaman işlere, kör ve sağıra ve yine size benzeyen kullara mı gönderiyorlar?”

Yarkın, Bey’in işi bittikten sonra Kel’i öldüreceği haberini verir. Yarkın bu haberi Kel’e semboller ile vererek sezdirmeye çalışırken güldürü unsurundan yararlanır. Yarkın, ölümü gidişi olan ama dönüşü olmayan yola benzetir:

“Sefer de laf mı? Bir yol ki gitse dönüşü olmaz!”⁴²⁹

Eserin muhtelif kısımlarında bu gibi güldürü unsurlarına çokça rastlanır.

3.2.6.13. Tarihi Unsurlar

⁴²⁷ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 301.

⁴²⁸ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 319.

⁴²⁹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 319.

Yarkınay piyesi her ne kadar özelinde bir aşk hikâyesini barındırsa da tarihsel bir döneme ışık tutması ve ele aldığı dönem ile yazıldığı dönem arasında tarihsel bir ilişki kurması eseri tarihsel bir incelemeye tabi tutmamızı gerektirdi. Dramatik örgüde bireysel konular (aşk) ile toplumsal çatışma (yönetici-halk) aynı eserde çok iyi işlenmiştir. Bu Çolpan'ın yüksek sanat gücünü gösterir. Modern tiyatrodaki bu husus klasizmin tiyatroya kazandırdığı üç birlik kuralının (tek olay-tek mekân-tek bir gün) yıkılmasının ardından romantikle birlikte zuhur eden dram türünün ortaya çıkmasıyla gelişim göstermiştir. Dram ile birlikte tiyatrodaki dramatik örgü, mekân ve yirmi dört saat kuralı genişlemiştir. Tiyatroda bu yapı unsurlarının genişlemesi eseri ele aldığı dönem ile daha fazla ilişkilendirmiştir. Yarkınay piyesi hanlıklar döneminde geçer. Bu çıkarımımızı dönem şartlarından yola çıkarak saptayabiliyoruz. Tarihi unsurları tarihi ve efsanevi kişilikler, savaş aletleri, savaş biçimleri ve kıyafetler başlığı altında inceleyeceğiz.

3.2.6.13.1. Tarihi ve Efsanevi Kişilikler

Yarkınay piyesinde tarihi ve efsanevi kişiliklere ve metinlere atıfta bulunulmuştur. Eserde yer alan tarihi ve efsanevi kişilikler şunlardır: Lokman Hekim ve Cemşid.

3.2.6.13.1.1. Lokman Hekim

Lokman, Kuran-ı Kerim'de kendisine hikmet verildiği bildirilen din âlimidir. Kuran-ı Kerim'de Lokman adıyla bir sure bulunmakta ve bu surede Lokman ismi iki defa zikredilmektedir. Lokman suresinde (31/12-19) Lokman'ın oğluna bazı öğütleri de yer almaktadır. Başta kısas-ı enbiyâ olmak üzere bazı İslam kaynaklarında Lokman adıyla bilinen pek çok isim olduğu bilgisi verilir. Bu isimlerden biri Kuran-ı Kerim'de zikredilen, kendisine hikmet verildiği belirtilen ve bu sebeple Lokmânü'l-hakîm yani Lokman Hekim diye anılan kişidir. Bir diğer bilinen kişi ise Arap şiirinde Lokmân b. Âd adıyla bilinen kişidir. Bu iki ismin etrafında pek çok farklı ismin özellikleri toplanmış ve tüm bu rivayetler Lokman Hekim isminde birleşmiştir.⁴³⁰ Arap edebiyatında Lokman Hekim daha çok hâkim/filozof kimliği ile öne çıkmışsa da Türkiye edebiyatında Lokman Hekim daha çok hekim/tabip kimliğiyle öne çıkmıştır.

⁴³⁰Ömer Faruk Harman, "Lokman", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2003, 27, s. 205.

“Bu sebeple Türk divan, tasavvuf ve halk edebiyatlarıyla Türk folklorunda “Lokman Hekim, Lokmân-ı hâzık, tabîp Lokman, dert Lokman’ı, şifâ Lokman’ı” gibi ad ve sıfatlarla anılmış, bu özelliğini vurgulayacak kelimelerle tavsif edilmiştir. “Şifâ-yı Lokmân, devâ-yı Lokmân, yed-i Lokmân, Lokman eli, ilâc-ı Lokmân, merhem-i Lokmân, bâb-ı Lokmân, muhtâc-ı Lokmân, yara saran Lokman” bunlardan en yaygın olanlardır.”⁴³¹

Özbekistan’da Lokman Hekim, Zülkarneyn, İskender ve Hatem Tay klasik edebiyattaki mesnevilerde ve pek çok halk anlatılarında yer almıştır. “Özbek masallarında, İskender, Zülkarneyn ve Lokman Hekim genellikle bir arada bulunurlar. Bu anlatılarda, klasik edebiyatta olduğu gibi İskender ve Zülkarneyn bir kişilik olarak karşımıza çıkar. 1941 yılında Taşkent’te derlenmiş olan Lokman Hekim adlı masalda da İskender ve Zülkarneyn bir kişidir.”⁴³² Lokman Hekim adlı masalda Lokman Hekim’in tabipliği üzerinde durulmuştur. Yarkınay piyesinde Lokman Hekim’in hem hâkim/filozof kişiliği hem de tabiplik yönü verilmiştir.⁴³³

Yarkınay piyesinde Lokman Hekim, üç yerde geçmektedir. Yarkın ile Kel’in ilk görüşmesinde Lokman Hekim’in hâkim/filozof kişiliğine atıfta bulunulur:

“Yarkın: Ne zaman geldiniz?

Kel: Eskiden beri!..

Yarkın: O zamandan beri biz bilmiyoruz, öyle mi?

Kel: Bilmeyi isteseydiniz, bilirdiniz lakin bilmeyi istemediniz anlaşılın.

Yarkın: İnsan her şeyi bilseydi... Sonra herkes dünyada Lokman Hekim olur çıkardı?”⁴³⁴

Yukarıda verilen diyalogun devamında Kel, Yarkın’ı tarif ederken onun bilgeliğinin ve zekiliğinin ölçüsünü, Lokman Hekim’den bahsedişine bağlar:

⁴³¹ Mustafa Uzun, “Lokman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2003, 27, s. 206.

⁴³² Hüseyin Baydemir, “Özbekistan’da İskender, Zülkarneyn, Lokman Hekim ve Hatem Tay ile İlgili Halk Anlatıları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, 2009, s. 111.

⁴³³ Özbekistan’daki 1941 yılında derlenen Lokman Hekim masalının Türkiye Türkçesi için bk.: Hüseyin Baydemir, *Özbek Halk Masalları*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2013, s. 720-728.

⁴³⁴ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 300.

“Kel: (...) az önce benimle konuşmaya başlarken Alpan’dan girdi Lokman’dan çıktı. Aferin, ne kadar harman akli var bu çocuğun. Fakat derleyip toparlayan bir çiftçi gerek, çiftçi!..”⁴³⁵

Eserde Lokman Hekim’in ismi üçüncü kez oyunun altıncı perdesinde Hanzade ile Hizmetkâr arasındaki diyalogta geçer. Bu diyalogta Lokman Hekim’in hekimliği üzerinde durulur:

“Padişahlık kolay mı sanıyorsunuz? Sonra Çin’den gelen büyük bir hekim de burada ettiği laflardan sonra ortadan kayboldu... O da çok sert bir insandı... Lokman Hekim’in şakirdiymiş.”⁴³⁶

Denebilir ki eserde Lokman Hekim, Arap edebiyatındaki Hâkim/filozof kimliği ile ve Türkiye edebiyatındaki hekim kimliği ile birlikte kullanılmıştır. Buradan Çolpan’ın Arap edebiyatına da hâkim olduğu sonucu da çıkmaktadır.

3.2.6.13.1.2. Cemşid

Eserde Cemşid olarak bahsedilen kişi XIV. yüzyılın Divan şairlerinden olan Ahmedî’nin Cemşid ü Hurşid⁴³⁷ isimli mesnevisindeki Cemşid kişisidir. Cemşid, Çin hükümdarı Fağfur’un oğludur. Cemşid, ayı ve güneşi kıskandıracak kadar güzel, cömert, edepli ve ilim sahibi bir gençtir. Gençtir ve meşk ailelerine, eğlenceye düşkündür. Bir gün içtiği şarabın da etkisiyle uykuya dalar ve rüyasında gördüğü bir kıza âşık olur ve kara sevdaya tutulur. Bunun üzerine babası Fağfur ve annesi Hümayûn tarafından Çin’deki bütün güzeller Cemşid’e gösterilir. Fakat hiçbirini beğenmez. Hekimler sevda ilacı yaparlar ama o da işe yaramaz. Gezgın bir bilge olan Mihrab’a vaziyet anlatılır ve Cemşid’in gördüğü kıızı tarif üzerine Mihrab tanır. Rüyasında gördüğü kız Rum Kayser’inin kızıdır. Mihrab resmini yapar ve Cemşid’e gösterir.

⁴³⁵ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 301.

⁴³⁶ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 365.

⁴³⁷ Cemşid ü Hurşid, ilk defa İlhanlıların son döneminde ve Celâyirliilerin ilk döneminde yaşamış Selmân-ı Sâvecî tarafından kaleme alınmıştır. Selmân-ı Sâvecî XIII. yüzyıl şairidir. XIV. Yüzyıl şairlerinden olan Ahmedî, Cemşid ü Hurşid’in ismini ve konusunu alarak kendi birikimleri, kültürü ve tecrübesiyle yeniden kaleme almıştır. Yarkınay piyesinde hangi Cemşid ü Hurşid’e atıfta bulunulduğu bilinmemektedir. Eserle ilgili bilgi verirken Ahmedî müellifi olduğu Cemşid ü Hurşid mesnevisinden yararlanılmıştır. Selmân-ı Sâvecî ve Ahmedî’den başka Cem Sultan, Abdî ve Hubbî Ayşe Kadın tarafından da aynı isimle kaleme alınmıştır. [Her iki eserin mukayyesi için bk: Şerife Ördök, *Cemşid ü Hurşid mesnevileri ve Ahmedî ile Selmân-ı Sâvecî’nin Cemşid ü Hurşid mesnevilerinin mukayyesi* (Doktora Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2018.]

Cemşîd kızı tanır ve hemen yola koyulur. Yolda pek çok mücadeleye girer ve Rum Kayser'inin açtığı yarışmayı kazanır ve evlenirler. Daha sonra Çin'e dönerler ve Cemşîd babasının isteğiyle Çin hükümdarı olur.⁴³⁸

Yarkınay piyesinde Cemşid iki yerde geçer. Nişabsay Beyi, Yarkın ile evlenme planları yaparken Yarkın'ın takındığı tavırlardan oluşan olumlu havadan dolayı zafer sarhoşluğuna bürünmüştür. Bu süreçte bir asker olduğunu unutan Bey'e rehavette olduğunu hatırlatan Kel, onun bu sarhoşluk durumunu Cemşid'in göreceği rüyanın arefesindeki o meşk haline benzetir:

“Kel (Aniden döner): Bir dakika Bey'im! (Bey durur.) Sizinle samimi bir şekilde konuşmak istiyorum. Siz çok anlayışlı birisiniz. Bazen de anlayışınızı yediğinizi düşünüyorum.

Bey (Öfkelenir): Yine ne diyeceksin Kel?

Kel: Bugün ahınız arşa ulaştı. Başınıza devlet kuşu konmuş. Keyfiniz Cemşid'inkini geçmiş. E...”⁴³⁹

Eserde cemşid kelimesi, bezm-i cemşid tamlamasında görülür. Bu tamlama İskender Pala'ya göre Farsça kökenlidir. Bu tamlama yukarıda zikrettiğimiz Cemşid ü Hurşid mesnevisi ile alakası yoktur. Bezm-i cemşid veya bezm-i cem tamlamasındaki cemşid veya cem “İran'da hüküm süren Pişdâdiyân sülâlesinin dördüncü ve en büyük hükümdarıdır. Asıl adı olan Cem'e “ışık” anlamına gelen şid kelimesi sonradan ilâve edilmiştir.”⁴⁴⁰ Bezm-i cem/bezm-i cemşid, mana itibariyle bezm âlemi veya içki meclisi demektir. Dolayısıyla eserde *bezm-i cemşid* bezm âlemi anlamında kullanılmış olup Cemşid ü Hurşid mesnevisine atıfta bulunulmamıştır. Eserde bezm-i cemşid tamlaması bir yerde kullanılmıştır:

“Kel: (...) Bey gelmeden bu üzümün gözyaşlarından bir dirhem içeyim! (Alır, içer.) Bu gece bezm-i cemşid gecesidir. Azıcık çakırkeyf olmasam olmaz.”⁴⁴¹

⁴³⁸ Mustafa Uğurlu, *Roman tekniği açısından Cemşid ü Hurşid (Ahmedi)* (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2009, s. 90-107.

⁴³⁹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 333-334.

⁴⁴⁰ İskender Pala, “Bezm-i Cem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992, 6, s. 105.

⁴⁴¹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 336.

3.2.6.13.2. Savaş Aletleri

Eser, fiziksel çatışma üzerine kuruludur. Polat, Han yönetiminin baskılarına ve zulümlerine dayanamaz ve halkın da desteğiyle Han'a karşı savaş açar. Eserin yekûnu savaş ortamında geçer. Altı perdelik piyesin ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci perdelerinde Polat ile Han'ın adamı Ölmes Batır arasında savaş cereyan etmektedir. Savaşta kullanılan silahlar geleneksel silahlardır. “*İbrahim Peçevî, 1370 yılında Avusturyalı Bertoloş adlı bir hekim tarafından barutun icat edildiğini ifade etmektedir.*”⁴⁴² Bu bilgiye dayanarak diyebiliriz ki Yarkınay piyesinin geçtiği dönemde ateşli silahlar bulunmamaktadır.

Eserin muhteviyatına bakıldığında kullanılan savaş aletleri kılıç, kalkan, hançer/bıçaktır. Özellikle kılıç kullanımına bakıldığında toplum, savaşçı toplum özelliği gösterir. Ölmes Batır, kızı Yarkın'a kılıç oynamayı öğretir. Polat da kılıç oynamada ustadır. Yarkın ile birlikte çocukluğunu kılıç oynayarak geçirmişlerdir. Ölmes Batır, kılıç oyununda kızının kendisini geçtiğini belirtir:

“Batır (Biraz gevşer ve geri döner, sonra sakin ve alçak sesiyle Yarkın'a): (...) Eğer ben seni kılıç oyununda kendimden daha usta yapmasaydım şimdi ktır ktır keser, öldürürdüm.”⁴⁴³

Kılıç, eserde metafor olarak da kullanılmıştır. Polat, saraydan ayrılacağını Yarkın'a söyler, fakat nereye gideceğini söylemez. Yarkın, gidiş sebebini öğrenmek için kılıç metaforunu kullanır:

“Yarkın: Gideceğin yol için kılıç gerekli mi?”

Polat: Kılıçlar gerek.

Yarkın: Kılıcı vereyim.

Polat: Teşekkür ederim, kılıçları bulurum.

Yarkın: O halde yolunda ölüm tehlikesi de var. Öyle mi?

⁴⁴² Yunus İnce, “Osmanlı Devletinde Barutun ve Ateşli Silahların Kullanımının Yaygınlaşması”, Hasan Bahar (Ed.), *Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan*, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya 2013, s. 504.

⁴⁴³ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 287.

Polat: Ölüm değil, ölümler tehlikesi var.

Yarkın: Ölüm kanlı mıdır?

Polat: Onu... Onu... (Biraz sessiz kalır, sonra birden) Onu sultanım, halk tayin edecek!”⁴⁴⁴

Yarkın, Ölmes Batır’ın kendisini evden çıkmama cezası vermesinden sonra bir gün Mama’ya kılıç oynamak istediğini söyler. Yarkın kılıç oyunlarını babası Ölmes Batır veya Polat ile oynardı. İki de sarayda yoktur ve Mama’dan kılıç oynamak için hizmetkâr Yolçibek’i çağırmasını ister:

“Mama: (...) O yiğit iyi kılıç kullanabiliyor mu? (Gözü kitapta.)

Yarkın: Polat kadar, babam kadar bilirse de... Benim kadar biliyor.

Mama (Kitabını kapar, gülümser): Senin kadar biliyorsa, babandan da, Polat’tan da iyi biliyor demektir.

Yarkın (O da gülümser, yapmacık bir tazim ile): O delikanlıyı buraya çağırmanın imkânı var mı?

Mama: Kimi? Yolçibek’i mi? Şimdi senden saklayacağım bir şey kalmadı, çağırabilirim. (Yerinden kalkar.) Kılıç mı oynamak istiyorsun?

Yarkın: Çok!”⁴⁴⁵

Kılıç, savaşta en çok kullanılan silahtır. Yüzyıllardır kullanılagelen kılıca kutsallık yüklenmiştir. Yarkınay piyesinde kılıca verilen önem Nişabsay Beyi ile Kel arasındaki diyalogtan da anlaşılmaktadır. Nişabsay Beyi, düğün gecesi kılıç takmamaya karar vermiştir. Fakat Kel, Nişabsay Beyi’ne kılıç takması hususunda telkinde bulunur:

Kel: (...) (Bir süre sessiz kalır.) E... Bey... Bey... Kız, bin dereden su getirse de sizindir, savaşçılığınızı elden düşürmeyin. Sedef kakmalı altın kılıcınızı parlatarak takın. “Eğlence vaktinde belimde durmasın” diyorsanız yanı başınıza görünür bir yere

⁴⁴⁴ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 286-287.

⁴⁴⁵ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 297.

koyarsınız! Mmkinse (sakince) asilzade gelinimize buyurun, tazim ile alıp koyuversin! Ne bu gevşeklik? Şimdiden beyliği elinizden bırakmayın!

Bey (Mülayim bir gülüş ile): Sözlerin doğru Kel. Peki, kılıcımı takıp gireyim yleyse.”⁴⁴⁶

Eserde kılıcın yanında kalkan da çokça kullanılır. Yarkın ise kılıç ve kalkanı aynı anda kullanacak kadar iyi bilmektedir. Kumru, Yarkın’ı tarif ederken Yarkın’ın kılıç ve kalkanı olan tutkusunu Şu sözlerle dile getirir:

“Kumru (Biraz açılır): İŞte bu sözün doğru! O senden çok uzakta. Aslına bakılırsa benim ümidim de burada... (Gözü gelenlere takılır.) Geliyorlar! (Polat Şaşkın, huzursuzdur. Silkinir.) İŞte gördün mü? Elinde kılıç ve kalkan. Hiçbir yerde o kız bu ikisinden ayrılmıyor. Özellikle son zamanlarda kılıcını açılmış başına koyar, öyle uyur. Önceleri çiviye asardı.”⁴⁴⁷

Yarkın oyunun dördüncü perdesinde Nişabsay Beyi’ni etkisiz hale getirirken bıçak kullanmıştır. Eserde bıçak silah olarak da kullanılmıştır.

3.2.6.13.3. Savaş Biçimleri

Yarkınay piyesinde savaş geleneksel kurallara göre yapılmaktadır. Dönem Şartları ve zamanı gereği barutlu silahlar henüz kullanılmamaktadır. Savaş geleneksel silahlar ile icra edilmiştir. Piyeste savaş, yönetici-halk çatışmasından doğmuştur. Han’ın en yakınındaki beyi lmes Batır’ın sarayında yetişen Polat, başta kendi ailesine ve halka yapılan zulümlere daha fazla dayanamaz ve üç ay içinde halkın da desteğiyle Han ordusuyla savaşabilecek ordu kurar. Bu süreçte dağları mesken edinir. Savaşı Han adına lmes Batır yürütür. Savaş ovada geçmektedir. Polat’ın karargâhı ise dağın yamacındadır. Polat’ın karargâhı eserde anlatıcı tarafından Şu Şekilde betimlenir:

“Polat’ın Karargâhı

Dağın yamacına kurulmuş bir adır. Geniş, ev gibi. Ziyet yok. Sadece duvarlarına kılıçlar ve kalkanlar asılmış. Karşıda taştan yapılmış tek kişilik bir seki.

⁴⁴⁶ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 334-335.

⁴⁴⁷ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 279.

Üstüne bir döşek serilmiş. Onun çevresine meşe odunlarından başka başka sekiler yapılmış. O sekilere de kilimler serilmiş”⁴⁴⁸

Savaş, ovada meydan muharebesi şeklinde geçer. Savaşın ilerleyen günlerinde Ölmes Batır’ın ordusu Polat’ın mevzilerine ulaşır. Polat, bu olaylar cereyan ederken yaralanır. Kendi yerine Yolçibek’i komuta etmesi için görevlendirir. Savaş artık Polat’ın mevzisine kayar. Polat, mevzideki Yolçibek’e şu emirleri ulak aracılığıyla iletir:

“Polat (Uzunca bir düşünceye dalar): Büyük büyük taşları vadi boyunca yollara devirip örtün ve oradaki yiğitlerin hepsini mevziye kaydırın. Bir şekilde düşmanı mevziiden savurmak gerekir. Birkaç kişi yukarı çıkıp mevziye taş yuvarlasın. Yiğitlerimiz yok olacaklarını bilseler de bunu yapsınlar... Bir şekilde düşmanı mevziiden aşağıya püskürtmeliyiz. Böyle yaparsak düşmanın hevesi bir nebze kursaklarında kalır. O zamana kadar biz bu taraftan bastıracağız... Başka çaresi yok! Git! Tez varıp Yolçibek’e söyle!”⁴⁴⁹

Savaş, Ölmes Batır lehine devam ederken Ölmes Batır, beyaz bayrak açar. Beyaz bayrak muharebede teslimiyet ifadesidir. Çatışan iki taraftan hangisi beyaz bayrak çekerse teslim olmaya, anlaşma yapmaya hazırdır. Ölmes Batır’ın savaşı kazanmaya yakın bir zamanda ve aksine Polat’ın beyaz bayrak çekmeyi düşündüğü bir zamanda bayrak çekmesi kızı Yarkın’ı kurtarmak istemesindedir. Kızını Polat’ın kaçırdığını düşünen Ölmes Batır, kızını kurtarmak için Polat ile konuşmayı dener. Polat ile görüşür fakat kızını Polat’ın kaçırmadığını anlar. Savaş meydanını bırakır ve Ölmes Batır’ın bu hamlesiyle Han’a karşı Polat galip gelir. Piyeste Han’ın kaçıışı, Polat’ı öldürmek için sarayda saklanan Hanzade ağzından şu cümlelerle dile getirilir:

“Hanzade (Tahta yaklaşır): Yaa sahipsiz kalan çaresiz taht! Senin bugünlere düşeceğini ben biliyordum... (Sessizce tahtın basamağına oturur.) Bu sarayların hepsi boş kaldı. Burada tanrıdan da korkmayan, devlet yöneten babam, Eşkîya Polat’ın şehre

⁴⁴⁸ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 347.

⁴⁴⁹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 352.

yakınlaştığını işitince bir gece yarısı varını yoğunu toplayıp kaçtı. Saraydakilerin hepsi, bir kişi bile kalmaksızın kaçtı.”⁴⁵⁰

Eserde savaş biçimi geleneksel savaş yöntemleri ile dönem şartlarına uygun olarak işlenmiştir.

3.2.6.13.4. Kıyafetler

Görsel sanatların bir kolu olan tiyatro sanatında kıyafetler büyük önem taşır. Tarihsel bağlamda dekorun teknik olarak arka planda kaldığı doğu toplumlarında kıyafetler daha çok dekor olarak algılanırdı ve oyunun gidişatına büyük manada derinlik katarıdı. “Özellikle sahne dekorunun minimum düzeyde yer aldığı tiyatro uygulamalarında, örneğin Doğu tiyatrosunda sahne giysisi, sahne plastiğinin temel ögesi olarak birincil önem taşır.”⁴⁵¹ Sahne kıyafetleri eserin ruhuna, dönemine ve muhteviyatına uygun olmalıdır. “Sahne giysisi bu anlamda zengin göstergesel özellikler taşır: Oyun kişisini (karakter) gösterir, kişiliğinin özelliklerini anırtır, oyunun geçtiği zaman ve yeri belirler; çağın ruhunu, anlayışını, bilgisini ve biçimini yansıtır. Bütün bunlar, dramaya ilişkin göstergesel özelliklerdir.”⁴⁵² Bir diğer hususta şudur ki tiyatro sahnelenmeden önce esasında edebi bir metindir. Modern zamanda tiyatro yazarı ile yönetmen farklı olduğundan edebi tür olarak tiyatro metninde yazar kıyafet ile ilgili vereceği bilgiler ile yönetmeni yönlendirmelidir. Pek çok dinamiği olan tiyatro metni zaman, mekân (dekor) ve kıyafet bakımından bilgilendirici olmalıdır.

Yarkınay piyesi tarihi-folklorik bir eserdir. Eser Özbek toplumunun folklorik öğeleri ile donanmıştır. Bu öğelerin başında ise halk kıyafetleri gelmektedir. Piyeste Kel, Yarkın’ı kandırıp saraydan kaçırmak için ona erkek kıyafeti giymesini ister:

“Kel (Sakince): Siz şu avludan işte, o arka yola çıksanız yeter, ben bu taraftan gidip atı hazırlayacağım. Fakat siz erkek kıyafeti giyin.

Yarkın: O nedenmiş? Neden erkek kıyafeti giyecekmişim?

⁴⁵⁰ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 367.

⁴⁵¹ Aziz Çalışlar, s. 105.

⁴⁵² Aziz Çalışlar, s. 105.

Kel: Erkek kıyafeti giymek zor bir iş mi? Başınıza bir kalpak iştirirsiniz. Üstünüze de bir kaftan alırsınız, tamam işte?”⁴⁵³

Özbek Tilining İzahlı Lüğati'de kalpak “ince keçeden yapılan başlık”⁴⁵⁴ olarak geçmektedir. Türk Dünyası halklarında kalpak ortak giyim olmasına karşın yöresel olarak farklılıklar göstermektedir. Aynı lügatte kaftan “genellikle yün kumaştan dikilen uzun, kışlık erkek giyimi”⁴⁵⁵ şeklinde tarif edilmektedir.

Eserde geçen bir diğer geleneksel kıyafet ise *libastır*. Oyunun altıncı perdesi, Polat'ın savaşı kazanmasıyla Han sarayında açılır. Sarayda Hanzade saklanmakta ve Polat'ı öldürmek için fırsat kollamaktadır. İkinci sahnede Hanzade yalnızdır. Uzaklardan Polat'ın gelişini görür ve kıyafetine dair şu cümleleri sarf eder:

“Hanzade: (...) (Pencereden dikkatli şekilde bakar.) Evet, yalınayakların hanı geliyor. Ne başında taç, ne üzerinde şahane bir libas var! Yine o bildiğimiz yalınayak bir bahçıvan. Fakat belinde kılıcı var. Maşallah, kılıçta o usta! Yanında hizmetkârları da yok...”⁴⁵⁶

Bu pasajdan o dönemde devlet yöneten hanın giyimi ile de çıkarımda bulunabilmekteyiz. Ayrıca hanın bir de tacı bulunmaktadır. Han daima kılıç taşır.

Oyun kişileri buldukları mekâna (dekor) göre kıyafetler giyinmektedir. Gündelik kıyafetleri kişilerin sosyal statülerini tayin eder. Polat kişisi birinci perdede bahçıvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlatıcı tarafından Polat'ın bu perdede hizmetçiler gibi bir kıyafet giydiği belirtilir. Ayrıca belinde bahçıvan bıçağı asılıdır. Polat bu perdeden sonraki perdelerde artık bahçıvan değildir. Han'a başkaldıran Polat, dağlarda mücadelesini sürdürürken savaş kıyafeti giyer. İki, üç ve dördüncü perdelerde Polat'ın diyalogu bulunmamaktadır. Beşinci perdenin katılımcıları verildiğinde Polat'ın üzerinde savaş kıyafeti olduğu bilgisi verilir. Altıncı perdede ise Polat galip geldikten sonra Han olmuştur. Bu perdenin takdiminde ise Polat şahane bir libas ile taç giyinmiştir. Fakat Polat, hanlığa hiçbir zaman aidiyet duymadığı için ona han görünümü

⁴⁵³ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 305.

⁴⁵⁴ bk. “Qalpoq”, *Özbek Tilining İzahlı Lüğati*, 229.

⁴⁵⁵ bk. “Chakman”, *Özbek Tilining İzahlı Lüğati*, 448.

⁴⁵⁶ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 368.

veren kıyafetlere de mesafelidir. Yukarıda verdiğimiz pasajda Hanzade'nin takdiminde bu kıyafetleri giymediğini görüyoruz.

Piyetin bir diğer önemli kişisi olan Kel, bir maskarabazdır. Maskarabaz olması münasebetiyle gülünç kıyafetler giyer, bu sayede insanları eğlendirir.

Piyeste kıyafetlerin detayına inilmez.

3.2.6.13.5. Diğer Tarihi Unsurlar

Eserde tarihi unsurlar başlığı altında sınıflandırmadığımız fakat dönem şartları hakkında bize bilgi veren bazı detaylar bulunmaktadır. Bu detayların biri de eserde kullanılan uzunluk birimidir. Güncel uzunluk birimi (metre sistemi) bulunmadan önce Özbek toplumunda kullanılan *bir taş yol* uzunluk birimi yaklaşık altı kilometreye denk gelmektedir. Özbek Tilining İzahli Lügati, tosh (taş) kelimesini uzunluk birimi olarak şu şekilde tanımlamıştır: “Sekiz çakırma yakın (tahmini altı kilometre) uzunluk ölçüm birimi.”⁴⁵⁷ Çakırım (Chaqirim), Özbek Türkçesinde hâlihazırda kullanılan bir ifadedir. *Chaqirmoq* (çağırmaq) fiilinden türeyen kelime aynı sözlükte “metre ölçüm sistemi kabul edilene kadar kullanılan, 1.06 kilometreye denk eski uzunluk birimi; bir kilometre” şeklinde izah edilse de esasında “*bir insanın sesinin ulaşabileceği yaklaşık mesafe*”⁴⁵⁸dir. Eserde seksen taş yol uzaklık tahmini dört yüz seksen kilometreye denk gelir fakat modern uzunluk birimi sistemi kullanılmadığı için bize kesin sonuç verememektedir.

“Yarkın: Peki... İhtiyatlı olmak gerekir. Kılıç kalkan alayım mı?”

Kel: Onlara gerek yok. Benim üzerimde var, bu yeter. Polatbek seksen taş yol uzaklıkta değil ya. İşte şurası, bir nefeste varırız.”⁴⁵⁹

Eserde *Satkın İnak* ifadesi ile bir başka tarihi unsur kullanılmıştır. Satkın (sotqin), kelime anlamı olarak *hain* demektir. Fakat eserde bu takma ad olarak kullanılır. Eserde Satkın İnak olarak bahsedilen kişinin her hangi bir hainliğinden bahsedilmez. İnak (inoq) ise “Buhara Emirliğinde emirin buyruklarını yerine getiren, emir adına gelen

⁴⁵⁷ bk. “Tosh”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, s. 160.

⁴⁵⁸ Emek Üşenmez vd., *Özbekçe-Türkçe Sözlük*, s. 544.

⁴⁵⁹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 305-306.

mektupları okuyan, emirin güvenini kazanmış durumdaki görevli kişi”⁴⁶⁰ için kullanılır. Satkın İnak’ı eserde Hizmetkâr tarafından bahsedilir:

“Hizmetkâr: Doğru, bizim gibi insanlar olsa da deyin! Burada söylediklerinden yanıp gidenlerin hepsi büyük adamlardır... Satkın İnak’ı bilir misiniz? (Hanzade sessiz.) “Satkın İnak” diye birini işitmediniz mi?

Hanzade: İşitmiş gibiyim... Aklımda kalmamış.

Hizmetkâr: O adam büyük babanızın en uyanık, en zeki veziriydi. Çin’den, Hindistan’dan, Afganistan’dan olsun, nereden bir elçi gelse o Satkın İnak konuşur, iş bitirirdi. Büyük babanızın en güvenilir adamıydı. Kendi aklına, zekâsına güvenerek komutanların birini aynen buraya yerleştirmiş. Dolabın içindeki adam duyduklarını aynen büyük babanıza yetiştirmiş... O gece o adam ortadan kayboldu.”⁴⁶¹

Satkın İnak olarak bahsedilen kişi Han’ın veziridir. Dolayısıyla eser Buhara Emirliği dönemini işaret etse de elimizde zaman olarak sadece bu çıkarım bulunmaktadır.

Bir başka tarihi unsur ise eserde ulaşım aracı olarak atın kullanılmasıdır. At gündelik yaşamda ulaşım aracı yerine kullanılır. Atın dışında eserde ulaşım aracı kullanılmamaktadır.

3.2.6.14. Halk Kültürü Unsurları

Çolpan, eserlerinde halk unsurlarını keskin biçimde kullanmıştır. Yarkınay piyesi bu açıdan folklorik bir eserdir. Simgesel yapısıyla kendi halkına bağımsızlığın peşine düşmesinin şifrelerini verirken oluşturduğu karakterleri de Özbek halk kültürü unsurlarıyla donatmıştır. Halk kültürü unsurlarını incelerken metnin yapısını göz önüne alarak üç başlık altında incelemeyi uygun bulduk: Gelenek ve görenekler, halk müziği, geleneksel tiyatro unsurları.

⁴⁶⁰ bk. “İnoq”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, s. 213.

⁴⁶¹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 365.

3.2.6.14.1. Gelenek ve Görenekler

Yarkınay piyesinde evlilik gelenekleri üzerinde çokça durulmuştur. Piyeste evlilik geleneklerinin tüm aşamalarını canlı şekilde görebilmekteyiz. Türk toplumunda görücü usûlü evlilik çokça uygulanmaktadır. Eserde ise görücü usûlü evliliğin toplumda yaygın olduğunu görüyoruz. Özbek Türkçesinde görücü usûlünü karşılayan kelime *sovchilik* (savçilik)'dir. *Sovchi* (savçı) ise, “evlenecek erkek tarafından birinin kişinin bir evin reşit olan kızını görme ve onu gelin olarak almak niyetini kız tarafına ileten vekil kişi”⁴⁶² olarak tanımlanır. Görücü usûlü evlilikte genel olarak aileler iletişimde olur. Aile görüşü burada çok önemlidir. Yarkınay piyesinde Ölmes Batır, yaşı kemale ermiş kızını, Han'ın oğlu Hanzade ile evlendirmek niyetindedir. Yarkın ise Polat'ı sevmektedir. Ölmes Batır'ın bu niyetini Mama, Yarkın'a söyler. Yarkın bunları işitince öfkelenir ve Hanzade ile evlenmektense Nişabsay Beyi ile evlenmeyi yeğler:

“Yarkın: Teyze, ne dersiniz deyin. Bana Hanzade'dense o bey daha iyi, binlerce kat daha iyi. Hanzade'ye verecek olsanız Nişabsay Beyi'ne “can” der, yalvarıp yakarıp ona varırım!

Mama: Bu kadar çok seviyorsan var git, Nişabsay Beyi ile evlen. (Arkasını döner, gitmeye başlar.)

Yarkın: Evleneyim, evleneyim, doğru ya, evleneyim. Hemen görücü yollayın! (Yerinden kalkar.) Hey teyzeciğim nereye gidiyorsunuz? Görücülüğe mi?

Mama (Dönmeden): Evet, görücülüğe! Nişabsay Beyi'nin yanına görücü olmaya!

Yarkın (Güler): Ha-ha-ha!.. Benden de selam söyleyin. Çeyizi iyi hazırlasın. Düğünü şaşalı yapsın. Yuwayı güzel döşesin! Yarın akşam bu vakitlerde mezkûr Kel'i ‘vekil baba’ yapsın, birlikte gelsinler, deyin. Ha-ha-ha!..”⁴⁶³

Bu diyalogta görücü usûlü evliliğe kurban gittiğini anlayan Yarkın, ironik bir şekilde görücü usûlü evliliği eleştirir. Görücü usûlündeki vekillik ise toplumda kabul görmüş bir gelenektir. Yarkın, görücülüğe gelecek vekilin Kel olmasını ironik bir şekilde dile getirir. Bu geleneğin ortaya çıkışı toplumsal yaşamla ilintilidir. Zira evlilik

⁴⁶² bk. “Sovchi”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, 542.

⁴⁶³ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 308.

çağındaki bir erkeğin ile kadının yalnız görüşmesi ayıp karşılanır. Polat ile Yarkın havuz başında yalnız görüştüklerinde Kumru'nun şikâyeti üzerine Ölmes Batır onları yakalar. Ölmes Batır her ikisini de namussuzlukla yaftalar. Bu gelenekçi anlayış görücü usûlü evliliği de besleyen unsur olmuştur.

Bir diğer evlilik geleneği ise çeyiz meseledir. Eser çeyiz meselesine de değinmektedir. Özbek Türkçesindeki *sep* kelimesi Türkiye Türkçesindeki *çeyiz* kelimesinin karşılığıdır. Özbek Tilining İzahlı Lüğati'de *sep* kelimesi, “kız evlenirken ona anne-babası, kardeşleri ve akrabaları tarafından verilen mal veya mülk”⁴⁶⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Eserde çeyiz konusu en ciddi haliyle Ölmes Batır ile kızı Yarkın arasında geçer. Bu diyalog eserde verilmez fakat Yarkın, Mama ile sohbetinde bu konuyu dile getirir:

“Yarkın: (...) Şimdi gerçekler acı olsa da görmek gerekir. Polat gitmese de, burada dursa da beni bir ömür bu evde tutmayacaklar. Babam bana birkaç defa “Kızım yaşın başın iyice geldi, deve kadar oldun. Çeyizin de epeydir hazır, değil mi?” diye takıldı.”⁴⁶⁵

Ayrıca bu pasajdan da Yarkın'ın çeyizinin hazır olduğunu görüyoruz. Görücü usûlü evlilik ile çeyiz meselesi bir Özbek atasözünde de geçmektedir: “Kelinni kelganda ko'r, sepini yoyganda ko'r”⁴⁶⁶ (Gelini geldiğinde gör, çeyizini yaydığında gör). Bu Özbek atasözü görücü usûlü ve çeyiz geleneğine ışık tutmaktadır.

Evlilikte bir diğer ritüel ise imam nikahıdır. Eserde Nişabsay Beyi, Yarkın'ı kaçırdıktan sonra onunla evlenmek ister. Yarkın ise bu evliliğe razı olmuş görünümü vererek Nişansay Beyi'ni etkisiz kılma niyetindedir. Evliliğin son raddesine kadar gelir. O dönemde evliliğin bir aşaması da nikâhtır. Eserde sadece dini nikâh olan imam nikâhından bahseder. Nişabsay Beyi, nikâh için bir imam çağırır:

“Bey: Kız kendiliğinden razı oldu. Ama birkaç şart sundu. Ben de makul gördüm ve yerine getirdim. Başka şartları da var, onları da yerine getireceğim. Kız

⁴⁶⁴ bk. “Sep”, *Özbek Tilining İzahlı Lüğati*, s. 480.

⁴⁶⁵ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 283.

⁴⁶⁶ Özbekistan Milliy Ensiklopediyasi, *Manalar Mahzeni* (Neşrga Teyyarlavçiler: Devran Şorahmedov, Muradcan Aminov), Devlet İlmiy Neşriyatı, Taşkent 2018, s. 186.

memnuniyetle razı oldu. Şimdi imam gelecek ve nikâh kıyacak. (Hatırlar.) Evet, aklıma gelmişken, imamı ne yaptınız? Sen biliyor musun?”⁴⁶⁷

Fakat eserde imam nikâhı sahnelenmez. Eserin dördüncü perdesinde anlatıcı ağzından “kelin tushdi” geleneğinden bahsedilir:

“*Nishobsoy begining haram uylaridan biri, oq bo'r bilan bo'rlangan, keng, hashamli bir uy: “Kelin tushdi”ga muvofiq yaxshilab ziynatlangan.*”⁴⁶⁸

(Nişabsay Beyi'nin harem dairelerinden biri, ak tebeşir ile ağartılmış, geniş, ihtişamlı bir ev. Gelin evine yaraşır şekilde iyice süslenmiş.)

Kelin tushdi geleneği gelinin, kocasının evine ilk geldiğinde indirilip ağırlandığı ve genellikle kadınların arasında düğünün geçtiği hane veya odadır. Anadolu sahasında buna gelin evi veya kız evi denilmektedir. Düğün günü için süslenir. Eserde Nişabsay Beyi gelin evi olarak harem dairelerinden birini seçer ve burayı gelin odası olacak şekilde süsler. Evlilikte ilk gece de burada geçirilir. Eserde son kızlık gününden de bahsedilir. Son kızlık günü evliliğin ilk günü olan gerdek gecesi olarak adlandırdığımız gece biter ve bu kızlık gününde çeşitli eğlenceler ve ritüeller gerçekleştirilir. Örneğin Özbek toplumunda gelin kız evine adım atarken önce evin önünde yakılan ateşin etrafında dolaştırılır. Ardından girişe serilen beyaz örtünün üzerine basarak gelin, evine girer. “*Bu, gelinin kızlık döneminin bittiğini ve eşyle aşklarının alevlenen ateş gibi sıcak tutulup, ömür boyu mutlu yaşam sürmelerini simgeliyor.*”⁴⁶⁹ Eserde son kızlık günü eğlencesi eserin maskarabaz/kızıkçı olan kişisi Kel tarafından icra edilir. Kel ile Yarkın, Nişabsay Beyi'ne şarap içirerek etkisiz hale getirirler. Daha sonra etkisiz hale gelene kadarki sürede Nişabsay Beyi'ni oyalamak için Kel, son kızlık gününü bahane ederek oyun icra etmeye başlar.

Anlatıcının verdiği bilgiye göre Kel, hayvan taklidi yapar. En son ayı taklidi ile bir süre oynar. Geleneksel tiyatro türü olan maskarabazlıkta maskarabaz, hayvan taklidi de yapmaktadır.

⁴⁶⁷ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 326.

⁴⁶⁸ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 325.

⁴⁶⁹ *Özbeklerin Evlilik Törenleri*, (t.y.).

<http://turkish.china.com/audio/list/monday/603/20140609/87976.html> (E.T.: 01.06.2019).

Eserde evlilik dışı gelenek ve görenekler de yer almaktadır. Bunlardan biri de fal bakma geleneğidir. Falın, kökeni itibariyle Mezopotamya'dan geldiği bilinmektedir. Aslen Arapça olan fal kelimesi, *uğur ve uğurlu şeyleri gösteren simge* anlamına gelir. Batıda fal türlerine göre şekillenen bir kısım isimlerle *gelecekte haber verme* olarak kullanılmıştır.⁴⁷⁰ Günümüz Özbek Türkçesinde fal (fol) kelimesi anlamıyla birlikte aynen korunmuştur: “Bir uzva veya eşyaya (el, kitap, küçük taş, oyun kartı, ayna) bakarak kişinin öğrenmeyi istediği maddi veya manevi bilgiyi, hadiseyi zamanından önce bildirme, işaret kılma.”⁴⁷¹ Yarkınay piyesinde fal geleneğine başvurulmuştur. Pek çok nesne üzerinden tayin edilen gelecek, eserde kitap üzerinden verilmiştir. Mama kitap okurken Yarkın, kitap ile ilgili soru yöneltir. Mama'nın okuduğu kısasa kitabı kötü bir valinin Han'ına yaranmak için günahsız on yedi kişiyi zindana atışı ve bir batırın o kişileri zindandan kurtarma serüvenini anlatır:

“Mama: (...) Mezkûr valinin adamları görülmemiş işkencelerle batırı da zindana attılar. Tamamını okumuş değilim ama hala zindandayız.

Yarkın: Doğru söylüyorsunuz teyzeciğim, biz halen daha zindandayız. İşte bu kitabınız teyzeciğim, bizim falımız olsun. O batır zindandan sağ salim kurtulursa, biz de işte bu zindandan kurtulacağız. Tamam mı?”⁴⁷²

Yukarıda verilen pasajda da görüleceği üzere kitap üzerinden fal yapılmaktadır. Eserde kitabın sonu Yarkın'ın geleceği olarak tayin edilir.

Eserde Yarkın'ın başvurduğu bir halk kültürü unsuruna rastlıyoruz: Kesek atmak. Kesek, toprak parçası anlamındadır. Yarkın, Kel'in aklını çelmesi ile kaçış planları yaparlar. Kel ile vedalaşacakken Yarkın, onun arkasından toprak atar:

“Kel (Yine geri döner, hızlı ve alçak bir sesle): Yarın elbette, görüşeceksiniz sultanım! Yarın, elbette, görüşeceksiniz, yarın, elbette, kavuşacaksınız. Yarın elbette muradınıza ereceksiniz. Amacınıza ulaşacaksınız!

Yürür ve çıkar. Yarkın arkasından kesek atar.”⁴⁷³

⁴⁷⁰ Mehmet Aydın, “Fal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, 12, 134-138, s. 134.

⁴⁷¹ bk. “Fol”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, 354.

⁴⁷² Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 292.

Bu gelenek Anadolu’da *gidenin arkasından su dökmek* şeklinde kullanılır. Özbek toplumunda aynı amaçla toprak atılır. *Yolun açık olsun* maksadını taşıyan bu gelenekte su-toprak farklılığını coğrafi sebeplere bağlamaktayız. Kurak bir iklime sahip olan Özbekistan’da su kolay bulunmadığından bu gelenek toprak atarak devam ettirilmiştir.

Yarkınay piyesinin geçtiği zamane Özbek toplumunda ekmek önemli bir kutsaldır. Ekmek, Türk dünyasında asırlar boyu kutsal sayılmıştır. Hem inancın hem de geleneğin bir gereği olan ekmek sofraların ana yiyeceğidir. Eserde ekmek kelimesinin Özbek Türkçesindeki karşılığı “non” (nan)dır. Bunun yanında misafirperverliği ve aynı sofrada yiyip içmeyi ifade eden non-namak (nan-nemek) veya “non-tuz” (nan-tuz) kelimeleri de sıkça kullanılır.

Yarkınay piyesinde yüzük önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Piyeste Nişabsay Beyi, Yarkın’ı kaçırmayı için Kel’i saraya gönderir. Kel, Yarkın’ı Polat’a götürmek için geldiğini söyler. Yarkın Polat’tan bir nişan bir işaret ister. Kel ise Polat’tan çaldığı yüzük ile Yarkın’ı ikna eder. Bu yüzük altın yüzüktür. O yüzük ise zamanında Yarkın tarafından Polat’a verilmişti. Yüzüğün işleminin altında bir isim yazılıdır. Fakat yüzükte kimin isminin yazılı olduğu belirtilmez.

“Kel: Sultanım, yanılıyorsunuz. Ben gelen giden biri değilim. Ben sizi alıp götürmeye gelen bir elçiyim. Sizi almadan gidemem. Polatbek’in ekmeğini yiyorum. Helal değilse boğazımdan geçen huzursuz olurum. Sizi inandırabileceğim bir işaret, bir nişan olmasa ben avare bir halde gelmezdim. Nişan var sultanım!

Yarkın: Ne nişanı o?

Kel: Altın yüzük! (Arkasını döner, elinden çıkarır.) İşte bu onun! (Yarkın alır bakar.) Benziyor mu? O... Yüzüğün işleminin ortasındaki küçük çizgiye bakın... İşleminin bir yanındaki ufak yazıyı gördünüz mü? (Sakince.) Allah bilir ama belki de Yarkın hanımefendinin ona verdiği yüzük olabilir mi diyorum?”⁴⁷⁴

Verilen pasajda ekmeğe ve yüzüğe verilen değer saptanmaktadır. Bu örnek aynı zamanda eserin kırılma noktasıdır.

⁴⁷³ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 306.

⁴⁷⁴ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 305.

3.2.6.14.2. Halk Müziği

Müzik, edebiyatla birlikte güzel sanatların işitsel (fonetik) sanatlar kolundadır. "Müzik, insanlık kültürünün temel öğelerinden biridir. Bu olgu, hem kültürel yapıya bağlı kalıp biçimlenir, hem de kültürel oluşuma katkıda bulunur."⁴⁷⁵ Evrensel bir sanat kolu olan müzik sanatına Türk müziği de hatırı sayılır derecede katkı sunmuştur. Türk müzik sanatı Hun devletinden itibaren başladığı yolculuğunu günümüze değin sürdürebilmiştir. Hunların şaman ayinleri Türk müziğini geliştirmiştir. X. yüzyılda büyük müteffekir Ahmet Yesevi, Türk müziğini toplu ibadetin ayrılmaz parçası haline getirmiştir. XIII. yüzyılda Konya'dan dünyaya yayılan Mevlana tevazusu tekke müziğinin doğuşunu gerçekleştirecektir. "Orta Asya'dan çıkıp batıya göç eden Türk boylarının oluşturduğu müzik kültürü yanında, Orta Asya çevrelerinde yaşayan diğer Türk boylarında da kendine özgü bir müzik kültürü oluşmuştur. Bu oluşum sürecinde kökler aynı kalmış, dallardaki küçük farklılıklar sayesinde büyük bir çeşitlilik ve zenginlik meydana gelmiştir."⁴⁷⁶

Halk müziği bir bakıma, daha çok kırsal bölgelerde tabii olarak icra edilen ve halkın dinamiklerinden beslenen bir müzik anlayışıdır. Kırsal kesimden şehirlere yaklaştıkça klasik müziğin etkisi artar. Timurlular döneminden bu yana Türk dünyası kültür merkezileri Özbeklerin üzerinden şekillenir. Dönemin kültür merkezlerinden olan Herat, Semerkant ve Buhara halk müziğinin gelişim gösterdiği kültür merkezleridir. Özbek müziği bu dört bölge üzerinden şekillenmiştir:

1. Surhanderya-Kaşkaderya Bölgesi
2. Buhara-Semerkant Bölgesi
3. Taşkent-Fergana Bölgesi
4. Harezmi Bölgesi⁴⁷⁷

Bir başka sınıflandırmada Özbek müziği beş ayrı döneme ayrılır. Bu sınıflandırma siyasi bir sınıflandırmadır. Fakat siyasi ve toplumsal olayların kültüre, edebiyata ve

⁴⁷⁵ Efe Akbulut, "Çağdaş Müzik Eğitiminde Türk ve Batı Müziğinin Yeri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (10), 2001, 79-83, s. 80.

⁴⁷⁶ Tuğba Teke, *Özbek halk edebiyatında Abdurauf Fitrat ve Özbek Klasik Müziği ve Onun Tarihi adlı eseri* (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2015, s. 54;

⁴⁷⁷ Tuğba Teke, s. 56.

müziğe olan etkisini göz önüne aldığımızda bu sınıflandırmanın haklılık payı bulunmaktadır:

1. Antik Dönem: Bu dönem Arap etkisinin ve İslamiyetin Orta Asya'ya gelişine (VIII. yüzyıla) kadar geçen dönemdir.
2. İkinci Dönem: X. yüzyıldan Moğol İstilasına (XIII. yüzyıl) kadar geçen dönemdir.
3. Üçüncü Dönem: Timurlular ve XIX. yüzyıla değin süren dönem.
4. Dördüncü Dönem: Sovyetler Dönemi, XX. yüzyıl.
5. Beşinci Dönem: Bağımsızlık Dönemi⁴⁷⁸

Sovyetler Birliği döneminde gerçekleştirilen kültür hegemonyası ile özellikle sanatta oluşturulan *tek kültür* anlayışı müziğe de yansımıştır. “*Özbeklerin milli bir hareketi olan “basmacı hareketi”ni karalayan, Türkistan halkının kendi milli sınırları yerine Sovyet İmparatorluğu sınırlarını empoze eden, endüstrileşme ve köylerde kollektif (kolhoz ve sovhoz) düzenin yerleştirilmesi gibi sosyal ve toplumsal değişiklikleri ifade eden şarkılar, en popüler müzik tarzları oldu.*”⁴⁷⁹ Özbek müziği her ne kadar dezanformasyon sürecine girdiyse de Özbek halk müziğini halkın gönlünden atmaya muvaffak olunamadı.

Özbek aydınlarından Abdurauf Fıtrat, 1927 yılında Özbekistan Devlet Neşriyatı aracılığıyla Semerkant'ta yayımladığı *Özbek Klasik Müziği ve Onun Tarihi*⁴⁸⁰ isimli eserinde Özbek müziği hakkında teorik bilgiler verir. Fıtrat, eserde kendisinin bir müzisyen olmadığını söyler ve asıl amacının Türkistan'da müzik kültürünü tanıtmak ve Müzik Tarihi sahasında kaynak eser meydana getirmek olduğunu yazar. Fıtrat esere Doğu müziğini tarif etmekle başlar. Fıtrat'a göre Doğu müziğinden “*anlaşılan mana Türk, Arap, Fars milletlerinin müzikleridir. (...)Bizim edebiyatımız Doğu-İslam edebiyatına nasıl bağlı, nasıl münasebetli ise müziğimiz de Doğu-İslam müziği ile öyle bağlı, öyle münasebetlidir.*”⁴⁸¹

⁴⁷⁸ İsmetulla Kudretov; Askarali Adilov, *Çalğu Esbabide İcraçılık Könikme ve Melekelerni Şekllentiriş (Kaşkar Rübabı Misalide)*, Alişer Nevaiy Nomidegi Semerkant Devlet Üniversitesi, Semerkand 2015, s. 8.

⁴⁷⁹ Tuğba Teke, s. 59.

⁴⁸⁰ Abdurauf Fıtrat, *Özbek Klasik Müziği ve Tarihi*, (Akt. Hüseyin Akbaş), Gece Kitaplığı, Ankara 2016.

⁴⁸¹ Tuğba Teke, s. 126.

Bir ceditçi aydın olarak Çolpan da Özbek Klasik Müziğine ve Özbek Halk Müziğine kayıtsız kalmamış, konuyla ilgili bir eser meydana getirmemiş dahi olsa, eserlerinde klasik müzik ve halk müziği ananelerine geniş yer vermiştir. Bu açıdan Yarkınay piyesi oldukça zengindir. Eserde yer alan çalgılar şunlardır: Kopuz, ney, def.

Özbek Türkçesinde *qovuz* kelimesi araştırmalarımızda bize iki çalgıyı işaret etmektedir. Birincisi kopuz dediğimiz iki telli çalgıdır. İkincisi komuz adı verilen metal çatalar arasına yerleştirilen elastik bir dilin el ile hareket ettirilmesiyle ağızda çalınan nefesli çalgıdır. Komuz ağızda dişlere dayandırılır ve parmaklarla ortadaki elastik dilin rezonansı ile ses çıkarılır.⁴⁸² Bu çalgıya ağız kopuzu veya demir kopuz adı da verilir. *Qovuz* kelimesini *kopuz* olarak aktarmamızın sebebi eserde çalgının sırtta taşınabiliyor özellikte büyük olmasıdır. Eserde kopuz çalan kişi Kel'dir:

“Yarkın: (...) Teyze, söyleyene, bir kopuz çalıp okuyuverin.

Mama: Haydi, benim kızıma bir kopuz çalıp gazel okuyuverin!

Kel: Tamam, kurbanınız olsun, tamam!

Yarkın (Kel'e): Kopuzunuz hani?

Kel (Hemen arkasını dönüp): Biz kopuzumuzu sırtımıza asarız, sultanım. Eşkîya Polat gibileri ise lanet halkasını boynuna asar...⁴⁸³

Kel kopuz çalar:

“Bey olmaya, han olmaya, şah olmaya heves ediyorsunuz eşkîya Polat,

Aslınız kim? Nesliniz kim? Kim oluyorsunuz? Söyleyin doğruyu!..

Bekebumburbeng... bekebumburbeng...

Beng... beng...

Yarkın (Öfkeyle bağırır): Kel, dur! Yeter, tamam!”⁴⁸⁴

⁴⁸² *Komuz Müzik Çalgısını Tanıyalım*, <https://www.youtube.com/watch?v=SzshLLIZ-ZU> (E.T.: 02.06.2019).

⁴⁸³ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 301.

⁴⁸⁴ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 302.

Fıtrat'ın verdiği bilgilere göre çalgının çıkardığı sese göre usuller bulunmaktadır. Eserde kopuzun çıkardığı ses *beke-büm-beke-büm* şeklindedir. Tüm Doğu musikisinde bu *ten-tene-tenenen* şeklindedir. Cami'nin *Risale-yi Musiki* isimli eserine kadar usul budur. Harezmi musikisinde bu *tak-taka-taktakgub* şeklindedir. Gerçek usulün *ten-tene-tenenen* olduğu söyleyen Fıtrat, “*ama bugün bizim müziğimizde usul esasları ten-tene-tenenen değil bek-beke-bekke-büm şeklindedir*”⁴⁸⁵ der. Fıtrat eserinde bu usulün yaklaşık yirmi dört usulünü verse de *beke-büm-beke-büm* usulünün tıpkısı bulunmamakla beraber ona benzer birden fazla usul bulunduğundan tam usulü saptayamadık.

Piyeste yer alan bir başka çalgı ise neydir. Ney kelime anlamı olarak *kamış* demektir. Otuz iki-otuz dört santim uzunluğundadır. Yedi dişi vardır. Bunların altı tanesi ön taraftadır. Bir dişi ise arka taraftadır.⁴⁸⁶ Eserde ney çalabilen kişiler Yarkın, Nişabsay Beyi ve Kel'dir. Nişabsay Beyi ile Yarkın'ın düğün eğlencesini Kel tertip eder. Bey oyun oynayacağı esnada Kel, Yarkın'dan ney çalmasını ister:

“Kel: Durun Bey'im. Müstakbel eşiniz bize ney çalacaklar!

Yarkın: Ben ney çalmayı bilmiyorum.

Kel (Koynundan küçük bir ney çıkarır): Bu gece naz yok sultanım! Bey oynarken siz de çalacaksınız. Siz oynadığınızda ise Bey çalacak! Evet, başlayın!

Yarkın istemeye istemeye alır ve eğlenceye özgü bir ezgi çalmaya başlar. Kel büyük bakır tabağı alır def olarak kullanır.”⁴⁸⁷

Daha sonra ney çalma sırası Nişabsay Beyi'ne gelir. Yarkın, neyi Bey'e uzatır:

“Yarkın (Nazlı nazlı neyi uzatır): Öyleyse çalınız... (Bey neyi alacakken Yarkın'ı kolundan tutar çeker. Her ikisi de susar. Bey'in hırslanan gözleri kızın üzerinde. Kız gülümser, utangaçlıktan kızarır ve yere bakar.) Oyundan sonra Bey'im. Çalsınlar!

Bey: Hangi ezgiyi çalayım, gözlerinden?

Yarkın: İstedığınızı...

⁴⁸⁵ Abdurauf Fıtrat, s. 27.

⁴⁸⁶ Tuğba Teke, s. 158; Abdurauf Fıtrat, s. 48.

⁴⁸⁷ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 342.

Bey (Kolunu yine kendine çeker): Söyleyin gözlerinizden bir ezgi!

Yarkın: Öyleyse Dilhiraj'ı çalsınlar!"⁴⁸⁸

Dilhiraj (Dilxiroj) kelimesi köken olarak aslen Farsçadır. Dilhiraj “kalbi titreten, yürek parçalayan”⁴⁸⁹ anlamındadır ve Özbek ve Tacik ortak halk ezgilerinden birinin ismidir. “Bu müziğin icrasında peşrev üslubu önemli yer tutar. Dilhiraj’ın popüler şarkılara yakın versiyonları da bulunmaktadır.”⁴⁹⁰ Diyalogun devamında Nişabsay Beyi, Dilhiraj’ı çalar ve Yarkın ise bu ezgi eşliğinde oynamaya başlar.

Eserde kullanılan bir başka çalgı ise deftir. Vurmalı çalgının ismi Özbek Türkçesinde *doiradir*. “Doira kelimesi bazı yerlerde ‘dapp’ (dep), ‘childirma’ (çildirme), ‘chirmanda’ (çirmende) olarak da adlandırılır.”⁴⁹¹ Yarkınay piyesinde *childirma* şeklinde geçmektedir ve sadece bir yerde kullanılmıştır. Yarkın ney çaldığı esnada eline bakır bir tabak alır ve def olarak çalmaya başlar. Bu sahne anlatıcı tarafından verilir:

“Yarkın istemeye istemeye alır ve eğlenceye özgü bir ezgi çalmaya başlar. Kel büyük bakır tabağı alır def olarak kullanır.”⁴⁹²

3.2.6.14.3. Geleneksel Tiyatro Unsurları

Geleneksel Özbek Tiyatrosu iki ayrı kolda gelişimini sürdürmüştür. Canlı oyuncuların sahne performansı ile gelişim gösterdikleri tür maskarabazlık veya kızıkkılık tiyatrosudur. Geleneksel Özbek tiyatrosunun gelişim gösterdiği bir diğer kol ise kukla oyununa dayalı koğırçak tiyatrosudur.

3.2.6.14.3.1. Maskarabazlık/Kızıkkılık Tiyatrosu Unsurları

Maskarabazlık veya kızıkkılık, tarihsel süreçte aynı anlama gelecek şekilde kullanılmışsa da Özbekistan’da geleneksel tiyatro çalışması yapan kişilerce kızıkkılık ve maskarabazlık farklı tanımlanmıştır. “*Halk arasından çıkmış olan aktörlere kızıkkı veya maskarabaz, onların yapmış olduğu işe ise kızıkkılık veya maskarabazlık denir. Fakat*

⁴⁸⁸ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 343.

⁴⁸⁹ bk. “Dilxiroj”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, 618.

⁴⁹⁰ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Dilxiroj> (E.T.: 02.06.2019).

⁴⁹¹ İsmetulla Kudretov; Askarali Adilov, s. 14.

⁴⁹² Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 342.

*bazı yaşlı kişiler ve halk tiyatrosu aktörlerinin verdiği bilgiler göz önünde tutulduğunda, bu terimlerin birbirini tam olarak karşılamadığı; kızıkcı ile maskarabazın aslında aynı işi yapmadığı, dolayısıyla icra ettikleri sanatların da ince ayrılıkları olduğu anlaşılmaktadır.*⁴⁹³ Özbekistan’da maskarabaz ve kızıkcı kelimelerinin kullanımı bölgelere ve dönemlere göre farklılık göstermektedir. Özbek Tilining İzahli Lügati’nde maskarabaz, “Eğlence mekânlarında, bahar bayramlarında ve umumen halkın toplandığı yerlerde izleyicileri güldüren oyunlar oynayan kızıkcı, latifeci”⁴⁹⁴ şeklinde verilmiştir. Yine aynı sözlükte kızıkcı “ilginç hareketleri ve sözleri ile insanları güldüren kişi”⁴⁹⁵ olarak izah edilir. Hüseyin Baydemir saha çalışmalarının sonunda maskarabaz veya kızıkcı kelimelerini şu şekilde tanımlamıştır: “*Profesyonel bir maskarabaz (bazı bölgelere göre kızıkcı) sahnede oyununu icra etmenin yanında saz çalabilen, halk oyunlarını oynayabilen, hikâye anlatabilen, kılıktan kılığa giren, taklit yapabilen, benzeri başka hareketlerle insanları güldüren, askiyacılıkta maharetli ve aynı zamanda iyi bir ses sanatçısıdır diyebiliriz.*”⁴⁹⁶

Yarkınay piyesinde Kel kişisi, üç yerde kızıkcı olarak tarif edilmiştir. Fiziki betimlemesini oyun kişilerinden Mama ağzından “altmışlarında bir dede, biçimsiz, suratsız, çirkin bir adam”⁴⁹⁷ olarak verilen Kel, maskarabaz/kızıkcı özelliği göstererek bulunduğu ortamı şenlendirir. Espri yapar ve türlü taklitler ile insanları güldürür. Eserde Kel pek çok kere güldürü unsurlarına başvurur. Çalışmamızın güldürü unsurları adlı başlığında bu unsurlara yer verilmiştir. Yine Kel’in maskarabaz/kızıkcı olduğuna Yarkın ile Nişabsay Beyi’nin düğün gecesinde Kel’in türlü hayvan taklidi yapmasından anlıyoruz. Eserde bu kısım diyalog dışında anlatıcı tarafından verilir:

“Kel türlü hayvanların taklidini yapar. Sonunda da ayı olur ve oynar.”⁴⁹⁸

Özbek halk edebiyatında laf ve askiyacılık önemli bir yer tutar. Maskarabazlar ve kızıkcılar, lafçılık ve askiyacılıkta maharetli kişilerdir. “*Laf mübalağaya dayalı bir atışma türüdür. Bu atışmaya katılana lafbaz veya lafçı denir. Laflar, karşılıklı söylenen*

⁴⁹³ Hüseyin Baydemir, “Özbekistan’da Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık ve Kızıkcılık”, s. 764.

⁴⁹⁴ bk. “Masxaraboz”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, 554.

⁴⁹⁵ bk. “Qiziqchi”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, 280.

⁴⁹⁶ Hüseyin Baydemir, “Özbekistan’da Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık ve Kızıkcılık”, s. 764.

⁴⁹⁷ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s 299.

⁴⁹⁸ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s 340.

iki üç cümleden ibarettir. Birinci lafçı akla mantığa sığmayacak, dünyada olma ihtimali bile olmayan bir şey söyler. Diğeri ise ona yine aynı derecede mübalağa ile cevap verir. Kimin lafı dinleyicilerin hoşuna giderse atışmayı o kazanmış olur”⁴⁹⁹ Askiya ise laftan daha uzun bir halk geleneğidir. Hüseyin Baydemir’in verdiği bilgilere göre askiya kelimesi Arapçadan alıntıdır ve kelimenin aslı ezkiyâ' (اذكاء)’dır. Ezkiyâ kelimesi ise zeki kelimesinin çoğuludur. “Askiya, iki veya daha fazla kişinin kinayeli, tevriyeli, cinaslı ve mecazlı bir biçimde karşılıklı olarak sözlü atışmasına veya birbirlerini herhangi bir kişi ya da varlığa benzetmesine dayalı bir türdür. İcra sırasında çalgı kullanılmaz. Askiya, sadece söz oyunları üzerine kurulu olup eleştiri ve güldürü esastır.”⁵⁰⁰

Yarkınay piyesinde bir maskarabaz/kızıkçı olarak Kel, laf ve askiyacılıkta da maharetlidir. Konuşmalarında gösterdiği hazırcevaplık ve güldürü unsurları laf ve askiya örnekleridir. Şunu da belirtmek gerekir ki lafcılık ve askiyacılık bu sanatı/geleneği bilen iki veya daha fazla kişi arasında gerçekleşmektedir. Yarkınay piyesinde Maskarabaz veya kızıkçılığı temsil eden bir kişi bulunduğu için bütünüyle bu geleneğin uygulandığını söyleyemeyiz. Özellikle Kel’in diyaloglarından laf ve askiyacılığı saptamaktayız. Yarkın ile Kel arasındaki bu diyalog lafcılık ve askiyacılık örneğidir:

“Yarkın: Ne zaman geldiniz?

Kel: Eskiden beri!..

Yarkın: O zamandan beri biz bilmiyoruz, öyle mi?

Kel: Bilmeyi isteseydiniz, bilirdiniz lakin bilmeyi istemediniz anlaşılır.

Yarkın: İnsan her şeyi bilseydi... Sonra herkes dünyada Lokman Hekim olur çıkardı? (Mama’ya) Teyze, atamın gelişi bir iki hafta olmuş. Neden bana haber vermediniz?

Mama: Hayır, dün gelmişler.

⁴⁹⁹ Hüseyin Baydemir, “Özbekistan’da Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık ve Kızıkçılık”, s. 769.

⁵⁰⁰ Hüseyin Baydemir, “Askiya Şekilleri ve Benzer Türlerle Mukayesesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (56), 2016, s. 903-904.

Yarkın: Öyleyse eskiyle ne alakası var?

Mama: O... Kellik kızım... (Kel'e) Öyle değil mi?

Kel: Doğru söylüyorsunuz yenge. Lakin “Kellik” dediğiniz biraz da kendinizdeki eksiklik! Çiçekçilik deseydiniz, elbette olurdu keyiflik! (Gülerler.)”⁵⁰¹

Kel'in son cümlesindeki tekrarlar lafçılığı veya askiyacılığı hatırlatır. Buradaki *kellik*, *eksiklik*, *çiçekçilik*, *keyiflik* sözcükleriyle seci⁵⁰² sanatının uygulandığı görüyoruz. Konuşmanın başında Kel, geldiği zamanı bilmesine rağmen ikircikli cevap vererek tecâhül-i arif⁵⁰³ sanatını uygulamıştır. Konuşmanın devamında Yarkın hakkındaki düşüncelerini akla mantığa sığmayacak bir benzetme ve düzyazıda kurduğu kafiye ile sıralar:

“Kel: (...) kızınız gençliği ile tellalın kızına benziyor. Tellalı tanıyor musunuz? O... Bağdat'taki eski ayakkabı tamircisi Kozibay'ın ortanca kızı var ya... İşte onun halasının teyzesinin ablasının çocuğu olur. Tanıdınız mı? İşte bu özü yaş, sözü taş, gözü haylaz karakaş, aklı yığın, vaş vaş kızınız aslında Bağdatlıymış. Bu yüzden az önce benimle konuşmaya başlarken Alpan'dan girdi Lokman'dan çıktı. Aferin, ne kadar harman aklı var bu çocuğun. Fakat derleyip toparlayan bir çiftçi gerek, çiftçi!..”⁵⁰⁴

Kel bu diyalogta *yaş*, *taş*, *karakaş*, *vaş* kelimeleri ile kafiye kurmuş, bunu yaparken de mantık çizgisinden uzaklaşmıştır. Laf ve askiyacılık, maskarabazların ve kızıkçıların en maharetli olduğu konudur.

Maskarabaz ve kızıkçılar sanatlarını bireysel olarak değil, toplu olarak icra ederler. “Onlar hafızlarla, çalgıcılarla ve dansçılarla birlikte grup halinde köy köy gezerek sanatlarını icra ederler. Oyuncular veya bezmeciler olarak adlandırılan bu gruplar 3-15 kişiden oluşurlar.”⁵⁰⁵ Sahnelenen bu oyunlar belli bir plana sahiptir. “Yaygın olan âdete göre eğlenceyi çalgıcılar başlatırlar. Yani ilk önce onlar çalgi aletleriyle bir dinleti sunarlar. Daha sonra sırayla hafızlar müzik eşliğinde şarkılar

⁵⁰¹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 300.

⁵⁰² Düzyazıda bazı sözcüklerin kafiyelenişine dayalı söz sanatıdır.

⁵⁰³ Bilmezlikten gelme söz sanatıdır.

⁵⁰⁴ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s 301.

⁵⁰⁵ Hüseyin Baydemir, “Özbekistan'da Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık ve Kızıkçılık”, s. 765.

söylerler. Üçüncü olarak, grup içindeki rakkaslar müzik ve şarkıya danslarıyla eşlik ederler. Sahneye en son maskarabazlar çıkar.”⁵⁰⁶ Yarkınay piyesinde Kel kişisi bu özelliklerin hepsini gösterir. Eserde planlanan tertipli bir eğlence olmadığı için Kel’i bu ekipte bir kişiye indirgeyemeyiz. Eserde Kel, çalgı da çalar, şarkı da söyler, dans da eder ve maskarabazlık veya kızıkcılık da yapar. Kel, sırtında daima kopuz taşır. Eserde Yarkın için kopuzla bir bent çalar:

“Kel: Tamam teyze, bağışlayın beni, kulunuz olayım. (Başını kaşır, düşünür.) Yeni gazel dediniz... Şimdi bir tane yeni bir gazelim var. Dün sabah vakitlerinde olgunlaştı. Bir bentten oluşuyor... Onu okuyorum o halde. (Başlar.)

Çalgı

Bey olmaya, han olmaya, şah olmaya heves ediyorsunuz eşkiya Polat,

Aslınız kim? Nesliniz kim? Kim oluyorsunuz? Söyleyin doğruyu!..

Çalgı”⁵⁰⁷

Kel burada bir bentten oluşan gazelden bahseder, fakat tamamlayamadan Yarkın durdurur. Sebebi Polat ile ilgili söylenen olumsuz yargılardır. Kel’in diyaloglarına baktığımızda teşbih sanatında da mahir olduğunu görüyoruz. Bu da yüksek bir sanat gücü gerektirir. Maskarabaz ve kızıkcıların bir özelliğidir. Bu hazırcevaplılığı laf ve askiya örneğidir. Yine bir örnekte Yarkın, Kel ile Polat hakkında konuşmak ister. Bu konuyla ilgili doğaçlama şekilde Kel’in benzetmeye başvurarak konuşması lafçılık ve askiyacılığından ileri gelmektedir:

“Kel: Teyzeniz karışmayacaksa burada mum gibi durmalarının ne faydası var? Buradan ayrılınsınlar o halde. O çıktıktan sonra karışmaması mümkün olabilir... Evet sonra lafları da tesbih gibi dizer, rezil ettikten sonra çiğneriz... O zaman biz de han paşa, bin paşa... Utanç yaygaralarını savuracağız... Tez olgunlaşıp... Ateş gibi kızarıp, bulaktan fişkırıp, dedikodu sokaklarını yalınayak gezeriz.”⁵⁰⁸

⁵⁰⁶ Hüseyin Baydemir, “Özbekistan’da Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık ve Kızıkcılık”, s. 766.

⁵⁰⁷ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 301-302.

⁵⁰⁸ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 302-303.

Maskarabazlık ve kızıkcılık esasında taklide dayanan bir canlandırmaydı. Kel'in yukarıda hayvan taklitleri yaptığını belirtmiştik. Son verdiğimiz alıntının devamında Mama, onları yalnız bırakırken Kel, Mama'nın gidişini taklit eder:

“Kel (Kendince): “Birazcık çıkıverin! Evet, birazcık...” Başladı, başladı şımarıklık, başladı çingenelik! Kişilik derim ben buna, bu kızın başarabileceği bir işti!

Mama çıkar, gider. Kel onu taklit eder.

İşte teyzeniz de küçük adımlarını basa basa, rahvan koşarak gittiler. Gidişine bakın, yürüyüşünü görün. Bir bıldırcın utancıyla, karga rezilliğiyle ve bir alacakarga ukdesiyle... (Taklit eder.) Teşekkür ederim sultanım, hazırız.”⁵⁰⁹

Kel, Yarkın'ı öncesinden Polat'tan çaldığı yüzüğü nişan olarak gösterip ikna ettikten sonra onu Ölmes Batır'ın sarayından çıkarır ve Polat'a götürmek yalanıyla Yarkın'ı Nişabsay Beyi'ne teslim eder. Eserin üçüncü perdesi Nişabsay Beyi'nin sarayında açılır. Kel burada da maskarabaz ve kızıkcı özelliğini konuşmalarında gösterir. Bunu yaparken de güldürü unsurlarından çokça faydalanır:

“Bey: Bu sırrı senden ve benden başka kim biliyor?

Kel: Sizden ve benden başka, birileri daha var, hepsi size sadakatli, bize sevgili... Biri mezkûr kavak geçidi, yani... o uzun pehlivan, bir diğeri ihtiyar kadın, yani... İçerideki ak saçlı teyze...

Bey: Güzel. Onların işini kendim bitireceğim!

Kel: Kurbanınız olayım Bey'im, eyvallah katır geyiğim, nasıl bitireceksiniz? Bize de biraz açar mısınız?”⁵¹⁰

Kaçırma hadisesinden sonra Kel ile Yarkın, Nişabsay Beyi'nin sarayında görüşürler. Kel, Yarkın'ın bulunduğu odaya girmeden önce şu doğaçlama şiiri sesli sesli okur:

“Polat batır dağda yatıyor,

⁵⁰⁹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 303.

⁵¹⁰ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 311.

Eceli gelmeden ölüp gidiyor,

Gülü açılmadan solup gidiyor,

Yâri burada kalıp gidiyor”⁵¹¹

Bu sözlerle odaya giren Kel, lafçılığa ve askiyacılığa devam eder:

“Yarkın: Neler diyorsun Kel? (Kel güler.) Bir daha söylesene Kel, haydi!

Kel: Gülüyorum, güle güle ölüyorum sultanım!

Yarkın: Gül, gül. Gülmek için sana şans doğdu!

Kel (Yine güler): Evet, yine ne oldu? Yine hangi ölüm üzerimize geliyor? Yine sefere-mefere, tehlikeden tehlikeye, altın kemere, yüksek vadiye, yaman işlere, kör ve sağıra ve yine size benzeyen kullara mı gönderiyorlar?

Yarkın: Sefer de laf mı? Bir yol ki gidişi var dönüşü yok!

Kel: Dönüşü olmayan bir yol mu dediniz sultanım? (Göğsünü döver) Han eniştemiz böyle çareleri göze almaz, aldırılmaz, riske girmez, varmaz! Hey! Yine biri size yaklaşan züppe, babanın kızı, yeryüzünün yıldızı da olmuş olsa... Kel amcanız, (Göğsüne vurur) zanaatçı ağanız... Gidiverir, alıverir, vuruverir, buluverir!.. Hey hey!”⁵¹²

Kel iki, üç, dört ve beşinci perdede sahne alır. İki, üç ve dördüncü perdelerde Kel’in maskarabaz ve kızıkcı özelliğini canlı bir şekilde görebilmekteyiz. Özellikle beşinci perdede Yarkın ile anlaşır ve Kel, Yarkın’ı Nişabsay Beyi’nin elinden kurtarmaya çalışır. Düğün gecesini için planlar yaparlar. Nişabsay Beyi’ni önce şarap içirmek suretiyle şarhoş edip etkisiz hale getirdikten sonra Kel, maskarabazlığa ve kızıkcılığa başvurur. Bu sayede zaman kazanır ve Nişabsay Beyi’ni yorar. Yarkın plan dâhilinde düğün gecesini önce Kel’i oyun oynaması için çağırır:

“Yarkın: Kel’i son gününde bir oyuna mı çağırırsak... Eğlendirse bizi...

Bey (Sarhoş bir halde): Kel mi? Kel’i mi? Peki! Ne yapalım dediniz?

⁵¹¹ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 319.

⁵¹² Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay” s. 319.

Yarkın: Oyuna çağırsak.

Bey: Oyuna? Peki! Kel'i mi? Tamam! (Alkış çalar.) Kel'i oyuna çağırsak! Olur! Dünyayı oyuna çağırsak da olur! (Gözlerini Yarkın'a dikip birden elini boynuna atar.) İşte oyun... Oyun... Yûsuf u Züleyhâ oyunu..."⁵¹³

Bu örnekte Yûsuf u Züleyhâ⁵¹⁴ oyunu dikkat çekmektedir. Her ne kadar Kel, bu oyunu oynamasa bile eserde bu oyunun zikredilmesi o dönemde böyle bir oyunun var olduğuna işaret etmesi önemlidir. Hüseyin Baydemir'in maskarabaz ve kızıkcı tanımında da görüleceği üzere maskarabaz, kızıkcı iyi birer hikâye anlatıcısıdır. Profesyonel bir maskarabaz, kızıkcı repertuarında pek çok hikâye tutabilmektedir. *"Maskarabaz veya kızıkcı, farklı ses tonlarıyla diyalog sahnelerini icra eder, aynı anda birbirinden çok farklı birkaç tipi izleyici karşısında canlandırabilir. Bir aktör tarafından icra edilen bu hikâyelere 'dramatik hikâye' denir."*⁵¹⁵ Yûsuf u Züleyhâ, maskarabaz, kızıkcı için oynanabilecek dramatik bir hikâyedir. Fakat eserde oyun oynanmamış ve içeriği ile de ilgili bilgi verilmemiştir.

⁵¹³ Abdülhamid Süleyman Çolpan, "Yarkınay", s. 340.

⁵¹⁴ Yûsuf u Züleyhâ; Tevrat (Tekvîn, bab 37-50) ve İncil'de (Resullerin İşleri, 7/9-14) yer almış, Kur'ân-ı Kerim'de de "ahsenü'l-kasas" (kıssaların en güzeli) diye anılan Yusuf suresinde (12/3-102) anlatılmıştır. Türk ve Fars edebiyatları başta olmak üzere Doğu edebiyatları şairleri tarafından XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar defaatle yazılmıştır. Anlatı kaynağını Kuran-ı Kerim ve din âlimlerinin rivayetlerinden alan Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinin özeti kısaca şu şekildedir: Ken'an ilinde yaşayan Hz Yâkub'un on iki oğlu vardır. İçlerinden en küçükleri olan Yûsuf, bir gece rüyasında yıldızların, ayın ve güneşin kendisine secde ettiğini görür. Rüyasını anlatan Yûsuf'a Hz Yâkub, bu rüyayı kimseye anlatmamasını söyler. Fakat diğer kardeşler rüyayı anlatırken iştir ve kıskanırlar. Yûsuf'u öldürmeye karar verirler. Bir gün kardeşleri Yûsuf'u kırlara eğlenceye gitme bahanesiyle götürürler ve Yûsuf'u bir kuyuya atarlar. Kardeşler eve döndüklerinde önceden kana buladıkları gömleği babalarına göstererek Yûsuf'u kurdun yediğini söylerler. Babasının kederden gözlerine perde iner. Diğer yandan bir kervan Yûsuf'un bulunduğu kuyuya kova salar. Yûsuf kovaya asılarak çıkar ve kervan sahipleri onu köle diye satarlar. Yûsuf'u Mısır azizisinin karısı Züleyhâ alır. Yûsuf, ergenliğe erişince Züleyhâ ona âşık olur. Yûsuf bir gün Züleyhâ'dan kaçarken gömleği yırtılır ve suçun Züleyhâ'da olduğunu bilen Mısır azizi Yûsuf'u zindana attırır. Yûsuf zindanda pergamberliğe erer ve rüya bilgisi kendisine verilir. Mısır sultanının rüyasını tabir edince zindandan çıkarılır ve mali işlere getirilir. Yedi yıl erzak biriktirir ve ardından gelen yedi yıllık kıtlıkta memleketi kıtlıktan kurtarır. Bir gün kardeşleri erzak almak için Yûsuf'un huzuruna gelirler. Yûsuf, bir kardeşi Bünyamin'i alıkoyar ve gömleğini diğer kardeşleriyle babasına gönderir. Gömleği yüzüne süren Hz Yâkub'un gözleri açılır. Yûsuf, daha sonra bütün ailesini Mısır'a davet eder ve birlikte yaşarlar. Yûsuf u Züleyhâ mesnevisini yazan Divan şairleri arasında Şeyyad Hamza, Süle Fakih, Erzurumlu Darir, Nahîfi, Hatâyî, Akkoyunlu Ahmedî, Hamdullah Hamdi ve Kemalpaşazade bulunmaktadır [Kaynak: Hanife Koncu, "Yûsuf ve Züleyhâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2013, 44, s. 38-40; Mete Halıcı, *Türk Edebiyatındaki Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Anlatılan Konuların Kaynakları* (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2013].

⁵¹⁵ Hüseyin Baydemir, "Özbekistan'da Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık ve Kızıkcılık", s. 768.

Kel, gelin odasında türlü hayvan taklitleri yapar ve en son ayı taklidi yaparak oyununu sonlandırır. Daha sonra Nişabsay Beyi'nin oyun oynamasını ister. Bunun için Beyi alır ve dışarı çıkar. Bu Yarkın'a bir mesajdır. Yarkın Bey'in dışarıda oyun icra edeceği sırada zaman kazanır ve Nişabsay Beyi'ni etkisiz hale getirecek silahı bulmaya çalışır. Yarkın silahı edinmeden Nişabsay Beyi ve Kel tekrardan içeri gelirler. Kel, gelin odasına gelince Bey'den bir oyun oynamasını talep eder:

“Kel (Bey'i Yarkın'a gösterir): İşte bu kişi, pirinç tarlasının bekçisidir. Şimdi pirinç tarlasında geçen oyununu izleyeceksiniz. (Bey yolunu şaşırmasıyla yürür.) Başlasın mı?”⁵¹⁶

Bu oyuna Yarkın'da ney çalarak eşlik eder. Dramatik hikâye, maskarabaz, kızıkcıların en mahir oldukları alandır. “*Maskarabazlık-kızıkcılık geleneği içinde hikâye anlatma da önemli yer tutar. Maskarabazlar ve kızıkcılar, çevrelerinde yaşanan olayları hikâyeleştirerek anlatmakta mahirdirler. Bu durumda hikâyeyi sadece anlatmakla kalmaz, onu adeta oynarlar.*”⁵¹⁷ Burada Nişabsay Beyi maskarabaz, kızıkcı özelliği göstermez fakat şarap içmekten sarhoş olan Beyi Kel'in yönlendirdiğini söylemekte fayda bulunmaktadır. Oyunun devamında oyun ile ilgili detaylı bilgi anlatıcı tarafından diyalog dışı unsur olarak verilir:

“Kel: (Bakır tabağı çala çala çıkar. Biraz sonra tekrar çala çala içeri girer. Oyuna devam ederler. Bey iyi oynar; Her ne kadar sarhoş olsa da kendini oyuna kaptırır. Bey'in oyununda kılıç vurmak, baş almak, at koşturmak, atı aniden durdurmak ve kalkan kullanmak gibi hareketler var. Kel biraz sonra Bey'i durdurur.) Durun Bey'im. Üstünüzü, başınızı düzeltelim. Biraz bozulmuş. Arkanızı dönünüz!”⁵¹⁸

Bu esnada Kel, yanında getirdiği hançeri Bey'in kemerine takar ve Yarkın'a gösterir. Eserin devamında o hançer ile Yarkın, Bey'i öldürecektir. Bey oyununu sona erdirdikten sonra Kel, oynaması için Yarkın'a döner. Bu defa Bey ney çalar. Neyi alan Bey, çalacağı ezgiyi Yarkın'a sorar. Yarkın ondan Dilhiraj'ı⁵¹⁹ çalmasını söyler. Yarkın

⁵¹⁶ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 341-342.

⁵¹⁷ Hüseyin Baydemir, “Özbekistan'da Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık ve Kızıkcılık”, s. 768.

⁵¹⁸ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 342.

⁵¹⁹ Dilhiraj(Dilxiroj) ile ilgili bilgi çalışmamızın halk müziği başlığında bulunmaktadır.

Kel'in yokluğunda bir hikâye canlandırmak yerine raks eder. Bu sahne anlatıcı tarafından diyalogsuz verilir:

“Bey, Yarkın'ın kolunu bırakıp Dilhiraj'ı çalmaya başlar yavaş yavaş. Yarkın yere bakarak sakin adımlarla evi dolaşır. Ezgi canlanmaya başladığında Yarkın oyununa başlar. Yarkın uzun, güzellikle ve hırsıyla oynuyordu. Bey'in karşısında ezgiye uyumlu bir halde süzülüyordu adeta. Bey alevlenmişti. Aniden elindeki neyi fırlatır ve Yarkın'a bakarak ona doğru koşar. Kendini düzeltir. Onu sert bir şekilde kucaklar ve sekideki yatağa serer. Yarkın, Bey'in altında kalır. Yarkın, Bey'i kucaklar ve belinden bıçağı olarak döşeğin altına yerleştirir.”⁵²⁰

Yarkın, Kel'in Bey'in kemerine astığı hançer ile Nişabsay Beyi'ni öldürür.

Bu ve bunun gibi pek çok örnek Yarkınay piyesinde geleneksel Özbek tiyatrosunun maskarabazlık ve kızıkcılık şubesinin canlı bir şekilde işlendiğini göstermektedir. Ayrıca lafçılığa ve askiyacılığa dair çıkarımlar örnekleriyle verilmiştir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

3.2.6.14.3.2. Koğırçak (Kukla) Tiyatrosu Unsurları

Geleneksel Özbek tiyatrosunun diğer bir kolu ise koğırçak tiyatrosudur. Kukla oyununa dayanır. Günümüz Özbek Türkçesinin standart dilinde *koğırçak* şeklinde bilinir fakat yerel ağızlara göre kullanımı değişiklik gösterir. *Koğırçak* kelimesi Özbek Tilining İzahli Lügati'de, “insana ya da başka bir nesneye benzetilerek yapılan çocuk oyuncağı” şeklinde tarif edilir. Koğırçakbaz, “koğırçakları oynatarak sahneleyen kişi, koğırçak tiyatrosu artisti”, koğırçakbazlık ise “koğırçakları oynatarak sunulan koğırçak tiyatro sanatı”⁵²¹ şeklinde açıklanır. Nerede ve nasıl ortaya çıktığı farazidir. Hüseyin Baydemir, kaynaklarda kukla oyununun ortaya çıkışı ile ilgili iki görüşe rastlamıştır. “*Bunlardan birincisine göre kukla, ilkel insanın ölmüş yakınlarını hatırlama merasimlerinden doğmuştur.*”⁵²² Zaman içerisinde bu amaç unutulmuş ve eğlencelerde

⁵²⁰ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 344.

⁵²¹ bk. “Qo'g'irchoq”, “Qo'g'irchoqboz”, “Qo'g'irchoqbozlik”, *Özbek Tilining İzahli Lügati*, 424.

⁵²² Hüseyin Baydemir, “Özbek Koğırçak (Kukla) Tiyatrosu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (17), 2011, s. 63.

kullanılmaya başlanmıştır. Özbek halk edebiyatı araştırmacısı Muhsin Kadirov'un savunduğu *“bir diğer görüşe göre kukla tiyatrosu çocuk oyunlarından doğmuştur.”*⁵²³

Yarkınay piyesinde koğırçak kelimesi bir kez kullanılır. Kel, Nişabsay Beyi'nin düğün evini, bir askerın evine benzememesini eleştirerek koğırçak oynatılan evlere benzetmiştir:

“Kel: Eviniz şimdi bir savaşçının evine benziyor mu? (Etrafa bakar.) Hayır, hayır... Asla benzemiyor. Bu ev, kız çocuklarının gelin-gelin deyip koğırçak oynatılan evlerine benziyor. Onda da yarım yamalak bir demir oluyor. Hayır, ev neyse ama kendinize bir bakın! Sizin gibi bir savaşçı, bir asker her zaman altın kılıcını beline takıp yürümez mi? Şu görünüşünüze bakın! Kenar mahallelerin sofilerine benziyorsunuz...”⁵²⁴

Yarkınay piyesi geleneksel tiyatro numuneleri bakımından oldukça zengindir.

⁵²³ Hüseyin Baydemir, “Özbek Koğırçak (Kukla) Tiyatrosu”, s. 64.

⁵²⁴ Abdülhamid Süleyman Çolpan, “Yarkınay”, s. 335.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**METINLER****4.1. Özbek Türkçesiyle Yarkınay Piyesi****Cho'lpon****Yorqinoy**

6 pardali afsonaviy tomosha

Vodiyi vahdat haqiqatda maqomi ishqdir,

Kim mushaxxas o'lmas ul vodiya sultondin gado.

Fuzuliy

Totli va boy tili bilan ertak (cho'pchak) aytib

berib, shu asarning yozilishiga sabab bo'lgan

kampir onaga hurmat bilan bag'ishlayman

Cho'lpon

Birinchi Parda

Bu parda o'n majlisdan iboratdir

ARALASHARLAR

Kirish tartibi bilan

Po'lat: Bog'bon yigit, 30-35 larda.

Qumri: Xizmatchi qiz, 17-18 larda.

Momo Xotin: Oqsoch, 50 larda.

Yorqin: Sarkardaning qizi, 20 larda.

O'lmas Botir: Sarkarda, 50-55 larda.

O'lmas Botirning qo'rg'on boqchasida o'rik daraxtlarining tagi. To'rda-o'rikzordan so'ng olmazor, uning orqasida uzun-uzun so'rtak (ishkom) lar. Ko'klam boshlari: hamma daraxtlarning yaproqlari ko'm-ko'k, toza, gullar chaman-chaman bo'lib ochilgonlar. Vaqt yarim kechaga yaqinlashgan, daraxtlarning orasidan oydinlik tushadir, yiroqlar sutdek oydin. Og'ir va sirli bir jimlik.

Bir gilamcha, bir sher terisi-po'stak bilan ikkita yostiq ko'tarib Po'lat chiqar, sodda-xizmatkorlarcha kiyingan. Belida yolg'iz bog'bon pichog'i osilgan.

Birinchi Majlis

Po'lat Yolg'iz

Po'lat (Uyoq-buyoqqa jalanglab qarab olgandan keyin hayron bo'lib ko'targan narsalarini sekingina yerga qo'yar): Shu, shu! Qantak o'rikning tagi degani shudir. "Tagida bir tup beli singon qari o'rik bor" degan edi. (Qarab) Ha, shu, ammo, men bilmadimkim, yarim kechada bu taraq-turuq nima uchun va kim uchun bo'lsa? Yo birorta nozik mehmon kelarmi ekan? (O'ylab.) Yo'q, yo'q, har qandoq nozik mehmon bo'lsa ham hovuzning bo'yiga joy qildirar edi. Yo botirning o'zi chiqarmi ekan? Uning uxlagali yotganiga qancha bo'ldi-yu. Innaykin, botir yarim kechalarda mundoq to'polang qilib yurmaydi-da. (Qarab.) Ha, ana Qumri kelayotibdir. O'shandan so'rayman, bu kichikkina, jikkak, qaqajon qiz o'lgur, hamma narsani biladi. (Po'lat kelgan tomondan Qumri kelib chiqadir.)

Ikkinchi Majlis

Po'lat, Qumri

Qumri: Po'latxon, shu choqqacha joyni tayyor qilmadingizmi?

Po'lat: Joyni hozir tayyor qilaman, mana narsalarni olib keldim. (Gilam, po'staklarni yozaboshlab yana to'xtar.) Menga qara! "Xon"i nimaga kerak? To'ppa-to'g'ri Po'lat yo bog'bon deyabersang bo'lmaydirmi?

Qumri: Shuni ham ko'p ko'rdingizmi? Biz kambag'al, xizmatkor qizimiz-da, a?

Po'lat: Nima demoqchisan?

Qumri (Yuzi birdan qayg'ulanib, so'lar; yerga qarab, sekingina): Nima demakchi bo'lg'onimni o'zingiz bilasiz-ku, tag'in nimaga so'raysiz? Kuygan yuragimni yana battarroq kuydirmoqchi bo'lasizmi?

Po'lat (Kulib): Ha, sizning yuragingiz nimaga kuyar ekan? Ha, birortaga oshiq, bo'ldingizmi?

Qumri: Bas, Po'lat, bas! Men endi chidayolmayman!

Po'lat (Yana qattiqroq kulib): Ha, nimaga chidolmaysiz? Issiqqami, sovuqqami?

Qumri: Po'lat, bas endi, bas! (Qiziqibroq.) Siz har narsani masxaraga olasiz, siz mening har bir gapimdan, so'zimdanda kulasiz. Men bo'lsam, shu dargohda yolg'iz siz bor uchungina, sizni debgina yuribman. (Ko'zidan tomgan yoshlarni artadir.)

Po'lat (Quromoslik bilan, jiddiy): Qumri! Sen nimaga meni deb yurasan? Senga boshda aytib bermadimmiki, "sen mendan umidingni uz, yosh qizsan, o'zingni qiynama!" deb? Shunda ham anglamadingmi?

Qumri (Xayol bilan): Anglamadim... Angladim... Yo'q, yo'q, anglamadim...

Po'lat: Senga ishning bo'lgan-turganini anglatmak uchun "seni sevmayman, seva olmayman. Mening ko'nglimda boshqa narsaning sevgisi bor" deb aytib berish kerakmi? O'zing tag'in dam angladim, dam anglamadim deysan.

Qumri (Alamli): Meni sevmaganingizni xo'p yaxshi bilar edim. Ammo bu sevmasligingizni o'z og'zingizdan, o'z tilingiz bilan aytdirib eshitmakchi edim.

Po'lat (Bo'shashibroq): Men seni seva olmasam-da, ko'z yoshlaringni ko'rib rahmim keladir. Nimaga desang, u yoshlarni hozir men o'zim sendan ham ko'proq va achchig'roq to'kib turibman.

Qumri: Bilaman, bilaman, kimni sevganingizni ham bilaman, kim uchun ko'z yoshi to'kkaningizni ham bilaman. Siz sevgan go'zalning siz uchun ko'z yoshi to'kib turganini ham bilaman? Sizni sevib, siz uchun yonganini ham bilaman. (Po'lat besaranjom) Siz sevgan go'zalning o'zingizga teng bo'lmaganini, shu uchun unga yeta olmasligingizni, menga o'xshagan noumid bo'lganingizni ham bilaman. Mana shuni o'ylab o'zimni uncha-muncha yupatib yuraman. O'z-o'zimga: "Mening sevganimni mendan tortib olmoqchi bo'lgan berahm, o'zi ham menga o'xshab sevganiga qovusholmaydir-ku" deb ko'nglimni tinchlataman. Ko'nglimdagi g'azab oloviga suv sepaman... Ammo, ammo u yomon olov bir kun kelib ko'pni kuydirmasa edi, deb qo'rqaman.

Po'lat (Og'ir): Qiz, qiz, esingni yo'qotma! (Injiqlanib.) Menga o'xshab jinni bo'lma, esingdan ajrama! Men, bir emas, ikki-uch dardning o'rtasida qolib, esu hushimdan ajrashga yaqinlashdim. Sen unday bo'lma! Mening sevgim to'g'risida og'zingdan bir og'iz so'z chiqib, hech bir yerda, hech bir jonivorning qulog'iga kirmasin. Agar kirgunday bo'lsa, bir ozroq eshitilguday bo'lsa bormi, (g'ijjinib) "g'irt!" bo'g'amanu... o'ldiraman. Bilasanmi?

Qumri (Sira qo'rqmasdan): Hoy, siz-kishiga bilinishdan, oshiq nomi chiqarishdan, sharmanda bo'lishdan shuncha qo'rqasizmi? Shunaqami hali? E... Sadqayi oshiqlik ketsun sizdan... Sevgan kishida bir narsadan qo'rqish bo'lar emishmi? Oshiq-sharmanda degani emasmi? Oshiq-ma'shuq ertaklarini ham eshitgan emasmi?

Po'lat: Yo'q, men o'z sharmandaligimni sira o'ylamayman, lekin, uning sharmanda bo'lishidan juda yomon qo'rqaman. Unga tariqday bir gap tegsa xafa bo'laman.

Qumri: Bas, bo'ldi, bilaman.

Po'lat (Yana og'ir): Bilsang bo'ldi, bor, ishingga bor. Men joyni solib tayyorlay (joy sola boshlaydir).

Qumri (Ezilgan, hayajonli): Bilmayman, bilmaymankim, buning oxiri qanday bo'lib tugar ekan? (Sekingina, o'ychan chiqib ketar.)

Po'lat (Joyni solib bo'lgan, darhol Qumrining orqasidan): Qumri, Qumri!

Qumri (Qaytib kelar): Ha, yana nima gap?

Po'lat: Bu yerga yarim kechada kim chiqib o'ltirar ekan? Botirmi?

Qumri: Botirning allaqachon uxlaganini o'zingiz bilasiz-ku, hozir hovuz bo'yidan bu yerga Yorqin poshsha keladilar.

Po'lat (Birdan o'zgarib): Yorqin poshsha... (Jim. Bir ozdan so'ng injiq tez va shiddatli.) Bor, ket, ko'zimga ko'rinma! (Qiz indamay ketar.)

Uchinchi Majlis

Po'lat yolg'iz

Po'lat (O'zicha): Yorqin poshsha, Yorqin poshsha... Yorqin poshshadan shu kunlarda bir umr ajralmoq kerak! Bu-mening uchun ko'p og'ir bo'lsada, men ko'nglimni boshqa yoqlarga bura olaman. Mening boshimda yana boshqa dardlar ham bor; u dardlar meni mana bu yaxshi ko'rish dardlaridan qutqazib ketadi-ya... Ammo, ammo Yorqin poshshaga ko'p qiyin bo'ladir. (Tez qadam bosib Qumri kelar.)

To'rtinchi Majlis

Po'lat, Qumri

Qumri (Kirib kelib): Po'lat! Aytkancha, oyim poshsha "Po'lat akangga ayt, menga, mening chiqishimga gul terib qo'ysin!" deb edilar. Hali aytaman deb esimdan chiqib qolibdir.

Po'lat (Injiqlanib): Bor, bor, ket, borib ayt, "joy tayyor" degin! (o'zicha.) Yorqin poshshaning sharmandabozligi hozirdanoq boshlanib qolibdir.

Qumri: Gul-chi? (Po'lat eshitmaydir. Yana qattiqroq.) "Gul-chi?" deyman.

Po'lat: Bor, ket, xo'p dedi, degin.

Qumri: Gulni terib qo' yasizmi?

Po'lat (Injiq): Ha, bir quchoq qilib terib qo'yaman.

Qumri (Tezgina Po'latning yoniga kelib ko'ksini tutadir): Po'lat, Po'lat, bir dona gulni o'z qo'ling bilan uzib olib, o'z qo'ling bilan ko'ksimga taqib qo'y, sendan umrlik yodgor bo'lsin!

Po'lat (Yana injiq): Qiz, men senga dedimki, "seni seva olmayman".

Qumri (Yalinib): Hech bo'lmasa mening sevgimga yodgor bo'lsin deb qil! Mening noumid va baxti qora sevgimga atab bitta sassiq ko'kat bo'lsa ham taqib qo'y (Ko'ziga tikilib.) Bitta sassiq ko'kat-a?!

Po'lat (Sekingina, xuddi suratdek yurib borib bir gul uzadir va sekingina taqib qo'yadir): Bor endi, yo'qol, ko'zimdan nariga bor! (Qumri bir gulga va bir Po'latga qarab keta boshlaydir.) To'xta, Qumri! (Qiz to'xtaydir.) Oyim poshsa nima uchun bemahal, yarim kechada hammani besaranjom qilib yuradir?

Qumri (Po'latga butkul yaqinlashib, da'vogar kabi): Nimaga mendan so'raysan? Nimaga? Nimaga javobini o'z ko'nglingdan so'ramaysan?

Po'lat: Qiz, qizishma! Mening ko'nglim hozir hech narsaga javob bera olmaydir.

Qumri: Sen, Po'lat, nima uchun muncha xom xayolsan? Meni bilmaydi, sezmaydi deb o'ylaysanmi? Oyim poshsa sening dardingda yongani uchundirki, na kunduz tinadir, na kecha? Shuni sen o'zing ham juda yaxshi bilasan.

Po'lat (Yasama): Yo'q, yo'q... U meni sevmaydir.

Qumri (Ermak qilib): Ha, chinakam, u seni sira sevmaydir.

Po'lat (Og'ir): Sevsa-da, sevsa-da... U-osmonda, men-yerda. U meni o'ylaydir, men-tog'u toshlarni...

Qumri (Bir oz ochilib): Mana bu gaping to'g'ri! U-sendan juda yiroqda, mening umidim ham asli shunda... (Ko'zi kelayotganlarga tushib.) Kelarlar! (Po'lat shoshqin, injiq va pitillagan.) Ana, ko'rdingmi? Qo'lida qilich bilan qalqon! Hech qayerda u qiz

shu ikki narsadan ajralmaydir, ayniqsa so'ng vaqtlarda qilichini yalang'ochlab boshiga qo'yib yotaturgan bo'lib qoldi. Ilgari mixga osib qo'yg'uchi edi.

Po'lat (Shoshilish): Bor, bor, tezroq ket. Bor, qarshi ol. Seni munda men bilan gaplashib turganingni sezsa, jini qo'zib ketadir.

Qumri (Qo'rqmas): Qo'zisa qo'ziy bersin! Qo'rqamanmi? Seni u qanday sevsa men ham shunday sevaman. Sevganimning yonida ko'rsalar aybmi?

Po'lat (Sekin ovoz bilan g'azab qilib): Jim! Og'zingni yum!

Qumri (Ginali, qaltirab turib): Mening sevganimni qo'limdan tortib... (Po'lat garang, shoshgan, yonida Momo xotin bilan birga Yorqin kiradi. Go'zal tekis, kiborlarcha, faqat sodda kiyinmishdir, bir qo'lida qilich, birida qalqon.)

Beshinchi Majlis

Po'lat, Qumri, Yorqin, Momo xotin

Yorqin (Tez kirib, kulib turib Qumriga): Nimalar deding? "Sevganimni qo'limdan tortib" dedingmi? Nima demakchi bo'lasan? Qani, aytib ber-chi!

Po'lat (Tezgina): Poshsham, bir ertak aytib turib edi...

Qumri (Dadil): Yo'q, yolg'on! Ertak aytganim yo'q! (Po'lat besaranjom.) Men demakchi bo'lamankim, "mening sevganimni qo'limdan tortib olmoqchi bo'lganlarni yerga qarataman, sharmanda qilaman!"

Yorqin (Kulimsirab turib bemalol): Sevganing kim sening? (sekin o'ltiradir.)

Qumri (Qaltirab): Uni o'z qalbingizdan so'rang!

Yorqin (Rengi o'chib, g'azabli): Jim! Jim deyman! Yana tag'in shundaqa narsalarni gapira boshlasang boshingni kesaman!

Qumri (Dadil): Kesing, kesing, kesa qoling! So'ngra Po'lat butkul sizniki bo'lsun!

Yorqin: Nima, nima? (Qilichini olib o'rnidan turmoqchi bo'lar.)

Po'lat (To'xtatib): Qizishmang posham! Siz agar chinakam kesmak va shu bilan totlanmoq istasangiz mening boshimni kesing-da, siz ham tinchsiz, Qumri ham. (Qumriga) Yo'qol, ko'zimga ko'rinma, tentak qiz! Bo'lmagan narsalarga aralashib yurguncha ishingni qilsang-chi!

Qumri (Ketaturib): Ketaman, ketaman! Siz qoling shu yerda, maksadingizga yeting! (Yorqin o'rnidan turmoqchi bo'ladir, Momo uning yo'lini to'sadir, Qumri tez-tez chiqib ketadir.)

Oltinchi Majlis

Po'lat, Yorqin, Momo xotin

Yorqin: Bari bir, men bu qizni tirik qoldirmayman!

Po'lat (Sekingina boqcha tomonga keta boshlab): Ko'p qizishmang, posham.

Yorqin (Sekingina po'stakka yonboshlab): Qayerga?

Po'lat: Siz uchun gul terjali.

Yorqin (Amirona): Bor! (Po'lat ketar.)

Yettinchi Majlis

Yorqin, Momo xotin

Yorqin (Momoga): Xola, siz ham bora beringiz endi.

Momo: O'zingni shunday vaqtda yolg'iz qoldirib-a?

Yorqin: Nima bo'lar edi? Bo'ri yeb ketarmidi? (Qilichini ko'rsatib.) Buni bilasiz-ku!

Momo: Bolam, seni bo'ri yemaydir-ku, endi...

Yorqin: Endisi nima, tag'in?

Momo: Endi, bolam... Yosh yetilgan qizsan, otang el-xalq orasida juda obro'ylik odam, gap-so'z bo'lmasin deyman-da.

Yorqin: Mana shu to'rt devorning orasidan chiqmayturgan bo'lsam, yetilmay o'layin! Obro' degan narsa adamni kishanga sola turgan bo'lsa, u ham o'lsun!

Momo: Voy bolam-e... Nafasingni sovuq qilmangil-e...

Yorqin: Menga ishonsangiz keting, ishonmasangiz poylab o'ltira bering. ("Arazlab"-teskari qarab yonboshlaydir.)

Momo (Kelib boshlaridan siylab): Xafa bo'lma qizim, ketay, ketay. Ishqilib o'zingga ehtiyot bo'lgil-da! (Yorqin jim. Momo keta boshlaydir.)

Yorqin (Birdan burilib, o'ychan): Xola, xolajon, beri keling. (Momo qaytib kelar.)

Momo: Nima deysan qizim?

Yorqin: O'ltiring, yonimga o'ltiring. (Momo o'ychan o'ltirar.) Xola, xolajon, onam o'lgandan keyin ona o'rniga siz qoldingiz. Meni onamdan ko'ra yaxshiroq erkalatib, silab-siypab o'stirdingiz. Mening sizdan boshqa tayangan hech kimim yo'q. Otam bo'lsa achchig'i yomon. Hech narsa ayta olmayman. Yo'q, yo'q... Otam meni juda yaxshi ko'radir. Men nima desam xo'p deydi...

Momo: Ha, barakalla qizim. O'zing ham bilasan ekan-ku?! Otang, seni o'gay ona qo'lida qoldirmaslik uchun onangdan keyin uylanmay o'tib ketdi. Bolam, seni deb yosh umrini yolg'iz o'tkazdi.

Yorqin: Bilaman, xolajon, bilaman, otamning menga qilgan otaligini hammadan ortiq men bilaman. Men nima desam u "yo'q" demaydir. Tilaganimni qilib beradir. Lekin... (Jim.) Bu dardni unga aytib bo'lmaydir. Bu dardga davo topsangiz, siz topasiz, meni bu keti yo'q qayg'idan qutqazsangiz, yana siz qutqazasiz, xolajon. Nima qilayin men, ayting-chi, nima qilay?

Momo (Yorqinning boshini siypab erkalatib): Qizim Yorqin, men sening yo'lingda jonimni ham berishga hozirman. Nima desang qilaman. Qo'limdan nima kelsa shunga yopishib ko'raman. Lekin qizim, men senga aytdimki, sen yurtning xondan keyin eng ulug' kishisining qizisan. Otang O'lmas botir xonning birinchi botiri. Uning degani degan, aytgani aytgan. Sen shunday odamning qizisan. Po'lat bo'lsa o'z gavdasidan boshqa hech narsasi yo'q bir bog'bon, bir yalangoyoq. Otang seni hech vaqt

unga bermaydir. Agar otangning o'rnida boshqa bir kishi bo'lsa, u ham shunday qilar edi. Agar, Po'latni sevganingni el-yurt bilib qolgunday bo'lsa, otang bir umr ko'chaga chiqolmaydir.

Yorqin: Xolajon men sizga "Po'latni sevaman" deb aytganimga ikki-uch oy bo'ldi, shundan beri, siz, hammavaqt shu gaplarni aytasiz: "sen katta odamning qizisan, Po'lat bir yalangoyoq..." Men bu xil gaplarni ko'p eshitdim, otamning kimligini va o'zimning nimaligini xo'p yaxshi bilaman. Endi, menga u ertaklarning keragi yo'q. Hozir mening dardimga davo kerak, davo! Bilasizmi, davo?

Momo: Sening dardingga hech qanday davo ko'ra olmasam nima qilay? Men, o'sha sen aytgan kundan beri o'ylayapman, tushunaman, axtaraman, izlayman-hech bir yo'l ko'rinmaydir.

Yorqin: Xolajon, men "dardimga davo" deb sizga allaqachon aytgan bo'lsam-da, bu choqqacha o'sha dardga chidab, bardosh qilib ham keldim. Nimaga desangiz, Po'lat hozirgacha shu yerda, ko'zimning oldida edi. Men uni ko'rar, shu bilan yupanar edim. Endi ish so'ng haddiga yetdi, endi jon bo'g'izga kelib taqaldi, endi chidashga aslo imkon qolmadi...

Momo (Andishali): Nima bo'ldi, qizim, nima bo'ldi? Yo biror sovuq xabar bormi?

Yorqin: Oh, men qanday qilib tilga olib aytayin? Yo'q, yo'q, bu dardning davosi, chinakam, yo'qqa o'xshaydi.

Momo: Nima bo'ldi, qizim? Ayt axir, men bilayin. Ehtimolkim, biror yo'lini toparmiz. Aytmasang men qanday bir ish qila olaman?

Yorqin (Og'ir): Po'lat ketadir...

Momo (Tinch): Qayerga?

Yorqin (Eshitmaydir, og'ir o'y ostida): Po'latdan bir umr ayrilamiz.

Momo: Qizim, men sendan so'rab turibmankim, qayerga ketadir?

Yorqin: Bilmadim.

Momo: Muni senga kim aytdi?

Yorqin: Po'latning o'zi.

Momo: Qachon ko'rding uni? Gaplashdingmi? Qayerda gaplashding? Nima dedi?

Yorqin: Men uni, xolajon, kecha kechasi ko'rdim. Hovuz bo'yida edim. Otam bilan ozroq gaplashib o'ltirdik-da, keyin otamni chaqirib olib ketdilar. Men o'zim yolg'iz qoldim. O'shanda otamning bir xatimi, qog'ozimi esidan chiqib qolgan ekan, bir ozdan keyin o'sha qog'ozni istab Po'lat kelib qoldi. Ana dedikim: "Men ketaman, ehtimol. Bir umr ko'rishmasmiz". Men birdan og'irlashib ketdim. Ko'z oldilarim qorong'ilandi. Xuddi og'ir bir yuk bosganday bo'ldi. Bir oz vaqt hech narsa sezmadim. Keyin sekin-sekin o'zimga kela boshlab ko'zimni ochsam, Po'lat yo'q edi... u mening og'irlashganimni sezmasdan qaytib ketgan bo'lsa kerak, yo'qsa, meni o'sha holda yolg'iz qoldirib ketmas edi. (Jim.) Shu bilan mening umidim uzildi...

Momo: Yo'q qizim, hali uncha umidsiz bo'lmay turatur. Biror yo'l topilib qolar, deyman.

Yorqin (Og'ir va noumid): Koshki...

Momo: Kechadan beri qayg'irib, allaqanday bo'lib yurishing shu uchunmidi?

Yorqin: Hovuzning bo'yida o'ltira olmasdan bu yerga keldim. Ko'nglim tinchlanarmikan, deyman, har qayerdan ko'nglimga tinchilik axtaraman. Ammo, har qayda ham shu g'am bosqini...

Momo: Men ham shoshib qoldim, bolam. Nima qilsak ekan? (Jim, o'yga botadilar.) Qizim, sen o'zingni uncha qayg'uga solmay tur. Men Po'latni ko'ray, gaplashay, nima uchun ketishligini, qayerga borishligini so'rab bilay so'ngra "ketma" deb bir nasihat qilib ko'ray, ehtimol unata olurman. (Yorqin diqqat bilan tinglaydir.)

Yorqin: Yo'q, momojon, endi haqiqatni achchig' bo'lsa ham, ko'z oldimga keltirmak kerak: Po'lat ketmasa ham, shu yerda tura bersa ham meni bu uyga bir umr bog'lab qo'ymag'anlar-ku. Otam menga necha marta "Qizim, kap-katta tuyaday bo'lib qolding. Seping ham ko'paydimi?" deb tegishdi.

Momo: Yo'q qizim, u to'g'rida sira qayg'irma. Agar Po'latni ko'rib yurish bilan ko'ngling tinchlanaturgan bo'lsa, o'zing qayerga, kimnikiga borsang, o'sha joyga uni ham oldirsang bo'ladir. Uning yo'li topilaberadir, u keyin bo'laturgan narsa. Faqat, buning uchun otang nima desa seni "xo'p" deb turishing kerak. Qizim, sen xotirjam bo'l, erta bilan javobini aytaman. Endi tinch bo'l. Uyqung ham kelgandir, kir, yot, o'zingni ko'p urintirma!

Yorqin: Yo'q, xolajon, siz agar astoydil meni desangiz, menga rahmingiz kelsa, bir ish qiling.

Momo: Jonim qizim, nima qilay? Nima istaysan?

Yorqin (Uyalib, tortinib): Po'latning o'zini hozir menga chaqirib bering. Shu yerda men o'zim gaplashay. Ehtimol, u qolgani unamas, ketar. Oxir choqda bir ko'rishib qolay...

Momo: Voy qizim, ko'rib-netib qolsalar nima bo'ladir?

Yorqin: Hozir uyg'oq kim bor, deysiz? Hamma uxlagan... Hozir tinch kishilar uchun uyquning eng shirin vaqti...

Momo: Qo'y qizim, men o'zim gaplashay.

Yorqin (Yig'lamsirab): Agar... Siz... Meni o'lmasin, uch-to'rt kun... Umr... Ko'rsun desangiz... Mening aytganimni qiling. Bo'lmasa men...(Yig'laydir.) Men... Tugayman!

Momo (Yalinib, erkalatib): Qizim, jonim qizim, bag'rim, jigarim qizim, yig'lama! Nimaga yig'laysan? Qo'y mening ezilgan bag'rimni battar ezma, sening ko'zingdan tomgan har bir tomchi yosh, mening yaram uchun bir nishtar bo'ladir. Qo'y qizim, yig'lama. Xayr, mayli, men Po'latni chaqirib beraman. (Eslab.) Aytkancha, o'zi ham kelsa kerak, gul uzgali buyurgan emasmiding? O'shanga ketgandir.

Yorqin: O'shanga ketganligi-ketgan-a, gul uzib kelarmikan?

Momo: Albatta, qizim, u sening aytganingni qilmay qo'ymaydir.

Yorqin: Bo'lmasa xolajon... Bo'lmasa...

Momo: Bo'lmasa-nima demakchisan, qizim? Ayt. Aytaber.

Yorqin: Bo'lmasa... Siz... Siz xolajon... Siz...

Momo (Kulib tezgina): Men ketaman, mayli, men ketaman. O'zim ham bildim, o'zim ham ketmakchi edim. (Sekingina o'rnidan turadir.) Qizim, gaplash, ko'rish, lekin, o'zingga ehtiyot bo'l, esingni yo'qotma, shaytonning ig'vosiga sira yo'l berma. Otangni qarigan chog'ida yerga qaratma. O'zingni ham dunyoga masxara qildirma!

Yorqin (Dadillanib): Momojon, men u to'g'rida mana bu qilichdan ham tezman. Men yolg'iz sevaman... Mening ko'zimda o'z akamday bir Po'lat bor. Mening bag'rimda nomusli bir sevinch bor. Tinch bo'ling, ko'nglingizni to'q tuting... Bu to'g'rida men qancha ehtiyotli, qancha qattiq bo'lsam, Po'lat o'zingiz bilasiz, mendan ham ortig'roq. (Momo bo'ynini egib sekin-sekin chiqib ketadir.)

Sakkizinchi Majlis

Yorqin yolg'iz

Yorqin (Yuzuni bolishga qoplab jim bo'ladir, bir ozdan so'ng boshini ko'tarib): Ko'nglim allanima balolarni sezganday bo'ladir. Onam bo'lsaydi... Tizzasiga bosh qo'yib yig'lar edim. (Yana bir oz jim.) Yo'q, yo'q... Hozir shunday bir dardga yo'liqdimki, buning davosi hech kimda yo'q.

Ko'rmayin bosdim tikanni,

Tortadirmen dardini...

Yo'q, yo'q! Men bu tikanni ko'rib turib bosdim! Yo'q, yo'q! U-tikan emas, gul edi, gul!.. (Yana yuzini bolishga qoplab tinadir. Bir ozdan so'ng qo'lida bir to'plam gul bilan sekingina Po'lat keladir.)

To'qqizinchi Majlis

Yorqin, Po'lat

Po'lat (Bir oz tikilib turg'och hadiksirab uyoq-buyoqqa qaraydir): Bu yerda oyim poshshadan bashqa hech kim yo'q. Mening bu yerda turganimni ko'rsalar, menga ham, oyim poshshaga ham yaxshi bolmas. Oyim poshsha uxlab qolganga o'xshaydir, gulni

boshiga qo'yayin-da, borib Momoga aytayin, kelib uyg'otib olib ketsun (Keta boshlaydir).

Yorqin (Sekingina boshini ko'tarib): Po'lat, men uyg'oq! Hozir mening uchun uyqusizlik kunlari kelganini bilmaysanmi?

Po'lat (Bir oz qovshab olib): Unday bo'lsa ko'p yaxshi. Mana-gul, marhamat qiling (uzatadir). Mening so'ng sovg'am!

Yorqin: Gapirma! (Gulni irg'itadir.)

Po'lat (Yiroqdan turib, qaltiragan tovush bilan): Poshsham, bu gaplar ham so'nggi gapimdir, shu uchun bir oz gapirib olmasam bo'lmaydir. Innaykin: Gapiraturgan gaplarim sizdan ko'ra o'zim uchun achchiqroq, shunday bo'lsa ham ko'p emas, bir-ikki og'iz. Hozir, mana shu joyda ham ko'p qolishga ko'nglim unamaydir, o'z otimning bulg'anishidan qo'rqmasam ham, siz uchun sira ravo ko'rmayman. Bilamankim, ikkovimizning bu yerda turganimizni ko'rsalar albatta, bir gap chiqaradirlar.

Yorqin: Sen Po'lat, agar ko'ngling to'g'ri bo'lsa, xotin kishi bilan to'g'ri muomala qilishni bilaturgan bir yigit bo'lsang, hech bir gap-so'zdan qo'rqmas eding. Yolg'iz, ko'ngling to'g'ri bo'lsa!

Po'lat: U to'g'rida meni mendan ko'ra siz o'zingiz yaxshiroq bilasiz.

Yorqin: Bo'lmasa, tinch bo'l. Mayli, ko'rabersinlar.

Shu choqda bir daraxtning orqasidan Qumrining yolg'iz boshigina ko'rinadir. U-xavfsirab, hovliqib va achchiqlanib bir oz bularga qarab turadir. So'ngra o'zicha pichillab "Hap senimi?" degan ishoratni qiladir-da, darrov yo'qoladir. Bular sezmay qoladirlar.

Men ham sen bilan ko'p so'zlashmak istamayman, bilamankim, ikkovimizning sevgimiz ham umidsiz sevgidir. Ammo, men seni ko'z oldimda ko'rib yursam ham tinchib yurar edim. Kecha, sen menga "ketaman" deding, bu kun "so'ng sovg'am" deb gul berding, mana shular nima uchun edi, menga tushuntirib ber!

Po'lat: Tushuntirishning keragi yo'q, o'sha gaplarning o'zi bildirib turadir: Men ketaman. Shu hafta ichida bu dargohdan butkul ketaman.

Yorqin: Qayerga?

Po'lat: Sizga ishonganim uchun buni aytish mumkin: Tog'u toshlarga.

Yorqin: Nima uchun?

Po'lat: Unisini, lekin hozir ayto olmayman. U-mening o'z ishim, siz bilmasangiz ham bo'ladir. Lekin, bir vaqt kelar, bilib ham qolarsiz.

Yorqin: Ehtimolkim, shu sevgi sabablidir?

Po'lat: Yo'q, aslo?

Yorqin: Men senga "qol" deb yalinmayman, bu-ortiqcha bo'lur. Sendan yolg'iz so'raymangina: Qolabilasanmi? Shuning iloji bormi?

Po'lat: Sira yo'q!

Yorqin: Mening qo'limdan kelatrgan ishlar bilan iloji bo'lsa-chi?

Po'lat: Juda yaxshi bo'lar edi. Lekin, uning iloji hech kimning qo'lidan kelmaydir!

Yorqin: Bo'lmasa, men ham borsam bo'ladirmi?

Po'lat: Yo'q, aslo!

Yorqin: Ketatrgan yo'ling uchun qilich kerakmi?

Po'lat: Qilichlar kerak?

Yorqin: Qilichni beray.

Po'lat: Qulluq. Qilichlar topaman!

Yorqin: Unday bo'lsa yo'lingda o'lim qo'rqinchi bor ekan-da?

Po'lat: O'lim emas, o'limlar qo'rqinchi bor.

Yorqin: O'lim qonlimidir?

Po'lat: Uni... Uni... (Bir oz jim, so'ngra birdan.) Uni posham el biladir! (Shu choqda orqadan Qumrining "ana, ana" degan tovushi keladir, bular qo'rqib qaraydilar. Oldida Qumri bo'lgani holda qo'lida qilich bilan Botir kiradir. Ungacha Yorqin qo'lga qalqonini olib o'rnidan turgandir.)

O'ninchi Majlis

Yorqin, Po'lat, Qumri, O'lmas Botir

Botir (Tashqaridan baqirib kelar): Hoy beorlar, benomuslar! (Tez kirib kelib bir to'xtab oladir-da, so'ng birdan Po'latga hamla qilib.) Benomus, ko'rnamak!

Yorqin (Tezgina qalqon ushlab oraga kiradir): Ota, munda nomus masalasi yo'q! Bu yerda nomus oq, pok, begunoh!

Botir (Bir oz bo'shashib orqaga qaytadir, so'ngra tinch va past ovoz bilan Yorqinga): Sen, qizim, bu yerda yarim kechada bog'bon bilan yolg'iz qolibsana, nomus masalasi bo'lmaydirmi? Meni aldamoqchi bo'lasan, benomus qiz! (Qiziqibroq.) Agar men seni qilich o'yiniga o'rgatib o'zimdan usta qilmagan bo'lsam, hozir chopib o'ldirar edim! Yo'q, seni jallodning qo'lga topshirib "maydoni siyosat"da parchalantiraymi?!

Yorqin: Haq yo'lda o'ldirmak istagansiz, men, qalqonni yerga tashlab (Tashlaydir.) bo'ynimni tutib beraman! (Bo'ynini egib turadir.)

Botir: Otang nohaq yerga bir qatra qon to'kkan emas. Mundan keyin ham to'kmaydir! Ammo, (Po'latni ko'rsatib) mana bu ko'rnamakning qoni to'kulsa, aslo nohaqlik bo'lmaydir! (Po'lat hayajonli, lekin jim.) Ayt yaxshilik bilan, nima to'g'rida gaplashib turib edingiz?

Yorqin: Uni ayta olmayman, lekin, nomus masalasi emas.

Botir: Menga ayta olmaganingdan keyin qanday masala bo'lar edi, behayo? Aytib ber yaxshilik bilan: Nima to'g'rida gaplashib turib edingiz?

Yorqin: Nomusdan bashqa bir...

Botir: Sen jim tur! Ana u benomusning o'zi gapirsin! Gapir, deyman, senga behayo!

Po'lat (Oldinroq kelib, dadil, lekin bemalol): Men kimman?

Botir (Ko'rmas): Kimligingni o'zing bilasanmi?

Po'lat: Siz bilmasangiz qaydan bilayin?

Botir: Tug'ilganingdan beri mening xizmatimni qilib kelib, mening non-namagimni yeb kelib hali ham o'zingni tanimadingmi?

Po'lat: Sizning umrlik xizmatkoringizman; bog'boningizman, deb tanisam, shu chinakam taniganim bo'ladirmi?

Botir (Birdan g'azablanib, baqirib): Benomus, bo'lmasa "qizimning o'ynashi" deb tanitaymi seni? (Yorqin besaranjon.)

Po'lat (Mardona): Qiz bilan o'ynashish emas, to'g'ri o'yin-kulishning o'zi ham ko'ngilga sig'maydir. Botir, ayting, men kimman?

Botir: Sen non-namagiga tupurgan bir nonko'rsan! Yana nima kerak?

Po'lat (Qaltirabroq): Botir, pardani ochish zamoni kelganga o'xshaydir: (Ko'ziga qarab olib.) Mening otam kim?

Botir (Bir kurshashib, rangi o'chib qoladir, so'ngra o'zini to'xtatib olib, bemalol): Otang bir qishloqi!

Po'lat: Qani o'sha qishloqi? Nimaga men sizning dargohingizda sizning non-tuzingizga qarab qolganman!

Botir: O'zini boqolmagan bir qishloqi seni biti bilan boqsinmi? O'zi boqolmagandan keyin menga berib ketgan-da! Otang, seni, "Botirning qizi bilan o'ynashsin, Botirni el-xalq oldida yerga qaratsun" deb qoldirgan edimi? (Qizib.) Qani, ayt, benomus, gapir!

Po'lat: Botir, siz gapni yoqqa burmang, bari bir ish xunuk bo'ladir. O'sha otam qani? Nimaga menga ko'rsatmaysiz?

Botir: Otangni men qaydan bilay? Yegali ovqat topolmay ochidan o'lib ketgandir. Men senga kam otalik qildimmi? Nonko'r? (Yana qizib.) Men senga "qizimga o'ynash bo'l!" deb otalik qildimmi? A?

Po'lat (Qaltirab, Botirning ko'ziga qarab olib): Uyatmaysizmi? Uyatmaysizmi? Asta'furullo... (Bir-ikki qadam orqasiga qaytadir.)

Botir: Men kimning ona qo'ynidagi qizi bilan o'ynashibmankim, uyalsam?

Po'lat (Yugurib kelib): U... yong'oqning tagidagi handaq kimning go'ri? Ayting, kimning go'ri? (Botir cho'chib orqasiga jiladir, lekin, o'zi jim, Po'lat borgan sari unliqib.) Bir xandaqda necha kishining boshi bor? (Qo'ynidan bir ro'molchada mayda suyaklar olib tashlab.) Mana bu suyaklar kimniki? Nimaga bular yong'oq tagidagi xandaqda chirib ketkan? (Yonidan bir qog'oz olib.) Mana bu ariza kimniki? (Baqirib.) Kimniki deyman? Ariza berganlar qani? (Yerdan suyaklarni olib Yorqinning oldiga tashlaydir.) Mana shular emasmi, ariza berganlar? Mening otam, akam, tog'am yana boshqa qancha qovmu qarindoshlarim shu bir hovuch suyakning ichida emasmi? Gapiring! Gapiring! Nimaga damingiz chiqmay ketdi? (Botirning qilichi qo'lidan tushib ketadir, rangi oppoq oqaradir, kasal odamday bo'shashib, holsiz turib qoladir.)

Yorqin (Qaltirab): Ota! Ota deyman! Bu nima gap? Bu nima? Bu qanday gap? (Botir jim.) Po'lat, sen aytib ber: bu nima gap? Men o'laman, men chiday olmayman. Bu qanday sir?

Po'lat (O'zini bosib olib, bo'shashibroq): Bu sirlarning tagini otangizdan so'rang. Ota-ona, qavmu qarindoshlarini bir umr ko'rmagan, ularning shirin gaplarini eshitmagan, o'zlarini ko'rish o'rniga, bir xalta chirigan suyaklariga ega bo'lgan kishi, o'sha suyaklarni chiritgan dargohda tura olmaydir. Amakingizga qizini bermagani uchun xonavayron bo'lgan bir qishloqi, o'sha qishloqini "xaq" degani uchun yer bilan yakson qilingan qishloq... Yana mendak baxti qora o'g'lini shu dargohga bir umrlik qul qilib beribdir! Men shu to'rt og'iz gapni sizga aytib qo'yib shu dargohdan butkul bosh olib ketmakchi edim. (Qumrini ko'rsatib.) Ana u tentak, jinni qizning gapi bilan otangiz bizni gunohkor qildi. "Nonko'r" dedi. "O'ynash" dedi, "Benomus, behayo" dedi, har narsa dedi. Agar bu sirni ochib yubormasam mening boshim ham shu suyoklarning bittasi bo'lar edi. Oyposhsha menga "non-tuz" berdi deb otangizdan halollik

so'ramayman. Nimaga desangiz, har bir tishlagan nonim-ota-onalarimning bir burda eti, har bir qatra tatigan tuzim-ularning ko'z yoshlari, balki, qonlari bo'lgan ekan. Bu dargohda gunohi yo'q, menga chinakam singil bo'lib, balki onamday shafqatli qaragan siz edingiz. Shu uchun sizdan so'raymankim, o'sha shafqat va marhamatlaringizni halol qilsangiz! (Hamma jim.)

Botir (Og'ir): Po'lat, senga nima deyishni bilmayman... Menga muncha qattiq da'volaring bor ekan. O'zimga xilvat qilib turib aytasang bo'lmasmidi?

Po'lat: Qizingiz bilan mendan gumoningiz bor ekan, shu tentak qizning gapi bilan bizga anvoyi haqoratlarni irg'itmasdan, qizingiz bilan xilvatda gaplashib, gap olsangiz bo'lmasmidi?

Botir: Bo'lar ish bo'ldi, endi bu sirni shu joyga ko'maylik... "ketaman, chiqaman" degan gaplaringni tashla! Sen shu yerdan chiqding-sir yoyiladir va men sharmanda bo'laman. Men bir sharmanda bo'lganimdan keyin sening bilan boshqacha gaplashib qolamiz!

Po'lat: Butun bir qishloqni jindek bir narsa uchun yer bilan yakson qilgan kishi, "sir yoyilishi"dan qo'rqadirmi? Shuncha ko'mganlar yetmaganday, endi bu haqiqatni ham yerga ko'maylikmi? Siz bilan qandaqasiga gaplashsam, gaplashaberman. Men uchun endi hech bir qo'rqish degan narsa qolmaydi! (Yorqinga.) Bu jallod otadan emas, siz shafqatli singildan halollik so'rayman? Halollang, singlim!... (Yugurib chiqadir, orqasidan Yorqin ham "Po'lat meni ham olib ket!" deb yuguradir, qolganlar toshday qotgan.)

Parda tushadir.

Ikkinchi Parda

Bu parda sakkiz majlisdan iboratdir

ARALASHARLAR

(Kirish tartibi bilan)

Momo xotin: Birinchi pardadagi kabi. O'zgarmagan.

Yorqin: Birinchi pardadagidan ancha o'zgargan. Urinib qolgan.

Kal: Kuldurguchi, qiziq bir kishi. 50-55 larda.

(Birinchi parda bilan ikkinchi parda orasida 2-3 oy o'tadir.)

Kenggina supacha, uning yuqori-orqa tomonida hovuz. Hovuzning tegrasida qari-qari qir yog'ochlari, ular orasida 3-4 tup majnuntol, shoxlari suvga tegadir. Hovuzning narigi yog'i anorzor, uning orqasida yana qator-qator uzum so'rtaklari, fasl-yozning boshlari, vaqt-xufton paytlari, oyning xira yorug'i bilan anorzor va uzum so'rtaklari bir butun-gujum narsa bo'lib ko'rinadir. Supacha gilamlar bilan yasatilgan, zamonaning chiroqlaridan bir nechtasi, yorug'idan ko'ra ko'proq tutun burqsitib yonib turadir.

Supachaning berigi chekkasida qalin po'staklar ustida parqularga suyanib, yonboshlab Yorqin yotadir. Uning oyoq tomonida-supacha qirg'ogida Momo xotin o'ltiradir. Yorqin jim o'ylanadir, Momo tovushini chiqarmasdan kitob o'qiydir.

Birinchi Majlis

Yorqin, Momo xotin

Yorqin: Xolajon, nima kitob o'qib yotibsiz?

Momo (Kitobdan bosh ko'tarib): Bir qissa kitobi.

Yorqin (Og'ir, esi boshqa narsada): Qanday qissa?

Momo: Bir botirning qilgan ishlari.

Yorqin: Qanday ishlar qilgan ekan?

Momo: Bir yomon hokimning xonga chaqishi bilan o'n yetti kishi begunoh zindonga tashlangan ekan-da, u botir qancha qiyinchiliklar bilan o'sha bechoralarni zindondan qutqarib olgan ekan. Innaykin...

Yorqin (So'zini bo'lib): Innaykeyini ham bormi? Yaxshi qilibdir, begunoh bechoralarni qutqarib olibdir, barakalla, azamat ekan. Shu bilan murod-maqсадiga yetmabdirmi?

Momo: O'sha bilan murod-maqсадiga yetsa-ku, juda soz bo'lar edi-yu, bo'lmadi-da. Haligi hokimning odamlari bo'lmagan tuhmatlar bilan botirning o'zini ham zindonga solishib qo'yishdilar-da. Hali u yog'ini o'qiganim yo'q, hali zindonda yuribmiz...

Yorqin: Rost aytasiz, xola, biz ham hali zindonda yuribmiz. Mana shu kitobingiz, xolajon, fol bo'lsun: O'sha botir zindondan eson-omon qutilib ketsa, biz ham mana shu zindondan qutilib ketamiz! Durustmi?

Momo: Jinni bo'ldingmi, qizim? O'z uyi, o'z joyi, o'z hovlisi, o'z bog'ida malikalarday turgan qiz zindonda bo'lar emishmi? Zindonni, ilohim dushmanlarimizga ham ko'rsatmasun!

Yorqin: Bu zindon men uchun narigi zindondan yomonroq bo'lsa, nima deysiz?

Momo: Qo'y qizim, undaqa maza-bemaza gaplarni gapirma!

Yorqin: Yaxshi... Bo'lmasa mazalik gaplardan gaplashaylik: Hali "botir" deganingizda esimga tushdi, bizning botirimizdan nima xabarlar bor, xolajon? (Sekin o'rnidan turib o'ltiradir.)

Momo (Bilmaslikka solib): Sizning botiringiz kim ekan?

Yorqin: Bilib turib bilmaslikka solasiz.

Momo (Yana yolg'ondan ishontirib): Bilsam darrov aytar edim, qizim, bilmayman-da.

Yorqin (Arazlaganday): Bilmasangiz men ham aytmayman...

Momo: Xayr... (Kitob o'qiy boshlaydir.)

Yorqin: Xolajon, aytgancha: Otamning qayerga ketganini menga hech aytmaysiz-a?

Momo (Kitobini yopib yerga qo'yadir): Qizim, "otang O'rdada-xonimizning yonlarida" deb necha marta aytdim-ku!

Yorqin: Yolg'on aytasiz! Nimaga bir haftadan beri uyga kelmaydir, bo'lmasa?

Momo: Ishi bordir. Axir xonning eng birinchi katta botiri, yaqin mahrami, otaligi, albatta, bir ishi bordirkim, kelmaydir.

Yorqin: Hech ishonmayman! Siz, xolajon, meni aldaysiz. O'zingiz "o'z qizimday ko'raman, falon, puston..." deysiz-u, mendan har narsani bekitasiz. O'z otamning qayerga ketganini ham aytmaganingizdan keyin, nimaga meni "o'z qizimday" deysiz?

Momo: O'z qizimday ko'rganimdan keyin "o'z qizimday" deyman-da.

Yorqin: Unday bo'lsa otamning qayerga ketganini ham to'ppa-to'g'ri aytib beraqolsangiz bo'lmaydirmi?

Momo (Bir oz hayron bo'lib turgach): Qizim, otangning qayerga ketganini men bilaman-ku, lekin, "men qaytib kelgunimcha mening qayerga ketganimni Yorqin paqir bilmasin" deb tayinlab ketib edi... Men turib xayr men-ku aytmayman, boshqa xizmatkorlarning birortasidan eshitib qolsa, yo ko'cha-ko'ydan eshitsa nima qilamiz, dedim. Keyin otang menga "xizmatkorlarimga o'zim tayinlayman. Ko'cha-ko'y to'g'risida bo'lsa, men kelguncha Yorqinni hech qayerga chiqarmaysiz, hovliga ham ko'chadan xoh xotin, xoh erkak-hech kim kirgizilmaydir" deydi. Men innaykeyin: "Mana bu qiz o'lgur Qumridan qo'rqaman" deb edim. "Bu gapingiz rost" deb Qumrini-o'zing bilasan-o'sha kuniyoq jo'natib yubordi.

Yorqin: Ho'x-ho'! Ish katta ekan-da, bo'lmasa... "Biz zindondamiz" desam, tag'in, mendan xafa bo'lasiz. Zindonda o'ltirgan kishi, hech bo'lmaganda, o'zining zindonda ekanini bilib turadir... Xayr, munisi mayli, xolajon, siz menga bir narsani aytib bering; otam nimaga bunday qildi ekan? Men bilsam nima bo'lar ekan, a?

Momo: Unisini men bilmadim, qizim.

Yorqin: Xayr, siz endi otam tayinladi deb, otamdan qo'rqib menga aytmaysizmi?

Momo: Men otangdan emas, undan kattarag'idan ham qo'rqmayman. Men yosh xotin emasman, men yoshimni yashagan, oshimni oshagan xotinman, men nimadan qo'rqay?

Yorqin: Qorqmasangiz nimaga aytmaysiz?

Momo: Otangni gapiga rioya qilaman, qizim, uning hurmatini qilaman?

Yorqin (Tez): Uni hurmat qilaman, dep menga zulm qilasizmi?

Momo: Qanday zulm?

Yorqin: Otam, o'z otam bo'lib turib ketgan yerini mendan berkitadir, bu menga zulm qilgani emasmi?

Momo: Xayr.

Yorqin: Otamning zulm qilganiga unab, ko'nib turganingizdan keyin, siz ham o'sha zulmga qo'shilasizmi, yo'qmi? Qo'shilasiz! Siz ham zulm qilasiz! (Jim.) Yana tag'in, men seni o'z qizimday ko'raman, falon deysiz... (Arazlab boshini quyi soladir.)

Momo: Qizim, jon qizim, o'zingni xafa qilma! Aytsam ayta qolayin. Lekin, aytganimdan keyin "xafa ham bo'lmayman, g'azab ham qilmayman" deb ilgari so'z berasan.

Yorqin (Kulimsirab): Xayr, so'z berdim.

Momo: Bo'lmasa aytay: Otang xon qo'shinining oldiga tushib urushga ketdi.

Yorqin (Hayron): Urushga? (Bir oz jim.) Qanday urushga? Kim bilan urushishga?

Momo: Unisini so'rama, qizim.

Yorqin: Unisini aytmagansiz, bari bir, menga hech narsa aytmagan bo'lasiz-da!

Momo: Nimaga qizim: Otanning qayerda-nima uchun ketganini aytdim-ku?

Yorqin: Uni siz aytmangiz ham bilar edim.

Momo: Qanday bilar eding, oyim qizim?

Yorqin: Otam-o'sha otam, xon-o'sha xon bo'lgandan keyin, albatta, odam o'ldirgali ketadir-da! Qo'ying, aytmay qo'yaqoling, xolajon. (Bir oz jim.) Qanday otaning qizi bo'libman, tangrim. Hunari-go'rkovnikidan yomon!

Momo (Qizning og'zini to'sib): Hoy qizim, nimalar deyapsan? O'z otang to'g'risida-ya? Uyat emasmi? Voy sho'rim qursun-e...

Yorqin: Qo'ying xolajon, bir hovuch, bir to'da "kattalar" deb har qadam, joyni go'r kavlab yurish yaxshimi? Po'latning o'sha kechasi aytgan gaplari hali ham qulog'imdanda ketmaydir. O'sha topda o'likday qotib, dam chiqarolmay qolgan otam... Yana beva-bechorani qon-qora qaqshatqali ketibdir! Voy, voy... (Ko'zlarini qo'li bilan to'sib.) Po'latning qo'lidagi suyaklar-e!... Kechalari tushlarimda ham o'shalarni ko'rib chiqaman... Po'lat bir ish qildi, bir gaplarni aytdiki, odam bo'lsa chidab turolmaydir. Axir, otamning o'zi ham o'likday qotib qolgan deyman-a? Po'lat o't bo'lib yonib ketibdir, hadep gapiradir, gapiradir, xolos...

Momo: O'sha gapirgan gaplari, hovliqishi, betoqatligi mana bukun boshiga balo bo'ldi.

Yorqin (Besaranjom): Nima balo bo'libdir? Qanday baloni aytasiz?

Momo: Qum, cho'llardagi eng yomon, o'z fuqaro o'g'rilariga bosh bo'lib olib, yurtni besaranjom qilib yotgani yaxshimi?

Yorqin: Qandini yesun! O'g'rilarga o'g'ri bo'lib bas kelmasa, qanday bas kelib bo'ladi? Tangri bersa yurt hammasi o'shanga ergashib ketib, mana bu o'rdadagi o'g'rixonani to'zitsalar nima deysiz? Yomon bo'ladirmi?

Momo: Jonim qizim, (kulib) sen "yaxshi bo'ladi" degan ish sira yomon bo'lmaydir. Lekin ish, o'sha sen xohlaganday bo'lmaydi-da...

Yorqin (Qiziqib): Nimaga bo'lmaydi deysiz? Qayerdan bildingiz?

Momo: Rost aytasan, qizim: Mundan bir-ikki hafta burun hamma yurt, barcha qishloq Po'latning yo'liga kirib qolgan edi. Xonimiz, axir, uch marta qo'shin yubordi, hammasi ham tumtaraqay bo'lib, to'zib ketdi.

Yorqin: Ming marta qo'shin yuborsa ham yana tumtaraqay to'zib kelsa nima deysiz?

Momo: Yo'q qizim, bu safar xudo xohlasa xonning qo'shini ularni tumtaraqay to'zdirib keladi. Munga, ishonib tur, qizim. Innaykin: Senga har qancha og'ir bo'lsa ham "xonning qo'shini zo'r kelsun" deb xudodan tilab tur.

Yorqin: Nimaga? Nimaga axir? Nohaq haqqa zo'r kelsun deb tilaymi?

Momo: Yo'q qizim, endi gapni ochib ayta qolayin: Otang Po'latga zo'r kelsun, deb tilagil!

Yorqin (Birdan o'zgarib, tang qolib): Aytdim! Aytdim! (Jim.) Otam yana... Yana o'sha go'rkovligiga boribdir-da! (Jim, birdan.) Xolajon, qo'rqib ketayotibman! (Mahkam Momoni quchoqlar, jim qolurlar. Bir ozdan so'ng.)

Momo: Qizim, kecha otangdan sevinchli bir xabar kelgan edi.

Yorqin (Yana qiziqib): Nima gap ekan?

Momo: Senga og'ir bo'lsa ham, qizim, ota hurmati bolanikidan ortig'roq bo'lgani uchun sevinchli deb aytdim.

Yorqin (Shoshgan): Ota hurmati deb meni o'ldiraturganga o'xshaysiz? Mayli endi, xabarni ayting.

Momo: Hech gap yo'q, tegishib aytdim...

Yorqin (Birdan baqirib): Xola!!!

Momo: Ha, nima gap, qizim? Muncha bebardoshlik? Unchalik vahimaga arziyurgan gap emas.

Yorqin: Nima gap axir?

Momo: Otang salomat ekan, senga duo debdir, "Xolasi debdir, peshonasidan, debdir, mening uchun bir o'pib qo'ysun" debdir...

Yorqin (Yana baqirib): Xola!!!

Momo: Ha, qizim, bu nimasi? Menga qara, ranging o'chib ketdi-ya. Nima bo'ldi? (Silab siypaydir.)

Yorqin (Bir oz jim, so'ngra sekin): Bu bilan bo'lmaydir... Bu aldash bilan meni battar qiynaysiz... Otam tomondan nima xabar bo'lsa to'g'risini aytib berasiz... Po'lat to'g'risida ham nima gap bo'lsa, hech bir berkitmasdan aytib berasiz. Men munday aldashlarni sira ko'tarolmayman... Qayta o'sha haqiqatni bilsam, og'ir va qiyin bo'lsa

ham o'sha durust... Meni aldang, rost gapni aytib bering... (Yana baqirib.) Endi aldashlarga bardoshim qolmadi!

Momo: Aylanay qizim, men ham qanday qilay: ikki o'tning o'rtasida qoldim! Bir tomonda-otang, bir tomonda-sen... Otang 35-40 yildan beri menga tuz beradir, o'shani halollash kerakmi, yo'qmi?

Yorqin: O'sha tuzning o'zi haromdan kelgan bo'lsa... Yana ham halollashmi? Shuncha yil qilgan xizmatigiz-chi? U-halollash emasmi?

Momo: E... Qizim, otang bergan non-tuzning oldida mening xizmatlarim xizmatmi?

Yorqin: Endi halol-haromni surishtirib ketib, xabarni aytmaysizmi?

Momo: Aytdim-ku, bolam?

Yorqin (Yana baqirib): Xola! Aytmasangiz bo'lmaydir, bo'lmaydir, bo'lmaydir!

Momo: Uh-h... Bolam, bolam! Qayerdan ham men senga shu xabar o'lgurni gapirib qo'ydim... Endi aytmasam bo'lmaydi, shekilli. Rostini ayt deysan, rostini aytsam, xabar juda qayg'uli xabar...

Yorqin: Har qanday qayg'uli bo'lsa ham aldashday emasdir, ayta bering.

Momo (Bir oz jim): Otang borganidan beri Po'latning ishi tanglikka tushib qolibdir...

Yorqin (Achitib): Ajab bo'libdir! Juda yaxshi! Innaykin?

Momo: Innaykin; hozir qishloqilar unga ko'maklashgali kelmay qo'yibdirlar...

Yorqin: Innaykin?

Momo: Innaykin: O'zining yigitlari ham bo'shashib qolgan emish... Innaykin: Yaqin o'rtada yarash bo'lsa-yu, Po'lat boshqa mamlakatga o'tib ketsa kerak emish...

Yorqin: Shumi sevinchli xabar deganingiz?

Momo: Shu qizim, shu.

Yorqin (O'ylanib ketar): Chinakam sevinchli xabarlar... Po'latning yengilgani rost bo'lsa... Boshqa mamlakatga o'tib ketadirmi, qoladirmi, o'ladirmi-bari bir! Nohaqlikka zo'r kela olmaganidan keyin, albatta, o'lgani yaxshiroq...

Momo (Yorqinga tikilgan, og'ir): O'lgani yaxshiroq...

Jim bo'ladirlar. Momo yana kitop o'qishga boshlar. Yorqin sekingina yonboshlab bir no'qtaga tikiladir. Bir ozdan so'ng og'ir hayol bilan boshini ko'tarib qilichga tikilib qoladir. Birmuncha vaqtdan keyin uyqudan uyg'onganday bo'lib.

Yorqin: Xolajon, xiyla vaqtdan beri qilich o'yini o'ynab ko'rganim yo'q, hozir juda qilich o'ynagim kelgan edi. O'ynashaturgan odam yo'q: Po'lat ham ketdi, otam ham.

Momo (Kitobdan ko'zini ololmay): Qanday qilaylik, jon qizim, man qilich o'yinini bilmasam?

Yorqin (Yalinganday): Qarol bola-chi?

Momo: Qaysi qarol bola?

Yorqin: Oti nima edi. (Eslab.) Ha, Yo'lchibek-chi, Yo'lchibek.

Momo: Aytgancha, u yigit qilichbozlikni biladir-a? (Ko'zi kitobda).

Yorqin: Po'latcha, otamcha bilmasa ham... Menimcha biladir.

Momo (Kitobini yopib kulimsirab): Sencha bilsa, otangdan ham, Po'latdan ham yaxshi bilar ekan-da?

Yorqin (Kulimsirab, yasama ta'zim bilan): O'sha yigitni chaqirishlikning iloji bormikan?

Momo: Kimni? Yo'lchibeknimi? Endi sendan berkitaturgan gap qolmadi, chaqirsam bo'lar. (O'rnidan tura boshlab.) Qilich o'ynaging keldimi?

Yorqin: Juda!

Momo: Xayr, bo'lmasa men borib bir xabar olay-chi, qani... (Keta boshlaydir.)

Yorqin: Agar bo'lsa bir yo'la qilichini ham olib kela bersun. Qilichi bo'lmasa otamning qilichlaridan bittasini o'zingiz ola chiqing. (Momo chiqadir. Orqasidan.) Shoshmang, xola! Aytgancha, otam qaysi qilichini taqib ketdi?

Momo: Otang sadaf soplikni taqib ketdi. Qalqonni bo'lsa o'sha yoqdan olib kelgan edi.

Yorqin: Feruzako'z soplik qilichi shu yerdami?

Momo: Shu yerda bo'lsa kerak.

Yorqin: Bo'lmasa o'shani olib chiqing, qalqonlar bo'lsa hammasi shu yerda ekan, qaysi bittasini bo'lsa ham ola bering.

Momo (Chiqib boshlab): Aytgancha, qarolni bu yerga chaqirsam, darvozaga kimni qo'yaman?

Yorqin: Bu nima deganingiz? O'lmas botirning xizmatkorlari bitta xolosmi? Tashqari to'la odam-ku!

Momo: Xizmatkor mingta-yu, poyloqchi-bitta: Otang tashqarini Yo'lchibekdan boshqaga ishonmaydir, bolam...

Yorqin: Poyloqchi bo'lmasa ham turaberadi. Ozgina vaqtga jin uradimi? Bora bering? (Xola chiqadir.) O'sha tikilgan balo, o'sha kelaturgan qazo menga kela qolsun; men o'zim gaplashaman!

Ikkinchi Majlis

Yorqin yolg'iz

Yorqin (O'zicha): Bu dargohda O'lmas botir yo'qkim, uni o'ldirmak qasdida kelsalar. Innaykin: O'lmas botir bu yurtda xudodan boshqa hech kimdan qo'rqmaydir. Agar O'lmas botirning davlati va boyligiga qiziqqanlar bo'lsa kelsinlar, olsinlar, men bu yerda bo'lsam hech kim egri qarayolmas! (Kilichni qo'lga olib.) Agar sen bo'lmasang edi, agar men sening tilingni bilmasam edim... Bu hotin boshim bilan qanday xorliklarni ko'rmas edim?... Istagan kishilariga berarlar, tilagan ishlarini qilurlar, meni qo'g'irchoqday o'ynatar edilar. Ammo, bu bor... Bu bilan birga bo'lsam agar,

xotinlikdan kelgan bo'shangligimni hech qayda va hech narsa oldida sezdirmayman.
(Momo kiradir.)

Uchinchi Majlis

Yorqin, Momo

Momo (Kirib): Ish katta.

Yorqin: Xo'sh, nima bo'libdir?

Momo: Xizmatkorlarimizning bukun aziz bir mehmonlari bor ekan.

Yorqin: Mehmon? Kim ekan u?

Momo (Kulib): Bir kal...

Yorqin: Kal? Unday bo'lsa qiziq odamdır?

Momo: Shunday bo'lgani uchun aziz mehmon dedim-da.

Yorqin: Xayr, nima qilib o'ltiribdirlar?

Momo: Kal boboy "ha" deb qovuz chalib, qiziq baytlarni o'qib yotibdir.

Yorqin: Kulgi, xushchaqchaqlik ekan-da?

Momo: Juda.

Yorqin: Xola, beriroq keling! (Momo keladir. Erkalab.) Juda siqilib, qayg'uga ko'milib o'ltirgan edim. O'sha kal mehmonni shu yerga chaqirsak, bir oz qovuz chalib, sayrab bersa... Nima deysiz?

Momo: Qizim, men sening ko'nglingni xursand qilish uchun har nimaga ham ko'naberman-u... Endi...

Yorqin (Ko'ziga qarab): Endi, mendisi yo'q! Menga aytib bering, Momojon: O'zi yosh yigitmi? Qari kishimi?

Momo: Yosh yigit qayerda! Boya aytdim-ku: 60 larga yaqinlashib qolgan bir boboy, o'zi ko'rimsiz, xunuk, badbashara bir odam.

Yorqin: Bo'libdir, bo'libdir! Boring chaqirib keling!

Momo (Yorqinning sochlaridan silab): Qizim, qarol bolalardan birortasi mabodo otang kelganda aytib-netib qo'ysa?

Yorqin: Aytsa ayta bersin; otam meni Po'lat bilan yolg'iz bir yerda ko'rganda ham o'ldirib qo'ymadi-ku?

Momo: O'ldirmasa ham undan berisini qildi. Innaykin: O'zi ham qanday kunlarga tushmadi, bolam?

Yorqin: Xayr, endi chaqirib bermaysizmi?

Momo: Chaqirib beramanu, qizim, endi...

Yorqin (Teskari burilib): Qo'ying, qo'ying chaqirmang, sira keragi yo'q. Meni qizim ham demang... Sizning qizingiz ham yo'q. Bo'ldi, bas!

Momo: Bo'ldi, Yorqin... Qizim...

Yorqin: Bo'ldi, bas! Kerak emas!

Momo (O'rnidan turib): Qo'y, qizim, xafa bo'lma. Men hozir chaqirib kelaman. (Keta boshlaydilar.)

Yorqin (Bir oz burilib): Qo'ying, qo'ying xola. Kerak emas! (Momo kula kula ketadir.)

To'rtinchi Majlis

Yorqin yolg'iz

Yorqin (O'zicha): Juda qo'rqqoq xotin-da! Otam eshitsu nima bo'lar edi? Yeb qo'yarmidi? Qarol bolalar emish... Yo'lchibekmi bittasi? Uning ishi o'z qo'limda!.. (Yiroqlarga jim tikilib qarab qoladir. So'ngra og'ir.) Tog'lar... Boshlari ko'kka tegaturgan qorli tog'lar! Ularning salqin, ko'm-ko'k, yonbag'irlarida Po'latning chodirlari tikilgandir. Po'lat, Po'lat... Baland tog'larda, qirrali toshlar ustida kiyikday sakrab, sapchib yurgandirsan. Bilmadimki, hozir nimalar o'ylaysan? Yovlarni, urushlarni, qo'shin va botirlarni o'ylayturgandirsan... Nayzalar, qilichlar, o'ldirgan va

o'ldirilganlarni o'ylanturgandirsan... Lekin, meni, o'zingning qilich yo'ldoshingni, yoshlikdan sen bilan qilich o'ynashib o'sgan qadrdon yo'ldoshingni o'ylamayturgandirsan! Men, faqat mengina ko'nglimda sendan boshqaning yodini uyg'otolmayman! Men ham sen qadar usta qilich chopar bo'lib turib... qayerlarda qolib ketdim, a? Qo'li bog'lik qul kabi devorlar orasida... (Momo kiradi.)

Beshinchi Majlis

Yorqin, Momo, Kal

Momo (Kirib, Yorqinning xayolga berilib o'ltirganiga bir oz qurilib qaragandan so'ng): Qizim, nima xayollar bilan o'ltiribsan? Mehmoning keldi!

Yorqin: Qani? (Kal kiradir.)

Momo: Ana. (Kular.)

Kal (Juda kulgili qiyofada, ikki qo'lini ko'ksiga qo'yib, egilib salom beradir): Omonmisiz, poshshaxon?

Yorqin: Xudoga shukur, ota. O'zingiz qalaysiz?

Kal (Qiziq qiyofat bilan yaqinlashaturib): Otday!

Yorqin (Kulib): Otdaymi, itdaymi?

Momo (Yorqinga sekin): Hoy, qizim, hoy!

Kal: Bo'lmasa, soyayi davlatingizda itday!

Yorqin: Qachon kelib edingiz?

Kal: Almisogda!..

Yorqin: Shunchadan beri biz bilmagan ekanmiz-da?

Kal: Bilishni xohlasangiz bilar edingizu, lekin, bilishni, xohlamadingiz, shekilli.

Yorqin: Kishi har narsani bila bersa... Innaykin hamma dunyoda Luqmoni Hakim bo'lib ketmaydimi? (Momoga.) Xola, otamning kelganlariga 1-2 hafta bo'lgan ekan-da? Nima uchun menga xabar qilmaydirlar?

Momo: Yo'q, kechagina kelgan ekanlar.

Yorqin: Bo'lmasa "almisoq"ning nima daxli bor?

Momo: U... Kalchilik-da, qizim... (Kalga.) Shunday emasmi?

Kal: Rost aytasiz, yanga. Lekin, "kalchilik" deganingiz bir oz o'zingizga kamchilik! "Gulchilik" desangiz edi, albatta bo'lar edi sevinchlik! (kuladirlar.)

Momo: Ha, boring, gulchilik, gulchilik... Mening qizim tushunmagan-da, yosh emasmi...

Kal: Ha, hali juda yosh emaslarmi? "Yosh" degan bebosh bo'ladir. Ayniqsa, yosh qizlar ko'proq bebosh bo'ladi. Shu uchun yosh yigitlar hamma vaqt "bag'ri tosh"lardan dod derlar-da... (O'zicha.) Hali mening bilan gap boshlaganda suvday shovlab, o'tday lovullab, chumchuqday chirillab, shamolday pirillab ketgan edilar-a... Yosh emish, yosh... Yosh emas-"bebosh" (sekin) eri yo'q, o'ynash... (Eshittirib.) Ammoxon, qizingiz yosh bo'lgani bilan dallaning keliniga o'xshab keladirlar. Dallani bilasizmi? O'... Bog'doddagi Qo'ziboy yamoqchining o'rtancha qizi bor-ku... Ana o'shaning ammasiga xola, xolasiga egachi, egachisiga bola bo'ladi... Bildingizmi? Ana mana bu o'zi yosh, so'zi tosh, ko'zi bebosh, qoraqosh, esi chosh, vosh-vosh qizingiz aslda Bog'dodlik ekan, shu uchun boya men bilan gap boshlagan vaqtda "o'lpon"dan tushib "luqmon"dan chiqdi-da! Barakalla, necha xirmon esi bor bu bolaning, faqat yig'ib olaturgan dehqon kerak, dehqon!..

Yorqin (Uyalib): Kal bo'lmay o'lsun! Xola, aytasangiz-chi, bir qovuz chalib, o'qib bersin.

Momo: Hoy, siz mening qizimga bir qovuz chalib, g'azal o'qib bering!

Kal: Xo'p, tasaddug'ing bo'lay, xo'p!

Yorqin (Kalga): Qovuzingiz qani?

Kal (Darrov orqamachasiga burilib): Biz qovuzimizni orqamizga osib olamiz-da, oyimposhsha, Po'lat o'g'ri bo'lsa, la'nat tavqini bo'yniga osib olibdir...

Yorqin (Birdan rangi o'zgarib): Po'latni siz ham bilasizmi?

Kal: U o'g'rini bilmagan kim bor? Kattadan tortib kichikkacha. Itdan tortib mushukkacha hamma biladir uni!

Yorqin (Hayol surib turib): Shunchami?

Momo (Kalga): Gapni ko'p cho'zmasdan chalaqoling!

Kal (Qovuzni olib sozlaydir): Nima chalib, nima o'qib bersam ekan?

Momo (Yorqinga yaqinlashib): Qizim, nimaga nafasing o'chib ketdi? Ayt, nima chalib bersin?

Yorqin: Menga hech narsa kerak emas, bo'ldi!

Kal: Xola, nima balo bo'ldi? Oyimposhshaning ko'ngillarida g'am shamoli yurib qolibdirmi? Bo'lmasa, biz ham do'konni yig'ishtiraylik. Bu yerda bozor olmayturganga o'xshaydir. Xayr, mayli, bu bozor bo'lmasa narigi bozor-da! "Chor bozorchi"ga bunisi bo'lmasa, boshqasi... (Javob kutganday qarab turadir.)

Momo: Ko'p gapirmasdan birorta yangi g'azaldan o'qiy bering!

Kal: Chalaberamiz, o'qiy beramiz, lekin... (Sekin.) Oyimposhsha shaytonlab qolmasinlar, deyman...

Momo: Gapni cho'zmasdan boshlang, tezroq!

Kal: Xo'p, amma, sadag'ang ketay, quling bo'lay! (Boshini qashib, o'ylanib.) Yangi g'azal dedingiz... Endi bitta yangi g'azalim bor, kecha erta bilan pishib, band bergan o'zi... O'shani o'qiyman, bo'lmasa. (Boshlar.)

(Cholg'i)

Bek bo'lishga, xon bo'lishga, shoh bo'lishga intilasiz, Po'latjon o'g'ri!

Aslingiz kim? Naslingiz kim? Kim bo'lasiz? Gapiring to'g'ri!..

(Cholg'i)

Bakabumburbang... bakabumburbang...

Bang... bang...

Yorqin (Zarda bilan): To'xta, kal! Bas, bo'ldi! (Momo hayron.)

Kal (Qovuzni qattiq "g'iyt" etdirib, o'sha "g'iyt" tovushiga "xo'p" so'zini to'g'rilab to'xtaydir): Xayr, mana to'xtadik! Po'lat o'g'rining ta'rifini eshitkali qo'rqdingiz, shekilli. Lekin, Oyposhsha, ikki og'izgina eshitsangiz bo'lar edi. Muni aytgan odam juda rost aytkan. Po'lat o'g'rini siz tanimaysiz... Men taniyman, juda yaxshi taniyman; bir yarim oydan beri birga edim... (Momo yana o'tirib kitob o'qigali boshlaydir.)

Yorqin (Ishonmayroq): Po'lat bilanmi?

Kal: Ha, xuddi o'zi bilan.

Yorqin: Bo'lmasa o'sha bema'ni g'azallaringni qo'yib turib, uning qilgan ishlaridan gapirib bersang bo'lmaydirmi?

Kal: Juda yaxshi, poshsham! Uni, menimcha, bilaturgan hech kim yo'q! Gapni mendan so'rang! (Bashini qashib o'ylanib.) Lekin... Lekin poshshaxon, u gaplarning orasida qancha baland-pasti, birmuncha udir-budiri, ha, anchagina yaxshi-yomoni o'tadir... Endi o'shalarni qanday qilamiz!

Momo (Kitobdan boshini ko'tarib): Kal o'lgur, hech bir durust gaping yo'q ekan-da; hammasi tikanli, hammasi achchiq-zahar gaplar ekan-da? Qo'ya qol bo'lmasa!

Yorqin (Qattiq): Yo'q, yo'q! Xolajon, siz aralashmang!

Kal: Xolajoningiz aralashmayturgan bo'lsalar, bu yerda shamday qotib turishlaridan nima foyda bor? Bu yerdan chiqib tursinlar-da, u... Nariga borganlaridan keyin, aralashmaslik o'shanda bo'ladir... Ha, innaykin, gapni ham juda tasbeh qilib chizib, o'sal topib ezib yuborsak bo'ladir... Unda o'zimiz ham, xonposhsha, ming poshsha... Andisha xarxashalarini olib tashlaymiz-u... Tez pishar bo'lib olib... O'tday qizib, buloqday sizib, gap-so'z ko'chalarini yalangoyoq bo'lib kezib beramiz!

Yorqin: Po'lat to'g'risidami, axir?

Kal: Ha-da, shohim!

Yorqin (Momoga erkalanib): Xolajon... Xolajon... Siz jindakkina...

Momo indamasdan o'rnidan turib keta boshlaydir.

Kal (O'zicha): "Jindakkina chiqib turing! Ha, jindakkina..." Boshlandi-ku, boshlandi-ku erkalik, boshlandi-ku lo'lilik! Xulq ham deyman, o'zi, shu qizga xatm bo'lgan ekan-da!⁵²⁵

Momo chiqib ketadir. Kal unga taqlid qiladir.

Ana xolangiz ham mayda bosib, yo'rg'alab ketdilar... Ketishini qarang, yurishini ko'ring, bedana uyatli, qarg'a sharmanda, hakka armonda. (Taqlid qiladir.) Marhamat, Oyimposhsha, biz tayyor.

Oltinchi Majlis

Yorqin, Kal

Yorqin: Qani, gapir endi, Po'lat to'g'risida nima bilasan?

Kal (Yaqin kelib, har xil kulkili harakatlar bilan boshlab): Po'lat to'g'risida emas, Po'lat bilan O'lmas botirning qizi Yorqinoy to'g'risida birmuncha narsa bilaman!

Yorqin (Seskanib): Nima? Nima deysan? (O'zicha.) Xudoyim, men qanday bir baloga yo'liqib qoldim? (Kalga.) Yorqinoy to'g'risida?

Kal: Ha, Yorqinoy to'g'risida.

Yorqin: Yorqinoy degan kim ekan?

Kal (Piqillab kulib): Hho... Hhhe... Yorqinoy, axir... Yorqinoy... (Birdan.) Hozir men sizga uning kimligini aytsam o'zi eshitib qoladir-da!

Yorqin: O'zi yo'q odam qayerdan eshitsun?

Kal: Ha, rost-a, bu yerda, darhaqiqat, men bilan Yorqinoydan boshqa hech kim yo'q-a...

Yorqin (Jiddiy): Voy o'lgur Kal, sen ko'p narsadan xabardor ko'rinasan. Yorqin deganing men ekanman, shundaymi?

⁵²⁵ "Shu qizga bog'langan, atalgan, maxsus qilingan" mazmunida.

Kal: Xuddi o'zlari!

Yorqin: Xo'sh, gapning o'ziga kel: Po'lat bilan mening to'g'rimda nimalar bilasan?

Kal: Nimalar deysizmi? (Boshlab.) U... Anorzorning yonida bir kun kechasi bo'lib o'tgan ishlarni... Qumri degan qizning chaqib qo'yishini... Otarining qilich ko'tarib chiqishlarini... Oraga odam suyaklari bilan eski arizalarning kelib tushishini... Po'latning o'sha yerdan qochib ketishini... O'sha yerda sizning emas, Yorqinoy degan qizning ko'ngli ketib inqilib qolishini-hammasini, hammasini bilaman.

Yorqin (O'zicha): Tangrim, nimalar eshitaman? (Kalga.) Bu gaplarni qayerdan eshitding?

Kal: Tog'dan-toshdan...

Yorqin (Bo'g'ilib): Tog'dan-toshdan gap eshitilarmidi, Kal o'lgur?

Kal: Ha, unday bo'lsa, "kimdan eshitding" deng! Men ularni Po'latbekdan eshitdim.

Yorqin: Po'latbekdan?.. Qachon?

Kal: Boya aytdim-ku: Bir yarim oydan beri birgamiz, bir yarim oydan beri eshitib kelaman.

Yorqin: Hozir o'zi qayerda?

Kal: Shu yerda, poshsham!

Yorqin: Gapingga sira tushinib bo'lmaydir. Hali tog'-toshda deding, endi shu yerda deysan...

Kal: Ha, rost aytaman: Ilgari tog'-toshda edi, hozir shu yerda.

Yorqin: Yana anglamayman! Shu yeri qayer?

Kal: Anglamasangiz, anglamaysiz ekan-da! (Qo'li bilan ko'rsatib.) U... Ana shu yerda.

Yorqin: Oh, hudoyim, sira-sira tushunmayman! Ipinu muncha chuvaltirasan. Kal?

Kal: Poshshaxon, bo'yiga yetgan qiz bo'lsangiz ham, ip eshishni bilmaysiz ekan-da? Xayr, mayli, xafa bo'lmang, hozir tushuntirib beraman: Po'lat sizning dargohingizdan chiqib ketgandan keyin qum cho'llaridagi o'g'rilarga borib qo'shildi, shundan keyin bir qur "Po'lat o'g'ri" deb nom chiqardi (Sekingina.) O'g'ri deganda ham endi o'g'riki, o'g'rilarning adabini beraturgan o'g'ri... Hozirda bo'lsa sizning otangiz ko'p qo'shin bilan borib, o'rab qoldi. Endi ahvol yomon... Hozir otangizning qo'lga taslim bo'lmoqchi. Shunga endi o'zi bilan otangizning o'rtasiga sizni vosita qilib qo'ymoqchi...

Yorqin: Tushuntirmay o'l. Yana tushunmadim. Meni qanday qilib vosita qilar ekan?

Kal: Ipning u chigali juda yomon, uni men ham esha olmayman... Uni, o'z og'zidan eshitasiz. Men bo'lsam... (Sekin.) Sizni olib ketgali keldim. U sizni (Ko'rsatib.) ana u yoqda, bir o'rtog'ining bog'ida kutib turadir.

Yorqin: Shunday degil, Kal. Endi tushundim. Demak, seni qovuzchi qilib, hiyla bilan yuborgan Po'lat ekan-da?

Kal: Ha, barakalla, topdingiz; aqlingizdan aylanay, poshsham!

Yorqin: Po'latdan birorta nishon yo alomat bo'lmasa, men har bir kelginchi-ketkinchining so'ziga ishona berarmidim?

Kal: Poshsham, adashasiz: Men kelginchi-ketkinchi emasman. Men, sizni olib ketkali kelgan katta bir elchiman. Sizni olmasdan ketmayman. Po'latbekning non-tuzini yeganman, halol qilmasam, tinchlana olmayman, sizni ishontiraturgan bir alomat, bir nishon bo'lmasa men ovora bo'lib kelmas edim. Nishon bor, poshsham!

Yorqin: Qanday nishon u?

Kal: Tilla uzuk! (Teskari burilib qo'lidan oladir.) mana, xuddi o'ziniki! (Yorqin olib ko'radir.) O'xshaydirmi? U... Qoshining o'rtasidagi kichkina chiziqni ko'ring... Qoshning bir chekkasidagi mayda xatni ko'rdingizmi? (Sekin.) Xudo biladir, Yorqin poshshaning o'zlari bergan uzukmi, deyman?

Yorqin (Sevingan, ko'zlari kula-kula xayolga berilgandir): Gapirma, Kal!

Kal: Yo'q... Siz bergansiz deganim yo'q... Yorqin poshsha bergandir deyman...

Yorqin (Xayol bilan): Jim! (Iljayib o'ylanadir.)

Kal (Sekin): Nima bo'ldi poshsham? Uzuk siz aytgan nishonga to'g'ri keladirmi, yo'qmi? Nima dedingiz?

Yorqin (O'yda, bir ozdan so'ng birdan): Xayr, xuddi o'zi... Bo'ldi! Qanday qilib boramiz?

Kal (Sekin): Bo'ldi dedingiz-a? Unadingiz-a? O-o... Barakalla, dadil ekansiz!

Yorqin: Tez bo'l, ayt: Endi qanday qilib boramiz?

Kal (Sekin): Siz shu hovlidan ana u... Orqa tomon ko'chaga o'ta olsangiz bo'ldi, men bu tomondan borib otni hozirlab turaman. Lekin erkak kiyimida chiqing.

Yorqin: U nimasi tag'in? Men erkak kiyimi kiyib o'ltiramanmi?

Kal: Erkak kiyimi kiyish ham qiyin ish ekanmi? Boshingizga bir qalpoq ilib, ustingizga bir chakman tashladingiz, bo'ldi-da?

Yorqin: Xayr... Ehtiyot ham zarur, qilich-qalqon-chi?

Kal: Ularning keragi yo'q. Mening o'zimda bor, o'sha bas. Po'latbek juda sakson tosh yo'lda emas. Mana shu yerdagina, birpasda borib qolamiz. Innaykeyin: Po'latbekning hozirgi ahvoli bitta-yarimta qilich bilan tuzalaturgan emas... (Yorqin o'ylab ketadir.) Menga ruxsat berasizmi, ketsam? (Jim.) Xayr bo'lmasa, oyimposhsha, men ketdim. (Ketaboshlaydir.)

Yorqin (O'ziga kelib): Hoy bebosh kal, qayerga?

Kal: Ruxsat so'rasam indamadingiz, xayolingiz, nima balo, tog'-toshlarga uchib ketkanmidi? Bekni o'ylagan bo'lsangiz, arziydir, bemalol o'ylaybering, men ketdim. (Chiqadir.)

Yorqin (Orqasidan): Hoy, esi pas, Kal, qaysi vaqtda uchrashamiz? Aytmading-ku!

Kal (Qaytib): Ha, aytqancha-ya: Ertaga mana shu vaqtlarda. Esni qarang-a, oyimposhsha-ya... Sho'r daryodan ham o'tib ketib qolibdir-a...

Yorqin (Orqasidan): Po'latga borib ayt, ertaga albatta ko'rishasiz, de.

Kal (Yana qaytib, shoshilish va past ovoz bilan): Ertaga albatta, ko'rishasiz, oyimposhsha! Ertaga, albatta, ko'rishasiz, ertaga, albatta, qovushasiz, ertaga, albatta murodingizga yetib, maqsadning naq beliga tepasiz! (Yugurib chiqadir. Yorqin orqasidan kesak otib qoladir.)

Yettinchi Majlis

Yorqin yolg'iz

Yorqin (Og'ir oyda): Ko'z oldimda hozir ikki narsa barobar ko'rinib turadir: Biri benihoya chuqurlik, jar, yana biri gullar-chechaklar to'lib toshgan bir boqcha... (Jim supaga kelib o'ltiradir.) Menda hozir aql degan narsa yo'q! Aql, es, andisha... Mundaqa narsalardan hech bittasi qolmadi! Mening qoshimda birgina Po'lat bor, uning qilich yalang'ochlab, qalqon tutib turgan gavdasi bor. Po'lat! Po'lat! Zolim Po'lat! Jallod Po'lat (Sekingina bosib Momo kiradir. Yorqinning so'zlab turganini eshitib indamasdan, bildirmasdan tinglaydir.)

Sakkizinchi Majlis

Yorqin, Momo

Yorqin (Momoning borligini bilmasdan o'zicha so'zlanadir): Marhamatsiz Po'lat, shafqatsiz, bag'ritosh Po'lat! Sening uchun men har bir ma'quldan yuz o'girib, har bir noma'qulga "xo'p" deyman... Ko'rdingmi, bildingmi, bir Kal... Bir iflos Kal...

Momo: Qizim, Kal nima bo'ldi?

Yorqin (Cho'chib): Oh, xola, sizmisiz? (Shoshib.) Kalmi? Kal... (Birdan.) Siz qayerda edingiz?

Momo: Men ichkarida edim.

Yorqin: Ichkarida deysizmi? Ichkarida nima qildingiz?

Momo (Og'ir, ezilgan, qiynalish bilan): Nima qilar edim, “Kal bilan bemalol dardlashib olsin qizim” deb o'sha yerlarda yo'qolib turdim... Qani qizim, nimalarni dardlashding?

Yorqin (O'zini o'nqlab olib): E... Kal o'lsun, Po'lat to'g'risida birorta yangi gap aytarmikan desam... Og'ziga kelgan behudalarni jovradi-yu... Innaykeyin quvlab yubordim.

Momo (Og'ir dam olib): Oh, qizim, mening bittagina qizginam; sen kimsan, nimasan, o'zing bilasanmi? O'ylaysanmi?

Yorqin (Qo'ramas⁵²⁶): Men, yurtning eng katta botiri, eng obro'li sardorining qizi... Yorqinposhsha bo'laman! Ha, nima bo'libdir.

Momo: Bugina emas: Xonimizning bo'lg'usi kelini, xonzodamiz Tovxonbekning kelgusidagi yo'ldoshi!

Yorqin (Qah-qah otib): Ha-ha-ha-ha! Xonzodaning xotini emish!.. Tushungizni suvga ayting! Men, unaqa shahzodalardan mingtasini qator qilib chizib qo'yganda otqorovulliqqa ham olmayman! Xola, xonzodangiz osmondagi yorug' yulduzga tega olur, qo'lidan kelar, lekin menga aslo, sira tega olmas.

Momo: Qizim, sen hali nima xayollarda yuribsan?

Yorqin: Xola, siz hali nima xayollarda yuribsiz?

Momo: Menda xayol-mayol yo'q. Sen Xonzodamizniki bo'lasan, boshqa gap yo'q!

Yorqin: Qanday? Qanday? Axir?

Momo: Qanday-mandayi yo'q. Sen otangning qizisan, otang shaxzodaga va'da bergan, urushdan keldimi, tangri tilasa, to'y.

Yorqin: Ha-ha-ha-ha!

⁵²⁶ Pisand qilmas mazmunida.

Momo: Kulma, qizim. Ko'p kulma. Bir kun yig'lab qolmagil! Bilasanmi, otang seni Xonzodaga bermak uchun ko'p yerdan kelgan sovchilarni qaytarib yubordi. Bilasanmi, ana u Nishobsoyning begi bor-ku? Bu mamlakatda otangdan keyin eng katta odam o'sha. Uning gapini Qipchoqxon ham qaytarmaydir. Undan hamma mamlakat qo'rqadir, hatto xonimiz ham qo'rqadir... "Hayt!" desa bormi, mamlakat to'z to'polonda!

Yorqin: Xo'sh?

Momo: Ha... Seni Xonzodaga beraman deb, otang undan kelgan sovchilarni ham qaytarib yubordi.

Yorqin: Qaytarmasin edi, bersin edi, Xonzodangizdan ko'ra o'sha yaxshi edi...

Momo: Hoy, hoy qizim... Hali sendan kelgan gap shumi? Gavhar bilan toshni ajratkunday ham aqling qolmadimi? Xonzoda nimayu Nishobsoy begi nima? Orada yer bilan ko'k qadar farq bor. Xonzoda yosh, innaykeyin, yer yuzida bitta-yu bitta chiroylik yigit, Nishobsoy begi bo'lsa 40-50 ga borib qolgan, otang tenglik huquq⁵²⁷ nechta xotini bor odam... Xunuklikda u ham dunyoda bitta, hoy qizim, hoy...

Yorqin: Xola, nima desangiz deng, menga Xonzodadan ko'ra o'sha bek yaxshi, ming-ming martaba yaxshi. Xonzodaga beraturgan bo'lsangiz, Nishobsoy begiga "jon" deb, yalinib-yolvorib yurib tegaman!

Momo: Muncha yaxshi ko'rsang, bor, o'sha Nishobsoy begiga tegib olaqol! (Burilib keta boshlaydir.)

Yorqin: Tegaman, tegaman, rost, tegaman! Sovchi yuboring! (O'rnidan turib.) Hoy xola, qayerga ketayotibsiz? Sovchilikkami?

Momo (Burilmasdan): Ha, sovchlikka! Nishobsoy begining yoniga sovchilikka!

Yorqin (Qattiq kulib): Ha-ha-ha!.. Mendan salom ayting! Sepini yaxshi qilsun, to'yini katta bersun, joyini qalin solsun! Ertaga kechasi-mana shu vaqtda haligi Kalni "vakil ota" qilib-birga keladir, deng! Ha-ha-ha!.. (Xola ketadir, supaning qirg'og'ida qarab qoladir.)

⁵²⁷ Huquqda otang bilan barobar mazmunida. Bu o'rnida o'sha davr uslubida bitilgan.

Parda tushadir

Uchinchi Parda

Bu parda o'n majlisdan iboratdir

ARALASHADIRLAR

(Kirish tartibi bilan)

Yorqin: Burungiday.

Nishobsoy begi: Xunuk, qo'pol, to'ng, mag'rur.

Kal: Nishobsoy begining odami. Burungiday hirsli bir odam-50 larda.

(Ikkinchi parda bilan uchinchi parda orasida bir hafta.)

Nishobsoy begining boqchasi. To'g'rida qalin, guldor, baland eski devor yiroqdan ko'rinadir. Daraxtlarning orasida kichkinagina bir supacha. Ustida gilam, ko'rpa-to'shak, po'stak va boshqalar.

Kunduz. Supachani quyoshning tig'laridan qari, qalin daraxtlarning shoxlari va barglari saqlaydirlar. Ko'lanka, vaqt kechga yaqin.

Hech kim yo'q. Jimlik. Bir ozdan so'ng Yorqin kelib chiqadir.

Birinchi Majlis

Yorqin yolg'iz

Yorqin (Xafa, parishon, ezilgan bir holda chiqib keladir-da, uyoq-buyoqni yaxshilab qarab olgandan so'ng darmonsizgina supachaga o'ltirib, og'ir gapiradir): Po'lat deganda har narsadan kechaturgan bo'lib qolibman. Po'lat uchun har bir halokatga yugurib boraturgan holga kelibman. Bir Kal, bir iflos Kal keldi-da, to'rt og'iz so'z bilan avrab, olib chiqib ketdi. "Po'latning yoniga olib boraman" deb aldab, mana bu qonxo'rning qo'lga keltirib berdi. Men o'zim emas, hatto otam ham muning sovchilarini qaytarib yuborgan edi. Xonzodaga, shunday chiroylik yosh yigitga tekkali unamasdan bukun mana... Kimning qo'lga kelib tushdim? "Po'latning yoniga

boraman” degan xomxayol bilan xolamga nimalar dedim-a? “Nishobsoy begiga tegaman, borib ayting: Joyni qalin solsin, ertaga kechasi o’zim boraman!” dedim. Bu gaplarim xolam bechoraning yuraklarini qopqora qon qilgandir. “Joyni qalin solsin” deb xolamga achchig’ qilgan edim, “Xonzodangizdan o’sha Nishobsoy begi ming martaba yaxshiroq” degan edim... Endi, uning panjasiga kelib tushganimdan keyin mundan ko’ra Xonzoda yaxshi edi deb qoldim... (Jim.) Yo’q. Yo’q! Xonzoda ham qursin, bek ham! Po’lat, Po’lat... Yalangoyoq, o’g’riboshi Po’lat kerak! (Jim.) Po’lat deyman, Po’lat uchun yonaman. Ammo, kimning panjasida turganimni o’ylasam qo’rqib ketaman! Rangini ko’rgunday bo’lsam yuzimda qon asari qolmaydir, yuzim oppoq paxtaday bo’ladir. U jallod bo’lsa sira parvo qilmasdan, menga, xuddi o’z xotiniday muomala qiladir. Tortinmaydir, to’ppa-to’g’ri ustimga bosib kelaberadir, “Oyimposhsha” deydir, kuladir... Kulmay o’lsun, kulganda ham alvastilarday yovvoyi kuladir... (Jim.) Kelganimga mana bukun uch kun bo’ladir; shu uch kunning orasida har yo’l bilan meni unatishga harakat qilib ko’rdi; ko’z yoshi bilan, jinnilik bilan, unamay keldim. Endi bu berahim, albatta, kuchlash yo’liga kiradir. Kuchlasa, har nima qilsa qo’lidan keladir. Men, u bilan olisholmayman, yengilaman... Yolg’iz men, kuchsiz men... (Xayolat bilan.) Agar... Agar bitta qilich bilan qalqon bo’lsa, men bu yerden qutilar edim! Yigirma, o’ttiz, yuz kishi kelsa ham so’z bermas edim! Yo’q... Yo’q... Bir pichoq, bir temirtak ham yo’q... (Jim.) Shu kecha muqarrar qilib qo’yg’an o’ylarim yaxshi, o’shanga qarab ish qilmoq lozim. Kalning o’zginasini yo’lga sololsam ham marra meniki. (O’ylanib ketadir. Yiroqdan odam tovushlari; birdan uyg’onganday bo’lib.) Kellarlar! (Turib qarab.) Kimlar u? Ha... Biri bekning o’zi, biri... Ha... Kal o’lgur ekan. Bek hozir meni chaqirib, yana gapga solsa kerak. Agar ish o’ngidan kelib qolsa, bir boshini yer edim-a, bu qonxo’rning! (Jim.) Eng avval Kalning boshini aylantirish kerak bo’ladir.

Chiqib yo’qolar. Tasqaridan tovush: “Xizmatni katta qilding, katta xizmat qilding, Kal! Bergan non-tuzimni halol qilding!” Shu so’zlarni aytib Nishobsoy begi kiradir, yonida Kal. Tevarak-atrofga qaramasdan to’g’ri kelib supachaga o’ltiradilar.

Ikkinchi Majlis

Bek, Kal

Bek: Kal, katta ish qilding, juda katta ish qilding. Xonzodalarga loyiq bo'lgan bir qizni keltirib berding.

Kal: Qush uyasidan uchdi, sizning qafasingizga kelib tushdi; yozga aylandi qishingiz, lekin... qafasdagi qushni salomat saqlashlik endi sizning ishingiz! Begim!

Bek (Kulib): Ha, albatta.

Kal: Nishobsoy begi degan kishi juda katta. Aqlda, ishda, farosatda xonimizning qoshida sizning obro'yingiz juda baland, lekin, O'lmas batirniki-gapning rosti-siznikidan ham nechand... Ha, agar bir kishi chiqib, sizning obro'yingizga iliqib...bir og'iz bir narsa, deb qo'ysa bormi?.. Siz va bizga keng dunyo ham tormi... Ehtiyot bo'lish kerak, o'zingiz ham juda ziyaksiz, begim!

Bek: Bu sirni sen-mendan boshqa yana kim biladir?

Kal: Sizdan-mendan boshqa, olaqashqalar yana bor, hammasi sizga qadrdon, bizga yor... Biri-haligi terak dovon, ya'ni... novcha polvon, yana biri kampir bola, ya'ni... ichkaridagi oqsoch xola...

Bek: Yaxshi. Ularning ishini o'zim tugataman!

Kal: Aylanay begim, xayr xachir kiyigim, qanaqasiga tugatasiz? Bizga ham jindak bayon etasiz.

Bek: Qanaqasiga bo'lar edi? (Ishorat bilan bosh kesdirishni ko'rsatib.) Mana munaqasiga!..

Kal (Orqasiga tisarilib ketib): Bek!

Bek: Og'zingni ochma! Bas! (So'zni burib) Qani, gapirib ber endi. Qanday olib kelding? Kechagi gaping chala qolib edi.

Kal (Duduklanib): Ke... Ke... Kecha nima deb edim. (Jim.) Ha, boqchada ko'rishganlarimni aytib bergan edimmi?

Bek: Yuraging qursin, Kal, muncha qo'rqasan? Ranging o'chib ketdi-ya, uyat emasmi kap-katta odam? Xayr, gapingni boshla! Kecha uzuk bergan joyga kelib eding.

Kal (O'zini to'xtatib olib): Ha, Po'latning uzugini berdim. Darrov ishona qoldi. Ertasi kuni kechasi orqa tomondagi darichadan chiqdi, ot tayyorlab turib edim, minib kelaberdi. Birmuncha yo'l yurib tong yorisha boshlagach, "Kal o'lgur, aldading shekilli!" dedi. Men yana aldab-suldab olib keldim-da, yarim yo'lga kelgandan keyin bir qishloqda-birovnikiga kirib qittak suv ichib chiqdim. O'sha joydan bir bahona topdim: "Po'lat nariga jilibdir, kelsalar orqamdan borsinlar deb tayinlabdir" dedim. Shu bilan aldab-suldab buyoqqa olib keldim... Mana shu xolos!

Bek: Uzukni ko'rgan hamon ishonib kelaberdi degin!

Kal: Ko'rdiy u ishona qoldi.

Bek: Uzukning xizmati katta bo'libdir-da?

Kal: Qo'lga tushirish ham oson bo'lgan emas, begim.

Bek: Unisini bilaman. (Jim.) Po'lat o'g'rining ishq ham deyman, qizning toza jigar-bag'ridan urgan ekan-da, a?

Kal: Shuni aytaman, begim.

Bek: O'lmas botirday odamning qizi shunday yengil, beandisha bo'ladir deb kim o'ylay oladir?

Kal: E... Begim, qiz beandisha emas; qizda gap ko'p. U ishlarning hammasi o'sha ishq o'lgurning kuchliligidan... O'zingiz aytganday, jigaridan urgan bo'lsa nima deysiz? (Bir oz o'ylab.) Begim, bu buyum juda bebaho. Nodir buyum... Shunday bo'lgandan keyin muni saqlash ham juda qiyin bo'ladir. O'lmas botir mardlar maydonida xonni deb o'g'rilar bilan solishib yotibdir. Agar qulog'iga chalinguday bo'lsami? Xudo saqlasun!

Bek (Birdan sevinib ketib kibr bilan): E... Kal, sening hech narsadan xabaring yo'q. U buyumni saqlash uchun men shunday tadbirlar qilganmankim, bir o'zim bilaman-u, bir xudo biladir. Aytkancha Toshloqboy keldimi?

Kal (O'ylab): Kelib edi, shekilli.

Bek (Achchig'lanib): "Shekilli"ni qo'shmay gapir. Kelganmi, yo'qmi?

Kal: Qayerga ketib edi o'zi?

Bek: Asta'furulloh! Sening u bilan ishing bo'lmasun: Kelganmi, yo'qmi?

Kal (O'ylab): Ha, kelgan ekan, kelgan?

Bek: Aniq bilasanmi?

Kal: Aniq bilaman, endi esimga tushdi. Bukun tongga yaqin qorovul darvozani ochayotib "Toshloq, senmisan?" deb so'ragan edi.

Bek (Xursand): Ha, bo'libdir, bo'lmasa endi O'lmas botir qizi to'g'risida xotirjam bo'lsak bo'ladir. (Kal hayron.)

Kal: Endi boyagi (Qo'li bilan ko'rsatib), mana "munaqasi" bo'lmaydimi?

Bek (Yovvoyi kulib): U o'z yo'lida bo'laberadir. Haligi ish "O'lmas botir sirdan ogoh bo'lmasun" deb qilingan tadbir; bu "munaqasi" sirdonlar sirni fosh qilib qo'ymasun deb qiling'usi tadbir... Hammasi o'z yo'lida, sen bu ishga aralashma! Sen katta xizmat qilding, xalol xizmat qilding, barakalla senga!

Kal: Xizmatni-ku halol qildim-a... Lekin, haromi endi chiqaturganga o'xshab qoldi-da! (O'zicha.) Bormay o'layin, shu ishni qilmay o'layin!

Bek: Yana nimalar deb g'udranasan, Kal?

Kal: Ikki kishining qoni behuda to'kiladir-da...

Bek (Jerkib): Jim! Jim! Bo'lmasa sening bilan mening qonim to'kilsinmi? Ha, ehtiyot bo'l Kal, bu sirni sen ham bilasan, sening ham qoning to'kilib qolmasin!

Kal (Zo'rg'a, yasama botirlik bilan): Mayli... Mening qonim to'kilsa sadqai sariga... Boshqalarniki to'kilmasa yaxshi bo'lur edi.

Bek: Menga aql o'rgatma, Kal! Men o'z ishimni bilib qilaman. Kal, sen menga qiz to'g'risida gapir! Muni nima qilaman endi? Gapga sira unamaydir-ku? Ming xil yo'l bilan aylantirib ko'rdim, yig'laydir, ko'piradir, toshadir xolos! Nima qilay, endi kuch bilan yanchayinmi? Uch kungacha xo'p yalindim, yolvordim, qo'rqitib ham ko'rdim,

aldab ham ko'rdim, bo'lmadi. Endi sabrim tugadi, nikohga rozi bo'lmasa, benikoh ham qo'l uzataman!..

Kal: Begim, men sizning bir itingizman; eng kamtarin, eng pastarin bir itingizman... "Ma!" desangiz kelaman, "Ket!" desangiz ketaman. Lekin, har nima bo'lsa ham yoshim sizdan ulug'roq, dunyoni sizdan ko'ra ko'proq ko'rganman... Mening nasihatimni ham tinglang: Qizga zo'rlik qilmay turaturing, yaxshi gap bilan ham unatamiz. Siz hozir chaqirib olib yumshoqlik bilan bir aytib ko'ring, ko'nmasa men ham gapiraman. Ha, shunday qiling, begim! Kichkina odamning qizi emas, O'lmas botir, axir, ma'lum. Shirinlik bilan, rozi-rizolik bilan bo'lsa, keyincha O'lmas botir ham unday olmay qoladir. Qiz o'zi o'z rizoligi bilan sizning qo'yingizga kirgandan keyin bir ota emas, ming ota ham jim qola beradir. O'lmas botirday odam ham o'shanday vaqtda damini chiqara olmay qoladir. Men bukun emas, ertani o'ylayman, begim!

Bek (O'ychan): Rost aytasan, Kal! Gaplaring ma'kul, mayli yana bir oz bardosh qilayliq. Lekin qiz sira unamasmi ekan deyman?

Kal: Sizga unamay kimga unasin? Darrov uch kunning ichida unab qo'ysa yaxshi bo'ladirmi? Bir hafta, yarim hafta... Bir oy, yarim oy...

Bek: Po'lat o'g'riga nima uchun bir kechadayoq unab qo'ydi?

Kal (Kulib): E... Begim, boya o'zingiz aytganday "jigar-bag'ridan ursa" nima qilsin?

Bek: Oh, Jigar-bag'ri qursin! Bor, bor, tez topib kel! Yana bir nasihat qilib ko'ray!

Kal: Ha, barakalla, shunday bo'lsun begim. Men hozir topib kelaman! (Chiqadir.)

Uchinchi Majlis

Bek yolg'iz

Bek (Jim, o'ylanadir): Sir bilganlardan ikkitasining boshi ketar emish-da, bittasini qolar emish. Kal o'zi, yaxshi kishi. Yaxshi, xalol xizmatkor. Bergan non-tuzni hech harom qilmaydir. Yo'q, Kal o'z qilgan ishini o'zi buzmas! (Jim.) Qani, qiz

endi nima der ekan? Bu safar ham o'zim yaxshilab aytib ko'raman. Yumshasa, yumshadi, yumshamasa Kalning o'zini ishga solaman. U bilan ham bo'lmasa... Innaykin ayab o'tirmayman. "Qizning nozi qachongacha?" derlar... Keyin noz qilolmay qolalar. (Jim.) Otasi katta odam, obro'lik odam, undan hayiqish kerak edi. Lekin, men xiylani shunday joyiga qo'ydimki, O'lmas botir qizini ikki qo'llab emas, to'rt qo'llab menga tutadir! Qiz ham mening to'g'rimda otasiga yaxshi gapdan boshqa hech narsa ayta olmaydir, aytsa ham otasi ishonmaydir. Bu tarafdan ham xiylani o'rnatqanman. (Bir oz jim.) Ming yoqdan aylantirib kelganda ham qiz meniki! (Eslab.) Toshloqboy berib kelibdir. Ertaga endi ikkinchi xatni yozib yuborsam ham bo'ladir. To bu xat borguncha Po'lat o'g'rining ishi ham tugap qolar. Innaykin, xudo xohlasa, to'y...

Tashqaridan Kalning tovushi: Oyimposhsha, siz mening xudo bergan qizimsiz, ko'ksimda kulgan yulduzimsiz, qo'limga qo'ngan qunduzimsiz, yayrab yurgan qo'zimsiz, uchib o'ynagan qo'ng'izimsiz, qarab turgan ko'zimsiz, qizarib turgan yuzimsiz, to'kilib turgan so'zimsiz, mana bu bek o'g'liga sovg'a qilib olib kelgan yuzimsiz..." shu so'zlar bilan Yorqinni oldiga solib Kal kiradir.

To'rtinchi Majlis

Bek, Kal, Yorqin

Bek (Kalning gaplari nash'a qilib o'ltiribdir; Yorqinga joy ko'rsatib)

Yorqin (O'ychan ko'rinadir): O'ltira bersinlar, begim, men mana shunday turaman. (Bir chekkada yerga qarab adabli turadir.)

Bek: O'ltirsangiz bo'lar edi, Xonposhsha. Men siz bilan bukun xushchaqchaq qilib so'zlashmoqchi edim.

Yorqin (Bir oz dadil): Begim, xushchaqchaq qilib janoblari so'zlashadirlarmi? (Kalni ko'rsatib.) Yo bu kishimi?

Kal (Qizga xo'mrayib qarab, o'zicha): Ha, qiz o'lgur, ishni buzding. Meni shu suhbatdan mahrum qilding! (Pitillab qoladir.)

Bek (Zavqlanib): Ha-ha-ha-ha-ha-ha!... Xo'p, xo'p Oyimposhsha, xo'p. (Kalga ishora qiladir, Kal xohlamasdan-g'udranib chiqib ketar.)

Beshinchi Majlis

Bek, Yorqin

Bek (Xursand): Ana Oyimposhsha, Kalni ham haydadim, aytganingiz bo'ldi.

Yorqin (Dadil): Kalingiz shunday narsaki, uni chaqirish ham qiyin. Haydash ham... (O'zi borib qarab kelar.) Durust ketayotibdir, sizning buyrug'ingizga yaxshi itoat qilar ekan.

Bek: Mening buyrug'imga bo'yin egmayturgan hech kim yo'q, hamma bo'yin egadir. Faqat, bir siznigina gapimizga unata olmadik.

Yorqin: Nima amrlari bor edi?

Bek (Yana joy ko'rsatib): O'ltursangiz-chi, Xonposhsha!

Yorqin: Qulluq begim, o'ltirabersinlar, O'lmas botir bizga ozroqqina adab ham o'rgatib edi. (Bir oz jim.) Menga yana bir martaba aytib bersalar: Bizga nima amrlari bor edi?

Bek: Men sizni halol yo'ldosh qilaman, degan edim.

Yorqin (Birdan rangi o'chib, dadillashib): Begim, orada bir mone' bor.

Bek: Oyimposhsha, qanday mone'dir u? Har qanday mone' bo'lsa ham men uni oradan olib tashlayman.

Yorqin: Mone' deganim bir andishadir. (Jim.) Begim, menda katta bir andisha, birovlarining andishasi bor.

Bek: Kim ekan u "birovlar" deganingiz? (Kulib.) Tog' kiyigi emasmikan?

Yorqin: Bog'da bo'lgan bir odam, albatta, tog'ni o'ylaydir demakchilarmi?

Bek (O'zicha): Gapni qarang, gapni... (Yorqinga.) Sizdagi andisha tog' kiyigining andishasi bo'lsa kerak, albatta?

Yorqin: Ovchining ro'baro'sida turgan kiyik o'zidan boshqani o'ylay oladirmi, begim?

Bek: Sizday kiyikni har qanday ovchidan saqlab qololsam, nima deysiz?

Yorqin (Nozik): Agar beg'araz bo'lsa, qulluq deyman.

Bek (O'zicha): Dod! "Agar beg'araz bo'lsa" emish... (Yorqinga.) Xonzodalarga "qulluq" qilib egilmagan bo'y, bizday bir bechoraga egilsa... Shuni astoydil deya olamizmi?

Yorqin: Ihtiyor o'zlarida... Kiyikni ovchining o'qidan saqlaguchi agar xonzoda bo'laturgan esa, kiyik ko'ksini ovchining o'qiga "jon" deb tutib beradir...

Bek (Zavqlangan, o'zicha): Aylanay o'sha kiyikdan. (Yorqinga.) Unday bo'lsa, agar siz ularning andishasini qilaturgan bo'lsangiz, ularni hozir chiqarib haydayman!

Yorqin: Yo'q begim, ularga qilcha ham ozor bermasinlar. Men sizning haramingizga kirsam, ularga kundosh bo'lib emas, cho'ri bo'lib kiraman... U to'g'rida sira... Sira o'ylamasinlar. Agar men ularning yonlarida bo'lsam, o'zlari ham meni o'z bolalariday ko'rarlar edi.

Bek (Og'ir nafas olib): Oyimposhsha, siz meni juda zo'r bir xursandlikka yetkizay-yetkizay deysiz-u... Shu andisha oraga kirib qolayotibdir-da! Men sizning boyagi gaplarinizi eshitgandan keyin, gapning rostini aytsam, Oyimposhsha, mast bo'lib qoldim. Keling, o'sha andishani o'rtadan olib tashlaylik, ayting: U qanday andisha? Kimning andishasi?

Yorqin (Yaqinlashib, yashirin tovush bilan): Sirning andishasi, begim!

Bek (Bir qadar hayajonli): Sirning? Qanday sir?

Yorqin: Mening bu yerda ekanimni birov bilmasligi kerak emasmi? Shu o'zi katta bir sir emasmi? Ana o'sha sirning saqlash andishasi meni qiynab turadir.

Bek: Andisha qilmang, poshsham, sir aslo ochilmaydir!

Yorqin (Cho'chib): Qanday ochilmaydi, deydilar? Uni bilar kishilar bor-ku, begim?

Bek (Cho'chib): Bilgan kishilar? Kimlar ekan ular?

Yorqin: Xola, haligi novcha polvonlari. So'ngra Kal...

Bek (Kulib): E... O'shalarni aytasizmi? Ularning ishi juda oson: Og'izlariga bir siqim tuproq tashlab qo'ysak bo'ladir. Sira andisha qilmang, Xonposhsha, bir siqim tuproq bilan ish bitadir.

Yorqin: Begim, menga mazmun bilan gapirib yotibdilar. "Xotin kishi o'limdan qo'rqr" deb shunday gapiradilarmi? Men o'limdan sira qo'rqmayman, mening otam qassobdan battar edi. Xayr, xola bilan Polvonning boshlarini kesdirar ekanlar, Kal-chi?

Bek: Kal ham o'shalarning bittasi-da!

Yorqin: Yo'q, begim, Kalni o'shalarning bittasi deb bo'lmaydir. Kal juda qimmatbaho, topilmayturgan bosh. Shu uchun o'shaning andishasini qilaman.

Bek: Katta qimmatbaho bo'lsa ham, sizcha emas.

Yorqin: Meni sizga keltirib bergan o'sha!!!

Bek: Keltirib bergandan keyin ikki o'rtada "chaqir tikanak" bo'lib turgan ham o'sha... Shunday bo'lgandan keyin uni ham yig'ishtirib qo'ya qolamiz! Xayr, ayting Poshshaxon. Kaldan xavf bormi?

Yorqin: Katta xavf Kaldan!

Bek: Qanday?

Yorqin: Qanday-shundayi yo'q. Kal qiziq odam, qiziqchilik bilan og'zidan har gap chiqaberadir. Bu ish juda nozik, sal sharpasi chiqdimi, tamom!

Bek (Qat'iy): Bo'lmasa, uni ham tugatamiz! (Jim.) Rost aytasiz, Oyimposhsha, Kaldan har damda bir xavf bor. Uni bu kundan qoldirmay tugatmoq kerak.

Yorqin: Sabr qilsinlar, begim, Kalning o'lmasdan burun qilaturgan ozgina xizmati bor: U xizmatni boshqa kishi bajara olmaydir. Uni menga uch-to'rt kunga bersalar,

mening ishim tugagandan keyin, albatta, bir yog'lik qilish kerak. Qancha qimmatbaho odam bo'lsa ham... (Uyalgan bo'lib.) Siz-bizdan qimmat emas!

Bek: Shunday deng-e, Oyimposhsha, boshim osmonga yetdi. (Jim.) Haligi buyurmoqchi bo'lgan ishingiz qanday ish ekan, bilsak bo'ladirmi?

Yorqin: Ishimni janoblariga aytsam yana ham yaxshi bo'ladir! Men o'z uyimizdan bir kechaning ichida yo'q bo'lib qoldim. Bu xabar qanday bo'lsa ham shu uch-to'rt kunning orasida otamning qulog'iga yetadir. Otam tajang odam, urishni tashlab qaytib keladir. "Mening yo'gimda uyimni buzib ketar ekanlar-da, shunga qarshi hech narsa qila olmagan xonga xizmat qildimmi?" deb butun saroyini buzib yuboradir. Shu uchun otamga bir xat yozib yuboraman; "uyda, men, sog'-salomatman" deb yozsam, uning ko'ngli tinch bo'ladir. Bu...

Bek (G'urur bilan kulib Yorqinning so'zini bo'ladir): E... Xotirjam bo'ling, Oyimposhsha. Bu to'g'rida otangiz tomondan aslo xavf yo'q. Men tegishlik tadbirlarni qilganman.

Yorqin (So'zini bo'lib): Ya'ni Ol'mas botirdan qo'rqqasliklarini aytmaqchilarmi?

Bek: Yo'q-e... O'lmas botirdan qo'rqqasak ham unga tig' tortarmi edik? Men boshqacha tadbir ko'rganman; ya'ni, otangiz sizning voqeangiz to'g'risida hech narsa eshitmaydir. Eshitsa ham ishonmaydir. U to'g'rida xotirjam bo'ling! Men, hamma ishni to'g'rilaganman. (Bir oz jim. Yorqin o'yga botadir.) Oyimposhsha, shunday bo'lgandan keyin Kalning andishalik vujudini hozir o'rtadan olib tashlaylik. Undan keyin, qani mening iltimosimga nima der ekansiz?

Yorqin (Shoshilib): Begim, Kalga yana ham qo'l tegizib bo'lmaydir. Uning yana ham menga kerakligi bor. Uyga, xolamga xat yozib uni tinchlantirib qo'yay. U bechora, mushtipar kampir, ham mening qayg'imda, ham otamning bilib qolishi xavfida o'lib bo'ladir. Otam tomondan meni xotirjam qildilar. Endi men ham xolani xotirjam qilib qo'yay.

Bek (Og'irroq): Xayr, mayli, Kalning bir necha kunlik ixtiyori sizda. Ishingiz bitkach, menga ayting, shu yomon andishani tezroq o'rtadan ko'taraylik! (O'rnidan turib Yorqinga yaqinlashadir.)

Yorqin (Orqasiga tisarilib): Qulluq begim.

Bek: Andisha oradan ko'tarilgandan keyin nima bo'ladir?

Yorqin (Uyatchan): Nima bo'lsun, begim?

Bek: Men sizni halol yo'ldosh qila olamanmi?

Yorqin (Uyatchan): Loyiq ko'rsalar...

Bek (Zavq bilan kulib): Ha-hah... U yog'ini so'ramang! Bo'ldi!
(Yaqinlashmoqchi bo'ladir. Yorqin orqaga tisariladir.)

Yorqin: Begim, sabr qilsinlar! Men, janoblarining amrlaridan chiqmayman. Siz hurmatli, ulug' kishisiz, sabringiz ham ulug' bo'lishi kerak.

Bek: Oh, sabr, sabr! (Chiqadir.)

Oltinchi Majlis

Yorqin yolg'iz

Yorqin (Orqasidan boribroq): Kal yo'liqsa, aytib yuborsalar! (Uzoq jim.) Hoy, ahmoq, hoy! Ishondi, darhol ishondi. Endi sen mening qo'limga tushasan! Tuzoq yaxshi qurildi; Kalni ham o'z tarafimga ag'darib olishim endi oson gap! Uni oraga qo'ysam, novcha polvonni ham yo'ldan uradir. Biz uchovimiz birgalashsak. Qo'limga bir qilich bilan bir qalqon tegsa, ish tamom! (Bir oz jim.) Bu yerdan qutilgandan keyin uyga qaytish yo'q. Mumkin emas, to'g'ri tog' kiyigining yoniga! Sening yoningga, e, Po'lat! Bilsang, bilsang edi ko'kragimda yongan olovlarni!.. (Jim, o'yechan.) Ammo bir sir mendan berkilib qoldi. Otamning bilmasligi, bilsa ham ishonmasligi uchun bu jallod qanday xiylalarni qildi ekan? O'zi juda maqtanib gapirdi. (Jim, o'ylanadir.) Tag'in boshqa birovga to'nkagan bo'lmasun? Bu odam-har bir yomonlikka tayyor odam. (Bir oz jim.) Yo'q... yo'q! Sir mendan berkilib qoldi. U sirni bilmaguncha hech narsa deb bo'lmaydir. Balki, meni xotirjam qilish uchun aytgandir. Men uydan yo'q bo'lsamu otam bu xabarni eshitib ishonmasa... Yo'q, yo'q, bu mumkin emas! Hozir men hech narsa qilolmayman. Bir ish qilib sirni bilish kerak, undan keyin o'shanga qarab ish

qilmoq mumkin, boshqa iloj yo'q... Haligi muomalani qilib tursam, sirni ham bilib olarman. Lekin, dunyoda eng yomon ko'rgan odamiga kulib, o'zini sotib gapirish... Vo-ey, bu qanday yomon, og'ir narsa!..

Tashqaridan Kalning tovushi: "Po'lat botir tog'da yotur, ajali yetmay o'lib ketur, guli ochilmay so'lib ketur, yori bu yoqda qolib ketur!" Bu so'zlarni aytib kula-kula kiradir.

Yettinchi Majlis

Yorqin, Kal

Yorqin: Nimalar deb yotibsan, Kal? (Kal kuladir.) Yana bir ayt, qani, Kal!

Kal: Kulayotibman, kula-kula o'lib yotibman, Poshsham!

Yorqin: Kul, kul! Kulib qol, kulib olganing g'animat!

Kal (Yana kulib): Xo'sh, yana nima balo bo'libdir? Yana qanday qazo ustimizga yurish qilibdir? Yana safar-mafarga, xavfu xatarga, tilla kamarga, baland jarga, yomon ishlarga, ko'r-karga, yo yana birorta sizga o'xshagan qullarga yuboraturgan bo'lib qolibdilarmi?

Yorqin: Safar ham gapmi? Bir yo'lki, borsa-kelmas!

Kal: Yo'l bo'lsa "borsa-kelmas", Oyposhsha. (Ko'kragiga urib.) Xon pochchangiz unday yo'llarni ko'zga ilmas, pisand qilmas, mushkul bilmas, bormay qo'ymas! Hov!.. Yana birorta sizga o'xshagan hilva-olifta, otaning qizi, yerning yulduzi chiqib qolgan bo'lsa... Kal tog'angiz, (ko'ksiga urib) hunarmand og'angiz... boraberadir, olaberadir, chopaberadir, topaberadir! Hov, hov!..

Yorqin (Bemalol): Hali olib kelib berganingga xun to'lasang ham! Yaxshiki... (Sekin, qulog'iga yaqinlashib.) O'lib qutilasan! Bo'lmasa, xun to'lolmay qiynalar eding... Yaxshiki, xunga-xun! Qonga-qon!..

Kal (Jiddiylanib): Nima deysiz? Nima, nima?

Yorqin (Uyoq-buyoqni qarab kelib): Ajaling yaqinlashgan, Kal! Mana bu kal boshing kesiladir, Kal!

Kal: Endi kulishni to'xtatdim, endi chinakam gaplashaylik. Sizning gaplaringizda qiziq mazmunlar bor...

Yorqin (Joy ko'rsatib, o'zi ham o'ltiradir): Mazmun yo'q, to'ppa-to'g'ri gap...

Kal: Boyagi jinniliklar uchun kechiring, Oyimposhsha! Mening turgan-bitganim shu. Qanday qilay? Men shunday odamman... Menga haligi mazmunlarni ochiqroq aytib bera olmaysizmi? Qiziqchiliklarni, mana, butun tashladim. Mana ko'ring, siz bilan chinakam gaplashmakchi bo'laman.

Yorqin: Mazmun degan narsa yo'q. To'ppa-to'g'ri gap, ochiq haqiqat. Mayli, men senga yana ham ochiqroq qilib aytib berayin. Meni shu holga tushirgan sen bo'lsang ham, men senga bir yaxshilik qilay. "Baliq bilmasa, Xoliq bilur" derlar; sen bilmasang, xudo bilar. Menga bari bir, qanday qilsam ham o'lim! Men endi o'limga ko'zimni (Qo'li bilan ochib ko'rsatib) mana shunday qilib qarayman!

Kal (Yumshoq): Oyimposhsha, siz menga agar shu holda turib yaxshilik qilaturgan bo'lsangiz, men ham sizga qo'limdan kelgan yaxshilikni qilaman. Sizni bu holga men solgan bo'lsam, sizni bu holdan yana o'zim qutqarib olaman!

Yorqin: Qo'y, qutqarib olishing ham kerak emas. Yolg'iz, men oxir choqda sen bilan ochiq gaplashmakchi bo'laman. (Turib qarab kelib.) Bek meni kuch bilan bo'lsa ham xotin qilmoqchi, innaykin, shu sirni bilaturganlardan uch kishini yo'q qilmoqchi, ya'ni boshlarini kesdirmakchi!

Kal (Cho'chib): Bo'ldi, bo'ldi! Hammasini bildim, bildim! Boya ikki kishi edi, uchinchisi ham qo'shilgan bo'lsa... U, albatta, men bo'laman! Oh, hayf unga qilgan xizmatlarim!

Yorqin: Sendan boshqa ham ikki bechora bor-ku, ularning kim ekanliklarini bilasanmi?

Kal: Bo'ldi, bo'ldi, bilaman! Haligi kampir xola bilan novcha polvon! Ular to'g'risida boya o'zimga gapirib edi. Mening to'g'rimda nima dedi? Aytib bering, poshsham, nima dedi?

Yorqin: Sir bilaturlardan sening ham boshing ketar emish. Buni menga bekning o'zi aytdi. Endi gap bunday, Kal, men bekdan qancha jirkansam ham nikohiga rozi bo'ldim. Qani, sen nima qilasan?

Kal: Nima qilar edim? Sizning ikkovingizni topishtirib qo'ydim, endi o'zim qurbon bo'laman, shu!

Yorqin (Yana qarab kelib): Kel, nimaga birgina bekning o'zi to'rt bechoraning boshini yeydir-da, uning boshini hech kim yemaydir.

Kal: Kim yesin? Shayton yesinmi?

Yorqin: Agar bir kishi, ozroq yordam qilsa, uning boshini men yer edim! Sen ham qutilar eding, polvon bilan xola ham...

Kal: Bechora yurt ham deng! Muning zulmidan dod degan yurtni aytsangiz-chi! Koshki edi... Lekin, men taqir miyamga sig'dira olmayman.

Yorqin: Senda aql bo'lsa bo'ladir-da. Agar bir pichoq, bir kichkina temirtak bo'lsa, men uning ishini, albatta, saranjom qilar edim. Agar bitta qilich bilan qalqon bo'lsa shu dargohdan butkul qutilib chiqib ketar edim...

Kal (O'ylab turib, birdan): Oyimposhsha! Agar shuncha qilgan xizmatlarim uchun menga beraturlari shu bo'lsa, shunday kishini hech ayash kerak emas! (Bir oz jim.) Bu qonxo'ni birov bir narsa qila oladir deb sira aqlim yetolmas edi. Lekin, siz qila olasiz, bunga aqlim yetadir. Bir xotin kishi bunday ishlarni ming erkakdan yaxshi bajara oladir, ayniqsa, hozir bekning sizga juda iliqib turgan vaqti... (Qarab kelib.) Pichoq bilan qilich-qalqonni men topib beraman, bo'ldi!

Yorqin (Sevinib): Agar topib bersang, uni darrov yo'q qilib, o'zimiz tog'larga chiqib ketamiz!

Kal: Tog'larga? Po'latning yonigami? Sizning xayolingiz hali ham o'shanda ekan-da?

Yorqin (Uyalib, o'ng'aysizlanib): Po'latning yoniga emas, o'sha urush bo'layotgan joyga! Men senga aytaman: Qutulaylik shu yerdan, boraylik urush joyiga, qaraylik: Kim zo'r kelsa o'shaning tomoniga o'tamiz-da ketamiz! Yenggan taraf keyin sizga katta amallar beradir, men shu maqsadga yetsam bo'ldi. Undan keyin dunyoning menga keragi yo'q! Men bu dunyoda ko'nglim xohlagan erni topa olmadim. Bundan keyin ham topilishiga aqlim yetmaydir. Shu uchun butun achchig'imni qilich bilan qalqondan olaman! Siz menga ergashing: Sizni baxtli qilaman! O'zimni halok qilib bo'lsa ham sizni baxtli qilaman!

Kal: Xayr, hali mana shu ishni tugataylik, qolganini keyin maslahat qilarmiz...

Yorqin: Sen, ehtimol, mening so'zlarimga ishonmayturgandirsan. Bo'lmasa, bekning o'zidan mazmun qilib yana bir so'rab ko'r, qani nima der ekan, aqling bo'lsa fahmlab olasan.

Kal: Sir bilganlarni o'ldirish to'g'risida boya o'zimga ham aytgan edi. Lekin, o'z to'g'rimda... (Eslab.) Ha, menga ham jindek ishorat qilib edi.

Yorqin: Yana bir mazmun bilan so'rab ko'r, darrov sezdiradir. U mag'rur, o'ziga ishongan odam; darrov mazmun bilan sezdirib, qo'yadir. Faqat, fahmlab olish uchun miya kerak.

Kal: Uni qo'ying, buni qo'ying, poshsham, mana shu og'ir kunlarga sizni solib qo'ygan men bo'lsam, sizni qutqarib olaturgan ham o'zim bo'lay! Dunyoga kelib men ham bir yaxshi ish qilay.

Yorqin: Sen yordam qilsang, bo'ldi. Qutqarish bo'lsa seni, Polvonni, xolani-hammangizni men qultiraman! (Turib qarab.) Lekin, Kal, tezrak qimirlash kerak. Qancha kechiksa shuncha zarar, bilasanmi? (Qora ko'rib.) Ana birov kelayotibdir!

Kal: Kim? Kim u?

Yorqin (Yaqinlashib, sekin): Jallod! (Kalning yelkasiga qo'lini qo'yib.) Ish boshlandi, tugatish kerak! Yana boshqa gaplar bor, ularni keyin gaplasharmiz! Sergak

bo'l, o'limga hukm qilingan kishisan! (Yugurib chiqib ketadir. Kal boshqa tomondan chiqadir. Bir ozdan so'ng mag'rur kulish bilan kulib Bek kiradir, orqasidan Kal.)

Sakkizinchi Majlis

Bek, Kal

Bek (Kelib o'ltiradir): Ha-ha-ha! Men O'lmas botirning kuyovi bo'ldim. Marra meniki!

Kal: Xo'sh begim, unadimi? Rozi bo'ldimi? (Bekning yoniga o'ltiradir.)

Bek: Rozi bo'lish ham gapmi? Juda olijanob qiz ekan-ku! Shu qadar odoblik, hiylagarki...

Kal: O'zi o'z og'zi bilan "roziman" dedimi?

Bek: Ha-ha-ha! Uni aytasan-a? "Agar loyiq ko'rsangiz" deydir...

Kal: Ha, barakalla, begim, shunday deng! Boya aytgan edim-ku, sizga unamasa kimga unaydir, axir? Xonzodaga tekkani unamagani, sizga o'xshagan bilagi quvvatlikka tegmak uchun edi, begim. Qolgan-qutganini men ham xo'p qulog'iga qo'yib, tayyorlab qo'ydim. Menga shahar bersangiz arzidir, begim.

Bek: E... Shahar deysan-a... Dunyo degin, dunyo! Butun boshliq bir dunyo berish kerak senga! Senga beraturgan dunyo yer yuzidan topilmasmi ekan, deyman.

Kal: E... Beriroq bo'lsa ham bo'ladir, begim. Ilohim umr-davlatiingiz ziyoda bo'lsin! Boyagi gapni tegishib aytdim, siz salomat bo'lsangiz, o'sha bizga katta mukofot!

Bek: Yo'q, Kal, senga albatta bir mukofot berish kerak. (Kulib.) Senga, xizmatingga yarasha g'alati bir mukofot beraman. Seni qanot qoqdirib osmonga uchirtiraman! (Kuladir.) Seni katta bir elga xon qilib yuboraman. Hali, ana u Xonposhshaning senga ozgina ishi bor ekan, o'shani qilib bergil, undan keyin mukofot

naqd! (Eslab.) Ha, aytqancha-ya... (Birdan.) Bor, ayt! Boya o'zingga aytib edim-ku! Bo'ronboyning qulog'iga quysang bo'ladir, o'zi ham biladir. Bor tez!

Kal (Cho'chib o'zicha): Ana mazmun... Qizning gapi rost ekan. (Bekka.) Menga ham shunaqa mukofot bo'laturgan bo'lsa, begim...

Bek (Kulib): Bor, tez! Senga undan ham g'alati, undan ham qiziq, juda katta mukofot beraman! Bor! Tez bor!. (Kal chiqadir.) Bor! Tez bor! Mukofot vaqtida berilsun!

Bu yoqdan otilib Yorqin chiqadir.

To'kkizinchi Majlis

Bek, Yorqin

Yorqin (Shoshilib chiqib): Begim, borsinlar, Kalni to'xtatsinlar! Mukofot berishning vaqti yana jindek bor. Hammasini bir bermak kerak! Bo'lmasa Kalni cho'chitib qo'yasiz, Kal cho'chigandan keyin sir saqlayolmay qoladir!

Bek: Bo'lmasa ilgari uning ishini tugataylik!

Yorqin: Yo'q... Unda mening buyuraturgan ishim qolib ketadir. Boya o'zlariga aytib edim-ku!

Bek: Aytqancha-ya... (Jim.) Nima qilamiz bo'lmasa?

Yorqin: Borsinlar, mukofotni toxtatsinlar. Vaqtida o'zim aytaman. Hozir o'zim borib Kalni to'xtatar, janoblarini ovora qilmas edim-ku, lekin, mening bu ishdan xabardor bo'lib ko'rinishim yaxshi emas.

Bek: Jonim bilan, Xonposhsha! Nima desangiz men rozi. (Yaqin kelib.) Lekin, Xonposhsha, toqat qolmadi. Qachon shu andishalardan qutilib, (kulib) otamlashamiz? (Qarshisiga borib oladir.)

Yorqin (Yerga qarab, qizarib turib): Kal mening ishimni bajarib kelsun, undan keyin Kal bilan birga bir bazm qilib, Kalni toza ishga solamiz, hamma hunarlarini bir bir ko'rsatganidan keyin uni "borsa-kelmas" safarga uzatib... Undan keyin...

Bek (Entikib): Undan keyin? Undan keyin-chi?

Yorqin: Kamina qulingiz janoblarining ixtiyorlarida...

Bek (Oh tortib): Dod! Kalni shu kechayoq ishingizga jo'nating, bo'lmasa. Ertaga kechkacha yetib kelsun!

Yorqin: Qulluq! (Ta'zim qilib egiladir, Bek "mast" bo'lib chiqadir.)

Parda

To'rtinchi Parda

Bu parda yigirma ikki majlisdan iboratdir

ARALASHADIRLAR

(Kirish tartibi bilan)

Nishobsoy Begi: Burungiday.

Novcha Polvon: Novcha, yo'g'on, haybatlik, faqat chiroylik odam. 40 larda.

Kal: Burungiday.

Xola: Pakana, bujur, qotma, og'ir bir kampir, 55 larda.

Bo'ronboy: Pakana, pishiq, g'ayratli bir yigit, 30-35 larda.

Yorqin: Burungiday.

Nishobsoy begining haram uylaridan biri, oq bo'r bilan bo'rlangan, keng, hashamli bir uy: "Kelin tushdi"ga muvofiq yaxshilab ziynatlangan. To'rida kichkinagina supacha, u ham yaxshi bezalgan: Uning

ikki yonida ikkita o'yma mehrob, ikkala mehrobgga bittadan qadim zamonning yog'och va hashamlik sandiqlaridan o'rnatilgan, ustlariga turli-tuman toza ko'rpalar yoyilgan, ko'rpalarning ustiga yaxshi, toza choyshablar yopilgan.

Uyda hech kim yo'q, bir ozdan so'ng mag'rur, shod, lekin bir oz andisha alomati bo'lgan holda Bek kiradir. Yaxshi yasangan, lekin belida na kamar va na qilich bor.

Birinchi Majlis

Bek yolg'iz

Bek (Uyning ziynatini va joylarini yaxshilab qaragandan so'ng): Joyida, joyida, kelin kelaturgan uyga o'xshaydir. Lekin, shunday uyga kelaturgan kelin to'y-tomosha, vada-vang bilan kelsa bo'lar edi. Attang... Attang... Men bilan kelindan boshqa uch kishi biladir, xolos. (Supachaga o'ltiradir.) Xayr, mol yaxshi narsa, uning qo'lga kelgani o'zi katta bir to'y-tomosha, qiynab-qiynab bo'lsa ham oxirda "gah!" deganda qo'lga qo'ygani yana undan katta to'y-tomosha! (Eshikdan novcha Polvon kiradir).

Ikkinchi Majlis

Bek, Novcha Polvon

Polvon: Assalomu aleykum!

Bek: Ha, Polvon, kel!

Polvon (Ko'zlari uyda): Joyida, joyida. Uy boplanibdir.

Bek (Mag'rur qarashlar bilan polvonga qaraydir): Bukun Kalni ham qatorimga o'tquzdim, kel, sen ham o'ltirib qol? (Yonidan joy ko'rsatadir.)

Polvon: Qulluq begim! (Bir chekkaga o'ltiradir.)

Bek: Qalay, uy boplanibdirmi?

Polvon: Juda joyida, begim. Kal boya maqtanib turib edi. "O'g'limning uyini juda g'alati qilib yasatdim, kirib ko'rib chiq" deb, sizning yo'g'ingizda kiringali qo'rqdim... Kal o'lgurda hunar ko'p, Kal juda usta kal.

Bek (Piching qilib): “O’lgur” dema, “bor bo’lgur” degin, birovning o’limini tilash yaxshi emas.

Polvon: E begim, yaxshi ko’rganimizdan aytamiz-da, bo’lmasa Kal hammamizning otamiz emasmi?

Bek: Ha, shunday degin (Jim.) Lekin, Kalga yana boshqa bir ish topshirib edim. Yaxshi bajardimi ekan? Sen ham uyoq-buyoqqa sarasop solib yuribsanmi?

Polvon: Qaysi to’g’rini aytasiz, begim?

Bek: Sening, aytkancha, bu ishdan xabaring yo’q. U sirni senu, xolayu Kal-uchalang bilasan, xolos. Men sizga ishonaman. Shu uchun bu ishni ham aytib qo’ya qolay.

Polvon: Ha, albatta, bizning jonimiz o’zimizniki emas, sizniki, begim. Sizdan umidimiz ham shu-da.

Bek: Qiz o’zi rozi bo’ldi, birmuncha narsani shart qildi, men ham unadim, qilib berdim; boshqa yana shartlari bor, ularni ham qilib beraman. Qiz, juda xursandlik bilan unab turibdir. Hozirgina imam-domla kelib, nikoxni o’qidi (eslab) ha, aytkancha, imomdomlaning ishini nima qildilar ekan? Sen bilasanmi?

Polvon: Yo’q, men u ishni bilmas ekanman. Hali hozirgina Kal otalab yurgan edi.

Bek: Ha, durust, Kal to’g’rilagandir bo’lmasa. U ham uchala sirdoshning bittasi-ku... (Darrov so’zni burib.) Hali nima deb turib edim?

Polvon: Qiz xursandlik bilan unab turibdi, degan edingiz.

Bek: Ha, ha... Qiz qafasga tushdi, qo’lga ham vaqtichog’lik bilan qo’ndi. Lekin, shu qizga uncha ham ishonib yeta olmayman. Bu o’zi o’sha o’zimiz bilgan O’lmas botirning qizi emasmi? Munda gap ko’p. Uning dostonini ko’p eshitganman. O’z rizoligi bilan o’ynab-kulib qo’shilib olguncha juda ehtiyot bo’lish kerak. Qo’shilib olgandan keyin, albatta, tinchib qolamiz.

Polvon: Nikoh bo’lsa bo’libdir, bu kecha o’z rizoligi bilan qo’yingizga kirar ekan, yana tag’in nimasidan qo’rqasiz?

Bek: Shunday bo'lsa ham ehtiyotini qildim-da. Xotin kishining ko'nglini xudodan boshqa hech kim bilmaydir. Og'zida kulib gapirgani bilan dilida, xudo biladir, qanday shaytonlar bordir? Shuni o'ylab qo'limdan kelgancha ehtiyot qildim. Uyining ziynatini Kalga topshirganim ham shu sababdan edi. "Birorta xanjar-manjar, pichoq-michoq shu uydan chiqib qolmasun; temirtak chiqib qolsa ham sen javobgarsan!" dedim. (Polvon dandon soplik pichog'ini orqaroqqa surib qo'yadir.) Kal, albatta, u yog'ini to'g'rilagandir.

Polvon: Ha, Kal deganingiz qo'yadirmi?

Bek: Qizning yasan-tusanini bo'lsa xolaga topshirdim. (Polvon seskanib ketadir.) Unga ham "yonidan bitta temirtak chiqsa, boshingiz bilan siz javobgarsiz!" dedim. (Polvon yana seskanadir.) U qo'rqqoq xotin, albatta, o'z ishini bilib qiladir.

Polvon (Zo'rg'a): Xola deganingiz kim, begim.

Bek: E... Xolani bilmaysanmi? Non yopaturgan pakana, bujur kampir bor-ku?

Polvon (Seskanib, qaltiraganroq): Bilaman... Bilaman... Ha, qo'rqitmasangiz ham sizning og'zingizdan chiqqan gapga jonini bermaydirmi, begim!

Bek: O'shandoq bo'lsa ham qo'rqitib qo'ygan yaxshi. Xotin kishini siz bilmaysiz, men bilaman. (Bir oz jim.) Yaqinda xudo xohlasa, senga yaxshi bir xotin olib beraman. Durust, obro'lik bir odamga o'g'il qilib qo'yaman. Senga ham mana shunaqa uy yasatib beraman. (Sekin.) Innaykin, hali hech kimga aytmagil, Bo'ronboyni yo'q qilib seni Bo'ronboyning o'rniga-qo'rboshi qilmoqchi bo'laman. Shuni bilib qo'y. Lekin-og'zingdan chiqa ko'rmasin. Ha!..

Polvon: Qulluq begim. Men duoi jonlarini qilib yuraberay. Bo'ronboy o'zi yaxshi yigit.

Bek: Bo'ronboy aytganingdek yaxshi yigit edi. Ammo, keyingi vaqtlarda ancha buzildi. Yigitlar yaxshi ko'rgani uchun kibr paydo qilib qolibdi. Ba'zi bir behuda ishlarni qilib, bo'lmag'ur gaplarni gapiribdir. Men unday odamni bir nafasda ko'chaga emas, narigi dunyoga haydab yuboraman... (Jim.) Bor, qo'lingga qilich-qalqonnigni olib ertalabgacha shu eshikni poyla. Senga ishonaman-a, Bo'ronboyning o'rniga sen

qolasan! Esingdan chiqarma! Men chaqirganimda kirasan, hech kimni yaqin yo'latmaysan, Kaldan boshqa hech kimni yoni-veringga yaqinlashtirmaysan. Kaldan boshqa kim lozim bo'lsa, o'zim chaqiraman, o'shanda tegmaysan. Bo'lmasa chop! Kim bo'lsa ham ayama, chop! Ichkaridan xotin-motinlardan chiqib qolsa ham ayama! Erta erta bilan rutbangni ulug' qilaman. Bir kechalik poyloqchisan-a, bilib qo'y! O'zimga mahram qilib olaman, juda chiroylik-16 yashar, qirchillama qizni olib beraman: Maza qilib yotasan!

Polvon (O'rnidan turib ta'zim qiladir): Qulluq begim, qulluq! Jonim o'zirniki emas, sizniki, agar bir jonim ekan, ming jonim bo'lsa ham sizniki. (Eshikdan Kal kiradi.)

Uchinchi Majlis

Bek, Polvon, Kal

Bek: Ha, mana, Kal ham keldi. Kel, kel, ota, kel.

Kal (Yaqin kelib): Imom-domlani jo'natdim, salomat jo'natib begimizga arz etdik.

Bek: Ha, barakalla, bor bo'l, Kal! Ishqilib xursand qildingmi? Xafa bo'lmay jo'nadilarmi?

Kal (Kulib): Xursand bo'lishga ko'ngillari to'lmadi, xafa bo'lishga vaqtlari bo'lmadi. (Novcha polvon hayron.)

Bek: Xo'p, mayli, Kal, balli, haligi ishni nima qilding?

Kal: "Haligi ish" qaysi ish? Qiyin bo'ldi tushunish...

Bek: Darrov esingdan chiqib qoldimi? Xo'p odamga ish buyurgan ekanman!

Kal (O'ylanib ketadir, birdan uyning ziynatiga ko'zi tushib): Ha, uyni yasash to'g'risi, bir temirtak to'g'risimi?

Bek (Kulib): O... To'qimay o'lgur Kal-e... To'g'ri gapira bersang kalchilik bo'lmay qoladir-a?.. Ha, o'sha uyning to'g'risi.

Kal: Aytkancha-ya, begim, o'zimning qadimgi begim: Uyingiz qalay bo'libdir? Ma'qul bo'ldimi? Ko'nglingiz to'ldimi?

Bek: Uyning yasalishi joyida, juda joyida. U taraf nima bo'ldi deyman, haligi nozik tarafi?

Kal: Bitta temirtak, yo cho'pu xalak, yo siniq tutak chiqib qolsa, men javobgar, begim!

Bek: Barakalla, barakalla, xola nima qildi ekan. Bor, aytib chiqchi!

Kal: Xolaning ham guli ochilgandir, hidi sochilgandir, turkiy qilib aytsak, kelinoyimni tayyor qilgandir. (Chiqadir.)

To'rtinchi Majlis

Bek, Polvon

Bek: Polvon, Kalning yengilligini qara, gaplari og'zidan quyilib tushayotibdir. Ichidagi gaplar toshiga qaynab, barq urib chiqayotibdir. Shu sir saqlay oladirmi? Sen urush ko'rgansan, pishkansan, og'irsan, hovliqmaysan, sening og'zingdan gap chiqmaydir. Lekin, Kaldan qo'rqaman, o'zim ko'p tayinladim. Sen ham sirdoshlardansan. Tayinlab qo'y: Og'zidan bir gap chiqqunday bo'lsa, boshi ketadir-a!

Polvon: Albatta, albatta, men ham aytaman. Kal, sizning to'g'ringizda unday qilmaydir, begim.

Bek: Qilmaydir deb bo'lmaydir. Uning og'zi bo'sh, har narsani qiziqchilikka olib gapira beradir. Bor endi, chiq, ishingga puxta bo'l! (Kulib.) Bir kechalik qo'riqchisan, yaxshi qo'ri. Bergan non-namagimni halol qil! (Polvon qulluq qilib chiqmoqchi bo'ladir.) Ha, aytkancha: Bo'ronboyni menga chaqirib yubor, ehtiyot bo'l, u sirdan ogoh emas! Og'zingdan bir og'ir gap qochmasin, ha! (Polvon "xo'p" deb chiqadir.)

Beshinchi Majlis

Bek yolg'iz

Bek (Yolg'iz, o'zicha): Ishlar hammasi joyida, erta bilangacha hamma ish bartaraf bo'ladi. Qizning o'z rizoligi bilan qo'shib olsam, undan keyin O'lmas botirning ham nafasi ichida qoladi. Tuzoq yaxshi qurildi. O'tgan safar yuborgan xatim tekkandir, ertaga ikkinchi xatni yuboraman. Uchinchi xatni xudo xohlasa kelinchakning o'zi yozar. (Eslab.) Hali, xatni qayerga qo'ydim? (Qo'yinlarini qaraydir.) Ha, mana ekan. (Olib ko'rib kula-kula yana qo'yniga soladi.) Qiz o'zi unayturganga o'xshaydir. May ichkali unab bersa, u yog'i oson... O'zim ichsam, o'zim quyib bersam, yo'q deya olmaydir, albatta. (Ichkariga salom berib Xola kiradi.)

Oltinchi Majlis

Bek, Xola

Bek: Ha, Xola keling, qalay hamma ishlar joyidami?

Xola: Hudoga shukur, bolam, hamma ish joyida.

Bek: Qiz tayyormi?

Xola: Qaylig'ingiz tayyor, bolam.

Bek: Haligi aytganlarimni qilib yon-berini qaradingizmi?

Xola: Aylanay bolam, yangi ust-boshlarini o'zim kiygizdim? Bu yerga olib kirayotib yana qarayman.

Bek: Ha, barakalla, boring endi, nasihat qilib, qulog'iga quyib o'ltiring. Kerak vaqtida Kal xabar beradi. Sizdan minnatdorman, ertaga erta bilan in'om-ehsonni katta olasiz. Lekin, og'zingizga ehtiyot bo'ling! (Kampir xola ichkari eshikdan chiqadi.)

Yettinchi Majlis

Bek yolg'iz

Bek (Yolg'iz, o'zicha): Bo'ldi, bu ish ham bo'ldi. Bu kampirning ham bir kechalik umri qoldi. E... O'zi ham yoshini yashagan, oshini oshagan, endi o'labersa

ham bo'ladir... (Bir oz jim.) Xayr, endi ishning eng kattasi qoldi. Uni ham to'g'rilasak, innaykin, ishimiz yolg'iz qizga qarab qoladir. Qizga unamaslik uchun endi bahona ham qolgani yo'q. (Bir oz jim.) yo'q, yo'q... O'lmas botirning shu qizi meniki bo'lmasa aslo mumkin emas! (Bir oz jim.) Sirdonlarning ishini tugatayliq, qizning ko'ngli joyiga tushsin. Bo'ronboy shu choqqacha kelmadingiz-ku? (Bo'ronboy kiradir-da, yiroqda qo'l qovushtirib turadi, ko'zi uyning ziyinatida.) Kel, Bo'ronboy! Salom berishni ham bilmaysan.

Bo'ronboy (Yana ko'zi uyda): Burungi mehmonxonona emasmi shu, begim? Juda boshqacha qilib yuboribsiz-ku?

Bek: Ha, o'sha mehmonxonaning o'zi. Hali hozircha kichkina xotinimni shu yerga ko'chirib chiqmoqchi bo'laman.

Bo'ronboy: Hali hozircha deb yotibsiz, yangi imorat solgunchami?

Bek: Yo'q... Seni uylantirguncha!

Bo'ronboy (Uyalib): Qulluq begim, umri davlatingiz ziyoda bo'lsun!

Bek: Beriroq kel, gapni ochib aytay. (Yaqinlashadir.) O'tir, mana bu yerga. (Sekin o'tiradir.) Hech kimga aytma, damingni chiqarma: Senga g'alati, qirchillama qiz topib qo'ydim!

Bo'ronboy (Uyalib): Qulluq begim... Men hali yoshman...

Bek: E... Yosh emish? Biz 16 da uylanganmiz; yosh emish... Qo'chqor pansodni bilasanmi?

Bo'ronboy: Qaysi Qo'chqor pansod?

Bek: U Ko'tarmadagi qo'rboshimiz bor-ku? Chiroylik. Bahaybat kishi?

Bo'ronboy: E... U... Birda qiyg'ir ovi qilib berganmi?

Bek: Ha... Xuddi o'zi. Ana o'shaning bitta juda qirchillama 16 yashar qizi bor ekan. O'shani senga olib beray deb qo'ydim. Mana bu uyni sizga bo'shatib beraman. Xudo xohlasa?

Bo'ronboy: Qulluq begim, qulluq, hali ham juda ko'p non-tuzingizni yedik, o'shalarni halollasak ham katta gap...

Bek: Senga bergan non-tuzim-ku halol bo'ldi-ya. Lekin yigitlardan bir-ikkitasi bergan non-tuzimni harom qilishib qo'yishdi. Ne'matga nonko'rlik qilishdi...

Bo'ronboy: Xudo saqlasin, begim! Unday yigitlar bo'lsa betlarini ko'rmaylik, ilohim!

Bek: Seni chaqirtirganimning sababi ham shu edi, men senga bo'lgan gapni ilgari aytib berayin: Boshlab Kal, innaykin (Sekin) mana bu eshikning oldida turgan novcha Polvon, ichkarida non yopaturgan bu "oqsoch" kampir bor, u... Til birlashtiribdilar-da, katta bir ish boshlabdirlar.

Bo'ronboy (Tang qolib): Xudoya tavba! Shu o'zimizning Kal bilan mana shu novcha Polvon-a?

Bek: Bularning boshlagan ishlari nima ekan, degin: Sening yigitlaringdan birmunchasini yo'ldan urib o'shalar bilan birga bir kun bu yerdan qochmoq. Ko'p yaroq-aslaha, iloji bo'lsa, pul-mol olib ketib, to'ppa-to'g'ri Po'lat o'g'riga qo'shilmog' ekan!

Bo'ronboy: Po'lat o'g'riga?

Bek: Ha, Po'lat o'g'riga... Po'lat o'g'ri bo'lsa hozir joni bo'g'ziga yetib qoldi. Erta-indin hamma narsasidan, hatto jonidan ham judo bo'ladir!

Bo'ronboy: Ular shu ahvolni bilmas ekanlar-da?

Bek: Billsalar ham xom hayolga boradilar, xom hayolga... go'yo bular Po'lat o'g'riga borib qo'shilsalar, u zo'r kelar emish-da, keyin bularga katta amal tegar emish...

Bo'ronboy: O'g'ridan amal olib nima bo'lar edi? Shu ham gapmi, begim.

Bek: Shuni aytaman-da, Bo'ronboy. Bu ham hali qaymog'i, iloji bo'lsa, meni ham o'ldirmakchi emishlar...

Bo'ronboy (Seskanib): Yo pirim-e!..

Bek: Ichkarida kampir Xola, tashqarida Kal bilan Polvon qulay fursatni poylab yotgan emishlar... (Jim.) Yaxshiki, men bu ishlarning hammasini burunroq bilib qoldim.

Bo'ronboy: Sizning to'g'ringizda yomon niyat qilgan bo'lsalar o'shalarning o'zlarini yo'q qilish kerak edi!

Bek (Birdan, lekin sekin): Ha, balli, Bo'ronboy! Seni shu uchun chaqirib edim. O'zing bil, yigitlaringdan bittasi bilsin, Toshloqmi, Ergashmi-qaysi bittasi bo'lsa ham eslirog'i, boshqa hech kim bilmasin. Innaykin: Erta bilangacha haligi uchalasini joylaymiz! Ertaga qolmasin! (Jim.) Lekin, bu kecha ataylab men o'zim yolg'iz shu uyda yotaman, teshikning yoniga ataylab novcha Polvonni poyloqchi qilib qo'yaman, Kalni ataylab bu kecha ishga solaman. Qani, ko'rayin-chi, nima bo'lar ekan. Mening to'g'rimda sira qo'rqmanglar, men ehtiyot qilaman, innaykin: Bulardakalarning mingtasiga ham so'z bermayman!

Bo'ronboy (Turar): Endi men chiqib taraddud qilay bo'lmasa!

Bek: Taraddudning keragi yo'q. Chiqib, bemalol yotaber. Azon vaqtida Kalni yotgan joyidan, Polvonni shu yerdan, xolani oshxonadan topasan, avval Kalni yig'ishtir, keyin muni undan keyin "bek chaqirdi" deb xolani uyg'otib chiqasan-da, uni chakalakzorda to'g'rilaysan! Bor, chiq endi! (Bo'ronboy yuradir.) Shoshma, menga qara! (Keladir, sekin.) O'liklardan, qondan asar qolmasun, durustmi?

Bo'ronboy: Xo'p, albatta uyog'ini to'g'rilaymiz!

Bek: Barakalla, puxta bo'l! Shu to'y, hamma ziynat, sep-asbob innaykin 16 yashar qirchillama qiz seniki... Maza qilasan. (Bo'ronboy o'ylanib chiqib ketadir.)

Sakkizinchi Majlis

Bek yolg'iz

Bek: Ertalabgacha Bo'ronboy ham bu ishni bajaradir. Erta-indin Bo'ronboy bilan sherigining ishini (asta) o'zim bajaraman. Undan keyin sirdoshlardan bitta ham qolmaydir. Qizning o'zi bo'lsa ungacha o'zirniki bo'lib qoladir. (Tashqari yoqdan Kal kiradir.)

To'qqizinchi Majlis

Bek, Kal

Kal (Kirib ta'zim bilan): Hamma yotdi, uxladi, bek qalaylar? Yor-yor ichkarida qayliqlari bo'ldi tayyor... Yor-yor.

Bek: Hamma yotdimi? Uxladimi?

Kal: Ha, qachonlar edi-ya. Yolg'iz Bo'ronboygina ivirsib yuribdir.

Bek: U ham uxlagali ketdi. Xotirjam bo'l!

Kal: Siz bilan chinakam gaplashay, begim. Bo'ronboyini siz o'zingiz chaqirtirib edingizmi?

Bek: Bo'lmasam-chi!

Kal: Oradagi sirni Bo'ronboy ham bila bersa, boshqa ham eshita bersa, jazoni Polvon bilan xola tortsa-yu, men tortsam, yaxshimi?

Bek: E... Laqillamay o'l, Kal! Men Bo'ronboyga sir aytib o'ltiramanmi! Miyang bormi sening?

Kal: Nimaga bo'lmasa bevaqt, mana shu nozik kechada, nozik joylarga kirib yuradir?

Bek: Mening boshqa ishim bor edi, chaqirtirdim. Sening nima ishing bor. Yo sen mening ustimga katta bo'lib kelganmisan? Boshingni olib qo'yaymi, hozir?

Kal (Tezgina): Ishqilib sirdan ogoh qilganingiz yo'qmi?

Bek (Yer tepinib): Bir martaba aytdim-ku, bas-da!

Kal (Tez keta boshlab): Xo'p, bo'libdir! Bo'lmasa, men kelinni olib ketdim!

Bek: Shoshma? (Kal orqasiga qaytadir.) Bor, kelinni chaqirib chiq. Xolaga aytsang o'zi ichkari eshikdan olib chiqadir. Ichkarida xotinlardan ehtiyot bo'l. Innaykin, (asta) maylarni olib kirib qo'y! O'zing eshikning oldida tur. Men chapak chalsam kirasan. Durustmi?

Kal: Jonim bilan!

Bek: Lekin eshikning yonida turganingda Polvon bilan bir og'iz ham gaplashmaysan. Agar sharpangni eshitsam, boshingni olaman! Avval mana bu joylarni tuzat! Men eshikka chiqib kelaman. (Bek chiqa boshlaydir, Kal joylarni tuzatgali boradir.)

Kal (Birdan burilib): Shoshmang, begim! (Bek to'xtaydir.) Siz bilan yana astoydil gaplashay. Siz o'zingiz ko'p eslik odamsiz, ba'zida esingizni yeb qo'yasizmi deyman.

Bek (Achchig'lanib): Yana nima demakchisan, Kal?

Kal: Bu kun ohingiz xudoga yetkan, boshingizga toji davlat bitkan. Ayshingiz Jamshidinkidan o'tgan. E... Unda ham necha tosh nariga ketkan kechayu, siz, siz menga azob qilasiz! Men nima gapirsam siz kulib, irjayib javob bering. Nima bu, po'pisa?

Bek (Kulib): Gapiraturgan gaping shumidi?

Kal: Yo'q, gap boshqa: Mana bu uyda bir temirtak qo'yma dedingiz. Men sizdan qo'rqib yog'och qoziqlarni ham sug'urib tashladim. (Tevarakka qarab.) Boringki, cho'p jinsidan hech narsa qolmadi, ishqilib uchlik nima narsa bo'lsa, hammasini yo'q qildim.

Bek: Juda yaxshi qilibsan, barakalla, Kal ish bunday bo'libdir.

Kal: Gapim tugagani yo'q, shoshmang.

Bek: Yana bormi hali?

Kal: Qaymogi endi keladir.

Bek: Bo'l, tezroq!

Kal: Uyingiz hozir sipohning uyiga o'xshaydirmi, yo'qmi? (O'zi qarab.) Yo'q, yo'q... aslo o'xshamaydir, bu uy: Qiz bolalar "kelin-kelin" qilib qo'g'irchoq o'ynashaturgan uyga o'xshaydir, unda ham bitta-yarimta chalabuzar yo temirtak bo'ladir. Xayr, uy mayli, o'zingizni qarang! Sizday sipoh odam hammavaqt tilla qilichini savlat qilib taqib yurmaydirmi? Kepatangizni qarang! Toshloq mahallaning so'fisiga o'xshaysiz!...

Bek: Shunday kechada qilich taqib yursam yaxshimi? Shunday nozik odamning oldida-ya?

Kal: E... Bu kepata bilan yursangiz, erta-indin u dalla qiz yelkangizga minib oladir. Bu-umr savdosi, begim. Siz uning oldida qilich taqam yaxshi bo'lmas deysizmi? Bekor-gap. Bu qizning yonida qilich yo'q odam odam emas, kimning qizi, axir, bilasiz-ku? Qilich o'yinida otasini shoshirgan narsa bu!.. E... Bek, bek... Necha juft xotiningiz bor-ku, hali ham xotin kishining nima ekanligini bilmaysiz: Xotin kishi kuchli erkakni yaxshi ko'radir. Qishloq qizlari uloqchi yigitlarni tanlab tegadirlar... "Yuragida yoli bor yigit" degan gap qayerdan chiqqan? Xotinlardan!.. (Bir oz jim.) E... Bek... Bek... Qiz ming qilsa ham endi sizniki, sipohlikni qo'ldan bermang. Sadafsonlik tilla qilichni yarqillatib taqib oling. "Bazm vaqtida belimda turmasun" desangiz, ro'baro'ingizga savlat qilib ilib qo'ying! Iloji bo'lsa (sekinroq) qayliq to'raga buyuring, ta'zim bilan olib ilib qo'ysun! Nima bu bo'shanglik? Endi bekligni qo'ldan berib qo'yadi-chi, shu odam!

Bek (Muloyim kulib): Gaping rost, Kal, xo'sh, qilichimni taqib kirayin bo'lmasa.

Kal: Ha, barakalla, otangga rahmat sipohbachcha! (Bek chiqadir.)

O'ninchi Majlis

Kal yolg'iz

Kal (Sevinib, o'ynab): Qoyil qildim, shayladim! Bu ho'kiz shu gaplarga hovliqib qilich taqib kirsam bormi? Xudo berdi deng! Ish qizda. Qiz, otasining qizi, Po'lat o'g'rining haligidaqasi bo'lsa... Eplab ketadir! (O'ylab.) Xo'sh... Endi men mana bu

joylarni tuzatayin. (Tuzata boshlaydir.) Undan keyin chiqib kelinoyimni chaqirib kelayin. (Esiga tushib.) Innaykin, “bazmi jamshid”ni qizitmoq uchun may olib kirayin... (O’ylab.) Innaykin-chi? Innaykin... Innaykin... Kuyov pochchanning buyruqlari bilan qo’yday bo’g’izlatayin! Himmatingga balli, kuyov pochcha, himmatingga! Qilgan xizmatimizga xo’p g’alati mukofot bermakchisan, bilib yuribmiz. Dunyoda o’zingdan boshqa eslik odam yo’q deysan-a?.. Bo’ronboyni bizga qayrab solmoqchi bo’lasan, bilamiz, bilamiz! Bilib ishimizni qilamiz!

Tez chiqadir.

O’n Birinchi Majlis

Hech kim yo’q (odamsiz sahna).

Uy ancha vaqt bo’sh qoladir. Ichkari eshikni sekingina ochib Xola kiradir. Uyoq-buyoqqa qarab hech kimni ko’rmagandan so’ng indamasdan chiqib ketadir. Bir ozdan so’ng tashqari eshikdan Polvon boshini tiqib qaraydir. Hech kim yo’q-ku, men kelinoyim bormikanlar deb edim, deydir, bir oz uyoq-buyoqqa qarab turgach, boshini olib eshikni yopadir. Bir ozdan so’ng eshikdan Kal kiradir; qo’lida feruza gulli, chiroylik tilla chavgincha bilan bitta katta va bitta kichkinagina qimmatbaho xitoy piyolasi.

O’n Ikkinchi Majlis

Kal yolg’iz

Kal (Chavgincha bilan piyolalarni so’rining bir chekkasiga qo’ygach, choyshabning orqasidan-tokchadan katta bir la’l, ya’ni mis toboq oladir-da, so’rining qirg’og’iga-o’rta yerga joylashdiradir, so’ngra haligi narsalarini o’sha la’lning ichiga olib qo’yadir.): Mana buning oti-“mayi nob”... Uzunning suvi... Shu suvni ichkandan keyin, bizning marhamatli begimiz, beva-bechoralarning ko’z yoshlarini to’kadir... Bizday beva-bechoralar begimiz uchun ko’z yoshlarimizningina emas, qonlarmizni ham to’ka beramiz. Bizdaylardan mingtasini joni-bekning bir og’iz amri-ya! Lekin, O’lmas botirday odamning nozli qizi ham yosh to’kib qoldi-ku! Ha, dunyo-shunaqa: Birovning ko’z yoshini birov qoldirmaydir. O’lmas botir ham bir kun yig’lab qolar, xudo biladir, hozir ham yig’lab yotibdirmi?.. Bek kelguncha mana bu uzumning ko’z yoshidan jindak

ichib olayin! (Quyib ichadir.) Bu kecha “bazmi jamshid” kechasi: Sal shirakayf bo'lmasam bo'lmaydir.

Ichkari eshikdan xola chiqadir-oldida Yorqin. Yorqin yasangan.

O'n Uchunchi Majlis

Kal, Yorqin, Xola

Kal (O'ynab-o'ynab): Keling-e, kelinposhsha-e... ko'zlarimiz to'rt, quloqlarimiz o'n to'rt, intizorimiz bir yuz to'rt, sabru toqatimiz mo'lt-mo'lt bo'ldi... (Xolaga yaqinlashib) Oqargan sochlaringizga qurbon bo'layin, ammajon! Xolajon! Kelinni xo'b yasantirib, oro berib, xonlarning qiziday qilib olib kiribsizmi? (Xola kuladir, Yorqin juda xafa.) Kelinni qoldirib o'zingiz sekin-sekin ichkariga qarab yo'rg'alasangiz ham bo'ladir. (Yo'rg'alab ko'rsatadir.) Hozir kuyov to'ra, bizning jo'ra keladirlar!

Xola (Yorqinga nima qilay, deganday qilib qaraydir, Yorqin indamagach): Xayr, yaxshi qol bo'lmasa, bolam! Kuyoving bilan shirin-shirin o'ynashib, kulishib tong otdirg'il!

Qizning peshonasidan o'pib chiqadir.

O'n To'rtinchi Majlis

Kal, Yorqin

Yorqin (Juda ezilgan, umidsiz): Kal, beri kel. (Kal boradir.) Qani u?

Kal: Tashqariga chiqdi.

Yorqin: Bir-ikkita gapim bor edi, aytib olay deb edim, kirib qolarmi ekan?

Kal: Yo'q, gapirabering. Tashqarida Polvon bor, u kirib kelayotganida yo'taladir, gapirabering.

Yorqin: Polvonga aytib qo'yganmisan?

Kal: O'zi biladir.

Yorqin: Chiq, aytib kel, bo'lmasa ko'nglim ishonmaydir. (Kal eshikdan boshini chiqarib aytadir.)

Kal: Gapiring, endi, qo'rqmang!

Yorqin: Hali ham ko'nglimtinchlana olmay yotibdi. Xayr, mayli, sekinroq gapiraman. (Og'ir, qaltirab gapiradir.) Ish yomon. Xola hech narsamni qo'ymadi, pichoqchamni ham olib qo'ydi.

Kal (Kulib): Men ham uyda hech narsa qoldirmadim, hamma narsani olib qo'ydim.

Yorqin: Bu nima gap? Men endi bo'g'ib o'ldiramanmi? Qanday qilaman. Uni bo'g'ishga kuchim yetmaydir...

Kal (Kulib): Noz bilan o'ldiring, noz bilan...

Yorqin (Tajang, lekin og'ir): Kal, sen meni aldab yurganga oxshaysan. Agar shu yo'l bilan jon saqlamoqchi bo'lsang, aldanasan. U vaqt men seni bir damda yo'q qildirishga yarayman. Lekin, men senga yaxshilik qilayin deb edim.

Kal (Kulib): Men ham sizga yaxshilik qilmoqchi bo'laman. (Jiddiy.) Xotirjam bo'ling, men sizni aldamayman, va'damiz va'da. Siz faqat, uyoq-buyoqqa ko'z solib, hushyor bo'lib tursangiz bo'ldi. Innaykin, siz unga "Kal bu kecha tugaydir, oxirgi marta bir o'yin qilib bersin!" deng. Shu-bas.

Yorqin: Bu nimaga? Foydasi bormi?

Kal: Oyimposhsha, Kal tog'angiz foydasi yo'q gapni gapirmaydir. (Jag'idan silaydir.) Men o'zim tashqarida-xuddi mana shu eshikning oldida bo'laman. Lozim bo'lsa chapak chalasiz. (Kulib.) Xotiringiz jam, ko'nglingiz beg'am, vazifangiz kam, ayshingiz "taralash" bo'lsin!..

Yorqin: Qiziqchiligingni qo'yatur, qilich-qalqon-chi?

Kal (Sekin): Qilichni u o'zi olib kiradir. Qalqon keyin kerak bo'laturgan narsa, hozir qalqonsiz ham ish qilaberasiz. (Polvinning yo'talgan tovushi.) Ana, endi kelayotibdir!

Yorqin (Sekingina): Yigitlar tayyormi?

Kal: E... U keyin bo'laturgan narsa.

Eshikdan Bek kiradir.

O'n Beshinchi Majlis

Kal, Yorqin, Bek

Kal (Bekni sevinch bilan qarshi olib): Kelinchak tayyor. O'g'rilik mol bo'lsa ham, lekin, juda joyida kelin, kuyov pochcha, keling. Qizginamiz muntazir sizga... (Bek yaqinlashadir, Yorqin bir chekkaga chekinib turib, Bekka ta'zim bilan salom beradir.)

Bek: E qulluq, e, Oyimposhsha, qulluq! (Belidan qilichini yecha boshlaydir.)

Yorqin (Darrov borib): Menga bersalar... (Olib supachaning bir chekkasiga qo'yadir.)

Bek: Yo'q, e, Oyimposhsha. U yerga qo'ymang: Bu-sipohning qilichi; basavlat qilib qoziqqa ilib qo'yaylik! (Borib qilichni oladir. Yorqin besaranjom. Bek qoziq izlab uyni aylanadir.) Obbo Kal o'lgur-e, hunarini ko'rsataman, deb uyda bitta ham qoziq qo'ymabsan-da! Chiroylik bo'lsun deganingdir-da endi. (Baland bir qoziq ko'rib uzalib turib sopidan osadir.) Qalay, Oyimposhsha, chiroylik bo'ldimi?

Yorqin (Zo'rg'a): Juda chiroylik bo'ldi... (Yorqin bilan Kal bir-birlariga hayron bo'lishib qarashadirlar.)

Bek: Shu kecha hamma narsa chiroylik bo'lsun-da! Qani, o'lturing!

Yorqin (Kalni ko'rsatib ishorat qiladir): Xo'sh, o'ltiramiz...

Bek (Kalga): Bor, chiq, chaqirganimda kirarsan.

Kal ta'zim qilib chiqadir.

O'n Oltinchi Majlis

Bek, Yorqin

Bek: Qani endi, Oyimposhsha, o'lturing. (Yorqin sekingina, adab bilan yoniga o'ltirar.) Qanday davlatga ega bo'lganimni o'zim ham bilmayman. O'ngimmi bu, tushimmi?

Yorqin: O'nglari, xudo xohlasa...

Bek: Xursandmisiz, oyim?

Yorqin (Uyalib): Ming marta...

Bek: Ha, ha, ha! Shu choqqacha nimaga muncha tarang qildingiz?

Yorqin: Ilgariroq yetganlarida shoshilish bo'lar edi-yu, ehtimol, oz muddat uchun bo'lar edi. Endi sabr bilan, qanoat bilan bo'ldi, endi umrlik bo'ldi...

Bek: Siz umrlik turishni xohlaysizmi?

Yorqin: Men otamning qiziman, shoxdan-shoxga qo'nib o'rganganim yo'q edi...

Bek: Ha, ha, ha! Ma'qul, ma'qul! Po'lat o'g'richi, u-shox emasmi?

Yorqin (Qiyalib): U... Oti bor, o'zi yo'q ekan... Uning otini eshitkanman, lekin, elning og'zini to'sib bo'lmas ekan, yukini ham mening bo'yninga yukladilar... (Yig'laganday bo'ladir.)

Bek (Qo'lini Yorqinning yelkasiga qo'yib): Qo'ying, yig'lamang, Tegishib aytaman. Keling, yig'ini qo'ying, kulaylik, o'ynaylik (Yorqinga kichik, o'ziga katta piyolaga may quyadir...) Keling, mana, yig'ingizni tarqatish uchun guldari yasalgan dori beraman.

Yorqin (Oladir): Tikan suhbatida gul bo'lmasa bo'lmaydir, begim... (Ichadir.)

Bek: May o'tkir bo'libdirmi?

Yorqin: Mening uchun juda o'tkir.

Bek: Men uchun o'tkir emas-ku? (Yana quyadir.)

Yorqin (Uyalib): O'tkirda o'tkir ta'sir qilarmidi?

Bek: Ha, ha, ha, ha! Ma'qul, ma'qul... Qani ichaylik!

Yorqin: Menga shu bittasi bas edi.

Bek: E, bu nima gap? Sizni "O'lmas botirning qizi" deb kim aytadir? Ichabering!

Yorqin: O'lmas botirning o'g'li emas, qizi deb hamma aytadir.

Bek: Ha, ha, ha! Ma'qul, ma'qul... Mayli shu bir piyolani iching!

Yorqin (Oladir): Men bu kun janoblarining hamma buyruqlariga xo'p deyman, lekin, buyruqlarni tanlash ishini ham o'zlariga havola qilaman. O'ylaymanki, buyruqlar o'zlariga munosib, shanlariga yarashar buyruqlar bo'lur deb... (Bek ichadir, Yorqin bekning ko'zini g'alat qilib turib mayni to'kib tashlaydir.)

Bek: Bu gapingiz ham ma'qul... Buyruqni ham orqa-oldimizga qarabroq buyuraturganga o'xshab qoldik. Mayli, mayli! Xo'p!

Yorqin: Yo'q begim, buyura bersinlar.

Bek (O'zi quyib ichib): Ishqilib buyruqlarni qaytarmaysizmi?

Yorqin: Yo'q aslo.

Bek: Ko'p bo'lsa ham-a?

Yorqin: Qancha bo'lsa ham, qanday bo'lsa ham... Lekin mening buyruq emas, kichkina bir iltimosim bor, agar qabul bo'lsa...

Bek (O'zi quyib ichib): Ha, balli-ye, ayting, jon bilan. Ko'z bilan...

Yorqin: Jonlari bilan ko'zlariga arzimaydir. Faqat bir og'iz so'z bilangina...

Bek (Yana o'zi ichadir, boshi qizigan): Ayta bering, ayta bering!

Yorqin: Kalni oxirgi kunida bir o'yinga solsak deb edim... Bazm qizisa...

Bek (Mast): Kalni? Kalnimi? Xo'p! Nima qilsa deysiz?

Yorqin: O'yinga solsak.

Bek: O'yinga? Xo'p! Kalnimi? Xo'p! (Chapak chaladir.) Kalni o'yinga solsa! Xo'p! Dunyoni o'yinga solsak ham mayli! (Tikilib Yorqinga qarab turib birdan bo'yniga qo'lini tashlaydir.) Mana o'yin... O'yin... Yusuf-Zulayho o'yini...

Yorqinni o'pmak istaydir, Yorqin yuziga qo'lining oldi tomonini qo'yadir, Bek o'padir. Eshikdan Kal kiradir.

O'n Yettinchi Majlis

Bek, Yorqin, Kal

Kal (Kirib, o'zicha, birdan): Obbo, xudo urdi! (kuladir.)

Yorqin (Birdan kizarib): Ana, Kal kirdi!

Bek: A? Kal? Qani, Kal?

Kal: Mana men, begim! (o'zicha.) Arshi a'loga yetib qolibdir-ku, bu qari kuyov...

Bek: Bukun, bilasanmi, oxirgi kun!.. (Kelib.) A... Oxirgi kun deganimki... A... qizingning oxirgi qizlik kuni!.. Shu bukun bir o'ynab berasan, Kal!..

Kal: Xo'p begim, xo'p. Oxirgi kun bo'laturgan bo'lsa, mana men ham o'ynayman, siz ham birgalashib o'ynaysiz!

Bek: Men? Men ham o'ynaymanmi?

Kal: Albatta, shu qizning to'yida siz o'ynamasangiz bo'ladirmi?

Bek: Xo'p, xo'p! Boshla o'yiningni!

Kal: O'yinning avvalida biz ham jindak tomoqni xo'llap, bek bo'lib olaylik!

Bek (Baqirib): Nima bilan Kal?

Kal (Bekka o'xshatib baqirib): Gul bilan...

Bek (Kulib): Kal... Kal... Gul bilan... Gul bilan bek bo'ladirmi? (Quyib berib.) Xayr, bo'lsun! (Kal ichadir.) Qani, boshla endi! (Kal, turli hayvonlarning taqlidini qilib, oxirida ayiq bo'lib o'ynaydir.)

Bek: Ha, ha, ha! Balli, Kal, balli!

Kal (O'yinni tugatgach ta'zim qilib): Qani, Turing endi kuyovpochcha, bir eshikka chiqib kelaylik!

Bek: Nimaga?

Kal: Siz ham o'ynamoqchi edingiz-ku!

Bek: Eshikka chiqmay... Shu yerda... Shu yerda o'ynasak bo'lmaydimi.

Kal: Darrov chiqib kelamiz. Shunday eshikning tagiga... Men sizni yasantirib qo'yaman, qizim kulaturgan bo'lingda!

Bek "xo'p" deb o'rnidan turadir, Yorqin ham turib qo'l qovushtiradir. Kal Bekni yetaklab olib chiqib ketadir.

O'n Sakkizinchi Majlis

Yorqin yolg'iz

Yorqin: Bu nimaga ishorat? (Bir-ikki qadam bosib.) Kal o'lgur nima uchun Bekni olib chiqib ketdi? (O'ylaydir, ko'zi birdan qilichga tushib.) Ha... Yaxshi, yaxshi. Kal o'lgur nayrangni boplabdir. (Qilichga yaqinlashadir.) Tuzoq yaxshi qurilgan. "Men Bekni olib chiqib ketdim. Qaytib kirguncha yarog'li bo'l!" degani ekan. (Cho'ziladir, bo'yi yetmaydir; irg'ishlaydir, sapchiydir, yana yetmaydir.) Oh, bo'lmadi! Bo'lmadi! Ish buzildi... (O'ylab.) To'xta! (Yonberisiga qaraydir.) Qo'yib chiqqunday narsa yo'qmi? (Devordagi choyshablarni ko'tarib qaraydir.) Yo'q! (May chavginchasini yerga qo'yib-bir oyog'i bilan ustiga chiqadir. Bo'yi yetmaydir, qo'li qaltirab yana tushadir.) Bo'lmadi, bo'lmadi! Eshikdan biror narsa topib kirayin. (Chavginchani joyiga qo'yib ichkari eshikka boradir, eshik berk, ochilmaydir.) Eshikni ham berkitib qo'yibdirilar... (Bo'shshib.) Ish qo'ldan ketdi, Bek Kalning hiylasini tushinib qolgan bo'lsa kerakki,

qilichini juda baland joyga ilibdir. Hoy Kal o'lgur, ahmoq Kal, meni nobud qildi! Ilgarirak Kal o'lgurni yo'q qilib boshqa bir aqli borrog'i bilan gaplashsam bo'lar ekan. Kelib-kelib shu miyasi yo'q Kalga ishonamanmi? (O'ylab turib birdan supachaga chiqar, supachadan takchaga o'tar, undan yana bir takchaga o'tib qilichga cho'zilar. Yetay-yetay deganda Polvonning yo'talgani.) Oh! (Irg'ib yerga tushar.) Nobud bo'ldim!.. Rasvo bo'ldim! Tugadim!.. Endi qutilish yo'q!

Eshikdan Bekni yetaklab Kal kiradi, Yorqin Bekni ko'rganch, ixtiyorsiz kulib yuboradir.

O'n To'qqizinchi Majlis

Yorqin, Bek, Kal

Kal (Bekni Yorqinga ko'rsatib): Mana bu kishi, sholipoyaning qorovuli bo'ladir. Hozir sholipoyada o'yinga tushganini ko'rasiz. (Bek tentiraklanib yuradir.) Boshlasinmi?

Yorqin (Zo'rg'a kuchanib): Mayli, xohlasalar boshlasinlar.

Bek (Yorqinga yaqinlashib): O'ynasam... Siz... Siz o'ynasam... Xursand bo'lasizmi?

Yorqin (Og'ir): Albatta, bukun xursandlik kuni-da, begim...

Bek: Siz nima bilan... Ishqilib nima bilan... Xursand bo'lsangiz. (Raqs boshlamoqchi bo'ladir.)

Kal: Shosmang begim, qayliq to'ra nay chalib bersinlar-da!

Yorqin: Men nay chalishni bilmayman.

Kal (Qo'ynidan kichkinagina bir nay olib berib): Bu kecha noz sig'maydir, Oyimposhsha! Bek o'ynaganda siz chalib berasiz. Siz o'ynaganingizda Bek! Ha, boshlang! (Yorqin xohlamaganday olib o'yin kuyini boshlaydir. Kal katta mistoboqni olib childirma qiladir.)

Kal: Ha, barakalla, o'ynang shovvoz, o'ynang!.. (Mistoboqni chalib dam uyog'iga, dam buyog'iga o'tadir, aylanib yurib qizning yonida to'xtab sekingina.) Qilichni oldingizmi?

Yorqin (Sekin): Meni nobud qilding, Kal... Bo'yim yetmadi.

Kal: Bo'yim yetmadi? Yomon bo'libdir-ku? (O'ylab.) Xayr, xafa bo'lmang, yo'li topilib qolar. (Bekka.) Chaqqon, chaqqon o'ynang shovvoz! Ha, mana men hozir havodor topib kelaman! Munday o'yinchini xon ham ko'rgan emas! (Mistoboqni chalachala chiqadir. Bir ozdan so'ng yana mistoboqni chalib kiradir. Yana o'yin qiziydir. Bek, yaxshi o'ynaydir; mast bo'lsa ham berilib o'ynagani uchun yaxshi chiqadir. Bekning o'yinida qilich chopish, bosh olish, ot chopish, otni birdan to'xtatish, qalqon ushlash harakatlari bor. Kal bir ozdan so'ng Bekni to'xtatadir.) To'xtang, begim, ust-boshingizni tuzatib qo'yay, jindak buzilib qolibdir. Orqangizni o'guring! (Bek orqasini o'giradir.) Qizim, kuyovning kamarlari qalay? Yaxshimi? Chiroylikmi? Kelishibdirmi? (Bekning kamariga orqa tomondan otashkurak, qalamdon, supurgi va boshqa turli-tuman narsalar ilingan. Kal, o'shalarni tuzatmakchi bo'lib turib qo'ynidan pichoq oladir. Yorqinga ko'rsatib turib Bekning orqa tomonidan kamariga osib qo'yadir.) Mana, mana bu zarkokillarni, tumorchalarni ko'rdingmi, qizim? (Pichokni Yorqinga yana bir ko'rsatib.) Maza, qizim, maza! Munday kuyovni ikkala olamdan ham topa olmaysan!

Yorqin (Xursand): Begim juda qiziq bo'libdirlar. (Kuladir.)

Kal: Shuning yetti pushti o'zi qiziq o'tkan.

Bek: Ha, ha, ha!

Kal: Kulmang, begim. Hali o'yinning uchdan birini ham o'ynaganingiz yo'q. Ha, boshlang shovvoz. (Yorqin juda sho'x chaladir, Bek ortiqcha mast, yana berilib o'ynaydir.)

Yorqin (Chalishdan to'xtab, yengil): Kal, bas endi, begimni charchatmaylik.

Kal (Bekka): Bas endi shovvoz, bo'ldi. Keling, o'lturing. (Olib kelib o'lturg'izadir.) Endi men chiqib ketay, qizim sizga o'ynab bersin.

Sekin chiqadir.

Yigirmanchi Majlis

Bek, Yorqin

Bek (Ko'zlari qizargan, hirslangan): Poshshaxon, endi siz ham o'ynab berasizmi?

Yorqin (Noz aralash): O'yin bilmayman. Bilganimni loyiq ko'rsalar jonim bilan...
(Ta'zim qilib turadi.)

Bek: Qurbon bo'layin, o'ynang! (Orqasidagi osilgan narsalarni tortib uza boshlaydir. Yorqin ko'rib qo'rqib ketadir.)

Yorqin (Tez borib, g'alati qarash bilan qarab): Men o'zim olib qo'yay! (Pichoqdan boshqasini olib yerga tashlaydir, pichoqning o'zi bilan bog'langan ipini kesadir-da, pichoqni belning kamariga-orqa tomondan qistirib qo'yadir.) Bo'ldi, begim. Kal o'lgur kamarlariga ancha narsani ilib qo'ygan ekan...

Bek: Dunyoning hammasini ilib qo'ysa ham mayli, shu kecha... O'ynang, yayrang!

Yorqin (Noz bilan nayni berib): Chalib bersinlar bo'lmasa... (Bek nayni olayotib Yorqinning qo'lidan tutib oladir. Ikkalasi bir oz jim qoladirlar. Bekning hirslangan ko'zlari qizda, qiz kulib-qizarib yerga qaraydir.) O'yindan keyin, begim. Chalsinlar!

Bek: Qaysi mashqni chalay, ko'zidan?

Yorqin: Xohlaganlarini...

Bek (Qo'lini yana ham o'ziga tortib): Ayting, ko'zidan!

Yorqin: Bo'lmasa "Dilxiroj"ni chalsinlar! (Bek Yorqinning qo'lini bo'shatib yuborib "Dilxiroj"ni sekin-sekin boshlaydir. Yorqin sekin-sekin yerga qarab uyni aylanadir. Shavq kuchayib-tezlangandan so'ng Yorqin o'yinga boshlaydir.

Yorqin uzoq, chiroylik, hirs ko'zg'atuvchi qilib o'ynaydi, tez-tez Bekning qarshisiga yo'rg'alab borib muqom qiladir. Bek juda qizib ketadir. Bek birdan nayni irg'itib tashlab Yorqinga qarab yuguradir. U, o'zini o'nlaguncha mahkam quchoqlab olib supachaga yotqizadir, Yorqin pastda, Bek ustida; Yorqin Bekni quchoqlagan bo'lib turib belidan pichoqni oladi-da, to'shakchening tagiga joylaydir.

Yorqin (Qaltirab, zo'rg'a): Begim, tursinlar, qiynalib ketdim...

Bek (Ovozi titroq, yuragi o'ynoq): Bo'lmaydir, ko'zidan... Toqat qolmadi... Endi hech bir bahonaga unamayman... Meniki bo'lasizmi, yo'qmi? (Yorqin jim.) Bo'lasizmi, yo'qmi?

Yorqin (Zo'rg'a): Shamning bittasini o'chirib, bittasini tokchaga olib qo'ysinlar!

Bek: Innaykin-chi?

Yorqin (Zo'rg'a qaltirab): Innaykin... Bilganlari!.. (Bek turib shamning bittasini o'chiradir, bittasini tokchaga-bir burchakka olib qo'yadir; supacha qorong'ilikda qoladir. Bu orada Yorqin pichoqni olib yengiga joylaydir. Bek yana qichqirib kela boshlagach, o'rnidan irg'ib turib qochadir. Bek quvlaydir. Uzoq kuvlashadirlar. Bek kutirgan tuyaday bo'kirib, kuchog'ini ochib, hirs bilan quvlaydir. Yorqin, bir burchakka borib qisiladir. Bek, berigi burchakdan quchog'ini keng ochib, yugurib borayotganida Yorqin ham quchoq ochib yugurib keladir-da, pichoqni qattiq zarb bilan Bekning ko'kragiga qadaydir... Bek bir-ikki martaba yovvoyi tovush chiqarganidan keyin "gurs" yetib yiqiladir. Yorqin pichoqni sug'urib tashlaydir, ranggi o'chgan, oppoq oqargan. Bir oz qo'rqib qarab turgandan keyin o'likning qo'ynida bir qog'oz ko'rib qoladir-da, darrov engashib oladir.) Bu qanday qog'oz. (Boshini o'qib ko'rib.) Otamga! (Yugurib borib ikkala shamni ham yoqadir. Hansirab turib o'qiydir.) Bu nima? Bu qanday gap? Sira tushunmay qoldim? (O'ylab ketadir.) Mana buning qilgan hiylalaridan biri bo'lmasin? Otamni aldash, meni osongina xotin qilib olish uchun qurilgan tuzog'i bo'lmasin? (O'ylab.) Ha... O'zi ham kecha maqtanib turib edi... Shu xil hiylalar Po'latning boshiga yetarmi ekan? (O'ylab turib birdan o'rnidan turib ketadir.) Agar boshiga yetgan bo'lsa-chi!.. Yo'q! Yo'q!.. Muning oldini... Gap yana Kalda. Kal chinakam odam bo'lsa bu ishni eplaydir. (O'ylab, birdan sevinib ketib.) Po'latni ilintirish uchun qurilgan tuzoq bilan yovlarini ilintirsak-chi? (O'zi kuladir. Birdan qarsak chaladir.) Kal, Kal!.. (Eshikdan Kal kiradir.) Polvonni ham chaqir!..

Kal Polvonni chaqiradir.

Yigirma Birinchi Majlis

Yorqin, Kal, Polvon

Kal (Kirib): Bu nimasi, Oyimposhsha! (Orqasiga tisariladir.)

Polvon (Kirib): Ha, ish saranjom bo'libdir-ku! (Sira qo'rqmasdan o'likni tomosha qiladir.) Shunday azamat kishi-ya... (Yorqin o'ylanadir.) Kal menga qara, haligi mendan olgan pichoq qani?

Kal (Garang): Qaysi?

Polvon: E... Haligina dandonsoplik pichoq'imni olmadingmi?

Yorqin (Uyg'onganday bo'lib): Qanday pichoq? Dandonsoplik dedingmi? Bekning boshini yegan pichoqdir? Men irg'itib yuborgan edim, qara!..

Polvon (Qarab topib oladir): Qip-qizil qon bo'lib yotadir. (Olib arta boshlaydir.)

Yorqin: Kal! (Kal jim.) Hoy, imonsiz, qo'rqq Kal, menga qara! Bo'ronboylar nima bo'lgan?

Kal (Zorg'a): Bo'ronboylar tayyor...

Yorqin: Sirdan ogohmi?

Kal: Ogoh...

Yorqin: Bo'lmasa, boshqalarini qo'yib turib eng kattasini-Bo'ronboyni chaqirib kel, bor! (Kal indamasdan, sekin chiqadir.)

Yigirma Ikkinchi Majlis

Yorqin, Polvon

Yorqin (Sekin yurib qilichning yoniga boradir. Ko'zi qilichga tushgach to'xtaydir): Polvon, beri kel! To'nkak bo'lib yot! Pastroq (Ustiga chiqadir.) Sal ko'taril! Tag'in ham ozroq! Ha, bo'ldi! (Qilichni olib irg'ib tushadir.) Qulluq, senga Polvon! Xizmatlaringni aslo esimdan chiqarmayman. (Polvon Yorqinga yaqinlashadir.)

Ko'zlari hirslanib-yonib ketadir. Yorqin sezib qolib g'alati bir kulish bila kuladir, so'zni burib.) Po'lat botirni taniysanmi?

Polvon: Taniyman.

Yorqin (Qilichni ko'rsatib): Mana shunday toza qilichlar mana bu Bekka o'xshagan zolimlarga emas, o'sha Po'lat botirga o'xshagan insofli, haq yo'lida tortishib yotgan azamatlarga kelishadir. Bu zolimlarga sening haligi pichog'ing ham uvol, xayf!... Lekin sening u pichog'ing tabarruk pichoq!.. U noinsof bir bekni o'ldirdi-yu, lekin meni, Kalni, seni, hammadan kerakligi bechora Xolani o'limdan qutqazdi!

Polvon (Birdan ranggi o'chib): Xolani? Qaysi xolani?

Yorqin: U... Ichkarida oshxonada yotib turatrgan bir mushtipar kampir bor-ku? (Polvon jim, ranggi qattig' oqargan, pichog'i qo'lidan tushadir. Yorqin unga qaraydir.) Yo... Yo... Bechora kampirni ham saranjom qildinglarmi? Nimaga ranging o'chdi? Polvon!..

Polvon (Zorg'a): U kampir... Mening onam!!

Yorqin (Larzaga kelib): Sening onang!!

Ikkalasi ham jim.

Parda tushadir.

Beshinchi Parda

Bu parda o'n uch majlisdan iboratdir

ARALASHADILAR

(kirish tartibi bilan)

Chol: Dilkash, nuroniy chehrali bir chol, 60 larda.

Qorovul yigit: Qo'shindagi yosh yigitlardan biri, 30 larda.

I va II yigitlar: Bular ham shunday.

Po'lat: Bir oz o'zgargan, urush qiyofatida.

I va II chopar yigitlar: Yuqoridagilar kabi.

O'lmas botir: Juda o'z o'zgargan, faqat iztirob asari bor.

Kal: O'sha Kal, bu joyda juda jiddiy.

Po'latning Qarorgahi

Tog' yonbag'riga tikilgan chodir, keng, uy kabi. Ziynat yo'q. Yolg'iz devorlariga qilichlar, qalqonlar ilingan. To'rida toshdan bir kishilik supacha. Ustiga bitta po'stak yopilgan. Uning yonlariga to'ngaklardan supachalar qilingan, ularning ustlarida gilamlar.

Chol yolg'iz, bir chekkada o'ltirib xayol suradir. Bir ozdan so'ng o'zicha so'zlamakka boshlaydir.

Birinchi Majlis

Chol yolg'iz

Chol (O'zicha): Bu ishlarning oxiri nima bilan saranjom toparkan? Bu bog'bondan chiqqan botirimiz hech bir kuchga bo'yin egmak istamaydi. Bilmayman, uning ko'nglida xonga qarshi tog'-tog' adovat bormi? (Jim.) Insof qilinmaydir; eng aqlli, donishmand odamlar ham insofini qo'lidan berganlar. O'lmas botirday donishmand, zyrak odam bormi? U ham bo'lmas xonning etagiga yopishib olib, bukun, butun el-yurt "dod" deb turgan jonni qutqazmoq uchun tortishib yotadir. Tavba, zamonamizning donishmandlari zolimlarning duogo'yi bo'ldilar. Afsus, afsus! (Jim.) Lekin, xonlik bizning bog'bondan chiqqan Botirimizdan boshqaga kelishmaydir. Boshda 13-14 kishi bilan ish boshlab, mana 3 oyning haddida necha ming kishilik xon ko'shini bilan savashaturgan bir kuchga ega bo'ldi. Hamma qiliqlaridan ko'rinadirkim, munda mahzi adolatdan boshqa narsa yo'q. Shunday odamning qo'li yuqori bo'lmasdan, agar bir qonxo'r, zolimning qo'li yuqori bo'lsa... Falak tugil har kimdan

qaytib ketaman! (Jim.) Bu kunlar ishni uzil-kesil qilaturgan kunlar. Hozir Po'lat botir bilan O'lmas botir o'zlari maydonga tushkanlar. Bu kun yo erta bu kurash bartaraf bo'ladir. (Jim.) Shu choqqacha maydondan birorta odam kelmadi, bilmadik, nima xol bo'ldi ekan? Kech ham yaqinlashib keladir, bu kun ham bartaraf bo'lmay, ertaga qolarmikan? Qani, yigitlar so'ray-chi, nimalar eshitdi ekan. (Chaqiradir.) Hoy yigitlar! Yigit! ("Hov" degan tovush eshitalidir.) Buyoqqa kir!

Eshikdan Qorovul yigit kiradi.

Ikkinchi Majlis

Chol, Qorovul yigit

Qorovul: Ha, ota zerikib qoldingizmi?

Chol: O'g'lim, maydondan hech bir xabar yo'qmi?

Qorovul: Yo'q, ota, hali-hozir hech bir xabar yo'q. Hech kim kelmay yetibdir. Ba'zida qattiq-qattiq qiyqirgan tovushlar sal-pal eshilib qoladir. Yov yigitlari balandga tirmashib qoldi, shekilli. (O'ltiradir.)

Chol: Unday bo'lsa bukun bartaraf bo'lib ketarmikan, o'g'lim?

Qorovul: Na bilay. Kech yaqinlashib qoldi, bukun ham qolaturganga o'xshaydir. Lekin ota, yov yigitlari o'ngurga yetib qolgan emishlar. O'ngurga chiqib olsalar, ishimiz yomon emasmi?

Chol: Yo'q, bolam, o'ngurga chiqish juda qiyin. Agar bu yoqdan biz urib berib tursak, yovni o'ngurga yaqin yo'latmaymiz! (Bir oz jim.) Oh, bizning Po'lat botir yengib ketsaydi, o'g'lim, shu mamlakat ko'z yoshi to'kishdan bir oz to'xtar edi.

Qorovul: Hamma yurt Po'lat botirning tarafida-ku, shunday bo'lsa ham O'lmas botirning oshig'i olchi kelayotibdir, deydilar. Bilmadik, haq ham shunday xor bo'larmi ekan?

Chol: Haq-ku, hech vaqtda xor bo'lmaydi-ya, bir kun yana yuzaga chiqadi-ya. Lekin, bolam, Po'lat botirning uzugi yo'qolganidan beri ko'nglim qora, o'sha yo'qolishdan folibad qilaman.

Qorovul: Ha, aytkancha-ya: O'sha uzikni kim oldi ekan?

Chol: Mendan ilgari botirimizning yonida xizmat qilib yurgan masxaraboz bir Kal bor edi-ku? O'sha olib ketgan. Undan boshqa odam eplab ololmaydir.

Qorovul: Rosti ham, uzuk bilan birga o'sha Kalning o'zi ham yo'qolib ketdi-a?

Chol: Ha, barakalla, bolam, Kalda gap ko'p edi. (Jim.) Mana men o'sha uzukning yo'qolishini folibad qilaman, o'g'lim. U uzukda gap ko'p edi, tabarruk uzuk edi, bilasanmi o'g'lim, u uzukni bizning Po'lat botirimizga kim bergan?

Qorovul: Yo'q, ota, bilmayman.

Chol (Sekin jilmaylib): U uzukni Po'lat botirga O'lmas botirning qizi bergan...

Qorovul: Ha, ha, o'sha qiz bizning botirni yaxshi ko'rar ekan, deb men ham eshitgan edim.

Chol: Ha, barakalla. Po'lat botirimiz ilgari o'sha O'lmas botirning bog'boni edi-da. Xonning zulmiga chidayolmay, innaykin o'sha O'lmas botirning yomonliklariga toqat qilolmay, allaqanday bir dardi qo'zg'alib, mana bukun tog'larga chiqib o'ttiribdir. Chiroylik, ozoda, so'lim bog'larni tashlab, mana, bu sart toshli tog'larda yarim och, yarim to'q yuribdir.

Qorovul: Rost ota, rost. Bor bo'lsun, bizning botirimiz, lekin!

Chol: Bu kun "O'lmas botir qo'shin boshlab urushgali chiqar emish" degan ovoza bo'lib qoldi; unda biz pastda-soyning bo'yida edik. O'sha ovoza botirimizning qulog'iga ham chalingan ekan, ilgari menga o'sha ovozani aytib berdi, innaykin kulib turib "O'lmas botirning eng tabarruk uzugi mening qo'limda; agar zolimlarning tarafini olib menga qarshi tig' ko'tarsa, boshini ham uzukka qo'shib qo'ya qolaman" dedi. Ana shuni o'ylab turib uzukning yo'qolganidan folibad qilaman. (Tashqarida sharpa, Qorovul yugurib chiqadir.) Kim keldi ekan? Maydondan xabar keldi, shekilli.

Chol ham chiqadir. Tashqaridan gaplashgan tovushlar eshitaladir. Bir yo'g'on tovush: "E... ish bo'lmay qoldi, Po'lat botir uch joydan yarador bo'lib yiqildi, hozir olib kelayotibdirlar" deydir.

So'zlasha-so'zlasha Chol bilan yana ikkita yigit kiradilar.

Uchinchi Majlis

Chol, I va II ichi yigitlar

Chol: Po'lat botir yarador bo'lib qatordan chiqqan esa, endi nima bo'ladir, bolam?

I yigit: O'zi yarador bo'lib yiqildi-yu, lekin, darrov Yo'lchibekni chaqirib olib o'rniga qo'ydi: "Mahkam bo'lasan, bo'shshaysan, bugun chidab bersang, ertaga yov bo'shshadir" dedi.

Chol: Bilmadim. Bolam, foydasi bo'larmikan?

II yigit: Yo'lchibek ham Po'lat botirdan qolishmaydir-ku, lekin, yigitlarning mazasi qolmadi. Ayniqsa, o'ngurdagi yigitlar juda yomon charchadilar.

Chol: Bu gapni gapirma, bolam, agar bu gaping rost bo'lsa yurtning yana sho'ri quridi. (Tashqarida sharpa, g'ovur-guvur, "Yo'l ber! Qoch! Sekin-sekin!" degan tovushlar.)

I yigit: Botirni olib keldilar, shekilli. (Yugurib chiqadir, orqasidan 2 yigit chiqadir, chol qolib Po'latning joylarini tuzatadir. Po'lat, ikki yigit, ularning bo'yinlariga qo'lini tashlagan. Kiradir. Sekingina joyiga o'tqazib, bir necha bolishga yonboshlatib qo'yadirlar. Uning yaralari bog'langan, o'zi garang-karaxtdir. Chodir yigitlar bilan to'ladir.)

To'rtinchi Majlis

Chol, Po'lat, yigitlar

Po'lat (Bir ozdan so'ng boshini ko'tarib sekingina ko'zini ochadir): Muncha kishi bu yerda nima qilib turibsizlar? Bir menga, jindek yaraga shuncha odammi? Boringlar,

boringlar, maydonga kiringlar! Yovni engmasdan kelsanglar, men sizdan rozi bo'lmayman?

Hamma bir-bir chiqadir.

Beshinchi Majlis

Po'lat, Chol

(Chol ham devordan bir qilich olib chiqa boshlaydir.)

Po'lat: Ha, ota, siz qayerga ketayotibsiz?

Chol: Bolam, urush maydoniga. (Kulib.) Yovni, xudo xohlasa, mana men yengib kelaman!

Po'lat: Himmatingizga balli, ota, lekin, mening yonimda qolganinigiz yaxshi, siz bilan gaplashaturgan gaplarim bor. (Chol indamasdan qilich-qalqonni joyiga qo'yadir.) O'lturing!

Chol (Yaqin kelib): O'g'lim, yarangni o'zim dori-darmon qilib, yaxshilab qayta boshdan bog'lab qo'yaymi?

Po'lat: Yo'q ota, o'lturing. Yara degan narsa hech gap emas, tezdin tuzalib ketadir. Birdan uch yerimga qilich tegmaganda, qatordan chiqmas edim. (Chol yaqiniga o'ltiradir.)

Chol: Bir qilich o'ng qo'lingga tegibdir, bolam. (Bir oz jim.) Chap qo'ling bilan qilich chopa olmaysanmi?

Po'lat: Yo'q ota, bizning ponsotlarimiz orasida ham chap qo'l bilan qilich chopaturlarini yo'q. Yigitlarimiz orasida ham ikkitagina bor.

Chol: O'lmas botir chap qo'lida chopalar ekanmikan?

Po'lat: O'lmas botir demang, O'lmas deng: O'lmas ham demang, qonxo'r deng, qonxo'r! (Bir oz jim.) U chap qo'lida ham chopadir... Hatto... Uning qizi ham chap qo'lida chopar edi... (Yuzida uzoq bir hayol seziladir.)

Chol: Aytqan-cha, o'sha qiz qayerda ekan hozir?

Po'lat (Uzoq jim, so'ngra): Ota, bir sir bor edi, sizga aytmasam bo'lmaydir, bir haftadan beri berkitib keldim, endi berkitishga imkon qolmadi.

Chol: O'g'lim, mendan hech qanday siringni berkitma. Men sening uchun kerak bo'lsa, jonimni berishga tayyorman.

Po'lat: Qulluq, ota, qulluq. (Og'ir dam olib.) O'sha qiz bilan mening o'rtamdagi gaplarni eshitganmisiz?

Chol: Ha, bir oz eshitkanman, bilaman.

Po'lat: O'sha qizning otidan bir xat oldim.

Chol: Xat? Qiziq, qanday xat?

Po'lat: Xatda: "Mening boshimga yomon kunlar tushdi, xudo xohlasa, tez fursatda qutilib sening yoningga boraman. Iloji bo'lsa, yigitlarning qatorida bir yigit bo'lib urushga kiraman" debdir.

Chol: O'g'lim, yomon odamlar yana tag'in birorta sho'rni sening boshingga ag'darish uchun qilmaydilar mi ekan? Ehtiyot bo'l, o'g'lim.

Po'lat: Bilmadim, ota, bilmadim, men bu yerda, otasi ham bu yerda bo'lgandan keyin u qiz qanday qilib mening yonimga kela olar ekan?

Chol: Uzuging yo'qolganidan, o'g'lim, men folibad qilib qoldim. Ishqilib, ehtiyot bo'l.

Po'lat: Ota, xotin kishi aralashgan ishda folibadlar ko'p vaqt to'g'ri keladir. Lekin, men xotin kishidan ko'lankaga o'xshab hammavaqt qochib yuraman-ku?

Chol: Xotin kishi qochganni battar quvalaydir, bolam. Sen ko'lankaga o'xshab qochsang, u oftobga o'xshab quvlaydir. Ishqilib, seni tangri asrasin, bolam.

Po'lat (Og'ir): Ota, folibadingiz to'g'ri. Yov yigitlari o'ngurga yetib qoldilar. Bizning o'ngurdagi yigitlarimiz juda yomon charchagan. Endi, biz yutqizamiz, shekilli... (Jim.) Yarash so'rab O'lmasga elchi yuborsakmi deyman? Hozir yarashsak,

hech bo'lmaganda, yigitlarimizning jonlarini saqlash qolish sharti bilan yarashib olar edik. Ular o'ngurga chiqsalar biz tamom bo'lamiz!

Uzoq jim. Tashqarida sharpa, g'ovur-g'uvur, bir ozdan so'ng hansirab-hovliqib, bir yigit kiradir.

Oltinchi Majlis

Po'lat, Chol, Bir chopar yigit

I chopar (Hansirab so'zlaydir, Qorovul yigit chodirning eshigi yoniga kelib tinglab turadir): Botirim, yov yigitlari o'ngurga chiqishib qolishdi. Yo'lchibek berigi tarafdagi yigitlardan birmunchasini o'ngurga ko'chirdi, hozir o'ngurga juda yomon qattiq chopish bo'layotibdir, Yo'lchibekning o'zi ham o'ngurda.

Po'lat (Uzoq o'ylagach): Katta-katta toshlarni ag'darib soy bo'yi yo'lini butkul berkitib tashlanglar va u yerdagi yigitlarning hammasini o'ngurga jildiringlar. Bir ish qilib yovni o'ngurdan haydab tushirish kerak. Bir nechta kishi balandga chiqib o'ngurga tosh yumalatsin, o'zimizning yigitlar qo'shilib nobud bo'lsa ham mayli... Ishqilib yovni o'ngurdan pastga haydash kerak. Shunday qilsak yovning ancha shashti qaytadir. Ungacha biz buyoqdan to'g'rilaymiz... Boshqa iloji yo'q! Bor! Tez borib Yo'lchibekka ayt! (G'ijinib.) Agar qo'lim yarador bo'lmasa o'zim borar edim!

Chopar chiqadir.

Yettinchi Majlis

Po'lat, Chol

Po'lat (Og'ir): Bo'lmaydir, otajon, bo'lmaydir. Har nima qilganimizda ham bo'lmaydir. O'ngurni saqlash yov pastda vaqtida mumkin edi, endi yov yigitlari o'ngurga chiqib solishayotgan bo'lsa, uni saqlab bo'lmaydir. (O'ylab ketib.) Yana yuztagina yangi charchamagan yigitim bo'lsaydi, yovni o'ngurdan surib tushirib, yo'llarga tosh yumalatdirib yuborar edim. Shunday qilsak yov charchaguncha o'zimiz ham turish bera olar edik. Yovning charchashiga ham ko'p qolmagan edi...

Chol: Noumid bo'lma, bolam. Haligi aytganlaringni qilsalar ish yana jonlanib ketar.

Po'lat (Og'ir): Yo'q, ota, ish qo'ldan ketgan. Kechgacha qatorimizning o'zi ham buzilg'usidir. Yigitlarimiz bitta-yarimta qocha boshladilar. Ular ham ishning xunuk borishini sezib qoldilar, shekilli. Yo'lchibekka o'xshagan eslik, botir, o'lsa ham maydonda mard ketaturgan yigitlarimiz kam. O'lmas tomonda bo'lsa unday yigitlar bitta ham yo'q... Hammasi O'lmasning haybatidan qo'rqib urushadir. Bo'lmasa, u qonxo'r o'sha yigitlarning bittasiga bo'lsun kulib muomala qilgan deysizmi? Yo'q, yo'q, hammavaqt g'azabu qahr... Bizda, xudoga shukur, birmuncha mard yigitlar bor. Shunday bo'lsa ham biz yutqizamiz... (Og'ir dam olib.) Biz charchadik. Endi yigitlarimiz chiday olmaydirlar. Haligi qochishlari ham zerikkanlaridan. Men ishning xunukligini yarador bo'lmasdan burun bilgan edim. Yo'lchibekni ish boshiga qo'yib yigitlarni qiziqtirganimning sababi, shu yarash taklif qilingan vaqtda dushmanni ba'zi bir shartlarni qo'yib turib yarashmakdan boshqa chora yo'q!

Chol (Og'ir dam olib): Bolam, bu qanday gap? Men o'zimga folibad qilib yurgan bo'lsam-da, yengishdan sira umid uzmagam edim... Axir, biz haq edik.

Po'lat (Og'ir, zaharli jilmayib): Shunday ekan-a, ota, haq ham joyi kelganda, shunaqa yengilib berar ekan... (Qat'iy.) Hozir ikki tarfli bo'lish mumkin emas, ishni qizig'ida bir taraf qilish kerak.

Chol: Yana o'zing bilasan, bolam. Men sendan ajralmayman. (Bir oz jim.) Xo'sh, endi nima qilmoqchi bo'lasan? (Po'lat jim, Po'latga qaraydir!)

Chol: Endi nima qilmoqchi bo'lasan, dedim.

Po'lat (Uyda): Endimi? Men ham shuni o'ylab turibman. (Uzoq jim. So'ngra birdan) Ota, men bir ish qilib maydonga borayin, uyoq-buyoqqa ot chopib yigitlarni qiziqtirib turayin. Siz yigitlardan ikkitasini olib elchilikka boring!

Chol: Voy, bolam-e.. kelib-kelib yovning yoniga omon tilashga boramanmi?..

Po'lat (Qat'iy): Boshqa iloji yo'q. Hozir borsangiz yengilgan bo'lib bo'rmaysiz, albatta, ba'zi bir shartlarni qo'yamiz. Qabul qilib yarasha-yarashdi, bo'lmasa bitta

qolgunimizcha urushib, mardlarcha o'lamiz-da! Shartlarimizga unasa, yigitlarimizning jonlarini salomat saqlab qolar edik, hammadan ham ularning ota-ona, qavm-qarindoshlarini, bizning o'z boshimiz mayli, keta bersin... Shartlarimizni, innaykin, boshqa gapira turgan gaplarni yo'lda aytib beraman. Mening otim shu yerdami?

Chol: Shu yerda bo'lsa kerak. Xabar olaymi? (Chiqadir, tez qaytib kirib.) Shu yerda ekan.

Po'lat: Turaylik bo'lmasam. (O'rnidan turadir, chol yo'lamakchi bo'ladir.) Qo'ying, ota, o'zim baquvvatman. (Chiqa boshlaydirlar, tashqarida yigitning tovushi: "Oq bayroq! Kim u, g'or tomondan oq bayroq ko'tarib kelayotganlar?" Bular joylarida to'xtab qoladirlar. Yigit so'zlaydir: "U... Buyoqdan bir yigit chopib kelayotibdir. Hoyov! Hoy!.." Bular bir-birlariga qaraydirlar.)

Po'lat: Ota nima gap? "Oq bayroq" deydirmi? Nima balo. Biznikilar o'zlaricha oq bayroq ko'tarib yuborgan bo'lsalar-a?

Chol: Yo'q, bolam, biznikilar sening buyrug'ingdan chiqmaydirlar.

Tashqarida yigitning tovushi: "Urush ham to'xtaydimi, deyman? Shovqin-suron eshitilmay qoldi.
Hoy yigit, tez kel! Chop!!

Po'lat: Yigit kim ekan? Bir balo bo'lganga o'xshaydir...

Chol: Bolam, yigit kelguncha o'ltirib tur. Bo'lmasa toliqib qolasan. Yigit kelsin, ahvolni bilaylik, shunga qarab ish qilarsan. (Sekin borib joylariga o'ltiradirlar.)

Po'lat: Ko'nglim allaqanday og'ir voqealarni seza boshladi. (Birdan.) Yo'q, ota, biz qo'limizdan kelganni qildik. Agar yenga olmasak ham bizni hech kim ayblay olmaydir. Hali ham uch-to'rt oydan beri savashamiz! Hech bo'lmaganda nomimiz qoladir-ku! Bizdan keyingilar jabru zulmga qarshi mana shunday bosh ko'tarib chiqishning mumkinligini bizdan o'rganib qolsalar, shu ham biz uchun katta gap!

Tashqarida yigitning tovushi

"Kimsan, hoy yigit? Chop! Tez bo'!" Yigit ham tezroq kela qolmadi...

Jim. Tashqarida ot yurgan tovushlar, oyoq tovushlari: Boyagi yigitning tovushi “Choparmisan? Bor, kir! Orqangdagi oq bayroq ko’targan otliqlar kim? Nimaga javob bermaysan? Hoy!!! II chopar hansirab, hovliqib kiradi. Orqasidan dumma-dum Qorovul yigit. U, eshik oldida to’xtab tinglaydir.

Sakkizinchi Majlis

Po’lat, Chol, II chopar

II chopar (Hansirab): Botir!

Po’lat (Og’ir): Hovliqma! Nima gap?

II chopar (Bo’g’iqroq hansirab): Yov yigitlari bilan o’ngurda juda qattiq urush bo’layotgan edi, yov tomon birdan har yerda oq bayroq ko’tarib yubordi, ular, har joyda barobar urushdan to’xtadilar. Biz ham to’xtadik. Hozir har kim turgan joyida turib qoldi.

Po’lat: Siz oq bayroq ko’tarmadingizmi?

II chopar: Yo’q. Biz ko’targanimiz yo’q. Yo’lchibek aytdiki, “Yov urushdan to’xtasa, biz ham to’xtab dam olaylik. Lekin, bayroqni Botirdan beruxsat ko’tarmaylik!” dedi.

Po’lat: Barakalla, juda yaxshi qilibdir. Tez borib ayt: Hali bayroq ko’tarmay tursinlar. Kerak bo’lsa, o’zim buyuraman. (Cholga.) Yo’lchibekning ancha esi bor. Lekin, qo’li yuqori bo’lib turgan vaqtida.. (Birdan II choparga) Nimaga qarab turibsan? Bor, tez!

II chopar (Sekin): Boshqa gap-molingiz yo’qmi ekan deb edim...(Chiqib boshlaydir.)

Po’lat: To’xta, menga qara! Sening orqangdan kelayotgan oq bayroqlilar kimlar?

II chopar: Men ko’rmadim.

Po’lat: Ko’rmadim? (Chaqiradi.) Yigit! (Eshik oldida tinglab turgan Qorovul yigit kiradir.) Boya nima deb turgan eding, oq bayroq ko’targanlar dedingmi?

Qorovul: Ha, boya oq bayroq ko'targan otiqlar yiroqda ko'ringan edilar, endi hozir ular ham yaqinlashib qoldilar.

Po'lat (II choparga): O'shalarni sen ko'rmadingmi?

II chopar: Yo'q, men ko'rmadim.

Qorovul: Botirim, bu bilmasa bilmayturgandir. Ular mana bu o'ng tomondan-g'orning tagidagi yo'l bilan kelishib yotadirlar. Bu bo'lsa mana buyoqdan, o'zimizning katta yo'ldan keldi.

Po'lat (O'yda): Ha... Shunday degin. (Bir oz jim. Birdan.) Bor, ishingga bor! (II choparga.) Tez bo'l, sen boyagi gaplarni Yo'lchibekka yetkaz! (Ikkalasi chiqadirlar.)

To'qqizinchi Majlis

Po'lat, Chol

Po'lat (O'yda): Ota, hali men nima deb turib edim? Gapim chala qoldi. (Chol jim, bir oz o'ylagach.) Ha... Men demakchi edimki, qo'li yuqori kelib turgan vaqtda yovning birdan bu xilda oq bayroq ko'tarishi nimaga alomat bo'lar ekan?

Chol: Bir hiyla-nayrang bo'lmasin deyman, bolam.

Po'lat (Kulimsirab): Qo'li yuqori kelgan tomon hech vaqtda hiyla qilmaydir, balki, kuchiga ishonadir. Hozir, hiylani biz qilsak bo'lar edi. Undan keyin: O'lmas degan narsa aslo munday joyda hiyla ishlataturgan odam emas, u o'z kuchiga juda ortiqcha ishongan kishidir.

Chol: Bo'lmasa bu ish nimaga ishorat bo'ldi?

Po'lat: Men ham shunga hayronman. Har nima bo'lsa ham bizga ancha foydasi bor: Nimaga desangiz, bizning yigitlarimiz bir oz dam oladirlar. (O'ylab ketadir, so'ngra sekin.) Yo-biz tomonda, yo-ular tomonda bir gap bo'ldi, shekilli.

Chol: Biz tomonda bo'lsa, biz bilmas edikmi?

Po'lat: Biz tomonda o'zimiz bilmayturgan narsalar bo'lsa ham mumkin. Lekin, biz bilmagan narsani, ehtimol, yovimiz bilaturgandir. (Bir oz jim.) Nima bo'lsa hamki, agar shu ish bo'lmasa, oq bayroqni yo biz ko'tarar edik, yo yer bilan yakson bo'lar edik. Hozir harna yengilmagan bo'lib to'xtadik. (Jim. Uzoq jimlikdan so'ng tashqarida yigitning tovushi.) Hoy otliqlar, kimsan? Shoshma! O'ringdan qimirlama! O'zim boraman!

Yiroqdan gaplashgan tovushlar eshitiladir. So'ngra ot yurgan tovushlar, oyoq tovushlari, gap, bir ozdan so'ng Qorovul yigit shoshilib kiradir.

O'ninchi Majlis

Po'lat, Chol, Qorovul

Qorovul (Kirib): Siz bilan ko'rishmakchi bo'lib O'lmas botir kelibdir.

Po'lat (Hayron): O'lmas botir? O'zimi? Bilib aytasanmi?

Qorovul: Orqasida bitta yigiti ham bor. U yigit oq bayroq ko'tarib keldi. Bizning yigitlardan ikkitasi boshlab kelibdir.

Po'lat (O'ylab): O'lmas o'zining kuchini bir ko'rsatib olib, innaykin yarashmakchi bo'ldimi ekan? Haligi qattiq turish bilan bu oq bayroq ko'tarish o'rtasida bir aloqa bor. Lekin elchi yubormasdan o'zi kelgani nima? (Bir oz jim.) Xayr, bor, "Marhamat qiling!" degil. Ota, joylarni tuzatibroq qo'ying! (Yigit chiqar, chol joylarni o'nglaydir.) O'zingiz ham shu yerda-bir chekada o'lturing. (Chol bir chekada o'ltiradir. Eshikdan O'lmas botir yolg'iz kirib keladir. Po'lat bir-ikki qadam bosib borib ko'rishadir-da, o'z joyiga uni o'tqazib o'zi yaqiniga o'lturadir. Jim.)

O'n Birinchi Majlis

Po'lat, Chol, O'lmas botir

Po'lat: Xush kelibdilar.

Botir (Og'ir): Xushvaqt bo'li! (Yana jim.)

Po'lat: Nima xizmatlari bo'lsa?

Botir (Og'ir): Urush to'xtadi: Qo'lim yuqori bo'lsa ham oq bayroqni men avval ko'tardim. Shuning sababi to'g'risida sen bilan gaplashmakchi bo'laman.

Po'lat: Marhamat qilsinlar, jon qulog'i sizda!

Botir: Men, mahramimni ham olib kelib edim, uni tashqarida qoldirdim. Sen bilan yolg'iz gaplashmakchi edim.

Po'lat: Bu kishi mening juda yaqin mahramim, balki otam o'rnidagi kishi. Agar bemalol bo'lsa, sizning mahramingizni ham chaqirsak.

Botir: Po'lat, hozir sen bilan bizga dunyoda hech bir mahram, do'st, ota-ona demasdan, yolg'iz gaplashaturgan vaqt kelib qoldi.

Po'lat (Darhol): Ota, siz chiqib turing! (Chol chiqa boshlaydir. Orqasidan.) Tashqaridagilarni ham chodirdan narigaroq olib borib turing! (Chol chiqadir. Botirga.) Endi ikkovimizdan boshqa hech kim yo'q. Marhamat qilg'aylar.

O'n Ikkinchi Majlis

Po'lat, O'lmas botir

Botir: Men sening mardligingni bilganim uchun sen bilan maydonda uchrashganimga juda xursand edim. Shu uchun urushda bir martaba ham hiyla ishlatmadim, hammavaqt senga hurmat bilan urush qildim.

Po'lat: Siz yurtga-elga qarshi xon tomonidan bir hovuch zolimlar tomonidan urushib yotganingiz uchun sizga juda qattiq g'azabim bor. Innaykin: O'sha xonning nohaqligini o'zingiz bila turib, bizning haqligimizga tushunib turib bizga qarshi tig' ko'tarasiz, bu yana badtar g'azabni keltiradir. Shunday bo'lsa ham, sizday ulug' botir bilan mardlar maydonida sinashib qolishganim uchun men ham ko'p xursand edim.

Botir: Lekin mard degan hammavaqt mard bo'lishi kerak. Innaykin: Har narsada mard bo'lishi kerak. Sen, menga kuching yetmasligini bilganingdan keyin mardlarcha o'lib ketmasdan, yo-tuzukroq bir shart qo'yib yarashmasdan, nomardlik yo'liga kirding.

Po'lat: Nomardlik yo'liga kirdim? Xosh, qanday qilib?

Botir (Juda jiddiy): Po'lat, bilib turib bilmaslikka solishing bu yana katta nomardlik. Shu nomardlik bilan yutmoqchi bo'lsang, xato qilasan: Men yana urush boshlayman, lekin, bu safar seni juda yomon qilaman. Shunday keyin sen bilan nomardlarcha urushaman. U holda senga, yigitlaringga, ularning qavm-qarindosh, bola-chaqalariga, qishloq ellariga zarra marhamat yo'q! Bildingmi? Shuncha behuda qon to'kilib, qancha xonadonlarning yer bilan yakson bolishiga sening birgina nomardliging sabab bo'ladir.

Po'lat (Hayron): Nima demakchisiz, botir?

Botir (Biz oz yumsharib): Agarda shu nomardligingni hali hech kim bilmagan vaqtda bir ish qilib yuvib yuborsang, mening behaddu poyon g'azablarimni bossang... O'zingga, yigitlaringga-hammangga omon berib, mardlarcha bir yarash qilaman. Bo'lmasa dunyo qonga botadir, qonga! Bildingmi? (Yumshoq.) Lekin, Po'lat, men seni yaxshi bilaman: Senga nomardlik qo'l kelmaydir, yarashmaydir.

Po'lat: Men hech bir nomardlik qilmadim. Qilmayman ham. Siz, qaysi bir ishimni nomardlik deysiz? Ayting, axir!

Botir (Ko'ziga qarab olib): Yorqin qayerda?

Po'lat: Qizingiz Yorqinmi?

Botir: Ha, o'sha baxtiqaro qizim Yorqin.

Po'lat: Men qanday bilayin uni?

Botir: U ishing bir nomardlik edi, mana bu tonishing ikkinchi nomardlik bo'ldi. Po'lat, chinakam shuncha nomardmisan?

Po'lat: Nomard degan so'zni eshitganimdan ko'ra o'lganim ming daraja ortiq. Mening ham g'azabim qaynay boshladi. Ayting, botir, men nima nomardlik qilibman?

Botir: Rost ayt, mardlarcha gapir. Yorqinni nima qilding?

Po'lat: Hech narsa qilmadim va qilmoqchi ham emasman!

Botir: Agar qilgan ishingni guvoh bilan yuzingga chaplasam nima qilasan?

Po'lat: Guvoh yo'qki, chaplasangiz?

Botir (Yonidan bir xat olib Po'latga irg'itadir): Mana guvoh, nomard bachcha, mana guvoh?

Po'lat (Xatni tezgina olib): Men xat o'qishni bilmayman, ruxsat bering, mirzamni chaqiray. Yo-o'zingiz o'qib berasizmi?

Botir: Bu sirni sen-mendan boshqa hech kim bilmasligi kerak. Ishonsang men o'qib beraman. Shuni bilgilkim, bu to'g'rida na senga va na menga qilcha hiyla ham to'g'ri kelmaydir; bu ish-mening baxtiqora qizimning nomusi to'g'risidagi ish-a? Bilib qo'y.

Po'lat: Men sizga ishonaman. O'qing, tezroq shu tuhmatdan qutqaring!

Botir (O'qiydir): "G'alaba va muzaffariyat qo'shinining sardori ulug' botirimiz O'lmas botirga salomdan so'ng andog' ma'lum bo'lsunkim, g'ismat xaramida parvarish topgan qizingiz Oyimposhshani o'zlarining jang maydonida bo'lganlarida fursat topib badkirdor dushmanlari va yalangoyoq-besarupolar sardori Po'lat o'g'ri odam yuborib, bir kechada o'g'irratib ketibdir. Albatta janoblarini jang maydonida azmlaridan qaytarmoq va o'zining shaytoni nafsig a fido qilmoq uchun bo'lsa kerak. Bu sirdan yolg'iz men ogoh bo'ldim va yolg'iz janoblariga ma'lum qildim. Kamina qullari ham ismatpanoh hamshirani badnafs dushmanning qo'lidan qutqazib olishga har yo'l bilan ko'shish qilg'umdir. Tangri madad bersa yaqin fursatda hamshiraning qutqarilganini sevinchilasam kerak, deb Nishobsoy bosqoqligining begi kamina qullari." (Xatni yana Po'latga otib urib.) Bu nima, bu?

Po'lat (Yonidan bir xat olib O'lmas botirga qarab irg'itadir): Nima bu? (O'lmas botir tez ochib ichida o'qiy boshlaydir.) Ovozingizni chiqarib o'qing, men ham eshitay. Ikkalamiz barobar guvoh bo'laylik!

Botir (O'qiydir): "Po'lat! Boshimga yomon qiyin va og'ir kunlar tushdi. O'zimni qutqarish chorasiga kirdim. Yaqinda yoqamni shu halokatdan qutqara olarman, deb umid qilaman. Agar sihat va salomat qutilsam, uyga qaytmayman, to'ppa-to'g'ri sening yoningga borib, bir yigit qatorida urushga kirmakchi bo'laman. Dunyoda hech bir xotin kishi qilmagan ishni men qilay! Dunyoda hech bir erkak qilmagan ishni sen qilib turasan, dunyoda hech bir zolim qilmagan zulmni mening otam qilib turadir. Bo'sh kelma, haqsan! Haq yo'lda sening, mening nomusim ketsa... Mayli!

Diydoringga mushtoq: Yorqin."

Po'lat: Bu nima, bu?

Botir (Hayron): Chinakam, bu nima?

Po'lat: Mening xat-savodim yo'q. Xatni o'zingiz o'qidingiz, nima gap bu? Qanday gap?

Botir: Yorqinni o'g'irlagan sen emasman?

Po'lat: Men qiz o'g'risi emasman va bo'lmayman ham! Men, toju taxt o'g'rilari bilan mardlarcha olishib turgan bir yigitman! Sizning qizingizni o'ylashdan ham qo'rqaman...

Botir: O'ylashdan ham qo'rqasan? Nimaga?

Po'lat: Jang maydonida yolg'iz jangni o'ylash mumkin. Xayol yolg'iz jangda bo'lishi kerak. Xayoli boshqa narsalarga bo'lingan kishilar, jang maydonida yutqizadirlar.

Botir (O'zicha): Xayoli bo'lingan kishilar jang maydonida yutqizadirlar... To'g'ri, rost! (Po'latga.) Po'lat, men qizimni qayda bo'lsa ham topishga tegishman. Sen o'g'irlatdirmasang kim o'g'irlatdiradir uni? Uning sendan boshqa elingani yo'q...

Po'lat: Botir, u-menga elingan bo'lsa, elingandir, munga ham aybli emasman, qizingizning o'zi aybli... Men unga elinganim yo'q... Ayniqsa, hozirgi vaqtda men sizni mardlarcha yengishdan boshqa narsaga elina olmayman!

Botir (Og'ir): Shu uchun sen baxtlisan, Po'lat! Jang maydonida ko'ngli tinch bo'lganlar yengadirlar. Mening ko'nglim vayron bo'ldi... (Jim.) Jang maydoni senga o'xshagan-xotini, qizi, bola-chaqasi, ishqilib, boshqa ilinchagi bo'lmaganlarning maydoni! Mening ham hech kimim yo'q... Faqat birgina qizim borki, u-men uchun har narsa (qattiq) qizimning nomusi o'rtaqa tushsa mamlakati, yurti, xoni, xonbachchasini... Har narsasidan kechib yuboraman! (Bir oz jim.) Mening qizim-qiz emas, farzand emas, boshimga bitgan balo! Xatini eshitdingmi? "Dunyoda hech bir xotin kishi qilmagan ishni qilar emish..." "Bu yo'lda nomusidan ham kechib yuborar" emish... (Shovqin solib.) Oh, bolam, bolam! U nomus o'ziniki emas, otasiniki ekanini bilmaydir!.. Men kimman, mening nomusim qanday nomus... Muni hech bir o'ylamaydir! Men-mamlakatning nomusi, o'rdaning nomusi, xon va xonbachchaning nomusi, deb jang maydonida qilichga ko'ksimni berib yotsam-u, mening nomusim poymol bo'lib ketabersa... Yo'q, yo'q, men munga aslo chiday olmayman!.. (Jim.)

Po'lat: Xayr, endi nima qilmoqchi bo'lasiz?

Botir: Po'lat, sening yoningda-senday bir yomon dushmanimning oldida shu kunga qolganim uchun g'azabimdan yorilgunday bo'laman! Lekin, lekin... (asta) mening ko'nglimdagi farzand muhabbati senda yo'q, sen bilmaysan! Sen ham o'z farzandingni menday sevsang, menday ko'ngil qo'ysang-hozir, shu onda nimalar qilmas eding! Nimalar!! Dunyoni buzar, jahonni taka-taka qilib yuborar eding.

Po'lat: Qizingizni xonzoda o'g'irlatgan bo'lsa nima deysiz?

Botir (Bosinqi)⁵²⁸: Xonzoda o'g'irlatmaydir, xonzodaga o'g'irlatirish lozim emas, o'zim bermakchi bo'lganman. (Noumid.) Sening ishingni tugatib borgandan keyin to'y bo'lmoqchi edi...

Po'lat: Qizingiz unarmidi?

Botir: Nega unamasin? Men uni senga o'xshagan yalangoyoqqa berib yotibmanmi?

⁵²⁸ O'zini og'irlikka olib, osoyishta, vazminlik bilan.

Po'lat: Bo'lmasa... Bo'lmasa qizingizning ko'nglini bilmas ekansiz... Qizingizni aslo tanimas ekansiz... Qizingizni bilmasdan-tanimasdan sevar ekansiz... U-sevgi emas!

Botir: Qizimni tanimasam-tanimasman, uning ko'nglini bilmasam-bilmasman... Lekin uni sevaman, u uchun har narsadan kechaman!

Po'lat (Bemalol): Qo'limdan kelsa men ham izlashib berar edim... Lekin, yo'limga o'zingiz g'ov bo'lib turasiz.

Botir: Qo'y, sening istashing, Nishobsoy begining istashi menga lozim emas! Men o'zim istab topaman va kimning qo'lida ko'rsam unga qo'l uzatgan kishini topsam... Kim bo'lsa bo'lsin, etlarini bir burdadan qilaman. Xotin, bola-chaqasi, avlod-ajdodi, qovm-qarindoshi... Hech bittasini eson qo'ymayman! O'z qo'lim bilan tilka-tilka qilaman!

Po'lat: Qizingiz o'zi yaxshi ko'rsa-chi?

Botir (Baqirib): Kimni?

Po'lat: O'sha qo'l uzatgan odamni!

Botir: Unday bo'lsa qizim o'zi qochib borar edi, uni kechasi kelib o'g'irlatdirmaslar edi.

Po'lat: Rost, bu gapingiz to'g'ri. O'sha o'g'irlatdirgan odam sizdan ulug'roq, sizdan kuchliroq, sizdan o'tkurroq bo'lsayu kuchingiz yetmasachi?

Botir: Bu mamlakatda mendan kuchli odam yo'q! (Irg'ib o'rnidan turadir.) Men ketdim!

Po'lat (Turib): Xo'sh, qayerga?

Botir: Qizim, baxti qora bolam qayerda bo'lsa, o'sha yerga!

Po'lat: Siz bu yerga saroyini, xonni, toju taxtni saqlagali kelgansiz. Bu yo'lda qancha begunoh bechoralarning qonini to'kdingiz! Endi ishingizni chala qoldirib ketasizmi? Bu mardlikmi, botir? Boyagi gaplaringiz mengagina xos gaplarmidi?

Botir (Og'ir, ko'nglidan so'zlaydir): Mardlik-nomus bilan bo'ladir mening nomusim poymol bo'ldi... Men, mundan keyin mard botir emas, nomard bir jallod bo'laman! Bildingmi?

Po'lat: Toju taxtni saqlash...

Botir (Baqirib): Mening nomusimni saqlay olmagan toju taxtnimi? A? (Ikkalasi ham jim bo'ladirlar. Botir bo'ynini bukib sekingina chiqa boshlaydir. Po'lat ham indamasdan orqasidan yuradir. Bir-ikki qadam bosganlaridan so'ng tashqarida sharpa; to'xtaydirlar. Qorovulning tovushi: "Hozir botirning yoniga kirkali bo'lmaydir, u yerda O'lmas botir bor!" Kalning tovushi: "Po'lat botirga ishim yo'q, o'sha O'lmas botirga ishim bor. Kirmasam bo'lmaydir!" Boshqa bir yigitning tovushi: "Yo'lchibek tayinlab yubordi, O'lmas botirga zarur ishi bor ekan, qo'yib yubor, kirsin!" Yana qorovulning tovushi: "Bo'lmaydir, dedim, bo'lmaydir.")

Po'lat (Tashqariga ovoz qiladir): Qo'yib yubor, kirsin, mayli kirsin! (Tashqaridan qorovulning tovushi: "Ha, endi kiraber, Botir o'zi chaqirdi!" eshikdan shoshilib Kal kiradir.)

O'n Uchinchi Majlis

Po'lat, O'lmas Botir, Kal

Kal (Kirib salom beradir): O'lmas botir deganingiz kim?

Botir: Men! Nima ishing bor?

Kal (Qo'ynidan xat olib berib): Tezlik bila javobini bering! Ertaga bo'lsa ham kech bo'ladir!

Botir (Hayajon bilan ichida o'qiydir): Yorqin! Yorqin, qizim! Baxti qora qizim!.. Kimlarning qo'lga tushibsan. (Po'latga.) Boyagi xat qani? Yorqindan kelgan xat?

Po'lat: O'zingizda edi, boya o'zingizga berib edim.

Botir (Xayol bilan yonlarini qarab. Xatni topadir. So'ngra ikkalasini solishtirib ko'rib): O'zi! Xuddi o'zi!.. (Kalga birdan.) Qani yur, yo'l boshla! (Chiqa boshlaydir.)

Po'lat: Botir! (Jim.) Botir, nima gap?

Botir (Po'latga qarab samimiy): Po'lat, kechir meni! Sening bilan olishib bo'ldim! Hozir Nishobsoyga jo'nayman, qizni o'zi o'g'irlatib senga to'nkagan bekni bola-chaqa, avlodu ajdodi bilan tilka-tilka qilaman! Nomussiz saroy, hamiyatsiz saroy, toju taxt lozim bo'lsa, o'zi saqlab olsin. (Tez chiqadir.)

Po'lat (Garang, shoshgan. Kalning orqasidan baqiradi): Kal! Hoy Kal! Kal deyman! (Qattiq baqiradi.) Ushlang o'sha Kalni!..

Tashqarida to'polon. Po'lat eshik yog'ochiga suyanib qoladir.

Parda tushadi

Oltinchi Parda

Bu parda sakkiz majlisdan iboratdir

ARALASHADIRLAR

(Kirish tartibi bilan)

Xizmatkor: Xon saroyidagi xizmatkorlardan, xunuk, jallod nusxa, 40 larda.

Xonzoda: Chiroyli, oppoq, yosh yigit... 25 larda.

Po'lat: Boyagiday, faqat shohona libos, toj qiygan.

Chol: 5-pardadagi kabi. Kiyimi bir oz tuzalgan.

Yorqin: Burungiday, yasangan.

Xonning taxt uyi. Bir tomonda taxt, taxtga qarshi tomonda pastda bir eshik. Taxtning to'ri tomon yonida yana bir eshik. Uyning to'rt tomon devori o'rnida odam bo'yidan pastroq sharq usulida chiroylik panjara, orqasidan serdaraxt va keng bir bog'cha ko'rinadir. Tashqarida tiniq oydin, uyda oy yorug'i.

Parda ochilganda uyda hech kim yo'q, taxt bo'sh. Bir ozdan so'ng panjaraning orqasida ikki kishi ko'rinib qoladir.

Birinchi Majlis

Xizmatkor, Xonzoda

Xizmatkor (Xonzodani yetaklab kirib): Siz Xonzoda bo'lsangiz ham, bu o'rdada o'ssangiz ham, uning siru asrorlarini biz xizmatkorlarcha bilmaysiz. Beri keling, men sizga bir sirni ko'rsatay. (Taxt yonidagi devorning teshigiga bir cho'pni tiqib tortadir.) Mana, ko'rdingizmi? (Tortkach devordan bir eshik ochiladir-da, bir kishi siqqunday joy ko'rinadir.) Mana, bir kishi bemalol sig'adir. Bu otangizning sir bilaturgan joyi edi.

Xonzoda: Sir bilaturgan?

Xizmatkor: Ha, sir bilaturgan. Vaziru vuzarolar, sarkardalar, yurtning oqsoqollari, ulug' botirlar ba'zida bir-birlari bilan shu joyda uchrashib gaplashar edilar. O'shanaqa vaqtlarda otangiz shu joyga birorta ko'ngli ishongan odamni kirgizib qo'yib, haligilarning hamma gapirgan gaplarini bilib olar edi. Bir-ikki martaba o'zi ham kirib turgan ekan...

Xonzoda: Bu joy ko'p odamlarning boshini yegan desang-chi!

Xizmatkor: To'g'ri, biz qatori odamlar bo'lsa ham deng! Bu joyda tilidan ilinib ketganlar hammasi ulug' odamlar... Sotqin Inoqni bilasizmi? (Xonzoda jim.) "Sotqin Inoq" deb eshitgan emasizmi?

Xonzoda: Eshitgan edim, shekilli... Esimda qolmabdir.

Xizmatkor: O'sha odam katta otangizning eng hushyor, ziyrak vaziri edi. Xitoydan, Hindidan, Avg'ondan... Qayerdan bir elchi kelsa o'sha sotqin Inoq gaplashib-ish bitkazar edi. Katta otangizning eng ishongan odami edi. O'zining aqliga, hushiga mag'rur bo'lib ketib, sarkardalarning bittasini xuddi shu joyda bir narsa deb

qo'ygan. Javonning ichidagi odam, oqizmay-tomizmay katta otangizga yetkazgan... O'sha kechasiyoq o'sha odam saranjon bo'ldi! Xotinlari, bola-chaqa, qavm-qarindoshlari katta otangizning oldiga... Xuddi shu joyga yig'lab keldilar. Katta otangiz, rahmatli ko'p mudabbir odam edi, haligilarning hammasiga katta in'om-ehsonlar berib "sizdan ko'ra menga yaqin odam edi, topmay qo'ymayman!" deb aldab jo'natdi...

Xonzoda: O'zi yo'q qilib-a?

Xizmatkor: Bo'lmasa bo'larmidi? Podshohlik qilish oson deysizmi? Innaykin: Xitoydan kelgan katta bir hakim ham shu yerda gapirgan gapi bilan saranjon bo'ldi... U ham juda o'tkir odam edi... Luqmoni hakimning shogirdi ekan... Bir Avg'on sarkarda bor edi, uni ham mana shu javon yegan. Dovulxon amakingizni, allanima degan tog'angizni Og'ocha degan ammangizni... Mashshoqlardan Otaqo'shoqni... Hah, ha... Juda ko'p kattalarning boshini yegan bu javon. Muning ichiga kirib olgan odam pashsha uchsa biladir, pashsha!

Xonzoda: Shuncha odam o'ldirishga botirlik qilgan, muncha siru asrordan xabardor odam axiyri kelib nima bo'ldi? Bir yalangoyoqning sharpasini eshitar-eshitmas qochib ketdi!

Xizmatkor: Unaqa yalangoyoqlardan yuz minggi kelsa ham qochmas edi-ya, eng ishongan kishisi O'lmas botir ishni buzib qo'ydi-da...

Xonzoda (Jerkib): Gapirma, o'shani! Uning otini ham og'zingga olma!

Xizmatkor: Gapning sirasini aytdim-da. (Jim.) Menga qarang, yaxshi yigit, Po'latning bu kecha shu yerga chiqishi aniq. Men odam qo'yib bildim. Bu kun qayin otasi ham...

Xonzoda: O'lmasni aytasanmi?

Xizmatkor: Ha, o'sha O'lmas botir-da, qayin otasi! (Shahzoda ijirg'anadir.) U ham bu kecha shu yerga qizini ko'rgali, gaplashgali kelar emish. Po'lat o'g'rining yolg'iz o'ltiraturgan vaqtlari ham ko'p bo'ladir. U, kechalari ko'p vaqt o'zi yolg'iz o'ltirib chiqadir. Bir balolarni o'ylaydir, shekilli... Mayli, bu kun... (Haligi joyni

ko'rsatib.) Shu yerga kirib bir poylang. Agar to'g'ri kelib qolsa-ish bitadir, bo'lmasa erta bor, indin bor.

Xonzoda: Erta yo indinga qolaturgan bo'lsa-bo'lmaydir. Endi mening borlig'imni bilib qolsalar ham ehtimol.

Xizmatkor: Bular qiyomatga ham bila olmaydirlar, xotirjam bo'ling. Na Qorovul, na voqeanavis, na tilchi-hech narsalari yo'q! Sizni ikki haftadan beri saqlab kelaman, yana ko'p saqlashga yarayman. Siz ishingizni tugatib olsangiz edi, men ham tezroq qochar edim.

Xonzoda: Tillani-ku ko'rding?

Xizmatkor: Ha, ko'rdim.

Xonzoda: Shu-ishni bartaraf qilib olsam menga hech narsa kerak emas. Meni tutib olib o'ldirsalar ham mayli. Tillani senga beraman. Ishqilib shu o'rtada yurib tur, basharti lozim bo'lib qolsa, tillaning qaydaligini senga aytib qolayin.

Xizmatkor: Albatta, men shu o'rtada bo'laman, lozim bo'lganda o'zim ham ko'maklashib yuboraman.

Xonzoda: Yaxshi (jim). Aytgancha, xanjar qani?

Xizmatkor (Tik qo'njidan bir chiroylik xanjar olib): Mana, juda o'tkir xanjar. "He!" deb bir tortsangiz... Tamom! Bilasizmi, bu xanjar kimniki? Tanimadingiz-a?

Xonzoda: Taniganday bo'layotibman.

Xizmatkor: Bu haligi "oq saroy"li xotinning xanjari. Amakingiz bir katta hovuzning bo'yida o'sha xotinni so'yib qo'ymadimi? Mana shu xanjar bilan so'ygan...

Xonzoda: E... O'sha xanjar shumi?

Xizmatkor: Xuddi o'zginasi. (Jim.) Endi siz javonning ichiga kira bersangiz bo'ladir. (Eslab.) Aytgancha-ya, beri keling! Javonning mana bu yerda ikkita yorug'i bor, o'shandan uyning hammayog'ini ko'rib tursangiz bo'ladir. Yolg'iz qolganida shaylaysiz! Qani, kiring, men berkitib qo'yay.

Xonzoda: Yo'q, men hozir kirmayman. Ular uzoqdan kelsalar, men u yerda qiynalib qolaman. Kelar vaqtlarida darhol kirib olarman, sen boraber! (Eslab.) E shoshma! Ichiga kirgandan keyin berkita olamanmi? (Qaraydir.)

Xizmatkor: Zanjiri bo'lsa kerak. (Qaraydir.) Yo'q, mana kichkinagina halqachasi bor ekan, xayr bo'ldi. Men shu o'rtada turaman, kela boshlasalar sharpa qilaman, siz darhol javonga joylanasiz.

Xonzoda: Kelsa qaysi tomondan keladir?

Xizmatkor: Mana shu panjara tomondan.

Xonzoda: Bu eshikdan-chi?

Xizmatkor: Bu yoqdan vazirlar, mahramlar, sarkardalar, innaykin fuqaro kiradir. (Yaqin kelib.) Mard bo'ling, yigit!

Xonzoda (Qat'iy): O'rgatma!..

Xizmatkor (Mag'rur): Bu ish-hazil emas, siz yoshsiz, o'rgatmasak bo'lmaydir.

Chiqadir.

Ikkinchi Majlis

Xonzoda yolg'iz

Xonzoda (Taxtga yaqinlashadir): E egasiz qolgan bechora taxt! Sening bu kunga tushib qolishingni men bilar edim... (Jim, taxtning zinasiga o'ltiradir.) Bu saroylar hammasi bo'sh qoldi. Bu yerda tangridan ham qo'rqmay davlat surgan otam Po'lat o'g'rining shaharga yaqinlashganini eshitib, bir kechening ichida bor-yo'g'ini yig'ishtirib qochdi. Saroydagilarning hammasi, bitta qolmay qochdi. Faqat, qayerga qochadirlar? O'limdan qochib bo'lar emishmi? O'limdan qo'rqib qo'rzoqlik ko'chasiga kirish, ularning ahmoqligini ko'rsatmaydirmi? Shu tabiatlari bilan yana el ustidan hukm qilib kelganlar. Sadqayisar ketsun sizga! Saroyda qolib, kelgan yalangoyoqlar bilan urushib o'lmaysizmi? Mardlik bilan o'lishda, hech bo'lmaganda, bir sharaf bor! (Jim.) Men qoldim. Men qochmadim, hali ham qochmayman. Saroy, shu yalangoyoqlarning

qo'liga o'tgandan beri, mana shu (ishora qiladi) halol xizmatkornikida berkinib yurib jon saqladim. Shunday qilib yurib bir kun maqsadimga yetaman; o'zimning past, xor, iflos raqibimni toju taxtdangina emas, dunyoda nafas olib yurishdan ham mahrum qilaman, (g'ijinib) yanchaman, ezaman, yastayman!... Undan keyin g'azabim qonadir, undan keyin o'lsam ham, qolsam ham mayli, bari bir... Bilaman, sezaman: Mening so'ng kunlarim yaqinlashib qoldi. Erta-indin men tugayman lekin, raqibni bo'g'masdan, yanchmasdan, ezmasdan o'lib ketsam, dunyo-dunyo armon ko'nglimda ketadir! (Jim.) Agar men bu yalangoyoqlar bilan chiqishsam, otamning o'rniga shularning o'zlari meni xon qilib saylashar edi. O'zim otamdan norozi edim, shunday qilsam bo'lar edi. Qilmadim, shu ishni qilmadim. Agar men shu ishni qilganimda, haqiqatda, hamma ixtiyor Po'lat o'g'rida bo'lar edi. Men shunga unab o'ltiramanmi? Innaykeyin O'lmasning qizi kimniki bo'lar edi? U ham, albatta, og'ri Po'latniki bo'lar edi! (Yurakdan.) Oh!.. (Jim.) Esi yo'q qiz. Kelib-kelib kimni sevding? Bir yalangoyoqni! Men, sening oyoqlaringga yiqilib yotmoq uchun butun saltanat, saroy, kayfu safoni qurbon qilay, deb turganimda, sen kimga ergashding, ey esi past qiz? (Jim.) Mayli, mana bukun sening ham yig'lar kuningdir. Seni ham yig'latmoq uchun ikki haftadan beri fursat poylab yuraman. Bir necha fursatlar qo'ldan chiqdi. Lekin, bu safar fursatni qo'ldan bermayman. (Shu choqda xizmatkorning yo'talgan tovushi keladir.) Kelayotir, shekilli. (Panjara orqali ehtiyot bilan qaraydir.) Ha, yalangoyoqlarning xoni kelayotibdir. Na boshida toj, na ustida shohona libos! Yana o'sha yalangoyoq bog'i biyobon, faqat, belida qilichi bor. Qandini yesin, qilichga u usta! Yonida xizmatkorlari ham yo'q... Soddalikni qarang. Yalangoyoqda... (Jim.) Bukun Yorqinxonning to'yi! (Kuladir.) Juda yaxshi!

Javonning ichiga berkinadir. Jim. Bir ozdan so'ng oyoq tovushlari, gaplar eshilib, panjara yonidan Po'lat bilan Chol o'tadirlar. Ozigina vaqt o'tkach ular aylanib kiradilar.

Uchinchi Majlis

Po'lat, Chol

Po'lat (Chuqur o'yda. Yarador qo'li hali bog'liq. To'g'ri borib sekingina taxtga chiqib o'ltiradir): Ota, taxt degan narsa mana shunday kechalarda, hech kim

ko'rmaganda o'ltirib o'ylash uchun yaxshi ekan. (Cholga joy ko'rsatadir.) O'lturing ota, bir oz gaplashaylik. (Chol o'ltiradir) Kunduz kunlari odam ko'p kelganda, har xil bema'ni tazimlar bo'lganda taxtdan juda to'yib ketaman... Tashlasamu qochsam deyman! Mening bo'ynimga juda og'ir yukni yukladinglar, men o'zim shunday bo'lar deb aslo o'ylamagan edim. Elning xohishi bilan bu ish bir bo'ldi, ketdi. Endi o'sha elga qo'ldan kelgancha bir narsa berish kerak. Har viloyatning begi, buringiday, o'z boshicha xon bo'lib olib, yurtni xohlaganicha so'rib yotsa... Muncha qon to'kishning nima keragi bor edi? Necha kundan beri shuni o'ylayman. Nima qilsak ekan?

Chol: Yomon beklarning o'rniga yaxshi odamlardan bek qo'yish kerak, bolam.

Po'lat: Bu osonlik bilan bo'laturgan ish emas. Hammasini bitta-bitta ola boshlasak, ular mamlakatda yana katta ig'vo qo'zg'atib yuboradirlar. Shu joyini xo'p yaxshi o'ylash kerak. Men, hali qaysi viloyatning begi nimalar qilgan, hech bilmayman. Shu kunlarda juda ko'p ariza kela boshladi-ya? Hali u arizalarning ko'piga javob bera olmadik. Vaqt bo'lmadi. Innaykin, o'sha arizalarga qarab bir narsa qilish ham qiyin. Nimaga desangiz, arizani yozgan odam kim, nima g'araz bilgan yozgan, nima uchun va kimdan dod deydir; buning haqiqatini biz bilmaymiz. Ehtimol, o'zi bek bo'lmoqchi bo'lganlar yozarlar; ehtimol, bek bilan bo'y o'lchashmakchi bo'lgan boy yozar; ehtimol, bekni o'z yo'liga sola olmagan oqsoqol yozar... Biz qaydan bilaylik! Lekin, arizani yozgan odam bo'ymi, kambag'almi-shuni yaxshi bilish kerak. Agar kambag'al bo'lsa, arizasi ko'pincha to'g'ri bo'ladi. Nimaga desangiz kambag'al bek bilan bo'y o'lchashmaydir: Bekni o'z yo'liga solish yetti uxlab bir marta tushiga ham kirmaydir. Kambag'al, o'lganning kunidan yozadir, hech bir iloji qolmagandan keyin ariza beradir. (Jim.) Har qalay ikkalamiz bir mamlakatni aylanib, joy-joyida ish qilmasak bo'lmaydir. Bir bekning ustidan ko'p ariza tushsa uni qamab turib yurtdan gap so'raymiz. Shunda yurt hamma dardini aytadir... Lekin, ota, mamlakatning ishlarini qilmoqchi bo'lgan odam O'lmas botirning nozli qizi bilan turmasin ekan. Kecha kechasi "mana bularni menga o'qib bergil!" deb besh-olti ariza bersam, arizani ko'tarib urib... (Sekin) sevgidan, o'ynashishdan tushib keladir... (Kuladir.) Unga qolsa, mamlakat ishini birovga topshirsam-da, u bilan o'ynashib yotsam...

Chol: E... Bolam, xotin kishi shundan boshqa hech narsa tilamaydir... Lekin, Yorqin poshsha, sening yo'lingda necha o'limlardan hatlab o'tgan qiz. Senda uning haqqi ko'p. Mamlakat ishini ham qil, uning ham ko'ngliga qara!

Po'lat: E... Ota, "mamlakat ishlaridan bo'shagan vaqtlarda gaplashaylik" desam, "mamlakatning ishlari qursin, odoq bo'larmidi? Falonchiga buyur!" deydir. Yo'q, yo'q ota, men uning ko'ngliga qarab yurolmayman! (Jim.) Xayr, boring, arizalarning hammasini olib keling. Bir ko'raylik-chi, qaysi bekning ustidan shikoyat ko'p ekan? (Chol tura boshlaydir.) Ota, lekin, mening bu yerda ekanimni qizingiz bilmasin... Basharti so'rab qolsa "sarkardalar bilan bir zarur ish to'g'risida gaplashib o'ltiribdir" deng. Kela ko'rmasin! (Chol chiqaturib yana orqasiga qaytadir.) Ha, nima bo'ldi?

Chol: O'g'lim, sening o'zingni yolg'iz qoldirib keta beramanmi?

Po'lat: Har kun yolg'iz qoldirib ketasiz, hech narsa bo'lmaydir-ku. Borabering. Men hech kimga jabru zulm qilganim yo'q!

Chol bo'shshib chiqadir.

To'rtinchi Majlis

Po'lat yolg'iz

Po'lat (O'zicha): Bechora Chol. Menga ota bo'lib qoldi. (O'rnidan turadir.) Oppoq, sutday oydin bo'ldi; bog', tog'lardagi to'qaylarga o'xshab ketdi. (Sekin tushib panjaraga suyanib o'yga botadir. Bir ozdan so'ng sekin-sekin so'zlay boshladir.) Yorqin, Yorqin... Mening uchun dunyoda hech kim qilmagan ishlarni qildi bechora.. Meni deb ro'zg'ordan kechdi, meni deb o'limdan-o'limga hatladi... Meni deb xonzodalardan kechdi, xonzodalardan!.. (Bir oz jim.) Uning ko'ngliga ham bir oz qarash kerak. Mamlakatning ishlariga zarar bermayturgan darajada... Kechalar uzun, kunlar-undan ham uzun, hammasiga ham vaqt topiladir. (Jim.) Meni deb Xonzodadan kechgan odam, mening ko'nglimga ham qarasin! Mening ko'nglim-ko'pning ko'ngli; unga tegib bo'lmaydir. Faqat, ko'pning ko'ngli bilan birga uning g'amini ham mening ko'nglimga solgan-o'zi bo'ldi... O'zi ham shuni o'ylamog'i kerak. Meni, bir bechorani deb Xonzodadan kechgan qiz, munchalikka esin yugirtmasa, bo'lmaydir. (Jim.)

Xonzodani desa edi, meni demas edi, nima bo'lar edi? Bukun Xonzoda bilan birga tuproqlarga bulangan bo'lar edi... Durust, Xonzoda Yorqinga kecha-kunduz butun vaqtini berar edi, lekin, bir necha oy, yo bir necha kun... Undan keyin yana boshqa bir Yorqinga burilar edi. Axir unda havasdan boshqa nima bor? U qondan yaratilgan! U ko'z yoshlari bilan o'sgan! Unga zavq kerak, bir kunlik, ikki kunlik, bir necha kunlik zavq kerak! Oh, shu zavq bandalari! Yurtning hamma ko'z yoshi o'shalarning oyoq ostlariga qo'yiladir. Bittasi... Bittasi... (G'ijinib) Hech bo'lmaganda bittasi qo'limga tushmadi! Yanchar edim bir! Menda ham ularga qarshi tog'-tog', dunyo-dunyo g'azab bor edi!..

Shu choqda Xonzoda birdan otilib chiqadir.

Beshinchi Majlis

Po'lat, Xonzoda

Xonzoda (Otilib chiqib): Sendagi g'azab g'azabmi? G'azab bizda!..

Xanjar bilan Po'latga otiladir. Po'lat "a!" deydir, faqat qilichini olishga ulgura olmay qoladir.

Lekin Xonzodaning xanjar ushlagan qo'lini bilagidan sog' qo'li bilan ushlab qoladir, orada yerga bulashib olishish boshlanadir. Po'lat xanjarni yarador qo'li bilan endi olaman deganda narigi yoqdan bo'kirib xizmatkor kirib qoladir.

Oltinchi Majlis

Po'lat, Xonzoda, Xizmatkor

Po'lat, ularning ikkovi bilan ham olisha boshlaydir. Oxirda Xonzodaning qo'li Po'latning qo'lidan chiqib ketadir, faqat, Po'latga xanjar urishga yana o'ngli kelmaydir. Xonzodaning urgan xanjari bir necha marta Po'latning yonlaridan, biqinlaridan o'tib ketadir. Xizmatkor zo'r berib Po'latni tortgach, Xonzoda qo'lini bir oz yana bo'shatadir. Shu choqda panjaradan sekingina poylab kelayotgan Yorqinning boshi ko'rinadir. U ichkaridagi ahvolni ko'rgach, "Oh, Po'lat" deb baqirib yuboradi-da, so'ngra panjaraning orqasidan yo'qoladir. Bu orada xizmatkor o'rnidan irg'ib turib, taxt yonidagi eshikdan qochib chiqmoqchi bo'ladi: U eshikka yetganda qarshisidan Yorqin kirib qoladir. Po'lat bu orada Xonzodaning qo'lidan xanjarni tortib oladir. Xizmatkor Yorqinni ko'rgach, qo'rqib orqasiga tisariladir. Qo'rqish holatida sekin-sekin devorning burchagiga qisiladir.

Yettinchi Majlis

Po'lat, Xonzoda, Xizmatkor, Yorqin

Yorqin (Yugurib kirib keladir-da, xizmatkorga bir marta g'azabli qaragandan keyin Po'lat bilan Xonzodaning ustiga borib, endi Xonzodani urmoqchi bo'lib turgan Po'latning qo'lidan xanjarni tortib olib tashlaydir. Bu orada xizmatkor chiqib qochadir).

Sakkizinchi Majlis

Po'lat, Xonzoda, Yorqin

Avval sekingina Po'lat o'rnidan turadir, so'ngra Xonzoda, ikkalasining ham qonagan, tilingan joylari bor. Yorqin rangi o'chgan, hayron, jim.

Po'lat (Hansirab turib, yechilib ketgan qo'lini bir qo'li va og'zi bilan sekin bog'laydir, Xonzodaga): Mardlik maydonidan qochib ketib xilvatda yiqitmoqchi bo'lgan edingmi? Mardlar maydonida chiday bergan odam xilvatda ham bo'sh kelmaydir.

Xonzoda (Zo'rg'a): Mardlar maydonida saltanat, davlat, taju taxt talashadilar... (Bir oz jim.) Bu-ishq, sevgi maydoni, xilvatda, yolg'iz-yarim joylarda-burchak-panalarda bo'ladir...

Po'lat (Yovvoyi kulib): Sizda sevgi bormi? Sizda-ya? (Yana masxara qilib kuladir.)

Xonzoda: Sevgi sen uchun masxara... Biz uchun har narsadan qimmat...

Po'lat (Yana battar kulib): Siz uchun sevgi har narsadan qimmat? Unday bo'lsa shu choqqacha qayda edingiz? Sevganingiz bir umr meniki bo'lgandan keyin keldingizmi?

Xonzoda: Mening sevganim-bir umr seniki bo'lgani yo'q! Sen uni qilich bilan, zo'r bilan tortib olding. Vaholanki, sevgida zor bor, zo'r yo'q.

Po'lat: Zo'r yo'q, zo'r yo'q? (Borib xanjarni oladir va Xonzodaga qarab irg'itib.)
 Mana bu nima? Bu ham zo'rmi?! (Qattiq kulib.) Mana bu qonli xanjar ham zo'rmi?

Xonzoda: Har nima bo'lganda ham saltanat toju taxt emas...

Po'lat: Toju taxt bilan saltanat sevgining sovg'asi bo'lgani uchun shirin...
 (Ikkalasi ham jim qoladirlar.)

Yorqin (Po'latga): Bu nima gap, Po'lat? Men sira anglayolmay qoldim...

Po'lat (Xonzodani ko'rsatib): O'zlaridan so'rang...

Yorqin: Xanjar kimniki? Bu nima hangoma? Aytib ber, Po'lat!

Po'lat (Kuladir): Egalaridan so'rang...

Yorqin: "Katta sarkardalar bilan mamlakatning zarur ishi to'g'risida kengashib o'ltiradir" deydilar, panjaraning orqasidan turib bo'lsa ham gapirganingni eshitayin, deb kelsam... Bu ahvol. Qani sarkardalaring? Qani kengash? Nimaga meni har kim aldashga boshladi? O'zimizning jonajon otamiz bo'lgan chol shunday deb o'ltirsa... Bo'lmagan kengashni bo'ldi qilib seni mendan qochirsa... Nima qildim men? (Bir oz qizishmoqqa boshlaydir.) Po'lat, rosti ham senga saltanat, toju taxt kerak bo'lsa...

Po'lat (Baqiradir): Taju taxt xonzodalarga kerak? Sizga ham lozim bo'lsa, olabering, Oyimposhsha!

Yorqin: Men baqirganimdan keyin sen nimaga baqirasan? Baqirishning nima keragi bor? Sekin gapirsang ham bo'ladir-ku! Bu nima qo'pollik?

Po'lat (Yana qizib): Men qo'pol bo'lsam, meni haydangda, qarshingizda chiroylik, yumshoq xonzodangiz turadir, o'shanga...

Yorqin (Baqirib): Jim, nonko'r! (o'zicha.) Xonzoda... Xonzoda shumi hali? Bu chiroylik yigit Xonzodami? (Erksiz-erksiz tikilib qaraydir.)

Po'lat (Endi sekin bo'lib-bo'lib): Taju taxt... Saltanat... Sizning yuklab qo'ygan yuqingiz... Uni men har qancha og'ir bo'lsa ham ko'tarib olib borishim kerak... Toju taxtning orqasida yurt bor, el bor, xalq bor... Uni o'ylash kerak. Uning g'amini yeyish

kerak... Siz menga toju taxtni burungi xonlarday emib, so'rib yotish uchun olib bergan bo'lsangiz, o'zingizga qaytarib beraman. Menga unday toju taxtning keragi yo'q! Siz olib bergan toju taxt yurtning dardiga davo bo'lmasa, yo'q... Oyimposhsha, unday toju taxtdan men kechayin, unday toju taxt egasidan siz keching!

Yorqin (Xo'rsinib): Hali ham yurtni degan bo'lib meni butkul tashlading... "Sarkardalar bilan bo'laturgan zarur maslahatlar" deb mendan butun kechib yubording... Ikkovimizning halol yo'ldosh bo'lib qo'shilganimizga mana uch hafta, yaqin bir oy bo'ldi. Kechalari seni kuta-kuta tong ottiraman... "Yurtning xoni emas, xizmatkori bo'lgan Po'lat arizalarni ko'rib, sarkardalar bilan gaplashib, oqsoqollar kelsa ularga nasihat qilib... Innaykin mening yonimga kiradir, meniki bo'ladir" deb butun kecha-tong otkuncha ko'zimni yummayman... Sen bo'lsang, tongga yaqin charchab kelib uxlab ketasan... Men bo'lsam sening charchab uxlaganingni tomosha qilib yana tongni kunduz qilaman... Ertaroq kirgan kunlaringda bir quchoq ariza bilan kirasan. "O'qib ber" deysan, o'qib beraverib yana tonglar ottiraman... Bir kun chidasdan arizalaringni irg'itib yubordim... O'shanda mendan kechib yuborgunday bo'lding! Bildim, bildim, hamma narsani bilib turdim!

Po'lat: "Yaxshi ko'raman, sevaman" deysiz, shuni chidash bilan ko'rsating-da. Shuncha vaqt chidab kelgansiz, yana bir oz chidang-da.

Yorqin (Bir oz o'ylanib turgach Xonzodani ko'rsatib): Mana bu chiroylik yigitga o'zimni ko'rsatmak uchun o'zining oldida aytaman: Har qancha chiroylik bo'lsa ham men bu Xonzodalarni sevmayman! Seni, seni yalangoyoq, sen besarupo bog'bonni hammadan ortiq sevaman! Shuncha vaqt chidadim, endi yana chidayman! (Bir oz jim.) Lekin, Po'lat, chidashning ham haddi bo'lishi kerak... Men yoshman... Mening havaslarim hech qayerga sig'maydir... Innaykin, u havaslarni shu choqqacha juda zo'r qiyinchiliklar bilan bo'g'ib keldim. U havaslarga yetkuncha o'limlardan-o'limga hatlab... Endi u havaslarni yana ham bo'g'ib yotish qo'limdan kelmaydir! Sen-erkak. Siz erkaklarning bag'ringiz toshdan bo'ladir, siz chiday berasiz... Lekin, biz-xotinlar chiday olmaymiz. Yo'q, yo'q... Men o'zim chiday olmayman! Mundan keyin har kun sensiz tong ottirish mumkin emas! Bildingmi, mumkin emas! Mumkin emas!..

Po'lat (Og'ir dam oladir): Agar bir oz so'ngroq kelsangiz, bir kechada emas, bir umrga mendan ayrilardingiz...

Yorqin (Cho'chib, birdan): Nima? Nima uchun?

Po'lat (Borib xanjarni oladir): Mana bu olijanob oshiqingiz siz uchun meni o'ldirmoqchi bo'lib kelgan ekan.

Yorqin (Baqirib): Seni?! Seni o'ldirmak uchun! (G'azab bilan bo'g'zidan yovvoyi tovush chiqaradir.) Ha... (Yugurib borib Po'latning qo'lidan xanjarni oladir, qaltirab, titrab turib sekin Xonzodaga qarab yuradir.)

Po'lat (Qarshisiga borib to'xtatadir): Qo'ying, Oyimposhsha! Bu kishiga o'zining xanjari ham hayf. Bu kishini shu bo'yicha ko'chaga haydash kerak... Xalqni, yurtni, elni bir ko'rsin... Bir-birlarini tanisinlar... Xanjarni menga bering. (Qo'lidan sekin oladir.) "Xonzoda Po'latni o'ldirmakchi bo'lgan xanjar shu" deb qonlari bilan birga maydonga chiqarib osib qo'yamiz. Xonzodaning xanjari bir necha kun yurtga tomosha bersin! (Yorqinga yaqinlashib.) Meni yurt uchun yana bir martaba o'limdan qutqardingiz, keling, o'sha yurtning ishini ham birgalashib qilaylik! Yurtning ishini birgalashib qilgandan keyin... (Quchog'ini ochadir.)

Yorqin (Erksiz baqiradir): Po'lat!.. (Borib quchog'iga kiradir, Xonzoda jim.)

Parda tushadir

4.2. Türkiye Türkçesiyle Yarkınay Piyesi

Çolpan**Yarkınay**

6 perdelik efsanevi seyir

Vâdî-i vahdet hakikatte makam-ı aşktır

Kim müşahhas olmaz ol vâdîde sultândan gedâ

Fuzuli

Tatlı ve zengin dili ile masal⁵²⁹ anlatan

ve bu eserin yazılışına sebep olan

yaşlı kadına saygılarımla ithaf ediyorum.

Çolpan

Birinci Perde

Bu perde on sahneden oluşur.

Katılımcılar

⁵²⁹ Standart Özbek Türkçesinde “Masal” kelimesinin karşılığı “Ertek”tir. Özbek Türkçesindeki “Masal” veya “Mesel” kelimesi daha çok fabllar için kullanılmaktadır. “Ertek” kelimesi Surhanderya, Semerkant ve Fergana bölgelerinde “Metel”, Buhara dolaylarındaki köy ve kasabalarda, özellikle Özbek ve Tacik dillerini bilen kişilerce “Üşük” veya “Şük”, Harezmi’de “Varsakı”, Taşkent ve dolaylarında “Çöpçek” olarak bilinir. Çolpan burada “Ertek” (Çöpçek) şeklinde kullanmıştır ve Türkiye Türkçesinde “Masal”ın karşılığıdır (bk: Hüseyin Baydemir, *Özbek Halk Masalları*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2013, s. 5-6).

(Giriş sırası ile)

Polat: Delikanlı bir bahçıvan, 30-35 yaşlarında.

Kumru: Hizmetçi kız, 17-18 yaşlarında.

Mama Hatun: Hizmetçi kadın, 50’li yaşlarda.

Yarkın: Kumandanın kızı, 20’li yaşlarda.

Ölmes Batır: Kumandan, 50-55 yaşlarında.

Ölmes Batır’ın kalesinin bahçesindeki kayısı ağaçlarının dibi. Karşısındaki kayısı bağlarından sonra elma bahçeleri, onun arkasında uzunca üzüm çardakları. İlkbaharın başlangıcı: Bütün ağaçların yaprakları yemyeşil, taze çiçekler sıra sıra açmışlar. Vakit gece yarısına yaklaştı, ağaçların arasından ay ışığı sızıyordu. Uzaklarda sütbeyaz bir aydınlık. Etrafta ise ağır ve gizemli bir sessizlik hâkim.

Bir kilim, bir aslan derisi döşek ve iki yastık ile Polat çıkar. Hizmetçiler gibi sade giyinmiştir. Belinde bahçıvan bıçağı asılıdır.

Birinci Sahne

Polat yalnız

Polat (Etrafa şaşkın şaşkın baktıktan sonra hayrete düşer, getirdiği eşyaları yavaşça yere koyar): Evet evet, burası! Şirin kayısının dibi dediği yer burası. “Altında biraz daha irice kayısı var” demişti. (Bakar.) Evet, burası ama ben bilemedim, gece yarısı bu şamata ne için ve kim için? Acaba önemli bir konuk mu geliyor? (Düşünür.) Hayır hayır, önemli konuk gelse havuz boyuna yer yaptırırdı. Ya da batırın kendi mi çıkacak? Ama o uyuyalı epey zaman oldu. Hem Batır gece yarısı böyle gürültü yaparak yürümez. (Bakar.) Evet, işte Kumru geliyor. Ona sorayım. Bu küçücük, cılız kız tek başına her şeyi bilir.

Polat’ın geldiği taraftan Kumru gelir.

İkinci Sahne

Polat, Kumru

Kumru: Polathan, Şu kadarcık yeri hazırlayamadınız mı?

Polat: Yeri Şimdi hazırlıyorum. İŞte eşyaları alıp geldim. (Kilim ve dŐŐekleri sermeye başladıktan sonra yine duraklar.) Bana bak! “Han’a” ne gerek var? Dosdoğru Polat ya da bahçıvan deyiversen olmaz mı?

Kumru: Bunu da mı çok gördünüz? Biz zavallı bir hizmetçi kızız işte.

Polat: Ne demek istiyorsun?

Kumru (Yüzü aniden kederlenip solar; yere bakar ve yavaşça): Ne demek istediğimi siz biliyorsunuz, daha neden soruyorsunuz? Yanan yüreğimi daha beter mi yakmak istiyorsunuz?

Polat (Güler): Peki, sizin yüreğiniz neden yanıyormuş? Yoksa birine aÇık mı oldunuz?

Kumru: Yeter Polat, yeter! Ben Şuan dayanamayacağım buna!

Polat (Daha çok güler): Neye dayanamıyorsunuz? Sıcağa mı, soğuğa mı?

Kumru: Polat yeter dedim, yeter! (Daha çok hiddetlenir.) Siz her Şeyi alaya alıyorsunuz. Siz benim her sŐzüme, her kelimeme gülüyorsunuz. Bense bu dergâhta yalnız sizin varlığınızla, sizinle hayat buluyorum. (Gözünden damlayan yaşları siler.)

Polat (AĞzı kurur, ciddileşir): Kumru! Neden hala peŐimden koŐuyorsun? Sana en başta da söylememiŐ miydim, “Sen benden ümidini kes, daha çok gençsin, kendine eziyet etme!” diye. Bunu daha da anlamadın mı?

Kumru (DalĐınlıkla): Anlamadım... Anladım... Hayır, hayır anlamadım...

Polat: Sana bu işin olup olmayacağını anlatmak için “seni sevmiyorum, sevemiyorum. Benim gönlümde başka birinin sevgisi var” demem mi gerekir? Hala kâh anladım, kâh anlamadım diyorsun.

Kumru (Acıklı): Beni sevmediğinizi çok iyi biliyordum. Ama bunu sizin ağzınızdan, sizin dilinizden işitmemiştim.

Polat (Daha da güçsüzleşir): Ben seni sevemesem de gözyaşlarını görünce acıyorum haline. Neden dersen, o yaşları şimdilerde ben senden daha fazla ve daha acı şekilde döküyorum.

Kumru: Biliyorum, biliyorum. Kimi sevdiğinizi de biliyorum, kimin için gözyaşı döktüğünüzü de biliyorum. Sizi seven güzelin sizin için gözyaşı döktüğünü de biliyorum. Sizi sevip sizin için yandığını da biliyorum. (Polat allak bullak olur.) Sizi seven güzelle denk olmadığınızı, bu yüzden ona varamadığınızı, benim gibi ümitsiz olduğunuzu da biliyorum. İşte bunları düşünüp kendimi böyle böyle avutuyorum. Bazen kendi kendime: “Benim sevdiğimi benden çekip alan acımasızın kendisi de benim gibi sevdiğine kavuşamıyor” diyerek gönlümü yatıştırıyor, gönlümdeki gazap ateşime su serpiyorum... Fakat o yaman alev bir gün gelip her şeyi yakıp kül edecek diye de korkuyorum.

Polat (Ağır bir edayla): Kız, kız aklını yitirme! (Huzursuz olur.) Benim gibi deli olma, aklına mukayyet ol! Ben bir değil, iki-üç derdin ortasında kaldım. Aklımı ve bilincimi yitirecektim. Sen böyle olma! Benim sevgim hakkında ağzından bir kelime çıkmasın. Hiçbir yerde, hiçbir canlının kulağına gitmesin. Eğer girecek olursa, en ufak bir şey duyacak olursam (hiddetlenir) “gırt” diye boğarım... Öldürürüm. Tamam mı?

Kumru (Hiç korkmadan): Yoksa siz insanların bilmesinden, âşık olarak adınızın çıkmasından, rezil hale düşmekten bu kadar korkuyor musunuz? Demek öyle? E... Aşk sadakati gitmiş sizden... Âşık hiç korkar mıymış halinden? Aşk rezilliktir, bilmez misin? Âşık-maşuk masallarını da mı işitmedin?

Polat: Hayır, ben kendi rezilliğimi hiç düşünmüyorum. Ama onun rezil olmasından çok korkuyorum. Ona buğday tanesi kadar bir söz gelirse üzülürüm.

Kumru: Yeter. Tamam artık. Biliyorum.

Polat (Yine ağır bir edayla): Biliyorsan oldu o zaman. Git, işine bak. Ben yeri hazırlıyorum. (Yeri hazırlamaya koyulur.)

Kumru (Kahrolmuş ve heyecanlı): Bilmiyorum, bilmiyorum ki bunun sonu nereye varır? (Sessiz ve düşünceli bir halde gider.)

Polat (Yeri hazırlarken birden Kumru'nun arkasından bağırır): Kumru, Kumru!

Kumru (Geri döner): Evet, yine ne var?

Polat: Buraya gece yarısı kim gelecek? Batır mı?

Kumru: Batırın kaçta uyuduğunu siz biliyorsunuz ya. Şimdi havuz kıyısından buraya Yarkın Sultan geliyorlar.

Polat (Yüz ifadesi aniden değişir): Yarkın Sultan mı? (Sessizlik. Biraz sonra karpisli, hızlı ve şiddetli şekilde): Var, git, gözüme görünme!

Kız sessizce çıkar.

Üçüncü Sahne

Polat yalnız

Polat (Kendi kendine): Yarkın Sultan, Yarkın Sultan... Yarkın Sultan'dan şu günlerde bir ömür ayrılmak gerek! Bu benim için çok ağır olsa da ben gönlümü başka yönlere çevirmeliyim. Benim başımda daha başka dertler de var. O dertler beni işte bu aşk sevdasından kurtarabilir... Ama, ama bu Yarkın Sultan için çok zor olacak.

Hızlı adımlarla Kumru gelir.

Dördüncü Sahne

Polat, Kumru

Kumru (İçeri girer): Polat! Aklıma gelmişken söyleyeyim, hanımefendi; "Polat ağabeyine söyle, bana benim için hazırladığı yere çiçek toplayıp sersin" demişlerdi. Şimdi söylüyorum, aklımdan çıkıp gitmişti.

Polat (Müşkülpesent): Var git, söyle "yeriniz hazır" de! (Kendince.) Yarkın Sultan'ın rezilliği yeni yeni başlıyor.

Kumru: Ya çiçekler? (Polat işitmez. Biraz daha sert bağırır.) Çiçekler diyorum!

Polat: Var git, “tamam dedi” deyin.

Kumru: Çiçek toplayıp serecek misiniz?

Polat (Huzursuz şekilde): Evet, bir kucak dolusu toplar, sererim.

Kumru (Hızlıca Polat’ın yanına gelip göğsünü tutar): Polat, Polat, bir tane çiçeği kendi elinle kesip kendi elinle göğsüme takar mısın? Bir ömür senden bana yadigâr kalsın!

Polat (Yine huzursuz olur): Kız ben sana dedim ki “seni sevemiyorum”.

Kumru (Yalvarır): Hiç olmazsa benim sevgime yadigâr olsun diye yap! Benim ümitsiz ve bahtı kara sevgime ada. Bir pis kokulu ot bile olsa tak. (Gözlerine bakakalır.) Tek bir iğrenç ot bile?!

Polat (Adeta bir fotoğraf karesini andırırcasına yanına varıp bir çiçek koparır ve yavaşça takar): Git şimdi, yok ol. Kaybol gözümün önünden! (Kumru bir çiçeğe bir de Polat’a bakar ve gidiverir.) Dur, Kumru! (Kız durur.) Hanımefendi gecenin bir yarısı vakitsizce neden her yeri düzenliyor?

Kumru (Polat’a tamamen yakınlaşır, davacı gibi): Neden bana soruyorsun? Neden? Neden soruyu kendi gönlüne sormuyorsun?

Polat: Kız, öfkelenme! Benim gönlüm şimdilerde hiçbir şeye cevap verememektedir.

Kumru: Sen, Polat, neden bu kadar içi boş bir düşün? Beni bilmiyor, sezmiyor diye mi düşünüyorsun? Yarkın Sultan senin derdinle yandığı içindir ki ne gündüz dinliyor, ne gece. Bunu sen kendin de çok iyi biliyorsun.

Polat (Yapmacık tavırla): Hayır, hayır... O beni sevmiyor.

Kumru (Alay eder): Evet, çok doğru. O seni hiç sevmiyor.

Polat (Ağır bir edayla): Sevse de, sevse de... O gökyüzünde, ben ise yeryüzünde. O beni düşünür, bense dağı, taşı...

Kumru (Biraz açılır): İşte bu sözün doğru! O senden çok uzakta. Aslına bakılırsa benim ümidim de burada... (Gözü gelenlere takılır.) Geliyorlar! (Polat şaşkın, huzursuzdur. Silkinir.) İşte gördün mü? Elinde kılıç ve kalkan. Hiçbir yerde o kız bu ikisinden ayrılmıyor. Özellikle son zamanlarda kılıcını açılmış başına koyar, öyle uyur. Önceleri çiviye asardı.

Polat (Şaşkınlıkla): Git, git çabuk git. Git, karşıla. Senin burada benimle konuştuğunu görse çok sinirlenir.

Kumru (Korkusuzca): Sinirlenirse sinirlensin! Korkuyor muyum? Seni o nasıl seviyorsa ben de o kadar seviyorum. Sevdiceğimin yanında görmeleri ayıp mı?

Polat (Kısık sesi ile hiddetlenir): Sessiz ol, kapa çeneni!

Kumru (Sitemli, titrek): Benim sevdiğimi elimden alıp...

Polat sağır, şaşkın. Yanında Mama hatun ile birlikte Yarkın girer. Güzel yayvan, soylular gibi fakat sade giyinmiştir. Bir elinde kılıç, bir elinde kalkan.

Beşinci Sahne

Polat, Kumru, Yarkın, Mama hatun

Yarkın (Hızlıca girer, Kumru'ya bakarak güler): Ne dedin? “Sevdiğimi elimden alıp” mı dedin? Ne demek istiyorsun? Haydi söylesene!

Polat (Çok hızlı şekilde araya girer): Sultanım, bir masal anlatıyordu...

Kumru (Cesurca): Hayır, yalan! Masal anlatmıyorum! (Polat huzursuz olur.) Ben demek istiyorum ki “benim sevdiğimi elimden alacak olanların başını öne eğdiririm, rezil ederim!”.

Yarkın (Telaşsız gülümseme belirir yüzünde): Sevdiğin kim senin? (Yavaşça oturur.)

Kumru (Titreyerek): Onu kendi kalbinize sorun!

Yarkın (Sinirden rengi kaçar): Sus! Sus diyorum! Bir daha bu şekilde konuşursan başını keserim!

Kumru (Cesurca): Kesin, kesin, kesiverin! Sonra Polat tümüyle sizin olsun!

Yarkın: Ne dedin? (Kılıcını kınından çıkarmak için sapını tutar.)

Polat (Durdurur): Hiddetlenmeyiniz sultanım! Eğer siz gerçekten kesmek ve bunun tadına varmak istiyorsanız benim başımı kesin. Siz de sakın olunuz, Kumru da. (Kumru'ya.) Yok ol, gözüme görünme aptal kız! Olmayan işlere burnunu sokacağına işinin başına dönsene!

Kumru (Giderken): Gidiyorum, gidiyorum! Siz kalın burada, amacınıza ulaşın!

Yarkın arkasından gidecek olur. Mama onun yolunu keser. Kumru hızlı hızlı uzaklaşır.

Altıncı Sahne

Polat, Yarkın, Mama hatun

Yarkın: Ne yapıp edip ben bu kızı sağ koymam!

Polat (Yavaşça bahçeye doğru gider): Öfkelenmeyin sultanım.

Yarkın (Yavaşça döşeğe yan yatar): Nereye?

Polat: Sizin için çiçek toplamaya.

Yarkın (Emrivaki): Git!

Polat gider.

Yedinci Sahne

Yarkın, Mama hatun

Yarkın (Mama'ya): Teyze siz de gidebilirsiniz şimdi.

Mama: Seni bu vakitte nasıl yalnız bırakayım?

Yarkın: Ne olur ki? Kurtlar mı yer? (Kılıcını gösterip) Bunu görüyor musunuz?

Mama: Evladım, seni kurt elbette yemez ama şimdi...

Yarkın: Şimdi ne?

Mama: Şimdi evladım... Olgun, genç bir kızsın. Babanız halk arasında çok itibarlı bir kişi. Sağda solda söz olmasın diyorum.

Yarkın: İşte bu dört duvarın arasından çıkmayacak olursam olgunlaşamam! Onur denilen şey insanı prangaya vuracaksa o da ölsün!

Mama: Ah evladım... Ağzından yel alsın...

Yarkın: Bana itimadınız varsa gidin, eğer itimadınız yoksa oturun kollayın. (Darılır ve ters ters bakarak uzanır.)

Mama (Gelip başını okşar): Üzülme kızım, gidiyorum, gidiyorum. Yine de kendine mukayyet ol! (Yarkın sessiz. Mama gider.)

Yarkın (Birden doğrulur, düşüncelere dalar): Teyze, teyzeciğim, gelin lütfen. (Mama geri döner.)

Mama: Ne oldu kızım?

Yarkın: Oturun, yanıma oturun. (Mama düşünceli oturur.) Teyze, teyzeciğim. Annemin vefatından sonra bana anne oldunuz. Bana annemin eksikliği göstermediniz, bir dediğimi iki etmediniz. Beni el bebek gül bebek büyüttünüz. Benim sizden başka dayanağım yok. Babamın ise acısı derin. Hiçbir şey söyleyemiyorum. Yok, yok... Babam beni çok seviyor. Ben ne desem "peki" der...

Mama: Evet, aferin kızım. Kendin de farkındasın zaten?! Baban, sen üvey anne elinde kalma diye annenden sonra evlenmedi. Evladım, senin için gençliğini yalnız geçirdi.

Yarkın: Biliyorum teyzeciğim, biliyorum. Babamın bana yaptığı babalığı herkesten çok ben bilirim. Ben ne dersem diyeyim o hayır dememiştir. Dilediğimi yapar. Lakin... (Sessizlik.) Bu derdi ona söyleyemem. Bu derdime çare bulsanız siz

bulursunuz. Beni bu sonu olmayan kederden kurtarırsanız yine siz kurtarılırsınız teyzeciğim. Ne yapayım ben, söylesenize, ne yapayım?

Mama (Yarkın'ın başını okşar): Kızım Yarkın, ben senin için canımı bile vermeye hazırım. Ne istersen yaparım. Elimden ne gelirse ona sarılırım. Ama kızım ben sana daha önce de söyledim. Sen ülkenin Han'dan sonraki en ulu adamın kızıydın. Baban Ölmes Batır, Han'ın birinci batırı. Dediği dedik çaldığı düdüğü. Sen böyle bir adamın kızıydın. Polat ise kendi bedeninden başka hiçbir şeyi olmayan yalınayak bir bahçıvan. Baban seni hiçbir zaman ona vermez. Eğer babanın yerinde başka biri olsa o da öyle yapardı. Eğer Polat'ı sevdiğini el âlem duyarsa baban bir ömür sokağa çıkamaz.

Yarkın: Teyzeciğim ben size “Polat'ı seviyorum” dememin üzerinden iki-üç ay geçti. O zamandan beri siz hep aynı şeyleri söylüyorsunuz; “sen büyük bir adamın kızıydın, Polat yalınayak bir bahçıvan...”. Ben bu lafları çok işittim. Babamın kimliğini ve benim ne olduğumu çok iyi biliyorum. Şimdi bu masalların lüzumu yok. Benim derdime deva gerek, deva! Anladınız mı, deva?

Mama: Senin derdine hiçbir zaman deva bulamasam ne yaparız? Men senin söylediğin günden beri düşünüyorum, anlamaya çalışıyorum, çare arıyorum, bulmaya çalışıyorum ama hiçbir çıkar yol görünmüyor.

Yarkın: Teyzeciğim, ben size “durdime deva” diye vaktiyle yakınsam da şimdiye kadar bu derde dayandım, sabrettim. Neden diye sorarsanız, Polat şimdiye kadar burada gözümün önünde idi. Ben onu görür, bununla övünürdüm. Şimdi iş son raddeye geldi. Şimdi can boğaza geldi. Artık dayanma gücüm kalmadı...

Mama (Endişeli): Ne oldu kızım, ne oldu? Kötü bir haber mi var?

Yarkın: Ah ben bunu size nasıl söyleyeyim? Hayır, hayır bu derdin devası gerçekten yok.

Mama: Ne oldu kızım? Söyle ki bileyim. Belki bir yolunu buluruz. Söylemezsen ben ne yapabilirim ki?

Yarkın (Ağır bir edayla): Polat gidiyor...

Mama (Dingin): Nereye?

Yarkın (İşitmez, derin düşünceye dalar): Polat'tan bir ömür ayrılıyor.

Mama: Kızım sana soruyorum, nereye gidiyor?

Yarkın: Bilmiyorum.

Mama: Bunu sana kim söyledi?

Yarkın: Polat'ın kendisi.

Mama: Ne zaman gördün onu? Konuştun mu? Nerede konuştun? Ne dedi?

Yarkın: Teyzeciğim ben onu dün gece gördüm. Havuz kenarındaydım. Babamla azıcık oturup konuştuk. Sonra babamı biri çağırdı, beraber gittiler. Ben yalnız kaldım. Orada babam bir mektubunu unutmuş. O mektubu almak için Polat geldi biraz sonra. İşte dedi ki; "Ben gidiyorum, belki bir ömür görüşmeyeceğiz". Ben aniden kötüleştim. Gözlerime perde indi. Adeta başımdan aşağı kaynar sular döküldü. Bir süre kendimde değildim. Sonra yavaş yavaş kendime gelip gözlerimi açtım ama Polat yoktu. O benim aklım başımdan gitmeden önce gitmiş olmalı. Yoksa beni o halde bırakıp gitmezdi. (Sessizlik.) Böylece ümidim kesildi...

Mama: Hayır kızım, henüz o kadar ümitsiz olmayın. Bir yolu bulunur elbet.

Yarkın (Ağır ve ümitsizce): Keşke...

Mama: Dünden beri hüzünlenip bir başına yürümen bu yüzden miydi?

Yarkın: Havuz kenarında oturmadan buraya geldim, sakinleşmek için. Her yerde gönlümdeki huzuru arıyorum. Ama her yerde de şu keder baskını...

Mama: Ben de şaşım kaldım, evladım. Ne yapsak ki acaba? (Sessizlik hakim olur ve düşünceye dalarlar.) Kızım sen kendini bu kadar yıpratma. Ben Polat'ı görüp, konuşacağım. Gidişinin nedenini ve nereye gideceğini sorup öğreneceğim. Sonra gitmemesi için nasihatte bulunacağım. Belki razı ederim.

Yarkın dikkatle dinler.

Yarkın: Hayır Mamacan. Şimdi gerçekler acı olsa da görmek gerekir. Polat gitmese de, burada dursa da beni bir ömür bu evde tutmayacaklar. Babam bana birkaç

defa “Kızım yaşın başın iyice geldi, deve kadar oldun. Çeyizin de epeydir hazır, değil mi?” diye takıldı.

Mama: Hayır kızım, bu konuda asla endişelenme. Eğer Polat’ı görünce gönlün rahatlıyorsa gittiğin yere onu da getirtirsin. Onun bir hal çaresi bulunur, o sonraki iş. Bu yüzden önce baban ne derse sen “peki” demelisin. Kızım sen sakın ol. Yarın sebebini öğrenir sana söylerim. Şimdi huzurlu ol. Uykun da geliyor bak. Git yat, kendini çok yorma!

Yarkın: Hayır teyzeciğim, siz eğer beni yürekten seviyorsanız, bana acıyorsanız, dediğimi yapın.

Mama: Canım kızım, ne yapayım? Ne istiyorsun?

Yarkın (Utanır, sıkılır): Polat’ın kendisini şimdi buraya çağırın. Burada kendim konuşmak istiyorum. Belki kalmaya razı olmaz, gider. Hiç olmazsa son bir defa görmüş olurum...

Mama: Ah kızım gören eden olursa ne yaparız?

Yarkın: Şuan da uyanık kim var sanıyorsunuz? Herkes uyudu... Şuan en huzurlu insanlar için uykunun en şirin vakti...

Mama: Kuzum ben kendim konuşurum.

Yarkın (Ağlamaklı): Eğer... Siz... Ben ölmeyeyim... Üç dört gün daha... Yaşasın diyorsanız benim dediğimi yapın. Yoksa ben... (Ağlar.) Ben... Tükeneceğim!

Mama (Yalvarır ve okşar): Kızım canım kızım, ciğerim, yavrum ağlama! Neden ağlıyorsun? Kuzum benim ezilmiş bağrımı daha beter ezme, senin gözünden akan her bir damla gözyaşı, benim yarama bir neşterdir. Kuzum, ağlama. Peki, eyvallah, Polat’ı çağıracağım. (Aklına gelir.) Aklıma gelmişken kendi de şimdi gelmesi gerekirdi. Çiçek toplamaya göndermemiş miydin? Oraya gitmiştir.

Yarkın: Oraya gitmişliğine gitmiştir ama çiçek toplayıp gelir mi? Bilmiyorum.

Mama: Elbette kızım, o senin sözünü yerde bırakmaz.

Yarkın: Olmazsa teyzeciğim... Olmazsa...

Mama: Olmazsa ne kızım? Söyleyiver.

Yarkın: Olmazsa... Siz... Siz teyzeciğim... Siz...

Mama (Güler, hızlıca): Ben gidiyorum tamam, ben gidiyorum. Anlamıştım zaten. Ben de gitmeye niyetliydim. (Yavaşça yerinden kalkar.) Kızım, konuş, görüş ama kendine mukayyet ol. Aklını kaçırma sakın. Şeytanın seni yolundan çıkarmasına asla müsaade etme. İhtiyar zamanlarında babanın yüzünü kara çıkartma. Kendini de bu dünyaya maskara etme!

Yarkın (Cesaretlenir): Mamacan, ben bu konuda işte bu kılıçtan da hızlıyım. Ben sadece seviyorum... Benim gözümde Polat öz ağabeyim gibidir. Benim gönlümde namuslu bir sevinç var. Kaygılanmayınız, gönlünüzü ferah tutunuz. Bu konuda ben ne kadar dikkatli de olsam, ne kadar katı da olsam, siz de biliyorsunuz ki Polat bu konularda benden daha hassastır.

Mama boynunu eğer ve yavaşça çıkar gider.

Sekizinci Sahne

Yarkın yalnız

Yarkın (Elleriyle yüzünü kapayıp sessizliğe gömülür, biraz sonra başını kaldırır): İçimde bir şeyin eksikliği var. Annem olsaydı... Dizlerine başımı koyar, ağlardım. (Yine bir sessizlik.) Hayır, hayır... Öyle bir dert ile yüz yüze geldim ki bunun devası hiç kimsede değil.

Ko'rmayın bosdim tikanni,

Tortadirmen dardini...⁵³⁰

Hayır, hayır! Ben bu dikene bile bile bastım. Hayır, hayır! O diken değil, gül idi. Gül... Yine yüzünü kapatır ve diner. Biraz sonra elinde bir demet çiçek ile yavaşça Polat gelir.

⁵³⁰ Göremedim dikeni,
Çekiyorum derdini... (A.N.)

Dokuzuncu Sahne

Yarkın, Polat

Polat (Biraz ayakta dikilir, endişeli gözlerle etrafa bakar): Burada Yarkın Sultan'dan başka kimse yok. Beni burada görseler, benim için de, Yarkın Sultan için de hiç iyi olmaz. Yarkın Sultan uyumuşa benziyor. Çiçekleri başucuna koyayım. Mama'ya söyleyeyim, gelsin uyandırsın. (Gitmeye başlar.)

Yarkın (Yavaşça başını kaldırıp): Polat, ben uyanığım! Hâlihazırda benim günlerimin uykusuz geçtiğini bilmez misin?

Polat (Bunun üzerine yutkunur): Öyleyse çok iyi. İşte çiçekler, buyurunuz. (Uzadır.) Bu benim size son armağanım!

Yarkın: Konuşma! (Çiçekleri fırlatır.)

Polat (Uzakta durur, titreyen sesiyle): Sultanım, bu sözlerim de size son sözlerimdir. Bu yüzden biraz konuşsam olmaz. Onun dışında söyleyeceğim şeyler sizden ziyade benim için daha acı. Öyle olsa da çok değil, iki çift sözüm var. Bu vakitte burada çok kalmaya gönlüm razı değil. Kendi adımın lekelenmesinden korkmuyorum ama bunu size reva göremem. Biliyorum ki ikimizi burada böyle görseler kesinlikle bir söz çıkar.

Yarkın: Sen Polat, eğer kalbin doğru olsa, bir kadına doğru davranmayı bilebilen bir yiğit olsan hiçbir dedikodudan korkmazdın. Yalnız, kalbin doğru olsaydı!

Polat: Bu konuda beni, benden ziyade siz daha iyi bilirsiniz.

Yarkın: O halde sakın ol. Kabul, görebilirler.

Bu anda bir ağacın arkasından Kumru'nun sadece başı görünür. O korkar ve telaşlanır. Üzüntülü bir halde onları seyrederek. Sonra kendi kendine fısıldayarak "işte şimdi elime düştünüz" dercesine işaret eder ve hemen ortadan kaybolur. Yarkın ile Polat, Kumru'dan habersiz şekilde konuşmalarına devam ederler.

Ben de seninle çok konuşmak istemiyorum. Biliyorum ki ikimizin sevgisi de ümitsiz sevgidir. Fakat sen benim yanımda olduğun zaman bununla yetinirdim. Dün sen bana “gidiyorum” dedin, bu gün ise “son armağanım” diyerek çiçek veriyorsun. Bütün bunlar ne demek oluyor, anlat bana.

Polat: Anlatmanın lüzumu yok, bu sözler ne demek istediğimi çok iyi anlatıyor. Ben gidiyorum. Bu hafta içinde bu saraydan bir daha gelmemek üzere ayrılıyorum.

Yarkın: Nereye?

Polat: Size güvendiğim için söylemekte bir beis görmüyorum; dağlara taşlara gidiyorum.

Yarkın: Neden?

Polat: Onu şimdi söyleyemem. O benim öz işim, siz bilmeseniz de olur. Fakat gün gelir öğrenirsiniz.

Yarkın: Belki bu aşk ile ilgilidir?

Polat: Hayır, asla!

Yarkın: Ben sana “kal” diye yalvarmıyorum. Bu nafiye. Sana sadece şunu soruyorum; kalabilir misin? Bunun çaresi var mı?

Polat: Asla yok.

Yarkın: Çare benim elimden gelecek olsa da mı?

Polat: Bu çok iyi olurdu fakat bunu kimse çözemez!

Yarkın: O halde ben de gelsem olmaz mı?

Polat: Hayır asla!

Yarkın: Gideceğin yol için kılıç gerekli mi?

Polat: Kılıçlar gerek.

Yarkın: Kılıcı vereyim.

Polat: Teşekkür ederim, kılıçları bulurum.

Yarkın: O halde yolunda ölüm tehlikesi de var. Öyle mi?

Polat: Ölüm değil, ölümler tehlikesi var.

Yarkın: Ölüm kanlı mıdır?

Polat: Onu... Onu... (Biraz sessiz kalır, sonra birden) Onu sultanım, halk tayin edecek!

O anda arkadan Kumru'nun "işte, işte" sesleri gelir. Polat ile Yarkın korkuyla bakarlar. Yanında Kumru ve elinde kılıcı ile içeri Batır girer. O anda Yarkın elinde kalkanı ile yerinden kalkar.

Onuncu Sahne

Yarkın, Polat, Kumru, Ölmes Batır

Batır (Dışarıdan bağırarak gelir): Hey arsızlar, utanmazlar! (Hızlıca girer içeri ve durur. Sonra aniden Polat'a doğru yönelir.) Namussuz, nankör!

Yarkın (Hızlıca kalkanı kaptığı gibi araya girer): Baba bunda namus meselesi yok! Burada namus ak, pak, günahsız!

Batır (Biraz gevşer ve geri döner, sonra sakin ve alçak sesiyle Yarkın'a): Kızım, sen, burada, gecenin bir yarısı bahçıvan ile baş başasın ve namus meselesi yok mu diyorsun? Sen benimle alay mı ediyorsun namussuz kız! (Hiddetlenir.) Eğer ben seni kılıç oyununda kendimden daha usta yapmasaydım şimdi kıtır kıtır keser, öldürürdüm. Ya da seni celladın eline teslim edip şehrin meydanında parçalattırırım?!

Yarkın: Eğer haklı olduğunuzu düşünüyorsanız ben kalkanı yere bırakıp (bırakır) boynumu veririm. (Boynunu eğer.)

Batır: Baban haksız yere bir damla kan dökmüş değil. Bundan sonra da dökmeyecek! Ama (Polat'ı gösterip) işte bu nankörün kanı dökülse asla haksız sayılmam! (Polat heyecanlı ve sessiz.) Güzellikle söyle, ne konuşuyordunuz?

Yarkın: Onu söyleyemem ama namus meselesi değil.

Batır: Bana söyleyemediğimize göre başka ne meselesi olacak, edepsiz? Güzellikle söyle, ne konuşuyordunuz?

Yarkın: Namustan başka bir...

Batır: Sen sus! Bu namussuzun kendisi söylesin! Konuş diyorum sana utanmaz!

Polat (Daha da yakınlaşır, cesur ve rahattır): Ben kimim?

Batır (Gözü hiçbir şey görmez): Kim olduğunu bilmiyor musun?

Polat: Siz bilmiyorsanız ben nereden bileyim?

Batır: Doğduğun günden beri hizmetimi görürsün, ekmeğimi-aşımı yersin. Hala kendini tanımadın mı?

Polat: Sizin bir ömür hizmetkârınızım, bahçıvanınızım desem bu doğru bir tanım olur mu?

Batır (Aniden hiddetlenir, bağırarak): Namussuz, yoksa “kızımın oynaşı” olarak mı tanıtmalıyım? (Yarkın allak bullak olur.)

Polat (Mertçe): Sadece kız ile oynaşmak değil, oyunun ve eğlencenin kendi de insanlığa sığmaz. Batır, söyleyin, ben kimim?

Batır: Sen ekmeğime, aşıma tüküren bir nankörsün! Daha ne demeli?

Polat (Titrek bir ses ile): Batır, perdenin açılış zamanı gelmişe benziyor. (Gözlerine bakarak.) Benim babam kim?

Batır (Bu beklenmeyen soru onu boğar, rengi sararır, bu şok halini üzerinden atar ve soğukkanlılıkla): Baban bir köylü!

Polat: Nerede o köylü? Neden ben sizin sarayınızda yine sizin aşınıza muhtacım?

Batır: Kendine bile bakamayan bir köylü sana bitinle beraber nasıl bakacaktı? Kendi bakamadığı için seni bana verdi! Baban, seni “Batır’ın kızı ile oynaşsın, Batır’ı el âlem içinde yüzünü kara çıkarsın” diye mi bıraktı? (Kızar.) Haydi, söyle namussuz, konuş!

Polat: Batır, siz sözü başka yere çeviriyorsunuz. Bu hoş değil. Öyleyse babam nerede? Neden bana göstermiyorsunuz?

Batır: Babanın nerede olduğunu ben ne bileyim? Yiyecek yemek bulamamış, ölüp gitmiştir. Ben senden neyi esirgedim? Nankör! (Yine kızar.) Ben sana “kızıma metres ol” diye mi babalık yaptım? Hı?

Polat (Batır’ın gözlerinin içine bakarak titrek bir sesle): Utanmıyor musunuz? Tövbe tövbe... (Bir iki adım geriye gider.)

Batır: Ben kimsenin anne koynundaki kızı ile oynaşmadım ki utanayım.

Polat (Üzerine yürür): O... Cevizin altındaki hendek kimin mezarı? Söyleyin, kimin mezarı? (Batır ürperir ve sırtını döner. Sessizliğe gömülür. Polat ceviz ağacının dibine doğru hareket eder.) Bu hendekte kaç kişinin başı var? (İçi kemik dolu mendili koynundan çıkarır.) Peki, bu kemikler kimin? Neden bunlar cevizin altındaki hendekte çürümüş? (Yanından bir kâğıt çıkarır.) Peki, bu mektup kimin? (Bağırır.) Kimin diyorum? Mektubu verenler nerede? (Yerden aldığı kemikleri Yarkın’ın önüne koyar.) İşte bunlar değil mi mektubu verenler? Benim babam, ağabeyim, amcam ve diğer birçok akrabam bu bir avuç kemiğin içinde değil mi? Konuşun! Konuşun! Neden diliniz tutuldu?

Batır’ın kılıcı elinden düşer, yüzü kireç kesilir, bir hasta gibi gevşer, halsiz düşer.

Yarkın (Titreyerek): Baba! Baba diyorum! Bütün bunlar ne demek oluyor? (Batır sessiz.) Polat sen söyle. Bu ne demek oluyor? Ölmek istiyorum, dayanamıyorum. Bu nasıl bir sır?

Polat (Sakinleşir): Bu sırları babanıza sorunuz. Annesini, babasını ve akrabalarını bir ömür görmeyen, onların tatlı sözlerini işitmeyen, onları görmek yerine bir çuval dolusu çürümüş kemiklerine bakmak zorunda olan kişi, o kemiklerin çürümesine sebep olan konakta duramaz artık. Amcanıza kızını vermediği için harap olan bir köylü ve o köylü hakkını gözetdiği için evleri ile beraber heder eden bir köy... Yine benim gibi bahtı kara oğlunu bu konağa bir ömür hizmetçi ettiniz! Ben bu iki çift lafi size söyledikten sonra bu konaktan bir daha gelmemek üzere ayrılıyorum. (Kumru’yu gösterir.) İşte bu aptal, deli kızın sözüne bakarak babanız bizi suçlu ilan etti. “Nankör”

dedi. “Oynaş” dedi. “Namussuz, utanmaz” dedi, ağzına geleni söyledi. Eğer tüm bunları söylemesem benim başım da bu kemiklerin arasında olurdu. Sultanım, bana aş, ekmek verdi diye babanızdan helallik istemiyorum. Neden diye sorarsanız, ağzıma aldığım her ekmek anne ve babamın bir parça eti, tattığım her bir zerre aş onların gözyaşı, belki, kanları oldu. Bu konakta suçu olmayan, bana gerçek bir kardeş olup belki annem gibi şefkatle bakan sizdiniz. Bu sebeple size soruyorum. O gösterdiğiniz şefkat ve merhametinizi helal ediyor musunuz? (Herkes sessiz kalır.)

Batır (Ağır bir edayla): Polat sana ne diyeceğimi bilmiyorum... Benden ne kadar şikâyetçiymişsin. Bütün bunları bana özel olarak söylesen olmaz mıydı?

Polat: Kızınız ve benden şüpheniz varmış, bu aptal kızın sözüne bakarak bize envaiçeşit hakarete bulunmadan önce kızınız ile önce bir tenhada konuşup onu dinleseydiniz olmaz mıydı?

Batır: Olan oldu artık bu sırrı buraya gömeceğiz... “Çıkıyorum, gidiyorum” gibi sözleri bırak! Sen buradan çıkıp gittiğin vakit sır yayılacak ve ben rezil olacağım. Ben rezil olduktan sonra seninle başka türlü konuşacağız, haberin olsun!

Polat: Bütün köyü ufak bir şey için yerle bir eden kişi sırrın yayılmasından korkar mı? Bu gömdüklerin yetmiyormuş gibi şimdi bu gerçeği de toprağa mı gömeceğiz? Sizinle nasıl konuşmam gerekiyorsa öyle konuşurum. Benim şimdi korkacak hiçbir şeyim kalmadı! (Yarkın’a.) Bu cellat babadan değil, siz şefkat abidesi kardeşimden helallik istiyorum. Hakkınızı helal edin kardeşim!....

Yürüyerek çıkar gider, arkasından Yarkın da “Polat beni de al git!” diyerek koşar, geride kalanlar taş kesilir.

Perde iner.

İkinci Perde

Bu perde sekiz sahneden oluşur.

Katılımcılar

(Giriş sırası ile)

Mama Hatun: Birinci perdedeki gibidir. Değişmemiştir.

Yarkın: Birinci perdedekine nazaran oldukça değişmiştir. Bunun için çaba harcamıştır.

Kel: 50-55'li yaşlarda, ilginç bir kişilik. Soyтары.

(Birinci perde ile ikinci perde arasında 2-3 ay zaman geçmiştir.)

Geniş, küçük bir seki, onun yukarısında, arka tarafında bir havuz. Havuzun etrafında dizilmiş yaşlıca kır ağaçları, onların arasında üç-dört top salkım söğütler. Dalları suya değiyordu. Havuzun öteki tarafı nar ağaçları, onun arkasında yine kat kat üzüm salkımları, mevsim; yazın başları, vakit; yatsı vakti... Ayın soluk parıltısı ile nar ağaçları ve üzüm salkımları bütünüyle sade bir karaağaç olarak görünüyordu. Sekiye kilimler serilmişti, zamane kandillerinden birkaçı, parlaklığından daha fazla duman yayıyordu.

Sekinin bir yanında kalın döşekler üzerinde kuş tüyü yastıklara dayanmış, yan tarafına Yarkın uzanmış, yatıyor. Onun ayaklarında, sekinin kıyısında Mama Hatun oturuyor. Yarkın sessizce derin düşüncelere dalmış, Mama ise aynı sessizlikte kitap okuyor.

Birinci Sahne

Yarkın, Mama Hatun

Yarkın: Teyzeciğim, hangi kitabı okuyorsunuz?

Mama (Kitaptan başını kaldırır): Bir kıssa kitabı.

Yarkın (Ağır, akli başka yerde): Hangi kıssa?

Mama: Bir batırın yaptığı işler anlatan bir kıssa.

Yarkın: Nasıl işler yapmış?

Mama: Kötü bir valinin Han'a yaranmak için günahsız on yedi kişiyi zindana attıktan sonra ve batır türlü zorluklar ile biçareleri zindandan kurtarır. Sonra...

Yarkın (Lafını böler): Sonrası mı var? İyi yapmış, günahsız biçareleri kurtarmış. Aferin, kudretliymiş. Böylece muradına ermiş, değil mi?

Mama: Bununla amacına ulaşıydu, söyleyecek çok sözü olurdu, olmadı da. Mezkur valinin adamları görülmemiş işkencelerle batırı da zindana attılar. Tamamını okumuş değilim ama hala zindandayız.

Yarkın: Doğru söylüyorsunuz teyzeciğim, biz halen daha zindandayız. İşte bu kitabınız teyzeciğim, bizim falımız olsun. O batır zindandan sağ salim kurtulursa, biz de işte bu zindandan kurtulacağız. Tamam mı?

Mama: Delirdin mi kızım? Kendi evinde, kendi yerinde, kendi avlusunda, kendi bağında melikeler gibi gezen kız zindanda olur muymuş? Zindanı Allah'ım düşmanlarımıza da göstermesin!

Yarkın: Bu zindan benim için diğer zindanlardan daha kötüdür desem?

Mama: Kuzum, böyle tatsız tuzsuz sözler söylemeyin!

Yarkın: İyi... Öyleyse biz de tatlı konulardan konuşalım. Şimdi “batır” dediğiniz kişi aklıma geldi. Bizim batırdan bir haber var mı teyzeciğim? (Yavaşça yerinden doğrulur ve oturur.)

Mama (Bilmezlikten gelir): Sizin batırınız kimmiş?

Yarkın: Bilmezlikten gelmeyin, biliyorsunuz.

Mama (Yine bilmezlikten gelir): Bilsem hemen söylerdim kızım, bilmiyorum.

Yarkın (Biraz darılır): Bilmiyorsanız ben de söylemiyorum...

Mama: Siz bilirsiniz... (Kitap okumaya devam eder.)

Yarkın: Teyzeciğim, neden bana babamın gittiği yeri söylemiyorsunuz?

Mama (Kitabını yere fırlatır): Kızım, “baban karargâhta, Han'ımızın yanlarında” diye kaç defa daha söyleyeceğim!

Yarkın: Yalan söylüyorsunuz! Neden bir haftadır eve gelmiyor öyleyse?

Mama: İşleri vardır. Ki baban Han'ın en yakınındaki birinci adamı, en sadık yaveri, elbette bir işi var ki gelmiyor.

Yarkın: Hiç inanmıyorum! Siz, teyzeciğim, beni kandırıyorsunuz. Siz “kendi kızım olarak görüyorum, falan filan...” diyorsunuz ama benden de her şeyi saklıyorsunuz. Öz babamın nereye gittiğini bile söylemiyorsanız neden beni öz kızınız olarak görüyorsunuz?

Mama: Öz kızım olarak gördüğüm için öyle diyorum.

Yarkın: Madem öyle babamın nereye gittiğini de dosdoğru söylemeniz olmaz mıydı?

Mama (Biraz şaşkınlıktan sonra): Kızım, babanın nereye gittiğini biliyorum ama “ben dönene kadar benim nereye gittiğimi Yarkın kesinlikle bilmesin” diye sıkı sıkı tembihledi. Ben de “ben söylemem fakat diğer hizmetçilerin birinden işitse ya da dışarıdan duysa ne yapacağız” dedim. Sonra baban bana “hizmetçilerimi kendim tembihlerim. Dışarı için de ben gelene kadar Yarkın'ı hiçbir yere çıkarmayın. Avluya da sokaktan ister kadın ister erkek hiç kimseyi sokmayın ”dedi. Ben sonra, “Ben işte bu Kumru'dan korkuyorum” demiştim. “Doğru söylüyorsunuz” diyerek Kumru'yu, siz de biliyorsunuz ki aynı gün gönderdi.

Yarkın: Hah hay! Mesele ne kadar da büyümüş. “zindandayız” desem yine bana kırılacaksınız. Zindandaki kişi hiç olmazsa kendisinin zindanda olduğunu bilir... Eyvallah bunlar tamam da teyzeciğim, siz bana şunu söyleyin: Babam neden böyle bir şey yaptı? Ben bilsem ne olurmuş?

Mama: Onu ben bilemem kızım.

Yarkın: Siz şimdi babam tembihledi diye babamdan korkup bana söylemiyor musunuz?

Mama: Ben babandan değil, onun büyüklüğünden de korkmuyorum. Ben genç kadın değilim. Ununu elemiş, eleğini asmış bir kadını. Ben bu saatten sonra neyden korkayım?

Yarkın: Korkmuyorsanız neden söylemiyorsunuz?

Mama: Babanın sözlerine riayet ediyorum kızım, ona hürmet ediyorum.

Yarkın (Hızlıca): Ona hürmet edeceksiniz diye bana zulmediyorsunuz.

Mama: Hangi zulüm?

Yarkın: Babam, özbeöz babam gittiği yeri benden saklıyor. Bu bana zulüm değil midir?

Mama: Değil.

Yarkın: Babamın zulmedişine sessiz kalarak razı oluyorsunuz. Siz de zulme ortak oluyor musunuz, olmuyor musunuz? Oluyorsunuz. Evet, siz de zulmediyorsunuz! (Sessizlik.) Ve sonra, “ben seni kendi kızım olarak görüyorum” falan diyorsunuz... (Darılır ve başını yere çevirir.)

Mama: Kızım, can kızım. Kendini harap etme! Tamam, söyleyeceğim. Ama söyledikten sonra “kendimi üzmeyeceğim ve sinirlenmeyeceğim” diye önce söz vermeni istiyorum.

Yarkın (Gülümser): Tamamdır, söz veriyorum.

Mama: Öyleyse söylüyorum. Baban Han’ın ordusuyla beraber savaşa gitti.

Yarkın (Şaşkın): Savaşa mı? (Biraz sessizlik.) Ne savaşı? Kimle savaşıyorlar?

Mama: İşte orasını sorma kızım.

Yarkın: Onu da söylemeseydiniz. Nasıl olsa hiçbir şey söylediğiniz yok bana!

Mama: Neden kızım? Babanın nereye ve niçin gittiğini söyledim ya.

Yarkın: Onu siz söylemeseydiniz de biliyordum.

Mama: Nereden biliyordun, ay kızım?

Yarkın: Babam, o babam; Han da o Han olduktan sonra elbette ki adam öldürmeye gideceklerdi. Boş verin, bu meseleyi hiç konuşmadık sayın teyzeciğim. (Biraz sessizlik.) Nasıl bir babanın kızı oldum Allah’ım. Mesleği, mezarcımınkinden de beter!

Mama (Kızın ağzını eliyle kapatır): Ah kızım, neler diyorsun baban hakkında? Ayıp değil mi? Vay talihsiz başım, vay...

Yarkın: Boş verin teyzeciğim. Bir avuç, bir kaç “büyüğümüz” var diye her adıma, her yere mezar kazmak iyi bir şey mi? Polat’ın o gece söylediği sözler halen daha aklımdan çıkmıyor. O anda ölü gibi donakalan, soluğu kesilen babam... Yine biçareleri kan revan içine bırakmaya gitmiştir. Vah vah... (Gözlerini eliyle kapatır.) Polat’ın elindeki kemikler... Geceleri rüyalarım giriyor o kemikler... Polat öyle bir şey yaptı ve öyle şeyler söyledi ki bunlara kim olsa dayanamaz. Sonunda babam da böyle ölecek derim. Polat od olup yanacak, halen konuşuyor da konuşuyor, boşu boşuna...

Mama: O söylediği sözler, ortalığı velveleye verişi, sabırsızlığı bütünüyle başına bela oldu.

Yarkın (Allak bullak bir halde): Neden bela olmuş? Hangi beladan bahsediyorsunuz?

Mama: Çöllerdeki kendi uyruğundaki hırsıza arsız baş olup yurdu karıştırması iyi bir şey mi?

Yarkın: Böyle devam etsinler aferin! Soygunculara soygunculukla cevap vermezlerse nasıl denk düşecekler? Allah bilir, yurttaki herkesin onların peşinden gidip buradaki soyguncululuğu darma duman etmelerine ne diyeceksiniz? Kötü olur muydu?

Mama: Canım kızım, (gülür) senin “iyi olacak” dediğin şey asla kötü olmaz. Fakat tüm bunlar senin istediğin gibi olmaz...

Yarkın (Meraklanır): Neden olmaz diyorsunuz? Nereden biliyorsunuz?

Mama: Doğru söylüyorsun kızım: Bundan iki hafta önce bütün yurt, bütün köy Polat’a katılmıştı. Han’ımız sonra üç kere ordu gönderdi, hepsi de dört bir yana kaçıştı.

Yarkın: Bin defa ordu yollasa da yine toplanır gelirler, o zaman ne olacak?

Mama: Hayır kızım, bu sefer Allah izin verirse Han’ın ordusu onları dört bir yana dağıtacak. Buna inan kızım. Bundan sonra sana ne kadar zor gelse de “Han’ın ordusu galip gelsin” diye Allah’a dua et.

Yarkın: Neden? Ne için? Haksızlık hakka galip gelsin diye dua mı edeyim?

Mama: Hayır kızım, şimdi lafı biraz daha açayım. Baban Polat'a karşı galip gelsin diye dua et!

Yarkın (Yüzü aniden değişir, şaşırır): Diledim! Diledim! (Sessizlik.) Babam yine... Yine mezarcılığa soyundu! (Sessizlik, birden) Teyzeciğim, korkuyorum! (Muhkem Mama'yı kucaklar ve sessizliğe gömülürler. Biraz sonra.)

Mama: Kızım, dün babandan sevinçli bir haber gelmişti?

Yarkın (Yine meraklanır): Ne söylüyorsun?

Mama: Sana ağır gelse de kızım, babana olan hürmetin daha fazla olduğu için sevinçli dedim.

Yarkın (Şaşkın): Baba hürmeti diye beni öldürenlere benziyorsunuz. Peki, şimdi haberi söyleyin.

Mama: Hiçbir haber yok, şaka yaptım...

Yarkın (Aniden bağırır): Teyze!!!

Mama: Evet, ne oldu kızım? Bu sabırsızlıkta ne? Bunca evhama değen bir şey değil.

Yarkın: Mesele nedir?

Mama: Baban selametmiş, sana dua diyor, "Teyzesi diyor, alnından diyor, benim için bir öpsün" diyor...

Yarkın (Yine bağırır): Teyze!!!

Mama: Evet kızım, yine ne oldu? Bana bak, rengin attı senin. Ne oldu? (Elleriyle okşar.)

Yarkın (Biraz sessizlikten sonra yavaşça): Böyle olmaz... Beni böyle kandırarak bana daha beter zulmediyorsunuz... Babamdan ne haber gelmişse bana doğrusunu söyleyin... Polat hakkında da olsa bana dosdoğru söyleyin. Ben bu şekilde kandırılmayı asla kaldıramıyorum. Yine de o gerçeği bilmek bana ağır ve zor olsa da en doğrusu

bu... Beni aldatmayın, doğrusunu söyleyin... (Yine bağırır.) Artık aldatılmaya sabrım kalmadı!

Mama: Güzel kızım, peki ben ne yapayım. İki ateş arasında kaldım! Bir tarafta baban, bir tarafta sen... Baban 35-40 yıldır bana aş veriyor, ona helallik gerekmez mi?

Yarkın: O aş haramdan gelmiş olsa... Yine de helallik gerekir mi? Peki şunca yıl yaptığımız hizmet? O helallik değil mi?

Mama: Ah kızım, babanın verdiği aşın ekmeğin yanında benim hizmetlerim hizmet mi?

Yarkın: Şimdi helali haramı soruşturup gelen haberi söylemeyecek misiniz?

Mama: Söyledim ya evladım.

Yarkın (Sesini yükseltir): Teyze! Söylemeseniz olmaz, olmaz, olmaz!

Mama: Off... Evladım, kızım! Ben şu haber meselesini nereden söyledim sana... Şimdi söylesem olmayacak anlaşılın. Doğrusunu söyle diyorsun ama doğrusunu söylesem, haber çok kötü bir haber...

Yarkın: Her ne kadar kötü de olsa kandırmaktan kötü değil, söyleyin.

Mama (Biraz sessizlikten sonra): Baban vardığından beri Polat'ın işi rast gitmemiş...

Yarkın (Kötü olur): Şaşılacak şey doğrusu. Çok iyi! Ya sonra?

Mama: Sonra; şimdi ise köylüler ona yardıma gelmediler...

Yarkın: Sonra?

Mama: Sonrasında kendi adamları da kuvvetten düşmüşler. Yakında ortada bir ateşkes olsa Polat'ın başka bir memlekete gitmesi gerekiyormuş...

Yarkın: Bu mu sevinçli haber dediğiniz?

Mama: Bu kızım, bu.

Yarkın (Düşünceye dalar): Gerçekten sevinçli haberler... Polat'ın yenildiği doğru olsa... Başka memlekete geçip gider mi, kalır mı, ölür mü? Hepsini aynı şey! Haksızlığa karşı gelemedikten sonra elbette ölmesi daha iyi...

Mama (Yarkın'a gözlerini diker, ağır bir edayla): Ölmesi daha iyi...

Her ikisi de susar. Mama yine kitap okumaya başlar. Yarkın sessizce yan tarafına uzanır ve bir noktaya gözlerini sabitler. Biraz sonra çekince ile başını kaldırır, kılıcı süzmeye başlar. Birkaç dakika sonra uykudan uyanmış gibi olur.

Yarkın: Teyzeciğim, hayli vakittir kılıç oyunu oynamışlığım yok. Şimdi çok kılıç oynayasım geldi. Oynayacağım kimse de yok. Polat da gitti, babam da.

Mama (Gözlerini kitaptan alamadı): Ne yapacağız can kızım, ben kılıç oynamayı bilmem ki.

Yarkın (Yalvarırcasına): Ya hizmetçi çocuk?

Mama: Hangi hizmetçi çocuk?

Yarkın: Adı neydi? (Hatırlar.) Ha, Yolçibek, Yolçibek.

Mama: Laf açılmışken, o yiğit iyi kılıç kullanabiliyor mu? (Gözü kitapta.)

Yarkın: Polat kadar, babam kadar bilmesede... Benim kadar biliyor.

Mama (Kitabını kapar, gülümser): Senin kadar biliyorsa, babandan da, Polat'tan da iyi biliyor demektir.

Yarkın (O da gülümser, yapmacık bir tazim ile): O delikanlıyı buraya çağırmanın imkânı var mı?

Mama: Kimi? Yolçibek'i mi? Şimdi senden saklayacağım bir şey kalmadı, çağırabilirim. (Yerinden kalkar.) Kılıç mı oynamak istiyorsun?

Yarkın: Çok!

Mama: Peki, olmazsa ben bir gidip haber vereyim. Haydi... (Yola koyulur.)

Yarkın: Eğer mümkünse gelirken kılıcını da alsın. Kılıcı yoksa babamın kılıçlarından birini siz alın. (Mama çıkar. Arkasından seslenir.) Bir dakika acele etmeyin teyzeciğim! Bu arada babam hangi kılıcını aldı yanına?

Mama: Baban sedef saplıyı taktı beline. Kalkanı ise o taraftan alıp gelmişti.

Yarkın: Sapı firuze kakmalı kılıç burada mı?

Mama: Burada olması gerek.

Yarkın: Değilse onu alıp çıkın. Kalkanların tamamı ise buradaymış. Herhangi bir tanesini alıverin.

Mama (Tam çıkacakken): Bu arada hizmetçiyi buraya çağırırsam ana kapıya kimi koyacağım?

Yarkın: Bu ne demek şimdi? Ölmes Batır'ın topu topu bir tane mi adamı var? Dışarısı adam dolu ya.

Mama: Hizmetkâr binlerce fakat bekçi bir tane. Baban dış kapı için Yolçibek'ten başkasına güvenmiyor, evladım...

Yarkın: Bekçi olmasa da başka biri orada durabilir. Kısa bir sürede cin mi çarpacak? Gidin. (Teyzesi çıkar.) Gelecek herhangi bir bela ve kazayı üzerime alıyorum; ben kendim konuşurum!

İkinci Sahne

Yarkın yalnız

Yarkın (Kendi kendine): Bu dergâhta Ölmes Batır yok ki onu öldürmeye kastetsinler. Sonra Ölmes Batır bu memlekette başka kimseden korkmaz. Eğer Ölmes Batır'ın devletine ve mukaddesatına saldıranlar olursa gelsinler, alsınlar; ben buradayken kimse yan gözle bakamaz! (Kılıcını eline alır.) Eğer sen olmasaydın, eğer ben senin dilini bilmeseydim... Bu kadın başıma zulümleri nasıl görürdüm? İstedikleri kişilere verirler, diledikleri işleri yaparlar, beni kukla gibi oynatırlardı. Fakat şu var... Böyle de olsa kadınlıktan gelen güçsüzlüğümü hiçbir zaman ve hiçbir yerde hissettirmeyeceğim.

Mama girer.

Üçüncü Sahne

Yarkın, Mama

Mama (Girer): İş zor.

Yarkın: Neden? Ne oldu?

Mama: Hizmetkârlarımızın bugün aziz bir misafirleri var.

Yarkın: Misafir mi? Kimmiş o?

Mama (Güler): Bir Kel...

Yarkın: Kel mi? Öyleyse ilginç bir insandır, değil mi?

Mama: Öyle olduğu için aziz misafir dedim ya.

Yarkın: Anladım, şimdi ne yapıyorlar peki?

Mama: Kel dede “ha” diyerek kopuz eşliğinde ilginç beyitler okuyor.

Yarkın: Gülünç, keyifli biri galiba?

Mama: Çok.

Yarkın: Teyze, beri gelin! (Mama sevinçle gelir.) Çok sıkıldım ve epey kederlendim. O Kel misafiri buraya çağırırsak, biraz kopuz çalıp şakısa... Ne dersiniz?

Mama: Kızım ben senin gönlünü şen etmek için her şeye razı olurum... Hemen şimdi...

Yarkın (Gözlerine bakar): Şimdisi mimdisi yok! Bana söyleyin teyzeciğim. Kel genç mi? Yaşlı mı?

Mama: Genç yiğit nerede? Şimdi söyledim ya. Altmışlarında bir dede, biçimsiz, suratsız, çirkin bir adam.

Yarkın: Oldu, oldu! Haydi, gidin çağırın, gelsin!

Mama (Yarkın'ın saçlarını okşar): Kızım, eğer hizmetkârlardan biri, baban geldiğinde ya söylese?

Yarkın: Söylerse söylesin; babam beni Polat ile yalnız gördüğünde öldürmedi.

Mama: Öldürmedi ama öldürmekten beter etti. Sonra kendisi de ne günlere kaldı balam?

Yarkın: Peki, şimdi çağırıyor musunuz?

Mama: Çağırıyorum kızım şimdi... Çağırıyorum...

Yarkın (Sırtını döner): Durun, durun çağırmayın. Artık gereği yok. Bana kızım da demeyin... Sizin kızınız da yok. Tamam, yeter!

Mama: Tamam, Yarkın... Kızım...

Yarkın: Tamam yeter! Gerek yok!

Mama (Yerinden kalkar): Kuzum... Üzülme kızım. Ben şimdi çağırıyorum. (Gider.)

Yarkın (Biraz nazlanır): Durun, durun teyze. Gerek yok!

Mama gülümseyerek gidiverir.

Dördüncü Sahne

Yarkın yalnız

Yarkın (Kendi kendine): Çok korkak kadınmiş! Babam işitse ne olur? Yiyecek mi sanki? Hizmetkârlarmış... Bir tek Yolçibek mi? Onun ipi benim elimde!.. (Gözlere uzaklara dalar. Sonra ağır bir tavırla) Dağlar... Başı göğe değen karlı dağlar! Onların serin, masmavi dağ eteklerinde Polat'ın çadırları dikilmiş. Polat, Polat... Yüksek dağlarda, sivri taşlar üzerinde geyikler gibi sıçrayarak zıplayarak yürüyorsun. Bilmiyorum, şuan neler düşünüyorsun? Düşmanlarını, savaşlarını, kuvvetlerini ve batırlarını düşünüyorsundur... Süngü, kılıç, öldürdüklerin ve öldüreceklerini düşünüyorsundur... Lakin beni, kılıç yoldaşını, gençlik çağlarından beri seninle kılıç oynayarak büyüyen sevgili yoldaşını hiç düşünmüyorsun! Ben, gönlüme senden

başkasının sevgisini alamıyorum! Ben de senin kadar usta kılıç kullanırdım... Ama şimdi nerelerdeyim? Eli kolu bağlı bir çiçek gibi duvarlar arasında...

Mama girer.

Beşinci Sahne

Yarkın, Mama, Kel

Mama (İçeri girer, Yarkın'ın hayallere dalışını bir süre seyrettikten sonra): Kızım yine ne hayallere daldın? Misafirin geldi?

Yarkın: Hani? (Kel girer.)

Mama: İşte. (Güler.)

Kel (Gülünç bir kılık kıyafetle, iki elini göğsüne koyarak eğilir, tazim kılar): İyi misiniz, sultanım?

Yarkın: Allah'a şükürler olsun, ata. Sizler nasılsınız?

Kel (İlginç giyimi ile yaklaşır): At gibiyim!

Yarkın (Güler): At gibi mi? İt gibi mi?

Mama (Yarkın'a yavaşça): Ayıp kızım, ayıp!

Kel: O halde, devletinizin gölgesinde it gibi!

Yarkın: Ne zaman geldiniz?

Kel: Eskiden beri!..

Yarkın: O zamandan beri biz bilmiyoruz, öyle mi?

Kel: Bilmeyi isteseydiniz, bilirdiniz lakin bilmeyi istemediniz anlaşılır.

Yarkın: İnsan her şeyi bilseydi... Sonra herkes dünyada Lokman Hekim olur çıkardı? (Mama'ya) Teyze, atamın gelişi bir iki hafta olmuş. Neden bana haber vermediniz?

Mama: Hayır, dün gelmişler.

Yarkın: Öyleyse eskiyle ne alakası var?

Mama: O... Kellik kızım... (Kel'e) Öyle değil mi?

Kel: Doğru söylüyorsunuz yenge. Lakin "Kellik" dediğiniz biraz da kendinizdeki eksiklik! Çiçekçilik deseydiniz, elbette olurdu keyiflik! (Gülerler.)

Mama: Evet, doğru, çiçeklik, çiçeklik... Benim kızım anlamadı sanırım, genç değil mi?...

Kel: Evet, hala çok genç değiller mi? "Genç" dediğiniz haylaz olur. Özellikle genç kızlar daha haylaz olurlar. Bu yüzden genç yiğitler her zaman taş kalplilerden feryat ederler... (Kendi kendine) Hala benimle söze başladığında su gibi şırıldar, ateş gibi kıpkırmızı olur, serçe gibi cıvıldar, rüzgâr gibi kanat çırpır giderler... Gençmiş, genç... Genç değil, "haylaz". (Sakince) Kocası yok, bu yüzden oynaştır... (İşittirir.) Fakat kızınız gençliği ile tellalın kızına benziyor. Tellalı tanıyor musunuz? O... Bağdat'taki eski ayakkabı tamircisi Kozibay'ın ortanca kızı var ya... İşte onun halasının teyzesinin ablasının çocuğu olur. Tanıdınız mı? İşte bu özü yaş, sözü taş, gözü haylaz karakaş, akli yığın, vaş vaş kızınız aslında Bağdatlıymış. Bu yüzden az önce benimle konuşmaya başlarken Alpan'dan girdi Lokman'dan çıktı. Aferin, ne kadar harman akli var bu çocuğun. Fakat derleyip toparlayan bir çiftçi gerek, çiftçi!..

Yarkın (Utanır): Olmayıversin Kel! Teyze, söylesenize, bir kopuz çalıp okuyversin.

Mama: Haydi, benim kızıma bir kopuz çalıp gazel okuyverin!

Kel: Tamam, kurbanınız olsun, tamam!

Yarkın (Kel'e): Kopuzunuz hani?

Kel (Hemen arkasını dönüp): Biz kopuzumuzu sırtımıza asarız, sultanım. Eşkîya Polat gibileri ise lanet halkasını boynuna asar...

Yarkın (Birden rengi atar): Polat'ı siz de tanıyor musunuz?

Kel: O eşkıyayı tanımayan kim var? Yediden yetmişe, kediden köpeğe herkes tanır onu!

Yarkın (Dalgınlıkla): O kadar mı?

Mama (Kel'e): Lafı çok uzatmadan çaliverin!

Kel (Kopuzu alır ve sorar): Ne çalsam, ne okusam acaba?

Mama (Yarkın'a yakınlaşır): Kızım neden dilin tutuldu? Söyle, ne çalsın?

Yarkın: Bir şey istemiyorum, tamam!

Kel: Teyze, ne oldu? Sultanımın gönüllerinde keder yelleri mi peyda oldu? Öyleyse biz de dükkânı toparlayalım. Burada çarşı olmayacağına benziyor. Eyvallah, belki, bu çarşı olmazsa diğer çarşı olur. Dört pazarcıdan bir tanesi olmazsa bir başkası... (Cevap beklercesine bakabilir.)

Mama: Çok konuşmadan bir tane yeni gazellerden okuyuverin!

Kel: Çalarım, okurum fakat... (Yavaşça.) Hanımefendi sinirlensin istemiyorum...

Mama: Sözü uzatmadan başlayın, çabuk!

Kel: Tamam teyze, bağışlayın beni, kulunuz olayım. (Başını kaşır, düşünür.) Yeni gazel dediniz... Şimdi bir tane yeni bir gazelim var. Dün sabah vakitlerinde olgunlaştı. Bir bentten oluşuyor... Onu okuyorum o halde. (Başlar.)

Çalgı

Bey bo'lishga, xon bo'lishga, shoh bo'lishga intilasiz, Po'latjon o'g'ri!

Aslingiz kim? Naslingiz kim? Kim bo'lasiz? Gapiring to'g'ri!..⁵³¹

Çalgı

Bekebumburbeng... bekebumburbeng...

Beng... beng...

Yarkın (Öfkeyle bağırır): Kel, dur! Yeter, tamam! (Mama şaşkın.)

⁵³¹ Bey olmaya, han olmaya, şah olmaya heves ediyorsunuz eşkıya Polat, Aslınız kim? Nesliniz kim? Kim oluyorsunuz? Söyleyin doğruyu!.. (A.N.)

Kel (Tamam niyetiyle kopuzdan sert şekilde “gıyt” sesi çıkartır ve çalmayı bırakır): Eyvallah, işte durduk. Eşkîya Polat’ın adını duyar duymaz korktunuz anlaşılır. Lakin sultanım, iki ağız işitseydiniz olurdu. Bunu söyleyen adam çok doğru söylemiş. Eşkîya Polat’ı siz tanımıyorsunuz... Ben tanıyorum, çok iyi tanıyorum; bir buçuk aydan beri birlikteydim... (Mama tekrar oturup kitap okumaya başlar.)

Yarkın (İnanmaz): Polat ile mi?

Kel: Evet, ta kendisiyle.

Yarkın: Olmazsa o anlamsız gazelleri bir kenara bırakın, onun yaptığı işlerden bahsedin. Olmaz mı?

Kel: Çok iyi olur, hanımefendi. Onu benim kadar tanıyan hiç kimse yok! Onu bana sorun! (Başını kaşıyarak düşündür.) Lakin... Lakin hanımefendiciğim, söyleyeceğim sözlerin arasında nicesi yüceltici ve küçük düşürücüdür. Birkaçı öyle böyle, evet, oldukça iyi ve kötü söz geçer.

Mama (Kitaptan başını kaldırır): Kel, hiçbir doğru lafın yok ki senin; hepsi dikenli, hepsi zehir gibi acı laflar. Burnunuzu sokmayın isterseniz.

Yarkın (Sert bir şekilde): Hayır hayır, teyzeciğim. Siz karışmayın!

Kel: Teyzeniz karışmayacaksa burada mum gibi durmalarının ne faydası var? Buradan ayrılınsınlar o halde. O çıktıktan sonra karışmaması mümkün olabilir... Evet sonra lafları da tesbih gibi dizer, rezil ettikten sonra çiğneriz... O zaman biz de han paşa, bin paşa... Utanç yaygaralarını savuracağız... Tez olgunlaşıp... Ateş gibi kızarıp, bulaktan fişkırıp, dedikodu sokaklarını yalınayak gezeriz.

Yarkın: Polat hakkında mı ki?

Kel: Evet sultanım.

Yarkın (Mama’ya nazlanır): Teyzeciğim... Teyzeciğim... Siz birazcık... (Mama sessizce yerinden kalkar, gitmeye başlar.)

Kel (Kendince): “Birazcık çıkıverin! Evet, birazcık...” Başladı, başladı şımarıklık, başladı çingenelik! Kişilik derim ben buna, bu kızın başarabileceği bir işti!⁵³²

Mama çıkar, gider. Kel onu taklit eder.

İşte teyzeniz de küçük adımlarını basa basa, rahvan koşarak gittiler. Gidişine bakın, yürüyüşünü görün. Bir bildircin utancıyla, karga rezilliğiyle ve bir alacakarga ukdesiyle... (Taklit eder.) Teşekkür ederim sultanım, hazırız.

Altıncı Sahne

Yarkın, Kel

Yarkın: Haydi, konuşun şimdi. Polat hakkında ne biliyorsunuz?

Kel (Yaklaşır, çeşitli gülünç hareketler ile konuşmaya başlar): Polat hakkında değil, Polat ile Ölmes Batır’ın kızı Yarkınay hakkında birkaç şey biliyorum!

Yarkın (Ürperir): Ne? Ne diyorsun? (İçinden.) Allah’ım ben nasıl belaya bulaştım? (Kel’e.) Yarkınay hakkında mı?

Kel: Evet, Yarkınay hakkında.

Yarkın: Yarkınay dediğiniz kim?

Kel (Kıs kıs güler): Hahaha.. hihhi... Yarkınay ya... Yarkınay... (Aniden.) Şimdi ben size onun kim olduğunu söylesem kendisinin haberi olur bundan!

Yarkın: Kendisi yok adam, nereden haberi olsun?

Kel: Evet, doğru ama burada aslında benle Yarkınay’dan başka kimse yok ki...

Yarkın (Ciddi ahenkle): Ah, ölesice Kel, senin her şeyden haberin var. Yarkın dediğiniz benim, öyle mi?

Kel: Ta kendileri!

Yarkın: Güzel, sözün özüne gel. Polat ile benim hakkımda ne biliyorsunuz?

⁵³² “Şu kız için bağlanmış, tanımlanmış; bu kıza özgü” anlamında.

Kel: Neler mi biliyorum? (Anlatmaya koyulur.) O... Nar bahçesinin orada bir gece olan bitenleri... Kumru denilen kızın gammazlayışını... Atalarının kılıç kuşanmalarını... Oraya insanların verdikleri mektuplarla beraber gömülmesini... Polat'ın oradan kaçıp gidişini... Orada sizin değil, Yarkınay denilen kızın üzülp gönlünün sızlanışını ve her şeyi, her şeyi biliyorum.

Yarkın (İçinden): Tanrım neler duyuyorum? (Kel'e) Bu sözleri nereden işittin?

Kel: Dağdan, taştan...

Yarkın: Dağdan taştan söz mü işitilir, ölesice Kel?

Kel: Ha o halde “kimden işittiniz?” deyiniz. Ben onları Polatbek'den işittim.

Yarkın: Polatbek'den mi? Ne zaman?

Kel: Az önce söyledim ya. Bir aydan beri birlikteyiz. Bir aydan beri dinliyorum bunları.

Yarkın: Şimdi nerede?

Kel: Burada sultanım!

Yarkın: Sözlerini anlamak asla mümkün olmuyor. Biraz önce dağlarda taşlarda dediniz, şimdi burada diyorsun...

Kel: Evet işte doğru söylüyorum. Az önce dağlarda, taşlardaydı. Şimdi ise burada.

Yarkın: Yine anlamadım! Bu yer neresi?

Kel: Anlamıyorsanız, anlamayacaksınız! (Eli ile gösterir.) O... İşte burada.

Yarkın: Of Allah'ım, hiç ama hiç anlamıyorum! İp gibi doluyorsun lafı Kel.

Kel: Sultanım, boyunuzu almış bir kız da olsanız, ip dolamayı bilmiyorsunuz sanırım? Peki, neyse kırılmayın. Şimdi anlatıyorum. Polat sizin dergâhınızdan ayrıldıktan sonra çöllerdeki eşkıyalara katıldı. Ondandır adı “eşkîya Polat” olarak kalır. (Yavaşça.) Eşkîya dediysen öyle eşkıya ki eşkıyaların edebini veren bir eşkıya... Şimdilerde ise sizin babanız kalabalık ordu ile kuşatmaya gitti. Durumlar vahim... Babanıza teslim olacak. Kendi ile babanız arasına sizi aracı kılacak...

Yarkın: Açıklamadan söyleyeyim. Yine anlamadım. Beni nasıl aracı kılacakmış.

Kel: O tarafını ben de anlamadım, onu kendi ağzından işitirsiniz. Ben olsam... (Sakin bir şekilde.) Sizi almaya geldim. O sizi (gösterir) işte o yandaki bir ortağının bağında bekliyor.

Yarkın: Öyle değil Kel. Şimdi anladım. Demek seni kopuzcu olarak tanıtıp bana gönderen Polat'tı.

Kel: Evet, maşallah. Buldunuz. Aklınızla bin yaşayın sultanım!

Yarkın: Polat'tan bir nişan veya işaret olmadıktan sonra ben her gelenin gidenin sözüne inanır mıyım?

Kel: Sultanım, yanılıyorsunuz. Ben gelen giden biri değilim. Ben sizi alıp götürmeye gelen bir elçiyim. Sizi almadan gidemem. Polatbek'in ekmeğini yiyorum. Helal değilse boğazımdan geçen huzursuz olurum. Sizi inandırabileceğim bir işaret, bir nişan olmasa ben avare bir halde gelmezdim. Nişan var sultanım!

Yarkın: Ne nişanı o?

Kel: Altın yüzük! (Arkasını döner, elinden çıkarır.) İşte bu onun! (Yarkın alır bakar.) Benziyor mu? O... Yüzüğün işleminin ortasındaki küçük çizgiye bakın... İşleminin bir yanındaki ufak yazıyı gördünüz mü? (Sakince.) Allah bilir ama belki de Yarkın hanımefendinin ona verdiği yüzük olabilir mi diyorum?

Yarkın (Sevinir, gözlerinin içi adeta güle güle hayallere dalar): Konuşma Kel!

Kel: Hayır... Siz verdiniz demiyorum... Yarkın hanımefendi vermiştir diyorum...

Yarkın (Hayal gücü ile): Sessiz! (Gülümseyerek düşüncelere dalar.)

Kel (Sakince): Ne oldu sultanım? Yüzük sizin bahsettiğiniz nişan mı? Değil mi? Ne diyorsunuz?

Yarkın (Düşüncelere dalmışken biraz sonra aniden): Evet, kesinlikle kendisi... Oldu! Nasıl yapacağız?

Kel (Sakince): Tamam mı dediniz? Beğendiniz mi? O-o... Bravo, cesurmuşsunuz!

Yarkın: Çabuk ol, söyle. Şimdi ne yapacağız? Nasıl gideceğiz?

Kel (Sakince): Siz şu avludan işte, o arka yola çıksanız yeter, ben bu taraftan gidip atı hazırlayacağım. Fakat siz erkek kıyafeti giyin.

Yarkın: O nedenmiş? Neden erkek kıyafeti giyecekmişim?

Kel: Erkek kıyafeti giymek zor bir iş mi? Başınıza bir kalpak iliştirirsiniz. Üstünüze de bir kaftan alırsınız, tamam işte?

Yarkın: Peki... İhtiyatlı olmak gerekir. Kılıç kalkan alayım mı?

Kel: Onlara gerek yok. Benim üzerimde var, bu yeter. Polatbek seksen taş yol⁵³³ uzaklıkta değil ya. İşte şurası, bir nefeste varırız. Sonra Polatbek'in hali yarım yamalak bir kılıç ile düzelmez... (Yarkın düşüncelere dalar.) İzinizle ben şimdi gideyim mi? (Sessizlik.) Peki, öyleyse ben gideyim sultanım. (Gitmeye başlar.)

Yarkın (Kendine gelir): Hey haylaz Kel, nereye?

Kel: İzin istedim, bir şey demediniz. Hayaliniz ne ise sizi dağlara taşlara uçurmuş gibi. Bey'imizi düşünüyorsanız, mühimdir. Siz rahatça hayale dalınız, ben gidiyorum. (Çıkar.)

Yarkın (Arkasından bağırır): Hey aptal Kel. Ne zaman görüşeceğiz? Söylemedin ki!

Kel (Geri döner): Evet, söyleyeyim. Yarın bu vakitlerde. Bakınız sultanım... Tuzlu, soğuk sulardan da geçeceksiniz...

Yarkın (Arkasından bağırır): Polat'a de ki; yarın elbette görüşeceğiz.

Kel (Yine geri döner, hızlı ve alçak bir sesle): Yarın elbette, görüşeceksiniz sultanım! Yarın, elbette, görüşeceksiniz, yarın, elbette, kavuşacaksınız. Yarın elbette muradınıza ereceksiniz. Amacınıza ulaşacaksınız!

Yürür ve çıkar. Yarkın arkasından kesek⁵³⁴ atar.

⁵³³ Bir taş yol tahminen 6 km. Seksen taş yol 480 km (A.N.).

⁵³⁴ Toprak parçası.

Yedinci Sahne

Yarkın yalnız

Yarkın (Derin düşüncelerde): Gözlerimin önünde iki şey aynı anda beliriyor. Biri sonsuz bir kuyu, kanyon... Diğeri güller ve çiçeklerle dolup taşan bir bahçe... (Sessizce kilden yapılmış banka oturur.) Bende şimdi şuan akıl denilen şey yok! Akıl, zekâ, hayâ... Bunların hiçbiri kalmadı! Benim karşımda bir Polat var. Onun kılıç soyunmuş, kalkan kuşanmış bedeni var. Polat! Polat! Zalim Polat! Cellâd Polat!

Mama yavaşça içeri girer. Yarkın'ın kendi kendine konuştuğunu görünce ses çıkarmadan dinler.

Sekizinci Sahne

Yarkın, Mama

Yarkın (Mama'nın varlığından habersiz kendi kendine konuşmaya devam eder): Merhametsiz Polat, şefkatsiz, taş kalpli Polat! Senin için ben her şeyden yüz çevirdim, her olumsuzluğa "evet" dedim... Gördün mü? Tanıdın mı? Bir Kel... Şapşal bir Kel...

Mama: Kızım, Kel'e ne oldu?

Yarkın (Korkar): Ah, Teyze siz misiniz? (Şaşırır.) Kel mi? Kel... (Aniden.) Siz neredeydiniz?

Mama: Ben içerideydim.

Yarkın: İçeride miydiniz? İçeride ne yaptınız?

Mama (Ağır, kahrolmuş bir halde kıvranarak): Ne yapayım, "kızım Kel ile rahatça dertleşsin" diye orada gezindim durdum... Eee kızım ne konuştunuz?

Yarkın (Kendini düzeltir): E... Kel işte. Polat hakkında belki bir yeni haber iletir demiştim... Ağzına torba değildi, boş konuştu... Sonra kovdum, gönderdim.

Mama (İçten bir nefes alır): Ah kızım, benim bir tanecik kızcağızım; sen kimsin, nesin, kendini tanıyor musun? Hiç düşünüyor musun?

Yarkın (Görmez⁵³⁵): Ben, ülkenin en büyük batırı, en ünlü komutanın kızıyım...
Yarkınay'ım ben! Evet, ne olmuş.

Mama: Sadece bu değil. Hanımızın müstakbel gelini, Hanzademiz Tavhanbek'in gelecekteki hayat arkadaşısın!

Yarkın (Kahkaha atar): Ha-ha-ha-ha! Hanzade'nin hatunuymuş!.. Düşlerinizi suya söyleyin! Ben öyle şehzadelerin bin tanesini sıraya dizip at bekçisi seçecek insan değilim! Teyze, Hanzade'niz gökyüzündeki parlak bir yıldızla evlenebilir, bu elinden gelebilir, ama asla benimle evlenemez.

Mama: Kızım, sen hala hangi hayallerde yüzüyorsun?

Yarkın: Teyze asıl siz hala hangi hayallerde yüzüyorsunuz?

Mama: Bende hayal meyal yok. Sen Hanzade'mize varacaksın, başka söz yok!

Yarkın: Nasıl? Nasıl?

Mama: Nasılı masılı yok. Sen babanın kızıydın, baban şehzadeye söz vermiş. Savaştan gelince Tanrının izniyle, düğün.

Yarkın: Ha-ha-ha-ha!

Mama: Gülme kızım. Çok gülme ki bir gün ağlamayasın! Biliyor musun, baban seni Hanzade'ye vermek için çok talibini geri çevirdi. Bilir misin, işte o Nişabsay'ın beyi var ya? Bu memlekette babandan sonra en büyük adam o. Onun lafını Kıpçak Hanı dahi geri çevirmiyor. Ondan bütün memleket korkuyor. Hatta Han'ımız da korkuyor... "Hayt" derse memleket mahşer yerine döner!

Yarkın: Yani?

Mama: Evet... Seni Hanzade'ye vereyim diye baban ondan gelen görücüleri de geri çevirdi.

Yarkın: Geri çevirmeseydi. Verseydi. Hanzade'nizdense o daha iyiydi.

⁵³⁵ Aldırış etmez anlamında (Y.N.).

Mama: Hey kızım... Senden mi çıkıyor bu laflar? Cevher ile taşı ayırt edebilen aklın da mı kalmadı? Hanzade nerede, Nişabsay Beyi nerede? İkisi arasında yer ile gök kadar fark var. Hanzade genç. Sonra bu yeryüzünde eşi benzeri olmayan bir güzel yiğit. Nişabsay Beyi ise kırkına ellisine dayanmış. Baban yaşında kaç tane hanımı var. Çirkinlikte de onun dünyada eşi benzeri yok kızım...

Yarkın: Teyze, ne dersiniz deyin. Bana Hanzade'dense o bey daha iyi, binlerce kat daha iyi. Hanzade'ye verecek olsanız Nişabsay Beyi'ne "can" der, yalvarıp yakarıp ona varırım!

Mama: Bu kadar çok seviyorsan var git, Nişabsay Beyi ile evlen. (Arkasını döner, gitmeye başlar.)

Yarkın: Evleneyim, evleneyim, doğru ya, evleneyim. Hemen görücü yollayın! (Yerinden kalkar.) Hey teyzeciğim nereye gidiyorsunuz? Görücülüğe mi?

Mama (Dönmeden): Evet, görücülüğe! Nişabsay Beyi'nin yanına görücü olmaya!

Yarkın (Güler): Ha-ha-ha!.. Benden de selam söyleyin. Çeyizi iyi hazırlasın. Düğünü şaşalı yapsın. Yuvayı güzel döşesin! Yarın akşam bu vakitlerde mezkûr Kel'i "vekil baba" yapsın, birlikte gelsinler, deyin. Ha-ha-ha!..

Teyze gider. Avlunun kenarında bakakalır.

Perde iner.

Üçüncü Perde

Bu perde on sahneden oluşur.

Katılımcılar

(Giriş sıralı ile)

Yarkın: Önceki gibi.

Nişabsay Beyi: Çirkin, haşın, soğuk ve mağrur.

Kel: Nişabsay Beyi'nin adamı. Her zamanki gibi hırslı bir insandır. Ellili yaşlarda.

(İkinci perde ile üçüncü perde arasında bir haftalık süre var.)

Nişabsay Beyi'nin bahçesi. Etrafında kalın, çiçekli, yüksek köhne duvarlar uzaklardan görünüyor. Ağaçların arasında küçük bir seki. Üzerinde kilim, yatak, yorgan, hayvan postundan yapılmış bir döşek ve diğer birçok şey.

Gündüz vakti. Sekiyi güneşin keskin ışıklarından yaşlı ve yüksek ağaçların dalları ve yaprakları saklıyor. Gölge, vakit akşama yakın.

Hiç kimse yok. Sessizlik hâkimdir. Biraz sonra Yarkın çıkagelir.

Birinci Sahne

Yarkın yalnız

Yarkın (Üzgün, perişan, kahrolmuş bir halde gelir, etrafı iyice süzdükten sonra dermansızca sekiye oturur ve güçlükle konuşur): Polat için her bir şeyden vazgeçtim. Polat için her bir felakete yürüyen bir hale geldim. Bir Kel, şapşal bir Kel geldi ve ağzından çıkan birkaç cümle ile beni büyüledi ve sonra çıkıp gitti. “Polat’ın yanına gidiyorum” diye beni aldattı ve işte bu zorbanın eline bırakıp gitti. Ben değil, babam bile bunun görücülerini geri çevirmişti. Hanzade’yi, böylesine güzel genç bir yiğidi beğenmemiştim, ama bugün... Kimin eline düştüm? “Polat’ın yanına gidiyorum” diyen hayalperest olarak teyzeme neler dedim ben. “Nişabsay Beyi’yle evlenirim, gidip söyleyin. Yuvayı güzel döşesin, yarın akşam kendim varacağım” dedim. Bu sözlerim biçare teyzemin yüreğine dokundu. “Yuvayı güzel döşesin” diyerek teyzemin canı acısın istedim. “Hanzade’nizdense o Nişabsay Beyi bin kat daha iyidir” dedim... Şimdi onun pençesine düşünce ondansa Hanzade daha iyi diyorum... (Sessiz.) Hayır, hayır! Hanzade’nin de canı cehenneme, Bey’in de! Polat, Polat... Yalınayak, eşkiyabaşı Polat gerek bana! (Sessiz.) Polat diyorum, Polat için yanıyorum. Ama kimin pençesine düştüğümü düşününce korkuyorum. Mertebesini göreceğ olsam yüzümden kan çekilir, yüzüm pamuk gibi bembeyaz olur. O cellat olsa bile asla önemsemeden, bana, sanki hanımı gibi muamele ediyor. Hiç çekinmiyor, dosdoğru üzerime gelip “sultanım” diyor ve gülüyor... Gülemesin inşallah, güldüğünde de ecinniler gibi vahşice gülüyor...

(Sessiz.) Bugün geleli üç gün oluyor; bu üç günde benim gönlümü almak için her yolu deniyor. Gözyaşıyla olsun, delilikle olsun beğenmedim. Şimdi bu zorba elbette güç kullanma yoluna başvuracak. Zorla ne isterse yapabilir. Ben onunla mücadele edemem, yenilirim... Yalnızım ve güçsüzüm. (Hayal eder.) Eğer... Eğer bir kılıç ve kalkan olsa ben buradan kurtulabilirdim. Yirmi, otuz, yüz kişi gelse de fark etmezdi! Yok... Yok... Bir bıçak, demir bir şey de yok... (Sessiz.) Bu gece kaçınılmaz düşüncelerim iyi, buna göre işleri uygulamak lazım. Kel'i öne sürsem de iş yine bende bitecek. (Düşüncelere dalar. Uzaklardan insan sesleri işitilir ve aniden kendine gelir.) Geliyorlar! (Ayağa kalkar, bakar.) Gelenler kim? Evet... Biri Bey'in kendisi, diğeri... Evet, ölesice Kel'miş. Bey şimdi beni çağırıp konuşacak galiba. Eğer iş rayından çıkacak olsa başını yerdim bu zorbanın. (Sessiz.) İlk önce Kel'in başını ezmek lazım ya.

Oradan çıkar. Dışarıdan ses gelir: "Büyük iş başardın Kel! Verdiğim aş sana helal olsun." Bu sözleri söyleyerek Nişabsay Beyi girer, yanında Kel. Etrafa bakmadan doğruca gelip sekiye otururlar.

İkinci Sahne

Bey, Kel

Bey: Kel büyük iş başardın, çok büyük iş başardın. Hanzadelere layık bir kız getirdin.

Kel: Kuş yuvadan uçtu, sizin başınıza kondu; yaza döndü kışınız lakin... Kafesteki kuşu saklamak şimdi sizin göreviniz Bey'im!

Bey (Güler): Evet, tabi ki.

Kel: Nişabsay Beyi çok büyük adam. Akılda, işte, ferasette hanımızın karşısında sizin şanınız çok yüksek lakin Ölmes Batır'ın, sözün doğrusu, sizinkinden de yüksek... Ha, eğer biri çıkıp sizin itibarınızı ayaklar altına alıp... Bir söz, bir şey derse... Sizin için ve bizim için büyük dünya dar olur... Dikkatli olmak gerekir, siz de çok zekisiniz, Bey'im!

Bey: Bu sırrı senden ve benden başka kim biliyor?

Kel: Sizden ve benden başka, birileri daha var, hepsi size sadakatli, bize sevgili... Biri mezkûr kavak geçidi, yani... o uzun pehlivan, bir diğeri ihtiyar kadın, yani... İçerideki ak saçlı teyze...

Bey: Güzel. Onların işini kendim bitireceğim!

Kel: Kurbanınız olayım Bey'im, eyvallah katır geyiğim, nasıl bitireceksiniz? Bize de biraz açar mısınız?

Bey: Nasıl olacak. (İşaretle kafanın kesilişini gösterir.) İşte böyle...

Kel (Geriye çekilir): Bey!

Bey: Ağzını açma! Yeter! (Lafı başka yere çeker.) Haydi konuş bakalım şimdi. Nasıl alıp geldin? Dünkü sözün yarım kalmıştı.

Kel (Kekeler): Dü... Dü... Dün ne demiştim? (Sessiz.) Evet, bahçede gördüklerimi mi anlatıyordum?

Bey: Kalbin kurusun, Kel, neden bu kadar korkuyorsun? Rengin attı korkudan. Ayıp değil mi senin gibi yaşlı başlı adama? Haydi başla! Dün yüzüğü verdiğini anlatıyordun.

Kel (Biraz duraklar): Evet, Polat'ın yüzüğünü verdim. Hemen inandı. Sonraki gün gece arka taraftaki küçük pencereden çıktı. Ben atı hazırlıyordum. Binip geliverdi. Biraz ilerledikten sonra şafak atmaya başlayınca, "Ölesice Kel, beni kandırıyorsun galiba!" dedi. Ben yine onu biraz daha oyaladıktan sonra yolun yarısında bir köyde bir yere girip su içtim ve çıktım. Orada bir bahane buldum: "Polat öteye ilerlemiş. Gelseler bile arkamdan takip etsinler diye tembihliyor" dedim. Böyle kandıra kandıra buraya kadar getirdim... İşte bu kadar!

Bey: Yüzüğü gördüğü gibi inanıverdi demek!

Kel: Gördüğü gibi inandı.

Bey: Yüzüğün büyük etkisi oldu o halde?

Kel: Ele geçirmek de kolay değil Bey'im.

Bey: Orasını biliyorum. (Sessiz.) Diyorum ki eşkıya Polat'ın sevdası da kızın gönlünü çalmış.

Kel: Öyle Bey'im.

Bey: Ölmes Batır gibi bir adamın kızının bu denli mağlup, akılsız olabileceğini kim düşünebilirdi?

Kel: E... Bey'im, kız akılsız değil; kızda laf çok. Tüm bunların sebebi aralarındaki aşkın kuvvetli oluşundan... Sizin söylediğiniz gibi, gönlünü çalana ne diyebiliriz ki? (Biraz düşünür.) Bey'im, bu şey çok kıymetli. Nadir bir eşya... Böyle olduğundan dolayı onu saklamak da çok zor oluyor. Ölmes Batır erler meydanında Han'ı için eşkıyalar ile vuruşuyor. Eğer kulağına gidecek olursa? Allah korusun!

Bey (Aniden sevinir, kibir ile): E... Kel, senin hiçbir şeyden haberin yok. Onu saklamak için bir dizi tedbirler aldım ki bir ben biliyorum, bir de Allah biliyor. Söylesene Taşlakbay geldi mi?

Kel (Düşünür): Gelmiş galiba.

Bey (Hiddetlenir): “Galiba”yı ekmeden söyle. Geldi mi, gelmedi mi?

Kel: Nereye gitmişti?

Bey: Tövbe tövbe! Senin onunla işin yok. Geldi mi, gelmedi mi?

Kel (Düşünür): Ha, gelmiş, gelmiş.

Bey: Kesin biliyor musun?

Kel: Evet kesin. Şimdi aklıma geldi. Bugün sabaha yakın bekçi ana kapıyı açıp “Taşlak, sen misin” diye soruyordu.

Bey (Halinden memnun gibidir): Evet, doğrudur. Şimdi Ölmes Batır'ın kızı hakkında müsterih olalım. (Kel şaşkın.)

Kel: Az önceki (eli ile gösterir), işte böyle olmadı mı?

Bey (Vahşice güler): O kendi yolunda. O tedbir “Ölmes Batır sırdan haberi olmasın” diye alındı. Bu sırdaşlar sırlarını açığa çıkarmasınlar diye alınmış bir tedbir...

Her şey yolunda, sen bu işe karışma! Sen büyük hizmetlerde bulundun, helal hizmet ettin. Aferin sana!

Kel: Hizmeti helalinden yaptık da... Lakin haramı da yapmışa benziyoruz! (İçinden.) Yapmayın, bu işi yapmayın!

Bey: Yine neler mızızlanıyorsun Kel.

Kel: İki kişinin kanı beyhude dökülecek...

Bey (Bağırır): Sessiz! Sessiz! Yoksa seninle benim kanım mı dökülsün? Evet, dikkatli ol Kel. Bu sırrı sen de biliyorsun. Senin de kanın dökülmesin!

Kel (Güç bela, sahte kahramanlık ile): Belki... Benim kanım dökülse sadaka-i cariyeniz olsun... Başkalarının dökülmesine iyi olurdu.

Bey: Bana akıl verme Kel! Ben ne yaptığımı biliyorum. Kel, bana ve kıza yoğunlaş! Bu kıızı ne yapacağım şimdi onu söyle? Sözlerime asla inanmıyor. Bin türlü yolla yanına yaklaştım; ağlıyor, köpürüyor, taşıyor. Başka da bir şey yapmıyor. Ne yapayım? Güç kullanayım mı? Üç gün boyunca yalvardım, yakardım. Korkuttum da olmadı, kandırayım dedim de olmadı. Artık sabrım tükeniyor. Nikaha razı olmazsa, nikahsız el uzatacağım!..

Kel: Bey'im ben sizin bir itinizim; en sadık en hakir itinizim... "Gel" deseniz gelirim; "Git" deseniz giderim. Lakin her ne olsa da yaşım sizden daha büyük, dünyayı size nazaran daha çok gördüm... Benim nasihatimi de dinleyin. Kıza zorla bir şeyi kabul ettirmeye kalkmayın. Tatlı dille razı ederiz. Siz şimdi çağırıp yumuşak bir dille konuşun, yumuşamazsa ben de konuşurum. Evet, böyle yapın Bey'im. Küçük bir adamın kıızı değil. Malum Ölmes Batır. Kız kendi rızası ile koynunuza girdikten sonra bir baba değil, bin baba sesini çıkaramaz. Ölmes Batır gibi bir adam da böyle zamanlarda sesini çıkaramaz. Ben bugünü değil, yarını düşünüyorum Bey'im!

Bey (Düşüncelere dalar): Doğru söylüyorsun Kel! Sözlerin makul, peki biraz daha sabredelim. Lakin kız asla razı olmayacak.

Kel: Size razı olmasın da kime razı olsun? Hemen üç günün içinde razı olsa iyi olur muydu? Bir bir buçuk hafta, bir bir buçuk ay...

Bey: Eşkîya Polat'a neden bir gece de gönlünü kaptırdı?

Kel (Güler): E... Bey'im, az önce sizin söylediğiniz gibi; “gönlünü çalmışsa” ne yapsın?

Bey: Onun gönlü kurusun! Var git, çabuk getir. Biraz daha nasihat edelim de görelim!

Kel: Peki öyle olsun Bey'im. Ben şimdi alıp geleyim!

Çıkar.

Üçüncü Sahne

Bey yalnız

Bey (Sessizce düşünür): Sırrı bilenlerin ikisinin başı gidecek. Bir tanesi de yaşayacak. Kel özünde iyi biridir. İyi, sadakatli bir hizmetkârdır. Verdiğimiz aş a nankörlük yapmadı. Hayır, Kel kendi yaptığı işi bozmaz. (Sessizlik.) Bakalım, kız şimdi ne diyecek? Bu sefer de iyilikle konuşacağım. Yumuşadı, yumuşadı. Yumuşamadı Kel'e başvuracağım. Onunla da olmazsa... Sonrasında acımayacağım. “Kızın nazı bir yere kadar” derler... Sonra nazlanamazlar. (Sessizlik.) Babası büyük adam, onurlu insandır. Ondan korkmak gerekirdi. Fakat ben oyunu öyle bir oynadım ki Ölmes Batır kızını değil, beni destekleyecek! Kız da babasına benim hakkımda iyi şeylerden başka hiçbir şeyden söz edemez. Söylese de babası inanmayacaktır. Öbür taraftan da planı uygulayacağım. (Biraz sessizlik.) Nereden bakarsan bak kız benim olacak. (Hatırlar.) Taşlakbay verir. Yarına ikinci mektubu da yazıp göndersem tamamdır. Bu mektup da ona vardıktan sonra eşkîya Polat'ın işi bitecek. Sonra, Allah izin verirse, düğün...

Dışarıdan Kel'in sesi: “Sultanım siz bana Allah'ın verdiği kızsınız. Göğsümde gülümseyen yıldızsınız, ellerime konan gündüzsünüz, kırlarda özgürce eğlenen kuzumsunuz, oynayıp uçuşan böceğimsiniz, gören gözüksünüz, kızaran yüzüksünüz, dökülen kelimelerimsiniz. İşte bu bey oğluna size armağan edip gelen yüzüksünüz...” Bu sözlerle Yarkın'ı yanına alan Kel içeri girer.

Dördüncü Sahne

Bey, Kel, Yarkın

Bey (Kel'in sözleri onu keyiflendirir, Yarkın'a yer gösterir)

Yarkın (Düşünceli görünür): Oturunuz Bey'im. Ben işte buradayım. (Bir yandan da yere bakar ve edepli bir şekilde ayakta bekler.)

Bey: Otursaydınız sultanım. Ben bugün sizinle keyifli bir şekilde konuşmak niyetindeyim.

Yarkın (Biraz cesurca): Bey'im, cenap hazretleri hoşça konuşabilirler mi? (Kel'i gösterir.) Bununla mı?

Kel (Kıza hoş karşılamadığını belirten bakış atar, içinden): Evet, ölesice kız, işi bozdun. Beni bu konuşmadan mahrum kıldın. (Silkinir.)

Bey (Neşelenir): Ha-ha-ha-ha-ha-ha!... Olur sultanım, olur.

Kel'e işaret eder, Kel istemeye istemeye, kendi kendine söylenerek çıkar.

Beşinci Sahne

Bey, Yarkın

Bey (Memnun): İşte sultanım. Kel'i de kovdum. Dediğiniz oldu.

Yarkın (Cesurca): Kel'iniz o kadar şey ki onu çağırma da zor, kovma da... (Gidip bakar ve geri gelir.) Doğru gitmiş, sizin emirlerinize riayet ediyormuş.

Bey: Benim buyruklarına boyun eğmeyen hiç kimse yok. Herkes boyun eğdi. Fakat bir size sözümüzü dinletemedik.

Yarkın: Ne emirleri vardı?

Bey (Yine yer gösterir): Otursanıza sultanım!

Yarkın: Teşekkür ederim Bey'im, siz oturunuz. Ölmes Batır bize biraz edep öğretti. (Biraz sessiz kalırlar.) Bana görevimi söyleyiniz. Bize ne emrederler acaba?

Bey: Ben sizi kendime yoldaş etmek istiyorum diyecektim.

Yarkın (Birden rengi atar, korkusuzca): Bey'im burada bir mana var.

Bey: Sultanım nasıl bir manadır o? Her ne mana da olsa ben onu oradan alıp çıkarıyorum.

Yarkın: Mana dediğim bir endişedir. (Sessiz.) Bey'im benim içimde büyük bir endişe var. Birilerinin endişesi var.

Bey: Kim o birileri dediğiniz? (Güler.) Dağ geyiği değil mi?

Yarkın: Bağda olan bir insan elbette dağı düşünür derler.

Bey (İçinden): Sohbeta bak, sohbeta... (Yarkın'a.) Sizdeki endişe dağ geyiğinin endişesi olsa gerek elbette?

Yarkın: Avcının karşısında duran geyik kendisinden başkasını düşünebilir mi Bey'im?

Bey: Sizin gibi geyiği de avcıdan saklasam ne dersiniz?

Yarkın (Nazikçe): Eğer çıkar gözetilmeyecekse teşekkür edebilirim ancak.

Bey (İçinden): Vah vah! “eğer çıkar gözetilmeyecekseymişmiş...” (Yarkın'a.) Hanzadelere kulluk edip eğilmeyen boyun, bizim gibi bir zavallıya eğilse... Bunu samimi bir şekilde mi söylüyorsunuz?

Yarkın: Seçimi kendilerinde... Geyiği avcının okundan saklayan Hanzade bile olsa geyik göğsünü avcının okuna “can” diye açar...

Bey (Keyiflenir, içinden): Kurban olayım o geyiğe. (Yarkın'a.) Öyleyse siz onların endişesini duyuyorsanız onları şimdi kovarım!

Yarkın: Hayır Bey'im. Onların kılına zarar gelmesin. Ben sizin hareminize girsem eş olarak değil, bir cariye olarak girerim ancak... O konuda asla... Asla tereddüde düşmesinler. Eğer ben onların yanlarında olacak olursam onlar beni kendi çocukları olarak görürler.

Bey (Derinden nefes alır): Sultanım, siz beni çok güçlü bir memnuniyetliğe sevk ediyorsunuz... Bu endişe oraya girip kalabilir de! Ben sizin deminki sözlerinizi işittikten sonra, doğruyu söylemek gerekirse, sultanım, mest oldum. Gelin, o endişeyi ortadan kaldıralım. Söyleyin. O endişe nedir? Kimin endişesi?

Yarkın (Yakınlaşır, kaçamak bir ses tonu ile): Sırrın endişesi, Bey'im!

Bey (Bir o kadar heyecanlı): Sırrın mı? Hangi sır?

Yarkın: Benim burada olduğumu birilerinin bilmesi gerekmiyor mu? Bunun kendisi büyük bir sır değil mi? İşte bu sırrı saklama endişesi beni tedirgin ediyor.

Bey: Endişelenmeyiniz sultanım, sır asla bilinmeyecek!

Yarkın (Biraz korkuyla): Nasıl açılmayacak diyebiliyorsunuz? Sırrı bilenler var Bey'im.

Bey (Aynı korkuyla): Bilen kişiler mi? Kimmiş onlar?

Yarkın: Teyze, mezkûr uzun pehlivan. Sonra Kel...

Bey (Güler): Haaa... Onları mı söylüyorsunuz? O iş çok kolay. Ağızlarına bir avuç toprak koyarız, olur biter. Hiç endişelenmeyiniz sultanım. Bir avuç toprak ile işi çözeriz.

Yarkın: Bey'im bana açık açık söylediler. "Kadınlar ölümden korkar" gibi laflar ediyorlar. Ben ölümden hiç korkmuyorum. Benim babam kasaptan betledi. Teyze ile pehlivanın başlarını uçuracaklarmış, peki Kel?

Bey: Kel da onlardan biri işte!

Yarkın: Hayır Bey'im. Kel'i onlardan biri olarak görmeyin. Kel çok kıymetli ve bulunmaz bir baş. Bu yüzden bunun endişesini yaşıyorum.

Bey: Ne kadar kıymetli olsa da sizin kadar değil.

Yarkın: Beni size getiren o!!!

Bey: Getirdikten sonra sağda solda sivri diken olan da o... Böyle olduktan sonra onu da temizlememiz gerekir! Peki, söyleyin sultanım. Kel'den bize kötülük gelir mi?

Yarkın: Kel büyük tehlike!

Bey: Nasıl?

Yarkın: Nasılı masılı yok. Kel acayip bir insan. Şaklabanlık yapayım derken ağzından her söz çıkabilir. Bu iş çok ince bir meseledir. Küçük bir kıvılcım çıktı mı tamamıdır.

Bey (Kararlı bir edayla): Öyleyse onu da bitirelim! (Sessizlik.) Doğru söylüyorsunuz sultanım. Kel'den her an bir tehlike var. Onu bugünden tezi yok temizlememiz gerekir.

Yarkın: Sabırlı olunuz Bey'im. Kel'in ölmeden önce yapması gereken bir görevi var: Bunu ondan başkası beceremez. Onu bana üç dört günlüğüne verseler benim işim bittikten sonra elbette ortadan kaldırmalıyız. Ne kadar kıymetli bir adam olsa da... (Utangaç bir tavırla.) Sizden bizden kıymetli değil ya!

Bey: Böyle söyleyin sultanım. Şimdi gönlüm feraha kavuştu. (Sessizlik.) O buyuracağınız iş neymiş, öğrenebilir miyiz?

Yarkın: Evet o işimi cenaplarıma söylesem iyi olacak! Ben kendi evimde bir gece ortadan kayboldum. Bu haber nasıl olsa bu üç dört gün içinde babamın kulağına ulaşacaktır. Babam asabi bir insan, savaşı bırakmış geri dönüyor. "Benim yokluğumda evimi yıkıyorlar ve buna karşı ben hiçbir şey yapmadan hana hizmet edebilir miyim?" diye bütün sarayı dağıtıp gönderdi. Bu yüzden babama bir mektup göndereyim; "Evde, sağ salımim" diye yazayım. Böylece gönlü rahat olur. Bu...

Bey (Gururla güler ve Yarkın'ın sözünü keser): Yo... Müsterih olun sultanım. Bu konuda babanızdan yana asla bir tehlike yok. Ben bununla ilgili bütün tedbirleri aldım.

Yarkın (Lafını böler): Yani Ölmes Batır'dan korkmadıklarını mı söylüyorlar?

Bey: Hayır hayır! Ölmes Batır'dan korkmasak önlem alır mıydık? Ben başka türlü bir tedbir aldım. Yani babanız sizin vakanızla ilgili hiçbir şey işitmeyecek. İşitse de inanmayacaktır. O konuda rahat olun! Ben her bir konuda işi rayına koydum. (Biraz sessizlik. Yarkın düşüncelere dalar.) Sultanım, böylece Kel'in sıkıntılı bedenini ortadan kaldıralım. Ondan sonra hani benim talebime ne dersiniz?

Yarkın (Aceleyle araya girer): Bey'im Kel'e yine de el sürmek olmaz. Benim ona ihtiyacım var yine de. Eve, teyzeme mektup yazıp onların gönlünü rahat etmeliyim. O

biçare, aciz yaşlı kadın hem benim kaygımdan hem babamın öğrenecek olmasının verdiği sıkıntıdan ölüp ölüp diriliyordur şimdi. Babamdan yana müsterih oldum. Şimdi ben de teyzemin gönlünü ferahlandırayım.

Bey (Ağır bir edayla): Peki, olur, Kel'in birkaç günlük ömrü sizde. İşiniz bittikten sonra bana söyleyin. Bu kötü endişeyi derhal ortadan kaldıralım! (Yerinden kalkar, Yarkın'a yakınlaşır.)

Yarkın (Geri çekilir): Teşekkürler Bey'im.

Bey: Endişe ortadan kalktıktan sonra ne olacak?

Yarkın (Utangaç): Ne olsun Bey'im?

Bey: Ben size helal bir eş olabilecek miyim?

Yarkın (Utangaç): Layık görürlerse...

Bey (Zevkle güler): Ha-hah... Orasını sormuyorum! Oldu! (Tekrar yakınlaşacak oldu. Yarkın tekrar geri çekilir.)

Yarkın: Bey'im sabretsinler! Ben cenaplarının emirlerinden çıkmıyorum. Siz hürmetli ve ulu bir insansınız. Sabrınızın da ulu olması gerekir.

Bey: Ah, sabır, sabır! (Çıkar.)

Altıncı Sahne

Yarkın yalnız

Yarkın (Arkasından seslenir): Kel'e rastlarsa gönderebilirler mi? (Uzun bir sessizlik.) Vay ahmak vay! İnandı, hemen inandı. Şimdi sen benim elime düşeceksin! İyi plan kuruldu; Kel'i da kendi tarafıma çekmek şimdi daha kolay! Onu oraya bıraksam uzun pehlivanı da yoldan çıkaracak. Biz üçümüz birleşsek. Elime bir kılıç ile bir kalkan geçse iş tamam! (Biraz sessizlik.) Buradan kurtulduktan sonra eve geri dönmek yok. Mümkün değil. Doğru dağ geyiğinin yanına! Senin yanına ey Polat! Bilsen, bilsen içimde yanan alevleri!.. (Sessizce düşüncelere dalar.) Ama bir konu aydınlığa kavuşamadı bende. Babamın bu durumu bilmemesi, bilse de inanmaması için bu cellat

ne oyun oynadı? Kendisi çok övünerek konuştu. (Sessizce düşünür.) Sakın suçu başka birine yüklemesin? Bu adam her bir kötülüğe hazır bir insan. (Biraz sessizlik.) Hayır hayır! Bu gizemi çözemedim. Bu gizemi çözmedikçe hiçbir şey yapamayız. Belki ben kaygılanmayayım diye söyledi. Ben evde olmayacağım ve babam buna inanmayacak... Hayır, hayır, bu mümkün değil. Ben şimdi hiçbir şey yapamam. Bir şekilde bu meseleyi öğrenmeliyim, ondan sonra bir yol haritası çizmeliyim. Başka yolu yok. Aynı muameleyi yapsam, sırrı da öğrenebilirim. Fakat dünyada en kötü bilinen adamına ali cengiz oyunu oynamak... Of bu ne kadar kötü bir durum, ne kadar ağır bir şey!..

Dışarıdan Kel'in sesi: "Polat batır dağda yatıyor, eceli gelmeden ölüp gidiyor, gülü açılmadan solup gidiyor, yâri burada kalıp gidiyor!" Bu sözleri söyleyerek güle güle içeri girer.

Yedinci Sahne

Yarkın, Kel

Yarkın: Neler diyorsun Kel? (Kel güler.) Bir daha söylesene Kel, haydi!

Kel: Gülüyorum, güle güle ölüyorum sultanım!

Yarkın: Gül, gül. Gülmek için sana şans doğdu!

Kel (Yine güler): Evet, yine ne oldu? Yine hangi ölüm üzerimize geliyor? Yine sefere-mefere, tehlikeden tehlikeye, altın kemere, yüksek vadiye, yaman işlere, kör ve sağıra ve yine size benzeyen kullara mı gönderiyorlar?

Yarkın: Sefer de laf mı? Bir yol ki gidişi var dönüşü yok!

Kel: Dönüşü olmayan bir yol mu dediniz sultanım? (Göğsünü döver) Han eniştemiz böyle çareleri göze almaz, aldırmaz, riske girmez, varmaz! Hey! Yine biri size yaklaşan züppe, babanın kızı, yeryüzünün yıldızı da olmuş olsa... Kel amcanız, (Göğsüne vurur) zanaatçı ağanız... Gidiverir, aliverir, vuruverir, buluverir!.. Hey hey!

Yarkın (Rahat bir tavırla): Hala alıp vermek için kan döküyorsun! Güzel... (Yavaşça, kulağına yakınlaşır.) Ölüp kurtulacaksın! Yoksa kan dökmeden zulmedecektin... Ne güzel ki diş diş, kana kan!..

Kel (Ciddileşir): Ne diyorsunuz? Ne? Ne?

Yarkın (Etrafa bakınır): Ecelin yaklaşıyor Kel! İşte bu kel başın kesilecek, Kel!

Kel: Şimdi gülmeyi bıraktım ve gerçekleri konuşalım. Sizin sözlerinizde ilginç manalar var...

Yarkın (Yer gösterir, kendi de oturur): Mana yok, gerçekler var...

Kel: Deminki saçmalıklar için bağışlayın sultanım! Benim işim gücüm bu. Ne yapayım? Ben böyle bir insanım... Şimdi bana bu sözleri daha açık bir şekilde anlatır mısınız? Kızıkçılığı işte bütünüyle bıraktım. İşte görün, sizinle gerçekleri konuşmak istiyorum.

Yarkın: Mana diye bir şey yok. Dosdoğru, açık bir hakikat bu. Peki, ben sana yine de açık bir şekilde anlatayım. Beni bu hallere düşüren sen olsan da, ben sana bir iyilik yapacağım. “Balık bilmezse halik bilir” derler; sen bilmesen de Allah bilir. Benim sonum ne yaparsam yapayım ölümdür! Ben şimdi ölüme gözümü (eli ile açıp gösterir) işte böyle açmışım!

Kel (Mülayim): Sultanım, siz bana eğer bu haldeyken iyilik yaparsanız ben de size elimden gelen yardımı yapacağım. Sizi bu hale sokan bensem sizi bu halden yine ben kurtaracağım!

Yarkın: Boşver, kurtarmana da gerek yok. Yalnız, seninle açık konuşacağım. (Ayağa kalkar ve bakar.) Bey beni güç kullanarak da olsa kendine eş yapacak. Sonra şu sırrı bilen üç kişiyi ortadan kaldıracak yani başlarını kesecek!

Kel (Ürperir): Tamam, tamam her şeyi biliyorum. Biliyorum! Bilen iki kişiydi. Üçüncüsünü de ekleyecek olursak... O ben oluyorum! Of, ona ettiğim hizmetlere yazık!

Yarkın: Senden başka iki biçare var ya, onların kim olduklarını biliyor musun?

Kel: Evet, evet, biliyorum! Onlar ihtiyar teyze ile uzun pehlivan! Onlarla ilgili yakın zamanda bana baya konuştu. Benim hakkımda ne dedi? Söyleyin sultanım, ne dedi?

Yarkın: Sırrı bilenlerden olan senin başın da olsa gidermiş. Bunu bana Bey'in kendisi söyledi. Durum bu Kel. Ben Bey'den ne kadar iğrensem de nikâha razı oldum. Peki, sen ne yapacaksın?

Kel: Ne yapayım? Sizin ikinizi buluşturdum. Şimdi kendim kurban oldum, şu işe bak!

Yarkın (Yine yüzüne bakar): Kel, neden bir kişi olan Bey, dört biçarenin başını yiyor da onun başını kimse yiyemiyor?

Kel: Kim yesin? Şeytan mı yesin?

Yarkın: Eğer bir kişi azıcık yardım ederse onun başını ben yerdim! Sen de kurtulurdun, pehlivan ile teyze de...

Kel: Biçare memleket de deyin! Bunun zulmünden feryat eden memleketi de sayın! Keşke... Lakin ben çıplak beynime sığdıramıyorum.

Yarkın: Sende akıl olsaydı olurdu. Eğer bir bıçak veya küçük demir bir şey olsa ben onun işini bitirirdim. Eğer bir kılıç ve kalkan olsaydı buradan bütünüyle çıkar kurtulurdum...

Kel (Düşünür ve aniden): Sultanım! Bunca yaptığım hizmete karşılık bana yaptığı buysa eğer ona acımaya hiç gerek yok! (Biraz sessizlik.) Bu zalime biri bir şey yapabilir mi diye asla düşünemezdim. Fakat siz yapabilirsiniz. Buna inanıyorum. Bir kadın bütün bunları bin erkekten daha iyi becerebilir. Özellikle şimdi Bey'in size ılımlı olduğu zamanlar... (Bakar.) Bıçak ile kılıç kalkanı ben bulacağım, tamam.

Yarkın (Sevinir): Eğer bulursan onu hemen yok edip dağlara çıkar gideriz!

Kel: Dağlara mı? Polat'ın yanına mı? Sizin hayaliniz hala onunla mı?

Yarkın (Utanır, çekinir): Polat'ın yanına değil. O savaşın olduğu yere! Ben sana söylüyorum. Bir kurtulalım buradan, varıyoruz savaş meydanına ve bakıyoruz. Kim güçlüyse o tarafa geçeceğiz! Galip taraf sonrasında size büyük görevler verir, ben bu maksadıma ulaştım yeter. Ondan sonra bu dünyanın bana ihtiyacı yok! Ben bu dünyada gönlümün istediği kocayı bulamadım. Bundan sonra da bulacağımı düşünmüyorum. Bu

yüzden bütün acımı kılıç ve kalkandan alıyorum! Siz beni izleyin. Sizi mutlu sona ulaştıracağım! Kendimi feda etmem gerekse bile siz mutlu olacaksınız!

Kel: Önce şu işi bitirelim. Kalanını sonra istişare ederiz...

Yarkın: Sen galiba benim sözlerime inanmıyorsun. Öyleyse Bey'in kendine çıtlatarak sor, acaba ne der. Aklın varsa sezersin.

Kel: Sırrı bilenleri öldürmek konusunda önceleri bana da çok söyledi. Fakat kendi hakkımda... (Hatırlar.) Evet, bana da biraz işaret etmişti.

Yarkın: Yine bir mana ile sor hemen sezdirir. O mağrur, kendine inanan insan; hemen mana ile sezdirir. Fakat sezebilmek için akıl gerekir.

Kel: Onu bunu boşverin sultanım. Bu zor günlerde sizi alıkoyan ben olsam da sizi buradan kurtaracak olan da ben olacağım! Dünyaya geldim madem bir kere, ben de iyi bir iş yapacağım.

Yarkın: Sen yardım etsen tamamdır. Kurtulacaksak seni, pehlivanı, teyzeyi her birinizi ben kurtaracağım! (Ayağa kalkar.) Kel hemen harekete geçmemiz gerekir. Ne kadar gecikirsek o kadar zarardayız, anlıyor musun? (Siyahlık görür.) İşte biri geliyor!

Kel: Kim? Kim o?

Yarkın (Yakınlaşır, sakince): Cellat! (Kel'in yakasına elini koyar.) Görev başladı, hemen bitirmemiz gerekir! Konuşacağımız şeyler var, onları da sonra konuşuruz. Uyanık ol, hakkında ölüm hükmü verilen kişisin!

Koşarak çıkar. Kel başka taraftan çıkar. Biraz sonra mağrur gülüşü ile Bey girer, arkasından Kel.

Sekizinci Sahne

Bey, Kel

Bey (Gelir ve oturur): Ha-ha-ha! Ben Ölmes Batır'ın damadı oldum. İşte mutlu son!

Kel: Çok hoş Bey'im, razı oldu mu? (Bey'in yanına oturur.)

Bey: Razı olmak da laf mı? Çok alicenap kızmış! Öyle edepli, öylesine kurnaz ki...

Kel: Kendi ağzıyla “razıyım” dedi mi?

Bey: Ha-ha-ha! Onu mu soruyorsun? “Eğer layık görürseniz” dedi...

Kel: Evet, çok güzel Bey'im, böyle söyleyin! Size önceden söylediğim gibi. Size razı olmasın da kime razı olsun? Hanzade'ye razı olmaması sizin gibi bileği kuvvetli biriyle evlenmek istemesindedir Bey'im. Arta kalanını da ben kulağına fısıldadım ve hazırladım. Bana şehir verseniz yeridir, Bey'im.

Bey: Şehir mi? Dünya de, dünya! Başlı başına bir dünya vermek lazım sana! Sana verilecek dünya yeryüzünde bulunmaz derim ben.

Kel: Küçük olsa da olur, Bey'im. Allah'ım ömrünüzü, devletinizi ziyade kılsın. Az önce söylediğim gibi siz selamet olun. En büyük mükâfat bu bize!

Bey: Hayır, Kel. Sana elbette bir mükâfat vermek gerekir. (Güler.) Sana hizmetine yaraşır ilginç ve farklı bir mükâfat vereceğim. Sana kanat takıp gökyüzüne uçuracağım! (Güler.) Seni büyük bir memlekete han olarak göndereceğim. Önce sultanımın seninle azıcık bir işi varmış, onu yerine getir. Ondan sonra mükâfatın hazır! (Hatırlar.) Evet, söylesene... (Aniden.) Git, söyle! Demin ona söyledim! Boranbay'ın kulağına fısılda. Kendisi de biliyor. Git çabuk!

Kel (Ürperir, içinden): İşte mana... Kızın dediği doğruymuş. (Bey'e.) Bana da böyle mükâfat olsa Bey'im...

Bey (Güler): Çabuk, git! Sana ondan da güzel, ondan da ilginç çok büyük bir mükâfat vereceğim. Git! Çabuk git! (Kel gider.) Git! Çabuk git! Mükâfat vaktinde verilsin!

O taraftan Yarkın çıkagelir.

Dokuzuncu Sahne

Bey, Yarkın

Yarkın (Aceleyle çıkar): Bey'im gidip Kel'i durdursunlar! Mükâfat zamanına daha var. Hepsini bir vermek gerekir! Yoksa Kel'i korkutursunuz, Kel korktuktan sonra sır saklanmaz!

Bey: Öyleyse ilk onun işini bitirelim!

Yarkın: Hayır... O zaman benim buyurduğum işim yarım kalır. Öz önce ona söyledim ben!

Bey: Söyledin demek... (Sessiz.) Ne yapacağız öyleyse?

Yarkın: Gidip mükâfatı durdursunlar. Zamanı gelince ben söyleyeceğim. Şimdi ben gidip Kel'i durdururum ama cenapları ezmek istemem. Zaten benim bu işten haberdar oluşum da iyi değil.

Bey: Başım ile sultanım! Ne dersenez ben razıyım. (Yakınlaşır.) Lakin sultanım, takatim kalmadı. Ne zaman şu endişelerden kurtulup (gülür) dertleşeceğiz? (Karşısına alır.)

Yarkın (Yere bakar, kızarır): Kel benim işimi sonlandırsın ondan sonra Kel ile beraber bir eğlence tertip ederiz. Kel'i yeni bir işe göndeririz. Bütün hünelerini gösterdikten sonra onu sefere göndeririz... Dönüşü olmayan sefere... Ondan sonra...

Bey (Boğulur gibi olur): Ondan sonra? Ya ondan sonra?

Yarkın: Naçiz kulunuz cenaplarının hizmetinde...

Bey (Oh çeker): Oh! Kel'i bu gecedan tez yok işinize gönderin öyleyse. Yarın geceye kadar yetişsin!

Yarkın: Teşekkürler!

Tazim kılar. Bey mest olur, çıkar.

Perde iner.

Dördüncü Perde

Bu perde yirmi iki sahneden oluşur.

Katılımcılar

(Giriş sırasıyla)

Nişabsay Beyi: Önceki perdedeki gibi.

Uzun Pehlivan: Uzun boylu, iriyarı, heybetli ve yakışıklı bir adam. Kırk yaşlarında.

Kel: Önceki perdedeki gibi.

Teyze: Bodur, kısa boylu, cılız, ağır bir ihtiyar kadın. Elli beş yaşlarında.

Boranbay: Bodur, tutumlu, gayretli bir genç. Otuz-otuz beş yaşlarında.

Yarkın: Önceki perdedeki gibi.

Nişabsay Beyi'nin harem dairelerinden biri, ak tebeşir ile ağartılmış, geniş, ihtişamlı bir ev. Gelin evine yaraşır şekilde iyice süslenmiş. Karşıda küçük bir seki, o da güzelce bezenmiş. Onun iki yanında ikişer oyma mihrap. Bu mihraplara kadim zamanın ağaçtan yapılmış ihtişamlı sandıkları birer birer yerleştirilmiş. Üzerlerine yeni, çeşit çeşit yorganlar yerleştirilmiş. Yorganların üzerlerine güzel ve temiz çarşaf serilmiş.

Evde kimse yok. Az sonra mağrur ve mutlu fakat biraz endişeli bir halde Bey girer. Zarif giyinmiş, belinde ne bir kemer ne de bir kılıç var.

Birinci Sahne

Bey yalnız

Bey (Evin dekorunu ve yerleşimini iyice inceledikten sonra): Olmuş olmuş. Gelin evine benzemiş. Ama böyle bir eve gelen gelin, düğün ve eğlence ile gelseydi keşke. Ne yazık... Ne yazık... Ben ve gelinden başka üç kişi biliyor topu topu. (Sekiye oturur.) Neyse ki mal da iyi mal. Onun ele düşmesi başlı başına bir düğündür zaten. Eziyet çeksek de sonunda avucumuza düşmesi ondan da büyük bir düğündür.

Kapıdan uzun boylu pehlivan girer.

İkinci Sahne

Bey, Uzun Pehlivan

Pehlivan: Essalamu Aleyküm!

Bey: Ha gel Pehlivan!

Pehlivan (Gözleriyle evi seyreder): Olmuş olmuş. Ev güzel olmuş.

Bey (Mağrur bakışlar ile Pehlivan'a bakar): Bugün Kel'i da yanıma çağırdım, gel, sen de otur. (Yanındaki boş yeri gösterir.)

Pehlivan: Teşekkür ederim Bey'im. (Bir kenara oturur.)

Bey: Nasıl, ev yerli yerinde mi?

Pehlivan: Yerinde Bey'im. Kel az önce övünüyordu. "Oğlumun evini çok ilginç bir şekilde düzenledim. Girip bakınız" dedi. Ama sizin yokluğunuzda girmeye korktum... Ölesice Kel'de hüner çok. O çok usta bir Kel.

Bey (Kinaye ile): Ölesice demeyin, olasıca deyin. Birinin ölümünü dilemek iyi değil.

Pehlivan: Şey Bey'im. Sevdığımızdan söylüyoruz. Yoksa Kel hepimizin babası değil mi?

Bey: Evet böyle söyleyin. (Sessiz.) Lakin Kel'e yine bir görev verdim. Acaba işi becerebildi mi? Sen de etrafa bir sorup soruşturarsana?

Pehlivan: Hangi konudan bahsediyorsunuz Bey'im?

Bey: Öyle ya senin bu işten haberin yok. O sırrı, sen teyze ve Kel, içinüz biliyorsunuz, tamam mı? Ben size inanıyorum. Bu yüzden bu işi de söylüyorum size.

Pehlivan: Tabii, elbette, bizim şu canımız size feda olsun. Sizden ümidimiz de budur.

Bey: Kız kendiliğinden razı oldu. Ama birkaç şart sundu. Ben de makul gördüm ve yerine getirdim. Başka şartları da var, onları da yerine getireceğim. Kız memnuniyetle razı oldu. Şimdi imam gelecek ve nikâh kıyacak. (Hatırlar.) Evet, aklıma gelmişken, imamı ne yaptınız? Sen biliyor musun?

Pehlivan: Hayır, ben bu konuyu bilmiyorum. Şimdi Kel, o tarafa doğru yürüyordu.

Bey: Evet doğru, Kel bakıyor öyleyse. O da üç sırdaştan bir tanesi... (Hemen lafı çevirir.) Az önce ne diyordum.

Pehlivan: Kız memnuniyetle razı oldu diyordunuz.

Bey: Evet evet... Kız kafese girdi. Avucumuza da güle oynaya kondu. Bu yüzden yine de şu kıza o kadar inanamıyorum. Bu bizim bildiğimiz Ölmes Batır'ın kızı değil mi? Onda entrika çok. Onun destanını çok işittim. Kendi rızasıyla güle oynaya geldiği için çok dikkatli olmamız gerekir. Bu eve geldikten sonra elbette huzura kavuşabiliriz.

Pehlivan: Nikâh olsa tamamdır. Bu gece kendi rızası ile koynunuza girecek, hala daha neden korkuyorsunuz?

Bey: Öyle olsa da ihtiyatlı olmak lazım. Kadın kısmının gönlünden geçeni Allah'tan başka kimse bilemez. Ağzıyla gülüp söylediğiyle dilinde, Allah bilir, ne şeytanlıklar vardır? Bunları düşünerek elimden geldiğince tedbir aldım. Evin ziynetleri ile ilgili Kel'i görevlendirmemin de sebebi budur. "Biri bu evden hançer-mançer, bıçak-mıçak alıp gitmesin; bir demir bile çıksa sen sorumlusun!" dedim.

Pehlivan dış saplı bıçağı arkaya doğru iter.

Kel, elbette işin o yanını halleder.

Pehlivan: Anladım, Kel dediğinizi yaptı mı?

Bey: Kızın ziynet eşyalarını ise Teyze'ye teslim ettim. (Pehlivan ürperir.) Ona da "yanından bir demir bile çıksa başınız ile siz mesulsünüz!" dedim. (Pehlivan yine ürperir.) O korkak kadın elbette ne yapacağını bilir.

Pehlivan (Güç bela): Teyze dediğiniz kim Bey'im?

Bey: E... Teyze'yi bilmiyor musun? Ekmek yapan bodur, bücür yaşlı kadın var ya.

Pehlivan (Ürpererek, şok olmuş bir vaziyette): Tanıyorum... Tanıyorum... Evet, korkutmasanız da sizin ağzınızdan çıkan bir lafa canlarını vermezler miydi Bey'im?

Bey: Öyle olsa da korkutmak her zaman iyidir. Kadınları siz değil, ben bilirim. (Biraz sessizlik.) Yakında Allah izin verirse sana iyi bir kadın alacağım. Dürüst, onurlu bir insana oğul vereceğim. Sana da böyle bir ev süsleyip vereceğim. (Sakin) Sonra, henüz kimseye söyleme, Boranbay'ı yok edip seni Boranbay'ın yerine "Korbaşı" yapacağım. Şunu bilmelisin ki; sakın ola ağzından bir şey kaçırmayasın!

Pehlivan: Teşekkür ederim Bey'im. Ben sizin ömrünüze dua etmeye devam edeyim, Boranbay iyi bir yiğit.

Bey: Boranbay dediğin gibi iyi bir yiğitti. Ama son zamanlarda çok bozuldu. Yiğitler onu sevdiği için kendisinde kibir baş gösterdi. Bazı boş işlere burnunu soktu ve olmayan laflar etti. Ben böyle bir insanı bir anda sokağa değil, öteki dünyaya gönderirim... (Sessizlik.) Git, eline kılıç kalkanı alıp sabah erkenden kapıda nöbete dur. Sana güveniyorum. Boranbay'ın yerine sen duracaksın. Aklından çıkarma! Ben çağırdığımda gireceksin, kimseyi yaklaştırmayacaksın. Kel'den başka kimseyi yanına yörene yakınlaştırmayacaksın. Kel'den başka biri gerekirse ben çağıracağım. Ona da dokunmayacaksın. Aksi halde kes! Kim olursa olsun, acıma öldür! İçlerinden kadın falan çıkarsa da acıma! Yarın erkenden rütbeni vereceğim. Bir geceliğine nöbetçisin bilesin! Kendime mahrem kılacağım seni. On altı yaşında çok güzel, olgun bir kız alacağım; zevkini süreceksin!

Pehlivan (Yerinden kalkıp tazim kılar): Teşekkür ederim Bey'im teşekkür ederim! Bu can benim değil, sizindir. Değil bir canım, bin canım olsa size fedadır.

Kapıdan Kel girer.

Üçüncü Sahne

Bey, Pehlivan, Kel

Bey: Evet, işte Kel de geldi. Gel, gel baba gel.

Kel (Yakınlaşır): İmam hocayı gönderdim. Sağ salim gönderip Bey'imize arz ettik.

Bey: Evet, eyvallah. Var ol Kel. İşleri hallettin mi? Kırılmadan yola koyuldular mı?

Kel (Güler): Memnun olmaya gönülleri dolmadı, kederlenmeye vakitleri olmadı. (Uzun boylu pehlivan şaşkın.)

Bey: Peki, neyse Kel. Güzel. O işi ne yaptın?

Kel: “O iş” hangi iş? Anlayamadım...

Bey: Hemen aklından çıktı mı? Nasıl bir adama iş vermişiz!

Kel (Derin düşüncelere dalar, birden evin ziynet eşyalarına gözleri takılır): Evet, evin düzeni ile ilgili mi? Bir demir parçası hakkında mı?

Bey (Güler): Off uydurma ölesice Kel... Doğru konuşsan zaten Kelcilik yapmazsın. Evet, bu evle ilgili.

Kel: Söyledim ya Bey'im. Benim kadim Bey'im. Eviniz nasıl olmuş? İstedığınız gibi mi? İçinize sindi mi?

Bey: Evin düzeni yerli yerinde. O taraf ne oldu diyorum, az önce konuştuğumuz ince taraf?

Kel: Bir demir parçası, bir sopa veya bir boru parçası çıkacak olsa ben sorumluyum Bey'im!

Bey: Aferin, aferin, teyze ne yaptı? Haydi söyle ve çık!

Kel: Teyzenin de gülü açılmış, kokusu saçılmıştır. Bir türkü çığırırsak, yengemizi hazır etmektedir.

Çıkar.

Dördüncü Sahne

Bey, Pehlivan

Bey: Pehlivan, Kel'in hafifliğine bak, sözleri ağzından dökülüyor. İçindekiler taş gibi kaynıyor, parlayarak çıkıveriyor. Bu sır saklayabilir mi? Sen savaş görmüşsün,

pişmişsin, ağırsın, aceleci değilsin. Senin ağzından laf çıkmaz. Fakat Kel'den korkuyorum. Çok tembihledim. Sen de sırdaşlardansın. Sen de iyice bir tembihle. Ağzından bir laf çıkacak olursa başı gider!

Pehlivan: Elbette, elbette, ben de söylerim. Kel sizin arkanızdan öyle bir şey yapmaz Bey'im.

Bey: Yapmaz demek olmaz. Ağzı gevşek onun. Her şeyi dalgaya alıp konuşuverir. Var git şimdi işinde becerikli ol. (Güler.) Bir geceliğine bekçisin, iyi koru. Verdiğim aşu haneler getirme! (Pehlivan tazim kılar, tam çıkacakken Bey seslenir.) Evet, söylediğim gibi; Boranbay'ı bana gönder. Dikkatli ol, onun sırdan haberi yok! Ağzından en ufak bir şey kaçırmayasın ha!

Pehlivan "peki" der ve çıkar.

Beşinci Sahne

Bey yalnız

Bey (Yalnızdır, içinden konuşur): İşlerin her biri yolunda. Yarından sonra bütün iş değişecek. Kızı kendi rızası ile alırsam Ölmes Batır'ın da nefesi içinde kalır. Plan çok iyi kuruldu. Önceki sefer gönderdiğim mektup ulaşmıştır. Yarın ikinci mektubu gönderirim. Üçüncü mektubu da Allah izin verirse gelin yazar. (Hatırlar.) Peki, mektubu nereye koydum? (Koynuna bakar.) İşte burada! (Alır, bakar ve güle güle yine koynuna sokar.) Kız razı olmuşa benziyor. Şarap içtikten sonra razı olsa o kolay... Ben içsem, ben döktürsem hayır demez elbette.

Teyze selam vererek içeriye girer.

Altıncı Sahne

Bey, Teyze

Bey: Ha teyze gelin. Bütün işler yolunda mı?

Teyze: Allah'a şükür evladım her şey yolunda.

Bey: Kız hazır mı?

Teyze: Nişanlınız hazır evladım.

Bey: Önceki söylediklerimi yaptınız mı? Sağına soluna iyi baktınız mı?

Teyze: Kurban olduğum, üst başını yeni giydirdim. Buraya girmeden önce tekrar bakacağım.

Bey: Peki, tamam. Gidin şimdi. Nasihat edin, kulağına fısıldayın. Gereken yerde Kel haber verir. Size minnettarım. Yarın sabahtan hakkınızı fazlasıyla alacaksınız. Fakat dilinize hâkim olun!

Yaşlı kadın iç kapıdan çıkar.

Yedinci Sahne

Bey yalnız

Bey (Yalnızdır, içinden konuşur): Oldu, bu iş de oldu. Bu yaşlı kadının da bir gecelik ömrü kaldı. E... Zaten yiyeceğini yemiş, yaşayacağını yaşamış, şimdi ölse de olur... (Sessiz kalır bir süre.) Şimdi işin önemli kısmı kaldı. Onu da yaparsak sonra işimiz sadece kıza kalıyor. Kızın rıza göstermesi için de bir bahanesi kalmıyor. (Sessizlik.) Hayır, hayır... Bu Ölmes Batır'ın kızı olması mümkün değil. (Sessizlik.) Sırdaşların işini bitirmeliyiz. Kızın gönlü yerine gelsin. Boranbay bu zamana kadar henüz gelmedin mi?

Boranbay girer ve evin dekoruna bakarak uzaktan ellerini ovuşturur.

Gel Boranbay! Selam vermeyi de bilmiyorsun.

Boranbay (Gözleri hala evde): Önceki misafirhane değil miydi burası Bey'im? Çok değişmiş.

Bey: Evet, o misafirhanenin ta kendisi. Biricik hanımımı zamanı gelince buradan çıkaracağım.

Boranbay: "Zamanı gelince" dediniz, yeni bir ev yapınca mı?

Bey: Hayır... Seni evlendirince!

Boranbay (Utandır): Teşekkür ederim Bey'im, devletinizin ömrü uzun olsun!

Bey: Böyle gel, biraz daha açayım sözü. (Yakınlaşır.) Otur işte buraya. (Yavaşça oturur.) Hiç kimseye söyleme, çıtını çıkarma. Sana olgun, olağanüstü bir kız buldum!

Boranbay (Utandır): Teşekkür ederim... Ben daha gencim...

Bey: Ne? Gençmiş. Biz on altımızda evlendik. Gençmiş... Koç Pansot'u tanıyor musun?

Boranbay: Hangi Koç Pansot⁵³⁶?

Bey: O Köterme'deki korbaşımız yok mu? Yakışıklı. Heybetli adam.

Boranbay: E... O... Bir de atmaca avlayan değil mi?

Bey: Evet... Ta kendisi... İşte onun bir kızı varmış on altı yaşında, olgun. Onu sana alalım diyorum. İşte bu evi de size boşaltacağım. Allah izin verirse.

Boranbay: Teşekkürler Bey'im, teşekkürler. Ekmeğinizi çok yedik. Ne yapsak bu yaptıklarımızı ödeyemeyiz...

Bey: Sana verdiğim aşî helal kıldın sen. Lakin yiğitlerin bir iki tanesi verdiklerimi haram kıldılar. Nimete nankörlük yaptılar...

Boranbay: Allah korusun Bey'im! Öyleleri varsa şayet yüzlerini bize göstermesin Allahım!

Bey: Seni çağirtmamın da sebebi buydu. Ben sana onları sayayım. En başta Kel, sonra (yavaşça) işte bu kapının önünde duran Uzun Pehlivan, içeride ekmek pişiren ak saçlı yaşlı kadın, onlar ağız birliği yapmışlar ve büyük bir işe kalkışmışlar.

Boranbay (Şaşırır): Tövbeler olsun! O bildiğimiz Kel ile şu Uzun Pehlivan?

Bey: Bunların planı nedir diye sorarsan; senin yiğitlerin birkaç tanesini yoldan çıkarıp onlarla birlikte bir gün buradan kaçmak. Cephane, silah mümkünse para alıp gitmek, dosdoğru Eşkîya Polat'a katılmakmış!

Boranbay: Eşkîya Polat'a mı?

⁵³⁶ Pansot (bk: Ponsad): Hanlıklar devrinde askeri birliğe verilen isim ve 500 kişilik askerden oluşan birliği idare eden askerun unvanıdır. (A.N.)

Bey: Evet, Eşkıya Polat'a... Polat'ın ise şimdilerde canı boğazına geldi. Bugün yarın her şeyinden, hatta canından bile olacak!

Boranbay: Onlar Polat'ın bu durumunu nereden biliyorlar ki?

Bey: Bilseler de boşa hayal kuruyorlar... Güya bunlar Eşkıya Polat'a katılsalar güçlü olurlarmış, sonra bunlara büyük işler düşecekmiş...

Boranbay: Eşkıyadan hayır mı görülürmüş? Bu da laf mı Bey'im?

Bey: Şunu söyleyeyim Boranbay. Eğer ellerinden gelirse beni de öldüreceklermiş...

Boranbay (Ürperir): Hayır pirim hayır!...

Bey: İçeride yaşlı teyze, dışarıda Kel ile Pehlivan fırsat kolluyorlarmış... (Sessizlik.) İyi ki ben bütün bunları evvelinden öğrendim.

Boranbay: Sizin hakkınızda kötü niyetleri varsa onları ortadan kaldırmalı!

Bey (Aniden heyecanlanır sonra yavaşça): Evet, aynen öyle Boranbay! Seni de bu yüzden çağırdım. Sen de bil! Yiğitlerinden biri daha bilsin. Taşlak mı, Ergaş mı, hangisi akıllı başlıysa yalnızca o bilsin, başka kimsenin haberi olmasın. Yarın üçüne de gününü göstereceğiz! Yarına da kalmasın! (Sessizlik.) Fakat bu gece ben kasten yalnız bu evde yatacağım. Deliğin yanına bilerek Uzun Pehlivan'ı nöbetçi olarak koyacağım. Kel'i de bu gece işe göndereceğim. Haydi, görelim el mi yaman, bey mi yaman? Beni merak etmeyin, ihtiyatlı olacağım. Bunların bir tanesine bile pabuç bırakmam!

Boranbay (Ayağa kalkar): Şimdi ben çıkıp hazırlık yapayım öyleyse!

Bey: Hazırlığa lüzum yok. Çık ve rahatça yatıver. Ezan vaktinde Kel'i yattığı yerde, Pehlivan'ı burada, teyzeyi mutfakta bulabilirsin. Önce Kel'i alırsın, sonra bunu, ondan sonra da "Bey çağırdı" diye teyzeyi kaldırırsın. Onun ormanda üstesinden gelirsın! Var git şimdi! (Boranbay yürür.) Acele etme, bana bak! (Tekrar gelir, sakince.) Cesetlerden, kandan eser kalmasın, öyle değil mi?

Boranbay: Elbette işin o yanını da unutmayacağız!

Bey: Aferin, sağlam ol! Şu dđđđn, bu ziynetler, eşya, çeyiz sonra on altı yaşındaki olgun kız senin olacak... Tadını ıkaracaksın.

Boranbay dđŐđne dđŐđne çıkıp gider.

Sekizinci Sahne

Bey yalnız.

Bey: Yarına kadar Boranbay bu işi halleder. Yarın veya bđr gđn Boranbay ile ortağının işini (yavaşça) kendim bitireceğim. Ondan sonra sırrı bilen kimse kalmayacak. Kız ise o zamana kadar benim olacak.

DıŐardan Kel girer.

Dokuzuncu Sahne

Bey, Kel

Kel (Tazim kılarak içeri girer): Herkes yattı, uyudu. Bey nasıllar? Lar, lar... İçeride yâriniz hazırlar... Lar, lar...

Bey: Herkes uyudu mu?

Kel: Evet, çok oldu. Sadece Boranbay aylak aylak dolanıyor.

Bey: O da uyumaya gitti. Mđsterih ol!

Kel: Sizinle bir Şey konuŐmalıyım Bey'im. Boranbay'ı siz mi ağırttınız?

Bey: Ya ben ađırtmamıŐsam?

Kel: Bu sırrı Boranbay da bilse veya başka biri işitse cezayı pehlivan ile teyze çekse, ben eksem, iyi olur mu?

Bey: E... Boş konuşma Kel! Ben Boranbay'a sırrı söyler miyim? Aklımı mı yitirdin?

Kel: Öyleyse neden bu vakitte, bu önemli gecede, buralara girip dolanıyor?

Bey: Benim başka işim vardı, çağırttım. Senin ne işin var? Sen benim büyüğüm mü olup çıktın? Başımı alayım mı şimdi senin?

Kel (Hızlı bir şekilde): Sizin olan bitenden haberiniz yok mu?

Bey (Yer sallanır): Bir kere söyledim ya, yeter!

Kel (Hızlıca gider): Peki, tamam! Öyleyse ben gelini alıp geleyim.

Bey: Dur. (Kel geri döner.) Git, gelini çağır çık. Teyzeye söylersen iç kapıdan alıp çıkar. İçerideki kadınlara dikkat et! Sonra (yavaşça) şarapları da al! Sen kapının eşiğinde dur. Ben alkış çalınca girersin. Tamam mı?

Kel: Başım ile beraber!

Bey: Fakat kapıda beklerken yanındaki Pehlivan ile konuşma. Eğer bir ses duyarsam başımı alırım! Önce buraları bir düzelt! Ben kapıya çıkıyorum.

Bey çıkar. Kel etrafı düzeltmeye başlar.

Kel (Aniden döner): Bir dakika Bey'im! (Bey durur.) Sizinle samimi bir şekilde konuşmak istiyorum. Siz çok anlayışlı birisiniz. Bazen de anlayışınızı yediğinizi düşünüyorum.

Bey (Öfkelenir): Yine ne diyeceksin Kel?

Kel: Bugün ahınız arşa ulaştı. Başınıza devlet kuşu konmuş. Keyfiniz Cemşid'inkini geçmiş. E... Onda da kaç taş öteye gitmiş ki siz, siz bana azap veriyorsunuz! Ben ne söylesem siz yapmacık bir şekilde gülüp cevap veriyorsunuz. Bu bir çeşit göz korkutmak mı?

Bey (Güler): Konuşacağın şey bu muydu?

Kel: Hayır, başka. İşte bu evde bir demir parçasına bile izin vermeyin dediniz. Ben sizden korkup ağaç kazıklarımı bile söküp attım. (Etrafa göz gezdirir.) Öyle ki çer çöp cinsinden hiçbir şey kalmadı. Sivri ne kadar eşya varsa hepsini ortadan kaldırdım.

Bey: Çok iyi yapmışsın. Aferin Kel, iş dediğin böyle olur.

Kel: Henüz lafım bitmedi. Acele etmeyin.

Bey: Var mı hala söyleyeceklerin?

Kel: Kaymağı şimdi geliyor.

Bey: Çabuk ol!

Kel: Eviniz şimdi bir savaşıncının evine benziyor mu? (Etrafa bakar.) Hayır, hayır... Asla benzemiyor. Bu ev, kız çocuklarının gelin-gelin deyip koğırçak oynatılan evlerine benziyor. Onda da yarım yamalak bir demir oluyor. Hayır, ev neyse ama kendinize bir bakın! Sizin gibi bir savaşıncı, bir asker her zaman altın kılıcını beline takıp yürümez mi? Şu görünüşünüze bakın! Kenar mahallelerin sofilerine benziyorsunuz...

Bey: Bu gecede kılıç kuşanıp yürüsem iyi mi olur? Bu kadar naif insanın yanında...

Kel: E... Bu tip ile devam ederseniz bugün yarın o deli kız yakanıza yapışır. Bu hayat aşkı Bey'im. Siz onun yanında kılıç kuşansam iyi olmaz diyorsunuz. Beyhude laf. Bu kızın yanında kılıcı olmayan adam, adam değildir. Kimin kızı ki zaten biliyorsunuz. Kılıç oyununda babasını zorlayan bir kız... Bey... Bey... Kaç hatununuz var, hala da kadınların ne olduğunu bilmiyorsunuz. Kadın kısmı güçlü erkekten hoşlanır. Köylü kızlar ulak yiğitleri seçip evleniyorlar... "Yüreğinde yolu olan yiğit" sözü kimden çıktı? Kadınlardan! (Bir süre sessiz kalır.) E... Bey... Bey... Kız, bin dereden su getirse de sizindir, savaşıncılığınızı elden düşürmeyin. Sedef kakmalı altın kılıcınızı parlatarak takın. "Eğlence vaktinde belimde durmasın" diyorsanız yanı başınıza görünür bir yere koyarsınız! Mümkünse (sakince) asilzade gelinimize buyurun, tazim ile alıp koyuversin! Ne bu gevşeklik? Şimdiden beyliği elinizden bırakmayın!

Bey (Mülayim bir gülüş ile): Sözlerin doğru Kel. Peki, kılıcımı takıp gireyim öyleyse.

Kel: Evet, çok iyi, babana rahmet cengâver!

Bey çıkar.

Onuncu Sahne

Kel yalnız

Kel (Sevinir, oynar): Çok güzel hallettim bu işi! Bu öküz bu laflara atlayıp kılıç takıp içeri girerse şaşırمام. Allah verdi de oldu iş. Şimdi sıra kızda. Kız babasının kızı. Eşkıya Polat'ın önceki hali gibi olsa... Başarır! (Düşünceye dalar.) Güzel... Ben şimdi buraları düzenleyeyim. (Etrafı toplamaya başlar.) Ondan sonra gidip yengemi çağırırım. (Aklına gelir.) Sonra, ortamı ısıtmak için şarap alıp geleyim. (Düşünceye dalar.) Ya sonra? Sonra... Sonra... Damat eniştenin emirleriyle koyun gibi boğazlayayım! Fedakârlığı çok güzel damat eniştenin, fedakârlığı! Yaptığımız hizmetimizi çok güzel mükâfatlandırdın, biliyoruz. Dünyada senden başka akıllı adam yok sanıyorsun. Boranbay'ı bize karşı kışkırtıyorsun, biliyoruz, biliyoruz! Biliyoruz ve bizim de yapacaklarımız var!

Aceleyle çıkar.

On Birinci Sahne

Hiç kimse yok (İnsansız sahne).

Ev bir süre boş kalır. Teyze iç kapıyı yavaşça açar ve içeri girer. Etrafa göz gezdirip kimseyi göremeyince sessizce çıkar. Biraz sonra dış kapıdan Pehlivan başını uzatıp bakar. “Hiç kimse yok mu? Gelin gelmiştir diye düşünmüştüm” der. Biraz etrafı süzdükten sonra kapıyı kapatır, çıkar. Biraz sonra kapıdan Kel girer; elinde turkuaz işlemeli, güzel altın bir çaydanlık ile biri büyük biri küçük kıymetli Çin piyaleleri.

On İkinci Sahne

Kel yalnız

Kel (Çaydanlık ile piyaleleri çardağın kenarına koyduktan sonra örtünün arkasındaki raftan temiz, büyük ve yakut yani bakır bir tabak alır. Çardağın kenarına ortalarına gelecek şekilde yerleştirir. Sonra diğer eşyaları o tabağın içine koyar): İşte bunun adı “mey-i nab”⁵³⁷... Üzümün suyu... Bu şarabı içtikten sonra bizim merhametli Bey'imiz, biçarelerin döktüğü gözyaşlarını dökcek... Bizim gibi biçareler Bey'imiz için sadece gözyaşlarımızı değil, kanımızı da dökeriz. Bizim gibilerin binlercesi bir beyin emrine amade. Ama Ölmes Batır gibi bir insanın nazlı kızı dahi gözyaşı döktü ya! Evet, dünya böyle. Birinin gözyaşını bir diğeri kaldıramaz. Ölmes Batır da bir gün gözyaşı dökcekmiş, kim bilebilirdi. Şimdi ağlıyor mu acaba? Bey gelmeden bu

⁵³⁷ Mey-i Nab: Su katılmamış şarap (A.N.).

üzümün gözyaşlarından bir dirhem içeyim! (Alır, içer.) Bu gece bezm-i cemşid gecesi. Azıcık çakırkeyf olmasam olmaz.

Kapıdan içeri Teyze girer, yanında Yarkın. Yarkın güzel kıyafetler giyinmiş.

On Üçüncü Sahne

Kel, Yarkın, Teyze

Kel (Oynar): Gelin, gelin sultanım... Gözlerimiz dört, kulaklarımız on dört, intizarımız yüz dört... Sabrımız ve takatimiz dolup oluk oluk taşıtı... (Teyzeye yakınlaşır.) Ağaran saçlarınıza kurban olayım teyzeciğim! Gelini güzelce bezeyip, süsleyip, han kızı gibi yapmışsınız. (Teyze güler, buna karşın Yarkın keder dolu.) Siz gelini bırakıp yavaş yavaş içeriye göz kulak olunuz. (Yürüyerek gösterir.) Şimdi asilzade damat buraya gelir!

Teyze (Yarkın'a ne yapayım dercesine bakar. Yarkın ses çıkarmaz): Peki, sağlıcakla kal kızım! Eşin ile güzel güzel vakit geçirin, şafak sökene kadar eğlenin!

Kızın alnından öpüp çıkar.

On Dördüncü Sahne

Kel, Yarkın

Yarkın (Kahrolmuş, ümitsiz bir şekilde): Kel buraya gel! (Kel gelir.) O nerede?

Kel: Dışarıya çıktı.

Yarkın: Bir iki şey söyleyecektim. Söyleyebilir miyim acaba? Hemen gelir mi?

Kel: Hayır, söyleyiverin. Dışarıda Pehlivan var. O geldiğinde öksürecek. Söyleyiverin.

Yarkın: Pehlivan'a söyledin mi?

Kel: O biliyor.

Yarkın: Çık, söyle gel. Yoksa içim rahat olmaz. (Kel kapıdan başını çıkarıp söyler.)

Kel: Konuşun şimdi, korkmayın!

Yarkın: Yine içim rahat değil. Peki, tamam, sakın. Söylüyorum. (Ağır, titreye titreye konuşmaya başlar.) İşler kötü. Teyze hiçbir eşyama bırakmadı. Bıçağımı da aldı.

Kel (Güler): Ben de evde hiçbir şey bırakmadım. Bütün eşyaları aldım.

Yarkın: Neler söylüyorsun? Ben şimdi boğarak mı öldüreceğim. Nasıl yapacağım. Onu boğmaya gücüm yetmez...

Kel (Güler): Nazlı nazlı öldürün. Nazlı nazlı...

Yarkın (Asabi fakat ağırbaşlı): Kel, sen beni kandırmaya çalışıyor gibisin. Eğer bu yolla canımı kurtarmaya çalışıyorsan, aldanıyorsun. O zaman ben de seni bir nefeste ortadan kaldırıyorum. Ama ben sana yardım etmek istiyordum.

Kel (Güler): Ben de size yardım etmek istiyorum. (Ciddileşir.) İçiniz rahat olsun, ben sizi aldatmıyorum. Sözümüz sözdür. Ama siz etrafa göz gezdirip dikkatli olmalısınız. Sonra, siz ona “Kel bu gece tamamdır, bir dahaki sefere bir eğlence tertip etsin” deyin. Bu yeter.

Yarkın: Bu neden? Faydası olur mu?

Kel: Sultanım, Kel amcanız faydası olmayan lafları etmez. (Çenesini sıvazlar.) Ben dışarıda işte bu kapının önünde olacağım. Gerektiği yerde alkış çalarsınız. (Güler.) İçiniz rahat, gönlünüz kaygısız, işiniz rast gitsin. Neşeniz yerinde olsun!..

Yarkın: Kızıkçılığı bırak şimdi. Kılıç kalkan nerede?

Kel (Sakin): Kılıcı kendi getirecek. Kalkan en son lazım olan şey. Şimdi kalkansız da iş yapabilirsiniz. (Pehlivan'ın öksürük sesi işitilir.) İşte şimdi geliyor!

Yarkın (Sakin bir tavırla): Yiğitler hazır mı?

Kel: E... Onlar en son yapılacak şeyler.

Kapıdan Bey girer.

On Beşinci Sahne

Kel, Yarkın, Bey

Kel (Bey'i sevinçle karşılar): Gelinimiz hazır. Çalıntı mal olsa da yerli yerinde bir gelin. Kızımız muntazır size...

Bey yaklaşır. Yarkın utangaçlıkla kenara çekilir. Bey'e tazim ile selam verir.

Bey: Teşekkür ederim, sultanım, teşekkür ederim! (Belinden kılıcını çıkarır.)

Yarkın (Hemen yanına varır): Bana veriniz... (Alıp sekinin bir kenarına koyar.)

Bey: Hayır sultanım. Oraya koymayın. Bu bir askerin kılıcı. İhtişamlı bir yere, direğe asalım! (Gider kılıcı alır. Yarkın allak bullak. Bey direk aramak için evin etrafını döner.) Eh ölesice Kel. Yaptığımı beğendin mi? Hünerimi göstereceğim diye evde bir tek kazık bırakmamışsın! Güzel olması için yaptın değil mi? (Uzun bir kazık görür ve kılıcı sapından oraya asar.) Nasıl sultanım, güzel oldu mu?

Yarkın (Güç bela): Çok güzel oldu... (Yarkın ile Kel birbirlerine şaşkınca bakakalırlar.)

Bey: Bu gece her şey güzel olsun istiyorum! Haydi, oturun!

Yarkın (Kel'i işaret eder.): Peki, oturalım...

Bey (Kel'e): Var, git. Çağırıldığında gelersin.

Kel tazim kılar ve çıkar.

On Altıncı Sahne

Bey, Yarkın

Bey: Haydi sultanım, oturunuz. (Yarkın sakince edep ile yanına oturur.) Hangi devletin sahibi olduğumu kendim de bilmiyorum. Tüm bunlar düşün mü gerçek mi?

Yarkın: Gerçek Bey'im, Allah izin verirse...

Bey: Mutlu musunuz, ay yüzlüm?

Yarkın (Utanır): Binlerce kez evet...

Bey: Evet, evet, evet! Bu zamana kadar neden gergindiniz?

Yarkın: Daha önce olsaydı acele iş olurdu. Ama şimdi kendi zamanı içinde oldu her şey. Sabırla oldu, memnuniyetle oldu. Şimdi ömürlük oldu...

Bey: Siz ömürlük olmasını istiyor musunuz?

Yarkın: Ben babamın kızıyım. Daldan dala konmak gibi bir alışkanlığım yoktur...

Bey: Evet, evet, evet! Makul, makul! Ya eşkıya Polat? O dal değil miydi?

Yarkın (Kıvrırır): Onun... Adı var, sanı yok... Onun adını işittim. Lakin elin ağzı çuval değil ki büzesin, yükünü de benim boynuma yüklediler... (Ağlayacak gibi olur.)

Bey (Elini Yarkın'ın omzuna koyar): Durun, ağlamayın. Şaka yapıyorum. Gelin, ağlamayın. Gülelim, oynayalım. (Yarkın'a küçük, kendine büyük piyaleye şarap koyar.) Gelin, işte gözyaşınızı dağıtmak için gülden yapılmış ilaç veriyorum.

Yarkın (Alır): Diken sohbetinde gül olmazsa olmaz Bey'im... (İçer.)

Bey: Şarap çok sert mi olmuş?

Yarkın: Benim için çok sert.

Bey: Benim için bu sert değil? (Yine koyar.)

Yarkın (Utanır): Sert birine sert tesir eder mi?

Bey: Ha, ha, ha, ha! Güzel, güzel... Haydi içelim!

Yarkın: Bana bu bir tane yeter.

Bey: Bu nasıl söz? Size kim "Ölmes Batır'ın kızı" der yoksa? İçiverin!

Yarkın: Ölmes Batır'ın oğlu değil, kızı diye herkes söylüyor.

Bey: Ha, ha, ha! Güzel, güzel... Peki, bu bir piyaleyi için bari!

Yarkın (Alır): Ben bugün cenaplarının tüm buyruklarına peki diyeceğim ama buyrukları seçme işini de kendilerine havale edeceğim. Umuyorum ki buyruklar kendilerine münasip, şanlarına yakışır olur...

Bey içer, Yarkın, Bey'in gözünün içine bakar ve kalkar, arabı döker.

Bey: Bu dediğiniz de doğru... Arkamıza bile baksak emir vereceğiz. Peki, peki, tamam!

Yarkın: Hayır Bey'im. Buyuruverin.

Bey (Kendi içer): Nasıl olsa emirlerimi geri evirmeyecek misiniz?

Yarkın: Hayır asla.

Bey: Çok olsa da mı?

Yarkın: Ne kadar olsa da, nasıl olsa da... Ama benim buyruk değil, kk bir isteğim var, eğer kabul buyurursanız...

Bey (içer): Evet, güzel, söyleyin. Canımla birlikte, gzmlle birlikte...

Yarkın: Canınızla gözünüzle yapılacak bir şey değil. Fakat bir çift söz ile...

Bey (içmeye devam eder, kafası atar): Syleyiverin!

Yarkın: Kel'i son gününde bir oyuna mı ağırsak... EĞlendirse bizi...

Bey (Sarho bir halde): Kel mi? Kel'i mi? Peki! Ne yapalım dediniz?

Yarkın: Oyuna ağırsak.

Bey: Oyuna? Peki! Kel'i mi? Tamam! (Alkı alar.) Kel'i oyuna ağırsak! Olur! Dünyayı oyuna çağırsak da olur! (Gözlerini Yarkın'a dikip birden elini boynuna atar.) İte oyun... Oyun... Yusuf-u Züleyha oyunu...

Yarkın'ıpmek ister. Yarkın elini avuçlarıyla kapatır. Beyper. Kapıdan Kel girer.

On Yedinci Sahne

Bey, Yarkın, Kel

Kel (Girer, kendi kendine, aniden): Eh! Allah arptı! (Güler.)

Yarkın (Aniden kızarır): İte Kel geldi!

Bey: A! Kel? Hani Kel?

Kel: İşte ben Bey'im. (Kendi kendine) Arşı alaya ulaşmış bu bizim damat...

Bey: Bugün, biliyor musun? Son gün! (Gelir.) A... Son gün dediğim... A... Kızın son kızlık günü! İşte bugün de bir oyun oynasana Kel!...

Kel: Elbette Bey'im, elbette. Son günse eğer işte ben de oynayacağım. Sizinle birlikte oynayalım!

Bey: Ben mi? Ben de mi oynayacağım?

Kel: Elbette, bu kızın düğününde siz oynamasanız olur mu?

Bey: Tamam, tamam! Başla oyununa!

Kel: Oyunun öncesinde biz de biraz boğazımızı ıslatıp bey olalım!

Bey (Bağırır): Neyle Kel?

Kel (Bey'e benzer şekilde bağırır): Gül ile...

Bey (güler): Kel... Kel... Gül ile... Gül ile bey olunur mu? (Doldurur.) Öyle olsun! (Kel içer.) Haydi, başla şimdi!

Kel türlü hayvanların taklidini yapar. Sonunda da ayı olur ve oynar.

Bey: Ha, ha, ha! Aferin Kel, aferin!

Kel (Oyunu bitirdikten sonra tazim kılar): Haydi, ayağa kalkın damat bey. Bir kapıya çıkıp gelelim!

Bey: Neden?

Kel: Siz de oynayacaktınız ya.

Bey: Kapıya mı çikalım... Burada... Burada oynasak olmuyor mu?

Kel: Hemen çıkıp geleceğiz. Bu kapıya... Ben sizi giydireceğim. Kızım güleceksin!

Bey “olur” diyerek yerinden kalkar. Yarkın da ayağa kalkıp ellerini avuşturur. Kel Bey’e eşlik eder ve çıkarlar.

On Sekizinci Sahne

Yarkın Yalnız

Yarkın: Bu ne demek? (Bir iki adım atar.) Ölesice Kel neden Bey’i alıp gitti. (Düşünür, gözü birden kılıca ilişir.) Evet, güzel, güzel... Ölesice Kel hilesini yapmayı başardı. (Kılıca yakınlaşır.) Tuzak iyi kurulmuş. “Ben Bey’i alıp çıktım. Geri dönene kadar silahın elinde olsun” demek istiyormuş. (Uzanır ama boyu yetişmez. Atlayıp zıplar ama yine yetişemez.) Of olmadı, olmadı. Plan bozuldu... (Düşünür.) Dur bir dakika! (Etrafına göz gezdirir.) Üzerine çıkacak bir şey yok mu? (Gözlerini duvardaki çarşaflara diker.) Olmaz! (Şarap kâsesini yere koyar ve bir ayağı ile üzerine basar. Boyu yetmez. Elini kaldırır ama yine düşer.) Olmadı, olmadı! İçeriden bir şey alıp geleyim. (Kâseyi yerine koyar ve iç kapıya doğru gider. Kapı kapalı. Açılmaz.) Kapıyı da kapatıp gitmişler... (Gevşer.) Plan elden çıktı. Bey, Kel’in hilesini sezmiş olmalı ki kılıcını yüksek bir yere asmış. Ah ölesice Kel. Ahmak Kel, beni mahvettin! Önce ölesice Kel’i ortadan kaldırıp akli olan biriyle konuşmalıydım. Gidip gelip şu beyni olmayan Kel’e güvendim. (Düşünür ve birden sekiye çıkar. Sekiden raflara atılır. Oradan diğer bir rafa geçer ve kılıca uzanır. Tam yetişecekken Pehlivan’ın öksürük sesini duyar.) Ah! (Yere düşer.) Mahvoldum! Rezil rüsva oldum! Bittim! Artık kurtuluş yok!

Kapıdan Bey ile Kel girer. Yarkın, Bey’i görünce gayriihtiyari gülümseyiverir.

On Dokuzuncu Sahne

Yarkın, Bey, Kel

Kel (Bey’i Yarkın’a gösterir): İşte bu kişi, pirinç tarlasının bekçisidir. Şimdi pirinç tarlasında geçen oyununu izleyeceksiniz. (Bey yolunu şaşırmasıyla yürür.) Başlasın mı?

Yarkın (Güçlkle): Elbette, istiyorlarsa başlasınlar.

Bey (Yarkın’a yaklaşır): Oynarsam... Siz... Siz oynarsam eğer... Mutlu olur musunuz?

Yarkın (Ağır bir edayla): Elbette, bugün mutlu bir gün Bey'im...

Bey: Siz nasıl... Ve neyle... Mutlu oluyorsanız. (Raks başlarken)

Kel: Durun Bey'im. Müstakbel eşiniz bize ney çalacaklar!

Yarkın: Ben ney çalmayı bilmiyorum.

Kel (Koynundan küçük bir ney çıkarır): Bu gece naz yok sultanım! Bey oynarken siz de çalacaksınız. Siz oynadığınızda ise Bey çalacak! Evet, başlayın!

Yarkın istemeye istemeye alır ve eğlenceye özgü bir ezgi çalmaya başlar. Kel büyük bakır tabağı alır def olarak kullanır.

Kel: Evet, çok güzel. Oynayın, yiğit adam oyna!... (Bakır tabağı çalarak bir oraya bir buraya geçer, dönüp dolaşıp kızın yanına yavaşça yaklaşır) Kılıcı aldın mı?

Yarkın (Sessizce): Ben mahvettin Kel... Boyum yetmedi.

Kel: Boyun mu yetmedi? Bu kötü oldu. (Düşünür.) Peki, üzülmeysin. Bir yolu vardır elbet. (Bey'e) Kıvrak kıvrak oynayın yiğidim! Evet, ben şimdi biraz hava alıp geleceğim! Böyle bir oyunu han bile görmüş değil. (Bakır tabağı çala çala çıkar. Biraz sonra tekrar çala çala içeri girer. Oyuna devam ederler. Bey iyi oynar; Her ne kadar sarhoş olsa da kendini oyuna kaptırır. Bey'in oyununda kılıç vurmak, baş almak, at koşturmak, atı aniden durdurmak ve kalkan kullanmak gibi hareketler var. Kel biraz sonra Bey'i durdurur.) Durun Bey'im. Üstünüzü, başınızı düzeltelim. Biraz bozulmuş. Arkanızı dönünüz! (Bey arkasını döner.) Kızım güveyinin kemerleri nasıl? İyi mi? Güzel mi? Hoş mu? (Bey'in kemerinin arkasına şömine demiri, kalemlik, süpürge ve çeşit çeşit edevatlar asılmış. Kel onları düzeltmek bahanesiyle koynundan bıçak çıkarır. Yarkın'a gösterir ve Bey'in kemerinin arkasına asar.) İşte, işte bu saç tokalarını, tılsımları gördün mü kızım? (Bıçağı yine Yarkın'a gösterir.) Güzel, kızım güzel! Böyle bir damadı iki cihanda arasan bulamazsın!

Yarkın (Memnuniyetle): Bey'im çok ilginç oldular. (Güler.)

Kel: Onun yedi sülalesi ilginçti.

Bey: Ha, ha, ha!

Kel: Gülmeyin Bey'im. Hala oyunun üçte birini oynamadınız. Evet, başlayın Bey'im. (Yarkın çok keyifli çalar. Bey artık daha fazla sarhoş olur. Yine de kendini kaptırarak oynar.)

Yarkın (Çalmayı bırakır, hafifler): Kel, tamam yeter. Bey'imi yormayalım.

Kel (Bey'e): Tamam yeter Bey'im. Geliniz, oturunuz. (Oturmasına yardımcı olur.) Şimdi ben çıkıp gidiyorum. Kızım sizinle oynasın.

Yavaşça çıkar.

Yirminci Sahne

Bey, Yarkın

Bey (Gözleri kızarır, hırslanır): Sultanım, şimdi siz oynar mısınız?

Yarkın (Naz ile karışık): Oyun bilmiyorum. Bildiğimi layık görürlerse canım ile... (Tazim kılar.)

Bey: Kurbanınız olayım, oynayın! (Arkasında asılmış edevatları çıkarmaya başlar. Bunu gören Yarkın korkuya kapılır.)

Yarkın (Hemen yanına gider, garip bakışlarla bakar): Ben alırım! (Bıçak hariç diğer edevatları yere bırakır. Bıçağın ipini keser ve bıçağı kemerin arka tarafına kıştırır.) Tamamdır Bey'im. Ölesice Kel kemerinize çok eşya iliştiymiş...

Bey: Bütün dünyayı ilişirse de bu gece... Oynayın, hürce eğlenin.

Yarkın (Nazlı nazlı neyi uzatır): Öyleyse çalınız... (Bey neyi alacakken Yarkın'ı kolundan tutar çeker. Her ikisi de susar. Bey'in hırslanan gözleri kızım üzerinde. Kız gülümser, utangaçlıktan kızarır ve yere bakar.) Oyundan sonra Bey'im. Çalsınlar!

Bey: Hangi ezgiyi çalayım, gözlerinden?

Yarkın: İstedığınızı...

Bey (Kolunu yine kendine çeker): Söyleyin gözlerinizden bir ezgi!

Yarkın: Öyleyse Dilhiraj'ı çalsınlar!

Bey, Yarkın'ın kolunu bırakıp Dilhiraj'ı çalmaya başlar yavaş yavaş. Yarkın yere bakarak sakin adımlarla evi dolaşır. Ezgi canlanmaya başladığında Yarkın oyununa başlar. Yarkın uzun, güzellikle ve hırsıyla oynuyordu. Bey'in karşısında ezgiye uyumlu bir halde süzülüyordu adeta. Bey alevlenmişti. Aniden elindeki neyi fırlatır ve Yarkın'a bakarak ona doğru koşar. Kendini düzeltir. Onu sert bir şekilde kucaklar ve sekideki yatağa serer. Yarkın, Bey'in altında kalır. Yarkın, Bey'i kucaklar ve belinden bıçağı alarak döşeğin altına yerleştirir.

Yarkın (Güç bela, titreyerek): Bey'im durun, sıkıştım...

Bey (Sesi titrer buna karşın kalbi küt küt atar): Olmaz sultanım... Takatim kalmadı... Şimdi hiçbir bahaneye inanmıyorum... Benim oluyor musunuz? Olmuyor musunuz? (Yarkın sessiz.) Evet mi? Hayır mı?

Yarkın (Güç bela): Mumun birini söndürüp diğerini rafa koyun!

Bey: Ya sonra?

Yarkın (Güç bela titreyerek): Sonra... Bildiğiniz gibi!

Bey kalkıp mumun birisini söndürür, diğerini de rafın bir köşesine koyar. Seki karanlıkta kalır. Bu arada Yarkın bıçağı alır, koluna yerleştirir. Bey yine bağırmağa başladıktan sonra yerinden fırlayıp kaçır. Bey kovalar. Bir süre kaçırlar. Bey, kucagını açmış, kudurmuş deve gibi bağırarak hırs ile kovalıyor. Yarkın bir köşede kısıtılır. Bey, diğer köşeden kollarını açmış koştuğunda Yarkın da kollarını açmış vaziyette koşup gelerek bıçağı sert bir darbe ile Bey'in göğsüne saplar... Bey bir iki defa attığı acı bir çığlıktan sonra bedeni yere yığılır. Yarkın bıçağı çıkarır ve kenara atar. Rengi atmış, yüzü kireç gibi olmuştu. Biraz korkuyla etrafa baktıktan sonra ölünün koynunda bir kâğıt görür ve hemen eğilip alır.

Bu kâğıt da ne? (Bir mektup olduğunu anlar. Başını okur.) Babama! (Gider iki mumu da yakar. Hızlı hızlı soluklanarak okur.) Bu ne? Bu ne demek oluyor? Hiçbir şey anlamadım. (Düşünür.) Sakın bunun yaptığı hilelerinden biri olmasın. Babamı aldatıp beni kolaylıkla kendine hatun yapıp almak için kurulmuş bir tuzak olmasın! (Düşünür.) Evet... O da dün bununla övünüyordu... Bu hileler Polat'ın başını ağrıtır mı? (Düşünürken aniden yerinden kalkar.) Ya onun başını ağrıtırırsa!.. Hayır! Hayır! Bunu ancak Kel bilebilir... Kel gerçekten adamsa bu işi başarabilir. (Düşünür ve birden sevinir.) Polat'ı yakalamak için kurulan tuzak ile düşmanlarımı yakalacak ya! (Gülmeye başlar. Aniden alkışlamaya başlar.) Kel, Kel!... (Kapıdan Kel girer.) Pehlivan'ı da çağır!...

Kel Pehlivan'ı çağırır.

Yirmi Birinci Sahne

Yarkın, Kel, Pehlivan

Kel (Girer): Bu ne sultanım! (Geri çekilir.)

Pehlivan (Girer): Evet, iş başarıyla sonuçlandı! (Hiç korkmadan ölüyü izler.) Böyle büyük bir kişiydi işte... (Yarkın düşüncelere dalar.) Kel bana bak, o benden aldığın bıçak nerede?

Kel (Sersemleşir): Hangi?

Pehlivan: E... Az önce kemik saplı bıçağımı almadın mı?

Yarkın (Uyanır): Hangi bıçak? Kemik saplı mı dediniz? Bey'in başını yiyen bıçak o. Az önce fırlattım buralara, bakın!...

Pehlivan (Etrafa gözünü gezdirir ve bulur): Kıpkırmızı kan olmuş orada duruyor. (Alır, temizlemeye başlar.)

Yarkın: Kel! (Kel sessiz.) Hey imansız, korkak Kel. Bana bak! Boranbay'lar ne oldu?

Kel (Güç bela): Boranbay'lar hazır...

Yarkın: Sırdan haberdarlar mı?

Kel: Evet, biliyorlar...

Yarkın: Öyleyse diğerlerini bırak, en önemlisini, Boranbay'ı çağır gel. Git haydi!

Kel ses çıkarmadan, sakince çıkar.

Yirmi İkinci Sahne

Yarkın, Pehlivan

Yarkın (Sessizce yürüyüp kılıcın yanına varır, gözleri kılıca düştükten sonra durur): Pehlivan, beri gel! Kütük gibi yat aşağıya! Yere! (Üstüne çıkar.) Azıcık kalk! Biraz daha kalk! Evet, tamam! (Kılıcı alır aşağıya atlar.) Teşekkür ederim sana Pehlivan! Hizmetlerini asla unutmayacağım. (Pehlivan Yarkın'a yaklaşır. Gözleri hırsıyla)

yanar adeta. Yarkın bunu sezer ve ilginç bir gülüş ile gülüverir. Lafı başka yere çevirir.)
Polat Batır'ı tanıyor musun?

Pehlivan: Tanıyorum.

Yarkın (Kılıcı gösterir): İşte bunun gibi saf kılıçlar bu Bey gibi zalimlerle değil, Polat Batır'a benzeyen insafli, hak yolunda çekişen delikanlılarla ancak anlaşabilir. Bu zalimlere senin deminki bıçağın da fazla... Ama senin bıçağın değerli bir bıçak... O insafsız Bey'i öldürerek beni, seni, Kel'i, herkesten önce biçare Teyzemi ölümden kurtardı!

Pehlivan (Aniden rengi atar): Teyzeni mi? Hangi teyzeni?

Yarkın: O... İçeride aşhanede kalan aciz yaşlı kadın var ya.

Pehlivan sessiz ve yüzü kireç kesilir bir halde bıçağı elinden düşürür. Yarkın ona bakakalır.

Yoksa... Yoksa... Biçare yaşlı kadını da mı temizlediler? Neden rengin attı
Pehlivan!

Pehlivan (Güç bela): O yaşlı kadın... Benim annem!!

Yarkın (Sarsılır): Senin annen mi? (Her ikisi de sessizliğe gömülür.)

Perde iner.

Beşinci Perde

Bu perde on üç sahneden oluşur.

Katılımcılar

(Giriş sırası ile)

İhtiyar: Cezbedici, nur yüzlü bir ihtiyar adam, 60'lı yaşlarda.

Genç nöbetçi: Ordudaki genç yiğitlerden biri, 30'lu yaşlarda.

I. ve II. Yiğitler: Onlarda ordudaki gençlerden, 30'lu yaşlarda.

Polat: Üzerinde savaş kıyafetiyle biraz değişmiştir.

I. ve II. Ulak Yiğitler: Yukarıdakiler gibi.

Ölmes Batır: Çok az değişmiştir. Ama içinde ıstırap vardır.

Kel: O Kel, burada çok ciddidir.

Polat'ın Karargâhı

Dağın yamacına kurulmuş bir çadır. Geniş, ev gibi. Ziyet yok. Sadece duvarlarına kılıçlar ve kalkanlar asılmış. Karşıda taştan yapılmış tek kişilik bir seki. Üstüne bir döşek serilmiş. Onun çevresine meşe odunlarından başka başka sekiler yapılmış. O sekilere de kilimler serilmiş.

İhtiyar yalnız, bir köşede oturmuş hayal kuruyor. Biraz sonra kendi kendine konuşmaya başlar.

Birinci Sahne

İhtiyar yalnız

İhtiyar (Kendi kendine): Bu işin sonu nereye varacak, bilmiyorum? Bu bahçıvanlıktan gelen batırımız hiçbir güce boyun eğmek istemiyor. Bilmiyorum, onun gönlünde Han'a karşı birikmiş dağ dağ düşmanlık mı var? (Bir süre susar.) İnsaf edilmiyor; en akıllı, bilge insanlar da insafını elinden vermişler. Ölmes Batır kadar danışment, zeki adam var mı? O bile hanının eteğine yapışıp bugün bütün memleketle birlikte inleyen Han'larını kurtarmak için çarpışıp duruyor. Tövbe tövbe, zamanemizin danışmentleri zalimlerin duacıları oldular. Ne yazık! Ne yazık! (Sessiz.) Lakin hanlık bizim bahçıvanlıktan çıkan Batırımızdan başkasına da yakışmıyor. İlk başlarda 13-14 kişi ile yola çıkan Batırımız üç ayın sonunda binlerce kişilik han ordusu ile savaştık güce sahip oldu. Her şey davranışlarından belli oluyor ki bunda mahz-i adaletten başka bir şey yok. Bu kadar insanın eli üste çıkmadan eğer bir zalimin eli üste çıkarsa... Bu dünya dâhil her şeyden geçerim. (Sessiz.) Bu günler işin nihayete ereceği son günlerdir. Şimdilerde Polat Batır ile Ölmes Batır meydana düştüler. Bugün olmazsa muhakkak yarın bu savaş sona erecek. (Sessiz.) Bu kadar zamandır meydandan bir adam gelmedi. Bilemedik, ne oldu acaba? Karanlık da çökmek üzere. Bugün bitmezse yarına kalır mıyız? Yiğitlere sorayım, neler işitmişler. (Çağırır.) Hey delikanlılar! Delikanlı! (Efendim diye bir ses işitilir.) Buraya gel!

Kapıdan nöbetçi girer.

İkinci Sahne

İhtiyar, Nöbetçi

Nöbetçi: Evet, baba canınız mı sıkıldı?

İhtiyar: Oğlum, meydandan hiçbir haber yok mu?

Nöbetçi: Yok baba, hâlihazırda hiç haber yok. Hiç kimse de gelmiyor. Ara sıra acı acı bağırma sesleri işitiliyor. Düşmanlar yukarı tırmanmışlar anlaşılır. (Oturur.)

İhtiyar: Öyleyse bugün biter değil mi oğlum?

Nöbetçi: Ne bileyim? Akşam olmak üzere, bugün de kalacağı benziyor. Fakat baba, düşman askerleri mevziye ulaşmışlar. Mevziye çıkmışlarsa işimiz yaman değil mi?

İhtiyar: Hayır evladım. Mevziye ulaşmak çok zor. Eğer bu taraftan biz yollarını kesersek düşmanı mevziye yaklaştırmayız. (Sessizlik.) Ah bizim Polat Batır galip çıksa keşke oğlum, memleketin de gözyaşları bir nebze olsun diner.

Nöbetçi: Bütün memleket Polat Batır'ın yanında ama öyle olsa da "Ölmes Batır'ın işi rast gider" derler. Bilemedim, hakikat de böyle ayaklar altına alınır mı?

İhtiyar: Hakikat bu, hiçbir zaman ayaklar altına alınamaz. Bir gün elbet gün yüzüne çıkacaktır. Evladım, halen daha Polat Batır'ın yüzüğü kaybolduğundan beri gönlüm darda. Yüzüğün kayboluşundan işkilleniyorum.

Nöbetçi: Evet, söylediğin gibi. O yüzüğü kim almış?

İhtiyar: Batırımıza benden de yakın hizmet eden bir kızıkçı Kel vardı. O alıp gitmiştir. Ondan başkası alamaz.

Nöbetçi: Evet doğru. Yüzükle beraber kendisi de ortalıktan kayboldu.

İhtiyar: Evet, aferin evladım. Kel'de numara çoktur. (Sessiz.) İşte ben de o yüzüğün kayboluşundan şüpheleniyorum oğlum. O yüzükte mana çoktu. Değerli yüzüktü. Biliyor musun oğlum, o yüzüğü bizim Polat Batır'ımıza kim vermiş?

Nöbetçi: Hayır baba bilmiyorum.

İhtiyar (Gülümser): O yüzüğü Polat Batır'a Ölmes Batır'ın kızı vermiş...

Nöbetçi: Evet, evet. O kız bizim batırı seviyormuş diye ben de işitmiştim.

İhtiyar: Evet, öyle. Polat Batır, önceleri Ölmes Batır'ın bahçıvanıydı. Han'ın zulmüne dayanamaz ve Ölmes Batır'ın kötülüklerine göz yumamaz. Bir gün bilinmeyen bir sırrı öğrenir ve işte o gün dağlara çıkar. Güzel, temiz, hoş bağları bırakıp bu sert kayalı dağlarda o gün bugündür yarı aç yarı tok bir ömür sürüyor.

Nöbetçi: Doğru baba, doğru. Var olsun bizim batırımız!

İhtiyar: Bugün "Ölmes Batır orduyu yeniden savaşa sokacaktı" diye bir söylenti çıktı. O zaman biz aşağıda vadi boyundaydık. O söylenti Batır'ımızın kulağına da çalındı. İlk olarak bana o söylentiye söyledi. Sonra gülerek "Ölmes Batır'ın en değerli yüzüğü benim elimde; eğer zalimlerin tarafına geçip bana cephe alırsa başını yüzüğe geçiririm" dedi. İşte bunu düşünüp yüzüğün kayboluşundan şüpheleniyorum. (Dışarıda karaltı görünür, nöbetçi dışarı çıkar.) Kim geldi acaba? Meydandan haber geldi anlaşılır.

İhtiyar da çıkar. Dışarıdan konuşma sesleri işitilir. Bir yoğun ses: "E... Bu iş kötü oldu. Polat Batır üç yerinden yaralandı. Yığılıp kaldı. Şimdi almış geliyorlar" der. Konuşa konuşa İhtiyar ile iki genç içeri girer.

Üçüncü Sahne

İhtiyar, I. ve II. yiğitler

İhtiyar: Polat Batır yaralanıp cepheden ayrılmışsa şimdi ne olacak evladım?

I. Yiğit: Kendi yaralandı, yere yıkıldı ama hemen Yolçibek'i çağırıp yerine koydu: "Muhkem olun, kuvvetten düşmeyin. Bugün dayanın, yarına düşman bırakacaktır" dedi.

İhtiyar: Bilemedim evladım, faydası olur mu?

II. Yiğit: Yolçibek'in de Polat Batır'dan aşağı kalır yanı yok fakat yiğitlerin morali bozuldu. Özellikle mevzideki yiğitler çok kötü yoruldu.

İhtiyar: İşte bunu söyleme, evladım. Eğer bu dediklerin doğruysa memleketin yine tuzu kurudu.

Dışarıdan gelen bir gürültü işitilir. “Yol ver, Kaç kaç! Sakin sakin!” sesleri duyulur.

I. Yiğit: Batırı alıp geldiler galiba.

Çıkarlar. Arkasından iki genç çıkar. İhtiyar kalıp Polat’ın yerini düzeltir. Polat iki yiğidin boyunlarına kollarını sarmış bir halde içeri girer. Yavaşça yerine oturtulur. Bir kaç yastığa yan yatırılır. Yaraları sarılmış. Kendi avare ve hissizdir. Çadır yiğitler ile dolar.

Dördüncü Sahne

İhtiyar, Polat, Yiğitler

Polat (Bir süre sonra başını kaldırır ve yavaşça gözünü açar): Bu kadar kişi burada ne yapıyorsunuz? Bana, bu kadarcık bir yaraya bu kadar adam gerekmez. Varın, gidin. Meydana gidin! Düşmanı yenmeden gelerseniz sizden razı olmam.

Hepsi bir bir çıkar.

Beşinci Sahne

Polat, İhtiyar

(İhtiyar da duvardan bir kılıç alır ve çıkar.)

Polat: Baba siz nereye gidiyorsunuz?

İhtiyar: Evladım, savaş meydanına. (Gülümser.) Düşmanı, Allah izin verirse, işte ben gidip yeneceğim!

Polat: Fedakârlığınız çok güzel fakat benim yanımda kalmalısınız. Sizinle konuşacaklarım var.

İhtiyar ses çıkarmadan kılıcı ve kalkanını yerine koyar.

Oturun!

İhtiyar (Yaklaşır): Oğlum, yarana ilaç yapıp tekrardan iyice bağlayayım mı?

Polat: Hayır baba, oturun. Yara dediğiniz şey önemli değil, hemencecik iyileşir. Birden üç yerime kılıç gelmeseydi meydandan çıkmazdım. (İhtiyar yanına oturur.)

İhtiyar: Bir yaran sağ kolunda oğlum. (Sessizlik.) Sol kolun ile kılıç kullanamıyor musun?

Polat: Hayır baba, bizim birliğimiz arasında sol eli ile kılıç kullanan kimse yok. Yiğitlerimiz arasında da iki tane var.

İhtiyar: Ölmes Batır sol kolu ile kullanabiliyor mu?

Polat: Ölmes Batır demeyiniz. Ölmes deyin. Ölmes de demeyin. Zalim deyin, zalim! (Sessizlik.) O sol eliyle de kullanabiliyor... Hatta... Onun kızı da sol eliyle kullanabiliyordu... (Yüzünde uzun bir hüznün sezilir.)

İhtiyar: Lafı açılmışken, o kız nerede şimdi?

Polat (Uzun bir sessizlikten sonra): Baba, anlayamadığım bir şey var, size söylemesem olmaz. Bir haftadan beri saklıyorum, ama artık gizlemeye takatim kalmadı.

İhtiyar: Oğlum, benden hiçbir sırrını saklama. Ben senin için gerekirse canımı bile vermeye hazırım.

Polat: Çok teşekkür ederim baba, çok teşekkür ederim. (Derin bir nefes alır.) O kız ile aramdaki ilişkiden haberdar mısınız?

İhtiyar: Evet, biraz işittim, biliyorum.

Polat: O kızdan bir mektup aldım.

İhtiyar: Mektup mu? Çok garip... Nasıl bir mektup?

Polat: Mektupta, “Benim başımdan kötü günler geçti, Allah izin verirse, tez vakitte kurtulup yanına geleceğim. Mümkünse yiğitlerinin arasından bir yiğit olup savaşa gireceğim” diyor.

İhtiyar: Oğlum, kötü niyetli insanlar yine başına bir bela sarmasınlar. Dikkatli ol oğlum!

Polat: Bilmiyorum baba, bilmiyorum. Ben burada, babası da burada olduktan sonra o kız nasıl benim yanıma gelecek?

İhtiyar: Yüzüğün kaybolduktan sonra ben şüphelenmeye başladım oğlum. O yüzden sen de dikkatli ol!

Polat: Baba, kadınların olduğu yerde şüphe çoğu zaman yerindedir. Bu yüzden ben kadınlardan bir gölge gibi her zaman kaçıyorum.

İhtiyar: Kadınlar kaçtığında daha beter kovalarlar evladım. Sen bir gölge gibi kaçsan da o güneş gibi kovalar. Her durumda seni tanrı esirgesin oğlum.

Polat (Ağır bir edayla): Baba, şüpheleriniz doğru. Düşman askerleri mevziye kadar geldiler. Bizim mevzideki yiğitlerimiz çok yoruldu, kuvvetten düştüler. Şimdi biz mağlup olacağız, durum bunu gösteriyor... (Sessizlik.) Barış için Ölmes'e bir elçi gönderelim mi, ne dersiniz? Şimdi barış sağlarsak hiç olmazsa, yiğitlerimizin canlarını sağ tutma şartı ile barış sağlayabiliriz. Onlar mevziye çıkarsa bizim işimiz tamamdır!

Uzun bir sessizlik. Dışarıda bir kalabalık ve gürültü var. Biraz sonra can havliyle bir yiğit girer.

Altıncı Sahne

Polat, İhtiyar, Genç bir ulak

I. Ulak (Nefes nefese konuşur, Nöbetçi yiğit çadırın girişine gelir ve dinler): Batırım, düşman askerleri mevziye çıktılar. Yolçibek, diğer taraftaki yiğitlerden birkaç tanesini mevziye gönderdi. Şimdi mevziide çok sert bir vuruşma var. Yolçibek'in kendisi de mevziide.

Polat (Uzunca bir düşünceye dalar): Büyük büyük taşları vadi boyunca yollara devirip örtün ve oradaki yiğitlerin hepsini mevziye kaydırın. Bir şekilde düşmanı mevziiden savurmak gerekir. Birkaç kişi yukarı çıkıp mevziye taş yuvarlasın. Yiğitlerimiz yok olacaklarını bilseler de bunu yapsınlar... Bir şekilde düşmanı mevziiden aşağıya püskürtmeliyiz. Böyle yaparsak düşmanın hevesi bir nebze kursaklarında kalır. O zamana kadar biz bu taraftan bastıracağız... Başka çaresi yok! Git! Tez varıp Yolçibek'e söyle! (Haline içerler.) Eğer kolum yaralanmasaydı kendim giderdim!

Ulak çıkar.

Yedinci Sahne

Polat, İhtiyar

Polat (Ümitsiz): Olmayacak, babacığım olmayacak. Her ne yaparsak da olmayacak. Mevziyi korumak, düşman aşağıda olduğu vakit mümkündü. Şimdi düşman askerleri mevziye çıkmışlarsa mevziyi koruyamayız. (Düşüncelere dalar.) Şimdi yüz yorgun olmayan adamım olsaydı düşmanı mevziiden indirip yollara taş yuvarlatır gönderirdim. Böyle yapsaydık düşman yorulana kadar dinlenebilirdik. Zaten yorulmalarına da çok kalmamıştı...

İhtiyar: Ümitsiz olma evladım. Bu söylediklerini yerine getirirlerse savaş yine canlanır.

Polat (Ağır): Hayır baba, iş elden çıktı. Akşama kadar safımız da bozulacak. Yiğitlerimiz bir bir kaçmaya da başladılar. Onlar da işin kötüye gittiğini sezdiler anlaşılın. Yolçibek gibi zeki, savaşçı biri meydanda olsa da mertçe savaşan yiğitlerimiz noksan. Ölmes tarafında ise böyle biri hiç yok... Hepsi Ölmes'in heybetinden korkup da savaşıyor. Yoksa o zalim, o yiğitlerin bir tanesine güzel muamele mi ediyor sanıyorsunuz. Kesinlikle hayır, her zaman gazab-u kahr... Bizde Allah'a şükür, az da olsa yiğitler var. Her ne kadar öyle olsa da biz kaybediyoruz... (Derin nefes alır.) Biz yorulduk... Yiğitlerimiz artık dayanamıyor. Kaçışları da bundan. Ben durumun vahametini yaralanmadan önce biliyordum. Yolçibek'i işin başına koymam askerlerin dikkatini çekmek içindi. Barış teklif edildiğinde bazı şartlar öne sürüp barış yapmaktan başka çare yok!

İhtiyar (Derinden nefes alır): Evladım, bu nasıl söz? Ben kendimden şüphelensem de galip gelmekten yana bir an olsun ümidimi yitirmedim... Ki bu bizim hakkımız.

Polat (Ağır, zehirli bir gülümseyiş ile): Kader böyleymiş baba, hak bazen de yeri geldiğinde kaybetmektir... (Kararlıdır.) Şimdi iki taraflı olmak mümkün değil, işin garipliği de bir taraftan olmaktır.

İhtiyar: Yine de sen bilirsin evladım. Ben senden ayrılmayacağım. (Biraz sessizlik.) Peki, şimdi ne yapacaksın? (Suskun Polat'a bakakalır!) Şimdi ne yapacaksın dedim.

Polat (Düşüncede): Şimdi mi? Ben şöyle düşünüyorum. (Uzun bir sessizlikten sonra aniden.) Baba, ben bir şekilde meydana gideyim. Sağa sola at koşturup yiğitlerle ilgileneyim. Siz gençlerden iki tanesini alıp elçilik için gidin!

İhtiyar: Ah, evladım... Gide gide düşmanın yanına aman dilemeye mi gideceğim?

Polat (Kararlıdır): Başka çare yok. Şimdi giderseniz yenilmiş olarak gitmeyeceksiniz. Elbette bazı şartlarımız olacak. Kabul edip barış olursa olur, olmazsa tek kişi kalana dek savaşım mertçe öleceğiz! Şartlarımıza razı olursa askerlerimizin canlarını kurtarmış oluruz, hem de onların ana babalarını, hısım akrabalarını. Gidecekse bizim başımız gidiversin, önemli değil... Şartlarımızı ve başka konuşulacak şeyleri yolda söyleyeceğim. Benim atım burada mı?

İhtiyar: Burada olması gerekir. Bakayım mı? (Çıkar ve hemen geri gelir.) Burada.

Polat: Kalkalım öyleyse. (Yerinden kalkar, ihtiyar destek olur.) Tamam baba, kuvvetim yerinde.

Berber çıkmaya başlarlar. Dışarıdan bir ses gelir. "Beyaz bayrak! Kim o? Mağaranın oradan beyaz bayrağı kaldırmış geliyorlar." Herkes olduğu yerde kalakalır. Yiğit konuşmaya devam eder: "O...

O taraftan bir yiğit koşturup geliyor. Heey! Hey!" Herkes birbirine bakar.

Polat: Baba ne demek bu? "Beyaz bayrak" mı dedi? Bu ne şimdi? Bizimkiler kendilerince beyaz bayrak mı açtılar?

İhtiyar: Hayır evladım. Bizimkiler senin buyruğundan çıkmazlar.

Dışarıda bir yiğidin sesi işitilir: "Savaş bitti diyorum. Gürültüden anlaşılmadı galiba. Hey yiğit, çabuk gel! Koş!"

Polat: Bu kim? Bir sorun olmuşa benziyor...

İhtiyar: Evladım, o gelene kadar durun. Yoksa yorgun düşersin. Bekle adam gelsin, durumu anlayalım. Sonra ona göre bakarsın duruma. (Sakince yerlerine otururlar.)

Polat: Gönlüm bir sıkıntı seziyor... (Birden.) Hayır baba, biz elimizden geleni yaptık. Eğer galip gelemesek bizi kimse ayıplamayacaktır. Üç dört aydan beri savaşıyoruz! Hiç olmazsa namımız kalır. Bizden sonrakiler zulüm ve cebre karşı başkaldırmanın ne olduğunu yine bizden öğrenecektir. Bu bile bize yeter!

Dışarıdan bir yiğidin sesi gelir.

“Kimsin hey yiğit? Koş! Çabuk ol!” Yiğit daha hızlı olamadı...

Sessizlik hüküm sürer. Dışarıda at sesleri ve ayak sesleri gelir: Az önceki yiğidin sesi işitilir: “Ulak mısın? Var, gir içeri! Arkadaki beyaz bayraklı atlılar da kim? Neden cevap vermiyorsun? Hey!!!”

II. Ulak nefes nefese içeri girer. Arkasından nöbetçi girer. O eşikte durur dinler.

Sekizinci Sahne

Polat, İhtiyar, II. Ulak

II. Ulak (Nefes nefese): Batır!

Polat (Ağır): Acele etme! Ne oldu?

II. Ulak (Boğulur gibi olur): Düşman askerleri ile mevziide göğüs göğüse vuruşuyorduk. Düşman tarafından birden her yerde beyaz bayrak açıldı. Hepsi birden savaşı bıraktılar. Onlar durunca biz de durduk. Şimdi herkes olduğu yerde duruyor.

Polat: Siz beyaz bayrak açtınız mı?

II. Ulak: Hayır. Biz açmadık. Yolçibek dedi ki; “Düşman savaşı durdursa da biz de durup dinlensek. Sakın Batır’dan habersiz bayrak açmayın.”

Polat: Aferin, çok iyi yapmış. Çabuk git söyle. Henüz bayrak açmasınlar. Gerektiğinde ben emir vereceğim. (İhtiyara.) Yolçibek’in aklı var. Fakat eli yukarıda olduğu zamanlarda... (Aniden II. Ulak’a.) Neden bakıyorsun? Çabuk git!

II. Ulak (Sakince): Başka söyleyeceğiniz söz var mı diye bekliyordum... (Çıkar.)

Polat: Dur, bana bak! Senin arkandan gelen beyaz bayraklılar kim?

II. Ulak: Ben görmedim.

Polat: Görmedin mi? (Çağırır.) Yiğit! (Eşikte konuşulanları dinleyen nöbetçi girer.) Az önce ne dedin, beyaz bayrak açanlar mı geliyor dedin?

Nöbetçi: Evet, az önce beyaz bayrak açan atlılar uzakta göründüler. Şimdi onlar da yaklaştılar.

Polat (II. Ulak'a): Onları sen görmedin mi?

II. Ulak: Hayır ben görmedim.

Nöbetçi: Batırım, o göremeyebilir. Onlar işte bu sağ taraftan, mağaranın altındaki yoldan geliyorlar. O ise işte bu taraftan, bizim yoldan geldi.

Polat (Düşünür): Ha... Öyle desenize. (Sessizliğin ardından birden.) Sen işine var git! (II. Ulak'a.) Sen de çabuk ol! Söylediklerimi Yolçibek'e yetiştir!

Her ikisi de çıkar.

Dokuzuncu Sahne

Polat, İhtiyar

Polat (Düşünür): Baba, ben az önce ne diyordum? Lafım yarım kaldı. (İhtiyar sessizce biraz düşündükten sonra.) Evet... Ben diyordum ki eli yukarıda olduğu bir vakitte düşmanın birden bu şekilde beyaz bayrak açması ne demek oluyor?

İhtiyar: Bir hile, oyun olmasın evladım?

Polat (Gülümser): Eli üstte olan hiçbir zaman hileye başvurmaz. Belki gücüne inanıyordur. Şimdi hileyi biz yapsak olurdu. Hem sonra Ölmes denilen adam asla bu durumda hile yapacak adam değildir. O kendi gücüne fazlasıyla inanmış biridir.

İhtiyar: Öyleyse bu iş neye işarettir?

Polat: Ben de buna şaşıyorum işte. Her ne olsa da bize oldukça faydası var. Neden diye sorarsanız, askerlerimiz dinleniyor. (Düşüncelere dalar, sonra devam eder.) Ya onlardan kaynaklı ya da bizden kaynaklı bir şey oldu gibi.

İhtiyar: Bizden kaynaklanan bir şey olsa haberimiz olmaz mıydı?

Polat: Bilmediğimiz bir şeylerin olması da mümkün. Ama bizim bilmediğimiz şeyi düşmanımız biliyor. (Biraz sessizlik.) Her ne olsa da, bu gerçekleşmeseydi, beyaz bayrağı ya biz açardık ya da yerle bir olurduk. Ama şimdi yenilmekten kurtulduk. (Bir süre sessiz kalır. Uzun sessizlikten sonra dışarıdan nöbetçinin sesi işitilir.) Hey atlılar! Kimsiniz? Durun! Yerinizden kıvıldamayın! Ben gireceğim!

Uzaktan sesler işitilir. Sonra at sesleri, ayak sesleri, konuşmalar duyulur. Nöbetçi aceleyle girer.

Onuncu Sahne

Polat, İhtiyar, Nöbetçi

Nöbetçi (İçeri girer): Ölmes Batır sizinle görüşmeye geldiler.

Polat (Şaşkın bir halde): Ölmes Batır mı? Kendisi mi? Emin misin?

Nöbetçi: Arkasında bir de asker var. O asker de beyaz bayrak ile geldi. Bizim yiğitlerden iki tanesi de onlara eşlik etmiş.

Polat (Düşünür): Ölmes kendi gücünü gösterip sonra barışa mı geldi? Bu sağlam duruş ile beyaz bayrak arasında bir ilişki var. Ama elçi göndermeden kendi gelişi neden? (Sessizlik.) Peki, buyur edin! Baba, buraları düzenleyin! (Nöbetçi çıkar, ihtiyar etrafı düzenler.) Siz de burada bir yerde oturun.

İhtiyar bir kenara oturur. Kapıdan yalnız Ölmes Batır girer. Polat bir iki adım atar ve el sıkışırlar.

Kendi yerine onu oturtur. Yanına da kendisi oturur. Sessiz kalırlar bir süre.

On Birinci Sahne

Polat, İhtiyar, Ölmes Batır

Polat: Hoş geldiniz.

Batır (Ağır edayla): Hoş gördük! (Yine sessizlik hâkim olur.)

Polat: Sizin için ne yapabilirim?

Batır (Ağır edayla): Savaşa ara verildi. Üstünlük bende olsa da beyaz bayrağı ilk ben çektim. Bunun sebebi de doğrusu sizinle konuşmak istememdir.

Polat: Buyursunlar, can kulağım sizde.

Batır: Ben mahremimi de alıp geldim ve onu dışarıda bıraktım. Seninle yalnız konuşmak isterim.

Polat: Bu kişi benim çok yakın mahremim. Belki babamla birdir. Eğer rahat edecekseniz sizin mahreminizi de çağırabiliriz.

Batır: Polat, şimdi seninle bize hiçbir mahrem, dost, ana-baba demeden yalnız konuşabileceğimiz bir vakit geldi, çattı.

Polat (Derhal): Baba, siz çıkın! (İhtiyar çıkar. Arkasından) Dışarıdakileri de çadırdan daha ileri gönderin! (İhtiyar çıkar. Batır'a.) Şimdi ikimizden başka kimseler yok. Buyursunlar.

On İkinci Sahne

Polat, Ölmes Batır

Batır: Ben senin mertliğini bildiğim için seninle meydanda vuruştüğüm için epey memnun idim. Bu yüzden savaşta bir ufak hileye bile başvurmadım. Her daim sana hürmet göstererek savaştım.

Polat: Siz memlekete karşı Han'ın yanında, bir avuç zalimin tarafında savaştığınız için size gazabım sonsuzdur. Sonra o Han'ın adaletsizliğini bildiğiniz halde haklı davamıza karşı bize kılıç çekmeniz bu gazabı daha da alevlendirdi. Öyle olsa da, sizin gibi ulu bir batırla mertler meydanında sınıdığım için ben de memnuniyet duyuyorum.

Batır: Lakin mertlik her zaman mert olmayı gerektirir. Sonra her durumda mert olması gerekir. Sen, bana gücünün yetmeyeceğini anladıktan sonra mertlerce ölmeyi seçmeyip ya da daha güzeli bir şart sunup barış istemeden namertlik yoluna başvurdu.

Polat: Namertlik mi? Peki, ne yapmışım?

Batır (Son derece ciddi): Polat, bildiğin halde bilmezliğe vurman daha büyük bir namertlik. Bu namertlik ile yeneceğini düşünüyorsan, hata ediyorsun. Ben savaş meydanında savaşa devam ederim ama bu sefer seni çok kötü yapacağım. Bundan sonra seninle namertçe vuruşacağım. O halde sana, yiğitlerine, onların hısımlarına, akrabalarına, çoluğuna, çocuğuna, köylerine zerre merhamet yok! Anladın mı? Bundan

sonra dökülen her kanın ve yerle bir edilen her evin tek sebebi sen ve namertliğindir, bilesin!

Polat (Şaşkın): Ne diyorsun Batır?

Batır (Biraz yumuşar): Eğer bu namertliği kimsenin bilmediği bu zamanda sonlandırıp gönderirsen benim had ü payan⁵³⁸ gazabımı bastırır... Senin, askerlerinin, herkesin canını bağışlayıp mertçe barış yapacağım. Yoksa dünya kana batar, kana! Anladın mı? (Yumuşar.) Lakin Polat ben seni severim, sana namertlik yakışmaz.

Polat: Ben hiçbir zaman namertlik yapmadım. Yapmam da. Siz hangi hareketime namertlik diyorsunuz? Bunu söyleyin!

Batır (Gözlerine bakar): Yarkın nerede?

Polat: Kızınız Yarkın mı?

Batır: Evet, o bahtı kara kızım.

Polat: Ben nereden bileyim?

Batır: O yaptığın ilk namertlik idi. İşte bu inkârın da yaptığın ikinci namertlik oldu. Polat gerçekten bu kadar namert misin?

Polat: Namert sözünü işitmek benim için bin kat ölümden daha ağırdır. Benim de gazabım kaynamaya başladı. Söleyin, Batır, ben nasıl bir namertlik yapmışım?

Batır: Doğru söyle, mertçe konuş. Yarkın'a ne yaptın?

Polat: Hiçbir şey yapmadım ve yapacak da değilim!

Batır: Bu yaptığın işi bir şahit ile yüzüne çalsam ne yapacaksın?

Polat: Şahit yok ki çarpasınız!

Batır (Cebinden bir mektup çıkarıp Polat'a fırlatır): İşte şahit, namert herif, işte şahit!

⁵³⁸ Sonsuz ve kayıtsız (Y.N.).

Polat (Mektubu hızlıca alır): Benim okuma yazmam yok, izin verin, mirzama çağırayım. Ya da siz okur musunuz?

Batır: Bunu senden ve benden başka kimsenin bilmemesi gerekiyor. Güvenirsen ben okuyayım. Şunu bil ki bu konu ne senin ne de benim hile yapacağımız konu değil. Burada konu benim bahtı kara kızımın namusudur. Böyle bilesin!

Polat: Ben size güveniyorum. Okuyun hemen, şu töhmetten kurtarın!

Batır (Okur): “Muzafferiyet ordusunun serdarı ulu batırımız Ölmes Batır’a selamın ardından şöyle malum olsun ki kısmet hareminizde yetişmiş olan sultan kızınızı cenk meydanını fırsat bilen alçak düşmanları ve yalınayak avanelerin serdarı Eşkîya Polat adamlarını göndermiş ve bir gecede kaçırmıştır. Elbette ki cenaplarının cenk meydanındaki azimlerini kırmak ve kendi şeytani nefesine feda etmek için bu yolu seçmiş olmalı. Bundan sadece benim haberim oldu ve sadece cenaplarına malum kıldım. Bu naçiz kulları da masumane kardeşini kötü niyetli düşmanların ellerinden kurtarmak için her yolu deneyecektir. Tanrı izin verirse yakın fırsatta kardeşimin kurtarıldığını size müjdeleyeceğini bildiren naçiz kulunuz, Nişabsay memleketinin beyi...” (Mektubu Polat’a fırlatır.) Bu ne bu?

Polat (Cebinden bir mektup çıkarıp Ölmes Batır’a bakarak fırlatır): Peki bu ne? (Ölmes Batır, hemen açıp okumaya başlar.) Sesli okuyun da ben de duyayım. Beraber şahit olalım!

Batır (Okur): “Polat! Başımdan kötü ve ağır günler geçti. Kendimi kurtarma çabalarına girdim. Yakında bu felaketten yakamı kurtaracağım diye ümit ediyorum. Eğer sıhhatle ve selametle kurtulursam, eve dönmeyeceğim. Dosdoğru senin yanına gelip bir yiğidin yanında savaşa girmek istiyorum. Dünyada bir kadının yapmadığını ben yapacağım! Dünyada hiçbir erkeğin yapmadığını sen yapıyorsun. Dünyanın hiçbir yerinde gerçekleşmeyen zulmü benim babam yapıyor. Zayıf düşme, sen haklısın! Hak yolunda senin, benim namusum feda olsun!

Yüzüne hasret: Yarkın”

Polat: Peki bu ne?

Batır (Şaşkın): Bu ne gerçekten?

Polat: Benim okuma yazmam yok. Mektubu siz okudunuz. Ne bu? Ne demek oluyor?

Batır: Yarkın'ı sen kaçırmadın mı?

Polat: Ben kız hırsız değilim ve olmam da! Ben taht hırsızları ile mertçe mücadele eden bir yiğidim. Sizin kızınızı düşünmekten de korkarım...

Batır: Düşünmekten mi korkuyorsun? Neden?

Polat: Cenk meydanında sadece cengi düşünmeli. Aklın yalnız savaşta olması gerekir. Akli başka yerde olanlar savaş meydanında kaybederler.

Batır (Kendi kendine): Akli başka yerde olanlar cenk meydanında kaybederler... Doğru, evet! (Polat'a.) Polat, ben kızımı nerede olsa bulacağım. Sen kaçırmadıysan kim kaçıtır onu? Onun senden başka tutulduğu kimse yok...

Polat: Batır, o bana tutulmuşsa, tutulmuştur. Burada ben ayıplı değilim. Kızınızın kendi ayıbı... Ben ona tutkun değilim... Özellikle şuan ben sizi mertçe yenmekten başka bir şey düşünemiyorum!

Batır (Ağır): Bu yüzden sen şanslısın Polat! Cenk meydanında gönlü dinç olanlar galip gelenlerdir. Benim gönlüm viran oldu... (Sessiz.) Cenk meydanı senin gibi hatunu, kızı, çoluğu, çocuğu ve başka kaybedecek bir şeyi olmayanların meydanı! Benim de kimsem yok... Fakat biricik kızım var ki onun namusu ortaya düşse her şeyden, memleketten, yurttan, Han'dan, Hanzade'den... Her şeyden vazgeçerim! (Biraz sessizlik.) Benim kızım kız değil, evlat hiç değil, başımda biten bir bela! Mektupta geçeni duydun mu? "Dünyada hiçbir kadının yapmadığı şeyi yapacakmış... Bu yolda namusundan da geçermiş..." (Ah çeker.) Ah kızım! O namus kendisinin değil babasının namusu olduğunu bilmez! Ben kimim, benim namusum kimin namusu... Bunu hiç düşünmüyor! Ben memleketin namusu, karargâhın namusu, Han ve Hanzade'nin namusu diye cenk meydanında göğsümü siper ederken kendi namusum çiğnenecek... Hayır, hayır, ben buna dayanmam! (Sessiz.)

Polat: Peki, şimdi ne yapacaksınız?

Batır: Polat, senin yanında, senin gibi bir düşmanımın önünde bu günlere kaldığım için sinirimden patlamak üzereyim! Lakin... lakin... (Yavaşça.) Benim gönlümdeki evlat muhabbeti sende yok! Sen bunu bilemezsin! Sen de kendi evladını benim gibi seveceksin. Benim yerimde olsan şuan neler yapmazdın? Neler! Dünyayı yıkar, cihanda taş üstüne taş koymazdın.

Polat: Kızınızı Hanzade'nin kaçırmış olmasına ne dersiniz?

Batır (Rahatsız olur)⁵³⁹: Hanzade kaçırmaz, zaten kaçırmamasını gerektirecek bir durum yok. Çünkü kızımı zaten veriyorum. (Ümitsiz.) Senin işini bitirdikten sonra düğün yapacaktık...

Polat: Kızınız razı olur muydu?

Batır: Neden razı olmasın? Ben onu senin gibi bir yalınayağa mı vereyim?

Polat: Öyleyse... Öyleyse kızınızın gönlünü bilmiyorsunuz... Kızınızı hiç tanıyorsunuz... Kızınızı bilmeden, tanımadan seviyorsunuz... O sevgi değil!

Batır: Kızımı tanımasam tanımam, onun gönlünü bilmesem, bilmem... Ama onu seviyorum, onun için her şeyden vazgeçerim!

Polat (Rahat): Elimden gelse ben de arardım... Lakin yoluma siz taş koyuyorsunuz.

Batır: Gerek yok, senin yardımın Nişabsay Beyi'nin yardımı bana lazım değil! Ben kendim arar bulurum. Kimin elinde olduğunu, ona kimin el uzattığını bilsem... Kim olursa olsun, etini lime lime doğrayacağım. Eşini, çoluğunu, çocuğunu, ecdadını, kardeşini, akrabasını... Bir tanesini koymayacağım! Kendi elimle parça parça edeceğim!

Polat: Ya kızınız seviyorsa?

Batır (Bağırır): Kimi?

Polat: O el uzatan adamı?

⁵³⁹ Ağır bir edayla, dingin, vakar bir halde (Y.N.).

Batır: Öyle olsa kızım kendi kaçırdı. Onu bir gece gelip kaçırmazlardı.

Polat: Evet, bu doğru. O kaçırın adam sizden daha ulu, sizden daha güçlü, sizden daha kesin olsa ve gücünüz yetmezse?

Batır: Bu memlekette benden daha güçlü adam yok! (Yerinden fırlar.) Ben gidiyorum!

Polat (Ayağa kalkar): Peki nereye?

Batır: Kızım, bahtı kara evladım neredeyse, oraya!

Polat: Siz buraya sarayı, Han'ı, tac-ı tahtı korumaya geldiniz. Bu yolda kaç günahsız biçarenin kanını döktünüz! Şimdi işinizi yarım bırakıp gidiyor musunuz? Bu mertlik mi Batır? Az önceki laflarınız bana has mıydı?

Batır (Ağır bir edayla gönülden konuşur): Mertlik namus ile olur. Benim namusum viran oldu... Ben bundan sonra mert bir batır değil, namert bir celladım! Anladın mı?

Polat: Ya tac-ı taht?

Batır (Bağırır): Benim namusumu koruyamayan tahtı mı? Hı...

Her ikisi de sessizliğe gömülür. Batır boynunu bükerek çıkar. Polat da sessizce arkasından yürür. Bir iki adım attıktan sonra dışarıda bir karaltı görünce duraklarlar. Nöbetçinin sesi: "Şuan batırın yanına giremezsiniz. Orada Ölmes Batır var." Kel'in sesi: "Polat Batır ile işim yok. Ölmes Batır ile işim var. Girmesem olmaz!" Başka birinin sesi: "Yolçibek görevlendirmiş. Ölmes Batır ile önemli bir işi var. Bırak girsin!" Yine nöbetçinin sesi: Olmaz dedim, olmaz."

Polat (Dışarıya seslenir): Bırakın gelsin!

Dışarıdan nöbetçinin sesi: "Ha, şimdi gir, Batır kendi çağırdı!" Kapıdan aceleyle Kel girer.

On Üçüncü Sahne

Polat, Ölmes Batır, Kel

Kel (Selam vererek girer): Ölmes Batır denilen kişi kim?

Batır: Benim. Ne işin var benimle?

Kel (Koynundan mektup çıkarıp verir): Cevabını çabuk verin! Yarına kalsa geç olabilir!

Batır (Heyecanla içinden okur): Yarkın! Yarkın, kızım! Bahtı kara kızım... Kimlerin eline düştün? (Polat'a.) Az önceki mektup nerede? Yarkın'dan gelen mektup?

Polat: Sizdeydi. Az önce size vermiştim.

Batır (Etrafa bakar, mektubu bulur sonra her ikisini de karşılaştırır): O! Kesinlikle o! (Kel'e aniden.) Haydi yürü, düş önüme! (Çıkarlar.)

Polat: Batır! (Sessiz.) Batır ne oldu?

Batır (Samimiyetle Polat'a bakar): Polat, affet beni! Seninle savaştım! Şimdi Nişabsay'a doğru yola çıkıyorum. Kızı o kaçırmış, suçu sana atmış. Bey'i çoluk, çocuğu ile, hısım, akrabası ile tüm ecdadı ile parça parça edeceğim! Namussuz saray, hamiyetsiz saray, tac-ı tahtsa mesele, kendileri korusunlar. (Acele ile çıkarlar.)

Polat (Sersem ve şaşkın bir vaziyettedir, Kel'in arkasından bağırır): Kel! Hey Kel! Kel diyorum! (Daha sert bağırır.) Yakalayın Kel'i...

Dışarıda bir kargaşa. Polat kapıya yaslanıp kalır.

Perde iner.

Altıncı Perde

Bu perde sekiz sahneden oluşmaktadır.

Katılımcılar

(Giriş sırası ile)

Hizmetkâr: Han sarayındaki hizmetkârlardan, cellat yüzlü, çirkin. Kırklı yaşlarda.

Hanzade: Güzel, ak yüzlü, genç bir yiğit... Yirmi beşli yaşlarda.

Polat: Önceki gibi farklı olarak elbise ve taç bezenmiş.

İhtiyar: Beşinci perdedeki gibi. Giyimi biraz düzelmiş.

Yarkın: Önceki gibi, biraz süslenmiş.

Han'ın taht evi. Bir yanda taht, tahtın karşısında, aşağıda bir kapı. Tahtın başköşesinde yine bir kapı. Odanın dört duvarında insan boyundan daha az şark usûlü güzel bir pencere, arkasından geniş ve çok ağaçlı bir bahçe görünür. Dışarı berrak ışıklı, evde ay parlaklığı. Perde açıldığında evde kimseler yoktur. Biraz sonra pencerenin arkasında iki kişi görünür.

Birinci Sahne

Hizmetkâr, Hanzade

Hizmetkâr (Hanzade'ye yol verir): Siz Hanzade olsanız da, bu karargâhta büyüseniz de onun sırlarını biz hizmetkârlar kadar bilemezsiniz. Böyle gelin, ben size bir sır göstereyim. (Tahtın yanındaki duvarın deliğine bir küçük bir dal takar.) İşte, gördünüz mü? (Taktıktan sonra duvardan bir kapı açılır ve bir kişinin sığabileceği bir yer görünür.) İşte bir kişi rahat sığar. Burası babanızın sır küpüdür.

Hanzade: Sır küpü mü?

Hizmetkâr: Evet, sır küpü. Vezir-i azamlar, komutanlar, memleketin aksakalları, ulu batırlar bazı zamanlarda birbirleri ile burada toplanırlardı. Bu toplantılarda babanız bu sır küpüne güvenilir bir adamını koyar ve onların bütün konuştuklarından haberdar olurdu. Bir iki defa kendi de girmiş...

Hanzade: Bu sır küpü çok adamın başını yedi desenize!

Hizmetkâr: Doğru, bizim gibi insanlar olsa da deyin! Burada söylediklerinden yanıp gidenlerin hepsi büyük adamlardır... Satkın⁵⁴⁰ İnak'⁵⁴¹ bilir misiniz? (Hanzade sessiz.) “Satkın İnak” diye birini işitmediniz mi?

Hanzade: İşitmiş gibiyim... Aklımda kalmamış.

Hizmetkâr: O adam büyük babanızın en uyanık, en zeki veziriydi. Çin'den, Hindistan'dan, Afganistan'dan olsun, nereden bir elçi gelse o Satkın İnak konuşur, iş

⁵⁴⁰ Satkın (sotqin) kelime manası olarak “hain” demektir. Fakat burada unvan, takma ad olarak kullanılmıştır (A.N.).

⁵⁴¹ İnak (inoq), Buhara Emirliğinde emirin buyruklarını yerine getiren, emir adına gelen mektupları okuyan, emirin güvenini kazanmış durumdaki görevli kişi (A.N.).

bitirirdi. Büyük babanızın en güvenilir adamıydı. Kendi aklına, zekâsına güvenerek komutanların birini aynen buraya yerleştirmiş. Dolabın içindeki adam duyduklarını aynen büyük babanıza yetiştirmiş... O gece o adam ortadan kayboldu. Eşleri, çoluk-çocuğu, hısım-akrabaları büyük babanızın yanına... Aynen buraya ağlayarak geldiler. Büyük babanız, rahmetli çok muktedir insandı. Gelenlerin hepsinin gönüllerine su serpip “size nazaran bana daha yakındı, bulamıyorum onu!” diyerek kandırıp gönderdi...

Hanzade: Kendisi mi ortadan kaldırdı onu?

Hizmetkâr: Olmazsa olur mu? Padişahlık kolay mı sanıyorsunuz? Sonra Çin’den gelen büyük bir hekim de burada ettiği laflardan sonra ortadan kayboldu... O da çok sert bir insandı... Lokman Hekim’in şakirdiymiş. Bir Afgan komutan vardı, onun da başını işte bu dolap yedi. Davulhan adlı amcanızı, filanca dayınızı, Ağaçe adlı halanızı... Çalgıcılardan Atakuşak’ı... Pek çok kişinin başını yiyen bu dolaptır. Bunun içine giren adam sinek uça haberi olur, sinek!

Hanzade: Bu kadar insan öldürmek suretiyle batırlık yapan, bunca sırta giriftar olan adamın sonu ne oldu peki? Bir yalınayağın gölgesini görür görmez kaçıp gitti!

Hizmetkâr: O yalınayakların binlercesi gelse de kaçmazdı ya, en güvendiği kişi Ölmes Batır işini bozdu...

Hanzade (Sesini yükseltir): Konuşma onu! Onun adını ağzına alma!

Hizmetkâr: Lafın gelişi söyledim! (Sessiz.) Bana bak, delikanlı yiğit, Polat’ın bu gece buraya çıkışı kesin. Ben buraya adam koymayı düşünüyorum. Bugün kaynatası da...

Hanzade: Ölmes’i mi söylüyorsunuz?

Hizmetkâr: Evet, o Ölmes Batır, onun kaynatası! (Hanzade iğrenir.) O da bu gece, buraya kızını görmeye, onunla konuşmaya gelecekmiş. Eşkiya Polat’ın yalnız kalacağı zamanlar da çok. O, çoğu zaman geceleri yalnız kalır. Bir şeyler düşünür muhakkak... Belki bugün... (Dolabı gösterir.) Buraya girip bir bekle. Eğer doğru adım atarsak iş biter, olmazsa yarın var, öbürsü gün var.

Hanzade: Yarına ya da öbür güne kalırsa olmaz. Şimdi benim varlığımı öğrenmeleri de ihtimal.

Hizmetkâr: Onlar kıyamete kadar burayı bilemezler, rahat olun. Ne nöbetçileri, ne vakanüvisleri, ne de dil bilimcileri hiçbir şeyleri yok! Sizi iki haftadan beri saklıyorum. Biraz daha saklayacağım. Siz işinizi hemen bitirebilseydiniz, ben de hemen kaçardım.

Hanzade: Altınları gördün mü?

Hizmetkâr: Evet, gördüm.

Hanzade: Şu işi bir bitirebilsem ben başka bir şey istemiyorum. Beni öldürseler de gam yemem. Altınları sana vereceğim. Şu ortada yürü, eğer lazımsa altınların yerlerini sana söyleyeceğim.

Hizmetkâr: Elbette, ben burada olacağım. Lazım olduğunda ben de yardım edeceğim.

Hanzade: İyi (sessizlik). Söylediğin hançer nerede?

Hizmetkâr (Uzun çizmesinden güzel bir hançer çıkarır): İşte, çok keskin bir hançer. Bir elinize alın... Tamam! Biliyor musunuz bu kimin hançeri? Tanımadınız mı?

Hanzade: Tanıyor gibiyim.

Hizmetkar: Bu o “ak saraylı” kadının hançeri. Amcanız bir büyük havuz kenarında o kadını boğazlamadı mı? İşte bu hançerle boğazladı...

Hanzade: Yaaa... O hançer bu mu?

Hizmetkâr: Ta kendisi. (Sessiz.) Şimdi siz dolabın içine girin. (Hatırlar.) Söyledim ya, beri gelin! Dolabın burasında iki gözü var. Oradan evin her yanını görebilirsiniz. Yalnız kaldığınızda hazırlarsınız! Haydi girin, ben kapatayım.

Hanzade: Hayır, ben şimdi girmeyeceğim. Onlar uzun zaman gelmezlerse ben burada eziyet çekeceğim. Geldiklerinde hemen gireceğim, sen var git! (Hatırlar.) A dur! İçine girdikten sonra kapatabilir miyim? (Bakar.)

Hizmetkâr: Zinciri olması gerekir. (Bakar.) Yok, işte küçük bir halkası varmış. Tamam oldu. Ben bu ortada duracağım. Gelmeye başladıklarında ısıklık çalacağım, siz hemen dolaba girersiniz.

Hanzade: Gelseler hangi taraftan gelecekler?

Hizmetkâr: İşte bu pencere tarafından.

Hanzade: Ya bu kapıdan?

Hizmetkâr: Bu taraftan vezirler, mahremler, kumandanlar sonra vatandaşlar girer. (Yaklaşır.) Mert olun yiğidim!

Hanzade (Sert bir şekilde): Bana öğretme!...

Hizmetkâr (Mağrur): Bu iş şakaya gelmez. Siz gençsiniz. Öğretmesek olmaz.

Çıkar.

İkinci Sahne

Hanzade yalnız

Hanzade (Tahta yaklaşır): Yaa sahipsiz kalan çaresiz taht! Senin bugünlere düşeceğini ben biliyordum... (Sessizce tahtın basamağına oturur.) Bu sarayların hepsi boş kaldı. Burada tanrıdan da korkmayan, devlet yöneten babam, Eşkîya Polat'ın şehre yakınlaştığını işitince bir gece yarısı varını yoğunu toplayıp kaçtı. Saraydakilerin hepsi, bir kişi bile kalmaksızın kaçtı. Ama nereye kaçtılar? Ölümden de kaçılır mıymış? Ölümden korkup korkak davranmak onların ahmaklığını göstermez mi? Bu karakterleriyle tekrar memlekete hükmedip gelmişler. Başımızın gözünüzün sadakası olsun! Sarayda kalıp gelen yalınayaklar ile vuruşup ölmek istemez misiniz? Mertçe ölmekte hiç olmazsa bir şeref var! (Sessiz.) Ben kaldım. Ben kaçmadım, kaçmayacağım da. Saray bu yalınayakların eline geçtikten sonra işte bu (işaret eder) hizmetkârın yanında saklanıp canımı kurtardım. Böyle yaparak bir gün amacıma ulaşacağım. Benden daha aşağı, kirli rakibimi sadece tahtan değil, dünyadaki nefesten bile mahrum edeceğim. (İçerler.) Ezeceğim, çiğneyeceğim, yiyeceğim!... Ondan sonra gazabım dinecek. Ondan sonra ölsem de kalsam da benim için birdir. Biliyorum, seziyorum. Benim son günlerim yaklaşıyor. Bugün yarın biteceğim lakin rakibimi boğmadan,

çiğnemedem, ezmeden ölürsem içimde bir ukde kalacak! (Sessiz.) Eğer ben bu yalınayaklar ile anlaşsaydım babamın yerine beni kendileri han sayacaklardı. Ben babamdan razı değildim, öyle yapsam da olurdu. Yapmadım, bunu yapmadım. Eğer ben bu işi yapsaydım, gerçekte, hâkimiyet Eşkîya Polat'ta olacaktı. Ben buna razı olur muyum? Sonra Ölmes'in kızı kimin olacaktı? O da, elbette, Eşkîya Polat'ın olacaktı. (İçten.) Ah!.. (Sessiz.) Aklı yok o kızın. Gide gele kimi sevdi? Bir yalınayağı sevdi! Ben senin ayaklarına yığılıp kalmak için bütün saltanat, saray, keyf-ü sefayı kurban edeyim dediğimde sen kime yanaştın ey akılsız kız? (Sessiz.) Belki bugün senin de ağlayacağın bir gün olur. Seni de ağlatmak için iki haftadır fırsat kolluyorum. Birkaç fırsat elimden kaçtı. Ama bu sefer fırsatı kaçırmayacağım. (Bu anda hizmetkârın öksürük sesi işitilir.) Geliyorlar anlaşılın. (Pencereden dikkatli şekilde bakar.) Evet, yalınayakların hanı geliyor. Ne başında taç, ne üzerinde şahane bir libas var! Yine o bildiğimiz yalınayak bir bahçivan. Fakat belinde kılıcı var. Maşallah, kılıçta o usta! Yanında hizmetkârları da yok... Yalınlığa bakın. Yalınayakta... (Sessiz.) Bugün Yarkın'ın düğünü! (Güler.) Çok iyi!

Dolabın içine saklanır. Sessizliğe gömülür. Biraz sonra ayak sesleri, konuşmalar işitilir. Pencerenin önünden Polat ile İhtiyar geçerler. Biraz vakit geçtikten sonra dönüp içeri girerler.

Üçüncü Sahne

Polat, İhtiyar

Polat (Derin düşüncede, yara kolu halen daha sarılı, doğruca tahta çıkıp oturur): Baba, taht denilen şey işte böyle gecelerde, hiç kimse görmeden oturup düşünmek için iyi bir yer. (İhtiyara yer gösterir.) Oturun baba, biraz konuşalım. (İhtiyar oturur.) Gündüzleri insan çok geldiğinde her tür anlamsız tazimler olduğunda tahta epey doyuyorum... Bırakıp kaçsam mı diye düşünüyorum! Benim boynuma çok ağır yük yüklediler, ben böyle olacak diye hiç düşünmemiştim. Memleketin arzusu ile bu iş oldu, bitti. Şimdi bu diyara elden geldiğince bir şeyler vermek gerekir. Her vilayetin beyi, önceki gibi, kendi başlarına han olup memleketi istedikleri gibi yönetseler... Bu kadar kan dökmeye ne gerek vardı? Kaç günden beri bunu düşünüyorum. Ne yapmalıyız?

İhtiyar: Kötü beylerin yerine iyi insanlardan bey koymalıyız evladım.

Polat: Bu kolaylıkla olacak iş değil. Hepsini bir bir görevden almaya başlarsak onlar memlekette büyük tahrik başlatacaklardır. Burasını çok iyi düşünmemiz gerekir. Ben hala hangi vilayetin beyi neler yapmış, hiç bilmiyorum. Bu günlerde epey çok mektup gelmeye başladı. Hala o mektupların çoğuna cevap veremedik. Vakit olmadı. Sonra o mektuplara bakıp da bir şeyler yapmak da zor. Neden dersiniz, mektubu yazan adam kim, hangi niyet ile yazmış, ne için ve kimden feryat ediyor; bunun hakikatini biz bilemeyiz. Öyle ki bey olmak isteyenler yazarlar. Veya bey ile boy ölçüşebilecek zengin adam yazar. Ya da beyi kendi yanına alamayan aksakal yazar... Biz nereden bilebiliriz! O yüzden mektubu yazan insan varlıklı mı, fukara mı, iyi bilmek gerekir. Eğer fukaraysa yazan, mektubu muhtemelen doğrudur. Neden dersiniz, fukara kişi bey ile boy ölçüşmez. Beyi kendi himayesine almak yedi uykusunun birinde bile aklına gelmez. Fukara, öleceği gün yazar, hiçbir çaresi kalmadığında mektup yazar. (Sessiz.) Her durumda ikimiz de bir memleketi dolaşıp yerli yerinde çalışmazsak olmaz. Bir beyin altından çok mektup gelse onu hapsedip vatandaşlara danışmamız gerekir. O zaman vatandaşlar dertlerini söyler... Ama baba, memleketin işlerini yapan kişi Ölmüş Batır'ın nazlı kızı ile yaşamasın. Gece eğlencesinde “işte bunları bana okuyuver” diyerekten beş altı mektup versem mektupları alıp savurur... (Yavaş) Sevgiden, oynaşmaktan dem vurur... (Güler.) Ona kalsa memleket işini birine devredeyim de sadece onunla vakit geçireyim...

İhtiyar: Yaa evladım. Kadın kısmı ondan başka bir şey dilemez... Lakin Yarkın Sultan, senin için nice ölümlerden atlayıp geçmiş bir kız. Sende onun hakkı çok. Memleket işlerini de yerine getir, onun gönlünü de yap!

Polat: E... Baba, “Memleket işlerinden arta kalan zamanlarda konuşalım” desem, “memleketin işleri batsın, hiç biter mi? Falancıya buyur!” der. Hayır baba hayır. Ben onun gönlünü yapamayacağım! (Sessiz.) Oldu, gidin, mektupların hepsini alıp gelin. Bir görelim bakalım, hangi beyin altından çok şikâyet geliyor? (İhtiyar ayağa kalkar.) Baba, ama burada olduğumu kızınız bilmesin... Eğer sorarsa “komutanlarla mühim bir iş hakkında konuşuyorlar” deyin. Gelmesin! (İhtiyar çıkacakken arkasına döner.) Evet, ne oldu?

İhtiyar: Oğlum, seni yalnız bırakıp gideyim mi?

Polat: Her gün yalnız bırakıp gidiyorsunuz, hiçbir şey olmuyor. Gidiverin. Benim kimsenin etlisine sütlüsüne karıştığım yok!

İhtiyar içi rahat bir şekilde çıkar.

Dördüncü Sahne

Polat yalnız

Polat (İçinden): Çaresiz ihtiyar. Bana baba olup kaldın. (Yerinden kalkar.) Appak, süt gibi ışık oldu; dağlardaki taşlardaki çalılıklara benzedi. (Yavaşça inip pencereye yaslanır ve derin düşüncelere dalar. Biraz sonra tane tane konuşmaya başlar.) Yarkın, Yarkın... Benim için dünyada hiç kimsenin yapmadığı şeyleri yaptı biçare... Benim için güzel bir yaşamdan vazgeçti. Benim için ölümlerden ölüme atladı... Benim için hanzadelerden vazgeçti, hanzadelerden!.. (Biraz sessizlik.) Onun gönlünü de hoş etmek gerekir. Memleketin işlerini aksatmayacak şekilde... Geceler uzun, günler ondan da uzun, hepsine de vakit bulunur. (Sessiz.) Benim için Hanzade'den vazgeçen insan benim gönlüme de bir baksın! Benim gönlüm, hayal kırıklığına uğramış bir gönüldür. Ona dokunmak olmaz. Fakat bu gönül ile birlikte onun acısını da benim gönlüme salan kendisi oldu... Onun da bunu düşünmesi gerekir. Beni, bir biçareyi Hanzade'ye tercih eden kız, bunu akıl edebilmeli. (Sessiz.) Beni değil de, Hanzade'yi tercih etseydi, ne olurdu sanki? Bugün Hanzade ile birlikte toprağa bulanmış olurdu... Doğru; Hanzade, Yarkın'a gece gündüz bütün vaktini verirdi. Ama birkaç ay, ya da birkaç gün... Ondan sonra başka bir Yarkın'a kıvrılırdı ki onda hevesten başka ne var? O kandan yaratılmış! O gözyaşı ile büyümüş! Ona zevk gerek, bir günlük, iki günlük, birkaç günlük zevk gerek! Ah bu zevk köleleri! Yurdun bütün gözyaşı onların ayaklarının altına koyulmuş. Biri... Biri... (Kızar.) Hiç olmazsa biri elime düşseydi! Çiğneseydim bir! Bende de onlara karşı dağ dağ, dünya dünya gazap var!..

Bu anda Hanzade birden olduğu yerden çıkar.

Beşinci Sahne

Polat, Hanzade

Hanzade (Öne atılır, çıkar): Sendeki gazap, gazap mı? Gazap bizde!

Elindeki hançerle Polat'a atılır. Polat "aa" der, kılıcını almaya vakit bulamaz. Hanzade'nin hançer tutan elini bileğinden sağ eli ile tutar. Yerde bir mücadele başlar. Polat hançeri tam yaralı kolu ile alacağı bir anda diğer taraftan bağırarak hizmetkâr odaya girer.

Altıncı Sahne

Polat, Hanzade, Hizmetkâr

Polat, onların ikisiyle mücadele etmeye başlar. Sonunda Hanzade'nin eli Polat'ın elinden çıkar fakat Polat'a hançer saplamaya uygun durumda değildir. Hanzade'nin hançer saldırıları birkaç defa Polat'ın yanından, böğründen geçer. Hizmetkâr güçlükle Polat'ı kaldırdıktan sonra Hanzade elini biraz salar. Tam o anda pencereden yavaşça içeriye gözleyip gelen Yarkın'ın başı görünür. İçerideki durumu gördükten sonra "Ah Polat" diye bağırır ve sonra pencerenin arkasından kaybolur. Bu esnada hizmetkâr yerinden zıplayıp tahtın yanındaki kapıdan kaçmaya yeltenir. O, kapıya yetiştiğinde karşısında Yarkın belirir. Polat bu arada Hanzade'nin elinden hançeri alır. Hizmetkâr, Yarkın'ı gördükten sonra korkup geri çekilir. Korku ile yavaş yavaş duvarın köşesine kısırlır.

Yedinci Sahne

Polat, Hanzade, Hizmetkâr, Yarkın

Yarkın koşup gelir ve hizmetkâra bir kez gazapla baktıktan sonra Polat ile Hanzade'nin üzerine varır. Önce Hanzade'yi hançeri saplayacak olan Polat'ın elinden hançeri alır, atar. Bu esnada hizmetkâr kaçır.

Sekizinci Sahne

Polat, Hanzade, Yarkın

Polat yavaşça yerinden kalkar, sonra Hanzade. İkisinin de kanayan, kesilen yerleri var. Yarkın'ın rengi atmış, şaşkın ve sessizdir.

Polat (Nefes nefese kalır, soyulan elini diğer eliyle ve ağzıyla bağlar, Hanzade'ye): Mertlik meydanında kaçıp tehada devirmek mi istiyordun? Mertler meydanından sağ çıkan adam tehada da boş değildir elbet.

Hanzade (Güç bela): Mertler meydanında saltanat, devlet, Tac-ı taht savaşı vardı... (Biraz sessizlik.) Bu aşk, sevgi meydanı, tehada, köşe bucaklarda olur...

Polat (Yabanî bir gülüş atar): Sizde sevgi mi var? Sizde? (Yine alaylı şekilde güler.)

Hanzade: Sevgi senin için alaydır... Bizim için her şeyden kıymetli...

Polat (Daha beter güler): Sizin için sevgi her şeyden kıymetli mi? Öyleyse bu zamana kadar neredeydiniz? Sevdiceğiniz bir ömür benim olduktan sonra mı geldiniz?

Hanzade: Benim sevdiğimin bir ömür senin olduğu yok! Sen onu kılıçla, güç kullanarak alıkoydun. Bu sevgide acı var, güzellik yok!

Polat: Güzellik yok! Güzellik yok! (Gidip hançeri alır ve Hanzade'ye fırlatır.) Peki, bu ne? Bu mu güzellik? (Kahkaha atar.) İşte bu kanlı hançer mi güzellik?

Hanzade: Her ne olsa da saltanat taht değil...

Polat: Tac-u taht ile saltanat sevdanın armağanı olduğu için güzel...

Her ikisi de sessizliğe gömülür.

Yarkın (Polat'a): Neler oluyor Polat? Ben hiçbir şey anlamıyorum...

Polat (Hanzade'yi göstererek): Kendilerine sorun...

Yarkın: Hançer kimin? Bu ne hengâme? Söyle Polat!

Polat (Güler): Sahibine sorun...

Yarkın: “Büyük komutanlar ile memleketin mühim meseleleri hakkında konuşuyorlar” dediler. Pencereden ne konuştuklarını belki işitirim diye geldim ve bu duruma tanık oldum. Hani komutanların? Hani toplantı? Neden herkes beni aldatmaya başladı. Bizim sevgili babamız olan ihtiyar da böyle yapıyorsa... Olmayan toplantıya oldu deyip seni benden kaçırıyorsa... Ne yaptım ben? (Öfkelenmeye başlar.) Polat, doğrusu sana saltanat ve Tac-1 taht lazımsa...

Polat (Bağırır): Tac-u taht hanzadelere gerek. Size de lazımsa buyurun sultanım!

Yarkın: Ben bağırdıktan sonra sen neye bağıryorsun? Sesini yükseltmenin ne gereği var? Sakin konuşsan da olur! Bu ne haşinlik!

Polat (Aynı sinirle konuşur): Ben haşinsem beni bırak, karşınızda güzel, yumuşak Hanzade'niz duruyor, ona...

Yarkın (Bağırır): Sus, nankör! (İçinden.) Hanzade... Hanzade bu ne hal? Bu güzel delikanlı Hanzade mi? (Şaşkın şaşkın dikilip bakar.)

Polat (Sakin sakın konuşmaya başlar): Tac-ı taht... Saltanat... Sizin yüklediğiniz yükünüz... Onu ben her ne kadar ağır olsa da yüklenmem gerekir... Tac-ı tahtın arkasında yurt var, memleket var, halk var... Onu düşünmemiz gerekir. Onun sorunlarını çözmemiz gerekir. Siz bana tac-ı tahtı önceki hanlar gibi memleketin kanını emmek için verdiyseniz, size geri vereyim. Bana böyle bir taht lazım değil! Sizin verdiğiniz tac-ı taht, memleketin derdine deva olmuyorsa ben bu işte yokum! Sultanım, böyle bir tac-ı tahttan ben el çekiyorum, bundan böyle tac-ı tahtın başına siz geçin!

Yarkın (İç çeker): Şimdi de yurt diye beni bütünüyle bıraktın... “Komutanlar ile mühim meseleler” diye benden hep vazgeçtin... İkimizin aynı yola baş koyuşumuz üç hafta, bir aya yakın oldu. Geceleri seni bekleye bekleye şafak attırıyorum... “Memleketin hanı değil, hizmetkârı olan Polat, mektupları inceleyip komutanlar ile konuşup aksakallar gelse onlara nasihat edip... Sonra benim yanıma gelir, benim olur” diye diye bütün gece şafak sökünceye kadar gözümü yumuyorum... Sense sabaha karşı yorgun argın gelip uyuyorsun... Bense senin yorulmuş uyku halini seyredip geceyi gündüz ediyorum... Erken geldiğin günlerdeyse kucak dolusu mektup ile geliyorsun. “Okuyuver” diyorsun, okuyup yine şafak attırıyorum... Bir gün sabredemedim ve mektupları fırlatıp attım... O zamanda beni yollamak üzereydin! Anladım, anladım, her şeyi anladım şimdi!

Polat: “Seviyorum” diyorsunuz, bunu sabır ile gösterin. Bu kadar zaman sabrettiniz, biraz daha sabredin.

Yarkın (Biraz düşündükten sonra Hanzade’yi gösterir): İşte bu güzel delikanlıya kendimi göstermek için senin huzurunda söylüyorum. Her ne kadar yakışıklı olsa da ben bu hanzadeleri sevmiyorum. Seni, seni yalınayak, senin gibi bir bahçıvanı her şeyden çok seviyorum. Bunca vakit sabrettim, şimdi de sabredeceğim! (Sessizlik.) Ama Polat, sabrın da bir sonu var... Ben gencim... Benim heveslerim hiçbir yere sığmaz... Sonra o hevesleri şu ana kadar çok güç zorluklar ile boğuşup geldim. O hevese ulaşınca kadar ölümden ölüme atladım... Şimdi bu heveslerimi de boğup yatmak elimden gelmiyor. Sen bir erkeksin. Siz erkeklerin bağı taştan oluyor, siz dayanabiliyorsunuz... Lakin biz

kadınlar dayanamıyoruz... Hayır, hayır ben kendim dayanamıyorum! Bundan böyle her gün sensiz şafak attırmak mümkün değil! Anladın mı? Mümkün değil! Mümkün değil!

Polat (Ağır nefes alır): Eğer biraz daha geç gelseydimiz, bir gece değil, bir ömür benden ayrılacaktınız...

Yarkın (Aniden ürperir): Ne? Neden?

Polat (Hançeri alır): İşte bu alicenap aşığınız sizin için beni öldürmeye gelmiş.

Yarkın (Bağırır): Seni?! Seni öldürmek için! (Gazap ile boğazından vahşi bir ses çıkarır.) Ne...! (Koşup Polat'ın elinden hançeri alır, titreyerek Hanzade'ye doğru yürür.)

Polat (Karşısına geçip onu durdurur): Durun, sultanım! Bu kişiye kendi hançeri bile yazık. Bunu ona uygun bir şekilde sokağa atmak gerek... Halkı, yurdu, memleketi bir görsün... Birbirlerini tanısinlar... Hançeri bana verin. (Elinden yavaşça alır.) "Hanzade'nin Polat'ı öldürmek için kullandığı hançer bu" diye kanları ile birlikte meydana çıkarıp asacağız. Hanzade'nin hançerini birkaç gün halk temaşa eylesin! (Yarkın'a yaklaşır.) Beni yurt için bir kez daha ölümden kurtardınız, gelin, bu yurdun işlerini de birlikte yapalım! Yurdun işlerini beraber yaptıktan sonra... (Ellerini açar.)

Yarkın (Özgürce bağırır): Polat!..

Sarırlar, Hanzade sessizliğe gömülür.

Perde iner.

4.3. Sözlük

A

Achchig'roq: Daha acı

Achchiqlan-: Üzölmek, acıklanmak.

Adash-: Yanılmak, şaşmak, şaşırmaq.

Adovat: Düşmanlık, kin.

Ag'dar-: Çevirmek, çekmek, döndürmek, devirmek.

Ajral-: Ayrılmak, ayrı kalmak.

Aka: Büyöklere saygı seslenmesi, ağabey.

Alamli: Kederli, acıklı

Alda-: Aldatmak, kandırmak.

Allanima: Bir şey, herhangi bir şey.

Allaqachon: Ne zaman, Bir zamanlar, vaktiyle.

Allaqanday: Bir nice, bazı, bilinmeyen, yabancı.

Almisoq: Eskiden beri, eski.

Alvasti: Ecinni, cin.

Amirona: Emrivaki.

Amma: Hala, teyze.

Anchagina: Oldukça.

Angla-: Anlamak, idrak etmek

Anorzor: Nar ağaçları.

Anvoyi: Envaiçeşit, türlü.

Aralashar: Tiyatro sanatında katılımcı.

Arazla-: Darılmak, gücenmek, küsmek.

Art-: Temizlemek.

Arzi-: Değmek, önemli olmak.

Astoydil: Yürekten, içten, samimi.

Ata-: Adamak.

Ataylab: Kasten.

Attang: Ne yazık ki!

Axtar-: Aramak.

Aya-: Acımak.

Ayniqsa: Özellikle.

Aysh: Keyf, eğlence.

Aytgancha: (veya Aytkancha) Bu arada, akla gelmişken, söz arasında.

Azamat: Kudret.

B

Bachcha: Çocuk, evlat.

Badbashara: Çirkin.

Badkirdor: Kötü, alçak, rezil, kötü huylu kimse.

Bag'ir: Ciğer.

Bag'ishla-: ithaf etmek.

Bahaybat: Heybetli kişi.

Baland: Yüksek.

Barakalla: Aferin, bravo.

Bardosh: Sabır.

Bas kel-: Eşit olmak, denk düşmek.

Battar: beter, kötü olan

Be'mani: Anlamsız, boş.

Bebaho: Kıymetli, değerli.

Bedana: Bildiricın.

Beg'am: Kaygısız.

Beg'araz: Çıkar gözetmeyen, garazsız, taraf tutmayan.

Begunoh: Günahsız.

Behaddu poyon: Sonsuz ve kayıtsız

Behayo: Utanmaz, rezil.

Bekit-: Saklamak, gizlemek, örtmek, kapatmak.

Bemahal: Vakitsiz, zamansız.

Benihoya: Sonsuz.

Benomus: Namussuz, utanmaz, sıkılmaz.

Beor: Arsız.

Berahm: Acımasız, merhameti olan

Berk: Kapalı.

Besaranjom: Allak bullak

Betoqat: Sabırsız, aceleci.

Bitta: Bir, tek.

Bo'g'-: Boğmak

Bo'r: Tebeşir.

Bo'ri: Kurt.

Bo'rlan-: Ağartmak.

Bo'sh: Zayıf.

Bo'shash-: Güçsüzleşmek, kuvvetten düşmek, gevşemek.

Boboy: Dede, büyükbaba.

Bog'bon: bahçe işi ile uğraşan, bahçıvan.

Bolish: Yastık, minder.

Bopla-: Başarmak.

Boqcha: Bahçe.

Bos-: Bastırmak, ezmek.

Bosqoq: İdare eden, yönetici.

Boy: zengin.

Boya: Biraz önce, az önce.

Bulg'a-: Kirletmek, bulamak, pisletmek.

Bur-: Çevirmek.

Burda: Parça, kısım.

Burdala-: Parça parça etmek, parçalamak.

Buril-: Doğrulamak.

Butkul: Tamamen, tamamile.

Buyum: Alet, şey.

D

Da'vogar: Davacı.

Dadil: Cesur, korkusuz.

Dadillan-: Cesur olmak, cesaretlenmek.

Dandonsop: Sapı kemikten yapılmış.

Daraxt: Ağaç.

Dargoh: Dergâh, konut, mesken saray, konak.

Daricha: Küçük pencere.

Darrov: Hemen.

Darvoza: Büyük kapı, ana kapı.

Daxl: İlgî, bağlantı, alaka.

Dona: Tane, adet.

Duduklan-: Kekelemek.

Duog'oy: Dua eden kimse, duacı.

E

Egachi: Abla.

Ehtimol: Belki.

Ehtiyot bo'l-: Mukayyet olmak, dikkat etmek.

Engash-: Eğilmek.

Entik-: Boğulur gibi olmak.

Epla-: Başarmak, becermek.

Erkalat-: Bir dediğini iki etmemek.

Erkalik: Şımarıklık, haylazlık.

Ermak qil-: Alay etmek.

Ermak: Eğlence.

Erta: Yarın.

Erta-indin: Bugün-yarın.

Ertak: Masal

Es: Akıl

Eshish-: Bükme.

Esingni yo'qot-: Aklını yitirmek.

Eslık: Anlayış.

F

Fahmla-: Sezmek.

Farzand: Evlat, çocuk.

Fasl: Mevsim.

Feruza: Turkuaz, turkuaz rengi.

Fol: Fal

Folibad qil-: Şüphe duymak.

Folibad: Şüphe.

Fosh qil-: Açığa çıkarmak.

Eson-omon: Sağ salim.

G

Gaplash-: Konuşmak.

Gapni yoqqa bur-: Sözü başka yere çevirmek, lafı değiştirmek.

Garang: Sağır.

Gavhar: Cevher, pırlanta.

Gilamcha: Kilim

Go'r: Ölülerin yattığı yer, mezar.

Gujum: Karaağaç.

Gul: Çiçek

Gumon: Şüphe.

Gunohkor: Suçlu, günahkâr.

H

Hadik: Endişe, kuşku, evham.

Hadiksira-: Endişelenmek, kuşkulanmak, evhamlanmak.

Hakka: Alacakarga.

Haligi: Mezkûr.

Hamma: Her şey

Hamshira: Abla veya kardeş anlamında seslenme sözcüğü.

Handaq: Siper, hendek.

Hansira-: Nefes nefese kalmak.

Hashamli: İhtişamlı, görkemli.

Hayda-: Kovmak, uzaklaştırmak, savuşturmak.

Hayf: Yazık.

Himmat: Fedakârlık.

Ho'kiz: Öküz.

Hokim: Yerel yönetimlerden sorumlu kişi, vali.

Hovliq-: Acele etmek, koşuşmak.

Hovliq-: Telaşlanmak.

Hovliqish: Heyecanlanma, gerilme, telaşlanma.

Hozir: Şimdi, şuan, hâlihazırda.

Hozircha: Şimdiye kadar, bir vakte kadar.

Hunar: Meslek.

Hush: Bilinç

Hushyor bo'l-: Uyanık olmak.

Hushyor: Dikkatli.

I

Ig'vo: Tahrik, kışkırtma.

Ilgari: Önceden, eskiden.

Iltir-: Tutmak, yakalamak.

Injiqlan-: Huzursuz olmak, huysuzlanmak

Innaykin (veya Innaykeyin): Onun dışında, onunla birlikte, bundan sonra, sonra

Irg'ishla-: Atlayıp, zıplamak.

Irg'it-: Fırlatmak, atmak.

Ishkom: Üzüm çardağı

Ishon-: İnanmak, güvenmek, itimat etmek.

Ishqilib: Ne de olsa, nasıl olsa, yine de.

Issiq: Sıcak

Iflos: Şapşal, kirli, çirkin.

Inoq: Buhara Emirliğinde emirin buyruklarını yerine getiren, emir adına gelen mektupları okuyan, emirin güvenini kazanmış durumdaki görevli kişi.

Irg'it-: Fırlatmak, atmak.

Ivirsi-: Aylak aylak dolanmak, boş gezinmek.

J

Jag'idan sila-: Çenesini sıvazlamak.

Jalangla-: Şaşkın şaşkın bakmak.

Jar: Kanyon.

Javob: Cevap, karşılık, yanıt.

Javobgar: Bir işten sorumlu olan kişi, mesul.

Jikkak: Cılız, zayıf, sıska

Jil-: Gitmek, ilerlemek, göçmek.

Jila-: Hareket etmek, ilerlemek.

Jildir-: Kaydırmak.

Jilmay-: Gülümsemek.

Jim: Sessizlik

Jini qo'zib ket-: Öfkelenmek, sinirlenmek.

Jinni bo'l-: Deli olmak

Jirkan-: İğrenmek, tiksirmek.

Jo'na-: Gitmek, göndermek, yola çıkmak.

Jo'nat-: Göndermek, uzaklaştırmak.

Jonivor: Varlık (bitkiler hariç)

Joy: Yer

Juda bo'l-: Canından olmak, ayrılmak. Ayrı düşmek.

Juda: Çok

K

Kabi: Gibi.

Kamar: Kemer.

Kambag'al: Yoksul, fakir, zavallı

Kamina: Naçiz, fakir, kul.

Kampir: ihtiyar, yaşlı.

Kamtarin: Mütevazı, alçak gönüllü.

Kasal: hasta olan kimse, hasta.

Kecha: Dün.

Kechir-: Bağışlamak, özür dilemek.

Kelinoy: Yenge.

Kepatan: Dış görünüz, çehre.

Ket-: Gitmek.

Ket: Son, arka.

Kichkina: Biricik.

Kishan: Pranga, zincir, kelepçe.

Kiyik: Geyik

Ko'cha: Sokak.

Ko'kat: Ot, çimen.

Ko'klam: İlbahar

Ko'ks: Göğüs.

Ko'lanka: Gölge.

Ko'm-: Gömmek.

Ko'n-: razı olmak.

Ko'nglingni to'q tut-: Gönlnü ferah tutmak,

Ko'proq: Daha fazla

Ko'rimsiz: Biçimsiz.

Ko'rnamak: Kıymet bilmez, nankör.

Ko'zdan nariga bor-: Göz önünden kaybolmak. Gitmek.

Koshki: Keşke.

Kul-: Gülmek

Kundosh: Hanım, eş.

Kuniyoq: Aynı gün.

Kurshash-: Mecazi anlamda boğulmak, kuşatmak.

Kuy-: Yanmak

Kuydir-: Yakmak

Kuyov: Damat, güvey.

L

Laqilla-: Saçmalamak, boş konuşmak.

Lo'lilik: Çingenelik.

Lovulla-: Kıpkırmızı olmak, ateşlenmek, yanmak.

M

Mabodo: Eğer.

Majlis: sahne.

Majnuntol: Salkım söğüt.

Malika: Melike.

Mana (veya Ana) İşte.:

Maqtan-: Övünmek.

Mardona: Mertçe bir tavır, cesaretli.

Marhamat: Buyurun anlamında ünlem cümlesi.

Marra: Son.

Marta: Defa, kez.

Maslahat: İstişare.

Masxara: Alay, komik olan

May: Şarap

Mayda: Hacim olarak küçük olan. Ufacık.

Mayi nob (veya Mey-i Nab): Su katılmamış şarap.

Mayli: Peki, tamam, olur.

Mehmon: Misafir, konuk

Mix: Çivi.

Miya: Beyin, akıl.

Mo'lt-mo'lt bo'l-: Gözleri dolmak.

Mundoq (veya bunday): Böyle

Mushtipar: Aciz, biçare olan kimse.

N

Naqd: Hazır.

Nari: İleri, ora, öte.

Narigi: Öteki, öbür ki.

Narsa: Eşya, şey, nesne, obje.

Nash'a qil-: Keyiflenmek, neşelenmek.

Nayrang: Hile, oyun, dalavere.

Nishtar: Neşter.

Nohaq: Haksız yere.

Noma'qul: Abes, makul olmayan.

Noumid: Ümitsiz

Novcha: Uzun boylu.

Nozik: Mühim, önemli

O

Obro': Onur.

Obro'y: İtibar, güven.

Obro'ylik: İtibarlı, saygın kişi.

Og'ir: Ağır

Olmazor: Elma bahçesi.

Oqsoch: zengin aileler tarafından tutulan hizmetçi kadın.

Orasida: Arasında.

Oro ber-: Süslenmek.

Ortiqcha: Nafile.

Oshig'i olchi: İşi rast giden, şanslı yaver giden kimse.

Osmon: Gök, gökyüzü.

Oson: Kolay.

Otamlash-: Dertleşmek.

Otashkurak: Ocak demiri, şömine demiri.

Ovoz: Ses, seda.

Ovoza: Söylenti.

Ovqat: Aş, yemek, yiyecek.

Ozoda: Temiz, pak, arı.

P

Pakana: Bodur, kısa boylu.

Pansod (veya ponsad): 500 kişilik askeri birlik veya bu birliği idare eden komutana verilen unvan.

Parda: sahne, oyun.

Parqu: Kuş tüyü yastık veya yorgan.

Parvo qil-: Önemsemek.

Paxta: Pamuk.

Pichilla- (veya pichirla-): Fısıldamak.

Piching: Kinayeli, iğneleyici laf.

Piqilla-: Kıs kıs gülmek.

Pirilla-: Kanat çırpmaq.

Pitilla-: Silkinmek.

Po'pisa: Göz korkutmaq.

Po'stak: Döşek

Poshsha: Saygın hanımlara, bey ve paşa kızlarına söylenen saygı sözcüğü, sultan.

Poyla-: Nöbet tutmaq, korumaq, kollamq.

Poyloqchi: Bekçi

Puxta bo'l: Becerikli olmaq, işi başarmq.

Q

Qada-: Saplamq, takmaq.

Qadam: Adım.

Qalqon: Kalkan.

Qaltira-: Titremek.

Qand: Şeker.

Qandini yesun: Aferin, teşekkür ederim manalarını ifade eden hicvi bir deyim.

Qari: İhtiyar, yaşlı.

Qarol: Hizmetçi, kul.

Qasd: Kasıt, öç, intikam.

Qassob: Kasap.

Qatra: Damla, zerre.

Qayg'u: Kaygı

Qayg'ulan-: Kaygılanmak, kederlenmek

Qayg'ur-: Endişelenmek.

Qayliq: Sevgili, nişanlı.

Qayra-: Bilemek, kışkırtmak.

Qayt-: Dönmek, geri dönmek.

Qilich: Kılıç.

Qilichboz: Kılıç ustası, iyi kılıç kullanan kimse.

Qiliq: Tutum, davranış, eylem.

Qir: Kır.

Qirchillama: Yaşça kemale ermiş, yetişmiş, olgun.

Qirg'oq: Kıyı, kenar, sahil.

Qishloq: Köy.

Qishloqi: Köyde yaşayan, köylü.

Qissa: Kıssa, uzun hikâye.

Qiyg'ir: Atmaca, keykenez.

Qiyin: Zor.

Qiyina-: Eziyet etmek, işkence etmek

Qiyina-: Zulüm etmek.

Qiyqir-: Bağırmaq.

Qo'g'irchoq: Kukla.

Qo'l: El.

Qo'ng'iz: Böcek.

Qo'rqinch: Tehlike.

Qo'shil-: Katılmak, dâhil olmak, eklemek.

Qo'shin: Ordu, silahlı kuvvet.

Qo'zg'al-: Ortaya çıkarmak, meydana gelmek.

Qo'zi: Kuzu.

Qorong'i: Karanlık.

Qorovul: Bekçi, nöbetçi.

Qoshin: Yüzük üzerindeki işleme, süs.

Qotma: İnce, zayıf, sıska.

Qovush-: Kavuşmak

Qoyil qil-: Bir işi ustalıklı yapmak. Mükemmel şekilde yerine getirmek.

Qulluq: Teşekkür ifadesi.

Quloq: Kulak

Qutqaz-: Kurtarmak.

Quvla-: Kovalamak.

R

Rahm: Acıma duygusu, merhamet.

Rang: Meslek, iş.

Ro'baro': Karşı, karşısında.

Ro'molcha: Mendil.

S**Sakra-:** Sıçramak.**Sal:** Azıcık.**Sapchi-:** Atlamak, zıplamak, saldırmak.**Sarkarda:** Kumandan.**Sassiq:** Pis kokulu.**Savlat:** Görünüş, gövde.**Sayra-:** Ötmek, şakılamak.**Sekingina:** Yavaşça**Sep-:** Serpmek**Sergak bo'l-:** Uyanık olmak.**Sergak:** Uyanık**Seskan-:** Ürpermek.**Sez-:** Duymak, hissetmek, sezmek.**Sila-:** Okşamak, sıvazlamak.**Silab-siypab:** El bebek gülbebek.**Sina-:** Denemek, sınamak.**Singil:** Kız kardeş, kardeş, bacı.**Sir:** Gizem, sır**Sira:** Hiç, asla**So'lim:** Güzel, hoş.**So'ng:** Sonra

So'ra-: Sormak, rica etmek

So'zlash-: Konuşmak.

Sotqin: Hainlik yapan kimse, satılmış.

Sovchi: Dünür, talip.

Sovg'a: Armağan, hediye.

Sovuq: Soğuk

Soy: Vadi.

Soya: Gölge.

Sug'ur-: Sökmek.

Supacha: Oturmak için kullanılan yerden yüksek yer, seki.

Surat: Resim, fotoğraf.

Suya-: Dayamak, desteklemek.

Suyak: Kemik.

T

Tag: Dib, alt.

Tag'in: Daha, gene, yine.

Tagida: Altında, altta.

Taqir: Çıplak, düpedüz.

Taraddüd: Hazırlık.

Taraq-turuq: Gürültü, şamata

Tariq: Buğdaygillerin bir türü, darı

Tashla-: Bırakmak, atmak.

Tashqari: Dışarı.

Tayyor: hazır

Tegish-: Şaka yapmak, şakalaşmak.

Tegra: Etraf, civar.

Tekis: Yayvan.

Teng: Denk, eşit

Tentak: Aptal, zirdeli.

Tentira-: Yolunu şaşırmaq, dolaşmaq.

Teskari: Ters, zıt, aksi.

Tevarak: Civar, etraf, yöre.

Tezroq: Hızlıca, çabuk.

Tikil-: Gözlerini dikerek bakmak.

Tilak: Dilek.

Tilka-tilka: Parça-parça.

Tilla: Altın

Tinch: Sakin.

Tinchla-: Yatıştırmak

Tingla-: Dinlemek.

Tirik: Sağ, diri, canlı.

Tiz: Diz

To'ngak: Meşe odunu.

To'r: Karşı.

To'ra: Asilzade.

To's-: Kapamak.

To'xta-: Durmak.

Tog'a: Amca.

Toliq-: Yorgun dūshmek, kuvvetten dūshmek.

Tomchi: Damla.

Top-: Bulmak.

Topishtir-: Bulūsturmak.

Topshir-: Gōrev vermek, sorumluluk yūklemek, emanet etmek.

Toqi-: Gerçek dūsh sōylemlerde bulunmak, uydurmak.

Tortin-: Sıkılmak, utanmak, çekinmek.

Tovush: Ses.

Tuga-: Tūkenmek, bitmek, sona gelmek.

Tugat-: Bitirmek, tamamlamak.

Tumor: Muska, tılsım.

Tumtaraqay bo'lib ket-: Kaçışmak, dōrt bir yana dağılmak.

Tupur-: Tūkürmek.

Tushun-: Anlamak.

Tuzal-: Dūzelmek.

U

Uchlik: Ucu sivri nesne, sivri.

Umid: Ümit

Una-: Razi olmak, sessiz kalmak.

Unat-: Razi etmek, ikna etmek.

Ungacha: O anda, o zamana kadar, o yere kadar.

Urin-: Yorulmak, yorgun düşmek.

Ushla-: Tutmak, kapmak.

Uxla-: Uyumak

Uyal-: Utanmak, sıkılmak.

Uyg'oq: Uyanık, uyku halinde olmayan.

Uyg'ot-: Uyandırmak, kaldırmak.

Uylan-: Evlenmek, dünya evine girmek.

Uyoq-buyoq: Etraf, çevre

Uz-: Kesmek

Uzil-kesil qil-: Nihayete ermek.

Uzuk: Yüzük.

V

Va'da: Söz.

Vahima: Evham, vehim, panik.

Vayron bo'l-: Viran olmak.

X

Xafa bo'l-: Üzülme

Xalacho'p: Sopa.

Xalta: Çuval, torba.

Xatm bo'l-: Başarmak, bitirmek, tamamlamak.

Xavfsira-: Korkmak.

Xayol: Dalgınlık

Xayr: Eyvallah.

Xilvat: Tenha, kimsenin olmadığı ıssız bir yer.

Xira: Solmuş, soluk, belirsiz.

Xo'mra-: Hoş karşılamamak.

Xo'p: Peki, tamam.

Xola: Teyze.

Xolos: Sadece, topu topu.

Xonavayron bo'l-: Harap olmak, mahvolmak.

Xotirjam bol-: Sakin olmak, dinginlik hali.

Xotirjam: Müsterih, kaygısız.

Xuddi: Tıpkı, aynen, güya, sanki.

Xufton: Yatsı, yatsı vakitleri

Xunuk: Hoş olmayan davranış biçimi, nahoş. Çirkin.

Xushchaqchaq: Keyifli, neşeli, şen.

Y

Yakson bo'l-: Yerle bir olmak, perişan olmak, dağılmak. Bertaraf olmak.

Yakson qil-: Yerle bir etmek, dağıtmak, zarar vermek.

Yalang'och: Yalın, açık vaziyette.

Yalangoyoq: Yalınmayak, fakir.

Yalin-: Yalvarmak.

Yana: Yine, tekrar, yeniden

Yarash: Ateşkes, barış.

Yarash-: Barışmak.

Yarim kecha: Gece yarısı

Yaroq-aslaha: Cephane, silah.

Yasama: Yapmacıklık.

Yasan-: Zarif giyinmek.

Yasan-tugan: Ziynet eşyaları.

Yashirin: Kaçamak.

Yaxshi kor-: Sevmek, âşık olmak.

Yayra-: Hürce eğlenmek.

Yech-: Çıkarmak, çözmek.

Yengil: Hafiflik.

Yet-: Varmak

Yetilgan: Olgun, kemale ermiş.

Yetkiz-: Ulaştırmak, sağlamak.

Yig'i: Ağlamak, gözyaşını dökmek.

Yig'ishtir-: Toparlamak, düzenlemek.

Yig'la-: Ağlamak.

Yiroq: Irak, uzak.

Yo'gon: iriyarı, şişman.

Yo'la-: Yakınlaşmak, destek olmak.

Yo'lat-: Yaklaşdırmak.

Yo'lini to's-: Yolunu kesmek, engellemek.

Yo'liq-: Yüz yüze gelmek, baş başa kalmak, rastlamak.

Yo'qol-: Ortadan kaybolmak.

Yodgor: Yedigâr, hatıra.

Yolg'iz: Yalnız

Yolg'on: Yalan.

Yomon: Yaman, nahoş.

Yonboshla-: Yan yatmak.

Yong'oq: Ceviz.

Yopa-: Kapatmak, örtmek.

Yoq: Taraf, yön.

Yoril-: Patlamak.

Yosh: Yaşça küçük olan, genç.

Yov: Düşman.

Yovvoy: Vahşice.

Yugur-: Koşmak.

Yumalat-: Yuvarlamak, ilerletmek.

Yupan-: Avunmak, teselli olmak.

Yupat-: Avutmak

Yurak: Yürek, kalp

Yutqiz-: Mağlup olmak, yenilmek.

Z

Zarda: Öfke, hiddet.

Zarkokil: Örgülü saç tokası.

Zerik-: Canı sıkılmak, sıkılmak, usanmak.

Ziynat: Süs.

Ziynatla-: Süslemek, bezemek.

O'

O'g'irlat-: Kaçırmaq, alıkoymak.

O'gay: Üvey.

O'gir-: Çevirmek, dönmek.

O'ng'aysizlan-: Utanmaq, çekinmek.

O'ngla-: Düzeltmek.

O'ngur: Mevzi.

O'rda: Karargâh.

O'rik: Kayısı

O'rikzor: Kayısı bahçeleri.

O'sha: O, bu

O'tir-: Oturmak.

O'tkaz-: Geçirmek.

O'tqaz-: Oturtmak.

O'xsha-: Benzemek

O'ychan: Dalgın, düşünceli

O'yga bot-: Düşünceye dalmak.

O'yla-: Düşünmek.

O'zicha: Kendince, kendi kendine.

G'

G'alati: İlginç, acayip, olağandışı.

G'am: Gam, keder, üzüntü.

G'ov bo'l-: Mani olmak, engel olmak.

G'udran-: Söylenmek, mızımızlanmak.

Sh

Sham: Mum.

Shamol: Rüzgâr, yel.

Sharmanda bo'l-: Rezil olmak

Sharmanda: Rezil

Shayla-: Hazırlamak, halletmek. Nihayete erdirmek.

Sher terisi: Aslan postu.

Shirakayf: Hafif sarhoş, çakırkeyf.

Sho'r: Tuz.

Sholipoy: Pirinç tarlası.

Shosh-: Şaşmak, şaşakalmak.

Shoshil-: Acele etmek.

Shov: Şırıl şırıl.

Shox: Dal.

Shoxdan-shoxga qo'n-: Daldan dala konmak.

Ch

Chapak: Alkış.

Chavgincha (veya qumg'on): Genellikle bakırdan yapılan ve kapağı olan çay pişirme kabı, büyük çaydanlık. Ateşte çay pişirmeye yarayan çaydanlık.

Chida-: Dayanmak, tahammül etmek, katlanmak

Chinakam: Doğru, gerçek, hakiki.

Chiri-: Çürümek.

Chiroq: Kandil, lamba.

Cho'chi-: Ürpermek, korkmak, ürkemek.

Cho'pchak: Masal.

Cho'ri: Cariye.

Cho'zil-: Uzanmak.

Chop-: Kesmek, ayırmak, parçalayarak öldürmek.

Chopar: Ulak, haberci.

Choyslab: Çarşaf.

Chrilla-: Cıvıldamak.

Chumchuq: Serçe.

SONUÇ

Ceditçi aydınlar dünyanın çok gerisinde kalmış bir toplumu yeniden inşa yolundaki her alanı çok iyi kullanmışlardır. Ceditçi aydınların en önemli özelliği çok yönlü olmalarıdır. Her ceditçi aydın; yazar, şair, öğretmen, çevirmen, drama yazarı, dil bilimci ve gazetecidir. Bu çalışmaya konu olan *Yarkınay* tiyatrosunun müellifi Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan gazete yazıları ile halkını aydınlatmaya çabalamıştır. Şiirleriyle toplumunun hazin yönünü gözler önüne sererken öyküleri ve yarım kalan *Keçe ve Kündüz* romanı ile Türkistan'ın reçetesini sunmuştur. Bir yandan da dünya edebiyatından çeviriler yaparak halkını dünyadan haberdar eden Çolpan, kaleme aldığı tiyatro eserleri ile halkının aydınlanmasına diğer ceditçi aydınlar gibi en önde hizmet etmiştir.

Ceditçi aydınlar eserlerini meydana getirirken edebiyatı halkının bilinçlenmesi için bir araç olarak kullanmışlardır. Çolpan'ın, özellikle tiyatro eserlerinde kullandığı sade ve yalın dilin ardında bir düşünce saklıdır. Hayatının en zor yıllarında tiyatro ile meşgul olmuştur. *Yarkınay* piyesi ise baskının yavaş yavaş kendisini hissettirdiği o yıllarda kaleme alınmıştır. Tarihi bir dramatik örgüye sahip olan *Yarkınay* piyesi, zulüm ve baskı altındaki Türkistan halkına simgesel bir mesajdır. Eserin ana kişilerinden Polat, halkın içinden çıkan bir bahçivandır. Polat öncülüğünde halkın zalim han yönetimine başkaldırışı eserin temasıdır. Eser iki farklı çatışma üzerinde şekillenmiştir. Birincisi halk ve zalim yönetici çatışması, ikincisi Polat ile Yarkın arasındaki aşktır. Polat'ta bireysel aşktan toplumsal bilince olan dönüşümü eserde görebilmekteyiz. Eser folklorik öğelerin yoğun olduğu bir eserdir. *Yarkınay* piyesi ile ilgili sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

1. *Yarkınay* piyesi modern tiyatronun dram türünde kaleme alınmıştır. Modern tiyatrodaki türü belirleyen üç birlik kuralının *Yarkınay* piyesinde kullanılmadığı görülmüştür. Zaman üç birlik kuralındaki yirmi dört saatin dışına çıkmış, dramatik örgü yaklaşık bir yılı bulan zamana yayılmıştır. Tek tip mekân ve tek bir olayın dışına çıkılmıştır. Bu çıkarımlar *Yarkınay* piyesinin modern tiyatronun dram türünde olduğunu kanıtlamaktadır.

2. *Yarkınay* piyesi Mahmud Hoca Behbudî'nin *Pederküş* piyesi ile başlayan Özbek cedit tiyatrosunun bir numunesidir ve anlatının kaynağı Türkistan halkının

gördüğü baskı ve zulümdür. Yarkınay piyesi ile Çolpan, Türkistan halkının bilinçaltına bağımsızlık duygusunu sembolik bir biçimde işler.

3. Yarkınay piyesi edebi açıdan oldukça zengindir. Çolpan, Yarkınay piyesini sanatının en verimli yıllarında kaleme almıştır. Yarkınay piyesi 1920 yılında kaleme alınmış, 1921 yılında sahnelenmiş ve 1926 yılına kadar defaatle sahnelenmeye devam etmiştir. 1926 yılında eser tekrardan neşredilmiştir. Çolpan'ın Yarkınay piyesindeki başarısı ona Moskova'daki Özbek Drama Sahnesi'nin önünü açmıştır. Çolpan 1924-1927 yıllarında Moskova'da tiyatro sanatına eğilmiş, Batı tiyatro tekniklerini öğrenmiştir.

4. Modern Özbek tiyatrosu, ilk yıllarında geleneksel Özbek tiyatrosunun özelliklerini taşımasının yanı sıra Türk-Osmanlı, Azerbaycan, Kırım-Tatar, Avrupa ve Rus tiyatrosunun özlerini de almıştır. Yarkınay piyesi böylesine bir birikimin ürünüdür.

5. Teknik açıdan, Yarkınay piyesinde tiyatronun temel unsurları (dramatik örgü, kişiler, yer-dekor, zaman ve çatışma) etkili biçimde kullanılmıştır. Zaman kesin olarak verilmemiştir. Tarihsel unsurları irdelerken, kesin belli olmamakla birlikte, eserin hanlıklar zamanında geçtiği saptanmıştır.

6. Eser yalın Özbek Türkçesi ile yazılmıştır ve Rusça sözcüklere yer verilmemiştir. Tacikce başta olmak üzere Arapça, Farsça kelimelere yer verilmiş ve bu kelimeler üsluba etki etmiştir. Genel itibariyle eserin dili, çağdaşlarıyla kıyaslandığında sade ve yalındır. Deyimlerden-atasözlerinden yararlanılmıştır. Çolpan'ın şiirsel üslubu Yarkınay piyesinde de görülür.

7. Nesir alanında da güçlü eserler verebilen Çolpan, Yarkınay piyesinde anlatım tekniklerini ustalıkla kullanmıştır. Eserin sanatsal yönüne katkıda bulunan anlatım teknikleri şöyle sıralanabilir: Anlatma-gösterme tekniği, diyalog tekniği, tasvir tekniği, iç monolog tekniği, mektup tekniği, özetleme tekniği, montaj tekniği.

8. Yarkınay piyesi, tarihî-folklorik bir aşk hikâyesidir ve muhteva açısından oldukça zengindir. Piyesten edindiğimiz temalar şunlardır; baskın yönetim, aşk, farklı sınıflar, savaş-çatışma, entrika, kıskançlık, ihanet, cesur kadın, aile ve toplum.

9. Drama türünün gereği olarak eserde dram ve komedi unsurlarının etkili biçimde kullanıldığı görülmüştür. Yarkınay piyesinde güldürü unsurları piyesin maskarabaz/kızıkkı kahramanı Kel tarafından verilmiştir.

10. Tarihî unsurlar eserin geçtiği hanlıklar dönemine ışık tutar. Tarihî unsurlar eserin zamanı ile ilgili çıkarımlar yapılmasına müsaade etmektedir. Yarkınay piyesinde ismi zikredilen Lokman Hekim ve Cemşid tarihî kişilikleri bulunmaktadır. Geleneksel savaş aletleri ile geleneksel savaş biçimleri uygulanmıştır. Geleneksel halk kıyafetleri ile dekora katkı verildiği saptanmıştır.

11. Halk kültürü unsurları etkili biçimde esere sindirilmiştir. Özbek gelenek ve görenekleri, Özbek halk müziği unsurları canlı biçimde eserde görülmektedir.

12. Geleneksel Özbek tiyatrosunun türü olan maskarabazlık/kızıkçılık etkili biçimde eserde işlenmiştir. Yarkınay piyesinde Kel isiminde bir maskarabaz/kızıkçı bulunmaktadır.

13. Çolpan, Fıtrat tarafından kurulan Çağatay Gürüangi isimli derneğin amacına uygun olarak Çağatay Türkçesinin devamı olan Özbek Türkçesini yabancı unsurlardan arındırarak millî bir dil ardından millî bir edebiyat oluşturma çabasına eserleriyle katkı sunmuştur. Türkiye edebiyatında Millî Edebiyat Dönemindeki millî dil ve millî edebiyat oluşturma çabaları Çağatay Gürüangi'nin millî dil ve millî edebiyat çabalarıyla benzerlikler göstermektedir. Her iki çaba aynı döneme tekabül etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdusamatov, Hafiz, “Çolpan’ın Tiyatroya Ait Fikirleri” (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 27-30.
- Acar, Serdar, “Ali ve Nino Romanının Oluşumsal Yapısalcı Yöntemle İncelenmesi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7 (3), 2018, 1746-1780.
- Açık, Fatma, “Yarkınay (Yorqınay) Draması”, *Türklük Bilimi Araştırmaları* (42), 2017, 11-25.
- Açık, Fatma, *Özbek Hikâyeciliği ve Özbek Edebiyatından Seçme Hikâyeler*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2012.
- Adıgüzel, Sedat, “Mirza Fetali Ahundov’un Doğunun Aydınlanması ve İlerlemesi Yolundaki Düşünceleri” (Bildiri), Zeki Dilek, Mustafa Akbulut, Zeki Cemil Arda, Zeynep Bağlan Özer, Reşide Gürses, Banu Karababa Taşkın (Ed.), *Bildiriler: Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri*, (ss. 21-36), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2008.
- Adıgüzel, Sedat, *Elçin (Edebiyat Sosyolojisi Açısından Romanları)*, Bengü Yayınları, Ankara 2011.
- Akbulut, Efe, “Çağdaş Müzik Eğitiminde Türk ve Batı Müziğinin Yeri”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (10), 2001, 79-83.
- Akçura, Yusuf, *Damolla Âlimcan el-Barudî Tercüme-i Hâli*, (Haz.: Ahmet Kanlıdere), Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.
- Akçuraoğlu, Yusuf, *Türk Yılı 1928* (Haz.: Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2009.
- Aktaş, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* (3. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Aristoteles, *Poetika*, (Çev.: Hasan Can), Tutku Yayınevi, Ankara 2018.
- Avlanî, Abdulla, *Tenlengen Eserler*, (II cildlik), Maneviyat, Taşkent 2006.

- Aydın, Mehmet, “Fal”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, 12, 134-138.
- Bababekov, Haydarbek, “İsyân”, *Şarq Yulduzi*, 11, (1989), 158-163.
- Bademci, Ali, *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa 1-2*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.
- Baydemir, Hüseyin, “Askiya Şekilleri ve Benzer Türlerle Mukayesesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (56), 2016, 903-921.
- Baydemir, Hüseyin, “Özbek Koğırçak (Kukla) Tiyatrosu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (17), 2011, 63-74.
- Baydemir, Hüseyin, “Özbekistan’da Geleneksel Tiyatronun Bir Şubesi: Maskarabazlık ve Kızıkçılık”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter 2011*, 763-777.
- Baydemir, Hüseyin, “Özbekistan’da İskender, Zülkarneyn, Lokman Hekim ve Hatem Tay ile İlgili Halk Anlatıları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, 2009, 109-130.
- Baydemir, Hüseyin, *Özbek Efsaneleri*, Fenomen Yayınları, Erzurum 2011.
- Baydemir, Hüseyin, *Özbek Halk Masalları*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2013.
- Baydemir, Hüseyin, *Rüstem Han Destanı (Metin-İnceleme)*, (Yüksek Lisans), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.
- Behbudî, Mahmud Hoca, *Tenlengen Eserler*, Maneviyat, Taşkent 1999.
- Castagne, Joseph, *Türkistan Milli Kurtuluş Hareketi*, Orkun Yayınevi, İstanbul 1980.
- Celilova, Leniyara, *Kırım Tatar Millî Matbuat Tarihi* (Çev.: Ömer Küçükmehtetoğlu), Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, Ekim 2017.
- Coşkun, Volkan, *Çolpan’ın Keçe ve Kündüz Romanı*, (Metin-İndeks-Gramer), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 1996.

- Coşkun, Volkan, *Özbek Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Çalışlar, Aziz, *Tiyatronun ABC'si*, Simavi Yayınları, İstanbul 1993.
- Çay, M. Abdülhâlik, *Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması*, Orkun Yayınları, İstanbul 1977.
- Çeber, Duygu Toksoy, "Dramatik Yapıda Çatışma", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 0 (24), 2010, 147-163.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman, "Bozulmuş Ülkeye" (Çev.: Hüseyin Özbay), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 5.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman, "Edebiyat Nedir?" (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 25-26.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman, "Gönül" (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 4.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman, "Güzel Türkistan", (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 3.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman, "Güzel", (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 6.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman, "Kay Koynunda Lale" (Çev.: Nursan Ildırı), *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 51, (Aralık 2013), 281-286.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman, "Merhum Tefik Fikret'e", (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 23-24.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman, "Tufan", (Çev.: Hüseyin Özbay), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 7.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman, "Yarkınay", *Yene Aldım Sazımın*, Gafur Gulam Nomidegi Edebiyat ve Sanat Neşriyatı, Taşkent 1991, 273-374.
- Çolpan, Abdülhamid Süleyman, *Eserler* (IV jildlik), Akademneşr, Taşkent 2016.

- Çolpan, Abdülhamid Süleyman, Eserler, *Edebiy Bediiy Neşr* (III jildlik), Hazine, Taşkent 1993.
- Devran, Hurşid, “Tarih Mezani Hakikatdır”, *Şarq Yulduzi*, 11, (1989), 154-157.
- Dıykanbayeva, Mayramgül, *Uzun Yol (İlk Kırgız Romanı Üzerine Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme)*, Kömen Yayınları, Konya 2017.
- Ercan, Nermin, *Çolpan Uyğanış: Tenkitli Metin ve İndeks*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1987.
- Ercilasun, Ahmet Bican, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, (İlaveli İkinci Baskı), Akçağ, Ankara 1997.
- Fıtrat, Abdurauf, *Özbek Klasik Müziği ve Tarihi*, (Akt. Hüseyin Akbaş), Gece Kitaplığı, Ankara 2016.
- Gafurov, İbrahim, “Çolpan’ın Dil ve Üslup Zarafeti”, (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 33-36.
- Ganiyev İlham; Afakova Nadire, *Cedid Edebiyoti ve Edebiyotşunasligi Bibliografiyası*, Akademneşr, Taşkent 2012.
- Gaspıralı İsmail, “Büyük Dönüşümü Başlatacak Güç: Matbuat”, Yavuz Akpınar (Haz.), *Eğitim Yazıları* (23-27), Ötüken, İstanbul, Ekim 2017.
- Gaspıralı İsmail, “Eğitim Konusundaki Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, Yavuz Akpınar (Haz.), *Eğitim Yazıları* (27-32), Ötüken, İstanbul, Ekim 2017.
- Gaspıralı İsmail, “Gaspıralı’nın Dünya Görüşünde Eğitimin Yeri: Niçin Önce Eğitim”, Yavuz Akpınar (Haz.), *Eğitim Yazıları* (11-23), Ötüken, İstanbul, Ekim 2017.
- Gaspıralı İsmail, “İsmail Gaspıralı’nın Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, Yavuz Akpınar (Haz.), *Fikrî Eserleri*, Ötüken, İstanbul 2016, 11-57.
- Gaspıralı İsmail, *Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları*, Yavuz Akpınar (Haz.), Ötüken, İstanbul 2017.

Gaspıralı İsmail, *Eğitim Yazıları (Usûl-i Cedit Eğitim Hakkındaki Yazıları, Eserleri)*, Yavuz Akpınar (Haz.), Ötüken, İstanbul 2017.

Gaspıralı İsmail, *Fikrî Yazıları*, Yavuz Akpınar (Haz.), Ötüken, İstanbul 2016.

Gaspıralı İsmail, *Roman ve Hikâyeleri*, Yavuz Akpınar, Bayram Orak, Nazım Muradov (Haz.), Ötüken, İstanbul 2017.

Halıcı, Mete, *Türk Edebiyatındaki Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Anlatılan Konuların Kaynakları* (Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2013.

Harman, Ömer Faruk, “Lokman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2003, 27, 205-206.

Hayit, Baymirza, “Çağdaş Özbek-Türk Edebiyatının Zirvede İki Şairi: Kadiri ve Çolpan”, 0 (15), 1981, 5-16.

Hayit, Baymirza, *Basmacılar Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

Hayit, Baymirza, *Türkistan’da Öldürülen Türk Şairleri*, Kardeş Matbaası, Ankara 1971.

İnce, Yunus, “Osmanlı Devletinde Barutun ve Ateşli Silahların Kullanımının Yaygınlaşması”, Hasan Bahar (Ed.), *Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan*, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya 2013, 503-524.

Kadirî, Abdulla, *Ötken Künler*, Özbekistan Milliy Ensiklopediyasi Devlet İlmiy Neşriyati, Taşkent 2018.

Kanlıdere, Ahmet, “Âlimcan Barudî (1857-1921): Hayatı, Fikirleri ve Eserleri”, Yusuf Akçura (Yazar), *Damolla Âlimcan el-Barudî Tercüme-i Hâli (71-104)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2019.

Karakaş, Şuayıp, “Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Uygulama Dergisi*, 14 (?),13-21.

Karakaş, Şuayıp, *Özbek Edebiyatı Yazıları*, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012.

- Kasimov, Begali, *Milli Uyanış*, (Çev.: Fatma AÇIK), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2009.
- Kasimov, Begali, *Milli Uyğaniş: Cesaret, Marifet, Fidayilik*, Maneviyat, Taşkent 2002.
- Kasimov, Begali, *Milliy Uyğoniş Devri Özbek Edebiyati*, Maneviyat, Taşkent 2004.
- Kerimov, Naim, “Çolpan Hakide Söz”, *Eserler* (4 cildlik), Akademneshr, Taşkent 2016.
- Kerimov, Naim, *Çolpan* (Ma’rifiy Roman), Şark Neşriyat, Taşkent 2003.
- Kerimov, Naim; Yoldaşev, Narmet, “İzahlar”, *Çolpan Eserler II-cild*, (Neşrge Teyyarlavçiler: Naim Kerimov, Narmet Yoldaşev), Akademineşr, Taşkent 2016, 360-374.
- Kerimov, Naim; Yoldaşev, Narmet, “İzahlar”, *Çolpan Eserler III-cild*, (Neşrge Teyyarlavçiler: Naim Kerimov, Narmet Yoldaşev), Akademineşr, Taşkent 2016, 276-315.
- Kholmatov, Elmurod, *Türkistanlı Ceditçi Abdullah Avlanî-Hayatı ve Şiirleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.
- Kocaoğlu, Timur, “Türkistan’da Türkçe İlk Tiyatro Eseri: Mahmud Hoca Behbudî’nin Pederküş (Baba Katili) Piyesi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15, 2004, 177-262.
- Koçar, Çağatay, *Türkistan ile İlgili Makaleler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Koncu, Hanife, “Yûsuf ve Züleyhâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2013, 44, 38-40.
- Kösoğlu, Nevzat, *Türk Dünyasında Yeni Bir Medeniyet Tasarımı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.

- Kudretov, İsmetulla; Adilov, Askarali, *Çalğu Esbabide İcraçılık Kônikme ve Melekelerni Şekllentiriş (Kaşkar Rübabı Misalide)*, Alişer Nevaiy Nomidegi Semerkant Devlet Üniversitesi, Semerkand 2015.
- Kuranov, Dilmurad, “İlk Evvel Gözümü Aşk ile Açtım”, (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 37-41.
- Kürekci, Ali İhsan, *Mirza Fetali Ahundov’un Eserlerinde Halk Kültürü Unsurları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.
- Maraş, İbrahim, “İsmail Gaspıralı’nın Bilinmeyen Bir Risalesi: ‘Mektep ve Usûl-i Cedid Nedir?’”, *Emel Dergisi*, 219, Nisan 1997, 10-20.
- Michaud, Guy, “Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması”, (Türkçesi: Hilmi Uçan), (Ed.: Köksal Alver), *Edebiyat Sosyolojisi*, Hece Yayınları, Ankara 2006, 53-63.
- Mirvaliyev, Sabir, *Özbek Edipleri*, Fen Neşriyat, Taşkent 1993.
- Nutku, Özdemir, *Dram Sanatı (Tiyatroya Giriş)*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Otayev, Rahimcan, “Coşkun Ruh”, (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 19-22.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi 1-2*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Ördek, Şerife, *Cemşîd ü Hurşîd mesnevileri ve Ahmedî ile Selmân-ı Sâvecî’nin Cemşîd ü Hurşîd mesnevilerinin mukayesesi* (Doktora Tezi), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir 2018.
- Öz, Aynur, “Özbek Edebiyatında Tiyatro Türü Üzerine”, *Türkler* (Ed.: Hasan Celal GÜZEL vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XIX, 702-708.
- Özbay, Hüseyin, *Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan’ın Şiirleri* (Metin-Aktarma-İnceleme) (Yayımlanmış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992.

- Özbay, Hüseyin, *Çolpan'ın Şiirleri (Metin, Aktarma, İnceleme)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1994.
- Özbekistan Milliy Ensiklopediyasi, *Manalar Mahzeni* (Neşrge Teyyarlavçiler: Devran Şarahmedov, Muradcan Aminov), Devlet İlmiy Neşriyatı, Taşkent 2018.
- Özbekistan Respublikası Fenler Akademiyası, *Özbek Tilining İzahlı Lüğati (A-Z)*, (Haz.: A. Madvaliyev), Devlet İlmiy Neşriyatı, Taşkent (?).
- Özcan, Abdülkadir, “Kapıkulu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2001, 24, 347-349.
- Özkaya, Yılmaz, “İsmail Gaspıralı'nın Hoca-i Sıbyan Kitabı Hakkında Bazı Düşünceler”, Gürer Gülsevin, Fikret Türkmen (Ed.), *Bildiri kitabı: I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı: 9-15 Nisan 2006*, Çeşme-İzmir. Cilt 3, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2007.
- Öztürk, Elif Sevede Çelebi, *Sovyet dönemi Özbek yazarlarından Abdullah Kadiri'nin "Cinler Bezmi", Çolpan'ın "Kar Koynında Lale", Abdullah Kakhâr'ın "Edebiyat Müellimi", Âdil Yakubov'un "Veda" adlı hikâyeleri*, (İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul 2015.
- Öztürk, Murat, “İslamiyetten Önce Türklerde Aile ve Kutadgu Bilig'de Türk Ailesi”, *Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı*, 2, 2015, 899-913.
- Öztürk, Rıdvan, *Özbek Türkçesi El Kitabı* (2. Baskı), Çizgi Kitabevi, Konya 2011.
- Öztürkçü, Hamza, “Cedidizm Anlayışı”, *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 9-12.
- Öztürkçü, Hamza, “Odil Yoqubov'un Adalet Menzili Romanı Üzerine Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme”, *Turkologiya*, 90 (4), 2018, 76-103.
- Pala, İskender, “Bezm-i Cem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992, 6, 105-106.
- Parfi, Rauf, “Çolpan'ın Şiir Anlayışı” (Çev.: Musa Gökalp), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 31-32.

- Parla, Jale, *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Polat, Ümit, *Türk Dünyasında Açılan İlk Cedit Mektepleri Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2002.
- Rasooly, Abdul Fatah, *Özbek Cedit Edebiyatı Eserlerinde 'Cedit-Kadim' Görüş Çatışmalarının Yansımaları (Mahmud Hoca Behbudî, Abdurauf Fıtrat ve Abdülhamid Çolpan Eserleri Örneğinde)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2015.
- Ravşanov, Esangali, “Şiirin Gökyüzünde Bir Çolpan Yıldızı: Abdülhamid Süleymanoğlu”, (Çev.: Hamza Öztürkçü), *Temrin Dergisi*, 88, 2018, 13-18.
- Razimuhammed, Behram, *Çolpan-Tan Yulduzi Demek*, Okıtuvcı, Taşkent 1997.
- Rızayev, Şühret, *Cedit Dramasi*, Şark Neşriyatı, Taşkent 1997.
- Samyete, Une, *Bilimsellik ve Misyonerlik Arasında: Rusya'da Mir İslama Dergisi (1912-1914)*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Sultan, Uluğbek, “Çolpan ve Türkiye”, *Türk Yurdu*, 102, 1996, 20-21.
- Süreyya Emincanova Ganiyevna, *Özbek Cedit Dramaturgiyaside Berkemal Evlod va Ideal Jemiyet Talkini*, Buhara Devlet Universiteti, Özbek Filologiyasi Kafedrası, Buhara 2014.
- Şerafidinov, Azad, “Edebiyat Yaşasa-Millet Yaşar”, *Edebiyat Nedir (Edebiy-Tenkidiy Makaleler, Çolpan Haqide Hatıralar)*, (s. 3-34), (ed. Talkın Alimov), Çolpan Neşriyatı, Taşkent 1994.
- Tan, Nail, “Atasözlerine ve Deyimlere Yansıyan Türk Halk Düşüncesi”, *Türk Dili*, 107 (755), 2014, 134-136.
- Teke, Tuğba, *Özbek halk edebiyatında Abdurauf Fıtrat ve Özbek Klasik Müziği ve Onun Tarihi adlı eseri* (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2015.

- Tekin, Mehmet, *Roman Sanatı 1 (Romanın Unsurları)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.
- Toktamışoğlu, Abdulvahap Oktay, “Türk Gazeteciliği”, Tülay Duran (Yay. Ed.), *Yaş Türkistan’dan Seçilmiş Makaleler* (s. 260-276), Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul 2006.
- Turdiyev, Şerali, “Uler Germaniyada Okigen Ediler”, *Şark Yulduzi*, 10 (10), 1992.
- Tursunbayev, Satimbay, *Teatr Tarihi*, Aliy va Orta Mahsus Ta’lim Vezirliği, Orta Mahsus, Kesb-Huner Ta’limi Merkezi, Taşkent 2005.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- Uğurlu, Mustafa, *Roman tekniği açısından Cemşid ü Hurşid (Ahmedî)* (Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2009.
- Uzun, Mustafa, “Lokman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2003, 27, 206-208.
- Üşenmez, Emek vd., *Özbekçe Türkçe Sözlük*, Türk Dünyası Vakfı, İstanbul 2016.
- Yakubov, İslamcan, *Milliy Uyğunış Devri Özbek Nesri*, Fen ve Teknologiya Neşriyatı, Taşkent 2012.
- Yaman, Ertuğrul, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı*, TDV Yayınları, Ankara 2014.
- Yarkın, İbrahim, “Türkistan’ın Hürriyet Şairi Çolpan”, *Türk Kültürü*, 0 (5), 1963, 37-41.
- Yılmaz, Burcu, *Mâhmud Häsâniy Tarafından Özbek Türkçesine Tercüme Edilen Hüsâyın İbn-i İbrâhim Muhâmmâd Ât- Täflisiy'nin Kâmilü't-Tä'bir/Mükämmâl Tuş Tä'birnâmâsi (7-61. Sayfalar Arası)* (Transkripsiyon-İnceleme-Aktarı-Dizin) (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Yoldaşev, Marufcan, *Çolpan Sözüning Sırları*, Maneviyat, Taşkent 2002.
- Yoldaşev, Narmet, “Yanık Kalp Münekkidi”, *Şark Yulduzi*, 1, (Yanvar-Fevral) 2012, 152-155.

Yusupova, Nasiba, *Türkçe-Özbekçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

Yücel, Celalettin, *Dış Türkler*, Hun Yayınları, İstanbul 1977.

Diğer Kaynaklar

Aripova, Nilüfer, *XX Esrning Başleride Germaniyada Okigen Türkistonlik Talebeler*, 2016, <http://nilufar.net/wp/xx-asrning-boshlarida-germaniyada-oqigan-turkistonlik-talabalar/#>

Halis Cahit Kurutlu (Yapımcı), *Köklerin İzinde 3. Bölüm Abdülhamid Süleyman Çolpan (Belgesel)*, TRT AVAZ, Ankara (E.T.: 09.04.2019).

Hayrulla H. İsmatulla, *Şair Hayatlik Devride Neşr Etilgen Şerler Toplemlerining Esl Nushalari 'Özbek Yaş Şairleri' (1922)*, (E.T.: 20.04.2019), <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/cholpon-sherlarining-asl-nusxalari-ozbek-yosh-shoirlari-toplami.html>.

Hayrulla İsmetulla, *Çolpan Şeriy Topamlarining Esl Nushalari: "Bulaklar" Toplami (1924)*, 2015 <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/cholpon-sheriy-topamlarining-asl-nusxalari-buloqlar-1924.html> (E.T.: 22.01.2019).

Hayrulla İsmetulla, *Çolpan Şeriy Topamlarining Esl Nushalari: "Söz" Toplami (1924)*, 2016, <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/cholpon-sheriy-topamlarining-asl-nusxalari-soz-1935.html> (E.T.: 22.01.2019).

Hayrulla, İsmetulla, *Çolpan Şeriy Topamlarining Esl Nushalari: "Uyğoniş" Toplami (1922)*, 2015, <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/cholpon-sheriy-topamlarining-asl-nusxalari-uygonish-toplami-1922.html> (E.T: 22.01.2019).

<https://uz.wikipedia.org/wiki/Dilxiroj> (E. T.: 02.06.2019).

<https://www.youtube.com/watch?v=SoBffkyLwYw> (E.T: 05.06.2019)

Komuz Müzik Çalgısını Tanıyalım, <https://www.youtube.com/watch?v=SzshLLIZ-ZU> (E. T.: 02.06.2019).

Özbeklerin Evlilik Törenleri, (t.y.).
<http://turkish.china.com/audio/list/monday/603/20140609/87976.html> (E.T.:
01.06.2019).

Tanıklı Edebiyatşinas Alim, Profesör Naim Kerimov bilan Suhbet, (t.y.),
https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2013/02/130201_latin_talking_point_naim_karimov (E.T: 05.06.2019).

DİZİN

A

- A. Munzim, 7
A. Şakurî, 7
Abdul Fatah Rasooly, 22, 82
Abdulhay Taciyev, 18
Abdulla Avlanî, 7, 18, 24, 25, 27, 35,
36, 42, 48, 50, 52, 54, 57, 63
Abdulla Bedri, 53, 57
Abdulla Kadirî, 46, 52, 54, 57, 65, 67,
71, 78, 83, 86
Abdullah Tukay, 59
Abdulvahap Oktay Toktamışoğlu, 25,
26, 28, 30
Abdurauf Fıtrat, 8, 19, 20, 22, 29, 35,
54, 56, 57, 62, 74, 82, 83, 172, 173,
175, 456
Abdurauf Samedov Şahidî, 54, 57
Abdurrahim Hakverdiyev, 40
Aguste Comte, 2
Ahmedcan Bektemirov, 27
Ahmet Kemâl, 60
Ahmet Şükrî, 20
Akademineşr, 47, 73, 75, 78, 80, 92,
453
Alaş-Orda, 8
Albert Camus, 2
Aleksandr Serafimoviç, 66
Âlem-i Nisvan, 11, 23
Âlem-i Sübyan, 23
Ali İhsan Kürekci, 40
Ali Tilbe, 2
Ali ve Nino, 2, 448
Aliasker Askerov, 40, 49, 50, 51
Alim Bayburav, 29
Allworth, 70
Ang, 36
Anlatma-gösterme tekniği, 120, 446
Aristoteles, 121, 448
Asiya, 27
Askarali Adilov, 173, 176
Askiya, 178, 449
Aşur Ali Zahir, 24
Aşurali Zahirî, 30, 35
Atlaslı Muhtasar Cihannüma, 17
Aybek, 66, 72, 114
Aydın Keçelerde, 77, 78, 86
Ayna dergisi, 31, 40
Aynur Öz, 38, 39, 43, 54, 55, 56
Azad Şerafiddinov, 67, 87, 91
Aziz Çalışlar, 122, 128, 132, 134, 163

B

- Badriddin A'lamov, 52
Bahaeddin Ögel, 108
Bahçesaray, 4, 9, 11, 12, 17, 19, 21, 23,
32, 61
Barudi, 6
Basmacılar, 8, 149, 452
Batu, 65, 472
Baymirza Hayit, 8, 66, 69, 72, 149

Begali Kasimov, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 18,
19, 20, 22, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 33,
34, 36, 37, 46, 50, 51, 52, 58, 59, 62,
63, 64, 69, 70, 76, 78, 79

Behbudî, VIII, 1, 7, 22, 24, 27, 28, 31,
34, 36, 41, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 53,
54, 57, 63, 82, 83, 90, 92, 446, 449,
456

Behram Razimuhammed, 88

Behrambek, 24, 26

Beşirulla Esetilla, 18

Beyimbet Maylin, 18

Bidân, 32

Birinci Dünya Savaşı, 7, 8, 19, 35

Buharayı Şerif, 29

Bulaklar, 65, 69, 70, 71, 80, 86, 458

Burcu Yılmaz, VIII, X

C

cedidizm, 1, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 17, 18, 31,
46, 61, 79

Cedidizm, VI, 4, 7, 18, 31, 36, 84, 455

cedit matbuatı, 1, 24, 36

Cedit Matbuatı, 20, 21, 24

Celil Memmedguluzade, 40

Cemşid, 155, 157, 158, 373, 447

Cenap Şahabettin, 59, 84

Cörebay Mahsum, 7

Ç

Çağatay Gurunğı, 62

Çağatay Gürünğı, 114, 447

Çağatay Koçar, 24, 27, 29, 30

Çarlık Rusya, 10, 11, 22, 23

çatışma, VIII, 128, 132, 134, 135, 136,
137, 141, 155, 159, 445, 446

Çehov, 66, 85

Çin Seviş, 56

Çin Seviş, 74, 92

Çolpan, VI, VIII, 1, 2, 8, 20, 22, 24, 25,
30, 36, 47, 48, 54, 56, 57, 58, 59, 60,
61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80,
81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90,
91, 92, 101, 102, 103, 104, 107, 108,
109, 110, 111, 112, 114, 116, 120,
121, 122, 123, 124, 125, 126, 127,
128, 130, 131, 132, 133, 134, 136,
137, 138, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 158, 159,
160, 161, 162, 163, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 171, 174, 175,
176, 177, 179, 180, 181, 182, 183,
184, 185, 186, 305, 445, 446, 447,
448, 449, 450, 451, 452, 453, 454,
455, 456, 457, 458, 466, 468, 469,
470, 471, 472, 473

D

Damad Ferit Paşa, 60

Darülfünun, 19

def, 97, 174, 175, 176, 383

Dehlavî, 59

dekor, VIII, 106, 163, 164, 446
 Devletşah, 24
 Dilmurad Kuranov, 61, 85, 88
 diyalog tekniği, 120, 446
 drama, 1, 38, 39, 40, 52, 53, 56, 66, 73,
 74, 92, 445
 Dramatik çatışma, 134
 dramatik örgü, VIII, 4, 155, 445, 446
 Duygu Toksoy Çeber, 128

E

edebiyat sosyolojisi, 2
 Edebiyat-ı Cedide, 5, 84
 Edward Allworth, 70
 Efe Akbulut, 172
 Ekim İhtilali, 1, 7, 8, 25, 31, 68
 Elbek, 65, 472, 473
 Elçin, 123, 448
 Emek Üşenmez, X, 165
 Esangali Ravşanov, 60, 63, 64, 65, 84

F

Fâika Süleymanova, 60
 Fatma Açık, 4, 18, 74, 76, 91, 101
 Feyzulla Hocayev, 19
 Fıtrat, 19, 28, 39, 56, 62, 65, 67, 72, 82,
 92, 102, 114, 173, 175, 447, 451
 Firdevsî, 59
 fiziksel çatışma, 132
 Friedrich Engels, 2
 Fuzulî, 59, 127

G

Gaspıralı İsmail, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12,
 13, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 26,
 27, 31, 32, 33, 34, 46, 58, 61, 68, 113,
 451, 452
 Gayretî, 70, 71
 Georg Lukacs, 2
 Gogol, 66
 Gulam Zaferî, 54, 57, 74
 Guy Michaud, 2

H

Ha! Ha! Ha!, 23
 Hacı Muin, 24, 28, 30, 51, 52, 53, 57
 Hadi Paşa, 60
 Hafız, 59, 61, 85, 448
 Halil Fereng, 74
 Halis Cahit Kurutlu, 67, 458
 Hamza Hakimzade Niyazî, 18, 30, 46,
 55
 Handeylikî, 24
 Hasan Sabri Ayvazov, 23
 Hayrinisa Mecidhanova, 19
 Hazimehanım, 26
 Hazinî, 24
 Hesap ve Mesail-i Hesabiye Risalesi, 17
 Hint İhtilalçileri, 56
 Hislet, 30
 Hoca-i Sibyan, 16, 17, 32, 33, 34, 455
 Hoca-i Sibyan, 16
 Hurşid, 26, 27, 54, 57, 69, 91, 451

Hüseyin Baydemir, VIII, 38, 69, 148,
149, 177, 178, 179, 180, 183, 184,
185, 186, 305
Hüseyin Özbay, 58, 59, 65, 69, 80, 84,
88, 143, 450
Hyppolyte Taine, 2

İ

İbrahim Devran, 30
İbrahim Gafurov, 85
İbrahim Maraş, 9
İbrahim Yarkin, 19, 62, 64, 65, 66
İbret, 7
iç monolog, 120, 124, 446
İkbal, 61
İlhamcan İnağamov, 49
İlminski, 6
İsa Yusuf Alptekin, 85
İskender Pala, 158
İslamcan Yakubov, 4, 7, 8, 18, 26, 27,
28, 29, 30
İsmail Abidî, 26, 29
İsmetulla Hayrulla, 69
İsmetulla Kudretov, 173, 176
İvan Franko, 66
İvan Geyer, 25

J

Jale Parla, 110, 121
Jön Türkler, 8, 24

K

kadimci, 6, 44, 61, 82
Kamî, 28
Kamilbek Narbekov, 49
Kar Koynunda Lale, 76
Karl Marks, 2, 90
Kazan, 6, 31, 46, 59
Keçe ve Kündüz, 67, 78, 79, 80, 81, 82,
88, 89, 114, 445, 449
KGB, 79
Kırım, 1, 4, 6, 10, 11, 17, 20, 21, 22, 23,
24, 41, 59, 61, 446, 449
kızıkçı, 94, 103, 143, 148, 152, 169,
176, 177, 178, 181, 182, 183, 184,
389, 447
kızıkçılık, 38, 96, 148, 176, 180, 181,
184, 185, 447
Komuz, 174, 458
Kopuz, 174
Kukla, 185, 186, 432, 449
Kuran-ı Kerim, 60, 155, 183
Kuyaniy, 47, 63

L

laf, 154, 177, 178, 180, 182, 349, 357,
361, 368, 371, 374, 431
latifeci, 148, 177
Leniyara Celilova, 11, 22, 23, 24
Leonid Andreyev, 66
Lokman Hekim, 151, 152, 155, 156,
157, 178, 335, 407, 447

Lucien Goldmann, 2
Lutfullah Âlim, 18
Lütfullah Alimî, 30

M

Madame De Stael, 2
Mağcan, 84
Mahmudhoca Behbudî, 31, 53
Maksim Gorki, 65
Marksçı, 2
Marufcan Yoldaşev, 89, 114, 116, 120
maskarabaz, 47, 94, 103, 148, 152, 153,
169, 176, 177, 178, 181, 182, 183,
184, 447
Maskarabazlık, 38, 148, 149, 176, 177,
178, 179, 180, 181, 183, 184, 449
Mayramgül Dıykanbayeva, 2, 3
Mehmet Akif Ersoy, 59
Mehmet Aydın, 170
Mehmet Emin Yurdakul, 59
Mehmet Tekin, 106, 109, 113, 120, 121,
123, 124, 125, 126, 127
Mekân, 3, 106
mektup tekniği, 120, 125, 126, 446
Mennan Uygur, 73, 90, 92
Meryem Sultanmuradova, 19
Mevlâna, 59
Millet, 22, 24, 36, 61, 456
Milli Uyanış, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 18,
19, 20, 22, 25, 31, 34, 50, 51, 52, 69,
453
Milliy Uyganış, 4, 7, 33, 36, 69, 457

Mir İslama dergisi, 6
Mirat-i Cedid, 22
Mirmuhsin Fikrî, 46
Mirmuhsin Şer Muhammedov, 18
Mirza Abdulkadir Bîdil, 61
Mirza Fethali Ahundov, 39
Miskin Taşkendî, 27
Miyân Büzrük Salihov, 48
Molla Narmuhammed, 54
montaj tekniği, 120, 446
Muhammedcan Serali, 18
Muhammediye Medresesi, 6
Muhammedjan Tınışbayev, 64
Mulla Kılıç, 7
Murat Öztürk, 146
Mustafa Çokay, 8, 28, 64, 68
Mustafa Uğurlu, 158
Mustafa Uzun, 156
Münevverkari, VIII, 7, 17, 18, 19, 24,
26, 27, 28, 29, 35, 42, 49, 50, 63, 90
Münevverkari Abdürreşithanov, VIII

N

Nail Tan, 119
Naim Kerimov, 47, 58, 62, 63, 66, 69,
73, 75, 76, 77, 79, 80, 86, 91, 453,
459
Namık Kemal, VIII, 41
Narmet Yoldaşev, 47, 73, 75, 76, 77,
80, 87, 91, 453
Necf Bey Vezirov, 40
Neriman Nerimanov, 40

Nevaî, 59, 67
 Nevruz, 111
 Nevzat Kösoğlu, 113
 ney, 97, 174, 175, 176, 184, 383
 Nezir Törekulov, 59, 65
 Nilüfer Aripova, 19
 Nizam-ı Cedit, 5
 Nizamî, 59
 Nizamiddin Hocayev, 52
 Nizamiddin Molla Hüseyinov, 18
 Nurali Halfe, 6
 Nusretulla Kudretulla, 28, 53, 57
 Nuşervan Yavuşev, 29

O

oluşumsal yapısalcılık, 2
 Orta Asya, 4, 25, 38, 39, 61, 74, 149,
 172, 173
 Osman Batur, 85
 Osman Kocaoğlu, 82
 Osman Naşir, 66
 Osmanlı, 8, 21, 24, 51, 52, 55, 59, 60,
 113, 150, 151, 159, 446, 452

Ö

Ömer Faruk Harman, 155
 Ömer Hayyam, 59
 Ömer Küçükmehtemoğlu, VIII, 11, 449
 Ötken Künler, 78, 79, 452
 Özbek, VI, VIII, IX, X, XI, 1, 4, 7, 18,
 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 36,
 38, 39, 41, 44, 46, 48, 52, 53, 55, 56,

58, 60, 62, 64, 65, 66, 68, 69, 71, 73,
 74, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86,
 87, 88, 89, 90, 92, 102, 103, 111, 114,
 143, 144, 146, 148, 149, 150, 151,
 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169,
 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177,
 185, 186, 187, 305, 446, 447, 448,
 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455,
 456, 457, 458, 469, 474

ÖZBEK CEDİT TİYATROSU, 38

Özbekistan, VI, 1, 2, 8, 26, 29, 38, 39,
 58, 67, 72, 78, 80, 84, 85, 86, 87, 91,
 148, 149, 168, 171, 173, 176, 177,
 178, 179, 180, 183, 184, 449, 452,
 455

Özdemir Nutku, 107

özetleme tekniği, 120, 446

P

Panislamizm, 26, 27, 31

Pantürkizm, 60

Pederküş, 1, 40, 41, 43, 44, 46, 47, 48,

50, 51, 52, 53, 54, 57, 82, 90, 92, 446

Polat Han Halk Hareketi, 91

Portugaliya İnkılabı, 55

Puşkin, 66, 72

R

Rabindranath Tagore, 66

Reşad Halis Bey, 60

Rıza Tevfik Bölükbaşı, 60, 84

Rus-tuzem okulları, 10

Rusya Müslümanları, 5, 6, 10, 22

S

S. Azizî, 7
 S. Rıbakov, 6
 Sabir Mirvaliyev, 46, 58, 63, 69, 70
 Sadayi Fergana, 30, 51, 63, 75, 84
 Sadayi Türkistan, 30, 51, 61, 62, 63, 75, 84
 Sadî, 59
 Said Rıza Alizade, 28
 Salih Muhammed, 19
 Samoyloviç, 54
 Sancarbek, 62
 Sarf ve Kavaid-i Türkî Risalesi, 17
 Satimbay Tursunbayev, 73
 Satimbay Tursunboyev, 74
 Sedat Adıgüzel, 40, 123
 Selim Sâbit Efendi, 34
 Serdar Acar, 2
 Servet-i Fünun, 59
 Settar Cabbar, 19
 Sevr, 60
 Sıddıkî Aczî, 28
 Sıdkî, 24
 Sıdkî Ruhilla, 52
 Sigrid Kleinmichel, 91
 Siraciddin Ahmed, 49
 Sofizade, 7, 26, 30
 sosyoloji, 2

Ş

Şahbal, 61
 Şakir Muhtarî, 26
 Şakircan Rahimî, 29, 35
 Şefika Gaspıralı, 11, 23
 Şekspir, 66, 110
 Şelale, 61
 Şemsiddin Şarafiddinov, 54
 Şeriatü'l İslam, 17
 Şerif Aktaş, 106, 110
 Şirket-i Buhara-yı Şerif, 19
 Şuayip Karakaş, 31, 85
 Şuhret, 27, 42
 Şura, 36, 63, 68
 Şurayi İslam, 28
 Şühret Rızayev, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56
 Şükrulla, 53
 Şükrullah, 24

T

Tahir Çiğatay, 19
 Tahir Şakir, 18
 Tam Marksçı, 2
 Tan Sırları, 65, 69, 71, 77, 80, 86
 Taşhacı Tuyakbayev, 18
 Taşkent Cemiyet-i İmdadiyesi, 51
 Taşpolat Narbotabekov, 49
 Tatar, 1, 6, 10, 11, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 32, 38, 41, 43, 48, 51, 59, 61, 64, 446, 449

Tavrida, 5, 22
 TDK, XI, 4, 457
 Tecvid Risalesi, 17
 Temrin Dergisi, 60, 61, 448, 450, 451,
 454, 455, 456
 Terakki, 25, 26, 27
 Terbiye-i Etfal, 20
 Tercüman, 5, 8, 9, 11, 13, 22, 23, 24,
 26, 27, 32, 33, 36, 59, 61, 113
 Tevella, 24, 30, 49
 Tefvik Fikret, 59, 60, 84, 450
 Timur Kocaoğlu, 82
 Tonguç, 22, 113
 Tölegen Hocamyarov, 30, 49
 Transkripsiyon, IX, X, 457
 Tuğba Teke, 172, 173, 175
 Turan gazetesi, 29
 Turan tiyatrosu, 49, 50, 51, 52, 53
 Turan Tiyatrosu, 1, 48
 Turar Riskulov, 19
 Turgenyev, 66
 Tursunhoca Hamidhoca, 27
 Türk Yurdu, 59, 60, 61, 456
 Türkistan, 1, 4, 7, 8, 10, 17, 18, 19, 20,
 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 36, 38, 39,
 41, 43, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 59, 60,
 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 71, 73,
 75, 76, 79, 82, 84, 90, 92, 111, 114,
 149, 173, 445, 446, 449, 450, 452,
 453, 457, 467, 471, 472
 Türkistan Milli Muhtar Cumhuriyeti, 8,
 68

Türkistan Vilayetinin Gazeti, 25, 27, 28
 Türkistan Vilayetining Gazeti, 50
 Türkistanskiy Vedomosti, 39

U

Ubeydullah Hocayev, 18, 49
 Uçkun, 24
 Uluğbek Sultan, 60, 61
 usûl-i cedit, 1, 4, 6, 9, 10, 12, 13, 15, 16,
 17, 30, 31, 32, 34, 44
 Usûl-i Cedit Mektepleri, 8
 usûl-i savtiye, 9, 10
 Uyanış, 65, 69, 71
 Uzun Yol, 2, 451

Ü

Ümit Polat, 11
 Üstad-ı Sıbyan, 17
 Üzeyir Hacıbekov, 52

V

Vakavünis, 151
 Vakt, 36, 59, 61
 Vasiliy Yan, 60, 62
 Vaslî, 24, 30
 Vatan Hadimi, 24
 Vladimir İliç Lenin, 2
 Volga, 4, 36
 Volkan Coşkun, X, 81
 Von Kaufmann, 25

Y

Yarkınay, VI, VIII, 1, 2, 4, 56, 67, 74,
 90, 91, 93, 99, 100, 101, 103, 104,
 107, 108, 109, 110, 111, 112, 115,
 116, 120, 121, 122, 123, 124, 125,
 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132,
 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140,
 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147,
 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161,
 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168,
 169, 170, 171, 174, 175, 176, 177,
 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184,
 185, 186, 187, 305, 339, 340, 344,
 445, 446, 447, 448, 450

Yaş Türkistan, 26

Yavuz Akpınar, 5, 9, 10, 11, 21, 22, 40,
 113, 451, 452

Yılmaz Özkaya, 33, 34

Yunus İnce, 159

Yusuf Akçura, 6, 22, 452

Yusuf Akçuraoğlu, 21, 22

Yusuf Seyramî, 24

Yûsuf u Züleyhâ, 183

Z

zaman, VIII, 4, 5, 12, 16, 25, 37, 47, 52,
 66, 72, 79, 96, 106, 109, 111, 112,
 113, 114, 121, 125, 135, 139, 144,
 145, 146, 147, 148, 156, 163, 164,
 166, 178, 180, 182, 184, 186, 306,
 308, 314, 315, 319, 324, 328, 332,
 335, 336, 338, 340, 342, 362, 366,
 374, 377, 389, 390, 393, 394, 397,
 399, 400, 407, 408, 411, 415, 417,
 446

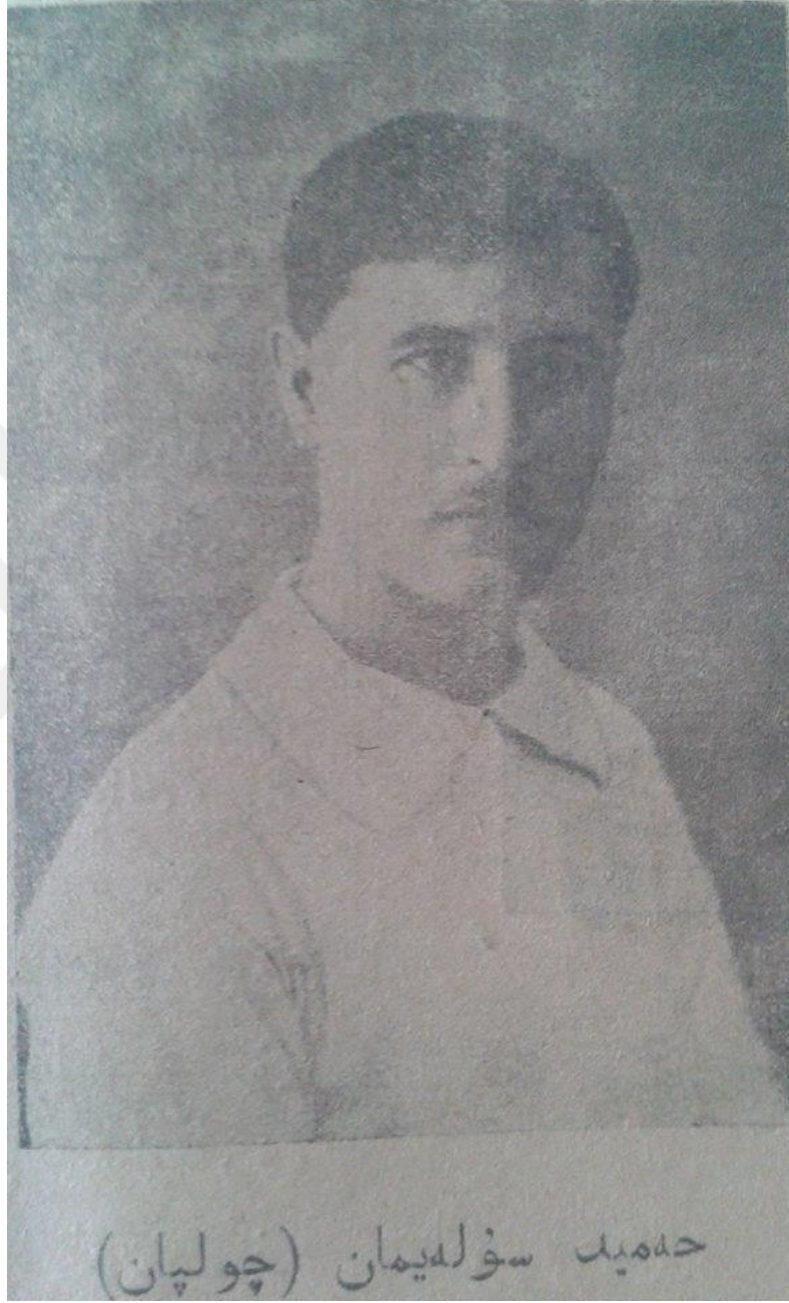
Zarif Halikov, 26

Zeki Velidi Togan, 28, 58, 59, 64

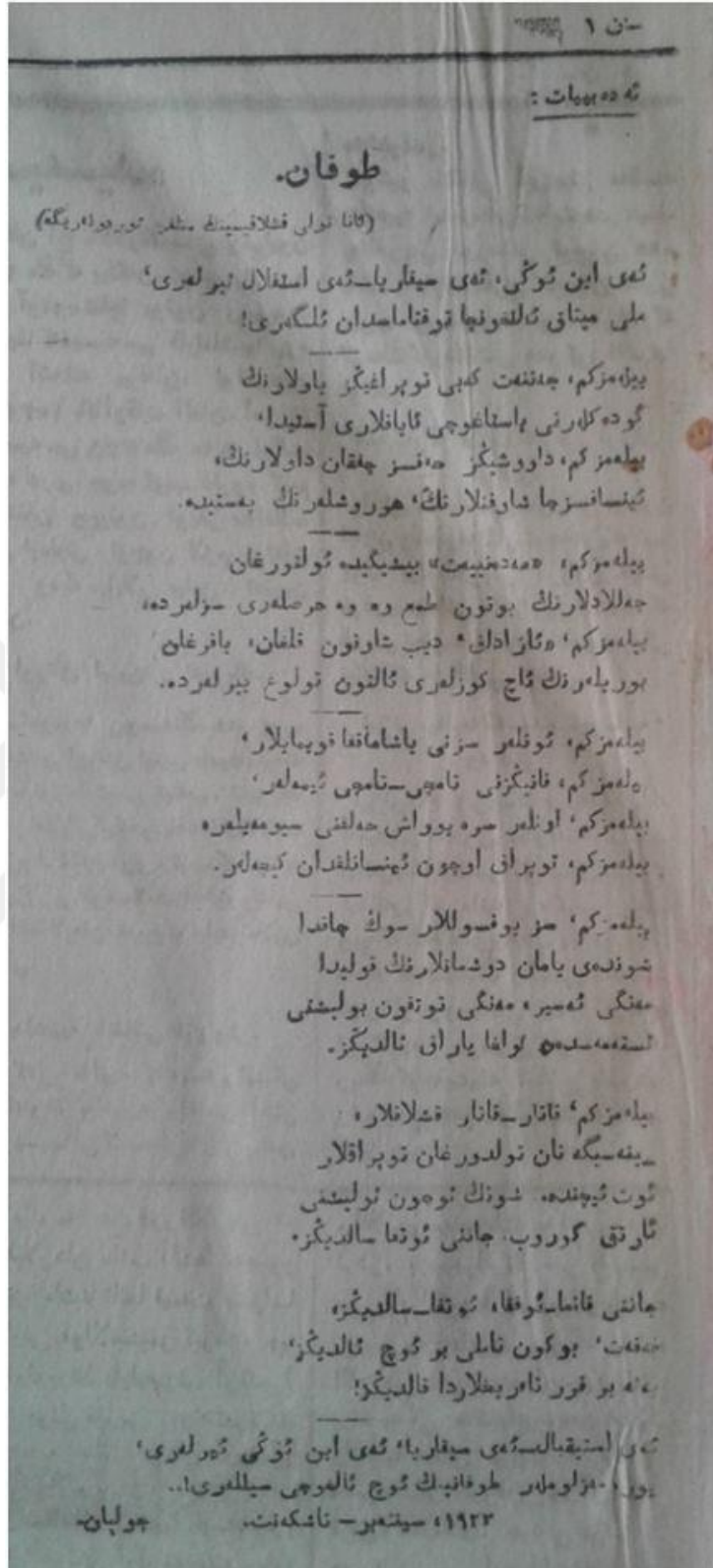
Ziya Gökalp, 59

EKLER

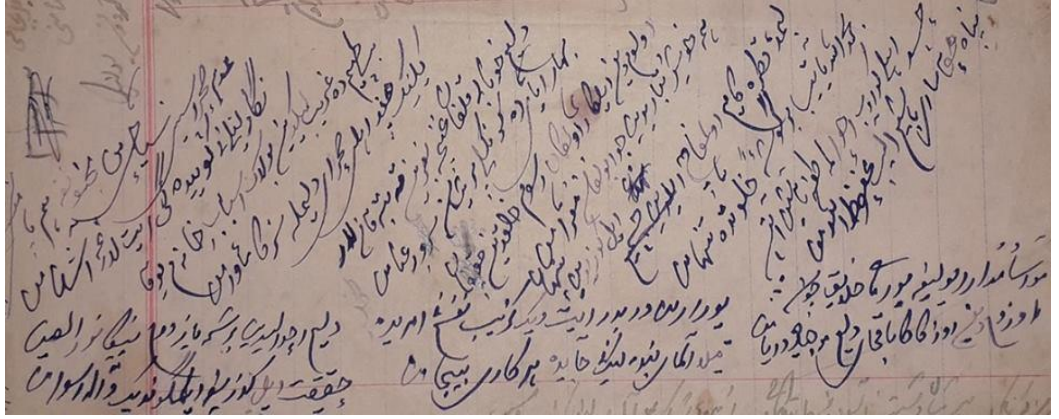
EK.1. ÇOLPAN İLE İLGİLİ BAZI GÖRSELLER

Görsel.1: Hamid Süleyman (Çolpan)

Görsel.2: Tufan şiiri. Türkistan gazetesi, 13 Eylül 1922.

Görsel.3: Süleyman Süleyman oğlu'nun oğlu Süleyman Süleyman'a yazdığı muvaşşah gazeli. 11.01.1924.

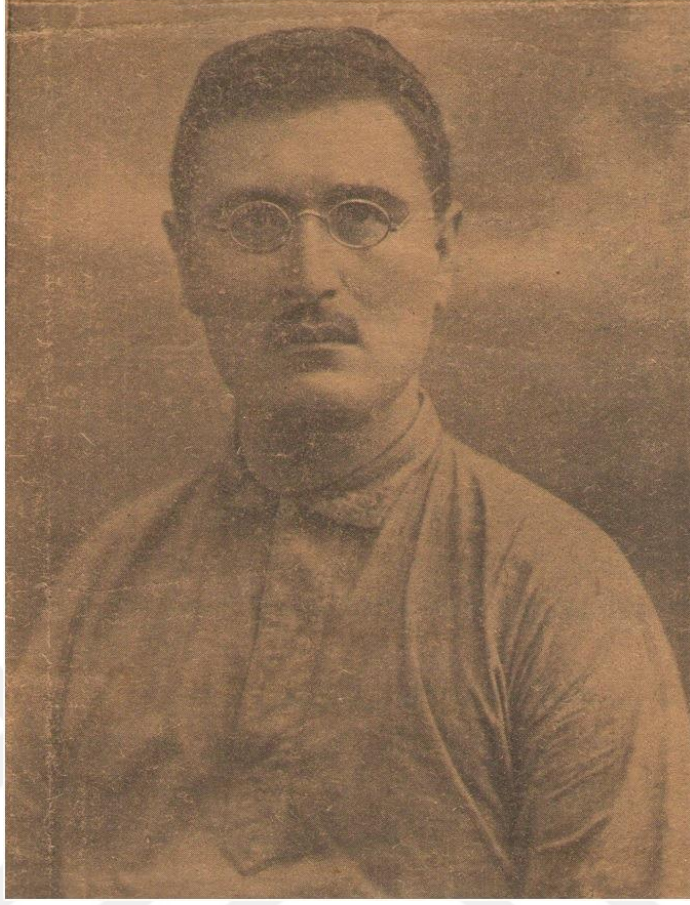
Görsel.4: Çolpan'ın Keçe ve Kunduz romanının ilk baskısı. Özdeneşir, 1936.

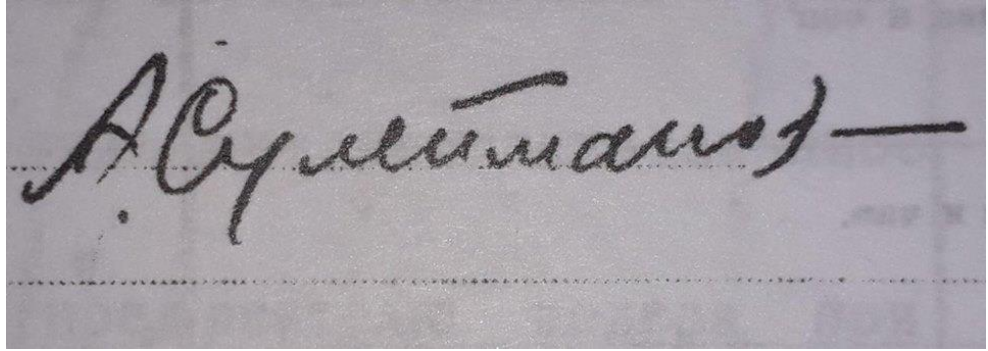
Görsel.5: Çolpan ve arkadaşları Moskova'daki Özbek Dramasında. Çolpan, ikinci sıradaki oturanların soldan üçüncüsü.

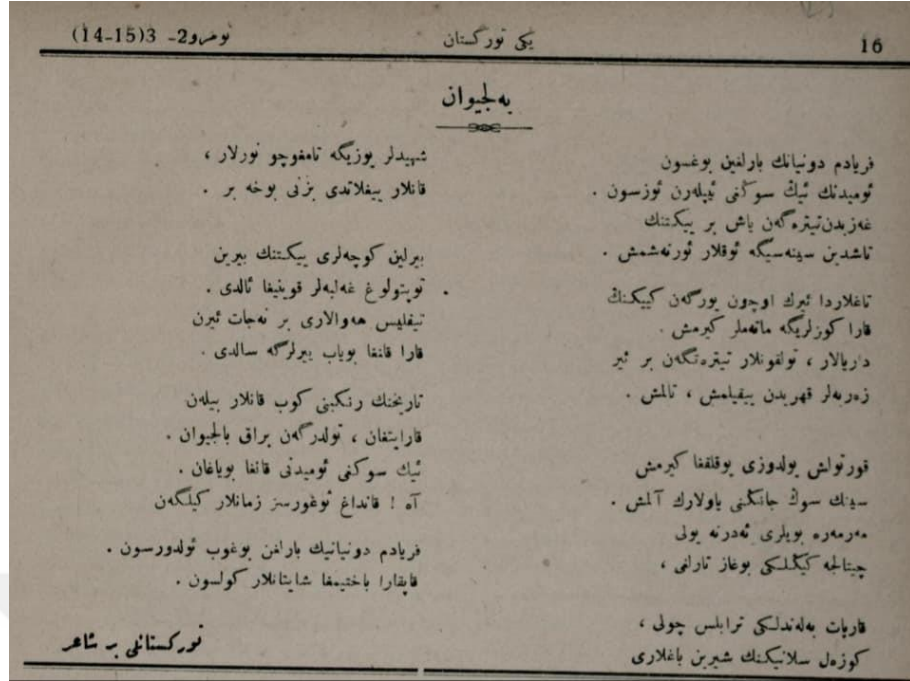
Görsel.6: Çolpan, Moskova'daki Özbek Dramasında. Sağdan ikinci sırada.

Görsel.7: Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan.

Görsel.8: Çolpan'ın imzası.

Görsel.9: Çolpan'ın Enver Paşa'nın vefatına yazdığı Belcivan adlı şiir. Türkistan gazetesi, Temmuz 1928.

Görsel.10: Çolpan portresi.

Görsel.11: Oturanlardan soldan üçüncüsü Çolpan. 1927-1928, Taşkent.

Görsel.12: Türkistan gazetesinde Yaş (Genç) Şairlerimiz başlığı ile yayımlanan ilan. Soldan sırasıyla: Elbek, Çolpan, Batu, 1924.

Görsel.13: Çolpan, Fergana gazetesi müdavimleri ile birlikte. Fotoğraf Gazi Yunus ve Elbek'in Fergana'ya gelişleri münabetsiyle alınmış. 21 Nisan 1924/Fergana.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Hamza ÖZTÜRKÇİ
Doğum Yeri ve Tarihi	Altındağ, 25.08.1992
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Özbek Türkçesi, Kazak Türkçesi
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Milli Eğitim Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	hamzaozturkcu@gmail.com
Tarih	28.06.2019

